

2

2017

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

2
2017

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

2/2017 ГОДИНА LXIX

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Стевица С. Карапанџин, пуковник

НАЧЕЛНИЦА ОДСЕКА ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

Драгана Марковић

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Младен Вуруна*, генерал-мајор

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази осам пута годишње

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Славиша</i> И. Влацић <i>Александар</i> Н. Радић Неки аспекти војног ангажовања Русије у Сирији	9–23
<i>Милош</i> Д. Миленковић Етнички конфликт у Украјини са становишта неореализма	24–36
<i>Мирко</i> Р. Јовановић <i>Драгана</i> Д. Рајић Заштита жртава сукоба – случај Гвантанамо	37–47
<i>Ненад</i> В. Ковачевић <i>Самед</i> М. Каровић <i>Митар</i> П. Ковач Оружана агресија у савременим међународним односима	48–63
<i>Урош</i> В. Живковић Стратешка култура у Европи – Како промене у структури међународног система утичу на идеационе факторе легитимитета за употребу силе у међународним односима	64–77
<i>Дане</i> Р. Субошић <i>Ивана</i> М. Васиљевић Мигрантска криза као изазов за очување националног идентитета чланица ЕУ	78–89
<i>Ивана</i> М. Величковић Безбедност Србије у контексту даљег ширења НАТО-а на западном Балкану	90–108

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Славимир</i> С. Николић Информациони менаџмент епидемије Еболе, студија случаја	109–131
<i>Владимир</i> М. Цветковић Препреке унапређења спремности за реаговање у природним катастрофама	132–150
<i>Надежда</i> Гудељ <i>Војо</i> Лаковић Индустријска шпијунажа у савременим условима – карактеристике и предмет интересовања	151–163

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Зоран</i> М. Каравидић <i>Дамир</i> М. Пројовић Место и значај теорије хаоса у командовању и руковођењу операцијама	164–181
<i>Небојша</i> Драговић <i>Саша</i> Трандафиловић <i>Ранко</i> Лојић Људски ресурси – кључни елемент одрживог развоја система одбране Републике Србије	182–193

<i>Јасмина</i> Милошевић-Столић <i>Јан</i> Марчек Менаџерске компетенције официјерског кадра Војске Србије	194–218
<i>Дејан</i> Р. Ђорђевић <i>Самед</i> М. Каровић Механизми превенције за успешно функционисање система одбране у ванредним ситуацијама	219–249
<i>Владимир</i> Баровић Медији и савремена улога војске у управљању и санирању кризних ситуација	250–262

ВОЈНОЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

<i>Милан</i> Б. Михајловић <i>Самед</i> М. Каровић Значај критеријума реализације набавки за ниво оперативних способности јединица Војске Србије	263–271
<i>Милош</i> Миљковић <i>Александар</i> Савић <i>Горан</i> Дивац Економско-правна анализа висине зараде припадника Војске Србије пре и у току трајања мултинационалне операције	272–279
<i>Шериф</i> Бајрами <i>Раде</i> Славковић <i>Љубомир</i> Дуловић Управљање трошковима операције Војске Србије	280–296
<i>Богдан</i> Б. Илић <i>Небојша</i> М. Праћа <i>Славо</i> Ђ. Вукша Иманентност депресије у капиталистичкој тржишној привреди и услови за њено превазилажење	297–310
<i>Бобан</i> Дашић <i>Дејан</i> Дашић <i>Радмила</i> Тркља Међународна оријентација пословања као чинилац економске стабилности и националне безбедности	311–321
<i>Радован</i> Дамњановић Добровољно пензијско осигурање као могућност додатне финансијске сигурности	322–332

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

<i>Станимир</i> Ђукић Кризни менаџмент и ванредна ситуација	333–355
<i>Груја</i> Костадиновић Саобраћајна политика и одрживи урбани развој у савременом друштвеном амбијенту	356–367

Предраг Рстић
Производња и развој саобраћајних услуга
у условима тржишне конкуренције 368–380

Данијел Стојановић
Славен Комљеновић
Срђан Марковић
Ергономско уређење радног места при раду са видео-дисплеј
терминалима у термоенергетском постројењу 381–388

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

Бојан М. Томић
Милица М. Томић
Различити приступи и нова мисаона парадигма:
примери из историје физике 389–399

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

Никола Тошић Малешевић
Распад Источног блока, Варшавског пакта и СССР-а
и постхладноратовски војни и политички интегративни
процеси на простору бившег СССР-а и у Азији 400–435

Милан Н. Гулић
Последњи дани Крајине – Република Српска Крајина
између *Бљеска* и *Олује* 436–466

БИБЛИОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА

Милена Жикић
Југоисточна Србија у истраживањима академика
Владимира Стојанчевића – допринос за будућност 467–492

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

Никола Тошић Малешевић
Приказ књиге „Колаборационистичка штампа у Србији
1941–1944, књига 1“ 493–497

Никола Тошић Малешевић
Приказ књиге „Санитетска транспортна средства у ратовима
Србије од 1912. до 1918. године у слици и речи“ 498–501

Никола Тошић Малешевић
Приказ књиге Слободана Рељића „Медији и Трећи светски рат –
Сматрајте се мобилисаним“ 502–504

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Slaviša I. Vlačić</i> <i>Aleksandar N. Radić</i> Some Aspects of Russia's Military Engagement in Syria	9–23
<i>Miloš D. Milenković</i> Ethnic Conflict in Ukraine from a Neorealist Perspective	24–36
<i>Mirko R. Jovanović</i> <i>Dragana D. Rajić</i> Protection of Victims in Conflict – Case of Guantánamo	37–47
<i>Nenad V. Kovačević</i> <i>Samed M. Karović</i> <i>Mitar P. Kovač</i> Armed Aggression in Contemporary International Relations	48–63
<i>Uroš V. Živković</i> Strategic Culture in Europe – How Changes in the International System Structure Affect the Ideational Legitimacy Factors for the Use of Force in International Relations	64–77
<i>Dane R. Subošić</i> <i>Ivana M. Vasiljević</i> Migrant Crisis as a Challenge for Preserving the National Identity of EU Member States	78–89
<i>Ivana M. Veličkovski</i> Serbia's Security in the Context of Further NATO Enlargement in the Western Balkans	90–108

SECURITY

<i>Slavimir S. Nikolić</i> Information Management of Ebola Epidemic – Case Study	109–131
<i>Vladimir M. Cvetković</i> Barriers to Improving the Preparedness for Responding to Natural Disasters	132–150
<i>Nadežda Gudelj</i> <i>Vojo Laković</i> Industrial Espionage in Contemporary Conditions	151–163

DEFENSE SYSTEM

<i>Zoran M. Karavidić</i> <i>Damir M. Projović</i> Role and Importance of Chaos Theory in Command and Control of Operations	164–181
<i>Nebojša Dragović</i> <i>Saša Trandafilović</i> <i>Ranko Lojić</i> Human Resources – Key Element of Sustainable Development of the Republic of Serbia's Defense System	182–193

Jasmina Milošević-Stolić
Jan Marček
Managerial Competencies of the Serbian Armed Forces' Officer Personnel ... 194–218

Dejan R. Đorđević
Samed M. Karović
Prevention Mechanisms for Successful Functioning
of the Defense System in Emergency Situations 219–249

Vladimir Barović
Media and the Contemporary Role of the Military in Managing
and Resolving Crisis Situations 250–262

MILITARY ECONOMIC REVIEW

Milan B. Mihajlović
Samed M. Karović
Importance of Procurement Criteria for the Level of Operational
Capabilities of the Serbian Armed Forces' Units 263–271

Miloš Miljković
Aleksandar Savić
Goran Divac
Economic and Legal Analysis of the Level of the Serbian Armed Forces
Members' Income before and during a Multinational Operation 272–279

Šerif Bajrami
Rade Slavković
Ljubomir Dulović
Cost Management of the Serbian Armed Forces' Operation 280–296

Bogdan B. Ilić
Nebojša M. Prača
Slavko Đ. Vukša
Immanence of Depression in the Capitalist Market Economy
and the Conditions for its Overcoming 297–310

Boban Dašić
Dejan Dašić
Radmila Trklja
International Orientation of Business Operations as a Factor
of Economic Stability and National Security 311–321

Radovan Damnjanović
Voluntary Pension Insurance as an Option for Additional
Financial Security 322–332

SYSTEM MANAGEMENT

Stanimir Đukić
Crisis Management and Emergency Situation 333–355

Gruja Kostadinović
Traffic Policy and Sustainable Urban Development
in Contemporary Social Environment 356–367

Predrag Rstić
Production and Development of Traffic Services
in Conditions of Market Competition 368–380

Danijel Stojanović
Slaven Komljenović
Srđan Marković
Ergonomic Arrangement of the Workplace with Video Display Terminals
in a Thermal Power Plant 381–388

MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Bojan M. Tomić
Milica M. Tomić
Different Approaches and New Thought Paradigm:
Examples from the History of Physics 389–399

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

Nikola Tošić Malešević
The Collapse of the Eastern Bloc, the Warsaw Pact and the USSR,
and Post-Cold War Military and Political Integrative Processes
in the Former USSR and in Asia 400–435

Milan N. Gulić
The Last Days of Krajina – Republic of Serbian Krajina between
the Operation *Flash* and the Operation *Storm* 436–466

BIBLIOGRAPHICAL RESEARCH

Milena Žikić
South-East Serbia in Research of Academician Vladimir Stojančević
– Contribution to the Future 467–492

READING SUGGESTIONS

Nikola Tošić Malešević
Review of the book “Collaborationist Periodicals in Serbia
from 1941 to 1944, Book 1” 493–497

Nikola Tošić Malešević
Review of the book “Medical Transport Vehicles in the Wars of Serbia
from 1912 to 1918 in Pictures and Words” 498–501

Nikola Tošić Malešević
Review of the book “Media and Third World War
– Consider Yourselves Mobilized” by Slobodan Reljić” 502–504

НЕКИ АСПЕКТИ ВОЈНОГ АНГАЖОВАЊА
РУСИЈЕ У СИРИЈИ

Славиша И. Влацић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Александар Н. Радић

Руско војно ангажовање у рату у Сирији представља нову етапу у савременим међународним односима. Ефикасном употребом интервидовског састава, са тежиштем на наменској мешовитој авијацијској групи, заустављено је надирање и ширење радикалних и побуњеничких исламских група у Сирији. Консолидоване су владине оружане снаге и створени услови за промену стратегијског односа снага на терену. У раду су тежишно описани поједини аспекти примене руских ваздухопловних снага у Сирији, као основног носиоца борбених дејстава, њихова ватрена дејства и утицај на развој тока оружаних сукоба.

Кључне речи: *авијацијска група, руске ваздухопловне снаге, Сирија, Русија*

Увод

Руско војно ангажовање у Сирији представља преседан у употреби руских оружаних снага које су први пут, након неколико деценија, употребљене на локацији која се налази на знатној удаљености од матичне територије. Ово ангажовање повезано је са бројним изазовима за руску војску и државу у целини и представља покушај решавања комплексне геополитичке кризе војним средствима. Размештај руских јединица у Сирији уследио је септембра 2015. године, након што је 26. августа 2015. године у Дамаску, на иницијативу сиријске стране, потписан руско-сиријски споразум о базирању и употреби руских ваздухопловних јединица на територији Сирије. У првој половини октобра 2015. године споразум су ратификовале Државна дума Руске Федерације, Савет Федерације и сам председник Руске Федерације Владимир Путин. Решењем главнокомандујућег оружаним снагама Руске Федерације, 30. септембра је у рејону Латакије формирана мешовита авијацијска група¹ која је истог дана започела са извођењем борбених дејстава по радикалним и побуњеничким исламским групама, које су супротстављене званичним владиним снагама. Интензивна руска борбена дејства, која су трајала више од годину дана, утицала су на страте-

* slavisa.vlacic@va.mod.gov.rs

¹ Рус. Авиационная группа ВВС ВКС России в Сирии.

гијски развој ситуације на сиријском ратишту и промену позиција зараћених страна. Осим остваривања војних циљева, неки аспекти руског војног ангажовања у Сирији имају и имаће велики утицај на будуће међународне односе и наглашавање супротстављених позиција великих сила.

Размештај снага

Сматра се да је грађански рат у Сирији започео 15. марта 2011. године² када је дошло до ескалације грађанских протеста и њиховог прерастања у оружану побуну. Вишегодишњи неповољан развој ситуације и додатно нарушавање геополитичке равнотеже на северу Африке и Блиском истоку, проузрокованих тзв. „Арапским пролећем“, подстакао је Русију да кроз помоћ званичној сиријској влади узме активно учешће у сиријском грађанском рату. Сиријско-руска војна сарадња и политичко савезништво има вишедеценијску историју. Ови односи били су посебно снажни током хладноратовског периода. Из тог времена егзистира и прва совјетска (руска) база у сиријској луци Тартус која је успостављена 1971. године. Јединица означена као 720. Морнаричка база за материјално-техничку подршку³ функционисала је током овог периода са различитим капацитетима, пружајући логистичку подршку руским флотним саставима. Интензивније руско ангажовање, посебно ваздухопловних снага, није могло да буде ослоњено само на ову базу, и поред значајног прилива логистичке подршке морским путем, због чега је у договору са сиријским властима, руским оружаним снагама на неодређени период, уступљена ваздухопловна база Хмејм у Латакији, у приобалном појасу Средоземног мора. Ова ваздухопловна база постала је, током септембра 2015. године, кључна тачка за почетак извођења руских борбених дејстава у Сирији. За ову намену Ваздушно-космичке снаге Руске Федерације (Воздушно-космические силы Российской Федерации – ВКС РФ)⁴ формирале су привремену Авијацијску групу (Авиационная группа) ВВС, еквивалента бригаде мешовитог састава. Маневар пребазирања борбене авијације уследио је под плаштом вежбе стратегијског нивоа „Центар 2015“, одржане од 14. до 20. септембра 2015. године на територији Русије.⁵

Ваздушни мост на релацији Русија–Сирија⁶ у оквиру припрема за отпочињање дејстава борбене авијације започет је 7. септембра 2015. године, прелетом два транспортна авиона Ан-124; једног из базе Моздок, а другог из Кримска који су прелетели грчки, односно ирански ваздушни простор. Истог дана руске ваздухопловне снаге су авионима Ил-62 транспортовали људство из Сочија у Латакију, прелетом преко Бугарске и Грчке. Следећег дана један Ан-124 је рутом преко Грузије, Јерменије,

² <http://syriainstitute.org/calendar/anniversary-of-start-of-protests-in-syria-15-march-2011/> приступљено 24. 10. 2016. године.

³ Рус. 720-й пункт материально-технического обеспечения ВМФ России.

⁴ Указом председника Руске Федерације Владимира Путина, од 1. августа 2015. године, формиран је вид оружаних снага под називом Ваздушно-космичке снаге (Воздушно-космические силы-ВКС). Саставни део ВКС су руске војне ваздухопловне снаге (Военно-воздушных сил - ВВС).

⁵ http://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&idnovost=78558 приступљено 25. 09. 2015. године.

⁶ A Russian proxy war in Syria, Combat Aircraft, Key Publishing Ltd. Stamford, December 2015, p. 27.

Ирана и Ирака превезао војну опрему из Сочија у Латакију. Сличну руту, преко Каспијског мора, а затим преко Ирана и Ирака користили су и авиони Ил-76 који су долетали из Таганрога. Као одговор на прве прелете, америчка влада је упутила упозорење Бугарској да затвори ваздушни простор за руске војне транспортне авионе. Грчка влада одбила је сличан захтев САД и задржала свој ваздушни простор отворен за ВВС РФ до 24. септембра. Избегавање бугарског ваздушног простора изведено је 16. септембра када је део персонала ВКС из базе Чкаловски транспортован преко Белорусије, Пољске, Мађарске, Србије, Македоније и Грчке. Осим опреме и људства, транспортери Ан-124 су превезли транспортне и борбене хеликоптере Ми-8 АМТШ и Ми-24/35. До 18. септембра ваздухопловна база Хмејм била је припремљена за прихват борбене авијације.

Прелет борбене авијације изведен је другим коридорима, како би се избегао европски, односно НАТО ваздушни простор. Руте су водиле преко Грузије, Јерменије, Ирана и Ирака. Део борбених авиона са већим долетом летео је из руских база ка Сирији у пратњи авиона-цистерни, док су борбени ваздухоплови мањих радијуса и без уређаја за допуну горивом у ваздушном простору слетали у иранску базу Хамедан. Сви борбени авиони су током прелета летели у сенци већих транспортних авиона, како би прикрили своје радарске одразе и спречили откривање од америчких или саудијских авиона AWACS категорије. У складу са захтевима иранских власти, руски борбени авиони вршили су прелет у радио-тишини, како се не би извршило демаскирање и скренула пажња суседних земаља. Тиме се уједно избегао и међународни притисак на Техеран и Багдад да затворе свој ваздушни простор за руске војне ваздухоплове. Због присуства америчких извиђачких авиона у региону Персијског залива, руским пилотима је наређено да искључе своје транспондере и да не комуницирају са контролама лета у Техерану и Багдаду. Комуникацију са контролом лета обављали су чланови посаде транспортних авиона имитирајући арапски говор како би се и на тај начин одвратила пажња прислушкивача. У иранском ваздушном простору руске формације биле су праћене иранским ловцима. Након уласка у сиријски ваздушни простор руски авиони имали су пратњу сиријских ловаца.

Ток борбених дејстава

Према обавештајним проценама на које се позвао командант руског интервентовског контингента у Сирији генерал-пуковник Александар Дворников у руским медијима⁷ противничке јединице на почетку руског ангажовања бројале су преко 60.000 људи. У то време оне су контролисале око 70 одсто територије Сирије, укључујући велике градове Идлиб, Палмиру и Раку и предграђа Хомса и Дамаска. У окружењу је држан и Алепо, други по величини сиријски град, а под притиском антивладиних снага био је и кључни путни коридор Дамаск–Алепо.⁸

Прва борбена дејства из ваздушног простора на територији Сирије извели су ваздухоплови из састава мешовите авијацијске групе 30. септембра 2015. године.

⁷ Российская Газета, RG 23. март 2016. године.

⁸ Влачић С., Радић А., *Руска авијација у Сирији*, ББ Софт, Београд, 2016. године.

Дејства руских ваздухопловних снага представљала су стратегијско изненађење. До тог датума борбена дејства из ваздушног простора Сирије изводили су ваздухоплови из састава видова оружаних снага САД, те турски и израелски ваздухоплови. Циљеви ових дејстава били су различити; амерички ваздухоплови дејствовали су по циљевима Исламске државе, турски су ангажовани против курдских снага, док је израелско ваздухопловство спорадично дејствовало против елементарна сиријских оружаних снага за које је процењено да би под утицајем Хезболаха у Сирији могле да имају негативне импликације на безбедност Израела.

Почетну фазу борбених дејстава руских ваздухопловних снага из базе Хмејм започела је ескадрила састава 12 фронтних бомбардера Су-24М, ескадрила састава 12 јуришника Су-25СМ и одељење од четири фронтна бомбардера Су-34. За ловачку заштиту ангажовано је авијацијско одељење састављено од четири Су-30СМ. За обезбеђење аеродрома Хмејм и борбено трагање и спасавање ангажовани су хеликоптери Ми-24П/Ми-35 и Ми-8АМТШ. У дејства су касније укључени и борбени хеликоптери Ми-28Н и Ка-52. За посаде су изабрани искусни пилоти из јединица ВВС, укључујући и летаче из центара за борбену преобуку задужених за разраду тактике примене нове ваздухопловне технике. Упоредо са извођењем првих дејстава, у јединице званичних сиријских снага уграђени су припадници СПЕЦНАЗ јединица задужени за проналажење и означавање објеката дејства, те навођење авијације. Према званичним наводима руског министра одбране Сергеја Шојгуа, од 20. новембра 2015. године, број ваздухоплова на територији Сирије нарастао је на 69.

Ваздухопловна техника која је допремљена у Сирију и користи се у извођењу борбених дејстава припада новим моделима ваздухопловне технике или су у питању знатно модернизоване верзије старијих средстава. Осим потпуно нових летелица као што су Су-34, Ми-28Н и Ка-52, примењене су модернизоване верзије старијих типова ваздухоплова (Су-24М, Су-25СМ, Су-30СМ и Ми-35), као и нови авионски системи. Значајан ефекат у извођењу дејстава остварен је применом система СВП-24 (специализированная вычислительная подсистема – специјални рачунарски подсистем), чиме је омогућено прецизније дејство са висина преко 5.000 м употребом класичних ваздухопловних убојних средстава.⁹ Систем је примењен на авионима Су-24М, Су-25СМ и Ту-22М3.

Тежиште употребе мешовите авијацијске групе у првој фази ангажовања била је изолација бојишта кроз уништавање командних места и чворишта везе противника, складишта муниције и горива, размештајне просторије противника и погона за производњу убојних средстава. Посебан циљ, који је имао политичку тежину, био је уништавање извора финансирања Исламске државе дејствима на колоне ауто-цистерни

⁹ Применом савремених сензорско-рачунарских јединица интегрисаних на ваздухопловну платформу у комбинацији са ГЛОНАСС/GPS пријемником знатно је повећана прецизност падне тачке убојних средстава. Када су познате координате (стационарног) циља, летни параметри ваздухоплова (курс, брзина, висина, позиција, угловни положаји и сл.) и параметри атмосфере (температура, притисак, влажност, ветар) рачунарска јединица прорачунава падне тачке и практично пилота, путем симбола на горњем приказивачу, води на тачку одбацивања. То може бити са различитих висина, из различитих углова и удаљености, што знатно повећава безбедност ваздухоплова-носача. Подаци о циљевима добијају се и путем везе података са других платформи и корисника (веза података ТКС-2М). Примена овог система објашњава руску тактику дејства из „високе шеме“ са висина од преко 5.000 метара где се минимизира ефекат побуњеничке ПВО, а са друге остварује задовољавајућа прецизност. Недостатак оваквог система је његова слабија примењивост на мање циљеве који брзо мењају положај.

за превоз нафте од извора ка Турској. Услед почетних руских ваздушних удара почела је да опада производња нафте која је главни извор финансирања Исламске државе. Дејство по колонама цистерни тежишно су изводили авиони Су-34, који имају довољно велики радијус и време остајања у ваздушном простору, те способност да по оваквим циљевима дејствују прецизно вођеним средствима. Вишедневна дејства довела су до знатног смањења производње нафте на територијама које су контролисали Асадови противници. Дневни темпо авио-полетања (а/п) авијацијске групе је са почетних 20 а/п порастао на 67 а/п са пребацивањем тежишта са изолације бојишта на блиску ваздухопловну ватрену подршку.¹⁰ Врхунац је забележен у другој половини новембра 2015. године, када је дневно ангажовање авијацијске групе износило и до 100 а/п.¹¹

Са порастом интензитета авио-полетања руских ваздухопловних снага расла је и могућност инцидената у ваздушном простору између руских и других борбених ваздухоплова, пре свега америчких, који задатке извршавају изнад Сирије.¹² Званични Вашингтон прихватио је руско присуство и ризик од конфликта, те је 20. октобра 2015. године потписан меморандум којим су дефинисане процедуре за превентиву инцидената и обезбеђење безбедности летова авијације обе земље током извођења борбених дејстава у ваздушном простору Сирије. За примену тог документа одржава се двострана веза и повремено видео-конференције руских и америчких официра.¹³

Ради демонстрације силе и тестирања готовости и ефикасности других расположивих снага, октобра 2015. године у дејства по Сирији укључена је Каспијска флота која је из региона Каспијског мора лансирала 26 крстарећих ракета типа Калибр. Крстареће ракете лансиране су током децембра и са подморнице класе Кило која се налазила у рејону Средоземног мора.¹⁴

За почетак руских дејстава у Сирији везана су два догађаја која су утицала на обим и начин ангажовања руских снага у даљем току рата. Тридесет првог октобра 2015. године исламски терористи подметнули су експлозив у руски путнички авион А321 који се распао у ваздушном простору изнад Синајског полуострва.¹⁵ Мање од 24 сата након званичног саопштења руске владе о узроцима несреће авиона А321 на Синајском полуострву (терористички акт) руски стратегијски бомбардери извршили су низ напада на циљеве у Сирији. Објекти дејства били су командна места терориста, кампови за обуку, војни производни погони, складишта оружја и муниције и нафтна постројења.

Министар одбране Сергеј Шојгу реферисао је председнику Владимиру Путину да је 17. новембра између 5.00 и 5.30 ујутро, по московском времену, 12 бомбардера Ту-22М3 погодило објекте Исламске државе у провинцијама Рака и Деир ес-

¹⁰ Russia Tests Network-Centric Air Operations in Syria, Roger McDermott, Eurasia Daily Monitor Volume: 12 Issue: 184, October 2015.

¹¹ Air International, January 2016, Syria, Key publishing, p. 15.

¹² За разлику од Русије западна коалиција предвођена САД од септембра 2014. године изводи дејства по територији Сирије без дозволе званичних тела те државе. Извор: <http://news.nationalpost.com/news/syria-warns-u-s-against-bombing-isis-without-permission> приступљено 25. 09. 2014. године

¹³ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34588286> приступљено 12. 10. 2016. године.

¹⁴ <https://www.rt.com/news/325060-russian-kilo-submarine-syria/> приступљено 12. 12. 2015. године.

¹⁵ <https://aviation-safety.net/database/record.php?id=20151031-0> приступљено 12. 12. 2015. године.

Зор. Између 9.00 и 9.40 ујутро бомбардери Ту-95МС и Ту-160 лансирани су 24 крстареће ракете против циљева у провинцијама Алеп и Идлиб. Између 17. и 20. новембра 2016. године руска авијација великог домета обавила је 112 авио-полетања: 96 је извела флота Ту-22МЗ, десет су извели Ту-160 и шест Ту-95МС. Ту-160 су лансирани 48 крстарећих ракета Х-101 и 16 Х-555, а Ту-95 19 Х-555. Ту-95С и Ту-160 су на задатке полетали из њихове матичне базе у Енгелсу. Они су у долету прелетали Каспијско море, а ракете су лансирани из иранског ваздушног простора, надомак границе са Ираком.¹⁶ Наведени типови крстарећих ракета употребљени су по први пут у реалним ратним сукобима. Преседан је забележен током августа 2016. године, када су ради извршења борбеног дејства бомбардери Ту-22М слетели у базу Хамедан, на западу Ирана.¹⁷

Борбени лет који су 20. новембра извеле посаде два Ту-160 остаће запамћен у историји руске стратегијске авијације. Након полетања из Оленогорска, ваздухопловне базе на полуострву Кола на северу Русије, ови авиони су облетели Норвешку, Британска острва, Француску и Португал, ушли у Средоземно море у близини Гибралтара и прелетели његову целокупну дужину пре лансирања осам ракета Х-555 на додељене мете у Сирији. Повратна рута у Енгелс водила је преко Сирије, Ирака, Ирана и Каспијског мора. Целокупан лет износио је 13.000 km и трајао је 16 сати и 20 минута. Допуну горива изнад Норвешког мора омогућиле су летелице Ил-78. На рути око Европе авионе Ту-160 пресрели су ловачки авиони НАТО-а. Изнад источног Медитерана пар Ту-160 је добио ловачку пратњу ловаца Су-30СМ из базе Хмејм. Борбени летови стратегијске авијације су у кључним етапама извршавани у пратњи ловаца Су-27СМЗ из Кримска (Русија) и Су-30СМ који су полетали из Латакије.

Употреба стратегијских бомбардера и крстарећих ракета у Сирији, посебно 20. новембра,¹⁸ била је јасна демонстрација ваздушне моћи Русије и њене функционалности.

Други интензиван талас дејстава руске стратегијске авијације изведен је у периоду од 5. до 8. децембра 2015. године, када су Ту-22МЗ, такође из Моздока, извели 60 а/п и одбацили 1920 бомби на 30 циљева у рејонима Раке и Деир ез-Зора.

Наредни догађај који је имао велики утицај на ток дејстава било је обарање фронтског бомбардера Су-24М 24. новембра 2015. године. Наиме, приликом његовог дејства у пограничној области са Турском оборито га је турски ловац F-16 ракетом типа AMRAAM. Авион је пао 4 km унутар сиријске територије, оба члана посаде су искочила, али су вођу посаде, након доскока, убили туркменски побуњеници. Навигатор је спасен неколико сати касније у акцији борбеног трагања и спасавања у којима је погинуо један припадник руских специјалних јединица, док су један хеликоптер Ми-8 АМТШ који је принудно слетео накнадно уништили побуњеници. Након овог инцидента, који је руском учешћу у сиријском рату дао нови војно-политички контекст, повећан је интензитет летова намењених ловачкој заштити, а као испомоћ авионима Су-30СМ, по први пут су, у зону борбених дејстава, размеш-

¹⁶ Operation Reprisal, Combat Aircraft, Key publishing, February 2016, p. 21.

¹⁷ <https://theaviationist.com/2016/08/16/russian-tu-22-bombers-deploy-to-iran-and-launch-first-air-strikes-on-isis-in-syria/> приступљено 28. 09. 2016. године.

¹⁸ Руске снаге су до 10. маја 2016. године лансирале 115 крстарећих ракета и 178 а/п стратегијске авијације. Извор: <http://www.interfax.ru/russia/507629> приступљено 28.09.2016. године.

тени ловачки авиони Су-35. На ловце-бомбардере су, такође, подвешене ракете ваздух-ваздух типа Р-73 ради самозаштите. У област Латакије Русија је пребацила јединицу наоружану ПВО системом С-400, а у ПВО рејона укључени су и пловни састави наоружани морнаричким верзијама система С-300.

Дејства руске авијације продужила су се до тренутка када се Сиријска војска консолидовала и кренула у противофанзиву, демонстрирајући капацитете да избаци противника из насељених места. Коалиција провладиних снага је почетком 2016. године доведена у готовост за почетак истовремене офанзиве на 15 праваца уз подршку јединица ВВС.

Од фебруара 2016. године тежиште дејства авијацијске групе је непосредна ваздухопловна подршка Сиријској војсци у коју су све више укључени јуришна авијација и борбени хеликоптери у борбама за деблокаду Алепа, а затим ослобађање града Палмира.¹⁹ Антивладине снаге разбијене су у мање саставе који више нису били релевантни објекти дејства за фронтовске бомбардере. Осим главне базе Хмејм, део јединица мешовите авијацијске групе почео је да користи истурене аеродроме, ближе линији фронта који се, осим за допуну горивом, користе и за привремено базирање детаשמана хеликоптера Ми-24П и Ми-8. Ради се о аеродромима Ел-Камишл на североистоку Сирије, који је у окружењу курдских снага, и две базе у провинцији Хомс-Шајрат и Ал-Тијас.

Наредна фаза у ангажовању руских снага на тлу Сирије од марта 2016. године била је одлука о повлачењу дела снага. Четрнаестог марта 2016. године руски председник Владимир Путин обавестио је јавност о делимичном повлачењу.²⁰ У матичне базе враћена је једна ескадрила Су-24М, ескадрила Су-25СМ и одељења Су-30СМ и Су-34. У Хмејму је остављена ескадрила Су-24М и одељења Су-30СМ и Су-35С.²¹ Истовремено, у зону дејстава убачени су хеликоптери Ми-28Н и Ка-52. Изузев политичких мотива, прегруписивање снага у Сирији уследило је делимично и услед процене да је после 9.000 хиљада борбених летова²² у великој мери смањен број објеката дејства за фронтовске бомбардере и јуришнике и да је у потискивању антивладиних снага постала важнија подршка хеликоптерских јединица. Зато је авијацијска група, од средине марта 2016. године, све већи број борбених задатака извршавала хеликоптерима Ми-28Н и Ка-52. За тај задатак у базу Шајрат у провинцији Хомс премештена је мешовита ескадрила која је била врло активна у борбама марта 2016. године, које су завршене избацавањем јединица Исламске државе из града Палмира. Велики успех остварен је добрим садејством хеликоптерских јединица и артиљерије са Сиријском армијом приликом

¹⁹ Ослобађање града Палмира означио је још једну фазу у ангажовању руских снага на сиријском тлу. Јединице инжињерије су у периоду од марта 2016. године разминирале преко 19.000 минско-експлозивних средстава. <https://sputniknews.com/military/201609301045850738-russia-aerospace-syria-operation/> приступљено 03. 11. 2016. године.

²⁰ Према <http://www.independent.co.uk/voices/russian-air-strikes-on-syria-have-driven-out-terrorists-and-helped-start-talks-a6933146.html> до половине марта 2016. године ослобођено је 400 насељених места и ослобођено 10.000 km² територије.

²¹ Поједини снимци приказали су „повучене” авионе Су-34 како дејствују у рејону Алепа. <http://syria.liveuamap.com/> приступљено 04. 11. 2016. године.

²² Исто.

дејства на важним правцима на којима су сузбијане и одбациване снаге Исламске државе и побуњеника.²³

Ватрена дејства руских авијацијских снага у ваздухопловној подршци, нарочито борбених авиона, тежишно су се одвијала плански, а не по позиву. Навођење авијације вршили су обучени руски војници на терену применом нових информационо-комуникационих система за аутоматску размену података. У одређеним фазама сукоба учествовао се недостатак координације и сарадње руских и сиријских снага, што је доводило до тешких губитака сиријских провладиних и савезничких снага. Карактеристичан случај је операција на правцу ка градовима Табка и Рака.²⁴

Ради заштите властитих средстава 95 одсто дејстава борбених авиона ограничено је на средње и велике висине (преко $H=5.000\text{ m}$),²⁵ што одудара од намене и начина употребе појединих авиона као што је Су-25. Летови начелно трају до 45 минута, а у појединим изузецима, када се током једног лета дејствује по више циљева, летови трају до 90 минута.²⁶ На доступним снимцима²⁷ уочава се превасходно примена класичних фугасних и парчадно-фугасних авио-бомби типа ФАБ-250, ОФАБ-250-270 и ФАБ-500 и других невођених средстава чији је обим употребе око 80 одсто употребљених убојних средстава,²⁸ што се може сврстати као еквивалент статистике америчког ваздухопловства у интервенцијама током деведесетих година прошлог века. Западни аналитичари сматрају да, и поред примене система СВП-24, прецизност није на задовољавајућем нивоу, због чега се често примењују касетне бомбе које прекривају већу површину по којој се дејствује.²⁹ У мањој мери дејства су извођена вођеним ракетама Х-25МЛ и Х-29Л и авио-бомбама КАБ-500С са корекцијом путање помоћу сателитског навигационог система ГЛОНАСС.

Током једногодишњих дејстава мешовита авијацијска група и ВВС у целини извели су у Сирији преко 15.000 а/п, уништивши преко 200 објеката нафтне индустрије, преко 2.000 ауто-цистерни и неутралисали, заједно са осталим снагама на терену, преко 28.000 побуњеника и осталих исламских милитаната. Посебно место у статистици заузима податак о 2.000 ликвидираних терориста са руским пасошем.³⁰

²³ Базирање и дејство руских хеликоптера близу линије фронта, у комбинацији са изнуђеном тактиком употребе, довели су до одређених борбених губитака. На агенцијским снимцима је документовано обарање два борбена хеликоптера Ми-24/35 приликом дејстава са малих висина, као и једног транспортног хеликоптера Ми-8АМТШ.

²⁴ No end in sight: Failed Tabqa offensive reveals underlying shortcomings of regime forces. Извор: <http://www.worldinwar.eu/no-end-in-sight-failed-tabqa-offensive-reveals-underlying-shortcomings-of-regime-forces/> приступљено 19.09.2016. године.

²⁵ У једногодишњем периоду рата у Сирији ниједан руски борбени авион није оборен противдејством са земље.

²⁶ Here's the Key to Understanding the Russian Air Force's Actions in Syria. Извор: <https://warisboring.com/heres-the-key-to-understanding-the-russian-air-force-s-actions-in-syria-68aa3e4f8d0d#.mbptig4ep> приступљено 21.09.2016. године.

²⁷ <http://eng.mil.ru/en/multimedia/photo/gallery.htm?id=25501@cmsPhotoGallery> приступљено 19.09.2016. године.

²⁸ Here's the Key to Understanding the Russian Air Force's Actions in Syria. Извор: <https://warisboring.com/heres-the-key-to-understanding-the-russian-air-force-s-actions-in-syria-68aa3e4f8d0d#.mbptig4ep> приступљено 21.09.2016. године

²⁹ Сматра се да је релативно велики број неексплодираних ваздухопловних убојних средстава последица застарелости, јер се углавном користе средства произведена током осамдесетих година прошлог века.

³⁰ <https://sputniknews.com/military/201609301045850738-russia-aerospace-syria-operation/> приступљено 19.09.2016. године.

Фаза ангажовања у другој половини 2016. године одвијала се претежно на западном и северозападном делу Сирије, где је активним дневним и ноћним дејствима спречено веће груписање побуњеничких и терористичких формација.

Сматра се да су дејства руских ваздухопловних снага у 2016. години омогућила знатно напредовање сиријских владиних снага у ширем рејону Алепа,³¹ што је створило предуслове за блокаду некада двомилионског града³² у којем се налазе значајне побуњеничке снаге и терористичке групације. Велики број аналитичара³³ сматра да је управо битка за овај град кључна за даљи развој догађаја у Сирији, због чега се најинтензивнија дејства током 2016. године изводе управо у овом граду и на његовим прилазима. Током јула 2016. године град Алеп су блокирале владине снаге, да би у противофанзиви главнине побуњеничких снага³⁴ Алеп био деблокиран током августа. Интензивним дејством руских ваздухопловних снага³⁵ и владиних снага на терену, пресечене су линије снабдевања побуњеничких и терористичких формација и фракција уз наношење великих губитака у људству и техници. Алеп је поново блокиран септембра 2016. године и до почетка новембра антивладине снаге нису биле у стању да, и поред више организованих покушаја, изврше напредовање ка овом граду.

Дипломатски и војни притисци, усмерени ка Русији и званичној сиријској влади, а који долазе из земаља западне полусфере, довели су током јесени 2016. године до новог заоштравања односа, додатно оптерећених турском војном интервенцијом на северу Сирије у директној подршци антивладиних снага у борби против формација Исламске државе. Ваздухоплови западне коалиције такође су се укључили у интензивнија дејства.³⁶ Авиони западне коалиције су током извођења борбених дејстава против снага Исламске државе у рејону опкољеног сиријског града Деир ес Зор, нанели тешке губитке сиријској војсци,³⁷ што је додатно заоштрило односе супротстављених страна. Почетком октобра 2016. године званичници руског Мини-старства одбране саопштили су да је у Сирији распоређен још један комплекс ПВО система С-300 у циљу превенције удара по руским снагама које се налазе на територији Сирије.

³¹ <http://en.news-original.ru/russian-air-force-fighters-covered-the-aleppo-air-strikes-for-seven-hours.html> приступљено 03. 11. 2016. године.

³² <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2007/notestab08.pdf>

³³ <http://www.rferl.org/a/islamic-state-syria-aleppo-siege-change-war/27900375.html>

³⁴ Ради деблокаде Алепа побуњеничке снаге су груписале 8.000 до 10.000 бораца, 95 тенкова, велики број артиљеријских оруђа, као и бомбаше самоубице https://article.wn.com/view/2016/08/06/Syrian_rebels_storm_Aleppo_artillery_base_army_says_attack_r_q/ приступљено 03. 11. 2016. године.

³⁵ Значајни ефекти остварени су кроз задатке извршаване у изолацији бојишта, дејством по рејонима прикупљања побуњеничких група и фракција, као и по комуникацијама којима су се ове формације кретале ка Алепу. Губици који су нанесени у наредним месецима нису дозволили значајније груписање снага које су способне за померање линије фронта.

³⁶ Према одређеним извештајима из фебруара 2016. године око 40 руских борбених авиона извршавало је око 75 а/п дневно, док је 180 авиона НАТО коалиције извршавало око 20 а/п дневно. Извор: http://www.focus.de/politik/ausland/nato-geheimpapier-russland-ist-nato-kraefte-in-syrien-ueberlegen_id_5336051.html приступљено 03. 11. 2016. године.

³⁷ Авиони међународне коалиције на челу са САД извршили су 17. септембра напад на положаје сиријске армије код сиријског града Дејр ел Зор у истоименој провинцији. Министарство одбране Русије саопштило је да су авиони међународне коалиције за борбу против „Исламске државе“ извршили четири напада на сиријску војску у којима су погинула 62 војника и око 100 је рањено. Одмах после напада терористи ИД прешли су у офанзиву, изјавио је представник Министарства одбране Игор Конашенков. Извор: http://ruskarec.ru/news/2016/09/17/koalicija-na-celu-sa-sad-izvrsila-napad-na-sirijsku-vojsku-u-dejr-el-zoru_630877 приступљено 19. 09. 2016. године.

Обезбеђење борбених дејстава руских снага у Сирији

Ради ефикасног извршавања борбених дејстава офанзивних компоненти руских оружаних снага које се налазе на тлу Сирије или у непосредној близини примењене су обимне мере обезбеђења борбених дејстава.

У раду су наведени само одређени детаљи обезбеђења борбених дејстава као што су борбено осигурање, обавештајно обезбеђење и логистичка подршка.

Размештај руских ваздухопловних јединица праћен је успостављањем комплексног борбеног обезбеђења ваздухопловне базе Хмејм. У њему учествују елементи 810. бригаде морнаричке пешадије Црноморске флоте, припадници СПЕЦНАЗ јединица, војне полиције и 7. гардијске десантнојуришне дивизије Ваздушнодесантне војске из Новоросијска.

У обезбеђењу базе користи се и тешка техника, тенкови, оклопни транспортери и артиљеријска оруђа. За ПВО ближег рејона размештене су јединице наоружане ракетним системима ПВО Панцир С1 које су увезане са сиријским системом ПВО. Паралелно са размештајем јединица у бази Хмејм, у сиријски приобални појас упловио је флотни састав³⁸ предвођен ракетном крстарицом Москва³⁹ на чијој се палуби налази ракетни систем ПВО „Форт“, поморска верзија система С-300. Након што је Турска оборила фронтоски бомбардер Су-24М, Русија је након два дана, као што је претходно наведено, ваздушним путем у Сирију превезла ракетни систем С-400, а затим су размештени и ловачки авиони Су-35 ради додатне заштите властитих снага.

Повећање обима дејства авиона западне коалиције, тешки губици нанесени Сиријској војсци у инциденту у Деир ес Зору 17. септембра 2016. године, те опсежне операције у Ираку ради ослобађања Мосула које могу да доведу до измештања значајних војних ефектива Исламске државе на тло Сирије утицали су на руски војни врх да 15. октобра 2016. године у воде Средоземља упути флотни састав предвођен носачем авиона „Адмирал Кузњецов“.⁴⁰ У групи од осам бродова налазе се и ракетна крстарица „Петар Велики“, велики противподморнички бродови „Северноморск“ и „Вице-Адмирал Кулаков“ и помоћни бродови.⁴¹

Ово премештање Северне флоте и дела Балтичке флоте представља највећу дислокацију руских морнаричких снага од завршетка хладног рата. Западни војни савез овај потез тумачи као претњу властитим интересима са различитих аспеката, који су, посебно у војном смислу, пренаглашени и, по одређеним проценама,⁴² усмерени у погрешну страну.

³⁸ У флотном саставу наомак сиријске обале у почетној фази руских дејстава налазили су се једна ракетна крстарица, разарач, две фрегате, једна корвета и велики десантни брод, праћени са неколико помоћних пловила. (<https://lenta.ru/news/2015/09/24/moskva/> приступљено 30.09.2015. године). Током једно-годишњих дејстава испред сиријске обале се у сваком тренутку налазило најмање шест већих ратних бродова и мањи број помоћних пловила из састава свих руских флота, који су се повремено ротирали.

³⁹ http://ruskarec.ru/science/2015/12/04/deset-podataka-o-krstarici-moskva-ubici-nosaca-aviona_547561 приступљено 19. 09. 2016. године.

⁴⁰ <http://www.bbc.com/news/world-europe-37704028> приступљено 05. 11. 2016. године.

⁴¹ <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/russian-navy-fleet-ships-destroyer-flagship-sailing-towards-english-channel-syria-planes-nuclear-a7368911.html> приступљено 04. 11. 2016. године.

⁴² Више о намени и могућностима руског флотног састава дато је у Making Sense of the Russian Naval Task Force Off the Coast of Syria, The Saker, October 25, 2016. Извор: <http://www.unz.com/tsaker/making-sense-of-the-russian-naval-task-force-off-the-coast-of-syria/> приступљено 04. 11. 2016. године.

Присутством руског флотног састава предвођеног носачем авиона појачава се ПВО у рејону извођења дејстава, подижу се капацитети у противвродској и против-подморничкој борби и ствара се могућност повећавања броја а/п у ваздухопловној подршци⁴³ у случају интензивирања дејстава, као и лансирање већег броја крстарених пројектила.

Осим са мора, заштита руским снагама пружа се и са копна мобилним системима за електронско ратовање „Красуха-4”. Широкопојасна станица за ометање превасходно омета радаре који се налазе на ваздухопловима, као и сателите који орбитирају на нижим путањама. Радарски комплекс за детекцију и прецизно позиционирање артиљеријско-ракетних оруђа „Зоопарк-1М” такође је распоређен у Сирији са двоструком наменом. Званично, систем служи за подршку споразума о прекиду ватре, али може успешно да се примени и у локацији ватрених јединица које дејствују по руским и сиријским јединицама.⁴⁴

Обавештајно обезбеђење руским снагама у Сирији пружа се на више нивоа. Највиши ниво подразумева извиђање из космичког простора.⁴⁵ Путања десет сателита Космичких снага је препрограмирана како би се оптичким и радио-електронским сензорима континуално пратиле кључне тачке на сиријском ратишту.

Стратегијско-оперативни ниво извиђања врши се авионима Ил-20М1 и Ту-214Р, који повремено слећу у базу Хмејм. Ту-214Р је најновији руски авион за електронска дејства. Ради ефикасног праћења ситуације на терену, али и тестирања најновијих техничких решења на пољу електронског ратовања, Русија је на небо Сирије послала један од два прототипа Ту-214Р.

Извиђање на оперативном и тактичком нивоу врши се различитим типовима беспилотних летелица. Према руским изворима⁴⁶ око 70 летелица типа Форпост, Орлан 10, Елерон-3, Пчела-1Т, Дозор-100 прикупља обавештајне податке на сиријском ратишту.

Ради повећања ефекта дејства, одређен искорак начињен је применом система намењеног мрежноцентричном ратовању. На авионима Су-34 интегрисан је систем ТКС-2М, руска верзија везе података која омогућава трансфер података са разних сензора између више учесника борбених дејстава, било да се ради о ваздухопловима из исте групе или о преносу података ка командном месту.

Снабдевање у оквиру логистичке подршке у великој је мери ослоњено на изворе на територији Русије. Приоритетно снабдевање и транспорт одвија се ваздушним путем. Процењује се да данас ваздушни мост на релацији Русија–Сирија одржава транспортна група састава четири Ан-124, шест Ил-76, три Ту-154 и један Ил-

⁴³ На руском носачу авиона примењен је систем полетања помоћу тзв.ски-џампа који замењује парни катапулт примењен на америчким носачима авиона. Премда омогућава брже лансирање већег броја авиона, полетна маса авиона је ограничена, што подразумева мању количину убојних средстава и мању количину горива, односно смањен радијус дејства.

⁴⁴ <http://www.borbeniefektivni.rs/radar-stanica-zoopark1m/> приступљено 18.06.2016. године

⁴⁵ Више о руском сателитско извиђању Сирије на <http://spaceflight101.com/russia-reinforces-satellite-support-of-military-activities-in-syria/> и https://rbth.com/defence/2015/12/14/new-generations-of-satellites-are-russias-cosmic-eyes-and-ears_550803 приступљено 30. 10. 2016. године.

⁴⁶ Минобороны РФ: Соблюдение перемирия в Сирии контролируют 70 беспилотников, <http://vistanews.ru/politics/47216> приступљено 30. 10. 2016. године.

62.⁴⁷ Већина потребних средстава допрема се поморским путем, пре свега из црноморских лука, што је готово свакодневно документовано праћењем проласка руског бродовља кроз Босфор и Дарданеле.⁴⁸

Овим путем допрема се и наоружање и војна опрема Сиријској војсци, што је било посебно евидентно кроз повећану активност сиријског ваздухопловства авијације услед подигнутог нивоа исправности и допремања резервних делова и убојних средстава.

Цена руског војног ангажовања креће се, у зависности од извора,⁴⁹ од једне до три милијарде долара. Ангажовање додатних ваздухоплова, повећање броја људства, активирање нових база и допремање нових сложених борбених система (као, на пример, С-400) додатно ће повећати трошкове.

Опште карактеристике дејстава у подршци Сиријској армији

Званичан став представника руских власти јесте да се борбена дејства изводе против Исламске државе и осталих паравојних формација које је међународна заједница препознала као терористичке. Према анализи једногодишњих дејстава уочава се да су руске оружане снаге укључене у сузбијање свих антивладињих снага. Процењено је⁵⁰ да је до фебруара 2016. године око 20 одсто дејстава ВКС извршено против потенцијала Исламске државе, док је остатак био против других снага које се боре против званичних сиријских власти.

Руска подршка регуларној Сиријској армији реализована је:

- фронтонским авијацијским дејствима по снагама Исламске државе и различитих побуњеничких фракција;
- блиском ваздухопловном ватреном подршком хеликоптерских јединица чија су дејства документована снимцима летова изнад припадника екстремистичких организација на екстремно малим висинама;⁵¹
- садејством хеликоптерских јединица и артиљерије са Сиријском армијом на појединим важним правцима на којима су сузбијане и одбачене снаге Исламске државе и побуњеника;
- обавештајно-извиђачком подршком у којој су за потребе Сиријске армије обезбеђиване информације о ситуацији на бојишту, уз помоћ извиђачких сателита, извиђачких авиона и беспилотних летелица;
- подршком транспортне авијације у превозу савезничких снага шиита из Ирана и Ирака и јединица авганистанских шиита. Људство савезника пребачено је руским Ил-76 и иранским Ил-76 и С-130Е.⁵² Из ваздушног простора су падобранима достављани муниција, пешадијско наоружање и остале потребе за јединице на терену, посебно у опколеним енклавама лојалним сиријским званичним властима;

⁴⁷ Влацић С., Радић А., *Руска авијација у Сирији*, ББ Софт, Београд, 2016. године.

⁴⁸ <http://syria.liveuamap.com/> приступљено 03. 08. 2016. године.

⁴⁹ Lt Col John R. Barnett, *The Costs of Russia's Air Expeditionary Campaign PolicyWatch 2531* Извор: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-costs-of-russias-air-expeditionary-campaign> приступљено 30. 10. 2016. године.

⁵⁰ http://www.focus.de/politik/ausland/nato-geheimpapier-russland-ist-nato-kraeften-in-syrien-ueberlegen_id_5336051.html приступљено 03. 11. 2016. године.

⁵¹ <http://syria.liveuamap.com/> приступљено 04. 08. 2016. године.

⁵² *Russia Bombardment goes on*, Air Forces Monthly, Key publishing, December 2015, p. 27

– подршком ваздухопловству Сиријске војске снабдевањем резервним деловима и убојним средствима. Помоћ у одржавању авиона МиГ-29, МиГ-23, МиГ-21, Су-22 и Су-24 и хеликоптера породице Ми-8 и Ми-24 извршена је у време када је сиријско ваздухопловство смањило обим ангажовања због недостатка техничких ресурса.

Сиријској војсци обезбеђено је наоружање, укључујући тенкове и артиљеријска оруђа, средства везе, средства за извиђање итд. Руски саветници помогли су Сиријску армију, курдске снаге и остале провладине снаге подршком у организацији и довођењу у борбену готовост за офанзивна дејства. Они су активно учествовали и у борбеним дејствима на терену.

У јединице Сиријске војске на терену убачени су припадници СПЕЦНАЗ-а задужени за проналажење објеката дејства и навођење авијације. Тесна сарадња посада борбених авиона и официра за навођење, који су често били на предњем крају сиријских оружаних снага, била је један од најважнијих предуслова за ефикасно извођење ваздухопловне подршке.

Закључак

Ангажовање руских оружаних снага у Сирији показало је војну одлучност и мотивисаност војног и државног руководства Русије да преузме ратни ризик. Након једне године војног ангажовања у рату у Сирији може се закључити да су руске снаге употребљене сврсисходно у остваривању јасно дефинисаних политичких захтева. Команданти интервидовског састава и наменског авијацијског састава зауставили су надирање Исламске државе и разних побуњеничких фракција, створен је временски и материјални простор за консолидацију званичних сиријских оружаних снага и њихових савезника и обезбеђени су услови за покретање противофанзиве.

Размештај снага изведен је брзо и ефикасно са ослонцем на постојећу базу у Сирији и уз подршку Ирана. Прву фазу руских дејстава карактеришу дејства у изолацији бојишта како би се у наредној фази прешло на блиску ваздухопловну ватрену подршку, коју су преузели борбени хеликоптери.

У наредним фазама борбена дејства су усмерена на запад и северозапад Сирије и дејства око Алепа. У извођењу ватрених дејстава употребљен је низ нових и модернизованих типова наоружања и војне опреме, посебно ваздухопловне. У ватреним дејствима први пут су коришћени авиони Су-34 и Су-35С, као и борбени хеликоптери Ка-52 и Ми-28Н.

Већина убојних средстава употребљених са ваздухоплова потиче из хладноратовског периода. Највише су коришћене класичне парчадно-фугасне, касетне и запаљиве авио-бомбе. У мањој мери дејства су извођена са вођеним ракетама и авио-бомбама са корекцијом путање помоћу сателитског навигационог система ГЛОНАСС. Дејства тактичких борбених авиона извођена су претежно са средњих висина, због чега није било губитака услед противдејстава са земље. Хеликоптерске јединице дејствовале су са малих висина и у захвату линије фронта, због чега су у борби изгубљена два хеликоптера Ми-24/35.

У подршку сиријским јединицама укључен је и одређен број војних саветника и припадника специјалних јединица. Руске ваздухопловне снаге увеле су у борбу стратегијске бомбардере и по први пут су дејствовале крстарећим ракетама са ових платформи, као и са бродова Каспијске флоте. Руске ваздухопловне снаге показале су да

имају потенцијал који може да се пореди са водећим чланицама НАТО-а и да могу да предузму дејства са неколико хиљада километара удаљености од места полетања авиона-носача до објекта дејства. Употреба стратегијских бомбардера и крстарених ракета у Сирији била је јасна демонстрација ваздушне моћи Русије и њене функционалности. Ради извршења борбеног дејства бомбардери су слетали у иранске базе, што је пројектовало нови ниво у војно-политичким везама Русије и Ирана.

Ради обезбеђења дејстава властитих јединица размештених на сиријском тлу ангажован је велики број борбених елемената обезбеђења, од јединица морнаричке пешадије, СПЕЦНАЗ-а, те десантнојуришних састава који физички обезбеђује луке и аеродроме базирања, укључујући и тешку ратну технику попут тенкова и артиљеријских оруђа. Као заштита од дејства из ваздушног простора распоређен је велики број система ПВО малог, средњег и великог домета (Панцир С1, С-300 и С-400) укључујући и ПВО системе који се налазе на капиталним ратним бродовима руске војне морнарице. Увођењем већег броја пловила великог депласмана фазно је ојачавано и повећавано руско војно присуство у ратном подручју. Овим присуством знатно је ограничена слобода маневра авијацији западне коалиције.

Примењена средства обавештајно-извиђачког обезбеђења донела су нови квалитет кроз употребу сателита различитих категорија, као и великог броја беспилотних извиђачких система и нових извиђачких летелица. Примењени су и други системи електронског ратовања и информатичког обезбеђења који јасно указују на опредељеност ка развијању капацитета за мрежноцентрично ратовање.

Целокупно руско војно ангажовање у Сирији усмерено је на стварање повољних услова политичким субјектима за решавање и прекид сукоба. Руски државни врх и даље очекује од оружане силе стварање услова за преговоре између зараћених страна и елиминисање екстремних исламских елемената.

Литература

- [1] <http://syriainstitute.org/calendar/anniversary-of-start-of-protests-in-syria-15-march-2011/> приступљено 24. 10. 2016. године.
- [2] http://www.vostok.rs/index.php?option=btg_novosti&idnovost=78558 приступљено 25. 09. 2015. године.
- [3] A Russian proxy war in Syria, Combat Aircraft, Key Publishing Ltd. Stamford, December 2015, p. 27.
- [4] Российская Газета, RG 23. март 2016. године.
- [5] Влачић С., Радић А., *Руска авијација у Сирији*, ББ Софт, Београд, 2016. године.
- [6] Russia Tests Network-Centric Air Operations in Syria, Roger McDermott, Eurasia Daily Monitor Volume: 12 Issue: 184, October 2015.
- [7] Air International, January 2016, Syria, Key publishing, p. 15.
- [8] <http://news.nationalpost.com/news/syria-warns-u-s-against-bombing-isis-without-permission> приступљено 25. 09. 2014. године.
- [9] <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34588286> приступљено 12. 10. 2016. године.
- [10] <https://www.rt.com/news/325060-russian-kilo-submarine-syria/> приступљено 12.12.2015. године.
- [11] <https://aviation-safety.net/database/record.php?id=20151031-0> приступљено 12. 12. 2015. године.
- [12] Operation Reprisal, Combat Aircraft, Key publishing, February 2016, p. 21
- [13] <https://theaviationist.com/2016/08/16/russian-tu-22-bombers-deploy-to-iran-and-launch-first-air-strikes-on-isis-in-syria/> приступљено 28. 09. 2016. године.
- [14] <http://www.interfax.ru/russia/507629> приступљено 05. 11. 2016. године.

[15] <https://sputniknews.com/military/201609301045850738-russia-aerospace-syria-operation/> приступљено 03. 11. 2016. године.

[16] <http://www.independent.co.uk/voices/russian-air-strikes-on-syria-have-driven-out-terrorists-and-helped-start-talks-a6933146.html>

[17] <http://syria.liveuamap.com/>

[18] No end in sight: Failed Tabqa offensive reveals underlying shortcomings of regime forces. Извор: <http://www.worldinwar.eu/no-end-in-sight-failed-tabqa-offensive-reveals-underlying-shortcomings-of-regime-forces/> приступљено 19. 09. 2016. године.

[19] Here's the Key to Understanding the Russian Air Force's Actions in Syria. Извор: <https://warisboring.com/heres-the-key-to-understanding-the-russian-air-force-s-actions-in-syria-68aa3e4f8d0d#.mbptig4er> приступљено 21. 09. 2016. године.

[20] <http://eng.mil.ru/en/multimedia/photo/gallery.htm?id=25501@cmsPhotoGallery> приступљено 19. 09. 2016. године.

[17] <https://sputniknews.com/military/201609301045850738-russia-aerospace-syria-operation/> приступљено 19. 09. 2016. године.

[18] <http://en.news-original.ru/russian-air-force-fighters-covered-the-aleppo-air-strikes-for-seven-hours.html> приступљено 03. 11. 2016. године.

[19] <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2007/notestab08.pdf>

[20] <http://www.rferl.org/a/islamic-state-syria-aleppo-siege-change-war/27900375.html>

[21] https://article.wn.com/view/2016/08/06/Syrian_rebels_storm_Aleppo_artillery_base_army_says_attack_r_q/ приступљено 03. 11. 2016. године.

[22] http://www.focus.de/politik/ausland/nato-geheimpapier-russland-ist-nato-kraeften-in-syrien-ueberlegen_id_5336051.html приступљено 03. 11. 2016. године.

[23] : http://ruskarec.ru/news/2016/09/17/koalicija-na-celu-sa-sad-izvrsila-napad-na-sirijsku-vojsku-u-dejr-el-zoru_630877 приступљено 19. 09. 2016. године.

[24] <https://lenta.ru/news/2015/09/24/moskva/> приступљено 30. 09. 2015. године.

[25] http://ruskarec.ru/science/2015/12/04/deset-podataka-o-krstarici-moskva-ubici-nosaca-aviona_547561 приступљено 19. 09. 2016. године.

[26] <http://www.bbc.com/news/world-europe-37704028> приступљено 05. 11. 2016. године

[27] <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/russian-navy-fleet-ships-destroyer-flagship-sailing-towards-english-channel-syria-planes-nuclear-a7368911.html> приступљено 04. 11. 2016. године.

[28] Making Sense of the Russian Naval Task Force Off the Coast of Syria, The Saker, October 25, 2016. Извор: <http://www.unz.com/tsaker/making-sense-of-the-russian-naval-task-force-off-the-coast-of-syria/> приступљено 04. 11. 2016. године.

[29] <http://www.borbeniefektivni.rs/radar-stanica-zoopark1m/> приступљено 18. 06. 2016. године.

[30] <http://spaceflight101.com/russia-reinforces-satellite-support-of-military-activities-in-syria/> и https://rbth.com/defence/2015/12/14/new-generations-of-satellites-are-russias-cosmic-eyes-and-ears_550803 приступљено 30. 10. 2016. године.

[31] <http://vistanews.ru/politics/47216> приступљено 30. 10. 2016. године.

[32] Lt Col John R. Barnett, The Costs of Russia's Air Expeditionary Campaign PolicyWatch 2531 Извор: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-costs-of-russias-air-expeditionary-campaign> приступљено 30. 10. 2016. године.

[33] http://www.focus.de/politik/ausland/nato-geheimpapier-russland-ist-nato-kraeften-in-syrien-ueberlegen_id_5336051.html приступљено 03. 11. 2016. године.

[34] Russia Bombardment goes on, Air Forces Monthly, Key publishing, December 2015, p. 27.

ЕТНИЧКИ КОНФЛИКТ У УКРАЈИНИ СА СТАНОВИШТА НЕОРЕАЛИЗМА

Милош Д. Миленковић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У раду се полази од становишта да етнички конфликт у Украјини није последица актуелног тренутка, односно краткотрајних међуетничких размирица, већ је пре производ сложених односа који су готово увек замућени интересима великих сила. Овај конфликт је интернационализован, а учешће у њему узеле су велике силе које Украјину сматрају својом зоном утицаја. Да би се сагледали и разумели мотиви и интереси великих сила и њихов утицај на избијање и ток етничког конфликта у Украјини, коришћен је аналитички оквир који нуди неореалистичка теорија међународних односа. С обзиром на то да се овај приступ не бави директно етничким конфликтима, ова теорија најпре ће бити операционализована и представљено њено виђење узрока рата уопште, а затим ће се тај оквир применити и на етнички конфликт у Украјини. У раду се полази од претпоставке да је експланаторни капацитет неореализма довољан за разумевање и објашњење узрока овог етничког конфликта, али и неопходан када се размишља о могућностима његовог решавања.

Кључне речи: *етнички конфликт, Украјина, неореализам, велике силе, ЕУ, САД, Русија, зона утицаја*

Увод

Од краја Другог светског рата, а посебно у постхладноратовској ери, етнички конфликти имају све већи утицај на светску политику. Након крвавих етничких конфликта у Судану, Руанди, Босни, Нигерији и Дарфуру питања узрока овог насиља све чешће и студиозније су почеле да испитују различите дисциплине. Тешко је наћи било коју самодефинисану дисциплину у друштвеним и хуманистичким наукама која се на неком нивоу није позабавила етничким конфликтима. Они су постали једно од главних истраживачких питања око којег су се окупили истраживачи из различитих дисциплина. Ипак, недостаје разумевање етничких конфликта кроз призму теорија међународних односа. Разлог томе је што никада нису ни били монопол међународних односа, јер изразити државноцентризам ових теорија није дозвољавао да се етнички конфликти укључе у разумевање рата и мира у светској политици. Једноставно, у потпуности је занемарен значај недржавних актера у проучавању рата.

Ипак, постоји важан разлог да се ослонимо на теорије међународних односа у објашњавању узрока етничких конфликта. Иако се често наглашава да је број ратова између држава константно у опадању од краја Другог светског рата и да су конфликти унутар држава постали главни изазов за међународну безбедност, ипак се занемарује једна важна ствар. Наиме, тзв. унутрашњи ратови, од којих су етнички конфликти само један њихов облик, свакако нису међудржавни сукоби, али се може рећи да нису искључиво ни унутрашњи, будући да нису ограничени унутар граница једне државе. Етнички конфликти на Косову и Метохији, Чеченији, Јужној Осетији и Абхазији, ДР Конгу, Нагарно-Карабаху, Кашмиру, Шри Ланки и Соломонским острвима укључују велики број актера, односно држава, које су узеле учешће у њима, наступајући са позиције својих интереса. Зато је за разумевање узрока ових конфликта неопходно узети у обзир шири контекст који би обухватао значај, улогу и утицај великог броја актера.

Стране укључене у етнички конфликт су етничке групе или „етније”. Према Ентонију Смиту, етничка група постоји када њени чланови деле следеће карактеристике: „колективно властито име, мит о заједничким прецима, заједничка историјска сећања, један или више диференцирајућих елемената заједничке културе, повезаност са одређеном домовином и осећање солидарности код значајних делова популације”.¹ За потребе овог рада етнички конфликт представља „ситуацију у којој се две или више етничких група укључују у отворене међусобно супротстављене насилне интеракције у циљу уништавања, повреде или контролисања својих противника”.² Када се наведени критеријуми примене на Украјину јасно је да постојећи конфликт у њој има све карактеристике етничког. Како наведена дефиниција укључује насиље као најважнији критеријум, направљена је јасна разлика између етничких конфликта и других етничких неслагања која се могу појавити између етничких група, посебно ако се има у виду да су украјинско-руски односи у Украјини током историје прешли кривудава пут сарадње, суживота и неслагања, односно спорова, демонстрација, тензија и нереди, али је до отвореног оружаног насиља дошло тек у априлу 2014. године.

Када се говори о узроцима етничког конфликта у Украјини, временски оквир истраживања мора бити шири, јер он није последица актуелног тренутка, односно краткотрајних међуетничких размирица, већ производ једне веома дуге и сложене историје, готово увек замућене интересима великих сила. Етнички конфликт у Украјини је интернационализован; учешће у његовом настајању узели су различити актери, с тим што је у овом раду настојано да се прикаже утицај и уплитање великих сила као најважнији узрок настанку овог сукоба. Да бисмо сагледали и разумели мотиве и интересе великих сила и њихов утицај на избијање и ток етничког конфликта у Украјини, користимо аналитички оквир који нуди неореалистичка теорија међународних односа. С обзиром на то да се овај приступ не бави директно етничким конфликтима, најпре ћемо операционализовати ову теорију и представити њено виђење узрока рата уопште, а затим тај оквир применити и на етнички

¹ Ентони Смит, *Национални идентитет*, Чигоја штампа, Београд, 1998, стр. 40.

² Luc Van de Goor, et.al., „Introduction to the Themes”, in Luc van de Goor, Kumar Rupesinghe, Paul Sciarone (eds.) *Between Development and Destruction: An Introduction Into the Causes of Conflict in Post Colonial States*, The Netherlands Ministry of Foreign Affairs The Netherlands Institute of International Relations, The Hague, 1996, p. 2.

конфликт у Украјини. У овом раду се полази од претпоставке да је експланаторни капацитет неореализма довољан за разумевање узрока етничког конфликта у Украјини, али и неопходан када се размишља о решењима која би водила његовом разрешењу.

Неореалистичко виђење рата

Кенет Волц у својим књигама „*Човек, држава и рат*” и „*Теорија међународне политике*” објашњава да рат настаје као последица структуре међународног система и наглашава да се увек може очекивати, јер не постоји ништа што може да га спречи. Наиме, употреба силе од стране државе из „перспективе међународних односа представља приватну употребу силе и у том случају не постоји орган владе који би хапсио”.³ Дакле, одсуство међународне власти и ауторитета чини да анархија представља „основни” и „допуштајући” узрок конфликта у међународним односима,⁴ јер је „анархија или непостојање власти, како међу људима тако и међу државама, повезана са избијањем насиља”.⁵ Одсуство међународне власти, која би спречавала и решавала конфликте који представљају израз појединачне воље држава, чини да рат буде неизбежан.

Наиме, неореалисти сматрају да структура међународног система, односно њене карактеристике одређују сценарије рата и мира у светској политици, јер структура је та која „обликује и гура јединице”.⁶ Структура међународног система има три основне карактеристике: међународни системи су децентрализовани и у њима влада анархија; државе које представљају јединице међународног система нису формално издиференциране у односу на функције које обављају; структуре се дефинишу на основу расподеле способности између јединица и промене у расподели представљају промене система.⁷ Наведене карактеристике међународног система, према неореалистима, приморavaju државе да максимизирају своју моћ ради сопствене безбедности. Разлике постоје између дефанзивних и офанзивних неореалиста; први, на челу с Кенетом Волцом, остављају државницима да одреде довољну количину моћи, док други, на челу с Џоном Миршајмером, истичу да државе настоје да максимално увећају своју моћ. Али, из перспективе и једних и других, главна брига држава у међународном систему је безбедност.⁸ То је због тога што анархични међународни систем хомогенизује спољну политику и понашање држа-

³ Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 125.

⁴ Kenneth Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001, pp. 232-233.

⁵ Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, оп. цит., стр. 114.

⁶ Kenneth Waltz, „Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, vol. 44, no. 1, (Spring/Summer 1990), p. 34.

⁷ Исто, стр. 100-109.

⁸ За разлику од реализма, према неореализму главна брига државе је безбедност, а не моћ. (Kenneth Waltz, „Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, vol. 44, no. 1, (Spring/Summer 1990), pp. 21-37.

ва, тако да сви теже ка остварењу сопствене безбедности. Дакле, анархична природа међународног система намеће државама потребу да акумулирају моћ као гарант своје безбедности. Тако се државе, нарочито велике силе, према Миршајмеру, налазе у зачараном кругу акумулирања моћи и безбедности, што подстиче велике силе да буду ревизионистичке.⁹

Како положај државе у међународном систему зависи од степена моћи којом располаже, при чему се она најчешће изражава у војном смислу, јасно је да ће најбоље позиције у систему бити резервисане за најјаче војне силе које ће уједно бити и најдоминантније у светској политици. Такмичење око позиције у систему објашњава зашто су државе забринуте око „релативне добити“ и зашто је ограничена сарадња између њих.¹⁰ По Волцу, „када се нађу у ситуацији да сарађују ради остваривања узајамне добити, државе које се осећају несигурно морају се запитати на који начин ће та добит бити расподељена. Оне су приморане да питају не то да ли ће обе државе добити, него то која ће држава добити више“. Државе су у страху како ће друга страна искористити повећане способности, односно да ли своју „добит могу употребити како би спровеле политику којом ће нанети штету другој држави или којом ће је уништити“.¹¹ Стога, промена снага и у релативном смислу може утицати на положај државе у систему и учинити да данашњи пријатељ може сутра постати непријатељ, а на крају и претња безбедности. Овакво понашање држава је последица бриге о свом опстанку у сваком систему самопомоћи.

Стабилност у анархичном окружењу, према Волцу, представља искључиво резултат одржавања равнотеже снага у систему. Због тога се мир може очекивати све док успостављена равнотежа снага између држава остаје непромењена. Ипак, механизам равнотеже снага не може бити и није увек успешан. Зато се рат може очекивати сваки пут када ово стање ослаби. По Волцу, до тога долази због „безбедносне дилеме“ која подстиче промене у расподели моћи у међународном систему. „Безбедносна дилема“, у неореалистичкој перспективи, представља ситуацију у којој државе, док настоје да повећају своју безбедност кроз јачање војне способности, ненамерно стварају небезбедност другим државама. Као резултат таквог понашања, које је наметнуо државама анархични међународни систем, настаје зачарани круг несигурности који представља потенцијал за продукцију и репродукцију организованог насиља. Безбедносна дилема може се посматрати као искуство које проживљавају све државе без обзира на њихову унутрашњу политику и власт. Према Волцовим речима, „без обзира на то колико има држава у систему и какво је њихово наоружање, државе морају да живе са својим безбедносним дилемама, које су настале не њиховом вољом, већ захваљујући ситуацијама у којима се налазе. Дилема не може бити решена. Са њом је лакше или теже се борити“.¹²

⁹ John Mearsheimer, „The False Promise of International Institutions“, *International Security*, vol. 19, no. 3, winter 1994/95, p. 23.

¹⁰ Joseph Grieco, Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism, *International Organization*, vol. 42, no. 3, Summer 1988, pp 485-507; William Wohlforth, *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*, Cornell University Press, Ithaca, 1993.

¹¹ Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, оп. цит., стр. 117.

¹² Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, оп. цит., стр. 205.

С друге стране, Волц указује на то да у стању анархије расподела моћи у међународном систему објашњава ратну фреквенцију. И по њему мултиполарност у односу на биполарност доноси више несигурности и повећава вероватноћу понављања рата у међународним односима.¹³ Дакле, ратно стање треба схватити као трајно стање међународне политике одређене структурном дистрибуцијом моћи и потрагом држава за безбедношћу.

Иако државноцентричан неореалистички приступ изоставља објашњења о узроцима етничких конфликата, ипак нам омогућава да их испитамо у контексту повећања или смањења несигурности државе у условима мултиполарне или биполарне расподеле моћи у међународном систему,¹⁴ али и кроз потребу великих сила да одређене државе сматрају својом зоном утицаја, а све ради повећања своје моћи. О доприносу неореалистичког приступа у разумевању етничких конфликата биће речи у наредном поглављу где се конфликт у Украјини користи као студија случаја.

Неореализам и етнички конфликт у Украјини

Према неореалистичком приступу крај биполарности и повратак мултиполарности у међународном систему објашњава повећање броја етничких конфликата. Неореалисти заступају мишљење да су током хладног рата (биполарни систем) претње безбедности у међународним односима биле ограничене на оне које произилазе из конфронтације две суперсиле. У овом случају, две суперсиле (САД и СССР) виђене су као неко ко успорава, чак и сузбија и све друге врсте претњи у међународној политици. Дакле, у биполарном систему свака суперсила, док настоји да неку државу стави под своју зону утицаја, подразумева и да је штити од разних претњи. Тако је Украјина била заштићена као једна од република СССР-а све до 24. августа 1991. године када је прогласила независност.

Биполарни систем, према неореалистима, ограничава државе у њиховом настојању да стекну, повећају и пројектују моћ. У овим околностима, када нису водиле рачуна о својој безбедности, јер им је била гарантована од стране суперсила, државама је „недостајао подстицај за распиривање национализма у циљу придобијања и учвршћивања подршке јавности за националну одбрану”.¹⁵ Украјина представља добар пример за ову претпоставку и транзиција међународног система од биполарног ка мултиполарном треба да се схвати као основни узрок етничког конфликта у овој земљи.

У мултиполарном свету државе настоје да максимизирају безбедност тако што акумулирају моћ и ступају у савезништво са великим силама. У овим условима очу-

¹³ Више о томе: Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, оп. цит., стр. 177-213; John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War.” *International Security*, vol. 15, no. 1, (Summer 1990), pp. 5-56.; John Mearsheimer, „Why We Will Miss Soon the Cold War.”, (August 1990a), *The Atlantic Monthly Magazine*. Dostupno na: <http://www.theatlantic.com/past/politics/foreign/mearsh.htm>

¹⁴ John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, op. cit., pp. 5-56; John Mearsheimer, „Disorder Restored.” In Graham Allison and G.F. Treverton eds., *Rethinking America's Security*, W.W. Norton, New York, 1992, pp. 213-237.

¹⁵ John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, op. cit. 29.

вање равнотеже снага је тешко, како на регионалном, тако и на међународном нивоу. Њен поремећај у условима анархије неореалисти виде као главни узрок конфликта уопште, па и етничког конфликта. Осим тога, неореалистичка теорија полази од тога да мултиполарни систем намеће државама веће претње од биполарног и подстиче да велике силе трагају за зоном утицаја ради успостављања равнотеже снага. У оваквом нестабилном окружењу постоји велика вероватноћа за поновну појаву конфликта.¹⁶ Дакле, политику великих сила у потрази за зонама утицаја и ускакање слабих држава „на вагон (*bandwagon*) испуњен јачим државама”,¹⁷ у условима мултиполарности, неореалисти сматрају основним узроцима етничких конфликта. Сходно томе, неореалисти виде политичке игре садашњих великих сила, које имају потребу да буду активне у Украјини ради заштите својих интереса и „остваривања предности у односу на друге државе”,¹⁸ као основни узрок овог конфликта.

Украјина као зона утицаја великих сила

Након хладног рата политика великих сила према Украјини била је таква да је константно одржавала тензије и украјинско друштво подељеним, да би на крају довела и до етничког конфликта. Још од времена стицања независности Украјине, утицај САД је евидентан у намери да је „веже” за своје интересе. Интерес САД се у потпуности поклапа са стратегијским интересом и настојањем НАТО-а за чланством Украјине у овај савез који је био евидентан од распада СССР-а, преко „наранџасте револуције” 2004. године до најновије „Еуромајдан – Револуције достојанства” из 2013. године. У том смислу, подршку САД и Европске уније „проевропским” политичким снагама у Украјини треба посматрати као ширење евроатланског утицаја. Дакле, Украјина се може посматрати као зона утицаја Сједињених Држава и њених европских савезника. Проширење НАТО-а, настојање да се реализује једна ширира стратегија Запада да се Украјина измести из руске зоне утицаја и да се integriше у Запад, могу се навести као важне чињенице које иду у прилог наведеној претпоставци. Доказ томе је то што је НАТО остао отворен за пријем Украјине и у периоду жестоких сукоба у источној Украјини и то на састанку министара спољних послова чланица НАТО-а јуна 2014. године. Том приликом је генерални секретар НАТО-а Андерс Расмусен, истакао да „ниједна трећа страна нема право вета на проширење НАТО-а”,¹⁹ јасно алудирајући на Русију.

На путу прерастања ситуације од политичке кризе до етничког конфликта велику улогу имало је директно ангажовање САД кроз финансирање прозападних организација које су шириле западне вредности и промовисале демократију. Према процени помоћника секретара САД за европске и евроазијске послове Викторије

¹⁶ Више о томе: John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War.”, op. cit.; Wayne Sandholtz, and John Zysman, „1992: Recasting the European Bargain” *World Politics*, vol. 42, no. 1, (October 1989), pp. 95-128.; Charles Kupchan, „After Pax America: Benign Power, Regional Integration, and the Sources of a Stable Multipolarity”, *International Security*, vol. 23, no. 2, (Fall 1998), pp. 40-79.

¹⁷ Kenneth Waltz, „Evaluating Theories”, *American Political Science Review*, vol. 91, no. 4, 1997, p. 915.

¹⁸ Michael Desch, „Why Realists Disagree about the Third World”, *Security Studies*, vol 5, no. 3, (Spring 1996), p. 361.

¹⁹ NATO Foreign Ministers agree Alliance's door to new members remains open, *NATO-News*, 25 Jun. 2014 09:56.

Нуланд, САД су у периоду од 1991. до 2013. године уложиле у ове организације и појединце више од 5 милијарди долара. Као параван је послужила Национална задужбина за демократију коју је америчка влада основала са циљем да финансира пројекте који јачају цивилно друштво у Украјини. Након што је доживела неуспех победом Јануковича на изборима 2010. године, ова задужбина је у остварењу својих циљева проширила своје деловање кроз финансирање опозиције и јачање демократских институција.²⁰

Ипак, увођење демократије није намењено само Украјини, већ и Русији. То може да се закључи из текста председника ове фондације Карла Гершмана у *Washington post*, да „демократија у Русији може да има користи од овог процеса”. Таква демократија подразумева Русију без Путина, јер „украјински избор да се прикључи Европи убрзаће нестанак идеологије руског империјализма коју заступа Путин” и њу ће заменити „нови руски национализам” који „неће разматрати обнову руске империјалне величине”. Једна оваква конструкција догађаја навела га је на закључак да се „Руси суочавају с избором и да Путин може да изгуби не само у непосредном суседству, већ и у својој земљи”.²¹

Америчка улога у етничком конфликту у Украјини састојала се и у директном потпомагању украјинске војске, и то у тренутку ескалирања етничког конфликта у источној Украјини. Наиме, Пентагон је, априла 2014. године, донео одлуку, да се упуту војна помоћ Украјини у вредности од 3,5 милиона долара. Помоћ се састојала у слању шлемова, медицинске помоћи, јединица за пречишћавање воде, прстирки за спавање, генератора и пумпи за гориво. Изјавом да ово „неће бити крај помоћи” Украјини, портпарол Пентагона Ајлин Лејнез је потврдила да се САД и даље мешају у унутрашње ствари друге државе.²² То се обистинило августа 2014. године, када су министарство одбране и министарство спољних послова известили Конгрес о намери да се са 19 милиона долара финансирају „четири компаније и једно тактичко седиште украјинске националне гарде у склопу њихових напора да створе капацитет за унутрашњу одбрану. Обука, која захтева одобрење конгреса, спроводиће се на одредишту у Украјини, а обављаће је припадници америчке војске у Европи” рекао је портпарол Пентагона контраадмирал Џон Кирби.²³ Истог месеца генерални секретар НАТО-а Андерс Расмусен је изјавио да је НАТО допремио „свеобухватан пакет мера помоћи” Украјини у вредности од 15 милиона евра, а ради „јачања логистике, рехабилитације повређених војника, сајбер одбране и јачања линија комуникације и контроле”. На том састанку у Њупорту (Велс) с лидерима чланица НАТО-а и лидером Украјине Петром Порошенком потврдио је да је „у овим тешким временима НАТО уз Украјину”.²⁴ Када се свему томе дода и посета директора ЦИА Џона Бренана Кијеву у априлу 2014. године, у периоду ескалације конфликта, јасна је умешаност и настојање САД да решава унутрашња

²⁰ John Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault”, *Foreign Affairs*, vol. 93, no. 5, Sep/Oct 2014, p. 80.

²¹ Carl Gershman, „Former Soviet states stand up to Russia. Will the U.S.?”, September 26, 2013, *The Washington post*.

²² Ernesto Londoño, „U.S. to send Ukrainian military more supplies”, *The Washington post*, April 17, 2014.

²³ Andre Grenon, „U.S. plans to train, arm Ukraine national guard in 2015”, *Reuters*, Fri Aug 1, 2014 7:18pm EDT.

²⁴ NATO leaders pledge support to Ukraine at Wales Summit, NATO, 04 Sep. 2014, Internet: http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_112459.htm

питања Украјине. Поводом посете директора ЦИА новинарима се обратио Виктор Јанукович, из Ростова на Дону, изјавивши да Џон Бренан „вуче konce” у Украјини и да су „власти у Кијеву, након сусрета са њим, наредиле војну операцију на истоку земље”. Бренан је „де факто одобрио” употребу оружја и испровоцирао крвопролиће.²⁵

Своје директно уплитање САД су потврдиле подршком антивладиним демонстрацијама у којима су учешће узели републикански сенатор Џон Мекејн и помоћница секретара САД за европске и евроазијске послове Викторија Нуланд.²⁶ Непосредно након што је Јанукович свргнут с власти, амерички амбасадор у Украјини Џефри Пјат изјавио је да је то био „дан за ужбенике историје”.²⁷ Да САД стоје иза рушења Јануковича са власти потврђује и телефонски разговор између Џефрија Пјата и Викторије Нуланд у којем заговарају промену режима и планирају нове лидере за Украјину. У том разговору Нуланд подржава Арсенија Јацењука за премијера који је заиста и постао председник нове владе.²⁸

Европска унија своје стратегијске интересе према Украјини исказује жељом за њеним чланством како би обезбедила „приступ највећој житници у Европи и како би њена најјача чланица, Немачка, омогућила најкраћи копнени пут до простора тзв. топлих мора”.²⁹ Ова намера је јасно исказана програмом под називом „Источно партнерство” намењено развоју држава попут Украјине, с циљем да се интегрише у економију ЕУ. То је супротно интересима Русије, како из економских тако и из војних разлога, будући да се „у очима руских лидера ширење ЕУ види као тројански коњ НАТО-а”.³⁰ Европска унија се додатно умешала у унутрашњу политику Украјине од када је Јанукович новембра 2013. одбио велики економски договор са ЕУ и прихватио 15 милијарди „тешку” понуду Русије. Џон Миршајмер истиче да то представља „прву искру” настајућег етничког конфликта.³¹ Као одговор на овакво понашање, Жозе Мануел Барозо, председник Европске комисије, марта 2014. године је истакао да „ми (ЕУ) имамо дуг, дужност солидарности са земљом и ми ћемо радити што ближе са њима”,³² а већ јуна месеца потписан је економски аранжман који је Јанукович одбио четири месеца раније.

С друге стране, Украјина је одувек била у зони утицаја Русије, како у време када је била део Совјетског Савеза или као независна држава. Већ од средине деведесетих година руски лидери недвосмислено указују на то да неће дозволити ширење НАТО-а на Украјину и да на тај начин дозволе да се стратешки важан сусед претвори у западни бастион. Русија се од самог почетка противила ширењу НАТО-а на исток. Сваки покушај приближавања Украјине НАТО-у подразумевао је примену неких од арсенала политичких и економских мера којима је Русија располагала.

²⁵ „Москва тражи објашњење за посету директора ЦИА Кијеву”, *Политика*, 14.04.2014.

²⁶ „John McCain tells Ukraine protesters: 'We are here to support your just cause'”, *The Guardian*, 15. December 2013.

²⁷ William Booth, „Ukraine's parliament votes to oust president; former prime minister is freed from prison”, *Washington post*, February 22, 2014.

²⁸ „Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call”, *BBC News*, 7 February 2014.

²⁹ Биљана Стојковић, „Источно питање и украјинска криза”, *Војно дело*, 1/2015, стр. 34.

³⁰ John Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault”, op. cit., p. 79.

³¹ *Исто*, стр. 80.

³² „First Ukraine-Russia Talks As EU Floats 'Immediate' Accord”, *Radio Free Evropa, Radio Liberty*, 08. 03. 2014.

Када је маја 2002. године Савет националне безбедности и одбране, којим је председавао Кучма, донео одлуку да се отпочне са процесом чланства Украјине у НАТО, Москва је реаговала повећањем цене гаса и упозорењем да је спремна да изгради гасовод ка западној Европи који ће заобићи Украјину (преко Финске). Посебна забринутост настала је након самита НАТО-а у Букурешту 2008. године, где је разматрано питање учлањења Грузије и Украјине. И поред тога што НАТО није покренуо формалан процес проширења због противљења Немачке и Француске, Русија је јасно исказала став да би њихово евентуално учлањење представљало директну претњу. И поред упозорења које је Русија послала својим ангажовањем у Грузији, НАТО ипак никада није јавно одустао од прикључења ове две земље. Тежња Русије да не дозволи такав сценарио додатно је појачана тиме што располаже војним снагама на Криму и након распада СССР-а. Имајући то у виду, Русија није могла да допусти да се Украјина у целости прикључи неком другом војном савезу без добијања чврстих гаранција за своје стратешке интересе. Отуда реакција Русије не изненађује, будући да је, примећује Џон Миршајмер, „Запад тај који је крочио у руско дворште и запретио њеним најбитнијим стратешким инте-ресима”.³³

У тежњи да Украјину задржи под својом зоном утицаја, Русија је настојала да је укључи у Евроазијску унију. Москва је јасно ставила до знања да ће Украјина добијати гас по нижој цени уколико задржи оријентацију ка истоку и придружи се Евро-азијској унији, а високу уколико се окрене Западу. У настојању да Украјину задржи под својом зоном утицаја, Путин је 2004. године отворено подржао проруског кандидата за председника – Виктора Јануковича. Запад је имао свог кандидата – Виктора Јушченка. Када је због сумње у регуларност избора Врховни суд Украјине наложио нове изборе, Путин је такву ситуацију упоредио са променама власти у Србији и Грузији и да се „ради о опасном преседану који ће дестабилизovati постсовјетски простор”.³⁴ Након доласка Јушченка на власт, то се заиста десило. Као одговор на настојање нове премијерке Јулије Тимошенко да њена влада узме учешће у „руском програму за јединствен економски простор само ако то не омета кретање Кијева ка Европи, дајући тиме приоритет чланству у СТО, ЕУ и на крају НАТО-у”, као и на састанке Јушченка са Џорџом Бушом, када је проглашено „стратешко партнерство” и са проевропским колегом Михајлом Сакашвилијем, председником Грузије, када је договорено формирање нове организације, Заједнице за демократски избор, Русија је најпре повећала цену природног гаса са 50 долара на 230 долара по кубном метру, а од јануара 2006. године обуставила испоруку у потпуности. Тродневни прекид снабдевања био је мотивисан и настојањем да се на тај начин утиче на доласке парламентарне изборе у Украјини.³⁵ Ову економску меру „гасног рата” Русија је примењивала интензивно све до доласка Јануковича на власт 2010. године, али нешто ређе и након тога.

Улога Русије у етничком конфликту у Украјини је значајна и мора се посматрати као одговор на предузете мере Запада. Јер, и офанзивни и дефанзивни неореалисти полазе од тога да је међународни систем анархичне природе и да су државе унитарни актери који делују у складу са својом „позицијом у систему, а не на основу њихових унутрашњих

³³ John Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault”, op. cit., pp. 77-78.

³⁴ Robert Donaldson, Joseph Noguee, Vidya Nadkarni, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, M.E. Sharpe, New York, 2014, p. 176.

³⁵ Исто, стр. 176-177.

квалитета”.³⁶ И једни и други би узроке етничког конфликта објаснили игром нултог збира, где мере које повећавају безбедност једне државе обично умањују безбедност другој држави. То би значило да се Русија супротставила безбедносној претњи која је долазила са Запада, јер стварајући ближе везе с Украјином Запад је ојачао своју безбедност на штрб руске безбедности. Због тога је Русија морала да предузме неопходне кораке како би ојачала сопствену безбедност. Прва реакција која је уследила била је анексија Крима 22. фебруара 2014. године. То је био једноставан задатак захваљујући великом броју трупа које су биле распоређене у морнаричкој бази Севастопољ и етничком саставу на Криму, где већину чине Руси. Русија, на челу са Путином, није се тиме задовољила већ је настојала да додатно дестабилизује Украјину и спречи да постане функционална држава. Ради тога је дипломатски, економски, политички и војно подржала побуњенике у источној Украјини, уједно нагомилавши трупе дуж границе, с претњом да ће наредити инвазију уколико владине снаге нападну. За то је Путин имао „одрешене руке”, будући да је парламент прихватио захтев шефа државе да одобри слање оружаних снага Русије у Украјину. На крају, као додатни притисак на Украјину, Русија је повећала цену гаса и затражила хитно враћање нагомиланих дугова из претходног периода.

Након оштрих мера Москве уследило је смиривање ситуације. Део компромиса које је Русија постигла са Западом било је повлачење руских трупа са украјинске границе,³⁷ па је Путин затражио од парламента да опозове одлуку којом се допушта војна интервенција.³⁸ На крају је Путин одбио да, попут Крима, прими и регионе Доњецака и Луганска (Федеративна Држава Новорусија) у Руску Федерацију. Ипак, западни медији су и даље истицали снажан утицај Русије на конфликт у Украјини кроз допремање наоружања проруским борцима и слањем добровољаца,³⁹ па чак и кроз учешће чеченских бораца у конфликту на страни проруских снага.⁴⁰ Такође, медији су пренели да је на једном састанку лидер проруских бораца Александар Захараченко истакао да је његовим снагама прикључено 1200 бораца који су прошли четворомесечну војну обуку у Русији.⁴¹ Августа 2014. године украјински званичници су пренели да је заробљено десет руских падобранаца у борбеном подручју у источној Украјини и да су сачинили видео са исповестима војника.⁴² О руској подршци побуњеницима писано је и у извештају *Human Rights Watch*-а из августа 2014. године.⁴³

³⁶ Kenneth Waltz, „The Origins of War in Neorealist Theory”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, (Spring 1988), pp. 615-628.

³⁷ Karen DeYoung, „Russia has withdrawn most troops from Ukraine border, Hagel says”, *Washington post*, May 30, 2014; „Russia starts withdrawing troops from Ukrainian borders”, *English.news.cn*, 2014-05-19; „Putin orders Russian troop withdrawal from Ukrainian border”, *The Guardian*, 19 may 2014.

³⁸ Alissa de Carbonnel, „Ukraine crisis: Country welcomes Vladimir Putin’s decision to step back from military invasion”, *Independent*, „Tuesday 24 June 2014; Shaun Walker, „Putin removes threat of military intervention after Ukraine ceasefire”, *The Guardian*, 25 June 2014.

³⁹ Jonathan Marcus, „Russia and Ukraine’s mystery tanks”, *BBC News*, 14 June 2014.

⁴⁰ Andrew Roth, Sabrina Tavernise, „Russians Revealed Among Ukraine Fighters”, *The New York Times*, May 27, 2014.

⁴¹ Shaun Walker, „Ukraine rebel says he has 1,200 fighters 'trained in Russia' under his command”, *The Guardian*, 16.08.2014.

⁴² Carol J. Williams, „Ukraine says captured Russians’ confessions point to Kremlin”, *Los Angeles Times*, 17.08.2014.

⁴³ „Ukraine: Rebel Forces Detain, Torture Civilians”, *Human Rights Watch*, August 28, 2014.

Дакле, по неореализму овакво понашање великих сила је оправдано. Једноставно, државе су, као рационални и унитарни актери, приморане да се у условима анархичног међународног система такмиче за моћ, а тиме и за безбедност. Такође, ниједна од страна неће се определити за рат, јер би то било ирационално и супротно виђењу неореалиста, а уз то би подразумевало и ризик од покретања нуклеарног рата. У таквом стању нереално је очекивати одустајање неке од страна, али ни већу ескалацију која би водила рату већих размера, што не ствара ни добре основе за дипломатске преговоре.

Закључак

Посматрати етнички конфликт у Украјини кроз призму неореализма и доћи до одговора о његовим узроцима даје добру основу за размишљање о могућностима његовог решавања. С обзиром на то да је понашање великих сила према Украјини, коју оне доживљавају као своју зону утицаја, перципирано као узрок конфликта, онда и решење овог конфликта треба тражити у промени таквог понашања. Уместо појединачног наступања са позиције стратешких интереса сваке од страна потребно је променити дискурс према Украјини и наступити са једне сасвим нове позиције, која би делимично задовољила интересе сваке од њих. То би захтевало заједнички наступ, како на безбедносном, тако и на политичком и економском плану.

Са безбедносног аспекта најпре је неопходно одустати од ширења НАТО-а на Украјину, јер се тиме укрштају интереси Запада и Русије. Најбоље је, како примећује Џон Миршајмер, од Украјине „створити неутралну зону између НАТО-а и Русије, слично позицији Аустрије током Хладног рата”.⁴⁴ Такође, потребно је одустати од наоружавања и обучавања украјинских и проруских војних снага од стране спољних актера, јер се на тај начин само продужава сукоб где коначни исход неће бити промењен, али ће број жртава бити већи. Уместо тога треба тежити дипломатском решењу проблема у којем би учешће требало да узму све заинтересоване велике силе.

На економском плану треба заједничким снагама помоћи економском оздрављењу Украјине, јер је стабилна и економски јака Украјина од интереса за сваку од страна. То би подразумевало одустајање од појединачних економских аранжмана, од којих би корист имала само једна страна. Овакав економски план, у комбинацији са престанком финансирања и отворене подршке прозападним и проруским политичким елитама, представљао би пут ка изградњи једне нове политичке елите која би гравитирала између Истока и Запада. Наравно, таква једна политика мора бити најпре препозната као једини начин заштите властитих интереса, а онда и подржана од држављана Украјине. Промена политике великих сила према Украјини је неопходна, јер наставак постојеће само додатно погоршава ионако лоше односе, док, с друге стране, само продубљује етнички конфликт. Дакле, постојећа политика је губитничка, јер одсуство искрене сарадње у конфликтној ситуацији нужно води негативном исходу. Применом наведених решења губитничка политика би лако могла да крене у другом смеру.

⁴⁴ John Mearsheimer, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault", op. cit., p. 87.

Ипак, пут до оваквих решења неће бити једноставан. Како ЕУ и САД, с једне стране, и Русија, с друге стране, настоје да повећају безбедност и моћ, јасно је да ће преговори трајати јако дуго пре него што дође до некаквог компромиса. Оно што омета проналажење компромиса јесте, према неореализму, то што обе стране брину о томе ко добија више, а не о томе да обе стране добијају.

Литература

- [1] Desch, Michael. „Why Realists Disagree about the Third World”, *Security Studies*, vol 5, no. 3, (Spring 1996): 358-384.
- [2] Donaldson, Robert, Noguee, Joseph and Vidya Nadkarni. *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, New York: M.E. Sharpe, 2014.
- [3] Grieco, Joseph. „Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism”, *International Organization*, vol. 42, no. 3, (Summer 1988): 485-507.
- [4] *Human Rights Watch*. „Ukraine: Rebel Forces Detain, Torture Civilians”. August 28, 2014.
- [5] Kupchan, Charles. „After Pax America: Benign Power, Regional Integration, and the Sources of a Stable Multipolarity”, *International Security*, vol. 23, no. 2, (Fall 1998): 40-79.
- [6] Mearsheimer, John. „Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War.” *International Security*, vol. 15, no. 1, (Summer 1990): 5-56.
- [7] Mearsheimer, John. „Disorder Restored”, in Graham Allison and G.F. Treverton eds., *Rethinking America’s Security*. New York: W.W. Norton, 1992: 213-237.
- [8] Mearsheimer, John. „The False Promise of International Institutions”. *International Security*, vol. 19, no. 3, (Winter 1994/95): 5-49.
- [9] Mearsheimer, John. „Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, vol. 93, no. 5, (Sep/Oct 2014): 1-12.
- [10] Смит, Ентони. *Национални идентитет*. Београд: Чигоја штампа, 1998.
- [11] Стојковић, Биљана. „Источно питање и украјинска криза”. *Војно дело*, (1/2015): 25-36.
- [12] Van de Goor, Luc, et.al. „Introduction to the Themes”, in Luc van de Goor, Kumar Rupesinghe, Paul Sciarone (eds.) *Between Development and Destruction: An Introduction Into the Causes of Conflict in Post Colonial States*. The Hague: The Netherlands Ministry of Foreign Affairs The Netherlands Institute of International Relations, 1996: 1-32.
- [13] Waltz, Kenneth. „Realist Thought and Neorealist Theory”. *Journal of International Affairs*, vol. 44, no. 1, (Spring/Summer 1990): 21-37.
- [14] Waltz, Kenneth. *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 2001.
- [15] Waltz, Kenneth. „The Origins of War in Neorealist Theory”, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 18, no. 4, (Spring 1988): 615-628.
- [16] Waltz, Kenneth. „Evaluating Theories”, *American Political Science Review*, vol. 91, no. 4, (Dec., 1997): 913-917.
- [17] Wohlforth, William. *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- [18] Волц, Кенет. *Теорија међународне политике*. Београд: Центар за цивилно-војне односе, 2008.

Новински чланци

[1] „First Ukraine-Russia Talks As EU Floats 'Immediate' Accord”. *Radio Free Evropa, Radio Liberty*, 08.03.2014.

[2] „John McCain tells Ukraine protesters: 'We are here to support your just cause'”. *The Guardian*, 15. December 2013.

[3] „NATO leaders pledge support to Ukraine at Wales Summit”, *NATO-News*, 04 Sep. 2014.

[4] „Putin orders Russian troop withdrawal from Ukrainian border”. *The Guardian*, 19 may 2014.

[5] „Russia starts withdrawing troops from Ukrainian borders”. *English.news.cn.*, 2014-05-19.

[6] „Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call”, *BBC News*, 7 February 2014.

[7] „Москва тражи објашњење за посету директора ЦИА Кијеву”. *Политика*, 14.04.2014.

[8] „NATO Foreign Ministers agree Alliance's door to new members remains open”, *NATO-News*, 25 Jun. 2014 09:56.

[9] Booth, William. „Ukraine's parliament votes to oust president; former prime minister is freed from prison”. *Washington post*, February 22, 2014.

[10] Carbonnel de Alissa. „Ukraine crisis: Country welcomes Vladimir Putin's decision to step back from military invasion”, *Independent*, Tuesday 24 June 2014.

[11] DeYoung, Karen. „Russia has withdrawn most troops from Ukraine border, Hagel says”. *Washington post*, May 30, 2014.

[12] Gershman, Carl. „Former Soviet states stand up to Russia. Will the U.S.?”. *The Washington post*, September 26, 2013,

[13] Grenon, Andre. „U.S. plans to train, arm Ukraine national guard in 2015”. *Reuters*, Fri Aug 1, 2014 7:18pm EDT.

[14] Londoño, Ernesto. „U.S. to send Ukrainian military more supplies”. *The Washington post*, April 17, 2014.

[15] Marcus, Jonathan. „Russia and Ukraine's mystery tanks”. *BBC News*, 14 June 2014.

[16] Mearsheimer, John. „Why We Will Miss Soon the Cold War.”, (August 1990a), *The Atlantic. Monthly Magazine*.

[17] Roth, Andrew and Sabrina Tavernise. „Russians Revealed Among Ukraine Fighters”. *The New York Times*, May 27, 2014.

[18] Sandholtz, Wayne and John Zysman. „1992: Recasting the European Bargain” *World Politics*, vol. 42, no. 1, (October 1989): 95-128.

[19] Walker, Shaun. „Putin removes threat of military intervention after Ukraine ceasefire”. *The Guardian*, 25 June 2014.

[20] Walker, Shaun. „Ukraine rebel says he has 1,200 fighters 'trained in Russia' under his command”. *The Guardian*, 16.08.2014.

[21] Williams, Carol. „Ukraine says captured Russians' confessions point to Kremlin”. *Los Angeles Times*, 17.08.2014.

ЗАШТИТА ЖРТАВА СУКОБА – СЛУЧАЈ ГВАНТАНАМО

Мирко Р. Јовановић*

Генералштаб Војске Србије, Центар за мировне операције

Драгана Д. Рајић

Комесаријат за избеглице Републике Србије

На Куби се налази један од најозлоглашенијих затвора у новијој историји – Гвантанамо. О условима који у њему владају сазнајемо из медија који су обавештавали о мучењу затвореника и њиховом неоснованом затварању, уколико би се само посумњало да су терористи. Затварани су само на основу претпоставки, без икаквих доказа и без истраге. Међутим, Сједињене Америчке Државе правдале су овакав свој поступак безусловном борбом против тероризма. Затвореници у Гвантанаму нашли су се у „правном вакууму”, јер се Устав САД не односи на њих пошто се затвор не налази на територији САД. Истовремено су различите организације за заштиту људских права дигле свој глас у настојањима да се овај казамат затвори. Сједињене Државе су оптужене да не поштују, пре свега, Трећу женевску конвенцију која штити ратне заробљенике, али су оне доказивале да затвореници у Гвантанаму нису ратни заробљеници већ терористи. У чланку је настојано да се на основу случаја Гвантанамо, као студији случаја, уз коришћење различитих извора, одговори на питање – на који начин је могуће заштитити жртве оружаних сукоба. При томе је, као инструмент, коришћено међународно право, пре свега међународно хуманитарно право.

Кључне речи: *Гвантанамо, међународно хуманитарно право, Куба, међународно право, људска права, женевске конвенције, затвор, тероризам*

Увод

На прве резултате напора да се заштите људска права у време трајања оружаног сукоба наилазимо тек у другој половини XIX века. Иницијатива је потекла од Швајцарца Хенрија Динана, као очевица битке код Солферина, где је на хиљаде рањеника умрло без лекарске помоћи. Под тим утиском он је предложио да се формирају удружења за помоћ жртвама рата. На његову иницијативу 1861.

* mirko.jovanovic@vs.rs

године формиран је Женевски комитет петорице, који ће нешто касније прерасти у Међународни комитет Црвеног крста, невладине организације којој треба захвалити за многе успешне акције на пољу заштите личности и интегритета у оружаним сукобима.

Дипломатска Женевска конвенција о побољшању судбине рањеника у сувоземном рату одржана је 1864. године. Конвенција је ревидирана у три маха – 1906. године, 1929. године и коначно 1949. године, када су настале две конвенције посвећене проблему рањеника.

На хашким конференцијама 1899. и 1907. године расправљано је о положају ратних заробљеника и том питању посвећен је други одељак Хашког правилника придодат Четвртој конвенцији о законима и обичајима у сувоземном рату.

Након Првог светског рата сазвана је дипломатска конференција у Женеви 1929. године, на којој је донета Конвенција о поступању са ратним заробљеницима. Ова конвенција је надомештена Трећом женевском конвенцијом о поступању са ратним заробљеницима од 1949. године која проширује круг лица која се могу сматрати ратним заробљеницима и веома прецизно регулише положај и заштиту ратних заробљеника.

Додатне одредбе о статусу ратних заробљеника садрже допунски протоколи I и II, који су усвојени 1977. године. Женевске конвенције се надовезују на општи систем заштите човека, а донела их је, одмах после Универзалне декларације о правима човека, Генерална скупштина Уједињених нација¹.

Конвенције ће се примењивати „у случају објављеног рата, сваког другог оружаног сукоба, који избије између двеју или више страна уговорница, па и у ситуацији када једна од њих и није признала ратно стање”.² Такође, Конвенције се примењују у случају делимичне или потпуне окупације територије.

Појам „ратног заробљеника“

Положај ратних заробљеника регулисан је Конвенцијом о поступању са ратним заробљеницима од 1949. године и Протоколом I из 1977. године. Ови документи проширују појам ратног заробљеника, што је свакако последица околности у последњим ратовима, где је граница између цивила и војника била тешко видљива. Модерни ратови престали су да буду искључиво борбе армија.

Под појмом „ратног заробљеника” Женевска конвенција подразумева:

1. припаднике оружаних снага једне стране у сукобу, припаднике милиције и добровољачких одреда који улазе у састав оружаних снага;
2. припаднике осталих милиција и добровољачких одреда, као и чланове организованих покрета отпора који дејствују изван или у оквиру своје сопствене државе, па и у случају да је територија државе окупирана, а припадају једној страни у оружаној сукобу;
3. припаднике редовних оружаних снага који изјаве да припадају једној влади или власти коју није признала сила у чијим се рукама налазе;

¹ „Међународно јавно право“, проф. др Смиља Аврамов, проф. др Миленко Креца, Савремена администрација, 2001, године, Београд, стр 680.

² Четврта женевска конвенција.

4. лица која прате оружане снаге иако непосредно не улазе у њихов састав, као што су цивили, чланови посада ваздухоплова, ратни дописници, снабдевачи, чланови ратних јединица или служби чија је дужност да се старају о оружаним снагама, а која су снабдевена идентификационим документима који им служе као доказ припадности наведеним категоријама;

5. чланове посаде, укључујући команданте, крмароше и учеснике трговачке морнарице и посаде цивилног ваздухопловства, сем уколико не уживају повољнији положај на основу других одредби међународног права;

6. становништво неокупиране територије које се услед приближавања непријатеља добровољно лати оружја како би пружило отпор непријатељевој најезди, а услед краткоће времена није у могућности да се организује и

7. лица која су припадала или припадају оружаним снагама, а које окупатор интенира после неуспелог покушаја тих лица да се споје са оружаним снагама.

Протокол I, у смислу члана 43, каже да „сваки борац који падне под власт противничке стране, постаје ратни заробљеник”.³

Права и обавезе ратног заробљеника

„Ратни заробљеници потпадају под власт непријатељске силе, а не појединих лица или војних јединица. Сила која држи заробљенике, сноси за њих пуну одговорност”.⁴

Заробљеник задржава својство припадника оружане силе и носи своју униформу, одликовања и чин и у заробљеништву где се морају примењивати начела војне дисциплине. С друге стране, као људској јединки, Конвенција гарантује заробљенику основна људска права, право на поштовање личности и части. Заробљеник ужива пуну грађанску способност коју је имао у тренутку заробљавања. Сила која држи ратне заробљенике може ограничити та права само у оној мери у којој то нужно захтева само ропство.

Заробљенички логори морају бити удаљени од борбене зоне. Над заробљеницима се не могу примењивати мере одмазде, мора им се омогућити веза са домовином и централном агенцијом за заробљенике, а уколико заробљенички режим не одговара прописима Конвенције ратни заробљеник има право жалбе војним властима у чијим се рукама налази или сили заштитници.

Конвенција налаже да ће „сила која држи ратне заробљенике поступати са њима човечно, на исти начин, без икакве дискриминације засноване на раси, народности, вероисповести, политичком мишљењу или сличним мерилима”.⁵

Ратни заробљеници подлежу законима, односно правним прописима који важе у оружаним снагама силе која држи ратне заробљенике. У случају кршења тих одредби, сила која држи ратне заробљенике може да предузме судске и дисциплинске мере.

³ „Извори међународног хуманитарног права” проф. др Весна Кнежевић Предић, Жељко Лежаја, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Регионална делегација Међународног комитета Црвеног крста, стр 46.

⁴ „Међународно јавно право”, проф. др Смиља Аврамов, проф. др Миленко Креца, Савремена администрација, 2001, године, Београд, стр 685.

⁵ Трећа женевска конвенција.

Ратном заробљенику може судити једино војни суд, сем уколико законодавство силе која држи заробљенике изричито не овлашћује грађанске судове да суде припаднику оружаних снага за исто дело због којег се гони ратни заробљеник. При одмеравању казне судови су дужни да воде рачуна о чињеници да заробљеник није држављанин силе која му суди и да за њу није везан обавезом верности.

„Над заробљеницима се не могу вршити никакве телесне или моралне тортуре, у циљу да се изнуде подаци било које врсте”.⁶ Ниједан ратни заробљеник не може бити подвргнут телесном осакаћивању или медицинском експерименту које није у складу са интересима његовог здравственог стања.

Мере репресалија према заробљеницима су забрањене. Конвенција изричито забрањује колективно кажњавање за индивидуална дела или ма какав облик свирепости или мучења.

Заробљеништво је привремено стање, које се завршава репатријацијом, по праву, након завршетка непријатељства. Заробљеник се може одрећи права на репатријацију. Конвенција предвиђа могућност репатријације у току сукоба, уколико је реч о тешким болесницима или рањеницима, под условом да заробљеник на то изричито пристаје.

„Рат против тероризма” – настанак логора Гвантанамо

„Рат против тероризма” представља пропагандну „крилатицу” за неограничени рат који су САД покренуле против глобалне терористичке мреже Ал-Каиде и антиамеричких држава и организација, превасходно против Талибана (Авганистан) и Ирака, након терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године.

Доктрина „превентивног рата” практично је покренута у октобру 2001. године отпочињањем рата у Авганистану против талибанског режима, у којем се налазио и Осам бин Ладен. Сједињене Државе покрећу, 2003. године, ратну интервенцију против Ирака, односно режима Садама Хусеина, за кога су важиле оптужбе да сарађује са Ал-Каидом и поседује наоружање за масовно уништење. Операција је названа „Трајна слобода” и манифестовала се ваздушним нападима на талибанске логоре и упоришта Ал-Каиде. Предводиле су је САД и НАТО. Као резултат дошло је до повлачења талибанског режима, предајом њиховог упоришта „Кандахара 7”, и успостављања прелазне владе Карзаиа.

Велики број земаља био је против ове војне интервенције, али су САД наставиле своје деловање изван оквира УН и уз подршку Велике Британије, те су 2003. године напале Ирак. Ослањајући се на Повељу УН, где се у поглављу VII говори о интервенцији као средству самоодбране, САД отпочињу рат.

Нови облик сукоба који се појављује у „постхладноратовском периоду” јесте војна интервенција која се декларише као „санкција”, а углавном су је примењивале НАТО и САД кроз претње, уцене и колективно кажњавање народа.

Операција „Трајна слобода”, представља један од облика војне интервенције, која прераста у међународни оружани сукоб.

⁶ Трећа женевска конвенција, члан 13.

Логор Гвантанамо

Првих 20 затвореника који су заробљени у америчкој борби против тероризма, 11. јануара 2002. године, притворено је у затворској јединици Гвантанамо на острву Куба. Овај објект основала је Бушова администрација с намером да држи заточена лица за која се сумња да су повезана са ратом у Авганистану, а затим и у Ираку. Њиме управљају заједничке „Task Force“⁷ САД, а под управом је Министарства одбране САД. Затворска јединица Гвантанамо смештена је у морнаричкој бази у заливу, и састоји се од три логора: кампова „Делта“, „Игуана“ и „Рентген“.⁸

Према коначном извештају који је објавио „Human Rights First“, 3. октобра 2012. године, број затвореника који је прошао кроз Гвантанамо износи 779, а репатрираних или ослобођених кривице је укупно 79. Педесет две земље прихватило је затворенике из Гвантанама, а годишњи трошкови за овај логор износили су 150 милиона долара.⁹

Од 1970. до 1993. године Гвантанамо је коришћен за смештај кубанских избеглица, као и избеглих са Хаитија.

Највећи камп је „Делта“, који обухвата седам јединица, укључујући и камп „Ехо“ и „Игуана“. Саграђен је у априлу 2002. године и представља стални камп где пристижу затвореници који, у зависности од кооперације са затворским властима и процене о њиховој опасности, касније бивају премештени у друге кампове где имају веће погодности и у којима услови нису толико рестриктивни.

Камп „Игуана“ је много мањи, удаљен је око километар од главног комплекса и одређен је као нискобезбедносни камп. Првобитно је био коришћен за смештај малолетних затвореника до 16 година, за које су америчке власти тврдиле да су припадници оружаних снага. Камп је затворен 2004. године када су тројица малолетника послата кући. Касније је, по налогу судије Окружног суда, Министарство одбране САД признало да је у делу кампа за одрасле држало око 20 малолетних затвореника. Камп „Игуана“ је поново отворен 2005. године, те је ту смештено 38 затвореника за које више није било сумње да су „непријатељски борци“ и који су ту смештени на привремени боравак док им се дипломатским напорима не омогући да пронађу дом, изузимајући њихову земљу порекла или САД.

Камп „Рентген“ био је привремен, а затворен је у априлу 2002. године, када су његови затвореници пребачени у камп „Делта“.

Од јануара 2002. до почетка 2012. године од 779 лица која су интернирана у Гвантанаму око 600 лица је пуштено на слободу без подизања оптужнице.

До маја 2011. године било је шест самоубистава затвореника, али се број покушаја драстично разликује у зависности од извора. Тачне податке затворске власти дуго су криле, али је према накнадним извештајима установљено да је 25 затвореника имало око 41 неуспели покушај самоубиства. Професор права Марк Денбеаук са Универзитета у Њу Џерзију који заступа два Тунижана у Гвантанаму тврди да је овај број много већи.

⁷ Task Force – неформацијске јединице које се формирају за извршење конкретне задатке.

⁸ www.politika.rs/rubrike/gvantanamо.

⁹ www.humanrightsfirst.org/report-of-Guantanamo-detainees.

Иако је првобитно замишљен као ад-хок решење, затвор у Гвантанаму, заједно са затвором Абу Граиб у Ираку и базом Баграм у Авганистану, постао је синоним за кршење људских права.¹⁰

Одбијајући притисак група за заштиту људских права и већине европских савезника, амерички секретар за одбрану Доналд Рамсфелд је објавио да 158 заробљеника утамничених у војној бази Гвантанаму на Куби не могу да буду третирани као ратни заробљеници. „Они нису ратни заробљеници. Они то неће ни бити”, рекао је он током своје прве посете америчкој војној бази на југоистоку Кубе.¹¹ Бушова администрација је заробљенике пребачене из Авганистана сврстала у категорију „бораца ван закона”, што значи да су лишени права које им даје Женевска конвенција. Аналитичари кажу да САД одбијају да им дају статус ратних заробљеника, јер желе да имају одрешене руке у њиховом испитивању.

Званичници Стејт департмента истичу да је тадашњи шеф америчке дипломатије Колин Пауел затражио од председника Буша да јавности предочи како администрација поштује Женевску конвенцију коју користи као идеју водилу о томе како се поступа са заробљеницима. Пауел не тражи да заточеници на Куби добију статус ратних заробљеника, кажу званичници, али он верује да је важно да се истакне приврженост САД Женевској конвенцији у случају да амерички војници буду заробљени у неком будућем сукобу.¹²

Као борци ван закона, заточени талибани и припадници Ал-Каиде могу да буду испитивани много детаљније него у случају да уживају статус ратних заробљеника. Уз то, Женевска конвенција налаже њихово пуштање на слободу по престанку непријатељстава. Конвенција из 1949. године одређује да је ратни заробљеник онај ко је у униформи и има војне ознаке, ко отворено носи оружје и бори се за своју државу.

Декларишући их као „борце ван закона”, правдајући се чињеницом да затвореници не испуњавају сва четири услова неопходна за статус „борца”,¹³ америчке власти одбијају да признају овим лицима права која им гарантује Женевска конвенција. Према тврдњама међународне невладине организације „Human Rights Watch”, признање једне владе нема утицаја на одобравање статуса ратног заробљеника. Овај статус се безусловно признаје „припадницима редовних војних снага које се позивају на владу или власти које нису признате од стране која лица држи у заробљеништву”. Другим речима, четири услова одређена чланом 4. Треће женевске конвенције примењују се само на паравојске које дејствују независно од припадника оружаних снага признате или непризнате владе. Према томе, била влада призната или не, припадници њених оружаних снага имају право на статус ратних заробљеника, иако нису испуњена сва четири услова које прописују Женевска конвенција,¹⁴ што САД упорно одбијају.

¹⁰ www.politika.rs/deset/godina/torture/u/gvantanamu

¹¹ [www.vreme.com/ Donald Ramsfeld](http://www.vreme.com/Donald/Ramsfeld)

¹² www.vreme.com/rewiev

¹³ Услови под којима неко лице постаје ратни заробљеник су: 1. да се налазе под одговорном командом; 2. да носе утврђени знак распознавања; 3. да јавно носе оружје; 4. да поштују међународно хуманитарно право.

¹⁴ „Како право штити у рату?”, Марко Сасоли, Антоан Бувије, стр. 140.

Тортура и кршење основних људских права

Јединственост Гвантанама није у томе што је база далеко, што се налази на острву око којег пливају ајкуле, већ у томе што лежи ван домашаја јурисдикције америчких суда. Куба оспорава америчко власништво над базом, мада кубанске власти (расположене за сарадњу) нису дигле глас због доласка заточеника на своје острво.

Група америчких активиста за заштиту људских права поднела је тужбу Федералном суду САД због избора места заточења, али ће по свој прилици бити одбијени. Суштина је, како примећује лондонски „Економист“, у томе што ће у бази на Куби заточеници бити тачно тамо где амерички званичници хоће да они буду – у правној празнини.

Према речима некадашњег министра одбране Доналда Рамсфелда: „Ал-Каида није држава. Заробљеници нису имали оружје, ни униформе ни ознаке.“ Рамсфелд тврди да се у логору с њима проступа „хумано, у складу са Женевском конвенцијом“. Међутим, према наводима светских медија, као и многобројних међународних организација које се баве заштитом људских права, у Гвантанаму су на монструозан начин кршена основна људска права. Технике и методе мучења којима су затвореници били излагани током дужег периода изазвале су бројне трауматске последице, како физичке, тако и психичке природе.

Неке од метода које се наводе у истраживању професора Метина Басоглу са Института за психијатрију у Лондону узроковале су трајна физичка и психичка оштећења затвореника. Током студије није било могуће истражити релативни утицај појединачних стресора, пошто се у условима заточеништва и испитивања стресори појављују истовремено и у групама. Закључак студије јесте да се агресивне технике испитивања или процедуре затварања, које укључују негирање основних потреба, излагање тешким временским условима, форсирање стресних телесних положаја, навлачење вреће преко главе или повезивање очију, изолацију, ограничавање покрета, скидање до гола, претње, понижавање и друге психолошке манипулације које доводе до осећаја тескобе, страха и беспомоћности код затвореника, не разликују много од физичког мучења када су у питању степени менталне патње коју проузрокују, темељни механизми трауматског стреса и њихов дуготрајни трауматски утицај. Такви стресори задовољавају критеријум „тешке менталне патње“, која је суштинска за дефинисање мучења у међународном праву.

Осим тога, ови резултати не подржавају дистинкцију између мучења и других окрутних, нехуманих и понижавајућих третмана у Конвенцији против мучења и других окрутних, нехуманих и понижавајућих третмана или кажњавања. Иако ова конвенција забрањује обе врсте третмана, таква дистинкција, ипак, подржава погрешну претпоставку да окрутан, нехуман и понижавајући третман затвореника узрокује мање патње од физичког мучења и да је, према томе, дозвољен у изванредним околностима. Међутим, пошто је доказано да ове процедуре и методе заиста спадају у мучење, оне треба да буду забрањене у оквирима међународног права.

Други важан закључак студије јесте да понижавање и напади на лични интегритет, културне вредности, морал и религијска веровања доводе до осећаја беспомоћности код појединца у заточеништву, јер појединац није у могућности да одговори на такав понижавајући третман. Докази показују да на физичке и психо-

лошке претње животиње и људи одговарају бесом, непријатељством и агресивношћу, а сведочења неких мучених особа указују на то да могућност изражавања беса или непријатељства према мучитељима умањује осећај патње током самог мучења. Према томе, манипулације којима је циљ да уклоне сваки осећај контроле над ситуацијом код затвореника могу проузроковати изразито снажне трауматске последице, чак и када не укључују физичко мучење.¹⁵

Према наводима покрета за заштиту људских права Amnesty International, приликом испитивања затвореника коришћене су бруталне и нехумане методе које не само да крше основна права човека, него омаловажавају и дехуманизују људско биће. Само неке од техника које су примењиване јесу брутално физичко насиље, везивање затвореника тако што им се конопцем привезу руке за зглобове и остављање у неприродном положају сатима уз пуштање гласне музике која утиче на свест и психу човека, излагање неприлагођеним, изузетно високим или ниским температурама, лишавање хране и питке воде и слично.

Документарни филм „The Road to Guantanamo” (2006. године) веродостојно приказује мукотрпан боравак затвореника од тренутка када су интернирани. Многи од људи који су завршили у Гвантанаму одведени су под претпоставком да су припадници терористичких организација, без основаних сумњи у њихово стварно деловање. Ти људи су се нашли на „погрешном месту, у погрешно време”. Одвођени су у Гвантанаму углавном преко Авганистана, тако што су депортовани са везаним удовима, са црним капуљачама на глави и смештани у ћелије на отвореном простору, изложени смрзавању, изгладњивању и премлаћивању. Такође, затворски стражари забрањивали су им да исповедају своју веру под претњом оружјем, Услед недостатка доказа, неки од затвореника су пуштени без икаквог образложења и обештећења. Иако је по свим законима обавезно извођење пред суд, било да је у питању војни или цивилни суд, затворске власти су самостално спроводиле испитивање без прослеђивања случајева надлежним органима.

Међуамеричка комисија за људска права одлучила је да упути захтев америчким властима за покретање хитних мера којима би се установио правни статус затвореника у Гвантанаму. Комисија, на основу члана 106. Повеље Организације Америчких Држава, има кључну улогу у разматрању ових питања.¹⁶

Комисија је била замољена да посвети изузетну пажњу поштовању чланова Америчке декларације:

1. право на живот,
2. право једнакости пред законом,
3. право на слободу вероисповести,
4. право на слободу мишљења,
5. право на праведан поступак и
6. право на редован спор.

Као релевантно право узето је међународно хуманитарно право, као и међународно право људских права. У ситуацији када се мере међународног хуманитарног права не примењују, основна људска права се не могу занемарити, јер су релевантна за све ситуације у време мира и у рату.

¹⁵ <http://archpsyc.ama-assn.org/>- Americki arhivi opste psihijatrije.

¹⁶ „Како право штити у рату?”, Марко Сасоли, Антоан Бувије, стр. 158.

Према подацима до којих је Комисија дошла правни статус ових затвореника није јасно дефинисан. Сједињене Државе одбијају да овим лицима признају статус „ратних заробљеника“, тако да није решено питање да ли су Женевске конвенције примењиве и у којој мери на затворенике. У складу са претходним разматрањима Комисија сматра да су заштитне мере потребне да би се јасно утврдио статус сваког затвореника и да би они имали гаранције које одговарају таквом статусу, као и то да ни у којој мери не би смеле да буду мање од минималних норми права која се не могу ускратити. На овај захтев Комисије САД су одговориле да је то непотребно, јер је правни статус ових лица јасан, да они нису „ратни заробљеници“, јер не одговарају критеријумима који се примењују на редовне борце. У САД тврде да затвореници нису изложени „озбиљној опасности“ и да се Женевске конвенције поштују.¹⁷

Међутим, поставља се питање, уколико су наводи америчке владе тачни, те уколико се поступа према Женевским конвенцијама, како оправдати чињеницу да је велики број информација који је процурио у медије, са наводима о кршењу права затвореника у Гвантанаму, уопште доспео у јавност? Уколико ти наводи нису тачни и поступа се по међународним правним начелима, зашто нема аргумената који би о томе сведочили?

Наиме, један од најгласнијих противника Гвантанама био је „Викиликс“ и њихов представник Џулијан Асанж, који је дошао до великог броја тајних података Пентагона, и објавио у пар наврата информације које веродостојно сведоче о тортури у америчком затвору.

Према наводима ове организације, „америчка влада не признаје овим људима статус ратног заробљеника, услед чињенице да нису униформисана лица, а сама чињеница да је затворска јединица Гвантанаму смештена на територији која није америчко тло, те самим тим затвореници не подлежу Уставу САД, а како немају статус 'ратног заробљеника', не подлежу ни Трећој женевској конвенцији о заштити ратних заробљеника, те се самим тим налазе у правном вакууму.“

Самим тим што су у статусу „илегалних бораца“, у затвору могу да бораве неограничено дуго, а званичници CIA¹⁸ су од почетка дозволили да се на њима примењују „специјалне технике испитивања“, као што су ускраћивање сна, држање без одеће на неодређено време, потапање у воду док се скоро не удаве, ударање у зидове, вишедневно везивање лисицама за плафон, затварање у тесне кутије, присилно давање наркотика и лекова.

Процурели документи потврђују оно што је већ било у јавном оптицају, тортуру приликом саслушавања и чињеницу да су у неограниченом притвору, како поборници џихада, тако и неки који нису сарадници Ал-Каиде. У затвору су само због чињенице да су се нашли на погрешном месту у погрешно време.¹⁹ Међу њима се нашао и један 89-годишњи Авганистанац, који је, како показује његов досије, пет месеци саслушаван, упркос чињеници да му је очигледно узнапредовала деменција. Ухапшен је због тога што је у близини његове куће пронађен телефонски именик у којем су се нашао имена неких талибанских вођа, да би се на крају испоставило да затвореник не зна ни како се рукује телефоном.

¹⁷ „Како право штити у рату?“, Марко Сасоли, Антоан Бувије, стр. 158.

¹⁸ CIA – Central Information Agency (америчка централна обавештајна агенција).

¹⁹ www.politika.rs/rubrike/svet/gvantanam

Данас, 14 година од оснивања, у Гвантанаму се налази још 80²⁰ заточеника који су ранжирани као „високо ризични“, што значи да могу да буду претња Сједињеним Државама и савезницима ако би били пуштени без „адекватне рехабилитације и надзора“, а њихова кривица нигде није доказана.

Бројна су сведочанства о мучењима, самоубиствима и штрајковима глађу, али то није помогло да се Гвантанаму затвори. У затвору је данас и 15 затвореника који су ослобођени, али немају где да оду. Томас Вилнер, адвокат који је заступао затворенике у Гвантанаму, каже да више од половине људи који се још налазе у том затвору имају услов за пуштање на слободу. Много је невиних који су провели године у Гвантанаму и касније пуштени, без икаквог извињења или накнаде.

Активисти за људска права протестовали су испред Беле куће на десетогодишњицу примања првих затвореника, захтевајући затварање Гвантанаме.

Врховни суд је у случају Салим Ахмед Хамдан против Рамсфелда, 2004. године, установио да ни припадницима Ал-Каиде ни Талибанима није неопходно да им се одобри статус „борца“, али да Женевске конвенције морају минимално да се поштују. Врховни суд је навео да Женевске конвенције, преваходно Трећа, и члан 3. Четврте женевске конвенције, захтева хуман третман који се односи на све затворенике у рату против тероризма.

Нажалост, и поред многобројних обећања председника САД Барака Обаме да ће Гвантанаму бити затворен, то се још није десило.

Међународно право

У априлу 2004. године кубански дипломата поднео је у УН предлог резолуције за истрагу о затвору Гвантанаму. У мају 2007. године специјални извештач УН о људским правима у борби против тероризма објавио је прелиминарни извештај УН о људским правима. Извештај наводи да су САД прекршиле међународно право, посебно Међународни пакт о грађанским и политичким правима.

Међународни комитет црвеног крста је у својим извештајима навео да „свака особа, која се нађе у непријатељским рукама мора имати одређени статус. То може бити или ратни заробљеник, те га као таквог штити Трећа женевска конвенција, или цивил те га штити Четврта женевска конвенција или пак члан медицинског особља оружаних снага те га као таквог штити Прва женевска конвенција. Дакле, нико не може потпасти у непријатељске руке ‘ван закона’ нити може имати неки средњи положај који не потпада ни под какву заштиту међународних правних аката.”

Дакле, уколико затвореници нису добили статус „ратног заробљеника“ требало би се придржавати Четврте женевске конвенције која, за разлику од Треће која се стриктно бави ратним заробљеницима, бави и заштитом грађана у току оружаних сукоба.

Закључак

Многобројни подаци верно сведоче о томе да једна од земаља која пропaгира демократију, људска права, слободе и равноправност у сваком погледу безобзирно игнорише све међународне правне акте и оглушава се о све законе.

²⁰ <http://www.closeguantanamo.org/Prisoners>

Амерички председник Барак Обама и његова администрација су низом бирократских одлука, као што је закон који је изгласан 2011. године у Сенату САД, којим је америчким цивилним судовима забрањено да суде за дела тероризама затвореницима из Гвантанама, одложили брзо затварање озлоглашеног затвора за које се Обама залагао од своје прве председничке кампање.

Многобројна питања остаће без одговора, а лица која су без икакве основане сумње боравила у Гвантанаму и претрпела тортуру која ће заувек оставити последице по њихово здравље немају коме да се жале нити траже одштету. Да ли су САД на овај начин испровоцирале међународне терористичке организације које сигурно неће остати равнодушне према овом „случају” остаје да се види. Нажалост, догађаји из Брисела и Париза током 2016. године показују да су терористичке хелије веома активне и опасне по колективну безбедност.

Једно је ипак сигурно, имиџ демократске, либералне земље која представља синоним за „благостање” и „владавину права”, овим инцидентом озбиљно је доведен у питање, посебно узимајући у обзир да су затвореници у Гвантанаму, де факто, ратни заробљеници, те да САД очигледно нису поштовале Женевске конвенције.

Борци за људска права тврде да разлога за одлагање затварања Гвантанама нема. Да ли ће и када бити затворен још увек се не зна.

Литература

[1] Марко Сасоли, Антоан Бувије: *Како право штити у рату?*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2003.

[2] *Случајеви и документа Међународног комитета Црвеног крста, 1999. до 2003.* Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2003.

[3] Смиља Аврамов, Миленко Креца: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001.

[4] Весна Кнежевић Предић, Жељко Лежаја: *Извори међународног хуманитарног права*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Регионална делегација Међународног комитета Црвеног крста, Београд, 2007.

[5] Женевске конвенције I, II, III и IV и Допунски протоколи уз женевске конвенције I и II.

[6] [www.icrc.org/ files/comitee against torture](http://www.icrc.org/files/comitee%20against%20torture)

[7] [www.amnesty.org.uk/our work/Guantanamo](http://www.amnesty.org.uk/our%20work/Guantanamo)

[8] [www.politika.rs/deset godina toruture u Gvantanamu](http://www.politika.rs/deset%20godina%20toruture%20u%20Gvantanamu)

[9] [www.vreme.com/view/ratnici izvan zakona](http://www.vreme.com/view/ratnici%20izvan%20zakona)

[10] [www.archpsyc.ana-assu.org /Arhices of Generala psychiatry](http://www.archpsyc.ana-assu.org/Arhives%20of%20Generala%20psychiatry)

[11] [www.humanrightsfirst.org/Report of Guantanamo detainees](http://www.humanrightsfirst.org/Report%20of%20Guantanamo%20detainees)

[12] <http://www.closeguantanamo.org/Prisoners>

[13] „The road to Guantanamo”, Documentary film, directed by Michael Winterbottom and Mat Whitecross, 2006.

ОРУЖАНА АГРЕСИЈА У САВРЕМЕНИМ МУЉУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Ненад В. Ковачевић

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Самед М. Каровић*

Универзитет Едуконс, Факултет за пројектни и иновациони менаџмент,
Београд

Митар П. Ковач**

Савремени међународни односи постали су парадигма за примену моћи и силе између „великих“ и „малих“ држава. Управо су моћ и сила постали главна обележја савремених међународних односа. Преко агресије и оружане агресије, као начина (метода) експоненције моћи и силе, „велике“ државе остварују своје интересе. Агресија и оружана агресија веома су фреквентни појмови и често се адекватно користе и тумаче. Рад објашњава појмове агресије и оружане агресије, преко теоријског одређења, улоге у савременим међународним односима, месту у стратегијско-доктринарним документима Републике Србије и преко сродних појмова и појава.

Кључне речи: *савремени међународни односи, агресија, оружана агресија*

Увод*

Глобализам је идеологија, глобализација процес заснован на тој идеологији, а „нови светски поредак“ својесврсно уређење света које се заснива на њима. Настају као продукт неолиберализма, једног новог друштвено-политичког уређења земаља, пре свега САД и Западне Европе. Глобализација, као и сваки процес, има своје предности и недостатке. Основна предност огледа се у чињеници да простор више не представља никакву препреку било којој врсти трансфера (знања, информација, капитала и слично) међу појединцима, групама, организацијама, институцијама и, напослетку, међу друштвима. Недостатак глобализације, по многим савременим теоретичарима, представља једна појава која се карактерише као „десуверенизација држава“. Наиме, услед перманентног и неограниченог протока капитала настале су транснационалне компаније које врше концентрацију капитала сходно својим потребама.

* Проф. др Самед М. Каровић је пуковник у пензији.

** Проф. др Митар П. Ковач је генерал-мајор у пензији.

Глобализација је донела и нове изазове, ризике и претње по безбедност не само држава већ и човечанства у целини. По оцени многих савремених теоретичара безбедности и глобализације, основи чиниоци безбедности у 21. веку су: социо-економски чиниоци, економска неједнакост и асиметрија животних шанси, ограничени привредни ресурси, демографска експлозија, глобална култура, организовани криминал и криминал, војни чиниоци, средства тоталног ратовања и милитаризација космоса, инжењеринг конфликта и војни интервенционизам (чест појавни облик – агресија), еколошки чиниоци, техничко-технолошке катастрофе, недостатак здраве хране и воде за пиће, екстремизам (национални, верски и етнички), експанзионизам наднационалних безбедносних агенција и тероризам. Наведене чиниоце безбедности можемо груписати у три велике групе ризика савремене безбедности, и то: социо-економске, војне и еколошке ризике.

Моћ и сила у савременим међународним односима

Скоро цео 20. век свет је почивао на биполарном устројству међународних односа. Две идеолошки супротстављене суперсиле наметале су свету и два концепта друштвено-економског развоја, два односа према међународној трговини и светском тржишту и, генерално посматрано, два система вредности. Завршетком хладног рата, крајем девете деценије 20. века, превладала је једна парадигма. Зато се и каже да је „социјализам прелазно доба из капитализма у капитализам”. Из биполарног устројства свет је ушао у монополарну фазу са супердоминацијом САД. Због тога крајем 20. века правно устројство утемељено на Повељи Уједињених нација (УН) није одговарало фактичком стању. Доминантне силе су своју премоћ заснивале на технолошкој супериорности и ширењу економског утицаја.¹ Основу доминације сваке земље дефинитивно чини економска моћ која се прелива у војну, а кохезија економске и војне моћи дају политичку моћ. Међутим, постоје и изузеци од ове тврдње; на пример, СР Немачка је током 20. века постала економски „џин”, али је била и остала економски „патуљак”. С друге стране, НР Кина је дуго била економски заостала земља, у односу на водеће земље света, али је зато на политичком (глобалном) плану била јако утицајна (стална чланица Савета безбедности УН).

Преко два појма – *моћ* и *сила* најбоље се могу описати савремени међународни односи, односно савремена међународна политика. Моћ се дели на „додирљиву” и „недодирљиву”. Додирљива моћ најчешће се односи на материјалне показатеље и ефикативне, као што су величина територије, природна богатства, број становника и физички показатељи војне моћи. Често се означава као „тврда моћ” (*hard power*), а недодирљива моћ се означава синтагмом „мека моћ” (*soft power*). У меку моћ у савременим међународним односима убраја се национална воља, дипломатско умеће, подршка коју власт има у народу и слично. Мека моћ често се дефинише и као способност да се пожељни исход оствари привлачностима, а не принудом и плаћањима.²

¹ Милош Тодоровић и Саша Г. Ђорђевић, „Мултиполарна структура међународних односа на почетку 21. века”, *Војно дело* 2015, 4 (2015), стране 44-53.

² Џозеф Нај, *Како разумевати међународне сукобе*, Београд: Стубови културе, 2006, страна 347.

О значају силе и моћи за једног владара, односно за једну државу, а у ширем контексту гледано и за међународне односе, писао је још Николо Макијавели у свом капиталном делу „*Владалац*“, где каже да је осуђен на пропаст онај владар који задобије власт, а не располаже силом, јер се људи лако могу убедити, али их је тешко одржати у истом убеђењу. Исти писац је сматрао да држава нема ни живот, ни душу, нити свој интерес, већ је пука творевина људског умећа, односно концентрисана друштвена моћ која се може усмерити у различитим правцима.

Сила је средство остварења и одржања моћи, а насиље начин исказивања и спровођења моћи, када субјект моћи свој утицај посредује силом у комуникацији с објектом моћи. То је један од начина на који се моћ као потенција акцијом свога субјекта трансформише у реално и директно, сврсисходно посредовање утицаја, у границама које одређује њен друштвени габарит.³ Ј. Р. Арон тврди да је: „Међународна политика увек била од свих призната за оно што она јесте, а то је политика силе“. У односу на цитирану тврдњу још су прецизнији искази Хаса и Вајтина „политика је сама по себи борба за власт и силу, те је самим тим и свака политика – политика силе.“⁴ Међутим, нити се моћ реализује само силом, нити је насиље некакав обавезан начин реализовања моћи. Иако сматрамо да поседовање моћи не изискује примену силе, не можемо се сложити са другим, обрнутим правцем ове релације – да „сила не мора бити у корелацији са моћи“.⁵

Идеалан алат политике силе је војни потенцијал, односно његово ангажовање у сврху остварења постављених циљева. Овде је битно истаћи и преливање тврде у меку моћ преко војне компоненте субјекта у контексту перцепције моћи од стране објекта. Још је Томас Хобс у 10. поглављу „*Левјатана*“ приметио да већ и саме перцепције нечије моћи од стране стварних или потенцијалних објеката могу значајно да допринесу реалном увећању потенцијала његове моћи.

Средства за примену силе могу се сврстати у више категорија, с тим да су доминантне три категорије, према основним подручјима кроз која се испољавају у држави или у међународној заједници, а то су: политичка, економска и оружана (војна). У савременим међународним односима употреба војне силе и даље је знатно присутна у односу на друге врсте испољавања силе. Суштина циљева војног ангажовања правда се различитим разлозима из домена међународног права, заштите демократије, слобода и права грађана и сл. Такође, присутна је појава да владе аутократских режима своје политичке противнике у држави проглашавају унутрашњим непријатељима, а њихово деловање подводе под тзв. унутрашње агресије, изазивајући на тај начин оружане сукобе и грађанске ратове. У конкретним околностима такво стање се може искористити као повод за агресију или војну интервенцију. У савременим међународним условима у широкој су примени следећи оружани облици примене силе: *агресија*, војна интервенција, оружана побуна и тероризам.⁶

³ Драган Симеуновић, *Теорија политике-ридер* (Београд: Наука и друштво, 2002), страна 146.

⁴ Митар Ковач и Дејан Стојковић, *Стратегијско планирање одбране* (Београд: Војноиздавачки завод, 2009), страна 33.

⁵ Радован Стојановић, *Сила и моћ у међународним односима* (Београд: Радничка штампа, 1982), страна 81.

⁶ Митар Ковач и Дејан Стојковић, *Стратегијско планирање одбране*, страна 56-58.

Повећање међузависности савременог света, као доминантна тенденција 21. века, условило је бројне промене у пракси међународних односа које су најчешће диктирале САД и које су пратиле модификовање дуго одржаног принципа неповредивости суверенитета. То је имало за последицу да интервенција, односно мешање у унутрашње ствари суверених земаља, често под покровитељством УН, постане уобичајена пракса у првој деценији после „хладног рата”. Таква пракса је успела све чешће прибегавање војном интервенционизму, па су Камбоџа, курдска област у Ираку, Сомалија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Савезна Република Југославија и Источни Тимор били у средишту међународне пажње.⁷

Иако је владало мишљење да ће се након завршетка „хладног рата” смањити улога и утицај војног потенцијала у међународним односима, то се није догодило. Велике силе не желе тотални оружани сукоб, односно тотални рат, па прибегавају интервенционизму који се решава на локалном и/или регионалном нивоу. Срж интервенционизма су агресије, а која ће агресија бити конкретно примењена зависи преваходно од моћи које поседује објекат агресије и колико је он значајан за агресора. Свака земља агресор тежи да исцрпи сва могућа невојна средства, како би објекат агресије спровео вољу агресора. Оружане агресије су после Другог светског рата постале последња опција, јер коначно, по Милсу, „насилје је последњи облик моћи”.

Појам и основне карактеристике агресије и оружане агресије

Агресија је један од најчешће коришћених термина, како у свакодневном животу, тако и у друштвеној надградњи, а пре свега у науци (психологији, медицини и наукама одбране) и политици. Зависно од научне области или сфере живота и деловања људи, односно околине и околности у којој се термин користи, агресија има више значења. У науци, на пример у психологији, постоје различита схватања и теорије о пореклу, суштини и утицају агресивног понашања људи и њихових индивидуалних и колективних поступака. У војној пракси агресија се јавља још у време стварања првих држава, односно појаве ратова међу државама. Од тог времена до данас државе су често ишле у освајање туђих територија, намећући своју вољу и власт другим државама. У теорији наука одбране термин агресије се јавља тек у 20. веку. Осим чињенице да се у пракси јако дуго користи, тај појам није потпуно и довољно јасно теоријски дефинисан.

Нажалост, термин агресија најчешће злоупотребљавају новинари и политичари чији је циљ манипулисање јавним мњењем ради постизања одређених политичких интереса у међународним односима и оправдање политике одређених влада према појединим државама и нацијама. Злоупотреба термина и појма агресије на најбруталнији начин демонстрирана је у време распада и рушења СФР Југославије, као и за време грађанског рата на територијама бивших југословенских република

⁷ Станислав Стојановић, *Глобализација и безбедносне перспективе света* (Београд: Војноиздавачки завод, 2009), страна 172.

– Хрватске и Босне и Херцеговине, у чему су предњачили тадашње руководство САД, земље Европске заједнице (сада земље Европске уније), неке исламске земље и Ватикан.

Дефинисати у потпуности појмове агресије и оружане агресије веома је комплексан задатак. Данашње друштво постигло је енорман напредак у информационо-технолошком погледу, а нарочито на подручјима средстава масовног комуницирања, технологије, технике, економије и науке, па се сходно томе најчешће не могу предвидети поступци, методе и средства која могу представљати злоупотребу тих достигнућа која су намењена да послуже људима, пре свега у хуманитарне сврхе, односно за побољшање услова живота и рада.

Данас има много различитих дефиниција агресије, а у овом раду предочене су само најзначајније и уједно најсвеобухватније. Да би се успешно одредио појам агресије најпре је потребно дефинисати критеријуме за одређивање, као и њихове садржаје. Природа и карактер појма агресије могу се објаснити само ако се узму у обзир следећи критеријуми: циљ агресије, средства и начини за извршење агресије, објекти агресије и носиоци агресије.

Циљ агресије – делимично или потпуно нарушавање уставног поретка државе која је жртва агресије. На територији државе стварају се политичка и општа ситуација и стање које одговара интересима извршиоца агресије. Акт агресије је у потпуности у супротности са начелом самоопредељења народа и права да сам одлучује о својој судбини, свом положају и интересима. Извршилац агресије полази искључиво од својих интереса, односно од тежњи да наметне своју вољу, политику, норме и власт држави и народу који су објекти агресије.

Средства и начини за извршење агресије – у савременим условима агресија се може извршити следећим начинима и средствима: пропагандним, политичким, економским, средствима из области културе, здравства, науке и спорта и војним снагама и средствима. Војна средства и оружане снаге претежно се користе код оружане агресије и представљају крајњу могућност, уколико се планирани циљ не може остварити другим наведеним средствима, односно другим врстама агресије. Избор начина и средстава за извршење агресије зависи од снаге и унутрашње стабилности државе која је објект агресије. Уколико се ради о малој или нестабилној држави агресија се може остварити применом средстава из домена пропаганде, политичким и/или економским мерама и санкцијама.

Објект агресије – може да буде једна или више држава, или део територије неке међународно признате државе. Деловање је усмерено на: политичке и економске основе државе, животне услове и стандард грађана, организацију и органе власти државе, економију и економски потенцијал, на људска права и слободе грађана; односно на све битне елементе живота људи на територији државе објекта агресије. Агресија на део територије неке међународно признате државе најчешће се врши ради пружања помоћи и подршке сецесионистичким снагама, које теже да се отцепе и формирају посебну државу или да се прикључе суседној држави (на пример, агресија НАТО-а на СР Југославију 1999. године).

Носиоци агресије – иницијатори, планери, организатори и извршиоци агресије су: органи, институције и оружане снаге неке међународно признате државе или савеза држава. Основни носиоци агресије јесу спољни фактори, односно страна држава или

државе. Снаге и организације унутар државе жртве агресије не могу бити агресори већ једино могу бити у функцији сарадње са агресором у поступку остваривања циља агресије. Држава или коалиција држава која припрема, организује и изводи агресију назива се агресор. Он најчешће настоји да добије међународно-правно покриће за агресију коју припрема, при чему користи сва расположива политичка и дипломатска средства, полазећи са аспекта силе и моћи којом располаже.

Дефиниције се према степену научности, циљевима свог настанка, употребљивости у практичне сврхе и другим критеријумима могу поделити у две велике групе: административне и академске дефиниције. Прву групу чине дефиниције које су настале у оквиру различитих институција и за њихове потребе (УН, ОЕБС и сл.). Другу групу чине дефиниције које су настале у оквиру научно-образовних институција, од научника и за њихове сврхе. За потребе овог семинарског рада презентоваћемо најсвеобухватније и најтемељније примере дефиниција агресије, односно оружане агресије из обе групе дефиниција.

У међународноправним односима агресија је као појам први пут дефинисана 1933. године у Лондонским конвенцијама закљученим између тадашњег СССР-а и 10 земаља. Од тада па до данас настало је мноштво дефиниција агресије, пре свега на заседањима Генералне скупштине УН. Агресија је злочин, који је забрањен и Повељом УН (члан 2, тачка 4). Наведеним актом забрањује се не само оружани напад већ и свака употреба силе која би била усмерена против политике независности или територијалног интегритета неке државе, односно у супротности са циљевима и начелима УН. Званична дефиниција агресије УН усвојена је на 29. редовном заседању Генералне скупштине, одржане 14.12.1974. године, под резолуцијом број 3314. Текст те дефиниције гласи:

„Агресија – употреба оружане силе од једне државе против суверенитета, територијалне целине или политичке независности друге државе, односно на ма који други начин који није у сагласности са Повељом УН. Сваки од ових аката представља акт агресије:

а) инвазија или напад оружаних снага једне државе на територију друге државе, или свака војна окупација произишла из тога, или свака анексија територије друге државе употребом силе;

б) бомбардовање територије једне државе од оружаных снага друге државе или употреба било каквог оружја од једне државе против територије друге државе;

в) блокада лука или обала једне државе од друге државе;

г) напад оружаных снага једне државе на копнене, поморске или ваздухопловне снаге, поморску или ваздухопловну флоту друге државе;

д) употреба оружаных снага једне државе, која се налази на територији друге државе с пристанком државе пријема, противна условима предвиђеним у споразуму или продужење њиховог присуства на територији после истека споразума;

ђ) акција једне државе која своју територију стави на располагање другој држави коју користи за извршење акта против треће државе;

е) упућивање од, или у име једне државе оружаных банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте оружане силе тако озбиљно да се изједначавају са горе побројеним активностима или њено значајно учешће у томе. Међутим, Савет безбедности може одлучити да и други акти представљају агресију у смислу одредаба Повеље.”

Из наведене дефиниције јасно произилази прецизно одређење оружане агресије и силе уопште, па се центри моћи који су склони употреби оружане силе и силе уопште у решавању спорних међународних питања лако одричу термина „сила” и „агресија” и замењују их другим изразима, којима се указује на хуманост и пре-дузимање акција ради развоја међународне заједнице. Најчешће се користе: „хуманитарна интервенција”, „ваздушна кампања”, „операција за заштиту људских права и демократије” и итд. Међутим, на основу чињеница, на почетку 21. века светски центри моћи су, непосредно или посредно, демонстрирали више силе него икада раније. Готово да нема сфере људске делатности која није захваћена дејством неког облика опструкције ради остварења пројектованих и планетарних интереса. Очигледно, у први план избила је примена различитих облика из корпуса неоружаних (неборбених) дејстава.⁸ Оружану агресију никада није конкретно дефинисала ниједна међународна организација, као што је то случај са агресијом, већ се у савременим међународноправним односима најчешће замењује термином „војна интервенција”, „кампања” или само „интервенција”.

У Социолошком лексикону агресија је дефинисана на следећи начин: „Агресија – планска и организована акција оружаних снага једног глобалног друштва-државе, на друго друштво-државу, са циљем да се она потчини нападачу у мери која му највише одговара, с обзиром на његове интересе, снагу и међународне војно-политичке односе. Агресијом се нападнуто друштво доводи у најтежа искушења; њоме се силом нарушава индивидуалност нападнутог друштва, ремете или преусмеравају токови његовог развоја и оно се доводи у мању или већу зависност од агресора.”⁹

У складу са наведеним критеријумима и садржајима агресије, академску дефиницију дао је генерал Слободан Б. Микић у књизи „Поглед на рат”. Она се може сматрати прихватљивом и свеобухватном, а гласи: „Агресија (од лат. речи *aggressio* – приближавање, напад) – акт који је у супротности с одредбама и духом међународног права и Повеље УН. Врши га једна држава, или коалиција држава, на другу међународно признату државу (или њен део, или на групу држава), приморавајући је да се потчини њеној вољи и интересима. Таквим актом се силом нарушавају индивидуалност, сувереност, слобода и интегритет нападнуте државе, ремете се или преусмеравају токови њеног развоја и живота и она се доводи у степен веће или мање зависности од државе (држава) агресора. Агресија може да се врши пропагандним, политичким, економским, војним или другим средствима, поступцима и методама.”¹⁰

Оружана агресија је ужи појам од агресије и, заправо, представља њену најпознатију врсту (неки аутори наводе и термин појавни облик), и то у тој мери да се у пракси ова два појма најчешће користе као синоними. У складу са садржајем и методама оружане агресије прихватљива је следећа дефиниција оружане агресије: „Оружана агресија – неизазвани напад једне или више држава на другу, којом се угрожавају независност, суверенитет или територијална целина нападнуте земље.

⁸ Милинко Стишовић, „Поглед на операције и њене конституенте”, *Војно дело* 2004, 2 (2004), стране 144-148.

⁹ *Социолошки лексикон* (Београд: Савремена администрација, 1982), страна 3.

¹⁰ Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, (Београд: ВИЗ-Војна штампарија, 2003), страна 113.

Оружана агресија се изводи применом војне силе, али обухвата и остале акције умерене против територијалне целине или независности друге државе, или против мира у свету. Могући видови оружане агресије су: инвазија, поморска блокада, различити облици напада оружаных снага на копну, с мора и из ваздушног простора, употреба оружаных снага стационираних на туђој територији у агресивне сврхе и допуштање страног сили да користи нечију територију ради напада (дејства) који су на нивоу агресије.¹¹

Овде је битно нагласити чињеницу да се агресија са аспекта међународног и кривичног права Републике Србије (РС) сматра кривичним делом. Агресија је злочин против мира и међународне безбедности. У међународном праву злочин агресије признаје низ међународних докумената, као што су: Статут Међународног војног суда у Нирнбергу, Статут Међународног војног суда за Далеки исток, Закон број 10 Контролног савета за Немачку и Римски статут сталног Међународног кривичног суда. Интересантно је да ово тешко међународно кривично дело не познају статути Хашког трибунала и Трибунала за Руанду. У домаћем кривичном законодавству РС ово кривично дело прописано је под називом „агресивни рат”. Наведено кривично дело састоји се у позивању, подстицању или наређивању вођења агресивног рата. За то дело прописана је казна затвора од две до дванаест година затвора. Најтежи облик агресије постоји када се нареди вођење агресивног рата. За наведено дело прописана је казна затвора од најмање десет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година.¹²

На основу бројних примера извршених агресија у прошлости и у садашњим условима намеће се потреба за класификацијом агресије. Осим заједничких карактеристика, свака агресија има одређене специфичности по којима се разликује од других. Класификација подразумева одређивање полазних основа за њено споровање. Постоји много елемената и критеријума за класификацију агресије. За потребе рада издвојени су критеријуми који се најчешће користе приликом класификације агресије. То су следећи критеријуми: специфичност циља, обухват простора, учесници агресије, ангажоване снаге, степен реализације циља агресије, поступци, средства и начини реализације, време трајања, начин руковођења и међународно-правни оквир.

Агресија може имати *различите (специфичне) циљеве*. У начелу, то су: утицај на промену политике, изнуђивање уступака, наметање решења, подршка сепаратистима, промена владе, ограничавање војне моћи, запоседање територије, контрола територије, промена границе, окупација државе и ликвидација државе.

У односу на критеријум *обухват простора* агресије делимо на: део територије државе, територија целе државе и територија више држава.

У односу на *учеснике* агресије делимо на: једна држава и више држава.

Према критеријуму *ангажованих снага, средстава и начина реализације* агресије делимо на: пропагандне, економске, политичке, оружане и агресије у другим областима живота. У односу на критеријум *степен реализације* агресије делимо на: потпуне и делимичне.

¹¹ Војни лексикон (Београд: ВИЗ, 1981), страна 20.

¹² Драган Јовашевић, „Кривично дело агресије у међународном и кривичном праву Републике Србије”, Војно дело 2015, 1 (2015), стране 107-123.

У односу на *време трајања* агресије делимо на: краткорочне и дуготрајне. Према критеријуму начина руковођења агресије делимо на: агресије са договором учесника и агресије са образовањем заједничког тела (штаба).

Коначно, према критеријуму *међународно-правног оквира* агресије делимо на: агресије без сагласности званичних органа међународне заједнице и агресије уз формално-правну сагласност.

Свака појединачна агресија може се подвести под наведене критеријуме класификације. Исто тако, агресије се међусобно разликују по многим карактеристикама. Агресија је, као појава, врло сложена за изучавање, пре свега због тога што многе чињенице у вези са њеном припремом, организацијом и извођењем агресори држе у тајности од своје (домаће) и међународне (стране) јавности, при чему се умногоме манипулише људима и званичним органима и институцијама ради прикривања агресивних аката и циљева.

Оружана агресија и сродни појмови у савременим међународним односима

Схватање суштине појма оружане агресије намеће потребу за разматрањем релација између оружане агресије и њој блиских и сродних појмова и појава. Потребна за тим је утолико већа уколико се зна да се многи од тих појмова различито схватају и тумаче, те се самим тим оружана агресија не разуме и не схвата на довољно јасан начин. Када се на одговарајући начин схвате дистинкције и право значење тих термина и појмова смањује се могућност злоупотребе појма оружане агресије. Отуда се намеће потреба да се појасни дистинкција између појмова оружане агресије и насиља, оружане интервенције, окупације и грађанског рата у савременим међународним односима.

Да би се направила дистинкција између појмова оружане агресије и њој сродних појмова и појава, најпре треба кренути од појма безбедности, јер директан продукт сваке агресије је угрожавање неке и нечије безбедности. У погледу дефинисања појма безбедности имамо сличну ситуацију као и са појмом агресије (мноштво дефиниција и злоупотреба појма). Посебан „хаос“ у термилошком погледу у вези са безбедношћу настаје после 11. септембра 2001. године када су активисти терористичке мреже Ал-Каида нападе Светски трговински центар и војностратешке објекте у Вашингтону, односно САД у целини. Тада су разни „стручњаци безбедности“ (научници, теоретичари, аналитичари и други) почели да се појављују у великом броју и својим дефинисањем појмова из домена безбедности унели су додатни метеж.

Издвајамо дефиниције једних од најеминентнијих научника из ове области у РС. Професор др Драган Симеуновић и проф. др Владета Јеротић дефинишу безбедност као: „Кованицу две речи **без** и **бедан**, односно то је посебно стање човека. Човек који је бедан, значи да је у лошем психолошком стању, односно он је самим тиме исфрустриран, а фрустриран човек је агресиван, а агресиван човек је опет, склон насиљу, односно угрожавању интегритета другог човека и људи”.¹³

¹³ Драган Симеуновић и Владета Јеротић, „Зашто тежимо безбедности”, (Београд: гостујуће предавање Ректорат Београдског универзитета, 2014)

Професор др Радомир Милашиновић дефинише безбедност као: „правно утврђеним и обезбеђеним друштвеним односима успостављано, одржавано и унапређивано стање у држави које омогућава ефикасну заштићеност државе и њених грађана који у њој живе, од свих спољних и унутрашњих противуречних активности, којима се угрожава уставни поредак, сувереност, независност и територијална целокупност државе, рад државних органа, обављање привредних и друштвених делатности и остварење слободе права и дужности грађанина и човека.“¹⁴

Исти аутор сматра да безбедност треба схватити као вредност, потребу и интерес, затим безбедност као стање, као функцију и као систем. Безбедност се може дефинисати и као стање у којем је осигуран уравнотежен физички, духовни, душевни и материјални опстанак појединца и друштвене заједнице у природи. Безбедност треба да се схвати и као процес, јер она није била иста у старом, средњем или новом веку. Исто тако, безбедност је, као процес, имала своје различите манифестације у зависности и од друштвено-политичког уређења у којем је настајала и развијала се. На пример, француски научник Жан-Жак Русо је сматрао да је безбедност настала оног тренутка када је први човек забио колац у земљу и рекао да је тај део земље његов, јер је на просто морао и да га осигура, односно обезбеди. У почетку насељавања Дивљега Запада важило је правило: „поседујеш оно што оградаш“, односно поседујеш онолико колико можеш да обезбедиш. Овде треба поставити и питање – шта је безбедносна дилема? Наведени појам дефинишемо: осигуравањем сопствене безбедности угрожавамо безбедност другог или је на рачун другог. Безбедносна дилема представља, заправо, окосницу међународних односа у последња два века човечанства, односно незамисливо је схватити биполарни свет и односе у том свету, улогу великих сила, улогу УН, без повезивања са понашањем по обрасцу безбедносне дилеме.

У стратегијско-доктринарним документима (стратегије националне безбедности и одбране, доктрине оружаних снага) већине земаља, изазови, ризици и претње безбедности обично се класификују на војне и невојне. У војне се сврставају: агресије, оружани сукоби глобалног и регионалног карактера, оружане побуне и други спорови са употребом силе, док невојни подразумевају: политичке притиске, војне санкције, економске санкције, шпијунажу и слично.

У Стратегији националне безбедности РС, у другом поглављу „Изазови, ризици и претње безбедности“, као један елемент препозната је и оружана агресија, и то на следећи начин: „*Опасност од оружане агресије* на РС значајно је смањена, али није у потпуности искључена, а може да настане као последица оружаних сукоба глобалног или регионалног карактера проузрокованих супростављеним интересима великих сила или држава у региону.“¹⁵

У Стратегији одбране РС, у другом поглављу „Изазови, ризици и претње одбране РС“, не постоји оружана агресија, већ агресија, и у овом контексту дефинисана је као: „*Агресија* на РС сматра се мало вероватном, а може да настане настане као последица оружаних сукоба глобалног или регионалног карактера проузрокованих,

¹⁴ Радомир Милашиновић и Срђан Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, Београд: Факултет цивилне одбране, 2004, страна 13.

¹⁵ Министарство одбране РС, *Стратегија националне безбедности РС* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01.06.2016)

пре свега, супротстављеним интересима великих сила или држава у региону.¹⁶ Истоветна формулација је дата и у Доктрини Војске Србије, у поглављу „Основе доктрине Војске Србије”.

У Белој књизи одбране РС, поглављу „Политика одбране РС”, дефинисани су сви изазови, ризици и претње безбедности РС. Ту се наводи следеће: „Агресија на РС сматра се мало вероватном, а сходно проценама безбедност РС може бити угрожена оружаном побуном, тероризмом, организованим криминалом, елементарним непогодама и хемијским, биолошким, нуклеарним, техничким и технолошким несрећама, сајбер претњама, обавештајном делатношћу, злоупотребом научних достигнућа у области генетског инжењеринга, медицине, метеорологије и другим областима, као и другим претњама.”¹⁷

На основу свега изнетог може се закључити да је у стратегијско-доктринарним документима РС дошло до очигледно неадекватног тумачења у погледу агресије, јер је оружана агресија, која је, као што смо могли видети из претходног дела рада, много ужи појам од појма агресија. Стратегија националне безбедности РС је исходно за Стратегију одбране РС и Доктрину Војске Србије, и није логично да појам ужи по својој општости буде у стратегији националне безбедности, а шири појам у стратегији одбране и доктрини оружаних снага једне земље. Ипак, оружана агресија је препозната у највишем стратегијско-доктринарном документу РС, као могући изазов, ризик и/или претња безбедности РС, па ћемо, сходно томе, своју пажњу фокусирати на овом појму, у наставку рада, односно на његовој улози у савременим међународним односима.

Однос оружане агресије и насиља. „Насиље је употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, односно одређени резултат.”¹⁸ Сходно томе, сила је заправо права есенцијална одредница насиља. Оружана агресија се користи насиљем (било које врсте) како би се наметнуло решење које одговара агресору. Насиљем се оспоравају или нарушавају индивидуалност, суверенитет и интегритет државе жртве агресије. Њиме се намеће воља агресора, супротна интересима и вољи грађана државе жртве агресије. Дакле, види се да је насиље само метода оружане агресије, дакле ужи појам.

Однос оружане агресије и оружане интервенције. Појмови оружана агресија и оружана интервенција најчешће се користе као синоними. Оружана интервенција је недозвољено мешање у унутрашње ствари једне државе применом оружане силе, којим се негирају њена сувереност и самосталност. Доминантни облик оружане интервенције је оружана помоћ стране државе једној страни у унутрашњем сукобу. Посебан вид оружане интервенције представља тзв. хуманитарна интервенција. Предузима се ради стварног или наводног избављења из животне опасности групе људи које страна влада угрожава или није у стању да штити, без обзира на то јесу ли њени држављани, чиме се нарушава принцип немешања у унутрашња питања државе.¹⁹

Ако упоредимо циљ и начине остваривања оружане агресије и интервенције долази се до закључка да међу њима нема суштинских разлика. У оба случаја ради

¹⁶ Министарство одбране РС, *Стратегија одбране РС* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01.06.2016)

¹⁷ Министарство одбране РС, *Бела књига одбране РС* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01.06.2016)

¹⁸ *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, страна 623.

¹⁹ Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, страна 116.

се о мешању у унутрашње ствари друге државе ради мењања постојећег стања у њој. Појам оружана (војна) интервенција или само интервенција најчешће се употребљава у политици да би се прикрила оружана агресија и да би тај чин лакше прихватило јавно мњење, односно ови појмови заправо и јесу синоними.

Однос оружане агресије и окупације. „Окупација, привремено запоседање територије једне државе или њеног дела оружаним снагама друге државе, и успостављање на њој окупационе власти.”²⁰ Окупација је, као и оружана агресија, један од најчешће погрешно (намерно или немарно) интерпретираних појмова. Као најбољи пример за то потиче из времена грађанских ратова на територији СФР Југославије. Многи страни политичари, међународне организације, мас-медији, а нарочито политичари из сецесионистичких република прогласили су Југословенску народну армију (ЈНА) за окупаторску војску, а Србе за окупаторе у Хрватској (на просторима Републике Српске Крајине) и у Босни и Херцеговини (на просторима Републике Српске)²¹, где су вековима живели и где су до пре само неколико деценија били већинско становништво и поседовали око 66% територије.

По уставу тадашње СФР Југославије, њена оружана сила – ЈНА била је дужна да брани суверенитет, територијални интегритет и уставни поредак земље. На основу тога ЈНА, ни по ком основу, ни по којим одредбама и тумачењима међународног права није могла бити окупаторска војска у својој држави, као што и није могла бити сила која врши оружану агресију. Право сваког народа је да се бори за свој опстанак, за очување свог животног простора и опстанак своје државе – у складу са међународним правом и Повељом УН, па сходно томе Срби нису могли бити окупатори нити извршити оружану агресију у Хрватској и Босни и Херцеговини. Ту се, заправо, радило о подели интересних сфера великих сила на Балканском полуострву (САД и најразвијених земаља Европске уније) и у њихове планове никако се није уклапала једна јака (војно и економски), модерна, стабилна, а при томе земља са комунистичким, односно социјалистичким поретком. Заправо, великим силама била је потребна група малих, нестабилних и на верским и националним основама међусобно завађених држава, како би једна по једна лакше потпале под њихов утицај, али, оно што је и много опасније, и под њихову директну економску зависност.

Однос оружане агресије и грађанског рата. Докле год у грађанском рату у одређеној држави учествују снаге и састави који припадају грађанима те државе и који егзистирају на територији те државе, не може се говорити о оружаном агресији и агресору. Оружану агресију врше само спољни фактори, стране државе (њихове оружане снаге, организације, органи и институције), који су у том случају агресори. Једноставније речено, све док је грађански рат искључиво унутрашња ствар одређене државе, не може се говорити о оружаном агресији; тек када се ствар интернационализује и када спољни фактори узму своје учешће, јавља се оружана агресија и агресори. Учесници грађанског рата не могу да врше оружану агресију и да буду агресори све док учествују у грађанском рату на територији (дотадашње или тадашње) државе. Ако би снаге неке од ратујућих страна прешле на територију друге државе, без њене сагласности и одобрења, те снаге би се могле сматрати агресором.

²⁰ *Војни лексикон* (Београд: ВИЗ, 1981), страна 360.

²¹ Заседање Генералне скупштине УН, децембар 1994. године. Питање на дневном реду – „ситуација на окупираним деловима територије Хрватске”.

Последице оружане агресије у савременим међународним односима

Оружане агресије, без обзира на узроке, начине и трајање извођења, стварају многобројне последице. Резултати оружане агресије су врло дуго присутни и имају одраз на укупно стање у држави жртви агресије (економско, социјално, политичко, здравствено, морал), као и на даљи развој државе и њено укључивање у међународне токове и односе. Обим, време, интензитет, врсте и начин испољавања последица специфични су за сваку оружану агресију и сваку државу жртву агресије, јер су и услови, узроци, ток, резултати оружане агресије и карактеристике сваке државе жртве агресије различити.

На територији жртве оружане агресије, као и на простору на којем се одвија рат, савремени ратови обухватају све области живота и деловања људи. Осим по војним циљевима, по правилу се дејствује и по цивилним објектима и инфраструктури непријатеља, најчешће без селекције, што се назива „коллатералном штетом” ради правдања пред јавним мњењем. Због тога је такав рат за земљу жртву оружане агресије тоталан, док је за агресора, који се најчешће ангажује далеко од своје територије, селективан и дозиран према потребама везаним за реализацију постављеног циља.²²

Ипак, неопходно је истаћи неке последице које су у већој или мањој мери заједничке за све оружане агресије, а то су: велики губици и страдања људи, разарања и рушења, губици у привреди, криминал, профитерство и бандитизам, здравствено стање становништва, погоршање међунационалних и међуконфесионалних (верских) односа и погоршање међународних односа.

Велики губици и страдања људи. Ове последице су највеће обележје било које оружане агресије, којима је погођено становништво свих категорија, посебно деца, старци, жене, болесни и немоћни. Агресор најчешће не бира средства и методе нашошења што већих губитака народу државе жртве агресије. Велики број избеглица са територије на којој се изводи оружана агресија један је од највећих проблема, како за те људе, тако и за друге земље (нарочито суседе) и територије где се ти људи склањају бежећи од борбених дејстава и, што је посебна особеност, они најчешће остају без ичега од своје имовине.

У току 1995. године, према проценама Високог комесаријата УН за избеглице (УНХЦР), у свету је било избеглица и расељених лица: на просторима СФР Југославије око 3,7 милиона, у области Кавказа око 1,5 милиона, у Западној Африци око 1 милион; у Авганистану и суседним замљама око 5 милиона, итд. Још није решен проблем избеглица из Вијетнама, иако су сва борбена дејства у тој земљи завршена још 1975. године.²³

Разарања и рушења. Током оружане агресије руши се све, у почетку селектовано, али како агресија узима маха и без селекције: од војних објеката, кућа, инфраструктуре, привредних објеката, до школа, болница и избегличких кампова. Материјални губици и штете у већини оружаных агресија су огромни. Ако агресија траје до годину

²² Љубомир Гавриловић, „Утицај основних карактеристика и садржаја савременог рата на теоријско и практично обликовање операција”, *Војно дело* 2004, 2 (2004), стране 133-143.

²³ Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, страна 143.

дана губици се процењују на неколико милијарди долара, а неретко и на више десетина до стотину милијарди долара. Последице оружаних агресија трпе и суседне, па и треће државе, јер морају да приме велики број избеглих и расељених лица и да им пруже хуманитарну помоћ. Отклањање овог типа последица оружане агресије трају веома дуго, годинама, најчешће деценијама.

Губици у привреди. Током оружане агресије већи део привреде уопште не функционише, јер су људи ангажовани у борбеним дејствима. Део стручног кадра напушта земљу и одлази у иностранство. Део привреде се преоријентише на производњу за потребе оружаних снага. Престаје сваки вид увоза и извоза робе и материјалних добара (осим нелегалног). Запоставља се пољопривредна производња и целокупна производња. Сваки технолошки и научни развој је заустављен. Упоредо са трајањем оружане агресије одвија се и процес одласка научних кадрова (одлив мозга) с универзитета, из научних установа и из привреде. Већина одлази у иностранство, а велики број се никада не врати у матичну земљу. Заостајање и губици су приметни и у другим сферама живота и рада људи – култури, информисању, спорту, и слично.

Криминал, профитерство и бандитизам. Реч је о пратећим појава током оружане агресије, које настају у самом процесу извођења оружане агресије, али се и настављају после њеног завршетка. Носиоци ових појава су оружане банде, паравојне формације и групе криминалаца. После окончања оружане агресије они настављају да врше противзаконите радње ради личног богаћења и користи. Њихово понашање и навике представљају додатни терет властима и штетно делују на становништво и уопште на целокупно стање у држави жртви оружане агресије.

Здравствено стање становништва. Поред великог броја инвалида, рањених и оболелих од тежих и/или најтежих болести проузрокованих оружаном агресијом, у великом проценту јављају се психичке трауме и друга обољења код становништва, независно од узраста, а нарочито код деце. На пример, у „интервенцијама” широм света од 1985. до 1995. године погинуло је око 2 милиона деце, а осакаћено од 4 до 5 милиона. Без дома је остало 12 милиона, без родитеља више од милиона, а психичке трауме је доживело преко 10 милиона деце. Последице оружане агресије у здравственом погледу по становништво државе жртве агресије су дубоке, тешке и трајне.

Погоршање међунационалних и међуконфесионалних (верских) односа. Изразити негативне последице оружане агресије, поготово у вишенационалним земљама, јесу погоршање међунационалних и међуконфесионалних односа. Због злодела и злочина који су учињени током оружане агресије стварају се мржња и неповерење међу припадницима супротстављених снага. Мржња се преноси са колена на колена и, као историјска категорија, траје деценијама, а некада и вековима. Тешко се превазилази и искорењује. Није ретко да у вишенационалним земљама поједине нације отворено подрже снаге агресора и представљају заправо „пету колону” унутар сопствене државе. У колективној свести људи влада схватање да се лакше праштају злодела странцима, па чак и окупаторима, него својим комшијама, сународницима и припадницима других вера с којима се до тада вековима живело у заједничкој држави.

Погоршање међународних односа. До погоршања међународних односа током оружане агресије долази превасходно због конфронтације снага на међународној сцени, односно због отвореног подржавања и стављања на страну једној од супротстављених снага. Такви поступци имају далекосежне последице, а осећају се и трају и након окончања оружане агресије. Између појединих држава (савеза, блокова) пре, за време

и после оружане агресије долази до међусобног оптуживања, хлађења и заоштравања односа и одсуства сарадње у решавању проблема и питања у оквирима међународне заједнице. Изразиту штету светском миру наноси мешање појединих држава у унутрашње послове других, што је нарочито опасно када се то чини подстицањем оружане агресије и подршком и помагањем агресору на било који начин. Ради остваривања својих политичких, економских и војних интереса моћне земље (САД и земље НАТО-а пре свих) не презају ни од чега. Оружане агресије су веома погодне за то, али светском миру штети било какав сукоб, ма где се он води.

Закључак

Време у којем живимо карактеришу многи сукоби, што доводи до перманентног стања угрожавања безбедности. Велике силе избегавају светски, отворен и тоталан сукоб (рат), јер би он и за њих имао катастрофалне последице, поготово што многе државе располажу оружјем за масовно уништење, те се његова употреба у таквом сукобу не би могла искључити. Ради тога се користе разне врсте „интервенција”, са тежњом да се што већи број држава увуче у тај процес. Да би их „интервенције”, заправо оружане агресије, што мање коштале, велике силе врло често стварају и коалиције држава, те се на тај начин „терет” – финансијска димензија интервенција распоређује на друге државе, њихове савезнике.

Савремене оружане агресије све чешће истичу повећану улогу и утицај средстава ратне технике, нарочито оружја високе технологије, као што су ракете различите намене и карактеристика, авијација, сателити, електронска и информатичка техника, наоружање и опрема за специјална дејства, оклопна и противоклопна средства. Оружане снаге великих сила у томе имају огромне предности у односу на оружане снаге средњих и малих држава. Током оружане агресије снаге агресора изводе борбена дејства са великих одстојања и висина, методом масовних ватрених удара. Доминантну улогу преузели су професионални војници, као корисници најсавременијег оружја и технике, специјалне, стално задејствоване и брзопокретне (мобилне) јединице и састави.

Са аспекта превенције оружаних агресија, као претњи, изазова и ризика безбедности, посебно је значајан начин на који мале и средње државе²⁴ треба да организују своју одбрану, односно како да сачувају и унапреде своју безбедност у случају да им прети опасност од оружане агресије. Имајући у виду да су те државе у деликатном положају, пре свега због ограничених одбрамбених ресурса, оне би морале да заснивају своју одбрану на следећим начелима: мирољубивој спољној политици, унутрашњој стабилности, укључивању у системе колективне безбедности и одговарајућој организацији, опремању и оспособљавању оружаних снага за што успешније супротстављање евентуалним агресорима.

У првом делу овог рада тежиште је на сили и моћи у савременим међународним односима, односно на чињеници да су агресија и оружана агресија, као инструменти силе и моћи, основна карактеристика савремених међународних односа. На значај теоретског познавања појмова агресије и оружане агресије, и њиховом месту у стратегијско-доктринарним документима РС, указано је у другом делу рада, а

²⁴ Сматрамо да државу чине: територија, становништво и суверена власт на територији.

разграничење са њима сродним појмовима објашњено је у трећем делу. Последице оружане агресије детаљно су објашњене у последњем делу рада.

Ради елиминисања оружане агресије као изазова, претње или ризика безбедности неопходно је изучавање оружаних агресија, њихових узрока, суштине и последица. Да би се светски мир (мир у свету) очувао и унапредио неопходно је да се испуне следећи услови: односи у међународној заједници треба да буду засновани на међународном праву, Повељи УН (принцип мирољубиве коегзистенције) и другим документима из те области. Поред тога, неопходно је отклањање социјалних и економских разлика између држава и народа, опште разоружавање, једнакост и равноправност свих људи према међународним стандардима, истинито и добронамерно информисање, као и владавина начела правде, морала и хуманости. Политика мора бити у интересу свих људи, а свака врста агресије, посебно оружана, мора бити елиминисана.

Литература

[1] Гавриловић, Љубомир. „Утицај основних карактеристика и садржаја савременог рата на теоријско и практично обликовање операција”. *Војно дело* 2004, 2, 2 (2004), стране 133-143.

[2] Јовашевић, Драган. „Кривично дело агресије у међународном и кривичном праву Републике Србије”. *Војно дело* 2015, 1, 1 (2015), стране 107-123.

[3] Ковач Митар и Дејана Стојковић, *Стратегијско планирање одбране*. Београд: Војноиздавачки завод, 2009.

[4] Микић, Б. Слободан. *Поглед на рат*. Београд: ВИЗ – Војна штампарија, 2003.

[5] Милашиновић, Радомир и Срђан Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*. Београд: Факултет цивилне одбране, 2004.

[6] Нај, Џозеф. *Како разумевати међународне сукобе*. Београд: Стубови културе, 2006.

[7] Симеуновић, Драган. *Теорија политике - ридер*. Београд: Наука и друштво, 2002.

[8] Симеуновић, Драган и Владета Јеротић. *Зашто тежимо безбедности*. Београд: гостујуће предавање, Ректорат Београдског универзитета, 2014.

[9] Стишовић, Милинко. „Поглед на операције и њене конституенте”, *Војно дело* 2004, 2, 2 (2004), стране 144-148.

[10] Стојановић, Радован. *Сила и моћ у међународним односима*. Београд: Радничка штампа, 1982.

[11] Стојановић, Станислав. *Глобализација и безбедносне перспективе света*. Београд: Војноиздавачки завод, 2009.

[12] Тодоровић, Милош и Саша Г. Ђорђевић. „Мултиполарна структура међународних односа на почетку 21. века”. *Војно дело* 2015, 4, 4 (2015). стране 44-53.

[13] *Војни лексикон*. Београд: ВИЗ, 1981.

[14] *Социолошки лексикон*. Београд: Савремена администрација, 1982.

[15] *Политичка енциклопедија*. Београд: Савремена администрација, 1975.

[16] Министарство одбране РС, *Бела књига одбране РС*, (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01. 06. 2016.)

[17] Министарство одбране РС, *Стратегија националне безбедности РС*, (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01. 06. 2016.)

[18] Министарство одбране РС, *Стратегија одбране РС*, (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2009), http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4350 2009 (преузето 01. 06. 2016.)

СТРАТЕШКА КУЛТУРА У ЕВРОПИ – КАКО ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА УТИЧУ НА ИДЕАЦИОНЕ ФАКТОРЕ ЛЕГИТИМИТЕТА ЗА УПОТРЕБУ СИЛЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Урош В. Живковић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Моћ, сила и насиље представљају градивне елементе политичког понашања појединаца и држава. Они су и основна попула успостављања и одржавања политичке власти на националном и међународном нивоу. У том смислу употреба силе у међународним односима представља базичну категорију истраживања политичког понашања субјеката међународних односа и основу науке о међународним односима. Питање рата и мира одувек је била полазна тачка истраживања о политици и политичким односима. Легитимитет за употребу силе у међународним односима заснива се на материјалним и идеационим чиниоцима који чине основу на којој политичке елите правдају своју одлуку да своје интересе штите путем силе и насиља. Управо ови идеациони фактори, који обликују поглед грађана и друштвених елита на насиље у међународним политичким односима, представљају предмет нашег истраживања.

У чланку су наведени идеациони фактори и њихов утицај на давање легитимитета држави да употреби силу у међународним односима у Европи. Биће разјашњено како су политичка пракса и промене у структури међународног система утицале на те факторе и какав је данашњи однос европске унутрашње политике и рата, као институционалног и организованог друштвеног насиља на међународном нивоу. Такође, видеће се како те промене утичу на евроатлантску сарадњу и европске интеграционе процесе, као и на појаву хуманитарног интервенционизма. С тим у вези коришћена је стратешка култура као аналитички алат којим су се „мерили“ показатељи и преко којег се може закључивати о идеационим факторима легитимитета за употребу оружане силе у Европи.

Кључне речи: *стратешка култура, стратегија, употреба силе у међународним односима, идеациони фактори, легитимитет, рат, евроатлантска сарадња, хуманитарне интервенције*

Моћ, сила и насиље у домену политичког процеса

Моћ, сила и насиље неодвојиви су и градивни фактори друштвеног понашања, односно самог појма политике, који имају своје место и улогу у политичким процесима. Како се политичким најчешће означава подручје јавног – друштвеног живота, није чудно што је основна институција у овој категорији држава. И држава и политика су појмови који се неретко дефинишу и/или ограничавају категоријама као што су власт, моћ, сила и насиље. У домену политичког хијерархија заузима важно место; самим тим, подела права и одговорности на грађане и институције постаје њено важно обележје. Борба за власт, односно за моћ као основну награду коју доноси бављење и практиковање политике говори о симбиотичком јединству политике и моћи. Друштвена моћ, у зависности од основе на којима почиња, може имати више појавних облика као што су: политичка моћ, економска моћ, идеолошка моћ и друге.

„Политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајима у сфери политике утиче на кључне токове развоја друштва, а која је најчешће испољена кроз односе подређености и надређености, при чему степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи”.¹ Ова дефиниција професора Драгана Симеуновића осветљава однос политике и моћи, те однос подређености/надређености који произилази из количине моћи коју поседују политички субјекти. У том контексту он дефинише силу као средство остварења и одржања моћи, док је насиље начин на који се исказује и спроводи моћ. Самим тим, ако сила као инструмент принуде представља средство темељења и изражавања моћи, онда и сама моћ значи ауторитет изражен кроз захтев за обавезно као легитимно понашање.² Овде долазимо до још два важна фактора у политици, а то су ауторитет и легитимитет, а најчешће се мисли на власт. Политичка власт се изједначава са моћи која је институционализована и заснована на праву. Самим тим, поседује ауторитет да доноси политичке одлуке и да их (милом или силом) спроводи. Зато није чудно да се појмови државе, политике и власти дефинишу њиховом (легитимном) способношћу да врше насиље. Тако је веома важно да носилац власти поседује не само средства принуде, већ и легитимитет за њену употребу. Поред општеприхваћеног става да економска моћ представља најважнију (материјалну) основу моћи, чињеница је да су за легитимизацију власти и моћи, те употребе насиља ради њиховог стицања или одржања, потребни и додатни фактори који немају материјалистичку основу, као што су традиција, култура, религија, идеје, норме, обичаји и друго.

Управо ови нематеријални фактори који обликују поглед грађана и друштвених елита на насиље у међународним политичким односима представљају предмет нашег истраживања. Биће наведени идеациони фактори и начин на који утичу на давање легитимитета држави за употребу силе у међународним односима у Европи. Пратићемо како су политичка пракса и промене у структури међународног система утицале на те факторе и који је данашњи однос европске унутрашње политике и рата,

¹ Драган Симеуновић, *Теорија политике I - Ридер*, Удружење Наука и друштво, Београд 2002, стр. 145.

² Оп. цит, стр. 146.

као институционалног и организованог друштвеног насиља на међународном нивоу. Ради тога користимо се *стратешком културом* као аналитичким алатом којим ћемо „мерити” показатеље и преко којег ћемо закључивати о идеационим факторима легитимитета за употребу оружане силе у државама Европе.

Моћ, сила и насиље у међународним (политичким) односима

Моћ у међународним односима је готово вечита и непресушна тема, која изазива стручне и академске расправе које се протежу кроз векове и кроз различите дисциплине, али и даље показује тенденцију опстанка и оставља могућност даље теоријске и практичне надградње. Иако се сам појам и концепт моћи у међународним односима углавном везује за реализам, он нипошто нема монопол над њим, а готово све теоријске и парадигматске школе и правци разматрају порекло, значај, врсте и друге облике и природу моћи. Дебате о природи моћи у политичким наукама заснивају се на два дивергентна приступа – инструменталном који почива на идејама Томаса Хобса који природу моћи види у материјалистичком светлу, као средства која човек поседује да би себи обезбедио друга добра, и релационом приступу који се заснива на учењу Макса Вебера да је моћ „могућност да један актер у друштвеном односу буде у позицији да спроведе своју вољу упркос противљењу, без обзира на основу на којој се та могућност заснива”.³

Харвардски професор Џозеф Нај, који прихвата релационистички приступ схватања моћи, дао је можда најадекватнију теоријску систематизацију и типологију моћи (иако није ни први ни последњи који је то урадио), па се његова истраживања и резултати и данас највише цитирају када је у питању овај концепт.⁴ Он дефинише моћ као „могућност да се утиче на понашање других да би се добио жељени резултат”⁵ и јасно назначавача да моћ зависи од контекста односа у којем се примењује. Професор Нај затим разликује три аспекта релационе моћи. *Командовање променама*, засновано на истраживању Роберта Дала, затим *контрола агенди* (актуелних тема) на тези о „другом лицу моћи” Питера Бакрака и Мортона Бараца и на крају *устостављање преференци* на основу онога што социолог Стивен Лукс назива „треће лице моћи”.⁶ У том смислу он каже да се жељени резултат може постићи принудом, наградом или привлачењем. У прва два случаја моћ почива на материјалним ресурсима актера (војна, економска, природни ресурси и сл.) и назива је „тврда моћ”, док у последњем случају почива на нематеријалним ресурсима као што су вредности, култура, религија и сл., а он је означава као „меку моћ”. На крају,

³ Према: Филип Ејдус, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд 2012, стр. 241.

⁴ Погледати: Погледати: Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990; Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004. и Џозеф Нај, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.

⁵ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op. cit., p. 2.

⁶ Џозеф Нај, *Будућност моћи*, оп.цит, стр. 28-31.

Нај даје препоруку да је за државе најисплативије и најефикасније да користе ресурсе тврде и меке моћи у складу са циљевима, потребама и могућностима; тако оне креирају „паметну моћ“.⁷

У контексту интеракције између субјеката међународних односа, од којих су најважнији државе, моћ представља снажно средство испољавања сопствених интереса, док је насиље, овде обично у форми оружаног сукоба, најчешћи начин исказивања и спровођења моћи. Оружани сукоби међу државама обележили су највећи део људске историје и оставили дубок траг у обликовању људског погледа и заснивања теоријског и практичног промишљања о политици, међународним односима, чак и на људској природи. Најранија промишљања о природи политике повезана је са природом човека, која се, пак, осликава кроз његов однос према насиљу.

Тако имамо Хобсовски поглед на природу човека као бића склоног насиљу и борби коју једино држава може да каналише. На темељима хобсовског антрополошког песимизма настали су они парадигматски погледи који почивају на премисама реализма.⁸ Са друге стране, аутори као што су Џон Лок или Монтескје гледају на човека као на биће које тежи слободи, праву и правди и коме друштво даје смисао и испуњава те тежње. На темељима антрополошког позитивизма настале су либералне и идеалистичке парадигме. Људска природа је важан фактор у промишљању о међудржавним односима, имајући у виду да је природа држава условљена људском природом. Зато није чудно што су се први покушаји изучавања природе држава и њихових односа заснивали на проучавању рата и мира, односно да се о тим категоријама судило на основу сталне смене сукоба и сарадње, а главни параметар којим се мерио њихов однос била је (материјална) моћ.

У том смислу не треба да чуди што историјски развој науке о међународним односима и дебате о предмету њеног истраживања прате однос људи и науке према рату, односно да се променом природе и начина вођења рата мења и људски однос према насиљу и сили у међународним односима. Страхоте Првог, а посебно Другог светског рата промениле су однос људи према рату и утицале на промену фактора који утичу на његову легитимизацију. Страх од тоталног рата, разарања и уништења променио је природу човека и његов поглед на рат. То се посебно осликава кроз покушаје институционализације међународне сарадње на глобалном нивоу и креирања светских организација чији је главни задатак да обезбеђују светски мир (Лига народа и Уједињене нације). Оне су управо продукт либералног размишљања о креирању безбедносне заједнице⁹ кроз сарадњу, пре свега у области економије, али и у другим областима, чиме би се створиле заједничке вредности и норме које би социјализацијом и стварањем међузависности довеле до изобличавања употребе силе у међународним односима. Концепти економске

⁷ Погледати: Урош Живковић, „Јавна дипломатија – „постмодерни“ спољнополитички инструмент у савременим међународним односима: пример Русије и Турске на простору Балкана, *Зборник радова са научне конференције „Дипломатија и култура Србије – стање и перспективе“*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016, стр. 285-286.

⁸ Погледати: Hans J. Morgentau, *Politics among nations – The struggle for power and peace*, Knopf, New York, 1948; Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.

⁹ Погледати: Emanuel Adler and Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

сарадње, међузависности, те јачање заједничких вредности оличених у слободи, заштити људских права и демократији израз су либералних тежњи које почивају на њиховом ставу о антрополошком оптимизму, али који осликавају и тешке лекције из прошлости.¹⁰

Период хладног рата довео је до новог схватања и односа према рату, посебно према рату суперсила, који би, захваљујући најразорнијој ратној технологији, (термо)нуклеарном наоружању, довео до тоталног уништења. Природа рата, његовог планирања, спровођења и постављени циљеви потпуно су се променили захваљујући нуклеарном наоружању. Стратешко промишљање потпуно се преокренуло у ово време, а циљ рата више није била победа, већ одвраћање. Страх је постао кључни елемент стратегије одвраћања, и то страх од тоталног уништења, које се најбоље осликавало у доктрини осигураног узајамног уништења. Тако се од стратегије равнотеже моћи прешло на равнотежу терора, што је цео свет гурнуло у стање константног страха и неизвесности, а кулминирало је тзв. Кубанском кризом 1962. године. У то време знатно су ојачали мировни покрети и покрети који су се залагали за нуклеарно разоружање, као одраз бунта протих сталног живота у тоталном страху од ултимативног рата. Трка у наоружању постала је основна карактеристика хладног рата, док су повремене оружане интервенције постале међународна пракса. Готово цео период трајања сукоба Запада и Истока око светске доминације обележавали су оружани сукоби, политичко насиље, оркестриране смене режима, грађански ратови, револуције и контрареволуције, које су не само однеле милионе људских живота, већ су одржавали међународне тензије и стање општег страха. Корејски рат, Вијетнамски рат, Авганистански рат, израелско-арапски сукоби, интервенције у Источној Европи, сукоби у Африци и револуције у Јужној и Централној Америци и Ирану постале су нормалан начин испољавања и борбе за националне интересе држава, посебно суперсила. У то време идеолошки (идеациони) фактори: борба за либералне вредности на једној, односно борба за светску (социјалистичку) револуцију на другој страни постали су основне легитимишуће карактеристике употребе силе и насиља у спољној политици.

Концепт стратешке културе

Свако насиље оставља снажан емотивни, психолошки и нормативни ефекат на појединца и на групе које су га искусиле или чак и само ако су биле у његовом (не)посредном окружењу. Посттравматски стресни поремећај само је једна његова манифестација, али у случају значајнијих утицаја на нивоу држава, нормативни ефекти насиља, а посебно рата су далекосежни и дубински. Савремено доба донело је развој технологије који је омогућио серијско, неограничено и ефективно уништавање на глобалном нивоу. Готово да ниједна грана науке није толико напредовала колико истраживање и развој наоружања, војне и невојне технике, технологије и знања ради усавршавања масовног уништавања. Два светска рата и поја-

¹⁰ Погледати: Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence 4th Edition*, Longman, 2011; Robert O. Keohane, *After Hegemony – Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.

ва (термо)нуклеарног наоружања оставили су огромне последице по човека као појединца, али и на друштва која данас функционишу у свету где је евентуални крај света далеко само неколико минута. Националне државе и међународно друштво успоставили су механизме који имају за сврху да умање опасност од нуклеарног армагедона. Међународне организације, режими, самити, интеграције, савези, затим међународно право и основне људске вредности и принципи требало би да обликују начин на који међународни актери међусобно саобраћају.

Та историјска искуства формирала су перцепције и мишљења о рату (употреби оружане силе) као одразу врхунског политичког насиља на међународном нивоу, док су те перцепције обликовале факторе неопходне за легитимизацију употребе силе, посебно у Европи. У том смислу, Адриан Хајд Прајс наводи да „различити ставови у Европи према употреби силе су укорениени у историји 20. века, посебно у искуствима из Другог светског рата и Хладног рата”.¹¹ Различита историјска искуства утицала су на формирање различитих стратешких култура које данас обликују генерализовани став према употреби силе и знатно отежавају политичкој елити избор ове опције за решавање међународних проблема, односно заштите националних интереса. Самим тим, креатори националних стратегија и стратегијско мишљење ограничени су у опцијама које државе имају на располагању ради остварења својих интереса, а употреба оружане силе ограничена је, како међународним нормама, тако и ставом грађана према овом ултимативном механизму у међународном саобраћају.

Стратешко мишљење и изучавање стратегије представља стар приступ, како у практично политичкој делатности актера у међународним односима, тако и у академском свету.¹² Стратешке студије и изучавање стратегије било је у зениту у време хладног рата, када су представљали практичне и теоријске приступе промишљању практичне политике ради победе над идеолошким противником, тј. како искористити сопствене ресурсе ради реализације стратешких циљева. Након победе либералне демократије и Запада, сматрало се да је време стратегије прошло, јер је она подразумевала конфликте, сукобе и постојање непријатеља, у времену када је требало да завлада демократија, слободе, људска права и мир. Међутим, након терористичког напада на САД 11. септембра 2001. године и покретања „глобалног рата против тероризма” свет се „опет променио”. Сукоби на ширем Евроазијском простору и у Африци обележили су почетак новог века. Конституишући елемент данашњег света чине сукоби на релацијама Север–Југ, затим Исток–Запад, те поновно оживљавање тензија на релацији Русија–САД, те Кина–САД. Данас Европа покушава да пронађе своје место у новонастајућој структури међународног система, који неки описују као „повратак мултиполарности”, док други говоре о хибридном (прелазном) облику које се назива „унимултиполарност”.¹³ У таквој ситуацији стратегија и стратешко мишљење поново су добили на замаху (пored повратка геополитике и изучавања културолошких аспеката криза).

¹¹ Adrian Hyde Price, „European Security, Strategic Culture, and the Use of Force”, *European Security*, 13:4, 2004, p. 325.

¹² Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

¹³ Samuel P. Huntington, „The Lonely Superpower”, *Foreign Affairs*, Vol.78, No.2, March/April 1999, Available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>.

Данас стратегија, поред чисто војног, има мултидимензионално лице и „отуда се данас све чешће говори о полистратегiji која, поред војне стране у ужем смислу, обухвата и остале димензије као што су политичка, економска, дипломатска,... другим речима, овако проширена стратегија се прожима са спољном политиком и као таква је незаобилазна и у изучавању међународних односа”.¹⁴ Стратешке студије могу се посматрати као део Студија безбедности које су поддисциплина Међународних односа.

Изучавање утицаја културе на стратешко мишљење и активности повезаних у појам „стратешке културе” почива на раду Џека Снајдера о совјетској стратешкој култури.¹⁵ Међутим, тек крајем 20. века развила су се три специфична приступа истраживању стратешке културе, од којих два данас доминирају овим приступом. Први приступ чине они аутори, попут Колина Греја, који на стратешку културу гледају као на контекст у којем државе креирају и спроводе политику безбедности. У складу са тим, стратешка култура је у директној (детерминистичкој) вези са спољнополитичким понашањем, те она обликује контекст за понашање, али је и конституент тог понашања држава.¹⁶ Други приступ, који предводи Алистер Иан Џонстон, критикује „механички детерминизам” када је у питању веза стратешке културе и понашања. Они сматрају да се стратешка култура може посматрати као независна или интервенишућа варијабла, а понашање као зависна, тврдећи да је то једини могући начин да се емпиријски потврди тачност хипотеза које се заснивају на овом концепту. Таквим ставом су се, за разлику од првог приступа који прилази истраживању стратешке културе кроз интерпретативистичку епистемологију, приближи-ли позитивизму.¹⁷

Такође, постоји више димензија или питања које обухвата појам стратешка култура, а на основу којих се он може процењивати, вредновати и (емпиријски) доказати. Ни ту не постоји већа сагласност међу ауторима. Већина аутора повезује овај појам са употребом силе, па дефинишу његове основне димензије као: 1. норме које одређују који су циљеви/вредности потребни да би легитимизовали употребу силе, 2. ко је ауторизован да одобри употребу силе да би се она сматрала легитимном, 3. начин и степен употребе силе и 4. норме које регулишу сарадњу са другим међународним актерима.¹⁸ Међутим, постоји група аутора која наводи шире димензије обухвата значења овог појма, имајући у виду потребу за ширим схватањем стратегије. За њих стратешка култура представља комплексан појам који обухвата одговоре на читав низ питања као то су: 1. који ниво амбиције поседује анализирани субјекат у међународној

¹⁴ Драган Симић, *Светска политика*, Чигоја, Београд, 2009, стр. 151-152

¹⁵ Он је дефинисао стратешку културу као „укупни збир идеала, условних емотивних одговора и образаца уобичајеног понашања које су припадници једне националне стратешке заједнице усвојили учењем или опонашањем и који су им заједнички онда када је реч о [нуклеарној] стратегији”. Погледати: Jack L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture – Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977, p. 8.

¹⁶ Colin S. Gray, „Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back”, *Review of International Studies*, 25:1, 1999, p. 50

¹⁷ Џонстон тврди да се стратешка култура састоји од низа претпоставки о „улози рата у људском деловању” и о „ефикасности употребе силе”, као и да се јавља у облику „ограничених, хијерархијски поређаних великостратешких приоритета који имају првенство у односу на активности које су заједничке за сваки предмет анализе и које су постојане у времену” у: Asle Toje, „Strateška kultura kao analitički alat – istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU”, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, broj 14, juli-septembar 2009, str. 7.

¹⁸ Christoph O. Meyer, „European strategic culture: taking stock and looking ahead”, in: Sven Biscop and Richard G. Whitman (eds.) *The Routledge Handbook of European Security*, Routledge, 2013, pp. 52-53

безбедносној политици, 2. простор деловања извршне власти у доношењу одлука, 3. спољнополитичка оријентација и 4. спремност да се употреби војна сила (под којим би могли сврстати све четири димензије претходног приступа).¹⁹

Можда најадекватнију дефиницију стратешке културе даје Кристоф Мејер који је дефинише као „друштвено преносиве и на идентитету засноване норме, идеје и навике ума које деле најутицајнији актери и друштвене групе у одређеној политичкој заједници, које помажу да се обликују хијерархијски сет опција за друштвено постизање безбедносних и одбрамбених циљева”.²⁰ У том смислу стратешка култура ограничава доносиоце одлука, у смислу да им смањује могућност избора спољнополитичких одлука/активности само на оне које улазе у дати културни наратив, тј. оне које се могу сматрати легитимним у односу на стратешку културу одређеног времена. Историја и култура дају специфична значења и уоквирују матрицу на основу које људи интерпретирају садашњост. Не можемо тврдити да они директно детерминирају политичке активности, али да им дају специфична значења на одређеном месту и у одређеном времену – можемо. У том смислу стратешка култура даје оквир у којем се могу донети легитимне спољнополитичке одлуке.

Управо такви идеациони фактори, додатно усложнени специфичним сетом вредности и принципа о људским правима и основним слободама, те либерално-демократским начином управљања, ограничавају (иако не спречавају) доносиоце политичких одлука у Европи да олако доносе одлуку о употреби силе. Чак ни промена глобалних безбедносних и политичких односа, изменама у њиховој структури и појавом нових изазова, ризика и претњи, као што су тероризам, криза капитализма, урушене државе, верски и политички екстремизам, те последице сукоба на глобалном или регионалном плану, нису успели да утичу на промену свести Европљана о улози оружане силе у међународним односима. Зато се Адриан Хајд Прајс са правом пита да ли су данашње стратешке културе у Европи адекватне да одговоре новој безбедносној агенди света и да ли оне представљају препреку ефикасне безбедносне стратегије која ће одговорити овим претњама. Различита виђења (гео)политичких догађања, те различити интереси, али и различите стратешке културе онемогућиле су јединствен стратешки одговор на нове претње и успешно отежавају евроатлантску сарадњу оличену у заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ и НАТО. Различити одговори и активности на америчко вођство, кризе на Балкану, Кавказу, Блиском истоку, Африци и у Источној Европи показали су да постоје значајне стратешке разлике, не само међу европским државама и САД, већ и између самих Европљана.

Стратешка култура и евроатлантска сарадња

Условно можемо тврдити да Европска унија у теоријском смислу почива на Кантовој теорији вечног мира, тј. да су њене основне вредности дубоко укорене у либералним политичким ставовима. Узимајући у обзир њене почетке, као и значајне одлике међународних (међувладиних) организација које карактеришу њено садашње функциони-

¹⁹ Heiko Biehl, Bastian Giegerich and Alexandra Jonas (eds.), *Strategic Cultures in Europe – Security and Defence Policies Across the Continent*, Springer VS, Wiesbaden, 2013, p. 13.

²⁰ Christoph O. Meyer, „European strategic culture: taking stock and looking ahead”, оп, цит. p. 52.

сање, није од малог значаја њена природа у погледу вођења спољне и од-брамбене политике. Стратешка култура, иако није идентична код свих држава чланица, преодминантно је пацифистичка и одликује је снажно опредељење ка „ефективном мултилатерализму” у решавању међународних проблема и спорова. У том смислу није занемарљиво ни инсистирање ЕУ на међународним односима заснованим на међународном праву у оквирима међународних форума који почивају на мултилатерализму, као што су међународне организације или међународни режими. Судаћи према неким ауторима, као што је Роберт Кејген, оваква природа Европљана је и један од главних доказа да се данашњи свет у којем живимо потпуно другачије перципира у САД и у Европи и да представља важан разлог њихових све лошијих односа на међународној сцени. Како Кејген каже: „Треба престати претварати се да Европљани и Американци деле заједнички поглед на свет, чак и да живе на истом свету [...] Зато када су у питању најважнији стратешки и међународни проблеми Американци су са Марса, а Европљани са Венере: мало се о чему могу договорити и све се мање разумеју”.²¹

Те разлике додатно утичу на другачије виђење сврхе трансатлантске сарадње и улогу ЕУ и НАТО у глобалној безбедносној подели рада. Условно, можемо разликовати три различита погледа на сврху и функције НАТО-а у 21. веку²²: први је визија САД и њених „атлантских” савезника (Велика Британија, Холандија, Данска) који не само што виде НАТО као главног безбедносног актера у Европи, те ЗБОП виде само као преузимање веће одговорности од стране ЕУ у циљу јачања Алијансе, већ јасно виде и њену одлучујућу улогу као главног безбедносног актера на глобалном нивоу, пре свега штитећи „заједничке вредности” савезника и међународни мир и безбедност. Ова група држава и даље види Русију као противника и чини напоре не би ли наставили политику „обуздавања” из времена хладног рата.

Другу групу држава предводе Француска и Немачка, које виде НАТО као важног стратешког партнера ЕУ, али који неће изигравати „светског полицајца”, који ће ЕУ и њену ЗБОП гледати као важног и равноравног партнера, те ће се његовим ангажовањем у сопственој одбрани смањити трошкови одбране који су постали прескупи у време опште економске и финансијске кризе. Такође, ове државе виде Руску Федерацију као важног економског, енергетског и безбедносног партнера, којег не би требало доводити у ситуацију да НАТО или ЕУ гледа као противнике (подстицањем „обојених револуција” или ширењем НАТО-а до њених граница), већ да се развијају институционални механизми који ће кроз сарадњу (по сопственом моделу) релаксирати односе и безбедносну дилему.

Трећа група држава, у којој се, пре свих, налазе државе некадашњег источног блока, виде НАТО у његовој традиционалној, хладноратовској улози механизма колективне (територијалне) одбране. Њихов став је, пре свега, мотивисан страхом од јачања утицаја Русије и јачањем њене политичке и војне моћи, не само на регионалном већ и на глобалном нивоу. Они виде ангажовање НАТО-а и савезничких војних и политичких капацитета у Ираку, Авганистану и Либији, као трошење ресурса и снаге која би превасходно требало да се усмери на операционализацију члана 5.

²¹ Robert Kagan, *Of Paradise and Power – America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York, 2004, pp.3.

²² Marko Papić, „NATO’s Lack of a Strategic Concept”, *Stratfor*, 12.10.2010, Available at: http://www.stratfor.com/weekly/20101011_natos_lack_strategic_concept#axzz35q9BSFdw.

Северноатлантског споразума и заштиту НАТО/ЕУ источних граница од асертивности Русије која је искористила ангажовање САД и Алијансе да изврши инвазију Грузије, ојача политичке и војне везе са Белорусијом и Казахстаном (кроз Евроазијску унију и Организацију уговора о колективној безбедности), војно се утврди у централној Азији и на Кавказу, те омогућили избор проруских снага у Украјини и Киргистану.²³ Стратешко позиционирање САД ка Пацифику и Кини виде као још један корак у њеном удаљавању од Европе, као њеног главног безбедносног гаранта.

Можда и највећи ударац трансатлантској сарадњи, али и процесу европских интеграција, задала је држава која се све време налазила у њиховом средишту и која је била идејни и/или ресурсни покретач тих процеса – Велика Британија. Грађани Уједињеног Краљевства су се на референдуму 23. јуна 2016. изјаснили за излазак из ЕУ и тиме уздрмали цео пројекат формирања јединствене безбедносне заједнице у евро-атлантском простору. Економске, политичке и међународне последице по све државе овог простора биће велике, али још увек је прерано проценити какве ће оне бити. Имајући у виду да је Британија била покретач сарадње у области безбедности и одбране у Европи, те да је била главни ослонац и мост сарадње са САД и НАТО, може се очекивати да ће стратешка култура ЕУ још више постати „цивилна“ и да ће ЕУ тражити већу стратешку аутономију²⁴ у односу на САД и НАТО. Иако ће НАТО остати главни безбедносни и одбрамбени форум у Европи (за то ће се побринути државе источне Европе и Скандинавије), нема сумње да ће ЕУ покушати (предвођена Немачком и Француском) да постане самосталнији актер на глобалном плану, а настојаће да оствари још јачу и дубљу сарадњу у области безбедности и одбране. Такође, може се претпоставити да ће се ЕУ без Британије још више окренути мултилатерализму и да ће тенденција да се употреби сила у међународним односима још више изгубити на значају и подршци.

Стратешка култура и хуманитарне интервенције

Имајући у виду наведене разлике, оне се осликавају и у једном важном концепту који је обележио крај 20. и почетак 21. века, а то је тзв. хуманитарни интервенционизам, који је из темеља уздрмао светски правни и политички поредак заснован на принципима Повеље УН, као што су национална сувереност, територијални интегритет и немешање у унутрашње ствари држава. Војне интервенције на простору Балкана, Блиског истока, Северне Африке и Кавказа показале су да ови концепти више немају исти значај у међународним односима који су имали до тада и да примат у легитимисању употребе силе преузимају либерални концепти од којих су кључни заштита људских права и борба за демократију. Међутим, услед недостатка јединствених и општеприхваћених стандарда и принципа за овакву активност честе су злоупотребе и прикривања иза ових узвишених концепата. Узимајући у обзир случајеве попут интервенције НАТО-а у СР Југославији 1999. и Либији 2011, те интервенцију неких држава предвођених Сједињеним Државама у Ираку 2003. и Сирији 2014, јасно је да су људска права

²³ Џулијан Харстон, „Нови Стратешки концепт НАТО-а и систем глобалне безбедности“, у: Мирјана Косић и Милан Карагаћа (ур.) *Нова Србија, Нови НАТО – визија будућности за XXI век*, Transconflict, Београд 2011, стр. 30.

²⁴ *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*, 28. June 2016. Available at: http://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

постала кључни фактор легитимизације употребе силе у међународним односима, иако постоје очигледна размимоилажења међу државама, политичким елитама и епистемичким заједницама по овом питању.²⁵

Стратешка култура је концепт који, иако почива на својој снази коју трпи из идеационе/културне базе, она није непроменљива у времену у оквиру једне групе, као што та флексибилност утиче и на могућност нормативне конвергенције између националних стратешких култура. Нормативна конвергенција у овој сфери међу државама Европе не значи да су национална веровања постала потпуно компатибилна, већ само да су се разлике међу њима смањиле.²⁶ Мејер у нормативној конвергенцији препознаје три условљавајућа механизма, а то су промењена перцепција претњи услед промена у спољашњем безбедносном окружењу, институционална социјализација и улога епистемичких заједница као покретача когнитивних промена и „посредујуће“ учење на кризним искуствима (mediatized crisis learning), под којим он подразумева нормативне промене унутар медијског дискурса које доводе у питање постојеће друштвене норме и подстичу учење. Имајући све то у виду, Мејер тврди да националне стратешке културе нису непроменљиве и да се услед спољашњих и унутрашњих утицаја могу мењати и прилагођавати. У том смислу промена безбедносног окружења након хладног рата утицала је на појаву одређеног степена нормативне конвергенције националних стратешких култура и јављања тзв. европске стратешке културе, са специфичним, али заједничким карактеристикама. Као резултат ових утицаја Мејер тврди да је дошло до конвергенције ставова о хуманитарним интервенцијама ван граница Европе, минималног консензуса о уздржавању од цивилних мета и давању предности дипломатији пре војног ангажмана, затим учвршћивања консензуса о мултилатералном приступу и придржавању међународног права, те слабљења привржености неутралности и НАТО.²⁷ Тако можемо разликовати Европу као „хуманитарну силу“, какву је види Мејер, „Хелветску Европу“ где су основне вредности неутралност и несврставање и Европу као „глобалну силу“ у којој преовладавају реалполитичке вредности и схватања.²⁸

До промена у стратешкој култури, односно до реконцептуализације норми које утичу на легитимитет за употребу силе, долази због суштинских промена у стратешком безбедносном окружењу (промена структуре међународног система) или због конкретних (наглих или постепених) инцидената који утичу на промену перцепција претњи или промену њихове хијерархизације (тероризам, велике миграције, револуције као што је Арапско пролеће) и структуралних сукоба (Украјина, Сирија) и др.). Реагујући на те промене грађани, а самим тим и политичке елите, прилагођавају се потребама (али и доминантним перцепцијама) актуелне безбедносне динамике. Перцепције изазова, ризика и претњи

²⁵ Погледати литературу о интервенцијама: Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention – An Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010; Gerhard Kümmel and Bastian Giegerich (Eds.), *The Armed Forces-Towards a Post-Interventionist Era*, Springer VS, Wiesbaden, 2013; J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane (Eds.), *Humanitarian Intervention – Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, 2003; Martha Finnemore, *The Purpose of Intervention – Changing Beliefs About the Use of Force*, Cornell University Press, 2004.

²⁶ Ulrich Krotz and Richard Maher, „International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy”, *World Politics*, vol. 63, 2011, pp. 565-566.

²⁷ Christoph O. Meyer, „Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms”, *European Journal of International Relations*, vol. 11(4), 2005, pp. 543-546.

²⁸ Ulrich Krotz and Richard Maher, *International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy*, оп.цит., p. 566.

много зависе и од географског положаја држава, њихових националних интереса, али и од идеационих фактора који утичу на све остале факторе и обрнуто. Упараво у том смислу треба посматрати различиту реакцију људи на безбедносну динамику у Европи. Државе југа су забринутије за нелегалне миграције и економске проблеме изазване дуговима, док се на северу више брину за тероризам и губитак послова који доносе миграције, али и проблеме који настају, јер су њихова друштва суштински мултиетнички неинтегрисана. На истоку Европе главна преокупација представља „асертивност и агресивност” Русије и њене активности у Украјини, на Кавказу и Балкану, као и у сфери енергетике. Управо национално историјско искуство и друштвени проблеми обликују хијерархијски сет вредности које се перципирају најугроженијим и реакција тих држава на спољнополитичком плану је рефлексивна њихове стратешке културе.

Закључак

Моћ, сила и насиље су базичне категорије политике и конституишу понашање политичких актера на унутрашњем и међународном нивоу. Истраживаче друштвеног понашања одувек је интересовало зашто се политички односи заснивају на релацијама моћи и инструментима насиља. Они су тражили узроке таквих односа у људској природи или природи политике, као борби за идеје и идеале који доводе до контроле над материјалним ресурсима оличеним у политичкој власти. Истраживачи међународних односа такође су највише истраживали принципе на којима се заснивају односи држава и других субјеката међународних односа у чијој основи опет леже конфронтација, насиље и борба за моћ. У таквим околностима употреба силе постаје важно средство међународних односа, са великим последицама по унутрашње политичке и спољнополитичке односе.

Насиље, а нарочито систематско, институционално и масовно, оставља дубоке трагове на природу човека и утиче на обликовање политичких односа на свим нивоима. Након светских ратова и појаве оружја за масовно и глобално уништавање природа сукоба се променила. Она је утицала на промену стратешког мишљења и употребе насиља ради заштите националних интереса на међународном плану. На то су утицали не само материјални ресурси, већ и идеациони фактори који су почивали на специфичном историјском искуству, културној и религијској традицији, те развоју и ширењу либерално-демократских вредности, нарочито после хладног рата. Промена структуре међународног система утицала је на ширење концепта безбедности, преко укључивања „моралног императива” кроз принципе заштите људских права и слобода, што је довело до појављивања људске безбедности као хијерархијски најважнијег сектора безбедности. Све то, уз наведене идеационе елементе, директно се односило и на промену фактора који утичу на давање легитимитета држави (политичким елитама) да користе силу у међународним односима.

Иако су спољна политика и одбрана сматране за последње бастионе суверенитета националних држава у Европи, глобалне међународне прилике, пре свих асиметричне претње, померање од територијалног схватања одбране ка експедиционом деловању, ширење схватања концепта безбедности са тежиштем на заштиту људских права и достојанства праћене померањем политичких и безбедносних интереса САД ка Азији, стварале су потребу за продубљивањем и проширивањем сарадње европских

држава у сектору безбедности и одбране. Важан аспект који утиче на ниво, циљеве и ефикасност те сарадње јесу идеациони фактори који почивају на нормама, принципима и култури европских народа. Они утичу на то да државе различито реагују на сличне безбедносне проблеме и дају легитимизацију за употребу различитих средстава за њихову елиминацију. Како употреба силе представља важно средство спољне политике, док његови ефекти остављају трајне физичке, емотивне и психолошке последице, фактори легитимизације употребе силе у међународним односима постају важан предмет од академског и практичног значаја.

Концепт стратешке културе омогућава да умереним конструктивистичким алатом анализирамо и меримо идеационе факторе који утичу на легитимитет за употребу силе у међународним односима и допунимо користан, али недовољан теоријско-методолошки инструментаријум структуралног реализма и либералног институционализма, који неоправдано занемарују ендогене, посебно културне факторе који утичу на понашање држава. Имајући у виду да историја и култура дају специфична значења и уоквирују матрицу на основу које људи интерпретирају садашњост, стратешку културу треба схватити као оквир у којем политичке елите могу доносити легитимне спољно-политичке и безбедносне одлуке. Тако стратешка култура ограничава опсег у којем се могу донети легитимне одлуке које имају безбедносну и одбрамбену компоненту, а посебно ако се односе на употребу оружане силе.

Стратешка култура представља само један од аналитичких алата којим се научници могу служити у анализи стратешког промишљања у Европи и који пружа добар увид у ендогене факторе који утичу на спољнополитичко понашање држава, посебно када је у питању употреба силе и насиља, као одраза (постојања или непостојања) политичке моћи. У заједници са анализом националних интереса и материјалистичких основа вођења спољне политике и креирања и спровођења политике националне безбедности, стратешка култура отвара поље истраживања ендогених и идеационих основа спољне и безбедносне политике, чиме се допуњују празнине које остављају преобладајући парадигматски правци. Захваљујући конструктивнијим увидом у „душу” спољне и безбедносне политике омогућава се адекватнија и ефикаснија основа формирања стратешког промишљања и стратешких студија комплексних, мултидимензионалних (гео)политичких односа данашњице.

Литература

[1] *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*, 28. June 2016. Available at: http://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

[2] Adler Emanuel and Barnett Michael (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

[3] Biehl, Heiko, Giegerich, Bastian and Jonas Alexandra (eds.), *Strategic Cultures in Europe – Security and Defence Policies Across the Continent*, Springer VS, Wiesbaden, 2013.

[4] Finnemore, Martha, *The Purpose of Intervention – Changing Beliefs About the Use of Force*, Cornell University Press, 2004.

[5] Freedman Lawrence, *Strategy: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

[6] Gray, Colin S., "Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back", *Review of International Studies*, 25:1, 1999, pp. 49-69.

[7] Hehir, Aidan, *Humanitarian Intervention – An Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

- [8] Holzgrefe, J.L. and Keohane, Robert O. (Eds.), *Humanitarian Intervention – Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, 2003.
- [9] Huntington, Samuel P., "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Vol.78, No.2, March/April 1999, Available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>.
- [10] Hyde Price, Adrian, "European Security, Strategic Culture, and the Use of Force", *European Security*, 13:4, 2004, pp. 323-343
- [11] Kagan, Robert, *Of Paradise and Power – America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York, 2004.
- [12] Keohane Robert O., *After Hegemony – Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- [13] Keohane Robert O. and Nye Joseph S., *Power and Interdependence 4th Edition*, Longman, 2011.
- [14] Krotz, Ulrich and Maher, Richard, "International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy", *World Politics*, vol.63, 2011, pp.548-579.
- [15] Kümmel, Gerhard and Giegerich, Bastian (Eds.), *The Armed Forces-Towards a Post-Interventionist Era*, Springer VS, Wiesbaden, 2013.
- [16] Meyer, Christoph O., "Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms", *European Journal of International Relations*, vol.11(4), 2005, pp.523-549.
- [17] Meyer, Christoph O., "European strategic culture: taking stock and looking ahead", in: Sven Biscop and Richard G. Whitman (eds.) *The Routledge Handbook of European Security*, Routledge, 2013, pp.50-60.
- [18] Morgentau Hans J., *Politics among nations – The struggle for power and peace*, Knopf, New York, 1948.
- [19] Nye Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.
- [20] Nye Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.
- [21] Papic, Marko, "NATO's Lack of a Strategic Concept", *Stratfor*, 12.10.2010, Available at: http://www.stratfor.com/weekly/20101011_natos_lack_strategic_concept#axzz35q9BSFdw.
- [22] Snyder, Jack L., *The Soviet Strategic Culture – Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977.
- [23] Toje, Asle, "Strateška kultura kao analitički alat – istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU", *Bezbednost Zapadnog Balkana*, broj 14, juli-septembar 2009, str.3-23.
- [24] Волц Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.
- [25] Ејдус, Филип, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд 2012.
- [26] Живковић, Урош, „Јавна дипломатија – „постмодерни“ спољнополитички инструмент у савременим међународним односима: пример Русије и Турске на простору Балкана, *Зборник радова са научне конференције „Дипломатија и култура Србије – стање и перспективе“*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016, стр. 284-304.
- [27] Нај Џозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.
- [28] Симеуновић, Драган, *Теорија политике I – Ридер*, Удружење Наука и друштво, Београд 2002.
- [29] Симић, Драган, *Светска политика*, Чигоја, Београд, 2009.
- [30] Харстон, Џулијан, „Нови Стратешки концепт НАТО-а и систем глобалне безбедности“, у: Мирјана Косић и Милан Карагаћа (ур.) *Нова Србија, Нови НАТО – визија будућности за XXI век*, Transconflict, Beograd 2011, стр. 25-34.

МИГРАНТСКА КРИЗА КАО ИЗАЗОВ ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ЧЛАНИЦА ЕУ*

Дане Р. Субошић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Ивана М. Васиљевић
Универзитета у Београду, Факултета политичких наука

Миграције из Африке и са Блиског истока су средишња тема савремене друштвено-политичке сцене. С тим у вези, у овом раду је настојано да се прикаже (не)могућност држава Европске уније да се изборе са масовним миграцијама, као и евентуалне последице таквих миграција у државама Уније. Наиме, Европска унија од свог формирања поштује национални идентитет својих чланица. Међутим, интеграција дела европских држава под наведени заједнички правни оквир довела је до формирања наднационалног европског идентитета, уз истовремено слабљење националног идентитета држава чланица Уније. Актуелна мигрантска криза отворила је многа питања у Унији и подстакла буђење и поновно јачање националне свести и идентитета, не само у државама чланицама, већ и у другим европским државама (нпр. Швајцарској и др.). С тим у вези, циљ рада јесте да се објасне утицаји који слабе (глобализација, мултикултуралност и правни основ Уније), односно утицаји масовних миграција које јачају национални идентитет држава чланица Европске уније. Имајући то у виду, хипотеза која се проверава овим радом изражена је ставом да у савременим друштвеним условима глобализација, мултикултуралност и правни основ Европске уније слабе национални идентитет, док, истовремено, актуелне масовне миграције јачају национални идентитет држава чланица Уније. Отуда је први део рада посвећен изучавању фактора који слабе национални идентитет европских држава, у другом делу разматрана је криза националног идентитета држава чланица, а у трећем делу анализиран је утицај актуелних миграција на јачање националног идентитета у државама чланицама Европске уније.

Кључне речи: *миграције, национални идентитет, глобализација, мултикултуралност, Европска унија*

* Рад је резултат истраживања на пројекту: „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији”, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. година.

Увод

У складу са савременим светским дешавањима, питања миграција, културног/ националног идентитета, као и растуће хиперглобализације, сврстана су у најзна-чајнија у савременом друштву. С тим у вези, Д. Ж. Марковић наводи да савремени друштвени процеси добијају свеобухватни, светски карактер и одвијају се мимо свих географских, националних, расних, религиозних и блоковских баријера.¹ Не-сумњиво је да су појмови глобализације, миграција и националног идентитета обе-лежили садашњицу. Развој технологије олакшао је комуникацију, па самим тим и сусрет различитих култура.

Савремена друштва се свакодневно суочавају са изазовима како да сачувају своје специфичности и наслеђе пред глобалним притисцима и захтевима. Поред ових изазова европске државе су прихватиле значајне промене приликом интеграције у Европску унију. Уговором у Мастрихту обавезале су се да ће поштовати права и принципе на којима почива Унија. Међутим, националним државама остављена је слобода да стварају услове за очување и унапређење мањинских идентитета уз истовремени развој мултикултуралне баштине.

Интегрисање европских држава у Европску унију је сложен процес. Националне државе које су формирале Европску унију настале су током различитих историјских и других околности, које су у многоме обликовале природу етничких идентитета у источној, централној и југоисточној Европи. Дакле, европске државе не деле истоветну историју, традицију и осећај припадности нацији, али су приликом настанка Европске уније прихватиле своја права и обавезе као чланице тог наднационалног тела. То је довело до стварања новог – европског идентитета, што је уз актуелан процес глобализације и тренд о мултикултуралности знатно утицало на занемаривање националног идентитета. Дакле, сплет бројних околности водио је слабљењу националног идентитета чланица Европске уније. У таквим околностима, почев од 2015. године, долази до масовних миграција становништва са севера Африке и из Азије у Европу, при чему крајње одредиште већине миграната представљају најразвијеније државе чланице Европске уније (Немачка, Шведска и др.). Наиме, масовне миграције становништва из Африке у Европу нов су фактор, који знатно утиче на свест о националној припадности и националном идентитету унутар држава чланица Европске уније.

Први део овог рада посвећен је изучавању чинилаца који слабе национални идентитет држава чланица Европске уније (глобализација, мултикултуралност и правни оквир Европске уније), Затим је разматрана криза националног идентитета, након чега је анализиран утицај актуелних миграција на његово јачање у наведеним државама. У последњем делу рада разматрају се мигрантска криза и могућности за превазилажење конфликта са којима се суочавају чланице Европске уније, због проблема са мигрантима.

¹ Видети детаљније о свим другим аспектима глобализације у: Данило Ж. Марковић, *Социологија и глобализација* (Београд: Центар за савршавање руководиоца у образовању, 2000).

Глобализација, мултикултуралност и правни оквир ЕУ као фактори слабљења националног идентитета

Глобализација као фактор слабљења националног идентитета

Глобализација је један од најактуелнијих савремених друштвених процеса који прожима све сфере друштвеног живота. Развој технологије, нарочито информационо-комуникационе, омогућио је ширење овог процеса по целом свету, повезивање и умрежавање света у један велики систем међузависности.² Ово умрежавање је до те мере присутно да би покушај било које државе за самоизолацијом и одбацивањем глобалних токова значио њено искључење из савремених друштвено-политичких, економских и културних токова, а самим тим био би доведен у питање и њен опстанак. Дакле, глобализација, као динамичан свепожимајући процес који је у току, ствара како позитивне, тако и негативне ефекте.

Развој технологија омогућио је нови и бржи вид пословања и економских трансакција без обзира на просторну удаљеност. Управо то је оно што је мотор глобализације (новац и акумулација капитала). „Велики део држава света окреће се истовремено ка моделима тржишно оријентисаних економија и ка интеграцији у глобалну капиталистичку поделу рада (...). Огроман прогрес који је створио технолозиовани капитализам послужио је као инкубатор за либерални систем универзалних и једнаких права.“³ Прихватање система универзалних људских права изнедрило је савремене теоријско-филозофске либералне и комунитарне парадигме, које су у складу са имплементацијом политике мултикултурализма.

Дакле, процес глобализације изнедрио је нове друштвене форме и принципе. Формирају се глобална култура, глобалне снаге и међународни финансијски савези. Весници нове светске заједнице су бројне међународне организације које су лишене националног идентитета. То су НАТО, ММФ, Светска банка, транснационалне корпорације и телекомуникационе мреже (сателитска телевизија, интернет и др.), као и транснационална капиталистичка класа. Дакле, у глобализованом друштву изврстан је опстанак националног идентитета. Савремене државе су мултинационалне. Брандолини⁴ примећује да Европска унија представља значајан корак у међународним односима и важан социјални ентитет, али не подразумева постојање снажног европског идентитета. Модернизација и економски развој, као и глобализација, изнедрили су потребу за редефиницијом идентитета, па самим тим и кризу идентитета.

Различити су ставови држава према глобализацији. Нарочито је приметна разлика међу оним државама које су главни актери глобализације, односно оне које су економски и војно доминантне и држава трећег света. Све дубља неједнакост је

² Videti šire u: Manuel Kastels, „Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura“, u *Usporičeno društvo*, Manuel Kastels, Vol. 1., (Zagreb: Golden market, 2000).

³ Френсис Фукујама, *Судар култура: поверење - друштвене врлине и стварање просперитета* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997), 13.

⁴ Andrea Brandolini, „Measurement of Income Distribution in Supranational Entities: the Case of the European Union“, in *Inequality and Poverty Re-examined*, John Micklewright, Steven Jenkins (eds), (Oxford: Oxford University Press, 2007), 80.

моћан подстицај да се свет дели у различите и сукобљене цивилизацијске блокове и етничке енклаве, што има за последицу фундаментализам и агресиван национализам. То потврђују савремени глобални проблеми – религијски фундаментализам и тероризам. Такође, глобализација подстиче универзализам и на тај начин константно врши притисак помоћу којег слаби и маргинализује значај нације и традиције. Односно, као што Стиглиц примећује: „Глобализација често замењује старе диктатуре националних елита новим диктатурама међународних финансија”.⁵ С друге стране, глобализација истовремено индиректно ствара услове за буђење националне свести и њено јачање. Дакле, процес глобализације садржи бројне противречности и зато га је тешко дефинисати. Овај свепожимајући процес заиста мења изглед света, али и начин на који се он перципира. Усвајањем глобалне перспективе постајемо свеснији своје повезаности са другим људима ма колико далеко у другим државама живели, као и проблема који данас лако превазилазе границе и прерастају у светске проблеме. То нарочито потврђује савремена ситуација, када је свет захваћен кризом узрокованом ратовима на афричком континенту и масовним миграцијама са простора Африке и Блиског истока. Поставља се питање: у ком смеру се креће савремено друштво и шта треба чинити у вези с тим ?

Пошто глобализација чини скуп непредвидивих процеса, које је тешко контролисати рађају се нови ризици са последицама по све нас. Развој информатичких технологија, превасходно интернета „повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли хиљадама километара далеко и *vice versa*.”⁶ Услед те умрежености и ризици се лако преносе широм света. Дакле, последице глобализације нису безазлене и тешко их је предвидети и контролисати. О томе пишу многи савремени мислиоци, а међу њима и Родрик⁷ који сматра да треба променити постојећи концепт глобализације. Наиме, како он наводи, није могуће имати и демократију и национално самоодређење и потпуну глобализацију. Такође, он сматра да је демократска глобална влада пуста машта и залаже се за оснаживање националне демократије, што би светску економију поставило на здравије и сигурније основе. Неки аутори, попут Берка,⁸ решење виде у очувању традиције и континуитета. Отуда он наводи да поента конзервативизма није у очувању постојећег стања без икакве промене, већ да промена треба да допринесе очувању, јер „Људи који се никада не осврћу на своје претке, неће се радовати ни потомцима”.⁹ С тим у вези, Смит¹⁰ истиче национални идентитет као кључну егзистенцијалну и политичку одредницу за разумевање савременог света и међусобног односа појединаца и друштвених група у њему. Међутим, национални идентитет је у савременом друштву под константним притиском принципа глобализације и принципа којима се гарантује толеранција, поштовање различитости и мултикултуралност.

⁵ Џозеф Стиглиц, *Противречности глобализације* (Београд: СБМ-Х, 2002), 256.

⁶ Ентони Гиденс, *Последице модерности* (Београд: Филип Вишњић, 1998), 69.

⁷ Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy* (New York: W.W. Norton & Company, 2012), xix.

⁸ Едмунд Берк, *Размишљања о Француској револуцији* (Подгорица: ЦИД, 2001), 214.

⁹ Ибид, стр. 33.

¹⁰ Антони Д. Смит, *Национални идентитет* (Београд: Чигоја штампа, 1998), 249.

Мултикултуралност као фактор слабљења националног идентитета

Политика мултикултуралности је једна од кључних полуга организације европског социјалног простора. Стога је анализа савремене ситуације у Европи немогућа, а да се не узму у обзир појмови културе, културног плурализма и идентитета. Културни плурализам је једна од водећих карактеристика савременог друштва. Мултикултурализам је феномен који је тешко дефинисати, с обзиром на то да је вишеструко сложен. Као што примећује Хејвуд¹¹ овај термин се често користи у дескриптивном смислу, када се односи на постојање етничког културног диверзитета демографске специфичности, институција, уопштено специфичности насељеног места или државе и, у нормативном смислу, када се односи на идеологију или политику. Појмови мултикултурализам и културни плурализам су терминолошки, по изворном значењу, веома блиски, али их ипак треба разликовати. Историјски гледано, културни плурализам је претходио мултикултурализму. Наиме, културни плурализам углавном подразумева однос између националних култура, али не и култура које постоје на субнационалном нивоу, што је карактеристика мултикултурализма. Семприни¹² сматра да је културни плурализам проблем држава у развоју, док се развијене државе суочавају са изазовима мултикултурализма као феномена савременог доба.

Сусрети различитих култура углавном се свode на то да једна култура прихвата елементе друге. Као што примећује Подунавац¹³ досадашње искуство показује да се императиви мира и стабилности постижу неговањем заједничке културе, али да највећу цену плаћају мањинске групације. Интеркултурна комуникација не значи негирање онога што је специфично, самосвојно, оригинално, онога што представља стални елемент у свакој аутентичној култури. С обзиром на то да је култура динамична појава, сваки покушај културне самоизолације доводи до прекида културних контаката, што одређену културу води неминовном краху и пропасти.

Европска унија службено изграђује и подржава мултикултуралистичку политику. Међутим, намеће се питање како ускладити културне различитости. Мултикултуралност промовише међукултурно разумевање и подстиче активно учешће свих представника културе у социјалним, економским и политичким пословима. Међутим, иако оваква политика делује охрабрујуће у борби против дискриминације, изолације, мржње и насиља, увек постоји потенцијал за сукоб. Када су у питању културни процеси међу припадницима различитих култура у њима су кључни актери, с једне стране, они бројнији и моћнији и, с друге стране, они који су у мањини. Тај однос се своди на оне који се морају прилагођавати и оне којима се мора прилагођавати. Овакав друштвени однос је могући извор конфликта у друштву. Поред тога, друштвену стварност додатно компликује неусаглашена политика мултикул-

¹¹ Andrew Heywood, *Key concepts in politics* (New York: St Martin's Press, 2000), 227.

¹² Видети шире: Андреа Семприни, *Мултикултурализам* (Београд: Цлио, 1999).

¹³ Милан Подунавац, „Либерализам и мултикултурализам”, *Филозофија и друштво* 2000, ХВИИ, (2000): 77.

туралности у самој Европској унији. Док једни виде мултикултуралност као озбиљан пројекат који захтева институционалне промене, други је виде као недодиривање различитих култура које сретно живе једна поред друге, а трећи се залажу за потпуну асимилацију. Отуда Скот¹⁴ примећује дилему – заједништво или кохезија и мултикултуралност или национално јединство, као значајне потенцијалне изворе сукоба.

Имајући у виду савремену ситуацију у Европи, питање културних додира и контаката је веома актуелно за разматрање. Културни додири нису једнообразни и никада не изазивају истоветне последице. Може се рећи да је култура стожер око којег се окрећу многе непознанице савременог друштва. Зато је исто тако важно узети у обзир разматрање културних конфликата. Јер, културне разлике могу да буду извори нових конфликата и да укажу на неусклађености и проблеме у појединим аспектима социјалног живота (у економији и политици, на пример). Отуда Фукујама цитира Хантингтона, који указује на пораст значаја културе у глобалном поретку и говори о сукобу цивилизација у којем ће култура и културне групације у свету (западне, исламске, конфучијанске, јапанске, индијске), а не више идеологија (фашизам, социјализам, демократија) бити примарна легитимација народа. „Без обзира на то да ли конфронтација култура води конфликту или прилагођавању и прогресу, данас је од животне важности да се развије дубље разумевање онога што чини ове културе особеним и функционалним, пошто се проблеми у вези са међународном конкуренцијом, политичком и економском, могу увелико дефинисати културним терминима.”¹⁵ На пример, савремене миграције радне снаге узроковале су потпуно нестандартне културне промене. При томе, треба имати у виду да се култура, услед интензивних културних додира, мења током времена, а под утицајем савременог процеса глобализације све више поприма глобалне елементе. Упоредо с тим, питање очувања специфичности националних култура постаје све актуелније, као и питање очувања националног идентитета.

Правни оквир Европске уније као фактор слабљења националног идентитета европских држава

Европска унија настала је као резултат сарадње и интеграције дела европских држава. Дакле, то је међувладина и наднационална заједница која је утемељена уговором, тако да су се све институције и владе држава њених чланица обавезале да поштују иста права и обавезе. Владина права је оно што разликује Европску унију од сваке државе понаособ, а омогућава јој да постоји не угрожавајући националне интересе њених чланица. Основни циљеви Европске уније су економски и социјални прогрес, јачање и развој Уније на међународној сцени, јачање и развој

¹⁴ Biljana Scott, *Multiculturalism for the masses: Social advertising and public diplomacy*, post-9/11, <http://www.diplomacy.edu/resources/general/multiculturalism-masses-social-advertising-and-public-diplomacy-post-911> (preuzeto 18.02.2016).

¹⁵ Френсис Фукујама, *Судар култура: поверење – друштвене врлине и стварање просперитета* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997), 15.

европског идентитета, развој слобода, безбедности и правде, поштовање и усавршавање прописа на којима она почива.

Још од свог настанка Европска унија се суочава са бројним изазовима. Управо зато је њен правни основ формиран и дограђиван (мењан и допуњаван) у „ходу” и чине га акта која су резултат дугих и стрпљивих преговора, али и вере да се, упркос свим разликама међу европским државама, може живети заједно. Правни ок-вир обухвата области као што су политичка сарадња, стварање услова за трговинске односе, економску и културну сарадњу и хармонизација националних права. Ради ближег објашњења правне регулативе Уније наводимо неколико кључних уговора:¹⁶

1. Уговор из Париза склопљен је 18. априла 1951. године између СР Немачке, Француске, Италије, Белгије, Луксембурга и Холандије. Тиме је основана Европска заједница за угаљ и челик. Државе потписнице су се обавезале на педесет година и тиме омогућиле да се целокупна производња стави под наднационални надзор.

2. Уговори из Рима потписани су 1957. године с циљем да се развије заједничко тржиште. Тада су основане Европска економска заједница (ЕЕЗ) и Европска заједница за атомску енергију (ЕВРОАТОМ). Затим су обједињени са Уговором о Европској заједници за угаљ и челик у Уговору о спајању из 1965. године.

3. Уговор у Стокхолму, којим је формирано Европско удружење за слободну трговину, склопљен је 4. јануара 1960.

4. Јединствени европски акт, који допуњава претходно донесене уговоре, ступио је на снагу 1. јула 1987. године.

5. Уговор из Мастрихта, којим је успостављена Европска унија, склопљен је 7. фебруара 1992. године, а ступио је на снагу 1. новембра 1993. године. Њиме је уведена јединствена валута, формирана монетарна и економска унија, као и заједничка спољна и безбедносна политика, одбрамбена политика и сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова, односно многа друга питања која се тичу грађанства у ЕУ.

6. Уговор из Нице, који је донет 2001. године, предвиђа значајне институционалне реформе.

7. Европски устав потписан је у Риму 29. октобра 2004. године.

8. Лисабонски уговор потписан је 13. децембра 2007. године.

Ови и многи други уговори, који нису наведени, успоставили су веома јаке правне односе између држава чланица. Поменути новоформирана наднационална правна регулатива непосредно обликује свакодневни живот грађана Уније, пружајући им специфична права и слободе. Дакле, Унија је настала као резултат многих компромиса дела европских држава, од којих је најзначајнији компромис био одустајање од дела националног суверенитета у корист заједништва. Развој европског идентитета не би био могућ без одрицања од дела националног идентитета европских држава чланица Уније.

Као што примећују неки аутори, национални идентитет губи свој значај, с обзиром на то да углавном произилази из свести у вези с аутономијом и суверенитетом државе – нације. С обзиром на то да је Европска унија заснована на ставу који подржава и Барбур¹⁷ да „за постојање националног јединства довољна основа може да буде заједнички правни систем”, слабљење националног идентитета у европским државама

¹⁶ Videti detaljnije: Pascal Fontaine, *Evropa u 12 zemalja* (Luxemburg: Ured za publikacije Evropske unije, 2011), 75-78.

¹⁷ Stephen Barbour, „Sprache und Nation im deutschsprachigen Raum aus der Sicht der englischsprachigen Wissenschaft”, in *Sprache und bürgerliche Nation*, Cherubim Dieter et al (Berlin/New York: de Gruyter, 1998), 46.

је разумљиво. Међутим, пред налетом миграната, европске државе су доведене у кризу, нарочито зато што тиме нису све државе подједнако угрожене, како због величине територије, броја становника, економске моћи и других фактора. Такође, мигрантска криза се у државама Уније показала као могући окидач за буђење националног идентитета и интересе европских држава. То потврђује различит став и политика према мигрантима међу државама Европске уније (затварање граница, број миграната којима се може понудити азил итд.).

Криза националног идентитета

У складу са глобалним друштвеним захтевима савремене државе и друштва су мултиетничка. До XVIII века појам нације значио је мале локалне завичајне групе или подгрупе унутар већих људских група на одређеном простору. Затим, XIX и XX век обележили су модерни процеси интеграције, којима су интегрисани простори једног народа у нове веће националне целине. Тако су приликом изградње модерног друштва у Европи феномени модерне нације и нових колективних националних идентитета постали средишњи појмови. Савремени појам нације подразумева нешто сасвим друго од раније употребе овог појма. Дакле, појмови нације и националног идентитета су модерни феномени, који настају и изграђују се током друштвених процеса и промена дугог трајања.

Национални идентитет подразумева препознавање „нас“ и „њих“, с обзиром на то да нација представља: „групу људи која поседује заједничке и особене елементе културе, јединствен економски систем, у којој сви припадници имају грађанска права и осећање солидарности проистекло из заједничког искуства, и која настањује заједничку територију”.¹⁸ Као што Кашуба¹⁹ примећује, на властиту нацију гледа се као на историјску константу која је у облику народа или етоса постојала од давнина, која је прихваћена „народним консензусом” и не доводи се у сумњу, изузев само по цену непријатељства. Национални идентитет подразумева заједнички језик, заједничку културу и историју. С обзиром на то да је култура динамична категорија, склона промени и подложна новом обликовању, свака промена се одражава и на национални идентитет. Дакле, културни и национални идентитети су конструкције и временом се обликују у складу са захтевима друштва и окружења. Глобализација и умрежавање света интензивирали су међукултурну комуникацију. Током историје је потврђено да додир различитих култура може да буде један од разлога за настанак конфликта. Разлози за конфликт могу бити следећи:

1. индивидуалне разлике. Култура се бар малим делом може објаснити помоћу фројдовске психоанализе. Сигмунд Фројд (*Sigmund Freud*) описао је људску психу као целину која се састоји од три различита неодвојива дела: Ја, Оног и Над-Ја. Фројд²⁰ наводи да култура дефинише личност (Ја), која је социјализовани израз

¹⁸ Антони Д. Смит, *Национални идентитет* (Београд: Чигоја штампа, 1998), 188.

¹⁹ Wolfgang Kaschuba, „Volk und Nation: Ethnozentrismus in Geschichte und Gegenwart”, у *Nationalismus – Nationalitäten – Supranationalität*, Heinrich August Winkler, Hartmut Kaelble (Stuttgart: Klett-Cotta, 1995), 60.

²⁰ Sigmund Freud, *Kompletan uvod u psihoanalizu* (Podgorica: Nova knjiga, 2006), 457-459.

универзалне људске природе (Оног), који се обликује у складу са карактеристикама одређене културе: вредностима, нормама, институцијама, и др. (тј. Над-Ја). Дакле, култура представља неодвојиви део личности свакога од нас;

2. културне разлике;

3. организационе потешкоће (правна регулатива, расподела средстава, системска интеграција) и

4. језичке потешкоће.

Савремено друштво је противречно, турбулентно и „ризично”.²¹ Управо због тих карактеристика у највећој мери је повезано са кризом идентитета. Неоспорно је да је модернизацијом и глобализацијом успостављен рационалан и прагматичан светски поредак који је заснован на принципима једнаких могућности народа, група, појединаца који трагају за сопственим прогресом. Међутим, иако су принципи једнакости и равноправности прокламовани као никада раније, неоспорна је асиметричност у расподели укупне друштвене моћи и богатства, као и постојање и стварање неједнакости у свету.

Након формирања Европске уније, под утицајем процеса глобализације и мултикултуралности, европска друштва налазе се у процесу транзиције, од етаблираних ка новим колективним идентитетима. Након преласка појединих држава у Европску унију, многа европских друштава доживела су низ интензивних континуираних промена у домену виталних сфера. Ове корените промене учиниле су да се формира колективни идентитет – европски идентитет. Међутим, он је настајао унутрашњом интеграцијом европских држава, која је грађена према моделу Европске уније који се градио више на различитости и супротстављености према ОНИ (или оне државе које нису део Европске уније), него у налажењу ваљаног и друштвено поузданог стожера који ће од мноштва ЈА конструисати поуздано МИ. Уколико узмемо у обзир и чињеницу да међу европским земљама постоје разлике у развијености и (хетеро)европеизацији, можемо рећи да појава изградње европског идентитета личи на градњу куће од крова, уместо од темеља. На тај начин је формиран европски идентитет. Дакле, уместо коњуктуре нових старих ентитета, израђене су лабилне, непоуздане форме европског идентитета, што има за последицу проблеме са сопственом идентификацијом и доводи до истинске културнодуховне дезоријентисаности. На већ такву постојећу ситуацију долази до миграције људи са афричког континента и Блиског истока које лако могу да ескалирају у различите конфликте.

Миграције као фактор јачања националног идентитета унутар држава чланица Европске уније

Велики број миграната прешао је преко Медитерана у Европу током 2015. године, узрокујући мигрантску кризу. О сразмерама миграција говори податак Међународне организације за миграције (*International Organization of Migration* – IOM) да је у првом тромесечју 2015. године број тражилаца азила у Европској унији био већи за 86% него 2014. године.²² Према подацима Међународне организације за миграције укупан

²¹ Videti šire: Ulrich Bek, *Rizično društvo* (Beograd: Filip Višnjić, 2001).

²² *International Organization of Migration*. <https://www.iom.int/>(preuzeto 19.02.2016).

број миграната из Африке и Блиског истока на простору Медитерана износио је 858.805 особа, од којих се, према подацима пројекта о несталим мигрантима²³ 3.548 воде као умрле/нестале (последњи ажуриран податак 22. 11. 2015).

Миграција је друштвени феномен присутан од давнина који, као саставни део савременог друштва, карактеришу мобилност и проток људи и информација. Отуда обим и обрасци миграција постају све сложенији. Током историје миграције су се обављале добровољно или присилно, унутар или изван граница једне државе. У модерном добу демографи разликују четири врсте миграција: сезонске, из руралних према урбаним подручјима, из градских у приградска насеља и међународне миграције.

Мигрантска криза узроковала је поделе међу чланицама Европске уније о томе који је најбољи начин за њено превазилажење или бар ублажавање. Озбиљности тог проблема доприноси и чињеница да актуелне миграције на европском тлу производе двоструке ефекте, како негативне, тако и позитивне. Као негативне последице мигрантске кризе нарочито се издвајају:

1. поновна успостава граничне контроле унутар „шенгенског” простора,
2. успоравање промета људи, роба и услуга,
3. могућност инфилтрације терориста међу мигрантима,
4. раст јавних трошкова услед прихвата и збрињавања миграната, односно спречавања њиховог доласка у поједине земље (жичане ограде, појачано ангажовање полиције, ангажовање војске и др.),

5 одсуство солидарности и нарушавање поверења међу државама чланицама Европске уније, као и између држава чланица и држава кандидата за чланство у Унији,

6. раст незапослености,
7. смањење плата и прихода,
8. пораст сиве економије,
9. ксенофобија,
10. раст могућности конфликта између домицилног становништва и миграната.

С друге стране, масовне миграције могу да подстакну и конструктивну промену. Дакле, иако је мигрантска криза узроковала бројне проблеме у европским државама, може се рећи да је изнедрила и позитивне ефекте:

1. јачање свести и мотивације за очување националног идентитета унутар европских држава, посебно чланица Европске уније;

2. подстакнута креативност и иновацијско мишљење за решавање актуелних проблема изазваних миграцијама;

3. могућност позитивног утицаја на европска тржишта рада услед разлике у структури миграната. Наиме, слобода кретања (људи, роба, услуга, капитала) камен је темељац за интеграцију дела европских држава у Унију. Мигранти често располажу таквом комбинацијом вештина да се знатно разликују од домицилних радника и да као такви могу да попуњавају она радна места која домаћи радници не желе да прихвате. Стога ефекат масовне имиграције може да представља попуну недостајућих специфичних знања у државама у које су дошли, чиме доприносе развоју тржишта рада.

²³ *Missing Migrants Project*. <http://missingmigrants.iom.int/en/mediterranean-update-27-october-2015/> (preuzeto 11 .03. 2016).

У условима масовних присилних имиграција питање је времена када ће отпочети аси-милација култура – утапање једне од нација или етничких група у другу, доминантну кул-туру. Тада се креира један нов колективни идентитет заснован на принципу конфликта – култура конфликта. С обзиром на то да ислам захтева ревностно обављање верских дужности и других традиционалних обичаја везаних за исламску религијску праксу, култура миграната заснована је на строгим принципима и недемократским формама. С друге стране, Европска унија почива на демократским вредностима и принципима толеранције, због чега поједине европске државе виде мигранте као претњу својој култури, националном идентитету, економији, па и целој нацији. Оваква ситуација може довести до буђења свести о националном идентитету и интересима.

Закључак

У овом раду потврђена је хипотеза која је изражена ставом да у савременим друштвеним условима глобализација, мултикултуралност и правни основ Европске уније слабе, док, истовремено, актуелне масовне миграције јачају национални идентитет држава чланица Уније. С тим у вези, потребно је одговорити и на питања примене оваквог закључка, односно праваца будућих истраживања у овој области.

Етничка дисперзија и разноликост могу да обогате друштва, али исто тако могу, због различитих културних, идејних, идеолошких и духовних оријентација да буду узрок антагонизма, етничких тензија и сукоба између етничких група. С обзиром на то да су миграције у савременим друштвеним условима деловале подстицајно на буђење националног идентитета, потребно је дугорочно бављење могућностима и ограничењима инклузије миграната у европска друштва како би били предупређени могући међуетнички конфликти. Дакле, потребно је одговорити на питање: „који услови погодују постизању економског благостања и побољшању услова живота у Европи у зависности од актуелних друштвених промена узрокованих миграцијама из Африке и Блиског истока”? Могући одговори на то питање су:

1. системска интеграција (у тржиште рада, образовни систем уз очување сопствених националних специфичности),
2. инклузивна политика,
3. финансијска политика која подржава пројекте за очување националне свести,
4. неговање културе и културних образаца кроз очување националне историје и културу сећања,
5. очување и баштињење обичаја и традиције европских држава које су понудиле азил,
6. обострано поштовање и толеранција различитости,
7. комуникација, како би се благовремено одговорило на очекивања у складу са могућностима и предупредило насиље.

Сагласно томе, постоји више праваца будућих истраживања у овој области. На пример, како је питање очувања националног идентитета, у светлу мигрантске кризе, све актуелније, тако је и питање очувања специфичности националних култура актуелније, због чега је део предметних истраживања усмерен у правцу јачања националних култура. С друге стране, Морин сматра да излаз из опште друштвене кризе лежи у самим темељима наше културе. Према његовим наводима: „Морамо настојати да створимо нове генеричке идеје захваљујући којима ће се родити, жи-

вети и опстати нова богатија култура”.²⁴ С тим у вези, Морин наставља: „Није реч само о томе да пронађемо идеје у склопу властите културе, већ пре свега да заједнички произведемо културу која припада целом човечанству. То је задатак будућности, ако будућност постоји”.²⁵

Литература

- [1] Barbour, Stephen. „Sprache und Nation im deutschsprachigen Raum aus der Sicht der englischsprachigen Wissenschaft”. In: *Sprache und bürgerliche Nation*, Cherubim Dieter, 46-54. Berlin/New York: de Gruyter, 1998.
- [2] Bek, Ulrich. *Rizično društvo*, Beograd: Filip Višnjić, 2001.
- [3] Berk, Edmund. *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*, Podgorica: CID, 2001.
- [4] Brandolini, Andrea. „Measurement of Income Distribution in Supranational Entities: the Case of the European Union”. In: *Inequality and Poverty Re-examined*, John Micklewright, Steven Jenkins (eds), 62-83. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- [5] Dani, Rodrik. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, New York: W.W. Norton & Company, 2012.
- [6] Fontaine, Pascal. *Evropa u 12 zemalja*, Luxemburg: Ured za publikacije Evropske unije, 2011.
- [7] Frojd, Sigmund. *Kompletan uvod u psihoanalizu*, Podgorica: Nova knjiga, 2006.
- [8] Fukujama, Frensis. *Sudar kultura (Poverenje - društvene vrline i stvaranje prosperiteta)*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997.
- [9] Gidens, Entoni. *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić, 1998.
- [10] Heywood, Andrew. *Key concepts in politics*, New York: St Martin’s Press, 2000.
- [11] *International Organization of Migration*. <https://www.iom.int> (preuzeto 19.02.2016.)
- [12] Kastels, Manuel. „Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura”. U *Uspom umreženog društva*, Vol. 1, Zagreb: Golden market, 2000.
- [13] Kaschuba, Wolfgang. „Volk und Nation: Ethnozentrismus in Geschichte und Gegenwart”. In: *Nationalismus – Nationalitäten – Supranationalität*, Heinrich August Winkler, Hartmut Kaelble, 56-81. Stuttgart: Klett-Cotta, 1995.
- [14] Marković, Danilo Ž. *Sociologija i globalizacija*. Beograd: Centar za usavršavanje rukovodilaca u obrazovanju, 2000.
- [15] *Missing Migrants Project*. <http://missingmigrants.iom.int/en/mediterranean-update-27-october-2015> (preuzeto 11.03.2016)
- [16] Morin, Edgar. *Kako izići iz XX stoljeća*, Zagreb: Globus, 1983.
- [17] Platon. *Država*, Beograd: Dereta, 2013.
- [18] Podunavac, Milan. „Liberalizam i multikulturalizam”. *Filozofija i društvo* 11, XVII, 11 (2000): 77.
- [19] Smit, Antoni. D. *Nacionalni identitet*, Beograd: Čigoja štampa, 1998.
- [20] Stiglic, Džozef. *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd: SBM-X, 2002.
- [21] Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*, Beograd: Clio, 1999.
- [22] Scott, Biljana. *Multiculturalism for the masses: Social advertising and public diplomacy post-9/11*, <http://www.diplomacy.edu/resources/general/multiculturalism-masses-social-advertising-and-public-diplomacy-post-911> (preuzeto 18.02.2016)

²⁴ Edgar Morin, *Kako izići iz XX stoljeća* (Zagreb: Globus, 1983), 214-215.

²⁵ Исто.

БЕЗБЕДНОСТ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ ДАЉЕГ ШИРЕЊА НАТО-а НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Ивана М. Величковски
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Политика ширења НАТО-а на Западном Балкану која се наставља приступањем Црне Горе Алијанси свакако утиче на промену безбедносног окружења Србије. Недуго након упућеног позива за чланство Црној Гори, Србија је потврдила сарадњу са НАТО-ом, склопивши споразум о логистичкој сарадњи са овом организацијом. Главни циљ овог рада јесте анализа ових догађаја, посебно у односу на прокламовану неутралност Србије и њене националне циљеве. У раду се настоје представити национални интереси Србије на основу њених стратешких докумената, затим основне одлике безбедносног окружења Србије која постепено бива заокружена чланицама НАТО-а, као и начини на које се приступање Црне Горе Алијанси и најновији споразум између Србије и НАТО-а одражавају на безбедност Србије, али и на однос између Србије и Русије. Истраживањем се долази до закључка да је НАТО незаобилазан фактор безбедности у читавом региону Западног Балкана и да свако планирање одбране и безбедности Србије мора да уважи ову важну чињеницу, посебно због опредељења Србије да своју судбину веже за ЕУ која у НАТО-у види кључног заштитника сопствене безбедности.

Кључне речи: *безбедност, национални интереси, Србија, Црна Гора, Западни Балкан, НАТО, САД, Русија*

Увод

Позиција Србије у средишњем делу Балканског полуострва, релативно малог, али геостратешки важног простора, пресудно одређује њене маневарске могућности у стратешком погледу. Осим бројних ратова које је водила у име свог националног признања, Србија је била жртва окупација у оба светска рата и интервенције НАТО-а на крају двадесетог века. Од бомбардовања 1999. године за Србију је у потпуности промењено безбедносно окружење. Њена ситуација је много деликатнија но што је била 90-тих по распаду СФРЈ, јер је њен суверенитет доведен у питање. Од завршетка рата 1999. године територија Косова и Метохије стављена је под надзор међународне заједнице и НАТО-а. Међутим, Косово је 2008. године са-

мопрокламовало своју независност коју су признале 23 државе чланице ЕУ, којој Србија тежи, односно половина свих држава света. Упркос борби за очување територијалне целовитости и суверенитета коју Србија води свим расположивим дипломатским и правним средствима, ствари се у пракси одвијају другачије. Постоји више значајних разлога због којих Србија није у завидној ситуацији када је у питању заступање и одбрана њених националних интереса. Она је у потпуности окружена чланицама НАТО-а и државама које су затражиле чланство у Алијанси, што веома сужава њен маневарски простор када је у питању остваривање безбедносних интереса. С друге стране, Србија је ослабљена и привредно заостала земља коју гуше бројни политички, економски, социјетални и демографски проблеми, што чини неповољном њену укупну безбедносну ситуацију у геостратешки не тако безначајном региону какав је Западни Балкан.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ СРБИЈЕ И БЕЗБЕДНОСНО ОКРУЖЕЊЕ

Национални интереси Србије изражени у стратешким документима

Основни садржај сваке стратегије националне безбедности чине изазови, ризици и претње који могу да угрозе безбедност нације. Ту су и циљеви унутрашње и спољне политике безбедности које владајуће елите дефинишу на основу виталних националних интереса, као и задаци, односно практични кораци који се препоручују на путу остваривања безбедносних циљева.¹ Стратегија националне безбедности Републике Србије се у том смислу не разликује. Она представља највиши стратешки документ који садржи смернице за формулисање безбедносне политике. У њој се истиче да је највиши национални интерес Србије очување независности, суверенитета и територијалног интегритета, уз опредељеност за неговање демократских вредности, поштовање међународног права, успостављање сарадње са свим безбедносним субјектима међународног система и унапређење регионалног мира и сигурности. Србија је оријентисана на сарадњу са Уједињеним нацијама и свим другим међународним и регионалним организацијама ради обезбеђења властите и унапређења регионалне и глобалне безбедности.²

По свему судећи, национални интереси Србије изражени су на исти или сличан начин као и национални интереси већине других демократских држава Европе и света. Међутим, Србија је мала и сиромашна земља, која се налази на изузетно осетљивом географском подручју, прикљештена различитим утицајима моћних актера, па су њени капацитети за самостално одлучивање и деловање у правцу остваривања виталних националних циљева ограничени. Ситуација је деликатна због наслеђених про-

¹ Кековић, З., *Системи безбедности*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2009, стр. 127.

² Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 88 од 28. октобра 2009. Преузето 16. априла 2016., са http://www.vba.mod.gov.rs/strategija_-20nacionalne_bezbednosti_lat.pdf, стр. 3.

блема из ближе и даље прошлости који имају капацитет да угрозе мир и безбедност у региону. У стратегији се истиче опасност од низа различитих претњи, традиционалних и не традиционалних. Отворено питање будућности Косова, проблеми у функционисању Босне и Херцеговине и присутност сепаратистичких тежњи могу бити извор дестабилизације региона Западног Балкана. Главном претњом безбедности Србије сматра се самопрокламована независност Косова, посебно због нестабилне ситуације у покрајини која се повезује са корупцијом, експанзијом организованог криминала у виду недозвољене трговине наркотицима, оружјем и људима, етничким и верским екстремизмом, непоштовањем људских права, ограничавањем слободе кретања, узурпацијом и уништавањем приватне имовине и културно-историјског наслеђа, као и могућношћу планирања терористичких акција. Ситуацију у целокупном региону Западног Балкана погоршава и проблем повратка избеглих, прогнаних и интерно расељених лица, којима није надокнађена штета и чији је социјални статус врло лош.³

Набројани проблеми који дају специфичан карактер безбедносној динамици региона постају још сложенији када се повежу са још једним значајним фактором. Геополитички положај Западног Балкана је изузетно сложен ако се има у виду укрштање мноштва често противречних интереса на овом простору. Економски развијене државе Западна су енергетским и комуникационим правцима преко овог региона повезане са Кавказом, Каспијским басеном, Блиским истоком и Средоземљем. Повезаност са овим регионима је кључна за снабдевање најзначајнијим дефицитарним енергетским ресурсима, попут нафте и природног гаса. Њихов утицај, као и утицај страних сила из других региона чији је циљ искоришћавање транзитних и стратешких потенцијала региона могу да проузрокују затегнутост у односима између регионалних актера у било ком тренутку. Њихови односи су већ оптерећени националним, етничким, верским и политичким антагонизмима, због чега упорно изостаје самостална иницијатива за регионалним повезивањем. Последица тога је њихова марионетска позиција у односу на велике силе, зависност од стране помоћи и немогућност остварења користи од сарадње у различитим областима. Чињеница која се не негира у самој стратегији јесте да су државе региона економски слабе, социјално нестабилне и институционално недовољно изграђене да би достигле завидан ниво демократичности својих друштава, па је увек присутна опасност од избијања криза и оружаних сукоба.⁴

Закључак који произилази из анализе Стратегије националне безбедности, али и Стратегије одбране Републике Србије, јесте несигурност Србије у њеном непосредном окружењу.⁵ Иако се оружана агресија сматра мало вероватном, бојазан за њено избијање унутар и између држава региона постоји због мноштва супротстављених интереса. С друге стране, Србија је, као и друге земље Европе и света, рањива на бројне не традиционалне претње безбедности. Да би остварила свој главни национални циљ, очување независности, суверенитета и целовитости, оријентисана је на сарадњу са свим релевантним регионалним и међународним актерима чија је улога да унапређују мир и стабилност. Са жељом да се једног дана нађе у ЕУ, Србија истиче намеру да примењу-

³ Исто, стр. 6-8.

⁴ Исто, стр. 6-7.

⁵ Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 88 од 28. октобра 2009. Преузето 19. априла 2016, са http://www.vba.mod.gov.rs/strategija_odbrane_lat.pdf, стр. 6-9.

је стандарде и поштује обавезе Европске безбедносне и одбрамбене политике. Упркос болном искуству из 1999. године, Србија је 2006. године приступила програму Партнерство за мир, сматрајући сарадњу са НАТО-ом могућношћу за постизање трајне стабилизације региона.⁶ Она је опредељена за изградњу добрих односа са САД, упркос њиховој одлуци да признају једнострано проглашену независност Косова, јер је њихова подршка важна за успех демократије и стварање услова за мир и напредак у региону.⁷

Безбедносно окружење – фактори који угрожавају безбедност Србије

На војно-политичку позицију било које земље, па и Србије, али и на формулисање одбрамбене и безбедносне политике пресудно утичу чиниоци попут географског положаја, величине територије, становништва, климе, рељефа, природних и рудних богатстава, комуникационих праваца и сл.⁸ Србија је према својим физичко-географским карактеристикама мала континентална земља, површине 88 361 квадратни километар (укључујући територију Косова и Метохије), са чак осам суседа. Има мало природних богатстава и рудних потенцијала, па самим тим и мали геоекономски значај, али је ситуација другачија у геополитичком смислу. Интереси великих сила одувек се укрштају на простору Балкана, па тако територија коју заузима Србија има већи геополитички значај него што то на први поглед изгледа.⁹

Унутрашње миграције за Србију представљају велики проблем. Емиграција се посебно бележи у сеоским насељима, брдско-планинским и пограничним пределима. Нека од њих су потпуно опустела, нарочито у пограничним зонама, пре свега уз источну и јужну границу Србије. Одсељавање Срба има велике последице за безбедност и одбрану. Проблем се усложњава кад у оваквим подручјима постоје мањинске заједнице чија је матица суседна држава. Оне временом могу постати бројчано доминантне, а у појединим деловима пограничног појаса и једино становништво. Како су односи међу државама на Балкану традиционално оптерећени мањинским проблемима и експанзионистичким намерама, сепаратистичке тежње биле би логична последица оваквих ситуација. За Србију, која се већ суочава са нерешивим проблемом Косова, најалармантније је одсељавање Срба из пространих брдско-планинских, као и мањих котлинских и долињских области које се налазе између КиМ и централне Србије, на једној страни, и из долина Јужне и Западне Мораве, на другој страни.¹⁰ Убрзани раст броја албанског становништва могао би да појача аспирације ка остваривању пројекта „Велике Албаније”. Осим тога, Србија се још

⁶ Стратегија националне безбедности Републике Србије 2009, оп. цит., стр. 15-16.

⁷ Исто, стр. 19.

⁸ Килибарда, З., *Основе геополитике*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 9-10.

⁹ Пророковић, Д., *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 719-720.

¹⁰ Према саопштењу о унутрашњим миграцијама у 2014. години, од четири региона Републике Србије једино регион Београда има позитиван миграциони салдо (већи број досељених у односу на одсељене). Извор: Саопштење СН60, Републички завод за статистику, преузето 24. јуна 2016, са http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/80/59/Saop_186_SN60_srb.pdf.

од распада СФРЈ суочава са великим одливом становништва у европске и преокеанске земље услед готово константне војно-политичке и економске кризе и генерално лоших услова за живот и напредак. Подразумева се да главнину исељеника чини младо, репродуктивно, радноактивно и високообразовано становништво.¹¹

Општа оцена геополитичког положаја Србије у 21. веку је неповољна. Бројне, дугачке и разноврсне границе захтевају велику пажњу и улагања ради уређења, контроле и комуникацијске пропустљивости. У случају поремећених односа или ратних неприлика, велики број граница ствара и велике проблеме за очување безбедности земље. Већина суседа Србије је у ближој и даљој прошлости испољавала територијалне претензије на пограничне области, а присуство националних мањина баш у таквим областима не гарантује да се то неће поновити. Такође, периферност, недовољна саобраћајна повезаност, слаба улагања у развој привреде и општа државна небрига утицали су на то да процеси индустријализације и урбанизације заобиђу пограничне територије Србије. Насеља у њима углавном су мала, сеоска, неразвијена, раштркана, са старим и руинираним кућама, често без струје, водовода, телефонских веза, школа и путева. Пољопривреда је доминантна делатност. Становништво је старо, младих готово да нема, а постоје и села која су потпуно опустела. Деценијско запостављање довело је до опште економске заосталости, сиромаштва и бесперспективности. Због осећаја економске несигурности становништво се константно исељава. Неке земље развијају посебне програме за задржавање становништва у пограничним подручјима, пре свега због безбедности својих граница, али Србија нема такве пројекте.¹²

Са својим недефинисаним границама, заосталом економијом и у свеопштој немоћи да оствари значајнији утицај у региону и шире Србија се у потпуности уклапа у општу слику Западног Балкана као нестабилног подручја са мноштвом безбедносних изазова, ризика и претњи, па јој није нимало једноставно да планира безбедност и одбрану територије и становништва. Због проблема са Косовом принуђена је да троши расположиве ресурсе и снагу на решавање овог сложеног питања, уместо на економски раст и развој, побољшање животног стандарда и унутрашње и регионално јачање. Национални циљ очувања територијалног интегритета и суверенитета, укључујући територију Косова и Метохије, са позиционирањем НАТО-а и САД у региону, постало је немогуће остварити. Разлог за то је безрезервна подршка најмоћније силе света осамостаљењу Косова од Србије још од првог дана сампрокламоване независности. Због те чињенице, у овом тренутку чини се разумнијим систематско планирање и предузимање адекватних мера за решавање других веома значајних питања од којих зависи целокупна будућност Србије и, што је посебно значајно, осигурање безбедности ионако већ окрњене српске територије.

Србија би због свог специфичног положаја морала да ревитализује пограничне области. Стимулисање повратка млађег становништва може се постићи једино побољшањем животних услова. То подразумева улагања у индустрију, пољопривреду, саобраћајнице, туризам (посебно у планинским подручјима источне, јужне и западне Србије, али и на територијама где постоје језера или протичу велике реке). Србија,

¹¹ Степић, М., *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 273-274.

¹² Stanković, S., *O granicama Republike Srbije – bezbednosni aspekt*, U zborniku: *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, str. 284-299, Medija centar „Obrana”, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Institut za strategijska istraživanja, Београд, 2010, стр. 295-296.

која је економски потпуно ослабљена и уназађена, нема средства за велике пројекте, али би средњорочно и дугорочно морала да планира развој, одбрану и опстанак у балканском окружењу, чија динамика никада неће престати да изненађује. Војно присуство највеће светске силе на простору јужне српске покрајине и на подручју целог Западног Балкана, која је, како историјске чињенице показују, јасно наклоњена муслиманским интересима, наводи на дубоко промишљање безбедносне политике Србије и одбране њених крхких граница. То потврђује директно мешање САД у унутрашње ствари Србије, које је кулминирало оспоравањем њене територијалне целовитости и признањем једнострано проглашене независности Косова.

Мултиетничност држава Западног Балкана представља трајан извор могућих сукоба и нарушавања безбедности региона. Поред отвореног питања Косова, други дуготрајни и нерешени проблеми су: (не)функционисање државне творевине БиХ; македонско државно и национално питање; проблеми наслеђени после распада Југославије, попут разграничења, сукцесије имовине, избеглих и расељених лица, ратних злочина и тужби пред Међународним судом правде у Хагу и др. Вечито непријатељство у односима између регионалних актера онемогућило је чвршћу регионалну сарадњу. Западни Балкан је економски заостао у односу на друге европске регионе, упркос томе што представља важно транзитно подручје као копнени, поморски и ваздушни мост између Европе, Азије и Африке.¹³

НАТО на Западном Балкану и безбедност Србије

НАТО као инструмент спољне и безбедносне политике САД на Западном Балкану

Судећи према досадашњој политици САД, Србија треба да буде део евроатлантског одбрамбеног система, а не руска тачка ослонца у овом делу Европе која би некад могла послужити као база за инсталирање руског ракетног система. Због тога САД обилато користе НАТО како би оствариле пресудан утицај на све земље западног Балкана. Збигњев Бжежински сматра да САД имају дугорочан интерес да продру дубоко у Азију и заокруже Русију. Европа је „природни мостобран“ и „одскочна даска“ у том процесу, а Западни Балкан у зони евроатлантског утицаја као њен саставни део. Зато је НАТО главни механизам за примену америчког политичког утицаја на европска питања и темељ трајног војног присуства у Европи.¹⁴ Уз контролу важних тачака на Јадрану, посебно Отрантских врата, и са војним базама у БиХ, Македонији, Албанији и на Косову, САД имају велику стратешку моћ на Западном Балкану. У позицији су да за трен изврше продор у дубину полуострва и успоставе контролу над његовим главним саобраћајним и геостратешким коридорима.¹⁵

¹³ Баришић, И., Талијан, М. и Бериша, Х., Балкан – изазови, ризици и претње, *Војно дело*, 66(2), 72-92, 2014, стр. 76-80.

¹⁴ Brzezinski, Z., *Velika šahovska ploča*, CID, Podgorica, 1999, str. 44, 81.

¹⁵ Petrović, D., *Srbija i savremeni geopolitički procesi u Evropi i na Balkanu*, U: *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, str. 64-77, Medija centar „Obrana“, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2010, str. 69; Пророковић, Д., *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*, оп. цит., стр. 434, 437-438.

Значајан инструмент путем којег САД контролишу Балканско полуострво, као, поред осталих простора, и читаву Европу јесте НАТО. Војно присуство најмоћније државе света на Западном Балкану у највећој мери одређује одбрамбену и безбедносну политику Србије. Србија је реформисала своју армију и усвојила низ мера како би се донекле приближила стандардима НАТО-а, а пре или касније поставиће јој се питање укључења у Алијансу, пре свега због чињенице да су све посткомунистичке државе, које су почев од 1999. године ушле у састав ЕУ, претходно постале чланице Алијансе.¹⁶ То је логична последица чињенице да ЕУ у НАТО-у види свог највећег безбедносног заштитника. Након 2000. године страни високи званичници у више наврата су истицали да је наставак ширења НАТО-а саставна компонента стратегије алијансе за уједињење и стабилизацију Европе.¹⁷ Доследност у том курсу доказала су проширења у два таласа – 2004. и 2009. године, као и низ споразума о интензивирању сарадње са потенцијалним чланицама.¹⁸

НАТО је присутан на целом простору Западног Балкана. Има војне базе у БиХ (Тузла), Македонији (Криволак), Албанији (Драч) и на КиМ („Бондстил” код Урошевца). Проблематизовањем албанског питања учвршћен је његов положај у региону, а својом огромном моћи у стању је да усмерава све будуће токове у жељеном смеру. Стационарањем у БиХ, Македонији, Албанији и на КиМ остварује више значајних циљева. У европској структури НАТО-а практично је попуњена територијална празнина, ако се узме у обзир тежња већине осталих нечланица за пријемом и сарадња кроз Партнерство за мир. Остварена је контрола над главним саобраћајним и геостратешким коридорима до старих и нових петролејских резерви. Дугорочно је сузбијена експанзија руских амбиција према Балкану и Средоземљу. Базе на Балкану представљају добру „одскачну даску” за будуће ангажовање у црноморској, кавкаској, каспијској и средњоазијској зони. Одбраном интереса муслиманског становништва на Балкану чак би се могло ублажити „антинатоовско” расположење код радикалних муслимана у свету. И, можда најбитније, НАТО је наставио да живи и обезбеди себи улогу за будућност, која је била на стакленим ногама након распада СССР-а и нестанка совјетског блока.¹⁹

Војна акција НАТО-а против СР Југославије 1999. била је прва операција Алијансе ван територије њених држава чланица од оснивања 1949. године. У сагласности са Вашингтонским уговором НАТО је био одбрамбена војна организација која је штитила мир и безбедност својих држава чланица. Околности за НАТО су се потпуно промениле након распада СССР-а и дезинтеграције противничког војног блока – Варшавског пакта. Уз одсуство директног непријатеља, НАТО је од одбрамбене постао шира политичка и безбедносна алијанса.²⁰ Мада, могло би се констатовати да је одувек био више политичко-војна него чисто војна алијанса, што се огледа у његовом дугорочном циљу учвршћења демократске идеологије и демократских вред-

¹⁶ 1999. Пољска, Чешка и Мађарска.

¹⁷ Croft, S., Guaranteeing Europe's security? Enlarging NATO again, *International Affairs*, 78(1), 2002, 97-114, p. 99.

¹⁸ 2004. Бугарска, Румунија, Словенија, Словачка, Естонија, Летонија и Литванија; 2009. Хрватска и Албанија.

¹⁹ Степић, М., *Српско питање – геополитичко питање*, оп. цит., стр. 282-283.

²⁰ Meyer, S. E., Carcass of Dead Policies: The Irrelevance of NATO, *Parameters: U.S. Army War College Quarterly*, 33(4), 2003, 83-97, p. 84.

ности у државама чланицама. Кроз процес проширења ка Истоку НАТО испуњава два важна задатка: увећава европску безбедносну заједницу и, у исто време, унапређује је, јер отклања потенцијалне безбедносне опасности од нестабилних држава на њеним границама.²¹ Трансформација НАТО-а у једну „мултисврховиту“ међународну безбедносну институцију била је од суштинског значаја за осигурање релевантности и трајања савеза у постхладноратовском свету.²²

Три основна задатка НАТО-а данас су: колективна одбрана, операције ван територија држава чланица (тзв. управљање кризама) и одржавање међународног мира и стабилности.²³ Последњим Стратешким концептом НАТО-а из 2010. године наглашено је опредељење да се много више пажње посвети превенцији криза, као и стабилизацији и реконструкцији подручја која су била захваћена сукобима.²⁴ Новом улогом НАТО-а у решавању конфликтних и постконфликтних ситуација у свету савез је у потпуности ревитализован, док је, с друге стране, постао моћно оружје у рукама САД за ширење утицаја у свету. Русија је отворено против претварања НАТО-а у глобалну безбедносну организацију. Наклоњена је развоју Европске одбрамбене и безбедносне политике, јер у томе види простор за своје учешће и стварање другачије безбедносне архитектуре у Европи.

Треба напоменути да у косовском случају ниједна држава чланица НАТО-а није била нападнута нити угрожена потенцијалним нападом. Стационирањем војних снага НАТО-а на КиМ, односно широм Западног Балкана и привлачењем овог региона у своју орбиту, ограничавају се руске геополитичке амбиције. Србија је принуђена да се прилагођава околностима на које углавном нема нимало утицаја.

Нивои повезаности земаља Западног Балкана са НАТО-ом

Србија је 1999. године била жртва НАТО бомбардовања, а данас сарађује са овом одбрамбеном и безбедносном евроатлантском организацијом путем програма Партнерство за мир, који је покренут 1994, а чији је члан од 2006. године. Од почетка новог века, Србија са бившим југословенским републикама (без Словеније) и Албанијом чини регион познат под геополитичким називом Западни Балкан. Иако су све државе Западног Балкана сагласне по питању тежње за уласком у ЕУ, нивои њихове сарадње са НАТО-ом се разликују. Албанија и Хрватска су чланице од 2009. године. Македонија се јасно потврдно изјаснила по питању чланства и већина њеног становништва подржава овакав став своје владе. Због проблема са интегра-

²¹ De Nevers, R., NATO's international security role in the terrorist era, *International Security*, 31(4), 2007, 34-66, p. 59.

²² Noetzel, T. & Schreer, B., Does a multi-tier NATO matter? The Atlantic alliance and the process of strategic change, *International Affairs*, 85(2), 2009, 211-226, p. 219.

²³ Veličkovski, I., *Mesto i značaj NATO-a u spoljnoj i bezbednosnoj politici Sjedinjenih Američkih Država posle 2000. godine*, Master rad, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2013, стр. 16-18 и 33-38.

²⁴ Ђорђевић Б. и Глишић, М., *Организација Северноатлантског уговора (НАТО)*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013, стр. 44.

цијом албанске националне мањине на истоку земље и с обзиром на горко искуство Србије, може се закључити да Македонија у НАТО-у види заштитника своје безбедности, али и територијалне целовитости и независности. Међутим, њеном чланству се противи грчка влада због њиховог међусобног спора око имена. Чланство су затражиле и Црна Гора и БиХ, с тим што је са Босном и Херцеговином ситуација врло сложена. Заправо, Федерација БиХ жели да се прикључи чланству Алијансе, док се Република Српска јавно не залаже за учлањење због болног искуства из прошлости, што се односи и на Србију.

Народна скупштина Републике Србије је 26. децембра 2007. године донела Резолуцију о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка којом је проглашена војна неутралност Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до неког будућег референдума на којем би се грађани изјаснили по овом питању. Упркос томе, Србија је на више начина повезана са западним одбрамбеним и безбедносним структурама; као чланица Партнерства за мир остварује безбедносну сарадњу са НАТО-ом. Од 2010. године има своју мисију у НАТО-у са циљем учешћа у разговорима о глобалној безбедности. Војска Србије била је део бројних мултинационалних операција или мировних мисија под мандатом УН-а (Конго, Либериа, Обала Слоноваче, Либан, Кипар). Као кандидат за чланство у ЕУ Србија тежи да постане партнер у остваривању одбрамбене и безбедносне политике Уније. Потписала је споразум о учешћу у мисијама ЕУ и Споразум о безбедносним процедурама у размени поверљивих информација. Посебну сарадњу са Унијом остварује по питању борбе против организованог криминала.²⁵

Програм Партнерство за мир осмишљен је тако да охрабрује државе partnere у имплементацији општих политичких начела, али и специфичних безбедносних агенди. Прво, укључује поштовање и унапређење принципа међународног права, Повеље УН, Универзалне декларације о људским правима и бројних међународних споразума о границама, оружју, механизмима решавања спорова итд. Друго, подразумева сарадњу у постизању транспарентности и институционализације националних одбрамбених система, затим успостављање цивилне контроле оружаних снага, сарадњу у процесуирању ратних злочина, као и развој капацитета за спровођење заједничких акција са НАТО снагама у будућим хуманитарним и операцијама очувања мира. Очекивани резултат ових процеса је мир у региону и спремност држава партнера за активно суделовање у решавању безбедносних питања данашњице, али и за евентуално пуноправно чланство у НАТО-у. Свакако да се може поставити питање колико су акције НАТО-а у региону Западног Балкана израз жеље за миром, стабилношћу и просперитетом, а колико срачунатости ради повећања сопственог легитимитета и потврђивања релевантности. Исто питање може се поставити и у вези са ангажовањем ЕУ и њеном спољном и безбедносном политиком.²⁶ Али, реалност је таква да утицај западних политичко-безбедносних структура тренутно доминира регионом и приморава актере на специфична структурална прилагођавања и идеолошка преобликовања.

²⁵ Обрадовић, Ж., *Геополитика Србије*, Мегатренд универзитет, Београд, 2011, стр. 264-265, 270.

²⁶ Grillot, S. R., Cruise, R. J. & D'Erman, V. J., Developing security community in the Western Balkans: The role of the EU and NATO, *International Politics*, 47(1), 2010, 62-90, p. 26.

Сви српски министри одбране од 2000. године били су наклоњени јачању војне сарадње са НАТО-ом, без обзира на огромну непопуларност Алијансе у народу. Унутар Војске Србије су од 2007. године спровођене реформе којима је српски одбрамбени систем прилагођаван стандардима НАТО-а. Војска Србије је професионализована. Од јануара 2011. године нема више регрута, јер је укинута обавезно служење војног рока, а све војне послове обављају професионални војници. Војна актива је смањена до те године на 38 хиљада лица, са тенденцијом даљег смањења. Овај број је мали ако се узме у обзир да је у државној заједници са Црном Гором било око 100 хиљада војника који су пролазили годишњу војну обуку и службу. Војни рок је први пут са дванаест скраћен на девет месеци током 2003. године, затим је скраћен на осам, па на шест месеци, све док редовно служење није потпуно укинато. Ипак, ако се упореди са земљама у региону може се рећи да је Србија задржала солидне војне снаге. Иако недовољно за модернизацију, годишње се из буџета издваја око 1,5% БДП-а за потребе одбране (за 2016. годину су предвиђена средства од око 55,7 милијарди динара). Постоји интензивна билатерална и мултилатерална војна сарадња са државама суседима и међународним безбедносним организацијама, као и велики број уговора и билатералних споразума у области одбране. То је доказ да Србија тежи изградњи бољих односа у региону и да је оријентисана ка миру.²⁷

Приступање Црне Горе НАТО-у

Црној Гори је 2. децембра 2015. упућен званичан позив за прикључење НАТО-у. Министри спољних послова 28 држава чланица Алијансе су једногласно донели одлуку о отпочињању преговора о приступању са Црном Гором, потврђујући тиме политику отворених врата за евентуалне будуће чланице. Црна Гора је учесница програма Партнерство за мир од 2006. У том оквиру развија односе са НАТО-ом који се тичу демократских, институционалних и одбрамбених реформи и практичне сарадње. Свој први Индивидуални програм партнерства са НАТО-ом Црна Гора је усвојила 2008, а од тада до данас развијала је Индивидуални партнерски акциони план ради даљег продубљивања сарадње.²⁸ Са позивом прикључењу посао свакако није био завршен, јер је било неопходно да Црна Гора остане посвећена реформама и дотадашњем темпу напредовања. Окончањем процеса пријема у пуноправно чланство 2017. године, реализовано је прво проширење Алијансе од 2009. када су примљене Хрватска и Албанија.

За време рата на Косову 1999. НАТО је бомбардовао Црну Гору, као савезну државу у оквиру СР Југославије. Као последица тога, њени грађани су подељени по питању чланства у Алијанси. Ипак, црногорска влада је са одушевљењем прихватила позив и изразила понос због чињенице да је земљи признат напредак у реализацији реформи, иако се са таквим ставом не слаже целокупна црногорска јавност. Према истраживању јавног мњења, које је спровео Центар за демократију и људска права, у новембру 2015,

²⁷ Пророковић, Д., *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*, оп. цит., стр. 728-729; Обрадовић, Ж., *Геополитика Србије*, оп. цит., стр. 265-270; Закон о буџету Републике Србије за 2016. годину, преузето 25. јуна 2016, са <http://www.parliament.gov.rs/upload/documents/3204-15.pdf>, стр. 85.

²⁸ *Razvoj odnosa Crne Gore i NATO – ključni datumi*, преузето 24. априла 2016, са <http://www.mvpei.gov.me/rubrike/nato/Razvoj-odnosa-Crne-Gore-i-NATO-kljucni-datumi>.

половина испитаника је била за улазак, а половина против уласка у НАТО.²⁹ Према мишљењу црногорских министара спољних послова и одбране и генералног секретара НАТО-а, упућени позив је добра вест не само за Црну Гору, већ и за читав регион Западног Балкана у смислу јачања безбедности и стабилности региона.³⁰ Према писању страних медија, Црна Гора је слободном вољом одабрала да се поистовети са вредностима, политичком праксом и одбрамбеним механизмима Запада.³¹

Примећује се да је позив Црној Гори упућен у време нестабилне безбедносне ситуације у Европи и свету, повезане са кризом у Украјини, ратом у Сирији, масовним избегличким таласима ка Европи из правца Блиског истока и са афричког континента, учесталим терористичким нападима и сл. Чланство у Алијанси свакако ће повећати обавезе по питању учешћа у војним мисијама у кризним подручјима. Црногорски војници тренутно учествују у мисији ISAF у Авганистану, а није искључиво да ће убудуће бити затражено њихово присуство у Сирији и другде.³² Занимљиво је да се из извештаја готово свих значајнијих западних медија (International New York Times, The Washington Times, CNN, Independent, Reuters, Deutsche Welle, Bloomberg, Spiegel, Euronews) у вези са позивом Црној Гори да се прикључи Алијанси може извући податак да тај потез „није по вољи Русији”.³³ Такав закључак стиче се због чињенице да је Русија изразила негодовање због најаве проширења НАТО-а на Исток, што сматра претњом сопственој безбедности. То се огледа у речима руског шефа дипломатије да је позивница била „грешка, чак и провокација”, председниковог портпарола да ће уследити „одмазда” и председавајућег одбрамбеног комитета Думе да је НАТО био и да остаје „противник Русије”.³⁴

Сарадња Србије са НАТО-ом – неминовност или свесно опредељење

Споразум Србије са НАТО-ом

Судећи према прокламованој неутралности, Србија је у овом тренутку једина земља Западног Балкана која не изражава намере за прикључење НАТО-у. Истраживања „Нове српске политичке мисли” показују да је чак 73% грађана против ула-

²⁹ Истраживање политичког јавног мњења Црне Горе (новембар 2015), преузето 24. априла 2016, са <http://www.cedem.me/me/izdavavto/publikacije/send/27-publikacije/1725-istrazivanje-politickog-javnog-mnjenja>.

³⁰ Црна Гора добила позив за чланство у НАТО, преузето 24. априла 2016, са <http://www.vijesti.me/vijesti/crna-gora-dobila-poziv-za-clanstvo-u-nato-863334>.

³¹ Take That, Vladimir! Foreign policy, преузето 25. априла 2016, са http://foreignpolicy.com/2015/12/02/take-that-vladimir-putin-nato-europe-russia-montenegro/?wp_login_redirect=0.

³² Црној Гори stigao poziv u NATO – šta sad? Преузето 25. априла 2016. са <http://www.dw.com/bs/crnoj-gori-stigao-poziv-u-nato-%C5%A1ta-sad/a-18888258>.

³³ Страни медији о позиву CG у НАТО, преузето 24. априла 2016, са <http://portalanalitika.me/clanak/210874/kako-su-strani-mediji-izvjestili-o-pozivu-crnoj-gori-da-pristupi-nato-u>.

³⁴ Svjetska štampa о позивници за НАТО: Rusija iritirana zbog Crne Gore, Radio Slobodna Evropa, преузето 25. априла 2016, са <http://www.slobodnaevropa.org/content/sta-pise-svjetska-stampa-o-pozivnici-nato-za-crn-goru/27407258.html>; Take That, Vladimir! Foreign policy, преузето 25. априла 2016, са http://foreignpolicy.com/2015/12/02/take-that-vladimir-putin-nato-europe-russia-montenegro/?wp_login_redirect=0.

ска Србије у НАТО.³⁵ У последње две године Србија је водила амбивалентну политику. Као потписница Индивидуалног акционог плана партнерства са НАТО-ом, развила је сарадњу са Алијансом до највишег нивоа који може остварити једна нечланица. У складу с тим, била је учесница већег броја војних вежби у организацији НАТО-а. С друге стране, Србија је показала своју наклоност према Русији на више начина који су у супротности са политиком НАТО-а према бившем хладноратовском супарнику. Прво, одбила је да уведе санкције Русији због њеног војног ангажовања у Украјини, упркос притиску Запада да то учини. Друго, била је учесница војних вежби са Русијом у два наврата. Треће, она има статус посматрача у Организацији колективне безбедности и сарадње коју предводи Русија.

Влада Србије усвојила је Индивидуални акциони план партнерства (Individual Partnership Action Plan – IPAP) децембра 2014. године. Тиме је интензивирана сарадња са НАТО-ом која подразумева пружање помоћи и подршке Србији у реформама и модернизацији система безбедности и одбране. Сарадња се организује под окриљем програма Партнерство за мир и односи се на безбедносна, одбрамбена и војна питања, науку, животну средину, заштиту ресурса, планирање у ванредним ситуацијама, информисање јавности и административна питања. Треба напоменути да је овим споразумом потврђен највиши облик сарадње који се може успоставити између НАТО-а и државе која не изражава аспирације за пуним чланством у Алијанси, у овом случају Србије. Њиме се обезбеђује приступ Србији свим активностима које се организују под окриљем програма Партнерство за мир. План активности се прилагођава потребама земље партнера и креира са намером постизања циљева на пољима безбедности, реформи система одбране, борбе против корупције, заштите животне средине, економије, демократских реформи и унапређења људских права.³⁶

Законом о сарадњи са НАТО-ом у области логистичке подршке, који је потписан фебруара 2016, потврђена је решеност Србије за даље унапређење односа са Алијансом. Њиме Србија није постала чланица, али су припадницима Организације НАТО-а за подршку и набавку (NATO Support and Procurement Organisation – NSPO) гарантоване привилегије током боравка на њеној територији. Према споразуму, средства NSPO, приходи и друга имовина не подлежу опорезивању. Особље NSPO, као и њихова возила, имају право слободног пролаза кроз читаву територију Србије с тим што се приступ забрањеним безбедносним зонама усаглашава са надлежним органима. Особље NSPO, као и особље Војне канцеларије за везу са НАТО-ом, ужива све имунитете и привилегије у складу са Бечком конвенцијом (1961). Оно не плаћа порезе на зараду или било какву врсту прихода коју прима од НАТО-а. Споразумом је предвиђено да Влада Србије сноси трошкове подршке или услуга које затражи од NSPO. Договорена је размена поверљивих информација и података, као и могућност да се особљу NSPO, на њихов захтев, одобри приступ свим државним и приватним објектима у којима се врше испитивања и пробе. Стране су се сагласиле око израде и примене усаглашеног плана индустријске безбедности заснованог на безбедносној политици НАТО-а и њеним пратећим директивама.³⁷

³⁵ Истраживање – Србија, јесен 2015, Нова српска политичка мисао, преузето 25. априла 2016, са <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/istrazivanje-srbija-septembar-2015.html>.

³⁶ Механизми сарадње са НАТО-ом, Министарство одбране Републике Србије, преузето 12. маја 2016, са http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4358.

³⁷ Предлог Закона о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Организације НАТО-а за подршку и набавку (NSPO) о сарадњи у области логистичке подршке, преузето 27. априла 2016, са http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/154-16.pdf.

Политика неутралности Србије пре одаје утисак бесциљности него јасно формулисано националног циља. У њеном спољнополитичком иступању присутне су бројне противуречности које наводе на закључак да не постоји унутрашњи консензус о правцу кретања и националним интересима. Први раскорак је очигледан на највишем политичком нивоу. Премијер Србије је наклоњен прозападној политици која подразумева тежњу ка што скорбијем учлањењу у ЕУ и што чвршћој сарадњи са западним политичким структурама на свим нивоима, док је председник републике видно проруски оријентисан. У ситуацији неодлучности којим путем поћи, српска политика неутралности тешко да може да буде схваћена озбиљно. Посебно у време велике затегнутости у односима НАТО-а, који тежи да се прошири на цео Западни Балкан, и Русије која још увек сматра да може да оствари пресудан геополитички утицај у двома православним земљама региона – Србији и Црној Гори. Садашња спољнополитичка позиција Србије у којој покушава да балансира између Запада и Русије заснована је на неколико важних разлога. Србија се ослања на руску подршку у борби за очување свог територијалног интегритета, што подразумева примену политичко-дипломатске праксе ради спречавања да Косово буде признато као независна држава и чланица УН. Затим, у српском јавном мњењу постоји уврежени НАТО скептицизам због бомбардовања 1999, али и симпатије у вези са неутралношћу које вуку корене из времена бивше Југославије која је током хладног рата изградила властити идентитет војне несврстаности.³⁸

Позив Црној Гори да се прикључи НАТО-у представља додатни притисак на Србију у вези са њеном будућом безбедносном оријентацијом. С обзиром на тежњу бошњачко-хрватске стране у БиХ за чланством у Алијанси, македонску јасну позицију и неспорну одлучност Косова по том питању, Србија ће се у догледној будућности наћи окружена чланицама НАТО-а. Ако остане на курсу европских интеграција, Србија неће имати други избор него да се укључи у западне безбедносно-одбрамбене структуре, па и у НАТО. Међутим, не може се тако једноставно пројектовати будућност. Ширење НАТО-а на Западном Балкану могло би да доведе и до нових сукоба у региону из више разлога. У Црној Гори и БиХ нема јасне већинске подршке грађана за приступање. Протести у Црној Гори поводом приступања могу се схватити као најаву дубоких друштвених подела и политичких преврата. Недавне размирице Хрватске и Србије око набавке наоружања показале су осетљивост њихових односа и лакоћу буђења непријатељских сентимената. Због ослањања на различите изворе спољне помоћи и подршке (САД и Русије) није тешко замислити неки вид системског обрачунавања на овом простору, где би регионални играчи послужили као „пијуни у унапред осмишљеној шаховској игри”.³⁹ Не треба заборавити још увек нерешено питање Косова и отворену подршку НАТО-а његовој независности и јачању албанског елемента у региону, што представља главну безбедносну опасност за Србију.

Међутим, ширење НАТО-а на Западном Балкану може се тумачити и у другачијем светлу. Случај са државама централноисточне Европе показује да је чланство у НАТО-у знатно утицало на промене у њиховом схватању безбедности. Сам процес безбедносне интеграције проузроковао је редефинисање норми и преуређење ин-

³⁸ Friis, K., Nato Enlargement—Back on the Agenda, *Policy Brief*, 2015, 18, p. 1.

³⁹ Асоцијација на већ поменути књигу Збигњева Бжежинског *Велика шаховска табла*.

ституција одговорних за осигурање безбедности. Безбедносни дискурс обојиле су вредности либералне демократије што се директно одrazilо на квалитет међусобних односа у читавом региону и учвршћење сарадње у безбедносним питањима.⁴⁰ Такође, постоје истраживања у којима се аргументује да НАТО, штитећи своје чланице од спољних опасности, осигурава унутрашње услове за јачање демократије и усвајање демократских вредности, што се истиче као посебно значајно за државе које пролазе кроз транзицију.⁴¹

Судећи према претходним искуствима, ширење НАТО-а на Западном Балкану могло би да допринесе превазилажењу заосталих проблема у региону, од којих су највећи подручја под међународним протекторатом, и то на тај начин што би осигурало мир и услове за учвршћење демократије унутар држава. Ради стварања трајног мира и сигурности, НАТО и ЕУ су од краја рата 1999. иницирали различите облике регионалне сарадње, рачунајући да је то најбољи начин да се успоставе квалитетни међусобни односи између актера региона.⁴² Иако је постигнут извештан напредак, који се углавном огледа у напорима да се постојећи спорови реше мирним путем, резултати по питању развоја регионалног идентитета су изостали. Због тога тежње свих држава региона да се интегришу у ЕУ и већине њих да се интегришу у НАТО у овом тренутку нису довољне за давање оптимистичних прогноза о могућности стварања безбедносне заједнице у региону у скоројјој будућности.⁴³

Ширење НАТО-а и безбедност Србије на Западном Балкану

Позив Црној Гори да постане пуноправна чланица и јачање сарадње са преосталим државама региона Западног Балкана које још увек нису чланице, показују решеност НАТО-а да се строго учврсти у читавом региону. Посредством НАТО-а, САД су након хладног рата оствариле пресудан утицај на решавање безбедносних питања у региону и у том смислу однеле превагу над Русијом која је традиционално повезана са православним народима на овом простору. Иако Русија и даље улаже напоре у остваривању улоге значајног спољног фактора на Западном Балкану, безбедност региона почива на НАТО-у и то се огледа у неколико важних чињеница. Прво, државе које нису чланице отворено теже да то постану. Изузетак у том смислу су Србија и Република Српска, због болних искустава из недавне прошлости. Друго, НАТО је физички присутан у свим државама у региону, било посредством војних и мировних мисија, било посредством војних база. Опет је Србија изу-

⁴⁰ Gheciu, A., Security institutions as agents of socialization? NATO and the 'New Europe', *International Organization*, 59(04), 2005, 973-1012, pp. 997-1003.

⁴¹ Gibling, D. M. & Sewell, J. A., External threat and democracy: the role of NATO revisited, *Journal of Peace Research*, 43(4), 2006, 413-431, p. 429.

⁴² Иницијатива за сарадњу у Југоисточној Европи, Процес сарадње у Југоисточној Европи, Регионални савет за сарадњу, Јадранско-јонска иницијатива, Процес сарадње на Дунаву, итд.

⁴³ Simić, P., Evroatlantizam i stvaranje „bezbednosne zajednice“ na Balkanu, U: *Nova Srbija, novi NATO – vizija budućnosti za XXI vek*, str. 171-183, Transconflict Serbia, Forum za etničke odnose, Klub 21, Beograd, 2011, str. 181-183.

зетак, али су у овом случају околности промењене закљученим споразумом о логистичкој подршци којим се војном особљу НАТО-а (NSPO) дозвољава слободан пролазак кроз земљу. Треће, све државе региона налазе се у процесу интеграција у ЕУ која у НАТО-у и даље види главног заштитника сопствене безбедности. Упркос несплањима које су савезници имали око Ирака,⁴⁴ али и тежњама ЕУ за формирањем јаким европских безбедносних структура, ЕУ и САД су чврсто повезане у оквиру НАТО-а. Европски савезници се традиционално поуздају у САД када је у питању одбрана и заштита њихове безбедности. Поуздање је посебно изражено код бивших комунистичких држава, сада чланица НАТО и ЕУ, које се у безбедносним питањима више ослањају на моћ САД него што рачунају на западне партнере.⁴⁵

У Србији не постоји већинска подршка грађана учлањењу у НАТО, па је сасвим извесно да би на евентуалном референдуму у овом тренутку изјашњавање по том питању било негативно.⁴⁶ С обзиром на то да суседне земље отворено теже чланству у Алијанси, са изузетком сложене ситуације у БиХ,⁴⁷ постоји могућност да се Србија у блиској будућности нађе окружена чланицама НАТО-а. С једне стране, то би могло да значи њену безбедносну угроженост, јер је НАТО „коаутор досадашње дезинтеграције Србије”.⁴⁸ Међутим, с друге стране, то би, такође, могло да значи да Србија нема разлога за бригу, јер је НАТО безбедносна организација.⁴⁹ Наша академска јавност је подељена по питању чланства. Постоје мишљења да би чланство у НАТО-у осигурало безбедност и стабилност Србије и њену европску будућност (Басара, 2011; Карагаћа, 2011; Павићевић, 2011).⁵⁰ Насупрот томе, има ставова да Србија не треба уопште да размишља о учлањењу у савез који је извршио агресију на њену територију наневши јој при том велику људску, материјалну и еколошку штету и, поред свега, подржао независност јужне српске покрајине (Антић, 2010; Ђетковић, 2010; Ђуретић, 2010; Опачић, 2010; Радиновић и Илић, 2011).⁵¹

⁴⁴ У време напада на Ирак развиле су се две групе мишљења о будућности односа евроатлантских савезника. Једни су тврдили да је криза толико дубока да односи савезника више никада неће бити исти, као и да је учињена непоправљива штета по питању будућег функционисања НАТО-а. С друге стране, постојала су схватања да је штета много мања, да ће поделе између савезника бити брзо превазиђене и да ће односи у НАТО-у бити уравнотежени са завршетком кризе. Било је и мишљења да ће неслагања око Ирака не само бити превазиђена већ да ће ојачати НАТО, ЕУ и односе између САД и европских савезника. О свему томе видети у: Cornish, P., NATO: the practice and politics of transformation, *International Affairs*, 80(1), 2004, 63-74.

⁴⁵ Yost, D. S., Assurance and US extended deterrence in NATO, *International Affairs*, 85(4), 2009, 755-780, p. 765.

⁴⁶ Преко 70% грађана Србије има негативан став по питању чланства у НАТО-у у 2016. години. Извор: Б92 и ЦЕСИД, преузето 15. јуна 2016, са http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=08&nav_category=11&nav_id=1117591.

⁴⁷ Већ се у тексту наводи да у Републици Српској не постоји подршка таквој иницијативи.

⁴⁸ Nakarada, R., Србија и НАТО – izvorišta dilema, U: Simić, D. R. (ur.), *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti*, str. 311-321, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011, str. 319.

⁴⁹ Гађиновић, Р., Србија и НАТО – изазови и одговори, У: *Србија и НАТО – За и против (Мишљења и расправе)*, стр. 109-114, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2010, стр. 112.

⁵⁰ Zbornik radova „Nova Srbija, novi NATO – vizija budućnosti za XXI vek”, Transconflict Serbia, Forum za etničke odnose, Klub 21, Beograd, 2011; Зборник радова са скупа „Атлантске интеграције – предности и недостаци”, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2011.

⁵¹ *Србија и НАТО – За и против (Мишљења и расправе)*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2010; Зборник радова са скупа „Атлантске интеграције – предности и недостаци”.

Такође, у једном делу академског круга влада мишљење да Србија треба да задржи неутралну позицију у односу на чланство у савезима војне природе, али да треба да нађе праву меру по питању остваривања сарадње са њима (Боровић, 2010; Гађиновић, 2010; Ђорђевић, 2010; Савић, 2010; Гајић, 2011; Петровић, 2011; Поповић, 2011).⁵² Заступници овакве позиције сматрају да је учешће Србије у програму Партнерство за мир сасвим адекватан вид сарадње са НАТО-ом. Овај програм представља погодан оквир за унапређење националне и регионалне безбедности, а оставља простор Србији да успоставља сарадњу и са другим релевантним безбедносним организацијама. То је посебно значајно у условима промена и непредвидљивости савременог међународног система. Те промене су двоструке. На једној страни се шири листа изазова, ризика и претњи безбедности на свим нивоима, док на другој страни израстају нови регионални и светски центри моћи који ће имати све већу политичку, економску, па и безбедносну улогу у свету.⁵³ Задатак Србије је да јасно дефинише претње сопственој безбедности и одреди своје место у регионалном оквиру, јер је то предуслов за креирање њене властите мреже безбедносних односа. Да се не би ишло даље по питању њене прокламоване неутралности, најпре би у складу са таквим опредељењем требало усагласити главне стратешке документе.⁵⁴

НАТО је учествовао у решавању најтежих проблема у региону током 90-их година и допринео његовој стабилизацији и демократизацији. Међутим, спровео је и контроверзну ваздушну кампању против бивше СР Југославије која је проузроковала низ негативних последица по интегритет и суверенитет данашње Србије.⁵⁵ Ситуација која данас постоји у региону, а коју, поред осталог, одликују нестабилност Косова, БиХ и Македоније, с једне стране чини пожељним присуство НАТО-а. У исто време, поред и даље постојећих традиционалних, нагомилавају се и не традиционалне безбедносне претње за чије сузбијање средства и деловање НАТО-а нису довољни, али ни адекватни. Највећи безбедносни проблеми у региону потичу од слабих држава које се одликују порозним границама, политичком нестабилношћу, неефикасним и корупцијом захваћеним институцијама, етничким поделама, економском заосталошћу, високом незапосленосту и сиромаштвом. У таквим околностима могуће је заостравање односа између етничких група, али и развој савремених безбедносних претњи попут организованог криминала и тероризма. Зато је за стабилизацију региона, поред НАТО-а, нужно и ангажовање других организација које су креиране за суочавање са оваквим изазовима. Већина европских лидера дели мишљење да ЕУ и НАТО представљају погодан оквир за остварење историјске шансе да Западни Балкан постане миран, стабилан и безбедан регион.⁵⁶

⁵² *Србија и НАТО – За и против (Мишљења и расправе)*; Зборник радова са скупа „Атлантске интеграције – предности и недостаци“.

⁵³ Русија, Кина, ЕУ, Организација уговора о колективној безбедности, БРИК, Шангајска иницијатива и др.

⁵⁴ Довољно је поменути Стратегију националне безбедности Србије усвојену 2009. у којој нема ни речи о прокламованој неутралности Србије.

⁵⁵ Ваздушну интервенцију против СР Југославије 1999. НАТО је спровео без сагласности Савета безбедности УН.

⁵⁶ Zagorcheva, D., NATO Enlargement and Security in the Balkans, *Journal of Regional Security*, 7(1), 2014, 7-33, p. 26; Величковски, И., Слабе државе Западног Балкана као могућа претња регионалној безбедности, *Годишњак Факултета безбедности*, 2015, 103-121, стр. 113-117.

Закључак

Безбедност је најзначајнији сегмент планирања политике и свеукупног развоја једне земље. Зато је важно сагледати све аспекте ситуације у којој се Србија данас налази. С обзиром на ограничене политичке, економске и безбедносне потенцијале, Србија није у стању да самостално заштити своје безбедносне интересе, што је недавна прошлост вишеструко показала. Она мора да буде отворена за склапање свих видова безбедносне сарадње, а НАТО је у том смислу незаобилазан фактор из више значајних разлога. Прво, НАТО ће остати релевантна одбрамбено-безбедносна организација Запада у догледној будућности, а вероватно и најмоћнија војна алијанса у савременом свету.⁵⁷ Према речима америчког професора политичких наука Ричарда Рапа, НАТО који је у стању да „преживи” Бушово време у стању је да „преживи” све.⁵⁸ Уједињене нације, ЕУ и ОЕБС не могу представљати адекватну замену за НАТО, јер не располажу капацитетима за осигурање колективне безбедности евроатлантске заједнице.⁵⁹ Друго, НАТО је практично окружио Србију, што се не сме занемарити. Напротив, Србија мора сарађивати са НАТО-ом докле год он постоји, а сви до сада склопљени споразуми у потпуности одражавају њену свесност у вези са том чињеницом. Треће, али свакако не и последње, Србија стоји чврсто при опредељењу за европске интеграције, што сарадњу са НАТО-ом, који је гарант европске безбедности, чини нужном и пожељном.

Да ли ће Србија постати пуноправна чланица показаће време. Ако је судити према искуствима свих бивших комунистичких држава централне и источне Европе које су након хладног рата у ЕУ и НАТО-у пронашле оквир за остваривање својих безбедносних и развојних циљева, али и тежњама свих осталих земаља Западног Балкана ка интеграцији у евроатлантске структуре, тешко је замислити другачији пут за Србију у ЕУ осим преко претходног чланства у НАТО-у.

Литература

- [1] Brzezinski, Z., *Velika šahovska ploča*, CID, Podgorica, 1999.
- [2] Cornish, P., NATO: the practice and politics of transformation, *International Affairs*, 80(1), 2004, 63-74.
- [3] Crna Gora dobila poziv za članstvo u NATO, preuzeto 24. aprila 2016, sa <http://www.vijesti.me/vijesti/crna-gora-dobila-poziv-za-clanstvo-u-nato-863334>.
- [4] Crnoj Gori stigao poziv u NATO – šta sad? Preuzeto 25. aprila 2016, sa <http://www.dw.com/bs/crnoj-gori-stigao-poziv-u-nato-%C5%A1ta-sad/a-18888258>.
- [5] Croft, S., Guaranteeing Europe's security? Enlarging NATO again, *International Affairs*, 78(1), 2002, 97-114.

⁵⁷ Чланице су најбогатије земље света, а Америка, по војној снази прва међу њима, издваја преко 70% укупних средстава за НАТО, што говори о њеној чврстој решености да овај савез одржи и прилагоди променама које се одвијају у међународном систему. Извор: Defence expenditures of NATO countries, preuzeto 16. aprila 2016, sa http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_06/20150622_PR_CP_2015_093-v2.pdf.

⁵⁸ Rupp, R. E., NATO in Crisis: So They Keep Saying, *International Studies Review*, 12(4), 2010, 650-652, p. 651.

⁵⁹ Yost, D. S., NATO's evolving purposes and the next Strategic Concept, *International affairs*, 86(2), 2010, 489-522, p. 522.

[6] De Nevers, R., NATO's international security role in the terrorist era, *International Security*, 31(4), 2007, 34-66.

[7] Defence expenditures of NATO countries, preuzeto 16. aprila 2016., sa http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_06/20150622_PR_CP_2015_093-v2.pdf.

[8] Friis, K., Nato Enlargement–Back on the Agenda, *Policy Brief*, 2015, 18.

[9] Gheciu, A., Security institutions as agents of socialization? NATO and the 'New Europe', *International Organization*, 59(04), 2005, 973-1012.

[10] Gibler, D. M. & Sewell, J. A., External threat and democracy: the role of NATO revisited, *Journal of Peace Research*, 43(4), 2006, 413-431.

[11] Grillot, S. R., Cruise, R. J. & D'Erman, V. J., Developing security community in the Western Balkans: The role of the EU and NATO, *International Politics*, 47(1), 2010, 62-90.

[12] Istraživanje političkog javnog mnjenja Crne Gore (novembar 2015), preuzeto 24. aprila 2016., sa <http://www.cedem.me/me/izdavstvo/publikacije/send/27-publikacije/1725-istrazivanje-politickog-javnog-mnjenja>.

[13] Meyer, S. E., Carcass of Dead Policies: The Irrelevance of NATO, *Parameters: U.S. Army War College Quarterly*, 33(4), 2003, 83-97.

[14] Nakarada, R., Srbija i NATO – izvorišta dilema, U: Simić, D. R. (ur.), *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti*, str. 311-321, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011.

[15] Noetzel, T. & Schreer, B., Does a multi-tier NATO matter? The Atlantic alliance and the process of strategic change, *International affairs*, 85(2), 2009, 211-226.

[16] Petrović, D., Srbija i savremeni geopolitički procesi u Evropi i na Balkanu, U: *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, str. 64-77, Medija centar „Odbrana“, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2010.

[17] Razvoj odnosa Crne Gore i NATO – ključni datumi, preuzeto 24. aprila 2016., sa <http://www.mvpei.gov.me/rubrike/nato/Razvoj-odnosa-Crne-Gore-i-NATO-kljucni-datumi>.

[18] Rupp, R. E., NATO in Crisis: So They Keep Saying, *International Studies Review*, 12(4), 2010, 650-652.

[19] Simić, P., Evroatlantizam i stvaranje „bezbednosne zajednice“ na Balkanu, U: *Nova Srbija, novi NATO – vizija budućnosti za XXI vek*, Transconflict Serbia, Forum za etničke odnose, Klub 21, Beograd, 2011.

[20] Srbi za Rusiju, ne žele u EU i NATO, B92 i CESID, preuzeto 15. juna 2016, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=08&nav_category=11&nav_id=1117591.

[21] Stanković, S., O granicama Republike Srbije – bezbednosni aspekt, U zborniku: *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, str. 284-299, Medija centar „Odbrana“, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 2010.

[22] Strani mediji o pozivu CG u NATO, preuzeto 24. aprila 2016, sa <http://portalanalitika.me/clanak/210874/kako-su-strani-mediji-izvjestili-o-pozivu-crnoj-gori-da-pristupi-nato-u>.

[23] Svjetska štampa o pozivnici za NATO: Rusija iritirana zbog Crne Gore, Radio Slobodna Evropa, preuzeto 25. aprila 2016, sa <http://www.slobodnaevropa.org/content/sta-pise-svjetska-stampa-o-pozivnici-nato-za-crnu-goru/27407258.html>.

[24] Take That, Vladimir! Foreign policy, preuzeto 25. aprila 2016, sa http://foreignpolicy.com/2015/12/02/take-that-vladimir-putin-nato-europe-russia-montenegro/?wp_login_redirect=0.

[25] Veličkovski, I., *Mesto i značaj NATO-a u spoljnoj i bezbednosnoj politici Sjedinjenih Američkih Država posle 2000. godine*, Master rad, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2013.

- [26] Yost, D. S., Assurance and US extended deterrence in NATO, *International Affairs*, 85(4), 2009, 755-780.
- [27] Yost, D. S., NATO's evolving purposes and the next Strategic Concept, *International affairs*, 86(2), 2010, 489-522.
- [28] Zagorcheva, D., NATO Enlargement and Security in the Balkans, *Journal of Regional Security*, 7(1), 2014, 7-33.
- [29] Zbornik radova „Nova Srbija, novi NATO – vizija budućnosti za XXI vek”. Transconflict Serbia, Forum za etničke odnose, Klub 21, Beograd, 2011.
- [30] Баришић, И., Талијан, М. и Бериша, Х., Балкан – изазови, ризици и претње, *Војно дело*, 66(2), 2014, 72-92.
- [31] Величковски, И., Слабе државе Западног Балкана као могућа претња регионалној безбедности, *Годишњак Факултета безбедности*, 2015, 103-121.
- [32] Гађиновић, Р., Србија и НАТО – изазови и одговори, У: *Србија и НАТО – За и против (Мишљења и расправе)*, стр. 109-114, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2010.
- [33] Ђорђевић Б. и Глишић, М., *Организација Северноатлантског уговора (НАТО)*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013.
- [34] Закон о буџету Републике Србије за 2016. годину, преузето 25. јуна 2016, са <http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/3204-15.pdf>.
- [35] Зборник радова са скупа „Атлантске интеграције – предности и недостаци”, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2011.
- [36] Зборник радова *Србија и НАТО – За и против (Мишљења и расправе)*. Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2010.
- [37] Истраживање – Србија, јесен 2015, Нова српска политичка мисао, преузето 25. априла 2016, са <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/istrazivanje-srbija-septembar-2015.html>.
- [38] Кековић, З., *Системи безбедности*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2009.
- [39] Килибарда, З., *Основе геополитике*, Службени гласник, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2008.
- [40] Механизми сарадње са НАТО-ом, Министарство одбране Републике Србије, преузето 12. маја 2016, са http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=4358.
- [41] Обрадовић, Ж., *Геополитика Србије*, Мегатренд универзитет, Београд, 2011.
- [42] Предлог Закона о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Организације НАТО-а за подршку и набавку (NSPO) о сарадњи у области логистичке подршке, преузето 27. априла 2016, са http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/154-16.pdf.
- [43] Пророковић, Д., *Геополитика Србије: положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012.
- [44] Саопштење СН60, Републички завод за статистику, преузето 24. јуна 2016, са http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/80/59/Saop_186_SN60_srb.pdf.
- [45] Степић, М., *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- [46] Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 88 од 28. октобра 2009, преузето 16. априла 2016, са http://www.vba.mod.gov.rs/strategija_20nacionalne_bezbednosti_lat.pdf.
- [47] Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 88 од 28. октобра 2009, преузето 19. априла 2016., са http://www.vba.mod.gov.rs/strategija_odbrane_lat.pdf.

ИНФОРМАЦИОНИ МЕНАЏМЕНТ ЕПИДЕМИЈЕ ЕБОЛЕ, СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Славимир С. Николић*
Универзитет EDUCONS, Сремска Каменица – Нови Сад,
Факултет за примењену безбедност

Последња регистрована епидемија еболе у западној Африци (2014/2015), у Сијера Леоне, Либерiji и Гвинеји, однела је 11.316 живота – највише у историји свих до сада регистрованих појава овог вирусног обољења на том континенту. Како организација Уједињених нација убраја ширење заразних болести у групу потенцијално највећих претњи светској безбедности, примена адекватног информационог менаџмента у процесу прикупљања и анализе информација о њиховој учесталости и ширењу представља императив у разумевању овог феномена и пружања адекватног одговора на њихову еволуцију. Информациони менаџмент – базиран на јединственом „on-line” гео-информационом окружењу – примењен у борби против епидемије еболе у западној Африци допринео је јачању свеукупних напора међународне заједнице у пружању адекватног одговора на развој епидемије. Такође, омогућио је свим партнерским ентитетима да делују организовано и са идентичним циљем, чинећи техничко партнерство националних и међународних институција могућим и изводљивим – а знатно доприносио је очувању колективне безбедности и унапређењу јавног здравља.

Кључне речи: *Уједињене нације, колективна безбедност, заразне болести, Светска здравствена организација, епидемија еболе, информациони менаџмент, гео-информациони системи*

Увод

Савремене безбедносне претње евидентно превазилазе оне са којима се међународна заједница, отеловљена у организацији Уједињених нација (УН), сусретала током 70 година свог постојања, док све већа повезаност и међусобна зависност држава услед процеса глобализације доводи међународну заједницу на територију на којој обим њених потенцијалних негативних последица по колективну безбедности и међународни мир још увек нису у потпуности познати.

Говорећи о колективној безбедности, организација УН је – процењујући претње са којима се међународна заједница у том тренутку суочава – 2004. године дефинисала¹ шест области као највећу претњу светској безбедности: социо-економске

* Ставови изнесени у овом раду су ауторови и не одражавају ставове УН; nikolics@un.org.

¹ "Безбеднији свет: Наша заједничка одговорност" („A More Secure World: Our Shared Responsibility”); <http://daccess-ods.un.org/TMP/2686949.37229156.html>

претње, укључујући сиромаштво, заразне болести и деградацију природног окружења; конфликте између држава; конфликте унутар држава, укључујући грађанске ратове, геноцид и злочине великих размера; пролиферацију оружја масовног уништења – нуклеарног, радиолошког, хемијског и биолошког; тероризам и транснационални организовани криминал.

Заразне болести означене су као засебна врста претње, која поседује капацитет да формира окружење које је плодно исходиште других претњи, укључујући и оружане конфликте – тим пре уколико таква окружења карактерише и сиромаштво популације, деградација животног окружења, оскудица основних природних ресурса, те значајне негативне климатске референце. Иако се налазимо у 21. веку, који карактерише изузетан технолошки напредак и напредак на пољу медицине и открића у истраживању, имунизацији и лечењу, сведоци смо појава нових заразних болести², те поновних појава већ раније познатих заразних болести³, као и пораста њихове отпорности на постојеће лекове.⁴

У такве случајеве спада и узастопно избијање епидемије еболе⁵ у протекле четири деценије на афричком континенту, а услед сталне циркулације ебола вируса у природном окружењу. Последња регистрована епидемија заразне болести еболе у западној Африци, која је трајала од јула 2014. до децембра 2015. године, однела је укупно 11.316⁶ живота у три суседне државе – Сијера Леоне, Либерии, Гвинеји – највише у историји свих до сада регистрованих појава еболе на овом континенту.

Како је у периоду од 1976. до 2012. године Африку захватило укупно 28 епидемија еболе, са 1.590 жртава⁷, ова последња епизода представљала је убедљиво најкомплекснију и најсмртоноснију епидемију до сада забележену. Државе које су биле најизложеније на ширење ове болести карактеришу слабе здравствене институције, мањак медицинских кадрова и инфраструктурне мањкавости,⁸ али су, поред тога, и државе које су релативно тек недавно изашле из дугог периода оружаных конфликата и политичке нестабилности.⁹

Дефинишући географски и временски оквир предметне области, овај стручни рад фокусиран је на суко-специфично истраживање информационог менаџмента у

² Као што су (од 1975. године до данас) лајмска болест, легионарска болест, HIV, ебола, болест лудих крава, болест вируса западног Нила или SARS; *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 22, No. 3, March 2016, http://wwwnc.cdc.gov/eid/pdfs/vol22no3_pdf-version.pdf.

³ Као што су, посматрајући век уназад, жута грозница, маларија или денги грозница; Duane J. Gubler, Centers for Disease Control and Prevention, Fort Collins, Colorado, USA, *Resurgent Vector-Borne Diseases as a Global Health Problem*, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2640300/pdf/9716967.pdf>.

⁴ <http://www.who.int/drugresistance/diseases/en/>

⁵ Ебола, или ебола хеморагична грозница је тешко и често фатално вирусно обољење код људи. Вирус еболе, чије је природни „домаћин” породица слепих мишева, преноси се на људе путем директног контакта са телесним течностима дивљих животиња заражених вирусом, а шири се кроз људску популацију блиским директним физичким контактом са телесним течностима заражене особе.

⁶ До 16. марта 2016. године, <http://apps.who.int/ebola/current-situation/ebola-situation-report-16-march-2016>

⁷ http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs103_ebola_outbreak.xls

⁸ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs103/en/>

⁹ Уједињене нације су у последње две декаде ангажовале мировне операције у Сијера Леоне и Либерии. The United Nations Mission in Sierra Leone (UNAMSIL), 1999 - 2006. The United Nations Mission in Liberia (UNMIL), 2003-до данас.

таквом једном комплексном безбедносном окружењу – анализом специфичне безбедносне претње и случаја, епидемије еболе. Рад ни у једном свом делу не обелодањује поверљиве садржаје, како организације УН, тако ни било које друге (међународне) организације. Све информације коришћене у истраживању и припреми овог материјала, укључујући и оне најактуелније, потичу из отворених извора.

Циљ овог рада јесте давање одговора на питање које облике информационог менаџмента је међународна организација применила ради спознавања динамике ширења специфичне регионалне, потенцијално и глобалне, безбедносне претње – а посматрано у случају последње епидемије заразне болести еболе у западној Африци.

Говорећи о корисности и примењивој вредности овог стручног рада, аутор сматра да су и практичари и извршни органи (установе, институције) ангажовани у системима медицинске заштите (уједно безбедносног менаџмента) у обавези да прате, разумеју и у оквиру својих надлежности примењују сазнања о борби против различитих болести, тим пре имајући у виду тренд све интензивније улоге Републике Србије, односно професионалних припадника Генералштаба Војске Србије и Министарства одбране¹⁰ – здравствених радника, по питању учествовања у мировним операцијама организације Уједињених нација.¹¹ Стога, циљна група која може имати нарочите користи од увида у изнесену материју представља лица која јесу или која ће тек бити ангажована на специфичним задацима медицинског обезбеђења у националним, регионалним или оквирима међународне организације (УН).

Заразне болести као савремена безбедносна претња

Савремени ниво претњи од ширења заразних болести, било нових или већ познатих (понављајућих), данас добије једну сасвим нову квантитативну одредницу. Обликујући [заразне болести] људску историју хиљадама година, те ширећи се са кретањем трговаца, путника, освајача, миграцијом становништва и путем природних носилаца, јединица брзине и обима њиховог потенцијалног ширења сада – у јеку глобализације, виртуелног брисања државних граница и мобилности-покретљивости без преградана у историји човечанства – мери се хиљадама километара по часу.¹²

Додајући на то елементе промена у животним окружењима, оне наметнуте урбанизацијом и климатским дешавањима, те све бржу адаптацију – отпорност микроорганизама, капацитет ширења заразних болести данас је значајнији него икада. Оне својим неконтролисаним ширењем веома брзо могу постати глобална (колективна) безбедносна претња – потврђујући чињеницу да представљају доминан-

¹⁰ Преглед мировних операција УН и мултинационалних операција ЕУ у којима тренутно учествују припадници Министарства одбране Р. Србије; <http://www.mnop.mod.gov.rs>

¹¹ Мисија у Демократској Републици Конго, где Војска Србије учествује од 7. марта 2003. године са једним санитетским тимом за евакуацију ваздушним путем (АМЕТ); http://www.mnop.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=87&active=text. Мисија у Централноафричкој Републици, - где је Војска Србије 11. децембра 2014. године упутила 68 припадника који су формирали војну болницу 2. нивоа; http://www.mnop.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=93&active=text

¹² Вирус ебола из западне Африке успео је да се прошири у току 2014–2015. године до Шпаније (један оболели), Велике Британије (ибид) и Сједињених Америчких Држава (један смртни случај, четири оболела).

тан узрочник превремене смрти људских бића,¹³ те као такве остају једна од примарних претњи колективне безбедности данашњице.

У контексту шесте деценије четврте технолошке револуције (започете крајем седамдесетих година¹⁴ прошлог века, појавом интернета), виртуелног брисања граница које би безбедносне претње држале у оквирима државних граница, те ере у којој живимо, све више оптерећеној „хипер” тероризмом¹⁵ или „модерним” тероризмом, системи колективне безбедности на нивоима од националног до наднационалног директно се сучељавају са нарастајућом вероватноћом¹⁶ нових, далеко деструктивнијих форми тероризма – укључујући и биолошки тероризам, заснован на злонамерном ширењу микроорганизама, вируса заразних болести, патогена или сличног, заразног и смртоносног, биолошког материјала. Не залазећи детаљније у ову област, неопходно је напоменути да се капацитет реализације таквог типа безбедносних претњи – данас још увек нереализован у пракси¹⁷ – експоненцијално повећава са процесом глобализације, осетним слабљењем државних институција, пролиферацијом класичног наоружања и развојем криминалних, те нарочито „non-state” група – који попримају све значајну улогу у динамици међународних односа. На тај начин ова безбедносна претња се знатно усложњава и добија вишедимензионални карактер, нарочито у друштвеним заједницама подложним интерним и екстерним социо-економским или политичким шоковима.

Као заразне болести неумитно и доказано поседују изузетан капацитет да дестабилизују, како нације, тако и читаве регионе или, пак, целокупну људску заједницу – имајући потенцијал да проузрокују катастрофалне друштвене и економске губитке – прикупљање и анализу информација о учесталости заразних болести представљају „*conditio sine qua non*”, односно премиса њиховог разумевања и пружања адекватног одговора на њихову еволуцију као савремене безбедносне претње.

Формални извор информација о ширењу заразних болести представља Светска здравствена организација (СЗО), у сарадњи са владама држава и универзитетским центрима специјализованим за њихово праћење,¹⁸ као што су „*US Centers for Disease Control and Prevention*”,¹⁹ „*UK Public Health Laboratory Service*”,²⁰ „*French Pasteur Institutes*”²¹ и сличне институције које доприносе глобалном мониторингу заразних болести, заједно са специјализованим агенцијама организације УН.²² Формалне изворе информација подржава и група неформалних извора, сачињена од експерата

¹³ The world health report 1995 - Bridging the gaps: Infectious diseases kill over 17 million people a year: WHO warns of global crisis; http://www.who.int/whr/1996/media_centre/press_release/en/

¹⁴ ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network), 1977-1979.

¹⁵ Michael Dartnell - Hyperterrorism: A New Form of Globalized Conflict, <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=305>

¹⁶ Изјава (упозорење) министра иностраних послова Француске Републике, Мануела Валса (фебруар 2016. године) са Минхенске безбедносне конференције (Munich Security Conference), на тему тероризма: „...хипер тероризам је овде, и ту намерава да остане...”, <http://news.sky.com/story/1641436/hyper-terrorism-here-to-stay-french-pm-warns>

¹⁷ Посматрајући са становишта употребе оружја за масовно уништавање.

¹⁸ Формални извори информација о ширењу заразних болести, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs200/en/>

¹⁹ <http://www.cdc.gov/about/facts/cdcfastfacts/surveillance.html>

²⁰ <https://www.gov.uk/guidance/london-public-health-laboratory-services>

²¹ <http://www.pasteur.fr/en>

из области медицине и здравства, те невладиних организација – оснажених у свом раду телекомуникационим технологијама, глобалном доступношћу интернета, те продорношћу друштвених медија, који заједно омогућују веома брзу размену информација и квалитетнију комуникацију између експерата у предметној области.²³

Информациони менаџмент и аналитика у мисијама УН

Гледајући декаду уназад (2005. до 2015. година), неколико студија које је предузела међународна организација дефинише процесе информационог менаџмента, односно аналитичких процеса у УН. Прва од значајнијих међу њима јесте „Извештај службе за интерни надзор о ефикасности војноинформационог менаџмента у мировним операцијама Уједињених нација” („*Report of the Office of Internal Oversight Services on the review of the effectiveness of military information management in United Nations peacekeeping operations*”)²⁴ из 2005. године. Како се наводи у овом извештају, свеобухватно и ефикасно управљање информацијама је од кључног значаја за информисано доношења одлука у мировним операцијама, нарочито у нестабилним срединама, које захтевају брзо и темељно прикупљање и анализу информација ради реализације мандата мисије.²⁵ Исти документ наводи да је иницијална фаза у успостављању мисија УН њихова најосетљивија „тачка”, те захтева нарочиту пажњу и време за формирање базе пуноважних извора информација и развој ефикасних аналитичких процеса – што се управо читава у тајмингу и једној од основних сврха прве икада хитне здравствене мисије („*UN Emergency Health Mission*”), „*UN Mission for Ebola Emergency Response*” (UNMEER), чији ће специфични гео-информациони систем бити разматран у овом раду.

Уклањања евентуалних недоумица ради, иако предметни извештај у наслову говори о информационом менаџменту у „војном” окружењу унутар операција УН, део који третира информациони менаџмент у мировним операцијама УН јасно наводи задовољство службе за интерни надзор успостављањем интегрисаног, централизованог аналитичког система у мисијама УН, концептираног у виду Заједничке аналитичке ћелије мисије („*Joint Mission Analysis Cell*” – JMAC)²⁶, чији је задатак да прикупља, врши фузију, анализира и експлоатише информације са сврхом (обавештајне) подршке основних информационих клијената – војних, полицијских, цивилних и хуманитарних руководећих структура у мировним операцијама УН.²⁷ Већ наредне 2006. године организација УН прописује и прве тактичке и оперативне принципе и смернице информационог менаџмента и аналитике (обавештајног рада) у УН, у виду „*JMAC Policies and Guidelines*”²⁸, а аналитичке „ћелије” (са до 10 лица) постепено прерастају у „центре” (са десетинама лица у свом саставу), уз значајна појачања и по питању расположивих материјалних ресурса.

²² Global infectious disease surveillance, Fact sheet N°200, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs200/en/>

²³ Ибид.

²⁴ http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/60/596&referer=/english/&Lang=E

²⁵ Ибид, резиме извештаја, стр. 1.

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Joint_Mission_Analysis_Centre

²⁷ Ибид, извештај, стр. 24-25.

²⁸ Policy on Joint Mission Analysis Centres (JMAC). <http://repository.un.org/handle/11176/89517>

Напоменимо уз то и чињеницу да извештај панела експерата УН из 2004. године о претњама, изазовима и променама у својој садржини користи израз „аналитика” 18 пута, те истиче потребу њеног унапређења²⁹ у мисијама организације Уједињених нација пет пута (битност ове напомене у потпуности се приказује у даљем тексту).

Примећујући одређену паузу у озбиљнијем академском третирању области информационог менаџмента и аналитике у УН од периода од 2004/2005. године до данас, крајем овог посматраног периода дешава се технички „најпоткованија” студија до сада у историји организације УН – „Извештај експертског панела о примени нових технологија и иновација у мировним операцијама” („*The Performance Peacekeeping*”)³⁰, објављена 2015. године. Што се тиче аспекта унапређења информационог менаџмента – као критичног фактора у мисијама УН – ова студија дотиче појмове „аналитике” чак 52 пута, „обавештајног рада” („*intelligence*”) 42 пута, „информационог менаџмента” 27 пута и „ЈМАС”-а 16 пута, сврставајући област информационог менаџмента и аналитике у операционе императиве мисија УН.

Говорећи о информационом менаџменту и аналитици у комплексним безбедносним окружењима – као што је случају ширења заразне болести еболе у западној Африци – иста студија дотиче у укупно 27 наврата, а у директној вези са прикупљањем и анализом информација, и појам гео-информационих система („*Geographic Information Systems*” – GIS); било да се ради о областима њихове употребе за стицање ситуационе обавештености, мапирање, тј. картографију, управљање, менаџмент или подршке у процесу прикупљања, обраде и размене информација, итд. Употреба управо тих GIS система представљала је кључни механизам у процесу спознавања динамике ширења заразне болести еболе током њене последње епидемије у западној Африци.

Гео-информациони системи

Међународна организација и кључни информациони партнери приступали су помоћу одређених гео-информационих система (GIS) процесу прикупљања, организације, те обраде и аналитике информација коришћених у разумевању ширења заразне болести еболе током 2014. и 2015. године у западној Африци.

Превазилазећи доба када су GIS системи били сматрани пуким оруђем за израду физичких мапа (картографија), они данас омогућавају корисницима ефикасно прикупљање, складиштење, интерактивну манипулацију и анализу података, те управљање и визуелно представљање широког спектра информација који садрже географске и географски корелативне компоненте (као што су метеоролошки подаци добијени од удаљених сензора, социо-економски, демографски, подаци о саобраћајној инфраструктури, итд.).

Аналитичари данас могу да прикажу употребом ових система велику количину информација организованих у слојевима („*layers*”),³¹ обављају прорачуне на њима и на ин-

²⁹ Извештај користи израз „intelligence” (обавештајни рад).

³⁰ Final Report of the Expert Panel on Technology and Innovation in UN Peacekeeping, 2015, <http://www.performancepeacekeeping.org/>.

³¹ Дефиниција термина: layer или слој представља део географске реалности одређене територије приказан у дигиталном облику или карти. Тако на карти територије слој могу да представљају, примера ради, информације о путној мрежи, воденим токовима или пошумљеним подручјима.

терактивни начин идентификују односе међу подацима у просторним и временским димензијама, те приказују резултате у било физичком било дигиталном картографском облику, или их пак припремају за употребу у софтверским апликацијама – као што су „Web” карте или „Web”-базиране платформе (апликације) које се могу користити на вишеструким информационом платформама. Употреба тих апликација може да обезбеди стварање заједничке оперативне слике која се користи за стицање ситуационе обавештености, израду анализа, моделирање, израду сценарија или односа догађања (функција предвиђање), те сагледавање могућих трендова и образаца понашања различитих појава.

Како је најсвежији практичан пример синергије формалних и неформалних извора у информационом менаџменту и аналитици епидемије еболе у западној Африци главни предмет проучавања овог стручног рада, у следећим поглављима биће разматране „on-line” гео-информационе платформе (апликације) развијене ради прикупљања, организације, обраде и слободне размене гео-просторних и статистичких података и анализа, односно биће описано како су оне одиграле изузетну улогу у процесу планирања и доношења стратешких одлука од стране менаџмента Светске здравствене организације и УН у борби против ширења еболе током 2014. и 2015. године.

Платформа UNMEER GIMS („Geo-Information Management Services”)

Током прве фазе одговора СЗО на епидемију еболе крајем 2014. године, која је подразумевала ургентно појачање свеукупних капацитета на терену³² („rapid scale-up of the response”) организација УН је, по налогу Генералне Скупштине и Савета безбедности Организације,³³ предузела изванредан корак за покретање прве икада хитне здравствене мисију („UN Emergency Health Mission”), „UN Mission for Ebola Emergency Response” – UNMEER.

Ова, за организацију УН историјска одлука донесена је у тренуцима када је СЗО бележила на стотине нових случајева еболе сваке недеље, а међународна заједница је страховала од вероватноће сценарија потпуне немоћи у заустављању већ тада експоненцијалног ширења ове заразне болести. Сентименти су свакако били појачани страховитим призорима умирућег становништва на улицама главних градова држава западне Африке, а који су долазили од „mainstream” и друштвених медија.

Мисија UNMEER, успостављена септембра 2014. године у Либерии (као држави најпогођенијој вирусом еболе у региону), чији је мандат престао крајем 2015. године, замишљена је као ургентна мера за задовољавање тренутних потреба у борби против еболе, а подразумевала је ургентно ангажовање финансијских, логистичких и људских ресурса организације УН на територијама погођених земаља.³⁴

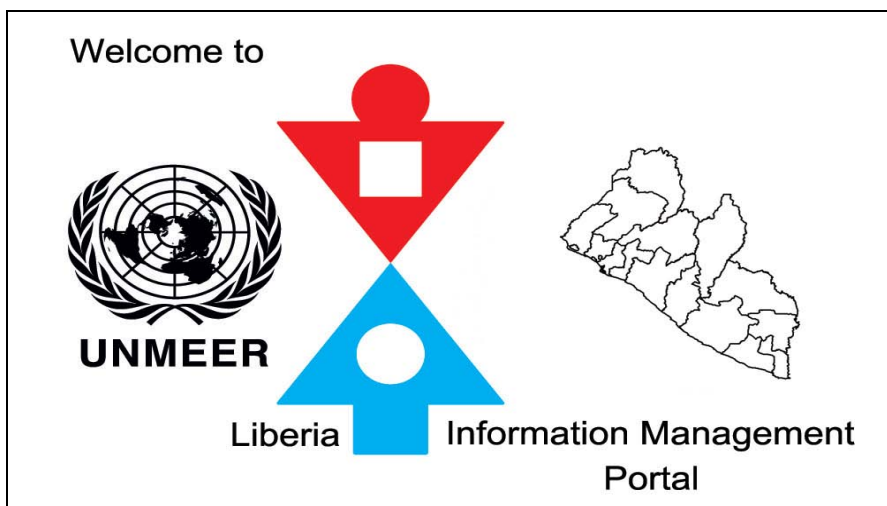
³² Повећање броја центара за третирање ебола случајева (мини болнице и болеснички лежајеви), убрзано запошљавање лица за ангажовање у тимовима за безбедно сахрањивање жртава, те јачање капацитета за ангажовање друштвених заједница у борби против ове епидемије <http://www.who.int/csr/disease/ebola/response/phases/en/>

³³ Резолуција Генералне скупштине УН бр. 69/1, усвојена Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 2177; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/69/1, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2177\(2014\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2177(2014)).

³⁴ <http://ebolaresponse.un.org/un-mission-ebola-emergency-response-unmeer>

Као хитна („*ad hoc*“) мисија, UNMEER се суочавала са великим бројем изазова, укључујући промптно обезбеђење буџета мисије, те обезбеђење потребног броја и квалитета адекватних кадрова, али је свакако један од њених најбитнијих задатака представљало прикупљање, аналитичка обрада и припрема информација од значаја за разумевање ширења еболе. Значај тог задатка повећавао се са чињеницом да се радило о потреби информационе обраде изузетно великог оперативног окружења (три државе), које карактерише неадекватна инфраструктура здравственог система, те окружење тешко оптерећено епидемиолошком ситуацијом, страхом и, свакако, стигмом. Укратко, један о кључних циљева мисије UNMEER био је да свом руководству, СЗО и осталим партнерским ентитетима у борби против еболе обезбеди тачне информације о територији обухваћеној епидемијом – тј. „*baseline data*“.³⁵

Управо са том сврхом развијен је UNMEER GIMS („*Geo-Information Management Services*“),³⁶ гео-информациона „*Web Map*“ платформа (апликација) базирана на ArcGIS³⁷ систему, која омогућава једноставно и лако прикупљање, претраживање, мапирање, анализирање и слободну размену гео-просторних података и информациони ресурса на било којем уређају – класичним рачунарима, таблет уређајима, паметним телефонима – на било којој локацији и у било ком тренутку. Као таква, она је омогућила лицима која нису експерти из области гео-информационог менаџмента да самостално обављају послове мапирања и картографске анализе на било ком уређају прикљученом на интернет (и информациони сервер Мисије), те омогући ширу употребу и размену гео-просторних података.

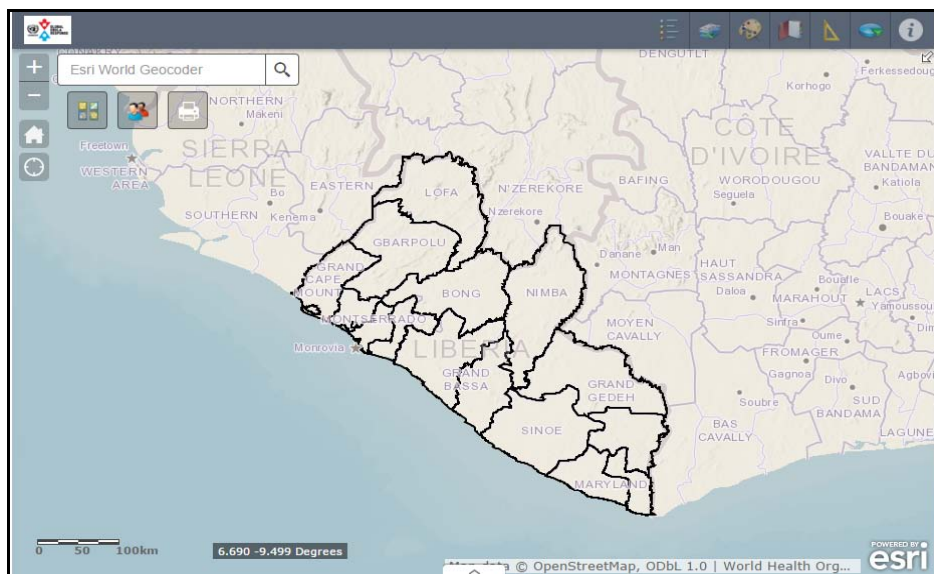
Слика 1 – Улазни екран апликације (<http://www.unmeer-im-liberia.website/gims>)

³⁵ Базне, основне податке (слојеве података).

³⁶ <http://www.unmeer-im-liberia.website/gims-user-guide>

³⁷ Систем ArcGIS је софтверска апликација која се користи за дизајн и израду карата, претрагу гео-просторних информација, уређивање и обраду географских података. <https://www.arcgis.com/features/>

Говорећи о садржини³⁸ UNMEER GIMS-а, његова улога била је обједињавање дигиталних информационих слојева (*"layers"*) са гео-просторним и социо-демографским подацима (*"datasets"*) о територији погођеној епидемијом, а које је прикупљао од својих главних информационих партнера: Либериског завода за статистику и гео-информационе услуге (*"Liberia Institute for Statistics and Geo-information Services"* – LISGIS)³⁹ и мировне мисије организације УН у Либерии (*"United Nations Mission in Liberia"* – UNMIL).⁴⁰ На тај начин UNMEER GIMS је омогућио обједињавање националних информационих извора по питању доступности здравствених установа (амбуланти), болница и домова здравља, јединица за лечење еболе, комуналних здравствених центара, логистичких база (основаних са циљем подршке борбе против еболе), граничних прелаза, школа и слично. Тако креирана база података касније је оснажена и слојевима информација о путној мрежи, хидрологији, областима (регијама, општинама) територије погођене еболом, те информацијама о индивидуалним насељима свих величина.

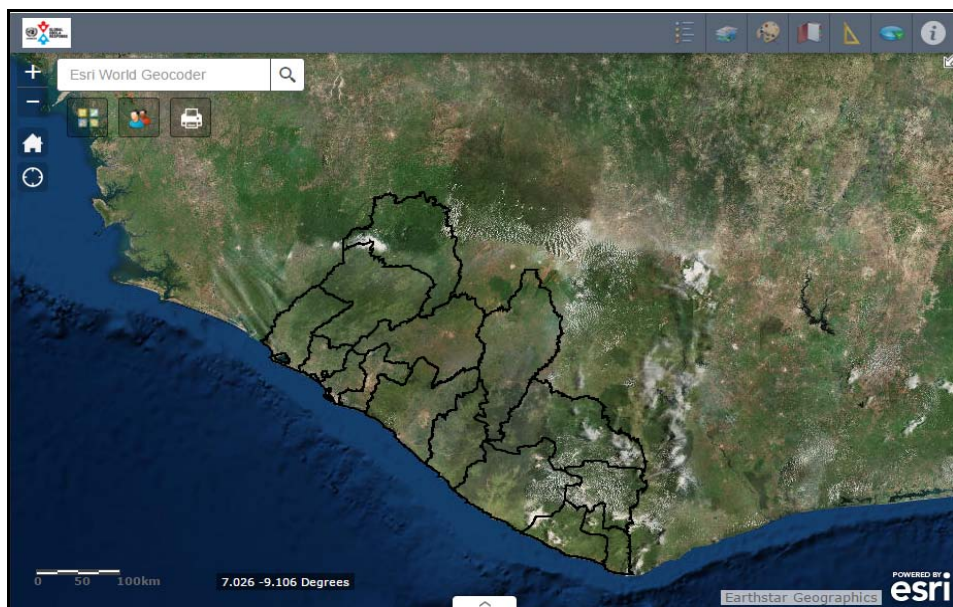

Слика 2 – Основни картографски административни приказ шире територије погођене еболом у UNMEER GIMS „Web Map” апликацији

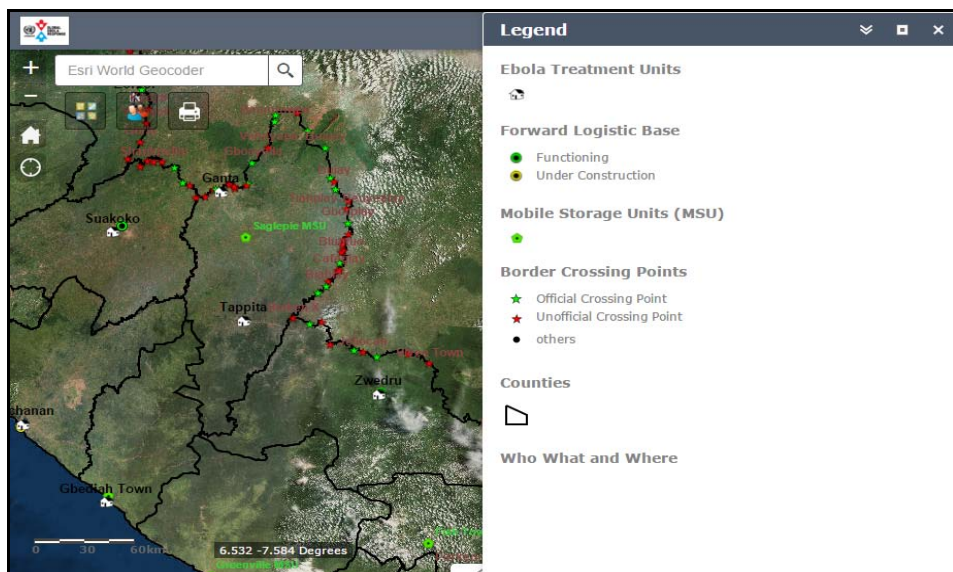
³⁸ Посматрамо систем примарно као базу података, односно дигитални слој информација у гео-информационом систему.

³⁹ <http://www.tlcafrica.com/lisgis/lisgis.htm>

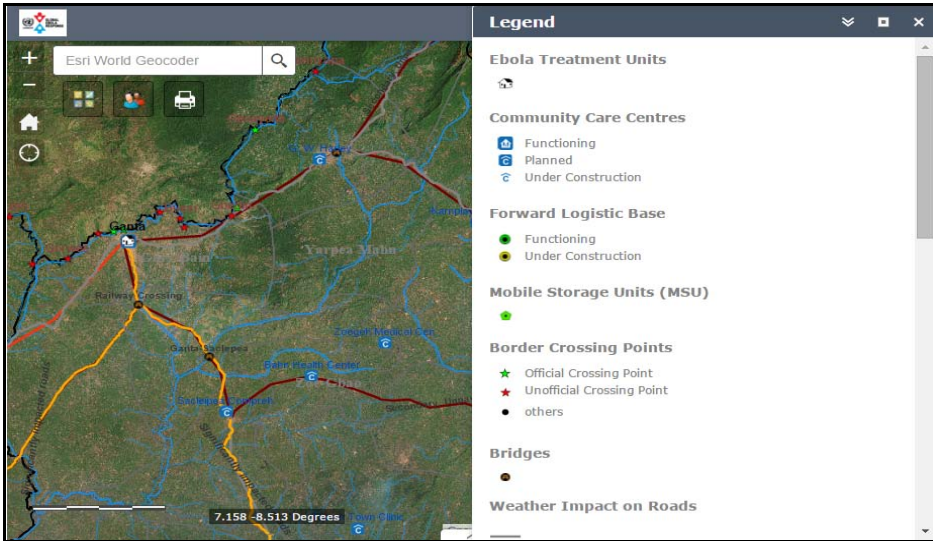
⁴⁰ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/>

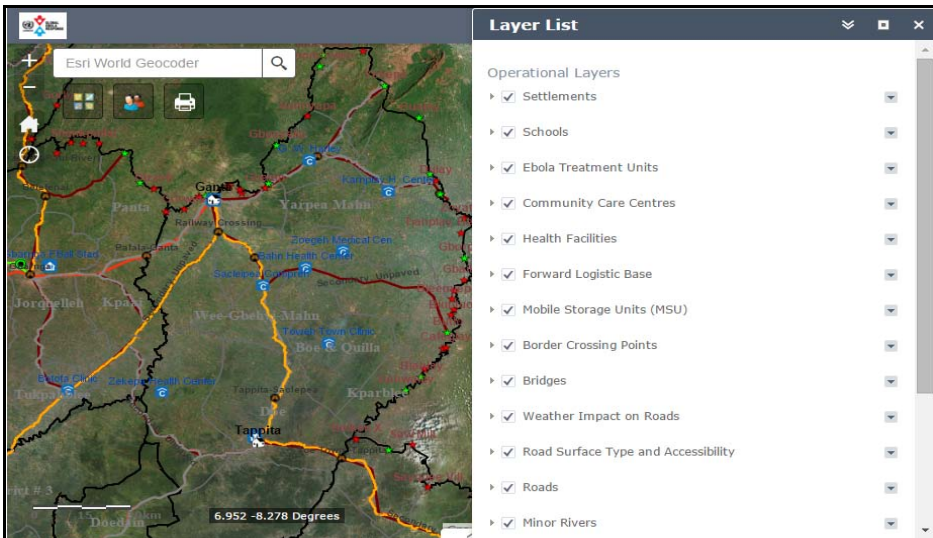
Слика 3 – Визуелно прихватљивија опција основне картографске галерије у UNMEER GIMS апликацији – сателитски снимак

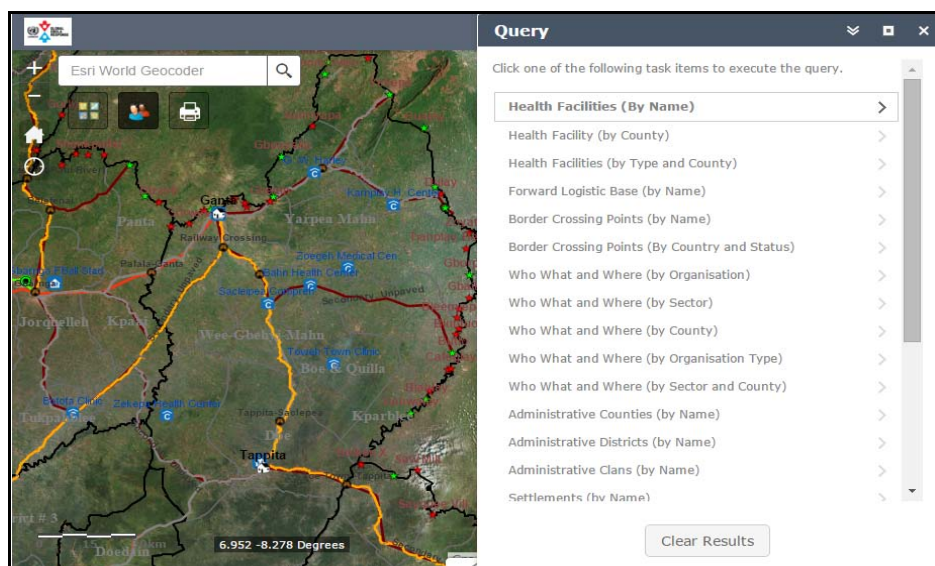
Слика 4 – Детаљнија карта, са слојевима који садрже гео-просторне и социо-демографске податке и њихову легенду

Слика 5 – Још детаљнији увид у карту, где се појављују нови информациони слојеви (путна мрежа, хидрографија, логистичке базе, комунални здравствени центри), док се легенда аутоматски прилагођава новим елементима у приказу.

Слика 6 – Опције информационих слојева доступних за прегледање на UNMEER GIMS апликацији

Слика 7 – Опције доступне за претраживање специфичних елемената садржаних у бази података

Представљајући основу, тј. стандардне гео-просторне информације, апликација UNMEER GIMS „Web Map” представљала је „*conditio sine qua non*” у процесу развијања потребног информационог окружења за праћење ширења епидемије еболе. Неминовно, по уградњи „*baseline data*” (слојева), следећа фаза у развоју одговарајућег информационог менаџмента епидемије морала је да подразумева обогаћивање, тј. фузију ове групације података са слојевима података о забележеним случајевима еболе (тј. „*health data*”), што је предмет разматрања у секцији бр. 3 овог поглавља („*Humanitarian Data Exchange*” – HDX платформа).

Платформа EBOLA GEONODE

Ebola GeoNode⁴¹ је друга врста „*on-line*” гео-информационе платформе намењене обједињавању и слободној размени „*baseline data*”. Израђена је у партнерству између мисије UNMEER, организације америчког Црвеног крста („*American Red Cross*”), хуманитарно-информационог тима у америчком Стејт департменту („*Humanitarian Information Unit at the U.S. State Department*”), Светске банке („*World Bank*”), организације за пружање помоћи у катастрофама („*The Global Facility for Disaster Reduction and Recovery*” – GFDRR) и УН агенције за координацију хуманитарних активности („*Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*” – OCHA).

Платформа обједињује „*baseline data*” добијених од UNMEER-а са свим осталим формалним и неформалним изворима оперативних гео-просторних података, скраћујући тако

⁴¹ <http://ebolageonode.org/>

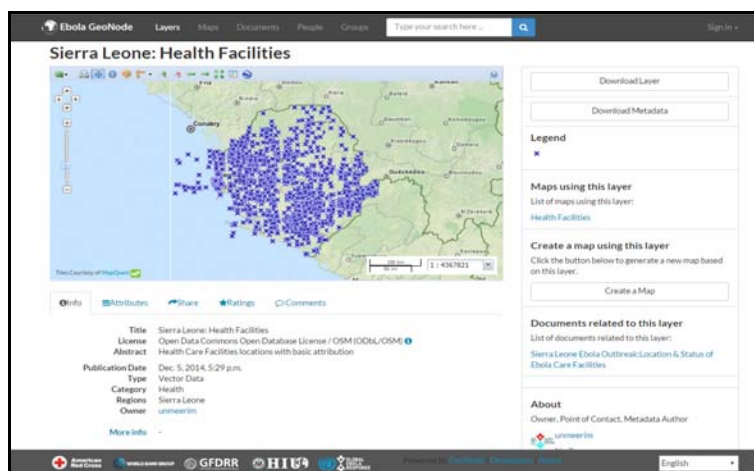
време потребно за претрагу информација из различитих извора – омогућавајући корисницима брзу израду картографских производа (мапа) и приступање нумеричким подацима (иза) гео-просторних слојева. Ebola GeoNode платформа обједињује преко 60 различитих гео-просторних слојева („layers“), укључујући административне границе, транспорт, логиистику, здравствене установе на територији погођеној епидемијом еболе, итд.

Слика 8 – Улазни екран у Ebola GeoNode (<http://ebolageonode.org/>)

Слика 9 – Доступни информациони слојеви (укупно 61) у Ebola GeoNode

Слика 10 – Узорак извршеног мапирања територије употребом једног слоја информација – „здравствене установе у Сијера Леоне” (приметно је да базна мапа наликује оној у систему коришћеном у UNMEER GIMS „Web Map” апликацију)

Платформа HDX („Humanitarian Data Exchange”)

Још једна платформа за отворену размену података је HDX, креирана ради брзог и једноставног увида у базе података са хуманитарним подацима и изградом анализа. Ентитет надлежан за одржавање и ажурирање платформе и њене базе података је ОСНА, чија је функција координација активности између актера ангажованих у организацији и реализацији хуманитарних активности. Иницирана 2014. године, платформу данас користи око 180 различитих организација, било да припадају организацији УН, владином или невладином сектору, у преко 200 држава и територија⁴², обједињујући скоро 2.000 различитих база података – од оних које третирају избегличке кампове у Сирији, до база података о ширењу еболе током последње епидемије забележене у западној Африци.⁴³

Платформа HDX садржи укупно 62 базе података (слојева) које се односе на епидемију еболе, укључујући локације и укупан број „могућих”, „потврђених” и „вероватних” случајева еболе⁴⁴, са напоменом да статистичке анализе и подаци приказани у платформи представљају „најбоље процене СЗО израђене применом методологија за дефинисање специфичних индикатора намењених за израду компаративних анализа ширења еболе међу погођеним земљама у датом времену”.⁴⁵ Говорећи о визуелизацији локација и статистици, тј. квалитативној и квантитативној анализи ширења еболе, јасно је да HDX платформа садржи (пored оперативних података о територији погођеној епидемијом) и информације које су најдрагоценије у менаџменту ширења епидемије еболе – „health data”.

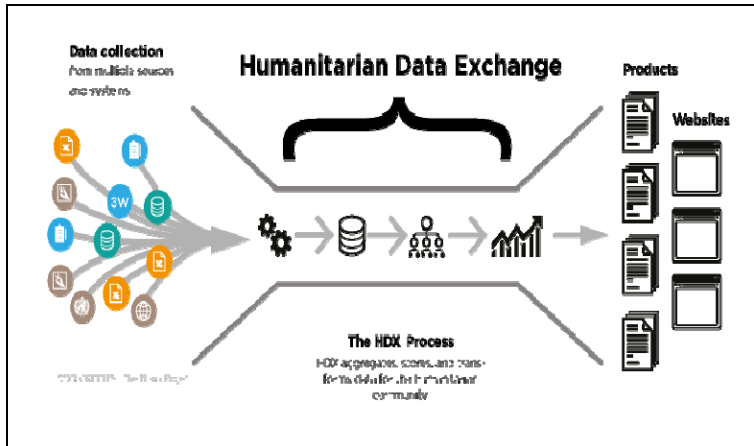
⁴² HDX Frequently Asked Questions; <https://data.hdx.rwlab.org/faq>

⁴³ HDX Introduction Video; <https://www.youtube.com/watch?v=hCVyiZhYb4M>

⁴⁴ Примењено методолошко разврставање случајева – терминологија се користи и у наредном поглављу.

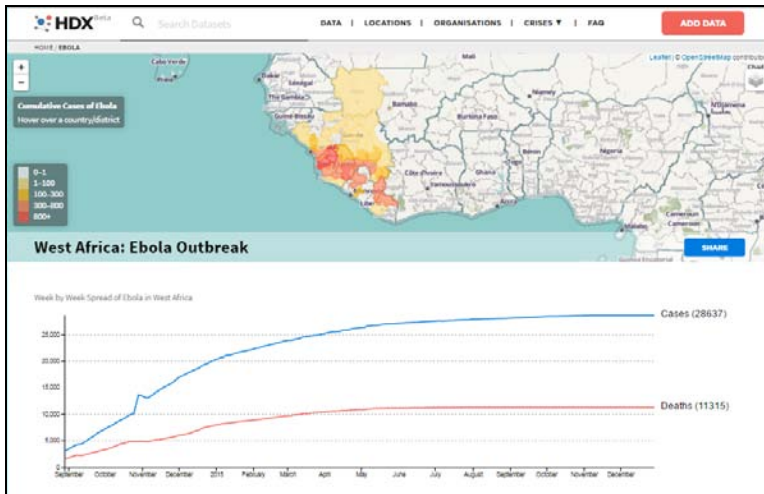
⁴⁵ Ebola data and statistics disclaimer; <http://apps.who.int/gho/data/node.ebola-sitrep>

Платформа HDX стога нуди корисницима, поред „сирових“ аритметичких података садржаних у базама података, и интерактивне мапе са израженим вредностима случајева еболе у државама погођеним епидемијом, статистичке анализе и графичке приказе у више од 20 различитих облика – од PDF, Exel, text, data, GPS формата до „Web“ сајтова.

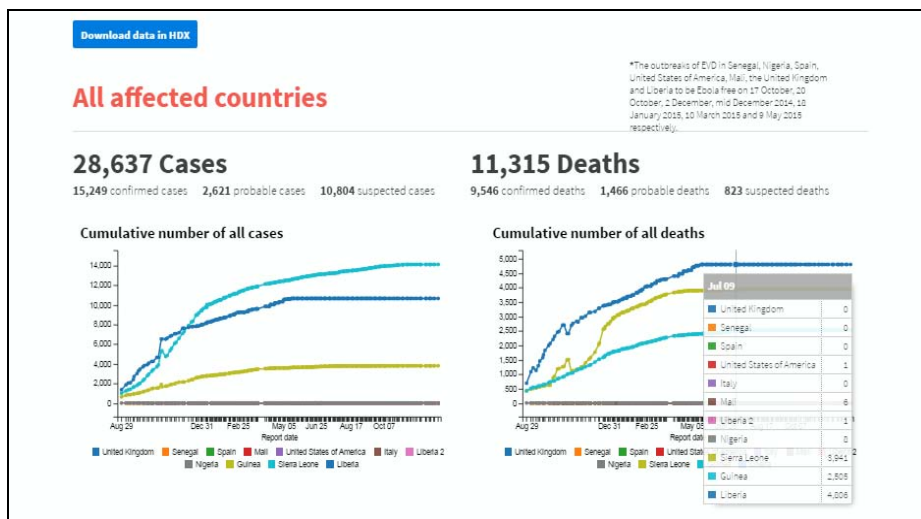

Слика 11 – Принцип рада платформе

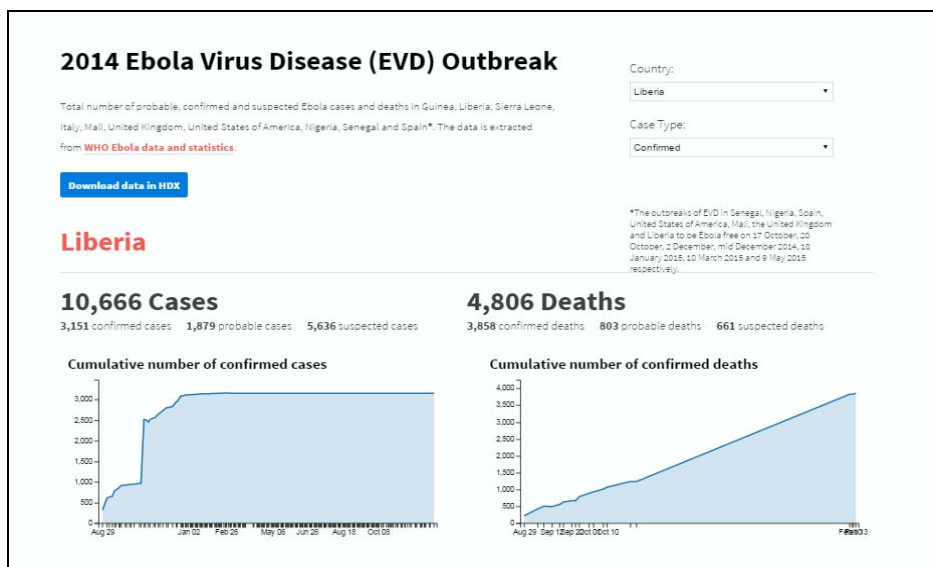
Овде је приказано и неколико карактеристичних, самоописних аналитичких производа ове платформе.

Слика 12 – Основни екран HDX платформе (интерактивна верзија доступна на <https://data.hdx.rwlab.org/ebola>) коју у самом почетку употребе пружа кориснику могућност интерактивног приступа подацима о ширењу еболе на погођеној територији, уз упоредни кумулативни приказ случајева оболелих од еболе или смртних случајева

Слика 13 – Визуелна статистичка анализа случајева еболе и смртности у свим државама погођеним епидемијом, са могућношћу одабира – интеракције са подацима на скали у жељеном времену и простору (курсор постављен на локацију – време тражене информације) (<http://docs.hdx.rwllabs.org/west-africa-ebola-outbreak-visualization/>)

Слика 14 – Ажурирани приказ претходног екрана представља визуелну статистичку анализу случајева еболе и смртности у Либерији, као држави најпогођенијој епидемијом; (<http://docs.hdx.rwllabs.org/west-africa-ebola-outbreak-visualization/>)

Регистрација и мапирање епидемије еболе – СЗО

Процес регистрације случајева еболе током епидемије у западној Африци изводили су заједно стручни медицински тимови⁴⁶ и екипе за информациони менаџмент,⁴⁷ а под вођством и смерницама мисије UNMEER и СЗО. Прикупљани епидемиолошки подаци – подељени на „могуће”, „потврђене” и „вероватне” случајеве еболе били су обједињавани у регионалним кризним центрима, након чега су концентрисани у информационе центре главних градова (погођених држава) ради њиховог укључивања у епидемиолошку базу података – „*EPI database*” за чије одржавање је била надлежна СЗО.

Табела 1 – Извештај СЗО (датиран 20. јануар 2016) са званичним подацима⁴⁸ о до тада установљеним могућим, потврђеним и вероватним случајевима

Table 1: Confirmed, probable, and suspected cases in Guinea, Liberia, and Sierra Leone				
Country	Case definition	Cumulative cases	Cases in past 21 days	Cumulative deaths
Guinea [†]	Confirmed	3351	0	2083
	Probable	453	*	453
	Suspected	0	*	‡
	Total	3804	0	2536
Liberia ^{**}	Confirmed	3151	-	‡
	Probable	1879	-	‡
	Suspected	5636	-	‡
	Total	10 666	-	4806
	Confirmed	9	0	3
	Probable	*	*	‡
Suspected	*	*	‡	
Total	9	0	3	
Sierra Leone [§]	Confirmed	8704	-	3589
	Probable	287	-	208
	Suspected	5131	-	158
	Total	14 122	-	3955
	Confirmed	1	1	1
	Probable	0	0	0
	Suspected	0	0	0
	Total	1	1	1
Total	Confirmed	15 216	1	‡
	Probable	2619	*	‡
	Suspected	10 767	*	‡
	Total	28 602	1	11 301

*Data are based on official information reported by ministries of health. These numbers are subject to change due to ongoing reclassification, retrospective investigation, and availability of laboratory results. *Not reported due to the high proportion of probable and suspected cases that are reclassified. †Data not available. **Cases reported before 9 May 2015 are shaded blue. §Sierra Leone was declared free of Ebola virus transmission in the human population on 7 November 2015, and has now entered a 90-day period of heightened surveillance. Cases reported before 7 November 2015 are shaded blue. †Guinea was declared free of Ebola virus transmission in the human population on 29 December 2015, and has now entered a 90-day period of heightened surveillance.*

⁴⁶ Ради обезбеђења адекватног одговора на здравствену кризу СЗО је, без преседана у историји афричког континента, ангажовала око 4.000 техничких експерата и 950 епидемиолога; <http://apps.who.int/ebola/our-work/achievements>.

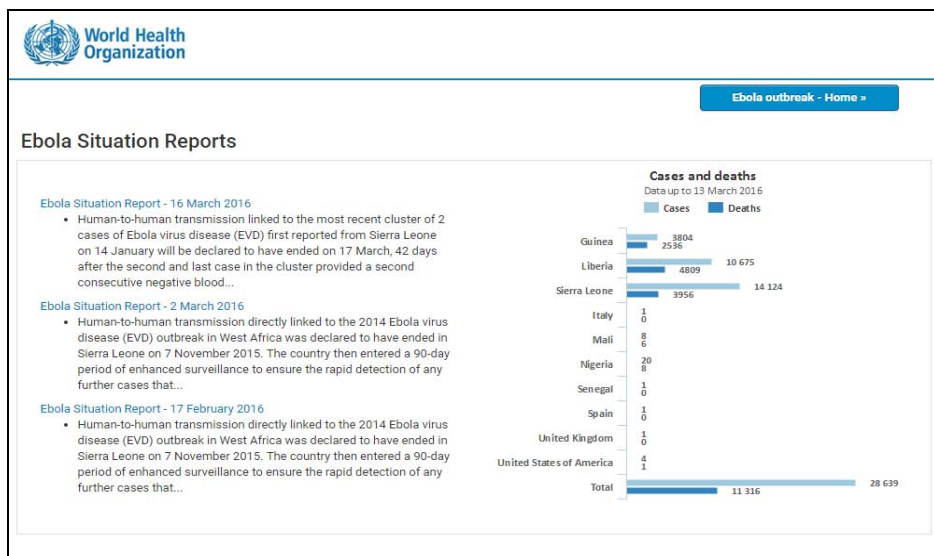
⁴⁷ UNMEER официри.

⁴⁸ <http://apps.who.int/ebola/current-situation/ebola-situation-report-16-march-2016>

У процесу припрема званичних података и статистика о регистрованим случајевима еболе, неопходно је напоменути да они нису увек били идентични онима добијаним из званичних националних извора, али је СЗО кад год је то било могуће пре њиховог објављивања омогућавала државама погођеним епидемијом да прегледа прикупљене и централизоване податке и изнесу своје примедбе или коментаре на извршене процене и анализе.⁴⁹

Тек када су извршене заједничке вишеструке провере свих расположивих и процесираних података, они, тада већ пуноважеће „health data“, могли су бити званично објављивани и бити стављени на увид јавности. На тај начин је избегнуто евентуално објављивање резултата који би се разликовали или по броју или по географској заступљености – што би у кризној ситуацији овог ранга било недозвољена и веома опасна грешка, тим више што је то могло довести у сумњу ефикасност деловања СЗО, УН и целокупне међународне организације или пак креирати перцепцију недостатка сарадње између националних и међународних здравствених институција у кризи која је представљала не само регионалну, већ потенцијално и глобалну безбедносну претњу.

Говорећи о учесталости званичних епидемиолошких извештаја, СЗО је одржавала праксу ситуационих извештаја⁵⁰ базираних на временској јединици од четрнаест дана, као што је видљиво на званичној страници СЗО, приказаној на слици 15.

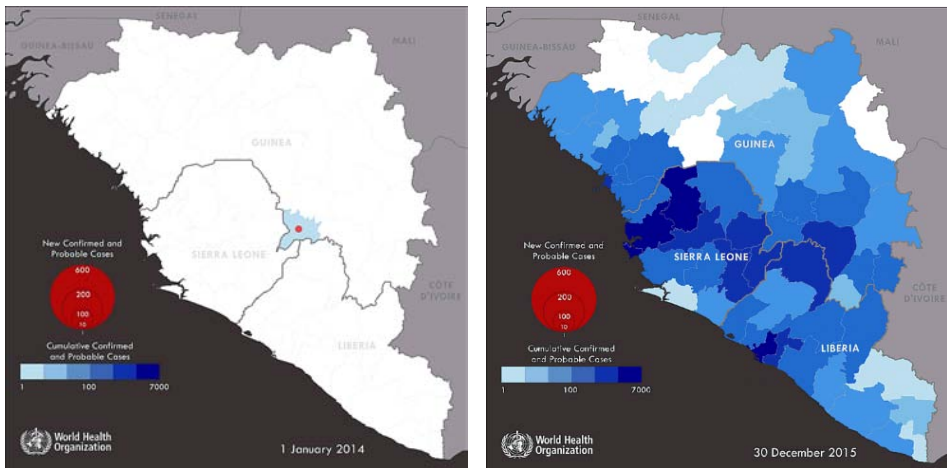
Слика 15 – Ситуациони извештај СЗО

⁴⁹ Ебола подаци и статистика; <http://apps.who.int/gho/data/node.ebola-sitrep>

⁵⁰ Ебола ситуациони извештај; <http://apps.who.int/ebola/ebola-situation-reports>

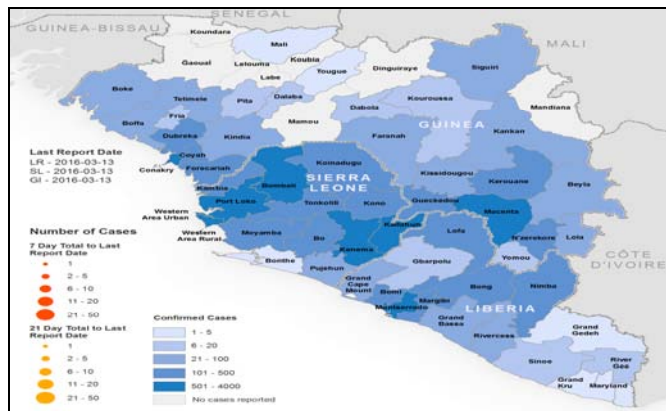
Доступност и валидност података о ширењу вируса омогућило је да СЗО извршава мапирање погођене територије са „health data”, односно приказује географску распрострањеност обољења у Либерии, Гвинеји и Сијера Леоне. Користећи као основу за мапирање сродне гео-информационе платформе, обogaћене како оперативним подацима (територије – „baseline data”) тако и онима о динамици ширења епидемије, СЗО је била у стању да оствари синергију информација и посвети се потпуном схватању проблема са којим се ухватила укоштац, а ради доношењу одлука од стратешке важности у борби против еболе.

Следеће илустрације приказују најупечатљивије примере (најновијих датума) мапирања ширења еболе, које је извршио СЗО током трајања кризе у западној Африци у периоду од јануара 2014. до децембра 2015. године.

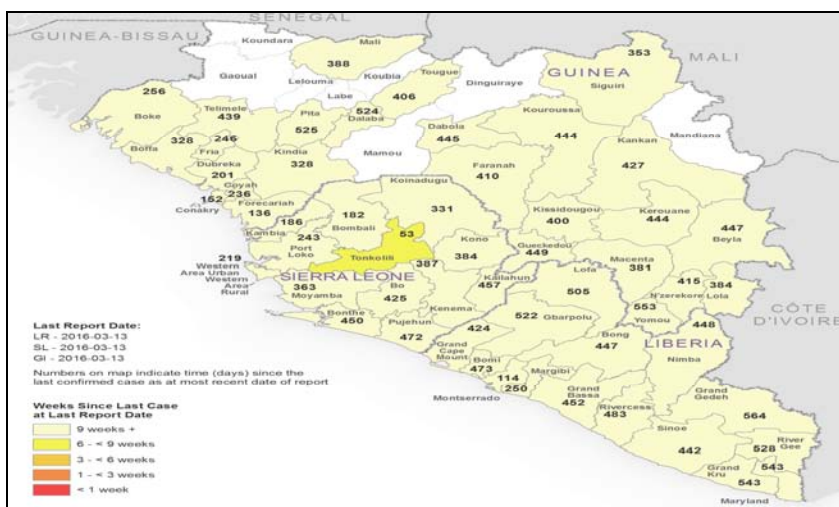

Слика 16 – Статички приказ ширења вируса еболе од тренутка објаве епидемије (лево) до последњих регистрованих случајева (десно). За увид у динамички преглед, тј. анимацију ширења вируса еболе током целог периода потребно је приступити линку: <http://www.who.int/csr/disease/ebola/response/phases/en/>

Слика 17 – Сумарна географска дистрибуција нових и регистрованих случајева еболе на погођеној територији (мапа од 13. марта 2016. године)¹

Иако је СЗО 14. јануара 2016. године објавила крај епидемије еболе у западној Африци – нула забележених случајева у том периоду – организација прати и број дана од последњег забележеног случаја заразе, а ради потврде успешности борбе против еболе и у функцији континуираног информационог менаџмента, мониториња, те постојања сталног система узбуњивања.

Слика 18 – Мапа од 13. марта 2016. године⁵¹

Успешност информационог менаџмента епидемије еболе

Највећи технички изазов, односно делимични застој у обради прикупљених и обједињених информација током последње епидемије еболе у западној Африци представљала је физичка одвојеност између институције надлежне за публикавање – издавање званичних (формалних) информација о ширењу ове заразне болести и саме епидемиолошке територије, тј. одвојеност ауторитета за објаву званичних информација (седиште СЗО се налази у Женеви, Швајцарска) и мисије УН за борбу против еболе – UNMEER (западна Африка). Иако је такво дешавање у директној супротности са могућностима модерних комуникационих технологија, оно је ипак настало као објективни фактор, а услед неопходности да примљене информације буду вишеструко проверене и ауторизоване пре њиховог објављивања – како је наведено раније⁵² – а где су оба ауторитета, и СЗО и мисија UNMEER,⁵³ морала да износе идентичне информације и процене о епидемиолошкој ситуацији.

⁵¹ Време протекло од последњег потврђеног случаја еболе, <http://www.who.int/csr/disease/ebola/maps/en/>.

⁵² "... СЗО кад год је то било могуће пре њиховог објављивања омогућавала државама погођеним епидемијом да прегледа прикупљене и централизоване податке и изнесу своје примедбе или коментаре на извршене процене и анализе."

⁵³ Интервју са званичницима СЗО и мисије UNMEER.

Поред тога, треба имати у виду и чињеницу да се епидемија дешавала на огромној територији (око 450.000 квадратних километара),⁵⁴ са комплексном и отежавајућом путном инфраструктуром, те често на изолованим и изузетно удаљеним руралним локацијама, до којих је било понекад веома тешко приступити ради потврде активности вируса. Са друге стране, епидемија се дешавала на територији три државе одједном, где су комуникациони системи понекад били преоптереређени и неретко стављани ван функције – што је разумљиво у изузетно ванредној ситуацији, са елементима панике и страха међу становништвом, те медицинске и логистичке ургентности на сваком кораку. Оба последња разлога су редовно узроковала да неки од случајева присутности вируса међу популацијом буду пријављени – забележени тек много дана након његове иницијалне појаве, што је за последицу аутоматски имало већи потенцијал ширења вируса у таквим заједницама.⁵⁵

Постојећи системи у оквиру међународне заједнице, који су успостављени за потребе стратешке размене информација и партнерства у идентификацији и праћењу заразних болести, а посматрано у случају информационог менаџмента ширења еболе у западној Африци, доказали су своју практичну примењивост и успешност у процесу сузбијања и елиминације ове епидемије. Информациони менаџмент и ефикасна размена информација од значаја у реалном времену и широком кругу кључних корисника, а употребом савремених информационо-технолошких решења, доказали су се као основна функционална карактеристика глобалног одговора на ширење ове заразне болести.

Информациони менаџмент примењен у овом случају представљао је окружење у којем је остварена чврста партнерска веза између свих ентитета ангажованих у борби против еболе. У њему је омогућена синергија информационо-технолошких платформи без обзира на техничка средства на којима су се користиле и која су омогућила тренутну и ефикасну размену информација на свакој могућој локацији погођене територије са једноставним приступом било којој од доступних комуникационих мрежа, од телефонских до интернета, употребом било којег комуникационог уређаја модерније производње.

Таквим својим деловањем информациони менаџмент је у потпуности остварио све три основне функције ефикасне информационе мреже: (1) омогућио је реализацију раног упозорења на (нове) случајеве еболе – детекције, верификације и комуникације информација о случајевима заразе; (2) омогућио је координацију одговора на ширење епидемије – процене ризика, логистичке подршке и истраживања на терену и (3) омогућио је развој и јачање система за борбу против епидемије – планирања, обуке људства, организације средстава за борбу против епидемије, те предвиђања (како на националном, тако и на међународном нивоу).⁵⁶

Информациони менаџмент последње епидемије еболе у западној Африци, како је приказан у овом раду, допринео је оснажењу свеукупних напора међународне заједнице у борби против епидемије – омогућавајући свим партнерским ентитетима да делују организовано и са идентичним циљем, чинећи техничко партнерство националних и међународних институција у борби против еболе могућим и изводљивим. Еви-

⁵⁴ Поређења ради, ради се о територији која је већа од територије Савезне Републике Немачке.

⁵⁵ Интервју са званичницима СЗО и мисије UNMEER.

⁵⁶ Као предвиђено смерницама СЗО за рано упозорење и одговор на епидемиолошке ситуације глобалног значаја; <http://www.who.int/csr/resources/publications/surveillance/whocdscsr2002.pdf?ua=1>

дентно, информациони менаџмент примењен у приказаној студији случаја непобитно је допринео очувању колективне безбедност и унапређењу јавног здравља.

Иако је СЗО 14. јануара 2016. године прогласила крај епидемије еболе у западној Африци, том приликом је напоменуто и да „посао још није завршен... да се нови случајеви свакако могу очекивати, и да ће јаки системи за надзор и одговор бити од критичног значаја у месецима који долазе.”⁵⁷ Стога, област информационог менаџмента ће и у наредном периоду настављати да игра одлучујућу улогу у борби међународне заједнице против ширења ове заразне болести.

Нови случајеви вирусног обољења еболе пријављени су 17. марта 2016. године у Гвинеји,⁵⁸ док су, као потврда наведеног, сви гео-информациони системи раније успостављени у функцији борбе против ширења ове епидемије и даље у функцији, и редовно се ажурирају.

Коришћени извори

- [1] Историја организације Уједињених нација, <http://www.un.org/en/about-un/index.html>
- [2] Уједињене нације, 2004., Безбеднији свет: Наша заједничка одговорност (*A More Secure World: Our Shared Responsibility*), http://www.un.org/en/events/pastevents/a_more_secure_world.shtml
- [3] *Disease Emergence and Resurgence: The Wildlife–Human Connection*, http://www.nwhc.usgs.gov/publications/disease_emergence/Chapter2.pdf
- [4] *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 22, No. 3, March 2016, http://wwwnc.cdc.gov/eid/pdf-s/vol22no3_pdf-version.pdf
- [5] *Duane J. Gubler, Division of Vector-Borne Infectious Diseases, National Center for Infectious Diseases, Centers for Disease Control and Prevention, Fort Collins*; http://wwwnc.cdc.gov/eid/article/4/3/98-0326_article
- [6] *Drug resistance, Disease specific drug resistance*; <http://www.who.int/drugresistance/diseases/en/>
- [7] *WHO, Ebola Situation Report - 16 March 2016*; <http://apps.who.int/ebola/current-situation/ebola-situation-report-16-march-2016>
- [8] *WHO, Media centre, Ebola virus disease, Fact sheet N°103, Updated January 2016*, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs103/en/>
- [9] *The United Nations Mission in Sierra Leone (UNAMSIL)*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unamsil/>
- [10] *The United Nations Mission in Liberia (UNMIL)*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/>
- [11] Министарство одбране и Војска Србије у мултинационалним операцијама, <http://www.mnop.mod.gov.rs/>
- [12] Мултинационална операција Уједињених нација у Демократској Републици Конго (MONUSCO); http://www.mnop.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=87&active=text
- [13] Мултинационална операција Уједињених нација у Централноафричкој Републици (MINUSCA); http://www.mnop.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=93&active=text

⁵⁷ Latest Ebola outbreak over in Liberia; West Africa is at zero, but new flare-ups are likely to occur; - <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2016/ebola-zero-liberia/en/>

⁵⁸ Red Cross mobilizes volunteers to respond to new Ebola cases and to support recovery efforts in West Africa; <http://www.ifrc.org/en/news-and-media/press-releases/general/red-cross-mobilizes-volunteers-to-respond-to-new-ebola-cases-and-to-support-recovery-efforts-in-west-africa/>

- [14] Michael Dartnell - *Hyperterrorism: A New Form of Globalized Conflict*, 2001; <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=305>
- [15] *Hyper-Terrorism Here To Stay, French PM Warns*, 2016, <http://news.sky.com/story/1641436/hyper-terrorism-here-to-stay-french-pm-warns>
- [16] *The world health report 1995, Bridging the gaps: Infectious diseases kill over 17 million people a year: WHO warns of global crisis*; http://www.who.int/whr/1996/media_centre/press_release/en/
- [17] Формални извори информација о ширењу заразних болести, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs200/en/>
- [18] *Centers for Disease Control and Prevention, CDC, Disease Surveillance and Monitoring*, <http://www.cdc.gov/about/facts/cdcfastfacts/surveillance.html>
- [19] *London public health laboratory*, <https://www.gov.uk/guidance/london-public-health-laboratory-services>
- [20] *Institut Pasteur*, <http://www.pasteur.fr/en>
- [21] *Global infectious disease surveillance, Fact sheet N°200*, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs200/en/>
- [22] *Report of the Office of Internal Oversight Services on the review of the effectiveness of military information management in United Nations peacekeeping operations*, 2005; http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/60/596&referer=/english/&Lang=E
- [23] *Joint Mission Analysis Centre*, https://en.wikipedia.org/wiki/Joint_Mission_Analysis_Centre
- [24] *Policy on Joint Mission Analysis Centres (JMAC)*, 2006,
- [25] *Final Report of the Expert Panel on Technology and Innovation in UN Peacekeeping*, 2015, <http://www.performancepeacekeeping.org/>
- [26] *WHO, Ebola outbreak 2014 - present: How the outbreak and WHO's response unfolded*; <http://www.who.int/csr/disease/ebola/response/phases/en/>
- [27] Резолуција Генералне Скупштине УН 69/1; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/69/1,
- [28] *UN Mission for Ebola Emergency Response (UNMEER)*,
- [29] *UNMEER Gims User Guide*, <http://www.unmeer-im-liberia.website/gims-user-guide>
- [30] ArcGIS, <https://www.arcgis.com/features/>
- [31] *Liberia Institute of Statistics & Geo-Information Services, LISGIS*, <http://www.tlcafrica.com/lisgis/lisgis.htm>
- [32] Ebola GeoNode,
- [33] *Humanitarian Data Exchange (HDX)*;
- [34] *HDX Frequently Asked Questions*;
- [35] *HDX Video, What is HDX?* <https://www.youtube.com/watch?v=hCVyiZhYb4M>
- [36] *WHO, Ebola Response in Action*; <http://apps.who.int/ebola/our-work/achievements>
- [37] *WHO, Ebola data and statistics*; <http://apps.who.int/gho/data/node.ebola-sitrep>
- [38] *WHO, Ebola Situation Reports*; <http://apps.who.int/ebola/ebola-situation-reports>
- [39] *WHO, A framework for global outbreak alert and response*, 2002; <http://www.who.int/csr/resources/publications/surveillance/whocdscsr2002.pdf?ua=1>

ПРЕПРЕКЕ УНАПРЕЂЕЊУ СПРЕМНОСТИ ЗА РЕАГОВАЊЕ У ПРИРОДНИМ КАТАСТРОФАМА

Владимир М. Цветковић*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

У раду који представља квантитативно истраживање изнети су резултати испитивања који се односе на препреке унапређењу мера спремности за реаговање у природним катастрофама. Истраживање је спроведено у току 2015. године у 19 локалних заједница у Србији. Том приликом, применом стратегије испитивања у домаћинствима и вишетапним случајним узорковањем, анкетирано је 2500 грађана. Резултати истраживања показују да 20,5% испитаника мисли да ће им интервентно-спасилачке службе помоћи, па им мере спремности за реаговање нису ни потребне; 31,7% испитаника не сматра да су угрожени или да је њихово домаћинство угрожено од последица катастрофа; 20,9% испитаника истиче да нема времена за то; 23,1% испитаника мисли да је предузимање тих мера веома скупо; 19,4% сматра да није способно за тако нешто; 22,8% истиче да нема подршку локалне заједнице; 27% истиче да не могу спречити последице природних катастрофа ни на који начин. Резултати инференцијалне статистике утицаја пола, родитељства, запослености, инвалидитета, претходног искуства и војне обавезе показују разноврсне резултате у погледу њихове статистичке повезаности са препрекама које се односе на спремност за реаговање. Значај спроведеног истраживања огледа се у унапређењу теоријског и емпиријског фонда знања о факторима који утичу на низак ниво спремности грађана за реаговање у природним катастрофама. Резултати истраживања могу бити искоришћени као полазна основа у конципирању модела унапређења спремности грађана за реаговање у природним катастрофама.

Кључне речи: *безбедност, природне катастрофе, баријере, реаговање, пол, родитељство, запосленост, инвалидитет, претходно искуство, војна обавеза*

Увод

У литератури постоје различите истраживачке процедуре за испитивање утицаја демографских, социо-економских и психолошких карактеристика грађана на њихову спремност и препреке за реаговање на одређену природну катастрофу. Најзасту-

* vladimir.cvetkovic@kpa.edu.rs

пљенија су квантитативна истраживања (Cretikos et al., 2008; Cvetković, 2016a, 2016b; Cvetković, Lipovac, & Milojković, 2016; Cvetković, Gačić, & Petrović, 2015; Horney, Snider, Malone, Gammons, & Ramsey, 2008; Капуцу, 2008; Kirschenbaum, 2006; Nozawa, Watanabe, Katada, Minami, & Yamamoto, 2008; Spittal, McClure, Siegert, & Walkey, 2008; Tomio, Sato, Matsuda, Koga, & Mizumura, 2014; Цветковић, 2015b, 2015c, 2016; Цветковић, Вучић, & Гачић, 2015; Цветковић, Гачић, & Јаковљевић, 2015), с тим што постоје и озбиљна квалитативна истраживања о спремности грађана за реаговање на природне катастрофе (Baker, 2011; Becker, Paton, Johnston, & Ronan, 2013 2013; Dooley, Catalano, Mishra, & Serxner, 1992 1992; Horney et al., 2008 Gammons & Ramsey, 2008; Kim & Kang, 2010; Kirschenbaum, 2005; Tekeli-Yeşil, Dedeoğlu, Tanner, Braun-Fahrlaender, & Obrist, 2010 Fahrlaender & Obrist, 2010). Поменућа истраживања односе се на различите природне катастрофе: земљотрес, ураган, поплаве, вулканске ерупције, суше итд. Када се анализирају постојећа квантитативна истраживања о спремности за реаговање на природне катастрофе примећује се да се она разликују по величини узорка, начину испитивања, популацији, спроведеним статистичким анализама (Табела 1).

Табела 1 – Преглед литературе о спремности за реаговање у природним катастрофама разврстан по величини узорка, начину испитивања и популацији

Извор	Година	Величина узорка	Начин испитивања	Популација
(Mulilis & Lippa, 1990)	1990.	114	Поштанска анкета	Калифорнија
(Faupel & Styles, 1993)	1993.	198	Телефонски интервју	Чарлстон
(Sattler, Kaiser, & Hittner, 2000)	1993.	257	Лични интервју	Чарлстон
(Russell, Goltz, & Bourque, 1995)	1995.	1346	Телефонски интервју	Лос Анђелеса и Сан Франциско
(Hurnen & McClure, 1997)	1997.	96	Лични интервју	Тава Велингтон
(Tanaka, 2005)	2001.	551	Лични интервју	Фукуи, Јапан
(Mulilis, Duval, & Rogers, 2003)	2003.	199	Лични интервју	Пенсилванија
(Mishra & Suar, 2007)	2005.	300	Поштанска анкета	Индија
(Matsuda & Okada, 2006)	2004.	3613	Поштанска анекта	Јапан
(Heller, Alexander, Gatz, Knight, & Rose, 2005)	2004.	166	Поштанска анкета	Калифорнија
(Shaw, Kobayashi, & Kobayashi, 2004)	2004.	1065	Лични интервју	Јапан
(Kirschenbaum, 2006)	2006.	814	Телеф. интервју	Израел

Извор	Година	Величина узорка	Начин испитивања	Популација
(Spittal et al., 2008)	2008.	358	Поштанска анкета	Велингтон
(Horney et al., 2008)	2008.	251	Лични интервју	Каролина
(Cretikos et al., 2008)	2008.	227	Лични интервју	Аустралија
(Nozawa et al., 2008)	2008.	481	Лични интервју	Јапан
(Каруси, 2008)	2008.	187	Поштанска анкета	Флорида
(Basolo et al., 2009)	2009.	404	Телеф. интервју	Лос Анђелес и Орлеанс
(Murphy, Cody, Frank, Glik, & Ang, 2009)	2009.	1629	„Online“ анкет.	САД
(Finnis, Johnston, Ronan, & White, 2010)	2010.	282	Лични интервју	Таранаки, Нови Зеланд
(L. R. Baker & Baker, 2010)	2010.	709	Лични интервју	Чарлестон
(Tomio et al., 2014)	2010.	4000	Поштанска анкета	Коморо, Јапан
(Muttarak & Pothisiri, 2013)	2012.	563	Поштанска анкета	Тајланд
(V. Cvetković, Dragičević, et al., 2015)	2013.	3061	Лични интервју	Београд
(V. Cvetković, Gačić, et al., 2015)	2014.	434	Лични интервју	Београд
(Цветковић, 2015а)	2015.	2500	Лични интервју	Србија, 19 лок. заједница

На приказаној табели спроведена квантитативна истраживања одликују се различитим методама анкетирања: лични интервју, телефонски интервју, поштанска анкета и анкетирање преко интернета. Величина узорка у приказаним истраживањима варира, и у просеку се ради о 852 испитаника који су анкетирани о својој спремности за реаговање на одређене природне катастрофе. Значајно је споменути да су таква истраживања спроведена у различитим културолошким и економским амбијентима.

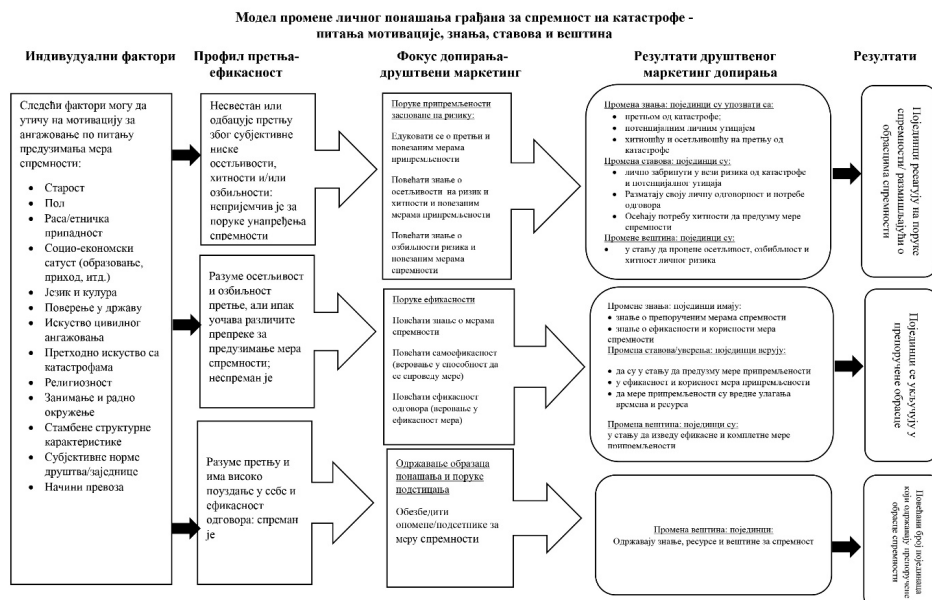
Резултати националног истраживања спроведеног на подручју САД (FEMA, 2009) указују на то да је најчешћи разлог за непредузимање мера спремности веровање и очекивање да ће интервентно-спасилачке службе, као што су полиција, ватрогасно-спасилачке службе и служба хитне медицинске помоћи помоћи њима у таквим ситуацијама (37%). Остали разлози су: немам довољно времена за предузимање таквих мера (27%); не желим да размишљам о томе (19%); исувише је скупо (17%); сматрам да предузимање таквих мера неће ништа променити (17%); сматрам да нисам спосо-

бан за тако нешто (13%). Надаље, резултати показују да су најчешће баријере за неодлазак на одговарајуће тренинге, семинаре и курсеве о унапређењу спремности за реаговање на природне катастрофе: недостатак времена (16%), недовољно размишљање о томе (15%), тешкоће приликом доласка до информација о томе шта је потребно урадити (15%), став о безначајности таквих мера (5%), недостатак новца/исувише скупе (2%), став о неефикасности таквих мера (2%), други разлози (53%) као што су: неинформисаност о доступним курсевима, не постоје развијени курсеви, семинари и радионице итд. У студији коју је спровео Институт за смањење катастрофа за Црвени крст, 78% испитаника истакло је да нису наилазили на препреке које су их спречавале да предузимају одређене мере усмерене ка подизању нивоа спремности за реаговање на природне катастрофе (Falkiner, 2006). Осталих 22% испитаника навело је да су њихови напори усмерени ка подизању нивоа спремности за реаговање били спречени услед недостатка: времена (33%), информација (29%) и финансијских средстава (26%). Олимпија и сарадници (Olympia, Rivera, Heverley, Agyanwu, & Gregorits, 2010) као узроке недовољног нивоа спремности за реаговање на природне катастрофе наводе: занемаривање и непридавање важности мерама спремности; недостатак времена да се припреме залихе, знања како да се постигне виши ниво спремности; веровање да се природне катастрофе неће догодити на њиховом подручју или да ће они бити поштеђени; недостатак очекиване учинковитости (веровање да мере спремности не могу ништа спречити, односно у озбиљној мери умањити настале последице); неразмишљање о потенцијалним последицама природних катастрофа по њих и њихове укућане.

Имајући у виду значај спремности грађана за реаговање на катастрофе, у одређеним државама, као што су и Сједињене Америчке Државе, спроводе се национална истраживања о спремности грађана за реаговање у таквим ситуацијама. Истраживачки фокус уобичајено се односи на знање и ставове становника о катастрофама, као и на понашања која се односе на подизање нивоа спремности грађана. У таквим истраживањима користи се модел промене личног понашања грађана за спремност на катастрофе (Citizen Corps Personal Behavior Change Model for Disaster Preparedness) који описује различите факторе који могу имати утицаја на спровођење припремних активности грађана.

Модел промене личног понашања грађана заснива се на два теоријска модела, својствена друштвеним наукама, који су примењени и за процену ризика. Ради се о „проширеном паралелном процесном моделу“ (Extended Parallel Process Model) и о „стадијум промене/транстеоријском моделу“ (Stages of Change/Transtheoretical Model). Стадијум промене/транстеоријски модел, демонстрира различите степене спремности грађана за реаговање на катастрофе. Према њему појединце је могуће разврстати у 5 нивоа који указују на њихову спремност. То су: неразмишљање (појединац не намерава да промени или не размишља о променама у скорој будућности – у наредних 6 месеци), размишљање (појединац није спреман у садашњем тренутку, али намерава да предузме одређене активности у наредних 6 месеци), припремање (појединац је разматрао промену свог понашања за наредни месец), акција (појединац је променио понашање у скорој прошлости али промене нису заживеле), одражавања (појединац је променио своје понашање и промене су заживеле) (corps, 2006).

Наведени модел испитује мотивационе факторе и идентификује начине да се побољша спремност управо у односу на те исте мотивационе факторе и перцепције о препрекама. Наиме, по њему следећи фактори могу утицати на мотивацију за предузимање мера спремности: старост, пол, раса/етничка припадност, социо-економски статус, језик и култура, поверење у државу, претходно искуство, религиозност, занимање и радно окружење, субјективне норме друштва итд. Постоје три профила: грађанин је несавестан или одбацује претње због субјективно ниске осетљивости или озбиљности, непријемчив је за поруке унапређења спремности; разуме осетљивост и озбиљност претње, али ипак учава различите препреке за предузимање мера спремности и неспреман је и, на крају, грађанин разуме претњу и има високо поуздање у себе и ефикасност одговора; спреман је.

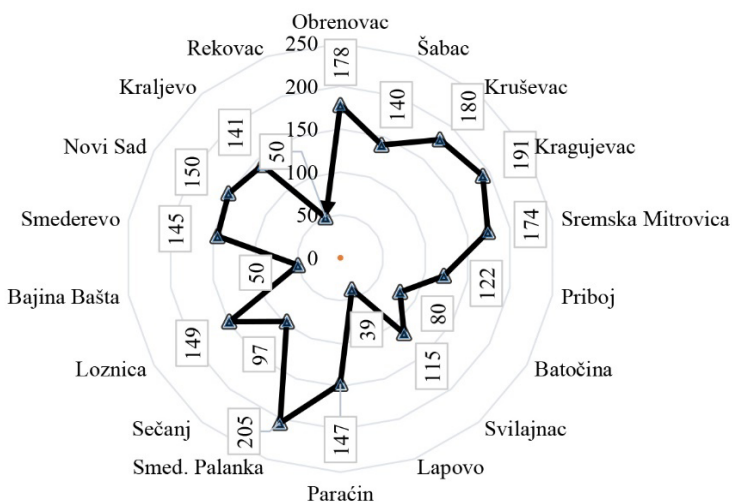
Слика 1 – Модел промене личног понашања грађана у вези са спремношћу за реаговање у природним катастрофама. (Адаптирано према: Citizen corps, 2006: 12)

Сходно наведеним профилима, постоје три начина за друштвени маркетинг: поруке спремности засноване на ризику – едуковати се о претњама и повезаним мерама спремности, повећати знање о осетљивости на ризик и повезаним мерама спремности и повећати знање о озбиљности ризика; поруке ефикасности – повећати знање о мерама спремности, повећати самоефикасност (веровање у способност да се спроведу мере) и повећати ефикасност одговора (веровање у ефикасност мера); и одређивање образаца понашања и поруке подстицања: обезбедити опомене и подсетнике за мере спремности.

Резултати утицаја друштвеног маркетинга могу бити: промена знања, грађани су упознати са претњом од катастрофе, потенцијалним личним утицајем, хитношћу и осетљивошћу, промена ставова – грађани су лично забринуте у вези с ризиком од катастрофе и њиховог потенцијалног утицаја, промена вештина – грађани су у стању да процене осетљивост, озбиљност и хитност личног ризика; промене знања – грађани имају знање о препорученим мерама спремности, знање о ефикасности и корисности мера спремности, промена ставова и уверења – грађани верују да су су у стању да предузму мере спремности, верују у ефикасност и корисност таквих мера, верују да су такве мере вредне улагања времена и ресурса, промена вештина – грађани су у стању да изведу ефикасне и комплетне мере спремности; промена вештина – грађани су у стању да одржавају знање, ресурсе, и вештине (слика 1).

Методологија истраживања

За потребе реализације истраживања, статистичком методом и методом искуствене генерализације стратификоване су локалне заједнице у Републици Србији са високим и ниским ризиком настанка поплава. На тај начин добијен је стратум, односно популација коју су чинили сви пунолетни становници локалних заједница у којима се догодила или постоји ризик да се догоди поплава. Из тако добијеног стратума, методом случајног узорка, одабрано је њих 19 од укупно 154 у којима је индикована угроженост или потенцијална угроженост од поплава. Истраживањем су обухваћене следеће локалне заједнице: Обреновац, Шабац, Крушевац, Крагујевац, Сремска Митровица, Прибој, Баточина, Свилајнац, Лапово, Параћин, Смед. Паланка, Сеџанј, Лозница, Бајина Башта, Смедерево, Нови Сад, Краљево, Рековац, Обреновац.

Графикон 1 – Дистрибуција испитаника обухваћених узорком по локалним заједницама

У даљем поступку узорковања коришћен је вишеетапни случајни узорак. У првој етапи одређени су делови у административним седиштима локалних заједница који су били угрожени стогодишњим водама или потенцијалним ризиком од високих вода. У другој етапи одређене су улице или делови улица, а у трећој су одређена домаћинства у којима је спроведено анкетирање. Број домаћинстава је усклађиван са бројношћу заједнице. Четврта етапа узорковања односила се на процедуру избора испитаника унутар претходно дефинисаног домаћинства. Селекција испитаника спроведена је процедуром случајног одабира пунолетних чланова домаћинства који су се затекли у време анкетирања. У истраживању је анкетирано укупно 2500 грађана. Истраживање је део обимнијег истраживања спремности грађана за реаговање у природним катастрофама.

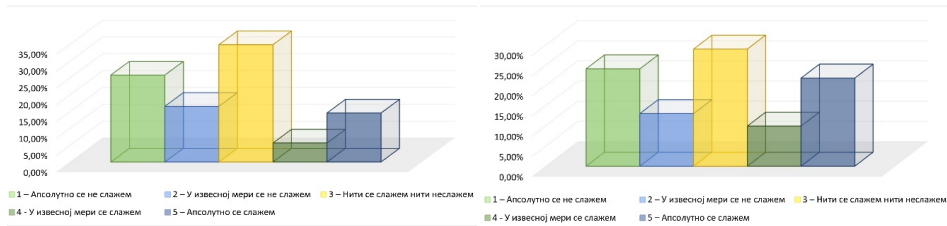
Када је реч о узорку, мушкарци су заступљени са 49,8%, док жене чине 50,2%. У узорку је незнатно више жена од мушкараца у свим старосним групацијама, осим од 48 до 58 година и преко 68 година, где има процентуално више мушкараца. Када се сагледа образовна структура грађана који су обухваћени узорком, такође се примећује да је највише грађана са завршеном средњом четворогодишњом школом (41,3%). Најмање је грађана са завршеним мастер студијама (2,9%) и докторским студијама (0,4%). Са средњом трогодишњом школом и докторатом има више мушкараца у односу на жене, док жене има више са завршеним факултетом, мастер студијама и средњом четворогодишњом школом. Опсег старости грађана обухваћен узорком је од 18 до 90 године, средња вредност је 39,95 године (мушкараца 40,9 – SD = 14,176 и жена 38,61- SD = 14,278) и стандардно одступање од те средње вредности износи 14,244 година. Веома је значајно указати и на расподелу вредности непрекидних променљивих (асиметрија и спљоштеност њихове расподеле). Позитивна вредност асиметрије 0,361 за старост испитаника показује да је већина добијених резултата лево од средње вредност међу мањим резултатима, док негативна вредност спљоштености од -0,599 показује да је расподела пљоснатија од нормалне, тј. има више резултата нагомиланих на реповима. Највише испитаника у узорку је старости од 18 до 28 година (28,4%), док је најмање испитаника старости преко 68 година (2,2%).

У узорку је 54,6% ожењених/удатих, 3% удоваца/удовица, 18,8% неожењених/неудатих (самац/самица), верених 2,7% и у вези 16,9%. Према резултатима ожењених мушкараца има много више него удатих жена. При томе, много више неожењених мушкараца има у односу на неудате жене. Статистичка анализа прикупљених података рађена је у ИБМ-овом софтверском пакету СПСС. Т тест независних узорака коришћен је за испитивање везе између одређених препрека за унапређење мера спремности и одређених демографских, социо-економских и психолошких карактеристика испитаника. Резултати статистичких анализа приказани су табеларно са одговарајућим текстуалним интерпретацијама.

Резултати и дискусија

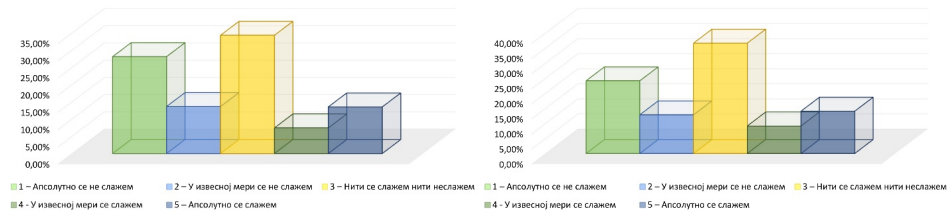
Испитивање препрека, односно разлога за не унапређење нивоа спремности за реаговање у природним катастрофама представља врло актуелно питање. Сходно томе, од испитаника је затражено да изразе степен слагања са наведе-

ним разлозима за непредузимање мера спремности на личном плану које би им могло помоћи. Резултати су следећи: 20,5% (4 – апсолутно се слажем + 5 – у извесној мери се слажем) испитаника мисли да ће му интервентно-спасилачке службе ионако помоћи, па му такве мере нису ни потребне (Графикон 3); 31,7% испитаника не сматра да је он лично или његово домаћинство угрожено од последица поплава (Графикон 3); 20,9% испитаника истиче да нема времена за то (Графикон 4); 23,1% испитаника мисли да је предузимање тих мера веома скупо (Графикон 5); 19,4% мисли да није способно за тако нешто (Графикон 6); 22,8% истиче да нема подршку од стране локалне заједнице (Графикон 7); 27% истиче да не може спречити последице ни на који начин (Графикон 8). Када се сагледа средња вредност датих одговора, забележена средња вредност истицања разлога „мислим да ће ми интервентно-спасилачке службе ионако помоћи, па ми такве мере нису потребне” износи 2,66 (SD=1,329), „не сматрам да сам лично или моје домаћинство угрожени од последица поплава 2,92 (SD=1,452), „немам времена за то” 2,64 (SD=1,342), „то је веома скупо” 2,75 (SD=1,321), „мислим да то неће утицати на личну или безбедност домаћинства” 2,89 (SD=1,310), „мислим да нисам способан за тако нешто” 2,61 (SD=1,325), „немам подршку од стране локалне заједнице” 2,75 (SD=1,312), „не могу спречити последице ни на који начин” 2,89 (SD=1,359). Процентуално и из аспекта средње вредности посматрано, највише се истиче разлог „не сматра да је он лично или његово домаћинство угрожено од последица поплава”.

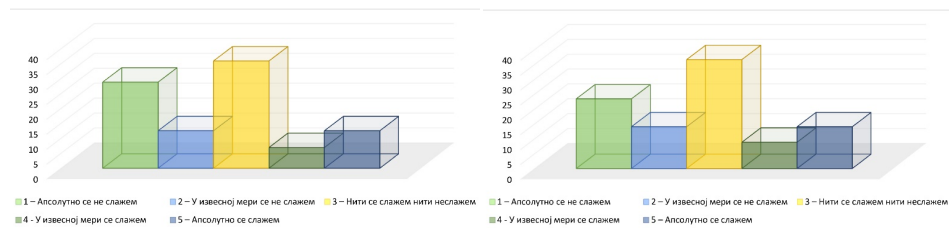
Графикон 2 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Мислим да ће ми ИСС ионако помоћи, па ми такве мере нису потребне!”

Графикон 3 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Не сматрам да смо ја или моје домаћинство угрожени!”

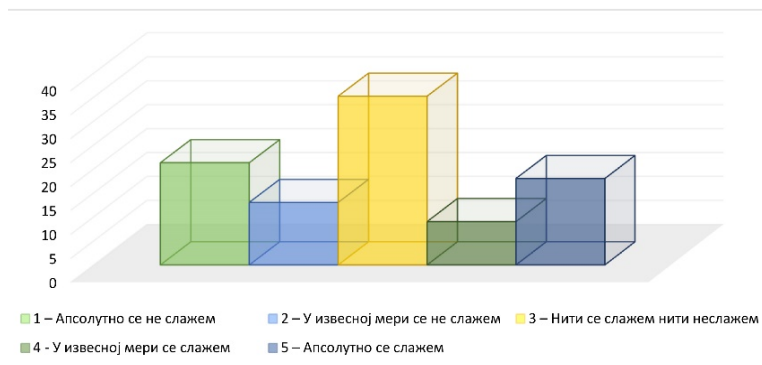
Графикон 4 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Немам времена за то!”

Графикон 5 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „То је веома скупо!”

Графикон 6 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Мислим да нисам способан за тако нешто!“

Графикон 7 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Немам подршку локалне заједнице!“

Графикон 8 – Процентуална дистрибуција слагања са тврдњом: „Не могу спречити последице ни на који начин!“

За испитивање повезаности одређених дихотомних променљивих и непрекидне зависне променљиве о препреци „Сматрам да ће ми интервентно-спасилачке службе ионако помоћи, па ми такве мере нису потребне!“, изабран је т-тест независних узорака (*independent samples T test*). Њиме је испитана статистички значајна разлика између добијених средњих вредности препреке код испитаника различитог пола, статуса родитељства, запослености, инвалидитета и претходног искуства. Пре приступања спровођења теста биле су испитане опште и посебне претпоставке за његово спровођење. Том приликом утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Мислим да ће ми интервентно-спасилачке службе помоћи, па ми такве мере нису потребне“ и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,84$, $SD = 1,39$, нема претходног искуства – $M = 2,62$, $SD = 1,31$). Није утврђена статистички значајна разлика између наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,63$, $SD = 1,36$, женски – $M = 2,68$, $SD = 1,29$), родитељства (родитељ – $M = 2,65$, $SD = 1,34$, није родитељ – $M = 2,67$, $SD = 1,31$), запослености (запослен – $M = 2,65$, $SD = 1,29$, незапослен – $M = 2,65$, $SD = 1,39$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,57$, $SD = 1,50$, није инвалид – $M = 2,63$, $SD = 1,33$), војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,67$, $SD = 1,39$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,61$, $SD = 1,29$) (Табела 2). Резултати показују да грађани који имају претходног искуства са природним катастрофама у

незнатно већој мери истичу да ће им интервентно-спасилачке службе помоћи, па им такве мере нису потребне од грађана који немају искуства. Свакако, интервентно-спасилачке службе ће предузети све мере из домена својих надлежности у таквим ситуацијама, али неће бити у стању да у року од 24 сата пружи помоћ свим грађанима, имајући у виду: огроман број повређених и погођених људи, делимично или потпуно уништена критичну инфраструктуру, мањак припадника таквих служби, недостатак опремљености итд.

Табела 2 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Сматрам да ће ми интервентно-спасилачке службе ионако помоћи, па ми такве мере нису потребне!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка – разлика	95% Интервал поверења разлике	
								Доња	Горња
Пол	6,135	,013	-,882	2427,603	,378	-,048	,054	-,153	,058
Родитељство	,996	,318	-,440	2430	,660	-,024	,055	-,132	,084
Запосленост	14,173	,000	-,104	1697,415	,917	-,006	,058	-,120	,108
Инвалидитет	4,540	,033	-,428	98,227	,670	-,068	,160	-,386	,249
Претходно искуство	,710	,400	3,348	2205	,001	,221	,066	,091	,350
Војна обавеза	3,816	,051	1,047	2154	,295	,061	,058	-,053	,174

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Не сматрам да сам ја или моје домаћинство угрожени!“ и родитељства (родитељ – $M = 2,85$, $SD = 1,44$, није родитељ – $M = 3,04$, $SD = 1,44$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,82$, $SD = 1,48$, нема претходног искуства – $M = 2,96$, $SD = 1,43$). Није утврђена статистички значајна разлика између наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,93$, $SD = 1,48$, женски – $M = 2,91$, $SD = 1,41$), запослености (запослен – $M = 2,91$, $SD = 1,46$, незапослен – $M = 2,90$, $SD = 1,44$) инвалидитета (инвалид – $M = 3,15$, $SD = 1,52$, није инвалид – $M = 2,94$, $SD = 1,45$) и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,87$, $SD = 1,46$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,96$, $SD = 1,44$) (Табела 3). Резултати показују да су родитељи у мањој мери истакли да не сматрају да су они или њихово домаћинство угрожени у односу на грађане који нису родитељи. Свакако, присуство деце у домаћинству утиче на већи ниво свести о могућим последицама у таквим ситуацијама. Родитељи би предузели све мере да заштите своју децу. Такође, грађани са претходним искуством у мањој мери истичу наведе-

ни разлог од грађана без искуства. Када човек једном доживи катастрофалне последице таквих догађаја предузеће све да се то више не понови. При томе, биће свеснији ризика да га увек тако нешто може поново задесити.

Табела 3 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Не сматрам да смо ја или моје домаћинство угрожени!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка - разлика	95% Интервал поверења разлике	
								Доња	Горња
Пол	4,916	,027	,337	2442,405	,736	,020	,059	-,095	,135
Родитељство	,140	,708	-3,187	2445	,001	-,190	,060	-,307	-,073
Запосленост	,078	,780	,229	2368	,819	,014	,062	-,108	,136
Инвалидитет	1,779	,182	1,339	1952	,181	,207	,155	-,096	,511
Претходно искуство	6,065	,014	-1,955	895,426	,050	-,142	,073	-,284	,001
Војна обавеза	1,276	,259	-1,471	2168	,141	-,093	,063	-,216	,031

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Немам времена за то!“, пола (мушки – $M = 2,57$, $SD = 1,32$, женски – $M = 2,70$, $SD = 1,35$) и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,56$, $SD = 1,31$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,69$, $SD = 1,36$). Није утврђена статистички значајна разлика између наведене препреке и родитељства (родитељ – $M = 2,63$, $SD = 1,32$, није родитељ – $M = 2,65$, $SD = 1,37$), запослености (запослен – $M = 2,60$, $SD = 1,31$, незапослен – $M = 2,68$, $SD = 1,41$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,71$, $SD = 1,42$, није инвалид – $M = 2,68$, $SD = 1,36$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,67$, $SD = 1,28$, нема претходног искуства – $M = 2,65$, $SD = 1,36$) (Табела 4). Грађани женског пола у већој мери истичу да немају времена за предузимање мера спремности у односу на испитанике мушког пола. Може се претпоставити да су жене заузетије породичним обавезама поред подједнаких обавеза на послу са мушкарцем. Грађани који су одслужили војну обавезу у незнатно мањој мери истичу као разлога за непредузимање мера спремности за реаговање да немају времена за то у односу на грађане који нису одслужили војни рок. Може се претпоставити да су грађани на одслужењу војног рока стекли одређене навике које им значе у испуњавању свакодневних обавеза. Наравно, потребно је спровести додатна истраживања да би се утврдили апсолутни разлози за такву констатацију.

Табела 4 – Резултати *t*-теста (independent-samples *t*-test) поређења средње вредности препреке „Немам времена за то!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка - разлика	95% Интервал поверења разлике	
								Доња	Горња
Пол	,044	,834	-2,325	2422	,020	-,127	,054	-,234	-,020
Родитељство	4,443	,035	-,412	2063,801	,681	-,023	,056	-,133	,087
Запосленост	5,488	,019	-1,394	1703,923	,163	-,082	,059	-,197	,033
Инвалидитет	,557	,455	,216	1941	,829	,031	,145	-,253	,316
Претходно искуство	7,195	,007	,382	975,002	,703	,025	,064	-,102	,151
Војна обавеза	,885	,347	-2,157	2153	,031	-,126	,058	-,241	-,011

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „То је веома скупо“, запослености (запослен – $M = 2,67$, $SD = 1,29$, незапослен – $M = 2,86$, $SD = 1,37$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 3,03$, $SD = 1,29$, нема претходног искуства – $M = 2,69$, $SD = 1,33$). Није утврђена статистички значајна разлика између наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,74$, $SD = 1,27$, женски – $M = 2,77$, $SD = 1,36$), родитељства (родитељ – $M = 2,72$, $SD = 1,32$, није родитељ – $M = 2,80$, $SD = 1,31$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,59$, $SD = 1,33$, није инвалид – $M = 2,78$, $SD = 1,33$), војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,68$, $SD = 1,25$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,79$, $SD = 1,37$) (Табела 5). Незапослени грађани, што је донекле и очекивано, у већој мери истичу да су мере спремности веома скупе у односу на запослене грађане. Наравно, поједине мере спремности (едукација, одређене припреме итд.) не захтевају додатна финансијска средства, док остале и захтевају. Потребно је купити одређену опрему, залихе, прибор за пружање прве помоћи итд. Такође, грађани који су имали претходног искуства са природним катастрофама у већој мери истичу да је то веома скупо у односу на грађане који немају таква искуства.

Табела 5 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „То је веома скупо!” и независних променљива

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						95% Интервал поверења разлике	
	F - вредност	Sig. - ниво значајности	T - вредност	df - број степени слободе	Sig. (2-tailed) - ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка - разлика	Доња	Горња	
Пол	4,572	,033	-,470	2396,269	,638	-,025	,054	-,131	,080	
Родитељство	,080	,777	-1,588	2412	,112	-,087	,055	-,194	,020	
Запосленост	1,965	,161	-3,349	2339	,001	-,190	,057	-,301	-,079	
Инвалидитет	,044	,835	-1,352	1934	,177	-,194	,144	-,476	,088	
Претходно искуство	11,790	,001	5,291	926,646	,000	,344	,065	,216	,471	
Војна обавеза	8,455	,004	-2,054	2064,478	,040	-,117	,057	-,229	-,005	

Није утврђена статистички значајна разлика између препреке „Мислим да то неће утицати на безбедност мог домаћинства” и пола (мушки – $M = 2,88$, $SD = 1,36$, женски – $M = 2,91$, $SD = 1,25$), родитељства (родитељ – $M = 2,90$, $SD = 1,33$, није родитељ – $M = 2,88$, $SD = 1,27$), запослености (запослен – $M = 2,87$, $SD = 1,32$, незапослен – $M = 2,93$, $SD = 1,30$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,67$, $SD = 1,37$, није инвалид – $M = 2,92$, $SD = 1,31$), претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,90$, $SD = 1,32$, нема претходног искуства – $M = 2,91$, $SD = 1,30$), као и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,89$, $SD = 1,36$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,93$, $SD = 1,28$) (Табела 6).

Табела 6 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Мислим да то неће утицати на безбедност мог домаћинства” и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						95% Интервал поверења разлике	
	F - вредност	Sig. - ниво значајности	T - вредност	df - број степени слободе	Sig. (2-tailed) - ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка - разлика	Доња	Горња	
Пол	15,813	,000	-,673	2406,462	,501	-,036	,053	-,140	,069	
Родитељство	1,060	,303	,511	2417	,610	,028	,054	-,079	,134	
Запосленост	,561	,454	-1,000	2342	,317	-,056	,056	-,167	,054	
Инвалидитет	2,961	,085	-1,798	1937	,072	-,252	,140	-,526	,023	
Претходно искуство	,275	,600	-,194	2194	,846	-,013	,065	-,140	,115	
Војна обавеза	5,428	,020	-,626	1920,757	,532	-,036	,058	-,149	,077	

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Мислим да нисам способан за тако нешто!“ и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,55$, $SD = 1,30$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,66$, $SD = 1,35$). Са друге стране, није утврђена статистички значајна повезаност наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,56$, $SD = 1,31$, женски – $M = 2,65$, $SD = 1,33$), родитељства (родитељ – $M = 2,58$, $SD = 1,28$, није родитељ – $M = 2,64$, $SD = 1,38$), запослености (запослен – $M = 2,57$, $SD = 1,27$, незапослен – $M = 2,65$, $SD = 1,42$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,37$, $SD = 1,22$, није инвалид – $M = 2,61$, $SD = 1,35$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,63$, $SD = 1,34$, нема претходног искуства – $M = 2,60$, $SD = 1,32$) (Табела 7). Резултати показују да грађани који нису одслужили војну обавезу у већој мери мисле да нису способни за тако нешто у односу на грађане који су одслужили војну обавезу. Потребно је извршити додатна истраживања како би се утврдили разлози за такву разлику.

Табела 7 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Мислим да нисам способан за тако нешто!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка – разлика	95% Интервал поверења разлике	
								Доња	Горња
Пол	,128	,721	-1,766	2411	,077	-,095	,054	-,201	,011
Родитељство	11,924	,001	-,952	1998,440	,341	-,053	,056	-,162	,056
Запосленост	23,921	,000	-1,289	1641,626	,198	-,076	,059	-,191	,040
Инвалидитет	1,998	,158	-1,712	1930	,087	-,245	,143	-,526	,036
Претходно искуство	,154	,695	,458	2190	,647	,030	,066	-,099	,160
Војна обавеза	,699	,403	-1,971	2145	,049	-,115	,058	-,229	-,001

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Немам подршку од стране локалне заједнице!“, родитељства (родитељ – $M = 2,69$, $SD = 1,28$, није родитељ – $M = 2,84$, $SD = 1,34$), запослености (запослен – $M = 2,67$, $SD = 1,28$, незапослен – $M = 2,87$, $SD = 1,37$) и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,66$, $SD = 1,31$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,86$, $SD = 1,33$). Није утврђена статистички значајна повезаност наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,73$, $SD = 1,31$, женски – $M = 2,78$, $SD = 1,31$), инвалидитета (инвалид – $M = 2,66$, $SD = 1,47$, није инвалид – $M = 2,80$, $SD = 1,31$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,74$, $SD = 1,32$, нема претходног искуства – $M = 2,77$, $SD = 1,31$) (Табела 8). Родитељи, запослени и грађани који су одслужили војну обавезу у мањој мери истичу да немају подршку локалне заједнице у предузимању мера спремности у односу на грађане који нису родитељи, незапослене и грађане који нису одслужили војну обавезу.

Табела 8 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Немам подршку локалне заједнице!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка – разлика	95% Интервал поверења разлике	
								Доња	Горња
Пол	,073	,787	-,841	2423	,401	-,045	,053	-,149	,060
Родитељство	1,038	,308	-2,634	2423	,008	-,143	,054	-,249	-,036
Запосленост	4,241	,040	-3,477	1706,949	,001	-,199	,057	-,312	-,087
Инвалидитет	6,062	,014	-,896	99,580	,373	-,139	,156	-,448	,169
Претходно искуство	,490	,484	-,390	2202	,696	-,025	,065	-,153	,102
Војна обавеза	,178	,673	-3,560	2156	,000	-,206	,058	-,319	-,092

Утврђена је статистички значајна разлика између препреке „Не могу спречити последице ни на који начин!“ инвалидитета (инвалид – $M = 2,51$, $SD = 1,44$, није инвалид – $M = 2,96$, $SD = 1,35$) и војне обавезе (одслужио војну обавезу – $M = 2,84$, $SD = 1,38$, није одслужио војну обавезу – $M = 2,99$, $SD = 1,36$). Са друге стране, није утврђена статистички значајна повезаност наведене препреке и пола (мушки – $M = 2,86$, $SD = 1,36$, женски – $M = 2,92$, $SD = 1,35$), родитељства (родитељ – $M = 2,92$, $SD = 1,37$, није родитељ – $M = 2,85$, $SD = 1,34$), запослености (запослен – $M = 2,89$, $SD = 1,34$, незапослен – $M = 2,87$, $SD = 1,40$) и претходног искуства (има претходног искуства – $M = 2,94$, $SD = 1,36$, нема претходног искуства – $M = 2,88$, $SD = 1,37$) (Табела 9). Добијени резултати указују на то да грађани који нису инвалиди у већој мери истичу да не могу спречити последице ни на који начин у односу на грађане који су инвалиди. Свакако, такви резултати су поражавајући, имајући у виду предности за решавање грађана који нису инвалиди. Са друге стране, грађани који нису одслужили војну обавезу у већој мери истичу наведени разлог у односу на грађане који су одслужили војну обавезу.

Табела 9 – Резултати *t*-теста (*independent-samples t-test*) поређења средње вредности препреке „Не могу спречити последице ни на који начин!“ и независних променљивих

Независне променљиве	Ливинов тест једнакости варијансе		Т-тест независних узорака						95% Интервал поверења разлике	
	F – вредност	Sig. – ниво значајности	T – вредност	df – број степени слободе	Sig. (2-tailed) – ниво значајности	Средња вредност разлике	Стандардна грешка – разлика	Доња	Горња	
Пол	1,182	,277	-1,037	2408	,300	-,057	,055	-,166	,051	
Родитељство	,116	,733	1,177	2408	,239	,066	,056	-,044	,177	
Запосленост	10,152	,001	,295	1738,900	,768	,017	,059	-,099	,134	
Инвалидитет	5,086	,024	-2,990	100,329	,004	-,459	,154	-,764	-,155	
Претходно искуство	,343	,558	,763	2189	,446	,052	,068	-,082	,185	
Војна обавеза	2,330	,127	-2,535	2141	,011	-,152	,060	-,269	-,034	

Закључак

У квантитативном истраживању препрека унапређењу спремности грађана за реаговање у природним катастрофама утврђено је следеће:

- 20,5% испитаника мисли да ће му интервентно-спасилачке службе ионако помоћи, па му такве мере нису ни потребне; 31,7% испитаника не сматра да је он лично или његово домаћинство угрожено од последица поплава; 20,9% испитаника истиче да нема времена за то; 23,1% испитаника сматра да је предузимање тих мера веома скупо; 19,4% сматра да није способно за тако нешто; 22,8% истиче да нема подршку локалне заједнице; 27% истиче да не може спречити последице ни на који начин;

- постоји статистички значајна повезаност препреке „Мислим да ће ми интервентно-спасилачке службе помоћи, па ми такве мере нису потребне“ и претходног искуства. Грађани који имају претходног искуства у незнатно већој мери од грађана који немају искуства истичу да ће им интервентно-спасилачке службе помоћи, па им такве мере нису потребне;

- постоји статистички значајна повезаност препреке „Не сматрам да сам ја или моје домаћинство угрожени!“ родитељства и претходног искуства. Родитељи у мањој мери истичу да не сматрају да су они или њихово домаћинство угрожени у односу на грађане који нису родитељи. Грађани са претходним искуством у мањој мери истичу наведени разлог за непредузимање мера спремности од грађана без искуства;

- постоји статистички значајна повезаност препреке „Немам времена за то“, пола и војне обавезе. Грађани женског пола у већој мери истичу да немају времена за предузимање мера спремности у односу на испитанике мушког пола. Грађани који су одслужили војну обавезу у незнатно мањој мери истичу наведени разлог у односу на грађане који нису одслужили војни рок;

– постоји статистички значајна повезаност препреке „То је веома скупо“, запослености и претходног искуства. Незапослени грађани и грађани који су имали претходног искуства у већој мери истичу да су мере спремности веома скупе у односу на запослене грађане и грађане без претходног искуства;

– није утврђена статистички значајна повезаност препреке „Мислим да то неће утицати на безбедност мог домаћинства“ ни са једном променљивом;

– постоји статистички значајна повезаност препреке „Мислим да нисам способан за тако нешто“ и војне обавезе. Грађани који нису одслужили војну обавезу у већој мери сматрају да нису способни за тако нешто у односу на грађане који су одслужили војну обавезу;

– постоји статистички значајна повезаност препреке „Немам подршку од локалне заједнице“, родитељства, запослености и војне обавезе. Родитељи, запослени, и грађани који су одслужили војну обавезу у мањој мери истичу да немају подршку локалне заједнице у предузимању мера спремности у односу на грађане који нису родитељи, незапослене и грађане који нису одслужили војну обавезу;

– постоји статистички значајна повезаност препреке „Не могу спречити последице ни на који начин“, инвалидитета и војне обавезе. Грађани који нису инвалиди и који нису одслужили војну обавезу у већој мери истичу да не могу спречити последице ни на који начин у односу на грађане који су инвалиди и који су одслужили војну обавезу.

Потребно је наставити истраживања и још детаљније сагледати утицаје разноврсних фактора који утичу на спремност за реаговање у природним катастрофама. Такви резултати истраживања у великој мери ће допринети стварању услова за унапређење спремности грађана за реаговање.

Литература

[1] Baker, E. J. (2011). Household preparedness for the aftermath of hurricanes in Florida. *Applied Geography*, 31(1), 46-52.

[2] Baker, L. R., & Baker, M. D. (2010). Disaster preparedness among families of children with special health care needs. *Disaster medicine and public health preparedness*, 4(03), 240-245.

[3] Basolo, V., Steinberg, L. J., Burby, R. J., Levine, J., Cruz, A. M., & Huang, C. (2009). The Effects of Confidence in Government and Information on Perceived and Actual Preparedness for Disasters. *Environment and Behavior*, 41(3), 338-364.

[4] Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M., & Ronan, K. R. (2013). Salient beliefs about earthquake hazards and household preparedness. *Risk Analysis*, 33(9), 1710-1727.

[5] Corps, C. (2006). *Citizen preparedness review, community resilience through civic responsibility and self-reliance*.

[6] Cretikos, M., Eastwood, K., Dalton, C., Merritt, T., Tuyl, F., Winn, L., & Durrheim, D. (2008). Household disaster preparedness and information sources: Rapid cluster survey after a storm in New South Wales, Australia. *BMC public health*, 8(1), 195.

[7] Cvetković, M. V. (2016a). Fear and floods in Serbia: Citizens preparedness for responding to natural disaster. *Matica Srpska Journal of Social Sciences*, 155(2/2016).

[8] Cvetković, M. V. (2016b). Influence of Income Level on Citizen Preparedness for Response to Natural Disasters. *Vojno delo*, 2016/4.

[9] Cvetković, M. V., Lipovac, M., & Milojković, B. (2016). Inquiring of knowledge of secondary school students as an element of flood preparedness. *Journal for social sciences, TEME*.

- [10] Cvetković, V., Dragičević, S., Petrović, M., Mijaković, S., Jakovljević, V., & Gačić, J. (2015). Knowledge and perception of secondary school students in Belgrade about earthquakes as natural disasters. *Polish journal of environmental studies*, 24(4), 1553-1561. doi: 10.15244/pjoes/39702
- [11] Cvetković, V., Gačić, J., & Petrović, D. (2015). Spremnost studenata Kriminalističko-policijske akademije za reagovanje na prirodnu katastrofu izazvanu poplavom u Republici Srbiji. *Ecologica*, 22(78), 302-308.
- [12] Цветковић, В. (2015а). *Спремност грађана за реаговање на природну катастрофу изазвану поплавом у Републици Србији*. (Докторска дисертација), Универзитет у Београду, Факултет безбедности.
- [13] Цветковић, В. (2015б). Спремност за реаговање на природну катастрофу - преглед литературе. *Безбједност, полиција и грађани*, 1-2/15(XI), 165-183.
- [14] Цветковић, В. (2015с). Феноменологија природних катастрофа – теоријско одређење и класификација природних катастрофа. *Безбједност, полиција и грађани*, 3 - 4, 311-335.
- [15] Цветковић, В. (2016). Утицај мотивисаности на спремност грађана Републике Србије да реагују на природну катастрофу изазвану поплавом *Војно дело*, 68(3), 141-171.
- [16] Цветковић, В., Вучић, С., & Гачић, Ј. (2015). Климатске промене и национална одбрана. *Војно дело*, 67(5), 181-203.
- [17] Цветковић, В., Гачић, Ј., & Јаковљевић, В. (2015). Утицај статуса регулисане војне обавезе на спремност грађана за реаговање на природну катастрофу изазвану поплавом у Републици Србији. *Ecologica*, 22(80), 584-590.
- [18] Dooley, D., Catalano, R., Mishra, S., & Serxner, S. (1992). Earthquake Preparedness: Predictors in a Community Survey. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(6), 451-470.
- [19] Falkiner, L. (2006). Impact analysis of the Canadian Red Cross Expect the Unexpected Program. *Institute for Catastrophic Loss Reduction*. Retrieved October, 31.
- [20] Faupel, C. E., & Styles, S. P. (1993). Disaster education, household preparedness, and stress responses following Hurricane Hugo. *Environment and Behavior*, 25(2), 228-249.
- [21] FEMA. (2009). Personal Preparedness in America: Findings from the Citizen Corps National Survey.
- [22] Finnis, K. K., Johnston, D. M., Ronan, K. R., & White, J. D. (2010). Hazard perceptions and preparedness of Taranaki youth. *Disaster Prevention and Management*, 19(2), 175-184. doi: 10.1108/09653561011037986
- [23] Heller, K., Alexander, D. B., Gatz, M., Knight, B. G., & Rose, T. (2005). Social and Personal Factors as Predictors of Earthquake Preparation: The Role of Support Provision, Network Discussion, Negative Affect, Age, and Education. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(2), 399-422.
- [24] Horney, J., Snider, C., Malone, S., Gammons, L., & Ramsey, S. (2008). Factors associated with hurricane preparedness: Results of a pre-hurricane assessment. *J Disaster Res*, 3(2), 1-7.
- [25] Hurnen, F., & McClure, J. (1997). The effect of increased earthquake knowledge on perceived preventability of earthquake damage. *Australas. J. Disaster Trauma Stud.*(3).
- [26] Kapucu, N. (2008). Culture of preparedness: household disaster preparedness. *Disaster Prevention and Management*, 17(4), 526-535. doi: 10.1108/09653560810901773
- [27] Kim, Y. C., & Kang, J. (2010). Communication, neighbourhood belonging and household hurricane preparedness. *Disasters*, 34(2), 470-488.
- [28] Kirschenbaum, A. (2005). Preparing for the inevitable: Environmental risk perceptions and disaster preparedness. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 23(2), 97.
- [29] Kirschenbaum, A. (2006). Families and disaster behavior: a reassessment of family preparedness. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 24(1), 111.

[30] Matsuda, Y., & Okada, N. (2006). Community diagnosis for sustainable disaster preparedness. *Journal of Natural Disaster Science*, 28(1), 25-33.

[31] Mishra, S., & Suar, D. (2007). Do lessons people learn determine disaster cognition and preparedness? *Psychology & Developing Societies*, 19(2), 143-159.

[32] Mullis, J. P., Duval, T. S., & Rogers, R. (2003). The Effect of a Swarm of Local Tornadoes on Tornado Preparedness: A Quasi-Comparable Cohort Investigation¹. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(8), 1716-1725.

[33] Mullis, J. P., & Lippa, R. (1990). Behavioral change in earthquake preparedness due to negative threat appeals: A test of protection motivation theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 20(8), 619-638.

[34] Murphy, S. T., Cody, M., Frank, L. B., Glik, D., & Ang, A. (2009). Predictors of emergency preparedness and compliance. *Disaster medicine and public health preparedness*, 3(2), 1-10.

[35] Muttarak, R., & Pothisiri, W. (2013). The role of education on disaster preparedness: case study of 2012 Indian Ocean earthquakes on Thailand's Andaman Coast. *Ecology and Society*, 18(4), 51.

[36] Nozawa, M., Watanabe, T., Katada, N., Minami, H., & Yamamoto, A. (2008). Residents' awareness and behaviour regarding typhoon evacuation advice in Hyogo Prefecture, Japan. *International nursing review*, 55(1), 20-26.

[37] Olympia, R. P., Rivera, R., Heverley, S., Anyanwu, U., & Gregorits, M. (2010). Natural disasters and mass-casualty events affecting children and families: a description of emergency preparedness and the role of the primary care physician. *Clinical pediatrics*.

[38] Russell, L. A., Goltz, J. D., & Bourque, L. B. (1995). Preparedness and hazard mitigation actions before and after two earthquakes. *Environment and Behavior*, 27(6), 744-770.

[39] Sattler, D. N., Kaiser, C. F., & Hittner, J. B. (2000). Disaster Preparedness: Relationships Among Prior Experience, Personal Characteristics, and Distress¹. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(7), 1396-1420.

[40] Shaw, R., Kobayashi, K. S. H., & Kobayashi, M. (2004). Linking experience, education, perception and earthquake preparedness. *Disaster Prevention and Management*, 13(1), 39-49. doi: 10.1108/09653560410521689

[41] Spittal, M. J., McClure, J., Siegert, R. J., & Walkey, F. H. (2008). Predictors of two types of earthquake preparation: survival activities and mitigation activities. *Environment and Behavior*.

[42] Tanaka, K. (2005). The impact of disaster education on public preparation and mitigation for earthquakes: a cross-country comparison between Fukui, Japan and the San Francisco Bay Area, California, USA. *Applied Geography*, 25(3), 201-225.

[43] Tekeli-Yeşil, S., Dedeoğlu, N., Tanner, M., Braun-Fahraender, C., & Obrist, B. (2010). Individual preparedness and mitigation actions for a predicted earthquake in Istanbul. *Disasters*, 34(4), 910-930. doi: 10.1111/j.1467-7717.2010.01175.x

[44] Tomio, J., Sato, H., Matsuda, Y., Koga, T., & Mizumura, H. (2014). Household and Community Disaster Preparedness in Japanese Provincial City: A Population-Based Household Survey. *Advances in Anthropology*, 2014.

Индустријска шпијунажа у савременим условима – карактеристике и предмет интересовања

Надежда Гудељ

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Сектор за ванредне ситуације

Војо Лаковић*

Интернационални универзитет у Новом Пазару, ВШЈ Панчево

Човечанство је вековима функционисало на принципу тржишта понуде, а у последњих педесет година то је замењено тржиштем потражње. Данас свет улази у тржиште знања, које имплицира да се поседује знање, тј. информација. Државе се сада боре за примат у структури знања, тако да моћ одлази из руку капитално богатих у руке интелектуално богатих.

Данас у 57 земаља света постоје државне институције које се баве прикупљањем тајних информација ове врсте, а владе још бар 100 земаља троше део националног дохотка на покривање трошкова индустријске шпијунаже. У томе се посебно истичу Немачка, Јапан и Француска, а следе их Русија, Кина и Јужна Кореја.

Савремено устројство света карактеришу и савремени међународни односи, а ове односе карактерише глобализација. Посебно место и улогу у томе имају транснационалне компаније (ТНК) којима је основни циљ доминација и контрола тржишта, што изискује изузетну потребу овладавања знањима у свим његовим видовима. У борби за тржишта знање је најмоћније оружје, а до „убојитог оружја“ увек се долазило на све могуће начине, а сада се, као средство, најчешће користи индустријска шпијунажа.

Кључне речи: *индустријска шпијунажа, државни интерес, економска и национална безбедност*

Увод

Почетак XX века одсликава снажан развој производних снага, што доводи до стварања тржишних структура и механизма у светским размерама. Све то доводи до појачаних тензија између капиталистичких земаља, њихових великих компанија, борбе за нове изворе сировина, те концесијама за експлоатацију нафте и рудног блага. Американци отворено износе „да трговина, наравно туђим индустријским-пословним тајнама представља методу њиховог привредног живљења и

* Др сц Војо Лаковић је ванредни професор у ВШЈ Панчево.

преживљавања, при чему је постало уобичајено да сваког сваког поткрада” (Херберт, 1983, 2-3/83). Развој индустрије прате и нова технолошка достигнућа, нови производи, машине, што све у борби за профитом знатно унапређује индустријске шпијунске активности. Долази још једном доба доминације индустријске шпијунаже у свету, шпијунаже која прати човекову активност још из најстаријих историјских периода. Индустријска шпијунажа сада постаје главни посао традиционалних шпијуна. Државне институције и предузећа сада ангажују индустријске шпијуне да краду информације. У многим случајевима то су бивши војни и цивилни шпијуни, али има и активних¹ који су прешли на мешетарење индустријским информацијама. Они имају потребно знање и искуство, па лако искоришћавају организације, нарочито оне које не примењују мере обезбеђења података и не образују кадар за њихову заштиту.

Индустријска шпијунажа у савременим условима

О модерним облицима индустријске шпијунаже може се говорити у времену после Другог светског рата. Наиме, „брзи научно-технолошки прогрес мултипликативно повећава количину индустријских тајни” (Ђурић, 1976: 260). Индустријска шпијунажа је толико укореена да, у ствари, постаје један од метода за добијање информација (Хамилтон, 1979: п 2-14). Финансијски показатељи говоре да су за нове технолошке замисли, нове производе, потребне стотине и стотине сати рада и огромне количине новца, као и срећа, јер се може, и поред уложеног рада и средстава показати да производ није употребљив. Многи, посебно велике фирме, избегавајући ризике улагања у дугогодишња истраживања, долазе до закључка да је много јефтиније и брже проникнути у конкурентске тајне на било који начин, па и индустријском шпијунажом, него стварати властите истраживачке тимове, што је владајућа филозофија привређивања и развоја јапанских пословних ентитета. Јапанци су, за остварење јединственог националног циља – освајање светског тржишта, мобилисали све снаге политике, економије и друштва. Тежиште и главне секторе чине МИТИ, у оквиру којих је груписано неколико министарстава: међународне трговине, индустрије, финансија, спољних послова и оно што на Западу спада под министарство унутрашњих послова. У МИТИ спадају и државне и парадржавне агенције као „Јетро” (јапанска спољнотрговинска организација), трговинска друштва названа „Шого Соша” у које улазе велике компаније, попут „Мицубишија” и „Митсуија”. Томе треба придодати још десетак групација компанија, асоцијација, федерација послодавца и синдиката. Нису изостављене ни државне обавештајне службе, као ни политичари. Између свих њих развиле су се вишеструке директне везе с основним циљем сталног економског развоја да би Јапан постао светска трговинска, индустријска и технолошка сила. За остваривање таквог циља неопходне су високообразовне установе. Једна од таквих је и „Мацушита школа за бизнис и менаџмент” (Петровић, 2006: 47).

¹ Једна од приватних фирми која у највећем броју користи услуге бивших и садашњих припадника ЦИА је „Business Intelligence Advisors” – ВИА из Бостона. Специјализована је за помоћ фирмама у преговорима и за стварање бизнис стратегија – односно саветници за пословне информације.

Ова школа водећа је у Јапану, а можда и у свету. Једини критеријум при избору кандидата за ову школу је способност, знање и инжињерност, а што им касније отвара улазак у бизнис и политичку елиту Јапана. Предавачи су им најбољи домаћи и страни стручњаци, од економије и политичких наука, до упознавања специфичности водећих јапанских такмаца у стратегији овладавања светским тржиштем. Саставни део њихових напора јесте темељно припремање за коришћење свих расположивих техника и ресурса, односно инструмената и механизма, за индустријску шпијунажу њихових конкурената на све четири стране света. Економска мрежа Јапана комбинује бројне канале знања, што се посебно односи на индустрију и банке. Јапанци дугорочно изграђују своју стратегију, која их обавезује да непрестано шире поље својих знања о култури држава мета, њиховог начина живота, потреба тамошњих потрошача и кретања на светском тржишту (<http://www.kpa.edu.rs/forum/index.php?action=printpage;topic=1629.0>).

Последњих година Французи често потенцирају важност појачавања обавештајне делатности управо у економској сфери, истичући посебан значај обезбеђивања економских интереса земље у условима оштре конкуренције с другим развијеним земљама. Признају да они шпијунирају и своје савезнике и своје „непријатеље”. Трговина индустријским – пословним тајнама постаје општеприхваћена метода привредног живљења, при чему је постало уобичајено, већ смо изнели став Американаца, „да свака сваког поткрада”. Французи препоручују велику аутономију својим компанијама у одлучивању о управљању економским одлукама на том плану. Сама држава не утиче на компаније у настојању да остваре максимални профит, али им саветује стварање заједничких мрежа информисања како би сазнали менаџерске одлуке конкуренције и успешно сачували делове тржишта, а истовремено освојили нова и тако заштитили економску основу својих компанија, али и своје државе. У томе им помаже и „Школа за економско ратовање.” На овој школи предавачи за економско (индустријски)-обавештајни рад су искусни генерали француске цивилне и војне обавештајне службе – DGSE (Direction Generale de la Securite Exterieur-Generalna direkcija za spoljnu bezbednost Francuske) i DRM (Direction du Renseignement Millitaire – Direkcija za vojne obavestajne poslove) (<http://www.kpa.edu.rs/forum/indeh.php?action=printpage;topic=1629.0>). Према америчким обавештајним изворима Француска спада међу најгоре светске прекршиоце, који су се у једном тренутку своје обавештајне активности усмерили чак према више од 70 америчких компанија, укључујући „Боинг”, „ИБМ” итд. (*Despite passage of the 1996 Economic espionage act*). Француско оправдање, објављено у француском часопису „Le Pont” гласи: „Сасвим је јасно да је агресивно и комплетно илегално понашање америчких обавештајних служби испровоцирало противударце, а Французи су најбољи у овој игри.” Савремену индустријску шпијунажу, односе држава, ТНК, можда је најбоље описао један службеник француске тајне службе, рекавши: „Ово је игра тајног рата. Наш посао је да радимо како и они раде и да будемо бар тако добри као и они” (http://www.infowar.com/class2_061798a_j.html-ss).

Да је савремена индустријска шпијунажа „игра,” веома често са „прљавим играчима” који се не либе да ради задовољења својих личних економских интереса изазову и економске ратове држава, показаћемо на следећем примеру, а то је спор око банана између САД и Француске. Све је почело 1998. године са „Чикита бренд интернешенел инк” (у даљем тексту „Чикита”). Европска унија је хтела да уведе

обавезне квоте за увоз банана од америчких ТНК које експлоатишу ово воће у земљама Централне и Јужне Америке: Хондурас, Костарика, Колумбија, Панама, Салвадор и др. Због тога су САД прво запретиле, а затим и увеле економске санкције државама Европске уније. Наравно, иза такве америчке одлуке стајао је власник ТНК за гајење, промет и продају банана „Чикита” Карл Линднер. Покривајући се одбраном америчких интереса, Линднер ангажује главног америчког представника за трговину Микија Кантора и свог личног пријатеља, републиканског сенатора и бившег председничког кандидата Роберта Боба Дола и преко њих тражи заштиту својих интереса, па макар то проузроковало и „рат око банана”. Као изузетно утицајне личности Кантор и Дол низом административних, али и законских иницијатива „напали” су Европску унију и неколико латиноамеричких држава. Кантор је јавно напао европски режим увоза банана и запретио санкцијама на извозне производе Европске уније и њених „банана савезника”, а Дол се агресивно залагао за усвајање прописа којим би се одузеле трговинске олакшице Колумбији и Костарики, уколико не одустану од специјалних банана-аранжмана са Бриселом. Наилазећи на отпор, Дол је почео да условљава прихватање одређених буџетских „кресања” усвајањем његовог предлога о режиму увоза банана. „Чикитина” борба против европског режима увоза овог популарног јужног воћа, у којој учествују и тадашњи лидер демократа у Представничком дому Ричард Гепард и сенатор Џон Глен, тешко да би се водила уз тако снажну подршку утицајних политичара да власник ове компаније Линднер није и велики „добротвор” обе највеће политичке партије у САД. Тако је отпочео економски рат око уносног међународног тржишта бананама на којем је, наводно, „Чикита” угрожена нелојалном конкуренцијом. У суштини, ради се о томе да на европско тржиште стижу банане с три подручја. Оне долазе у Европу из француских прекоморских територија Гвадалупеа и Мартиника, шпанских Канарских острва, португалског острва Мадеири и грчког острва Крит. Како се ове банане сматрају европским производима, имају предност на европском тржишту и не подлежу царинским дажбама. У Европу банане стижу још из афричких, карипских и пацифичких држава, с којима Европска унија има потписану савезничку конвенцију, па се и на њих не плаћају посебне дажбине. И, најзад, у Европу стижу из држава Централне и Јужне Америке које експлоатишу и извозе америчке ТНК, као што су „Чикита”, „Доле” и „Дел Монте” и др. На њих се, по прописима Европске уније, плаћају посебне царине, али су банане због јефтине радне снаге у земљама порекла биле много јефтиније. Европска унија увела је квоте за ово воће и тиме ограничила њихову продају, дајући предност „својим” и савезничким бананама. Овај пример, осим прљавости у задовољењу економских интереса, показује и однос ТНК и државе, њихову снагу изражену у неморалности, утицај на политичку елиту и креирање спољне политике својих матичних држава, па била то и Америка.

Најчешће мете индустријске шпијунаже данас су интелектуална добра и пословне тајне. Научне и технолошке информације су приоритети највишег нивоа. Информације које носе етикету информација „екстремно осетљиве” су оне које се односе на космичка, хемијска, биолошка, нуклеарна и балистичка истраживања, те подаци о минералним сировинама и њиховим резервама. Од економских и пословних информација циљ шпијуна су оне које се односе на спољну трговину, инвестиције, кредите, зајмове и билатералне економске преговоре, као и информације о разним уговорима

који утичу на цену робе, финансијски подаци, стање складишта и интересне стопе, студије, развојна стратегија, маркетиншки и развојни планови, а међу најатрактивнијим је дизајн компјутерских чипова. Разлог је лако уочљив, ако се зна да је вредност чипова 1983. године на тржишту достигла вредност од око 17 милијарди долара. Током 1984. године забележено је увећање од 100%, а само је у Европи током 1995. године продато чипова у вредности од преко 30 милијарди долара (Петровић, 2006: 150). Није тешко закључити да су данас у питању стотине милијарди долара.

За шпијунажу се користи читав спектар најразноврснијих метода и техника, почев од оних традиционалних до специфичних, високософистицираних компјутерских техника.

У беспштедном конкурентском надметању „праћење технолошког прогреса је *conditio sine qua non* (услов без кога се нешто не може замислити или извршити) опстанка фирме” (Ђурић, 1976: 259). Ово праћење техничко-технолошког ритма привредни ентитети могу остварити на више начина, али најпродуктивнији су:

- улагање у сопствену истраживачку делатност,
- куповина патената, лиценци, „know-how” или других индустријских права,
- интеграције, заједничка улагања, куповина конкурентских фирми,
- незаконито прибављање информација, података, патената, истраживачких пројеката, односно пословних тајни свих врста које могу профитабилно деловати на пословање привредног ентитета.

Прва три начина су легална, морално оправдана. Последњи начин је противправан, а у најмању руку неморалан.

Карактеристике савремене индустријске шпијунаже

Када се говори о савременој индустријској шпијунажи важно је знати:

– сва предузећа су мета индустријске шпијунаже, а нарочито предузећа високе технологије;

– све врсте информација, како комерцијалне садржине, тако и личне природе, предмет су интересовања индустријских шпијуна, па и незаконитог присвајања и њиховог коришћења;

– често остаје неоткривена.

Само компаније у САД губе годишње око 250 милијарди долара на рачун индустријске шпијунаже. Приликом испитивања 172 компаније у САД, око 56% је пријавило, бар једанпут, злоупотребу њихових поверљивих информација. Вредност 1.100 украдених докумената који су садржавали поверљиве информације процењена је на око 44 милијарде долара.

Постоји још једна карактеристика савремене индустријске шпијунаже, а то је „да нелојални службеници представљају посебну опасност”. Данас индустријска шпијунажа, у већини случајева, користи једноставне методе које доводе до невиђених резултата. Док су Firewall-и и други интернет програми везани за заштиту компјутерских система од упада хакера врло популарни, готово су бескорисни када су у питању инсајдери. Недавне студије су показале да су инсајдери, у преко 70% случајева, одговорни за крађу поверљивих информација.

Може се закључити да се данас у индустријској шпијунажи користи палета најразноврснијих метода и техника, почев од оних традиционалних до специфичних компјутерских техника. Традиционални (персонални) приступ подразумева ангажовање сопствених шпијуна или појединаца који су спремни да за одређену цену понуде своје услуге или су разним врстама уцене приморани да то чине (*Computers business and security, Butterworth Publishers, SAD, 1987*).

Овакав развој индустријске шпијунаже наметнуо је потребу за оснивањем контраобавештајних служби у компанијама за спречавање индустријске шпијунаже, на једној, али и оснивање специјализованих удружења и корпорација за спровођење индустријске шпијунаже, на другој страни.

Самим тим, по нашем мишљењу, основна карактеристика савремене индустријске шпијунаже садржана је у изјави италијанског стручњака за индустријску шпијунажу Иве Инга, да је: „индустријска шпијунажа један од најunosнијих послова данашњице”, али би се могло и додати да је то врхунски професионално организована активност на прикупљању информација и крађи пословних тајни. На то указује и истраживање спроведено у Америци, на основу којег произилази да се ради доношења одлуке због које се спроводи операција индустријске шпијунаже мора обрадити у просеку око 500 врста података (*Harvard Business Review, November – December 1974*).

Стив Џобс, први човек компаније „Епл”, светски директор деценије по часопису „Форчн”, свео је све ове карактеристике савремене индустријске шпијунаже на две идеје којих се придржавао од доласка у „Епл”, 1997. године. Прва је: „Гледај шта други раде и учи се на њиховим грешкама”, а друга је изјава Пабла Пикаса: „Добри уметници копирају, велики уметници краду”. Овај цитат Џобс често користи и сада га више приписују њему него Пикасу („Блиц”, од 14.11.2009).

Чини се да се у Србији још увек не зна ко су актери у операцијама индустријске шпијунаже. Поред појединаца, привредних ентитета, то могу бити и стране државе. Ако се оне, и то најразвијеније земље света, преко својих обавештајних заједница, баве индустријском шпијунажом да би дошле до информација, пословних и других тајни, које би им помогле у технолошком развоју сопствене индустрије, или пак продаје таквих информација трећим државама, уступања ради стварања стратешког партнерства, што то не би радили и ми, посебно ако се има у виду да индустријска шпијунажа, нарочито у области војне индустрије, прераста у питање националне сигурности (wmd.hr/rječnik-pojmova-i/web/ind...Industrijska_spijunaža/RJEČNIK_POJMOVA-i). То је много комплексније питање и сигурно је да тражи много више простора, не само научног и економског, него пре свега политичког и националног сагледавања.

Код нас се, као и у земљама у окружењу, за разлику од других држава у транзицији, отицање важних сазнања и информација још увек не сматра великом штетом. Није тачно да у привреди Србије, па и Хрватске и БиХ, без обзира на евидентан технолошки заостатак, не постоје веома интересантне информације за наше конкуренте, али ми њиховом чувању посвећујемо веома мало пажње. Чак и кад се догоди случај индустријске шпијунаже, код нас се то апсолутно негира. Штавише, иде се дотле да се отицање веома важних пословних информација и не сматра неком већом штетом. Јер, како објашњавају наши „привредници”, то нису паре, опипљив предмет или неко материјално добро – машина. За разлику од таквог нашег готово неодговорног односа, најразвијеније земље света, као што су Јапан и Француска, томе придају велику пажњу, издвајају но-

вац и обучавају људе. Сви они прихватају неспорну чињеницу да су информације о људима, њиховим знањима и потенцијалима, имовина злата вредна. За информације се сви отимају, а нама та чињеница као да ништа не значи. Код нас још увек врхунски стручњаци или менаџери прелазе из једне у другу конкурентску фирму, домаћу или чак страну, и настављају да се баве послом којим су се и пре бавили. Дешава се, такође, да такав стручњак или менаџер напусти друштвено предузеће, отвори своју приватну фирму и бави се истим производним програмом као и предузеће из којег је отишао. Никома не смета што користи раније стечене везе, што је директан конкурент својој бившој фирми (на крају држави) и што користи њене пословне информације. У многим развијеним државама таквом „бизнисмену” би било забрањено да обавља сличне послове бар две године, како би се на тај начин сачувала важна сазнања о предузећу из којег је отишао.

Да све ово није пука апстракција и да је заштита података и информација свакодневна и животна потреба, указује и то да је код нас у жељу реструктурирање великих привредних система и одвајање суштинских од пратећих делатности, као увод у „су-трашњу” приватизацију. Ти процеси су посебно интересантни за будуће партнере и учеснике у том послу, али и добра прилика за велике преваре – ненаменско трошење пара, финансијске и друге проневере, корупцију, „прање новца,” што се нажалост свих нас, свакодневно и дешава. За приватизацију у Србији, слоган „успешна прева-ра,” реалнији је, и то десетоструко, од слогана „успешна приватизација.”

Шта карактерише почетак 21. века у Србији?

Данас се у Србији распродају и стратешки производи, као што су, на пример, термални извори. То доводи до заинтересованости страних привредних ентитета за наше фирме, постајемо подручје интересантно за разне пословно-економске, али и политичке опсервације. Интензивирају се све методе долажења до информација о бонитетима фирми, изучавају се руководећа лица у тим фирмама која одлучују о приватизацији. За долажење до валидних пословних информација максимално се користе међународне владине и невладине организације, ДКП, хуманитарне организације, а неретко се ангажују и наше приватне детективске агенције (ове „наше” посебно је користила Обавештајно-безбедносна служба Словеније – СОВА, јер су добро проценили да у Србији све може да се купи) – професионални лопови.

Тако, на пример, београдски Економски биро „Конекто”, партнер Министарства за приватизацију, био је почетком 2003. године двапут опљачкан: лопови су украли компјутерске дискове на којима су били подаци о око 100 фирми чија је вредност процењивана. Чини се да је важност ових информација била позната само лоповима и онима који су дошавши у њихов посед, на аукцијама и тендерима стекли велику предност у односу на конкуренте („Блиц”, од 17.02.2009).

Пословни ручкови, вечере, приједи добијају пуни значај у контактирању наших привредника, њиховом коришћењу као извора тражених информација. Са почетком приватизације могли смо само да констатујемо да нас странци боље познају него ми сами себе, да поседују све потребне информације о нашим предузећима, што им је омогућило да креирају стратегију и политику наметања услова, доводећи се у добру стартну позицију при куповини предузећа уз веома повољне услове, јер су плаћали, а и данас плаћају, само од 10 до 20% њихове праве вредности (КПА ФОРУМ).

Данас је Србија „лака мета“ индустријским шпијунима, јер осим лоше климе и укупне атмосфере привредног криминала не постоје стручњаци који би им се супротставили делујући најпре превентивно, а затим и оперативно. Чак се интерна контрола и интерна ревизија (у оквиру саме фирме) у нашим банкама и јавним предузећима тек појављују, али још са slabим резултатима (КПА ФОРУМ).

Оно што буди наду јесте да је коначно схваћена узрочна веза између заштите интелектуалног власништва и страних улагања, односно бржег економског развоја, а доказ томе јесте усвајање закона који уводи заштиту пословне тајне у привредном пословању и научноистраживачком раду од нелојалне конкуренције. У питању су индустријска или комерцијална шпијунажа, превара и повреда уговора о пословној тајни. Закон о заштити пословне тајне треба да заштити поверљиве информације које законито контролише физичко или правно лице од нелојалне конкуренције.

Пословном тајном, по овом закону, сматра се свака информација која има или може да има комерцијалну вредност и чијим саопштавањем би могла да се нанесе штета физичком или правном лицу. Као пословна тајна могу се штитити информације као што су финансијски, економски, пословни, научни, технички и технолошки производни подаци, студије, резултати истраживања, различите формуле, цртежи, планови, пројекти, прототипови, кодови, модели, програми, методе, технике, обавештења или упутства интерног карактера.

Као пословна тајна не могу се штитити информације означене као пословна тајна ради прикривања кривичног дела, прекорачења овлашћења или злоупотребе службеног положаја. Данас је у Србији веома тешко наћи и обучити људе који би се високостручно бавили само спречавањем нпр. сајбер (компјутерским) криминала, мешетарења информацијама и сл. То су веома уске специјалности и потребна су посебна знања којима се код нас бави мали број људи, а ни држава се, нажалост, не труди много да их обучи и ангажује. Очито је да се не схвата „да све остале обавештајне делатности само, 'троше' материјална средства, а да економска и индустријска шпијунажа материјално помажу своју државу“ (Петковић, 2006: 165). Примера за овакву констатацију има много. Тако, на пример, ако наша (ваша) обавештајна служба дође до планова и података за једну врсту машине коју наши стручњаци нису успели да конструишу, или би трошкови рада на њеном проналажењу и усавршавању били велики за нашу земљу, онда је материјална помоћ наше обавештајне службе држави оваквим поступком велика. Исто тако, ако би ову машину куповали као лиценцу од друге земље, морали бисмо скупо да је платимо. Добијањем података и свих планова о машини од своје обавештајне службе, где је она користила разноразне обавештајне методе, обавештајна служба би својој земљи уштедела не само материјална средства, него и време које би морало да се утроши како би наши стручњаци произвели такву машину. А данас је свима познато да скоро сваки проналазак у индустрији застарева за три до пет година.

Такође, ако наша земља (фирма) жели да прода неки свој производ другој иностраној фирми, на пример по цени од 5 долара по килограму, што је у том тренутку реална цена на светском тржишту, а наша обавештајна служба својим оперативнотехничким средствима и методама успева да сазна да би купац, због мале понуде и тренутних потреба за тим производом, био спреман да плати и неколико долара више по килограму. допринос обавештајне службе је економски лако мерљив.

С друге стране, чињеница је и да наши привредници, пре свих произвођачи, не стрепе превише од класичне индустријске шпијунаже, која подразумева неовлашћено преузимање производа и технолошких решења конкурентских фабрика. Вероватни разлог за овакво понашање лежи у чињеници да производња у Србији заостаје две до три технолошке генерације за светом (<http://www.b92.net/info/vesti/index.php...>). Поред тога, вероватни разлог лежи и у чињеници да се у Србији мало зна о индустријској шпијунажи и да нам је безбедносна култура, на свим нивоима, веома мала. Самим тим, Србија је погодно тло за коришћење разних метода ове делатности (<http://www.vesti.rs/exit/Alo-Industrijska-spijunaža-cveta-u-Srbiji.html>). Сигурни смо да сви који долазе у Србију ради прикупљања података и информација, било ког карактера, знају за нашу изреку: „Лепа реч и гвоздена врата отвара,” а ако не помогне лепа реч – „свако има своју цену.”

Верујемо да ће долазак још већег броја иностраних компанија у Србију иницирати и промену размишљања наших привредника и државе о значају индустријске шпијунаже, посебно заштити од ње, али и свих других угрожавања приватне својине у свим њеним облицима испољавања.

Предмет индустријске шпијунаже

Када се говори о предмету индустријске шпијунаже мисли се, пре свега, на објект шпијунирања. Сликовитије речено, као предмет шпијунирања јавља се оно што је непознато, а што се жели дознати. С друге стране, само подручје деловања, тј. област у којој се врши шпијунска активност може бити заиста различита, што зависи од објекта интереса. Предмет или објект интереса, односно интересовања, може бити општи и јавља се најчешће у следећим сферама: (Зиндовић, 2008)

- минералне сировине,
- технолошке иновације и техничка унапређења,
- научна истраживања и
- космичка истраживања.

Посебне информације, које су најчешће и предмет индустријске шпијунаже, јесу информације комерцијалне садржине и личне природе (*Informacije – Imovina zlata vredna, miroslava.milenović@yu.pwc.com*).

Информације комерцијалне садржине су:

- информације о новим производима,
- информације о производним процесима,
- информације о пословању, буџету, финансијским извештајима, стратегије у судским споровима,
- информације о запосленима.

У информације комерцијалне садржине могу да спадају још и:

(<http://megatrender.blog.co.yu/blog/megat...DIMENZIJE EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE>)

- подаци о конкуренцији, њихове слабе стране,
- подаци о добављачима,
- подаци о тржишту,
- услови финансијског пословања,
- мере које предузима конкуренција према својим противницима и многе друге информације.

Информације личне природе су:

- извори прихода,
- прави односи према одређеним друштвеним догађајима и владајућим структурама,
- сексуална оријентација,
- подаци о пријатељима, пријатељицама, местима одмора, путањама кретања,
- информације о местима чувања драгоцености,
- адреса пребивалишта,
- брачна неверства,
- проблеми између родитеља и деце, и друге.

Код општег предмета индустријске шпијунаже најлакше се уочавају промене у схватању примарних циљева обавештајног деловања по завршетку хладног рата. Неспорна је чињеница да економска питања замењују војну и стратешку безбедност као примарни проблем (Relevant Intelligence in the post cold war world, <http://www.venable.com/govern/fullteht.htm>), односно да је разматрање националне безбедности фокусирано драматично повећање значаја међународних економских тема као обавештајног питања. Јасно се уочава да је већина најзначајнијих савремених изазова и могућности лоцирана у међународној економској области. То је очито, јер су најчешћи актери индустријске шпијунаже технолошки напредне и профитабилне компаније, државе које су тржишни лидери или су на путу да то постану.

Навешћемо и неколико конкретних примера (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/industrijska-spijunaza-krade-umilionima>).

Познат је случај индустријске шпијунаже након које је уследила вишегодишња правна битка а епилог је био да је Волксваген био осуђен да плати Џенерал Моторсу 100 милиона долара одштете, уз обавезу куповине делова у износу од 1 милијарде долара, након што је 1993. године осам менаџера прешло из Опела (који је припадао ГМ-у) у Фолксваген са свим информацијама које су поседовали.

Аирбус је 1994. године, у периоду преговора о модернизацији саудијске флоте био ухваћен у покушају подмићивања саудијских званичника ради продора на ово богато тржиште.

Светска хакерска легенда Алберт Гонзалес је компанији ТЈХ украо приступне информације за 94 милиона кредитних картица корисника због недовољно заштићеног информацијског система. Хакер је био осуђен на 40 година затвора, а компанија је изгубила клијенте.

Компанији Sony Play Station Network украдено је 77 милиона корисничких профила, такође приликом хакерског напада који јој је причинио вишемилионску штету и учинио да веб-страница буде затворена готово месец дана.

Ни често најпожељнији светски послодавац Гугла није прошао без сличних напада. Компанији је украдено интелектуално власништво путем дела чисте индустријске шпијунаже, када је кинеска влада покренула масовну акцију против Гугла, Јахуа и других компанија.

Искориштена је слабост заштите информацијског система и кинески хакери су ушли у интерне информацијске канале ових компанија. Детаљи причињене штете се ретко јавно објављују, тако да је тешко проценити износ начињене штете, али је сигурно да се мери десетинама милиона америчких долара.

Амерички стручњаци су у 2010. години изјавили да су напади на Гугл извршени са два кинеска универзитета, која су позната по стручности у области ИТ-а и везама са кинеском војском (Shanghai Jiao Tong University i Shandong Lanxiang Vocational School).

Једна од значајних шпијунских афера у војној индустрији тиче се и Балкана. Када је 2010. године приказан кинески борбени авион Chengdu J-20 све стручњаке подсетио је на амерички борбени авион US F 117 Nighthawk, који је оборен у Србији 1999. године. Стручњаци су потврдили сличност, а познато је да су одмах по оба рања авиона кинески званичници у Србији кренули у тражење и откуп делова оборене америчке војне машине. Исто се тврди и за руски авион Suhoi T-50 prototype stealth fighter, такође презентован јавности 2010. године. Оба авиона за Русију и Кину представљају значајан напредак у области војне индустрије.

Бивши директор ЦИА (1992) Роберт Гејтс је у свом интервјуу за „Тајмс“ изјавио: „ЦИА не би требало да се бави индустријском (комерцијалном) шпијунажом, али да би агенција била корисна са својим економским обавештајним радом, на плану идентификовања страних влада које су укључене у нефер праксу” (<http://www.cato.org/pubs/pas/pa-185.html>). Поред Гејтса и многи други су пропагирали идеју да економски обавештајни рад буде главна мисија ЦИА у постхладноратовској ери. Стансфилд Тарнер, такође бивши директор ЦИА, изјашњавао се за ову идеју. Истицао је да је „економија примарна област обавештајног рада”. Поставио је и питање: „Ако шпијунирамо за војну безбедност, зашто не би могли шпијунирати и за економску безбедност?” У јануару 2005. године руски премијер (Фрадков) затражио је од руске тајне службе да више штити домаће компаније, што је било јавно признање о вези тајних служби, економских актера и интереса државе.

Може се закључити да су примарни циљеви држава и основни задаци њених обавештајних служби сфере научног и космичког истраживања, поседовање минералних сировина, што је основ економске безбедности, а самим тим и националне безбедности.

Тако, на пример, сумња се да је Америка присвојила руски свемирски програм „Буран” и да до данас на тој основи даље развија технологију свејатла, али и да су Руси својевремено украли техничку документацију за суперсонични путнички авион „Конкорд” и пола године раније произвели скоро идентични Ту-144.

У основи интереса за минералне сировине, на плану индустријске (економске) шпијунаже засигурно лежи, као што смо већ напоменули, велики политички, социјални и војностратегијски значај ових исцрпљивих, необновљивих и често неравномерно размештених природних ресурса. Економски значај је лако мерљив. Посебан значај имају извори енергије. Сада је у току беспопштедни рат за приступ изворима енергије и контроли над природним путевима којима се превозе нафта и плин (спречавање градње „Јужног тока”, криза у Украјини итд). Сједињене Државе су све забринутије због економског узлета Кине² (против Русије се већ активно боре, отворено уз помоћ ЕУ), те на све начине покушавају да Пекингу ограниче приступ изворима енергије која јој је неопходна за даљи економски развој. Због тога предузимају одређене акције у Средњој Азији како би Кина теже долазила до руске нафте, или врше непрестани притисак на Иран, с којим Кина има енергетски споразум вредан неколико десетина милијарди долара. Али, ни Кина не остаје дужна; полако осваја налазишта нафте у Јужној Америци и Африци, а снажно инвестира и у Канаду и Бразил.

² На „истој таласној дужини” су и остале економске силе попут Велике Британије, где је, на пример, 2007. године 300 менаџера домаћих компанија добило владино обавештење у којем им се указује на опасности у овој области и на опасност која им прети из Кине. Немачки стручњаци за индустријску шпијунажу процењују да њихова економија губи 53 милијарде евра годишње, што одговара вредности 30.000 радних места, а Кина и Русија су на врху лествице индустријских шпијуна.

Највећи изазов за америчку администрацију била је понуда Кине да за 18,5 милијарди долара купи „Унокал“, девету по величини америчку нафтну компанију. За САД је посебно било забрињавајуће то што је понуду упутила компанија „КНУК“, која је у власништву кинеске државе. По том сазнању, у америчком Конгресу овај посао је проглашен претњом националној безбедности, са констатацијом да може донети несагледиве последице на војном, економском и геополитичком подручју. Ову понуду Кинеза да купе „Унокал“, Џејмс Вулси, бивши директор ЦИА, прокоментарисао је „као део шире стратегије Пекинга ради куповине стратешки важних страних фирми“³ (www.vecernji-list.hr)

Закључна разматрања

Велике светске силе и њихове велике ТНК, у борби за овладавање светским тржиштем, наступају као партнери, не стихијски, већ на основу колективне стратегије и сарадње у произвођењу и долажењу до заједничког знања за одбрану конкурентске предности, али и стратегијског покретача развоја и промена. Зато и не чуде раније дате изјаве највиших представника Централне обавештајне агенције САД (Роберт Гејс, Стенсфилд Тарнет и Џејмс Вусли) да индустријска шпијунажа има итекакав значај за моћне америчке компаније, а самим тим за државу и њену безбедност.

Данас су и општи и посебни предмети индустријске шпијунаже у фокусу интересовања, како држава преко њихових обавештајних служби, тако и приватних привредних ентитета, од највећих до најмањих, па и појединаца. Ради заштите националних интереса, одржавања конкурентности на светском тржишту, стицању профита и зараде на коришћењу и продаји туђих пословних тајни и информација користе се сва могућа средства, дозвољена и недозвољена. Пословне тајне, ако се до њих не може доћи на легалан начин, краду сви: државе, корпорације и појединци.

Пошто на међународној сцени владају принципи јачег, доминантна је улога и значај само сопствених интереса. Владе многих земаља, свесне зависности између могућности напредних технологија и економских перформанси, усмеравају своје напоре ка откривању и прибављању технологија развијених ван њихових граница. Многе нације налазе у томе свој национални интерес, и то императиван, да користе све могуће расположиве начине, и офанзивне и дефанзивне, како би сачувале корак са новим технологијама. Постоји заједничка свест држава и ТНК да нема развоја без развијене филозофије употребе и разумевања информација. Сама чињеница да је данас преко 80% информација доступно, потпуно легално, преко медија и интернета, потврђује значај ове филозофије. Иначе, овакво добављање информација је и законито и морално.

Данас у Србији, а и у региону, индустријска шпијунажа постаје све чешћи облик угрожавања домаћих предузећа. Проблем је у томе што до сада она није озбиљно третирана, а њени ефекти нису објективно приказивани, нити се озбиљно радило на њеној елиминацији.

Док развијени свет развија своје безбедносне институције, схватајући да су оне нови ресурс развоја, инвестиција заштите и инструмент информатичког друштва,

³ Лако је претпоставити да је најчешћи нападач, односно индустријски шпијун Кина која на све начине, полако али сигурно, технолошки, војно и економски стиже светске велесиле.

односно државе и привреде, што је од непроцењивог значаја на данашњој међународној политичкој сцени и у констелацији међународних економских, финансијских и политичких односа, ми у тој области перманентно стагнирамо. Нећемо или не знамо како да откријемо и прибавимо технологију развијену ван наших граница и како да заштитимо своје пословне тајне и информације.

Успешна процена постојеће и будуће рањивости компаније и сагледавање ризика од могућег напада на њене виталне вредности кључ су успеха у откривању и елиминасању индустријске шпијунаже. Али, за постизање високих стандарда у овој области неопходна је и реформа комплетне концепције рада приватних служби обезбеђења, бар код нас, које ће изнети терет нових безбедносних изазова савременог тржишта.

Литература

[1] Đurinek, S., (1976). *Industrijska špijunaža na Zapadu*, Zbornik radova fakulteta za vanjsku trgovinu Sveučilišta u Zagrebu.

[2] Hamilton, P., (1979). *Espionage, terrorism and subversion an examination and a philosophy of defense for management*, Leatherlead., p. 2-14.

[3] Petrović, Z., (2006). *Ekonomska špijunaža*, Beograd.

[4] Petrović R. S; (2001). *Kompjuterski kriminal*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd.

[5] Zindović, I., (2008). *Multinacionalne kompanije i ekonomska špijunaža*, Kraljevo.

[6] Petković L. T., (2006). *Poslovna špijunaža i ekonomsko ratovanje*, Beograd.

Internet-veb portal, novinski članci i dokumenti:

[7] Kober S., *The CIA as economic spy: the misuse of U.S. Intelligence after the cold war*, Policy Analysis No. 185, december 8, 1992., <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-185.html>, dostupan 15.10.2009.

[8] Informacije – Imovina zlata vredna, miroslava.milenović@yu.pwc.com, dostupan 13.07.2009.

[9] [http:// megatrender.blog.co.yu/blog/megat...DIMENZIJE EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE](http://megatrender.blog.co.yu/blog/megat...DIMENZIJE EKONOMSKE ŠPIJUNAŽE), autor: Bojan Đorđević, dostupan 28.12.2007.

[10] „Sukob supersila“, autor Goran Rosić, www.večernji-list.hr, dostupan 22.07.2005

[11] <http://www.kpa.edu.rs/forum/index.php?action=printpage;topic=1629.0>, 29.12.2009.

[12] <http://www.kpa.edu.rs/forum/indeh.php?action=printpage;topic=1629.0>, 29.12.2009.

[14] *French spy on US business in new secret war*, 6/17/1998, <http://www.tabloid.co.yu/clanak.php?br=137&clanak=19>, 21.01.2010.

[15] *Computers business and security*, Butterworth Publishers, SAD, 1987, 16.10.2009.

[16] „*Harvard Business Review*, November – December 1974.

[17] *Dnevne novine „Blic“*, od 14.11.2009.godine, tekst pod nazivom. "Dobri kopiraju najbolji krađu".

[18] wmd.hr/rječnik-pojmovi-i/web/ind...Industrijska špijunaža/RJEČNIKPOJMOVA, 14.11.2009.

[19] <http://www.b92.net/info/vesti/index.php>, 26.2.2009

[20] <http://www.vesti.rs/exit/Alo-Industrijska-špijunaža-cveta-u-Srbiji.html>, 26. avgust, 2008.

[21] *Relevant Intelligence in the post-cold warworld*, <http://www.venable.com/govorn/fullteht.htm>, 13.02.2010.

[22] *Dnevne novine „Blic“*, tekst: „Kradljivci znanja i profita“, autor Radovanović R; 17.02.2009.

[23] *Dnevne novine „Blic“*, od 17.02. 2009.

МЕСТО И ЗНАЧАЈ ТЕОРИЈЕ ХАОСА У КОМАНДОВАЊУ И РУКОВОЂЕЊУ ОПЕРАЦИЈАМА

Зоран М. Каравидић и Дамир М. Пројовић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Хаотично понашање често је уочљиво у природи. Такве појаве су део не само материјалног већ и нематеријалног окружења у којем се налази човек и све његове сфере постојања. Оне се прожимају кроз комплексне системе од којих нису изузети ни војноорганизациони системи. Мноштво константних промена које се насумично и у одређеној мери непредвидиво јављају отежавају предвиђање будућег стања и доносе велике проблеме у одлучивању употребе јединица у операцијама.

У раду се разматра утицај теорије хаоса на командовање и руковођење операцијама. Схватање места и значаја теорије хаоса у командовању и руковођењу може унапредити процес доношења војних одлука и дати нове перспективе у креативном мишљењу и решавању проблема. Значајно је препознати, очекивати и искористити хаос који се може јавити приликом извођења операција и самим тим допринети успеху.

Теорија хаоса није у супротности класичним теоријама којима се усмерава процес командовања и руковођења у операцијама. Она је делимично уграђена у различите елементе процеса и окружења које проучавамо и сагледавамо приликом планирања и извођења операција. С друге стране, она окружује и надопуњује постојеће норме и прописе и на тај начин их чини потпунијим.

Кључне речи: *теорија хаоса, фрактали, командовање и руковођење, предвиђање, одлучивање, наређивање, операције*

Због једног ексера отпала је потковица
Због потковице изгубљен је коњ
Због коња изгубљен је и јахач
Због тог јахача изгубљена је битка
Због те изгубљене битке – пала је краљевина
(енглеска средњовековна песма)

Увод

Препознатљиви примери хаотичног понашања у природи давно су уочени. Неки од њих су непредвидиве атмосферске прилике, непредвиђене ускомешаности мора, шумови у комуникацијама, али и честе самосличне, тзв. фракталне структуре које су видљиве у природи. Њихов настанак је специфичан, а говоре нам о самоорганизацији у

природи. Пример таквих структура је ДНК која не садржи информације о свакој алвеоли и капилару у људском организму, већ о томе како се обавља процес њиховог развоја.

Реч хаос (грч. *kháos*) првобитно је значила – првобитна празнина, неомеђеност која је постојала пре стварања универзума.¹ Касније, у доба ренесансе, ова реч добија значење блиско данашњем и подразумева збрку, неред; дармар.²

Актуелност теорије хаоса у савременој светској академској заједници довела је до развоја великог броја математичких и других модела на којима се приказује постојаност и особеност теорије хаоса. Хаос о коме причамо није социјални неред, анархија или уопштено конфузија. Теорија хаоса описује специфичан опсег нерегуларних понашања у систему који се креће или мења.³ Заправо, она се бави, супротно ономе што сугерише својим именом, редом и законитостима у системима у којима на први поглед изгледа да их уопште нема. Теорија хаоса једноставно тврди да су сви догађаји у природи хаотични и непредвидиви, а физички закони вреде само унутар уских граница, дајући простор за креативност и спонтаност. Она објашњава да у наизглед потпуно случајним догађајима ипак постоји ред на дубљем нивоу, мустра коју треба препознати.

Прецизније речено, теорија хаоса описује понашање одређених нелинеарних динамичких система који под специфичним условима показују динамику која је веома осетљива на почетне услове. Динамички систем је математички концепт у којем фиксно правило описује однос између простора и времена за одређену тачку. Поред тога, динамички систем може се описати као систем „чије се стање током времена утицаја управљања намерно мења, или систем чије стање околина жели да промени, а управљање делује у тежњи да задржи првобитно стање“.⁴ Као резултат осетљивости на почетне услове, понашање хаотичних система изгледа као случајно и непредвидиво, чак и онда када су системи детерминистички, тј. када су њихова будућа стања строго дефинисана почетним условима и када нема случајних елемената у динамици система. Овакво понашање система познато је као детерминистички хаос или само хаос.

Теорија хаоса предвиђа постојање матрица у понашању хаотичних система, али и дефинише границе у оквиру којих је понашање непредвидиво. Хаотични системи су иницијално предвидиви, а чини се да након тога постају насумични. Ипак, показало се да иза хаотичности стоје ред и форма. За хаотичан систем може се рећи да је стабилан ако специфичне нестабилности остају у границама.

Хаос није прожет само у материјалном већ и у нематеријалном свету, а често се среће у економији, социологији, човеку и његовом понашању, стању организације и сл. Од свих научних области које су се појавиле у другој половини XX века ниједна није тако брзо продрла у све природне, техничке и друштвене науке као теорија хаоса. Због тога је она интердисциплинарна. Њена повезаност са људским окружењем отвора нов поглед на супротстављеност реда и нерада. У прилог наведеном, различита проучавања нелинеарне динамике показала су да су стабилна стања више изузетак него правило, па се често може чути да је теорија хаоса, након теорије релативитета и квантне теорије, трећа револуција у природним наукама.⁵

¹ DK Illustrated Oxford Dictionary, Oxford University Press, London, 1998.

² Клајн, И., Шипка, М.: Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад, 2006.

³ Glenn, James E.: Chaos theory, Naval War College Press, Newport, Rhode island, 1996. стр. 3.

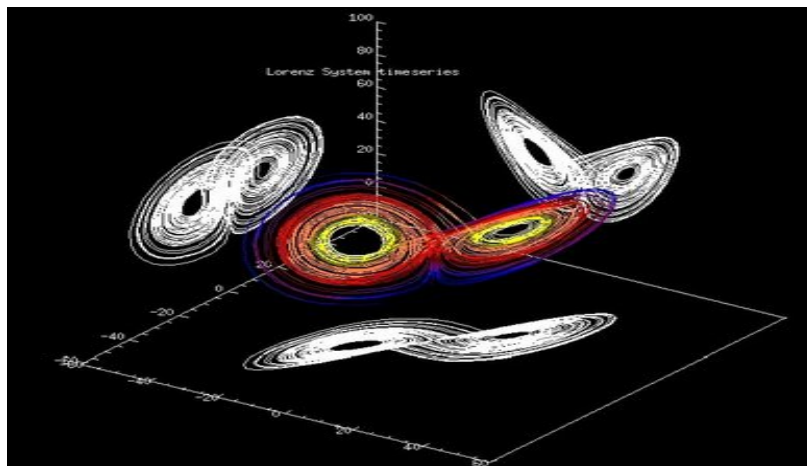
⁴ Губеринић, С. и други: Системи, управљање системима, системске дисциплине, технике и методе, Институт „Михајло Пупин“, Београд, 1970, стр.42.

⁵ Жугај, М.: Теорија хаоса и организација, Факултет организације и информатике, „Зборник радова“ бр. 21, Вараждин, 1996, стр 53.

Основе теорије хаоса

Едвард Лоренц је 1961. године нумерички симулирао атмосферске прилике на рачунару, при чему је открио да детерминистичке једначине, које описују циркулацију течности и гасова у атмосфери, садрже најважнију особину времена – непредвидивост. Утврдио је да решења његових једначина осцилују на нерегуларан, апериодичан начин, те је систем суштински непредвидив. Поред тога, уочена је структура, коју у тродимензионалном систему решења чини скуп тачака облика „лептирових крила“ (слика 1). Та структура названа је атрактор. У теорији хаоса атрактор је образац који чини колекција свих тачака на површини која је описана трајекторијама за одређени динамички систем. Она, у суштини, на посматраној површини показује крајње границе у којима хаотични систем показује своје резултате, а састоји се од различитих фазних простора кроз које пролази трајекторија коју пратимо.

Бавећи се потпуно различитим пословима, Беноит Б. Манделброт, запослен као математичар IBM у Њујорку, 1963. године је открио постојање скривеног математичког реда у наизглед случајним флукуацијама цена.⁶ Својим радовима који су произашли из наведеног открића, Манделброт је утемељио теорију хаоса. Поред тога, објаснио је појам фрактала и поставио основе фракталне геометрије која се у великој мери користи у географији, медицини и другим наукама.⁷

Слика 1 – Лоренсов атрактор⁸

⁶ Проучавајући цене памука, стотинама година уназад, Манделброт је у великој количини података о ценама робе пронашао мустру у флукуацијама цена, што је било револуционарно и само рећи. То је збунило/фрустрирало економисте, који нису могли веровати у предвидивост нечега као што су цене памука. Оно што је Манделброт открио било је оно што је касније назвао фракталом.

⁷ Фрактал је геометријски облик који се може поделити у делове од којих је сваки (бар приближно) умањена копија оригинала. Другим речима, то су објекти који дају једнаку размеру детаља, независно од резолуције коју користимо. Фрактале је могуће увећавати бесконачно много пута, а да се при сваком новом повећању виде неки детаљи који пре повећања нису били видљиви, и да количина нових детаља увек буде отприлике једнака.

⁸ Кузмановић, Д., и други: *Увод у теорију хаоса*, Саобраћајни факултет, Београд, 2013, стр. 8.

Могуће је издвојити велики број специфичности које испољавају хаотични системи, али по свом значају могу се издвојити следеће основне карактеристике:

1. Нелинеарност. Линеарни системи имају излаз пропорционалан улазу, тј. однос се може описати одређеном линеарном операцијом, додавањем, множењем одређене константе и сл. Због предвидивости линеарни системи не могу бити хаотични. За разлику од њих, нелинеарни систем подразумева да посматрани систем нема предвидив „излаз” у односу на „улаз”, тј. да се не може предвидети или описати без специфичних функција, експонената и др. Видљиви резултат процеса може у неким ситуацијама бити различит иако су наизглед почетни услови исти. То проистиче из чињенице да су нелинеарни системи веома осетљиви на „улаз”.

2. Нису насумични (случајни). Хаотични системи зависе од почетних услова, док случајни не зависе и изражавају се вероватноћама (као пример простог бацања коцке где се може одредити вероватноћа добијања одређеног броја). Осетљивост (зависност) на иницијалне услове је неопходан услов за хаос, али не довољан.

3. Апериодичност (нема периодичног понављања одређеног понашања). Хаотичан систем никада не понавља исте вредности, тј. не заснива се на константним вредностима. Управо прелаз из периодичног, стабилног стања система у нестабилно и обрнуто један је од основних праваца проучавања ове проблематике. Хаотични системи никада нису константни и еволуирају кроз време.

4. Немогућност прецизног одређивања тренутних услова. Због комплексности система није могуће довољно прецизно одредити садашње, тј. тренутне услове ради тачне дугорочније прогнозе будућности. Узроци су неуочљиви или тешко уочљиви, али хаос је лако или веома уочљив. На први поглед исти „улази” могу дати веома различите „излазе”. То је препрека дугорочном предвиђању. Међутим, краткорочно предвиђање је могуће. И прости системи могу показати хаотично понашање, али непредвидивост долази до изражаја тек код комплексних система. У суштини, сваки систем постаје све комплекснији, што се детаљније посматра. Та осетљивост на мале промене у почетним условима популарно се назива ефекат лептира.⁹

Наведене карактеристике хаотичних система могу се препознати у различитим деловима људског окружења, било да говоримо о физичком, политичком, социјалном или неком другом аспекту. Иако се појединачно често могу срести, ове карактеристике не имплицирају да је систем у којем се налазе хаотичан сам по себи. Тек када су све присутне може се говорити о могућности хаотичног система, тј. оне су све заједно неопходне у једном систему како би се он дефинисао као хаотичан.

Комплексност, нелинеарност и хаотичност оперативног окружења

Окружење у којем се одвија оружани сукоб није прецизно дефинисан скуп променљивих, већ изузетно комплексан део друштва које испољава све своје међусобне утицаје. Употреба снага у операцији свакако је подложна утицају таквог окружења.

⁹ Теорија хаоса ефектом лептира (енг. Butterfly efekt) илуструје непредвидљивост времена кроз пример: једног дана, у правом тренутку и околностима, лептир у Индији узлети са цвета, произвевши малу турбуленцију, а пет недеља касније над Кином настаје велика олуја као последица тога. Само име ефекта је свакако дато и као последица изгледа Лоренцовог атрактора у тродимензионалном простору.

Такав систем, где се преплиће мноштво различитих утицаја на ток одређене операције можемо посматрати кроз призму војноорганизационих система.

Сваки од организационих система има бројне карактеристике. Оне се могу посматрати из различитих углова. Сваки од могућих углова отвара нови спектар подсистема и осветљава везе између њих и једног новог аспекта.¹⁰ Комплексност војноорганизационих система произилази из чињенице да су то истовремено и биолошки и технички системи. Биолошки, јер човек у њему интегрише управљачке власти, тј. управља организацијом, док, поред тога, истовремено управља својом личношћу као биолошким системом.¹¹ У техничким системима управљачки подсистеми су технички и дело су човековог стваралаштва.¹²

Карактеристика свих организационих система јесте да су они створени организованом делатношћу човека и да им је постављен циљ, а да их човек својом акцијом усмерава ка том циљу. Достицање постављених циљева јесте достизање будућих жељених стања система, при чему њихово достизање захтева усмеравање система, што у суштини представља управљање. Војноорганизациони системи могу се на исти начин посматрати, а њихово усмеравање ка циљу остварује се кроз одређене функције и процесе. Због комплексног окружења у којем се налазе, управљање у војноорганизационим системима је пред сталним изазовом, а посебно у ситуацијама када се примењује употреба већих снага у операцијама.

Скуп услова у којима се употребљавају снаге у операцији на основу одлука команданта, и утичу на њен коначни исход, представљају *оперативно окружење*. Оно има физичку, војну, временску, политичку, социјалну, економску, технолошку и информациону димензију.¹³

Доктринарна документа Војске Србије (у даљем тексту: доктринарна документа) препознају хаос као стање нереда које резултира значајним губитком борбене ефикасности или сломом циклуса одлучивања, што доводи до пораста броја грешака стране у сукобу.¹⁴ Међутим, доктринарна документа се не баве суштинским узроцима и карактеристикама хаоса и хаотичних система. Познато је да је један од значајних предуслова за победу над непријатељем довођење његовог система командовања и руковођења у стање приближно описаном стању хаоса и дезорганизације, а са друге стране одржавање предвидивости и стабилности у нашем ланцу командовања. Стање нереда, хаоса и дезорганизације о којем се говори није ништа друго до стање у којем се потпуно губи могућност предвидивости будућих догађаја, а полуге контроле војноорганизационог система не функционишу.

Комплексност посматраних система произилази из различитих фактора. Доктринарна документа препознају изворе комплексности и непредвидивости у модерном хаотичном оперативном окружењу.

Доктрина Војске Србије препознаје асиметрију између сукобљених снага и нелинеарност у извођењу дејстава као карактеристике савремених оружаних суко-

¹⁰ Куколеча, С.: Основи теорије организационих система, OECONOMICA, Београд, 1972, стр. 47.

¹¹ Исто, стр. 58.

¹² Исто, стр. 5.

¹³ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 15.

¹⁴ Исто, стр. 13

ба.¹⁵ *Асиметрија*, као израз јаза у војној моћи, у све већој мери актуелизује развој нуклеарног наоружања и софистицираних оружних система, с једне стране, и примену герилског ратовања и терористичких активности за остварење националних, политичких, религиозних и економских циљева и интереса, с друге стране. *Нелинеарност* подразумева одсуство симетрије и коришћење слабости непријатеља да би му се нанела што већа штета, као и неприхватање и одбијање правила борбе коју намеће непријатељ, чинећи активности у сукобу непредвидивим и неизвесним.

У овом концепту препознаје се тежња инфериорније стране у сукобу да оружани сукоб uvede у непредвидивост и неизвесност, тј. да наруши иницијално постављене услове супериорног противника. Увођење у нелинеарност доводи до могућих непредвидивих и хаотичних резултата у којима се са непропорционално малом снагом може постићи неочекивано велики ефекат.

Доктрина операција уочава велики број чинилаца који утичу на извођење операција, тј. доприносе комплексности посматраног система. Поред осталих основних карактеристика савремених војних операција, препознаје се нелинеарност и вишедимензионалност.¹⁶ *Нелинеарност* се тумачи као одсуство прецизне организације простора на фронт, дубину и позадину. Подразумева да не постоји јасна линија разграничења између сукобљених страна, а да се борбени простор мења у складу са променом опште ситуације у току свих фаза операције. *Вишедимензионалност* подразумева да се, поред физичких димензија простора (дужине, ширине, дубине и висине), морају узети у обзир и остале димензије оперативног окружења.

Димензије оперативног окружења испољавају свој утицај на оперативни оквир који подразумева организовање сопствених и суседних снага и расположивих ресурса у времену, простору и у односу на сопствене намере и намере противника. Елементи оперативног оквира јесу: мисија, непријатељ, оперативни распоред сопствених снага и подршке, оперативна организација простора (зона операције, зона утицаја и зона интересовања), цивилно-војна сарадња и време.¹⁷ Све комплексније окружење, нарочито видно у информационој димензији, повлачи развој оружаних снага у квалитативном смислу, при чему истовремено пред командовање ставља све већи број задатака. У том смислу све је већи број чинилаца који утичу на рад команди на припреми и извођењу операција.

Природа оружаног сукоба и комплексност услова у којима се изводе чине догађаје у операцији у знатном степену непредвидивим. Све промене које настају као резултат различитих сопствених, пријатељских, противничких и неутралних деловања најочигледније су у физичком и информационом домену,¹⁸ али су, такође, уочљиве и препознатљиве и у осталим елементима оперативног окружења.

Могуће је уочити да постоји узрочно-последична веза између карактеристика савремених оружаних сукоба, чинилаца који утичу на извођење операција, димензија оперативног окружења и оперативног оквира и његових елемената. Непре-

¹⁵ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр. 21-22.

¹⁶ Основне карактеристике савремених војних операција су: вишедимензионалност, прецизност, нелинеарност у времену и простору извођења, дистрибуираност садржаја, једновременост у дејству, интегрисаност снага, интероперабилност и поштовање међународног хуманитарног права у употреби војне силе.

¹⁷ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 18.

¹⁸ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр. 102.

кидна унутрашња динамика и различити међусобни утицаји димензија оперативног окружења имплицирају непредвидивост у оперативном оквиру, која у великој мери зависи од иницијалних услова, што води ка нелинеарности посматраног система. Јавља се непредвидиво велики број променљивих које се не могу унапред урачунати. Поред тога, сваки такав систем не понавља периодично своје стање. Може се чак рећи и да је разматрање периодичности понављања суштински непотребно, јер посматрани систем никада не понавља исто стање, односно немогуће је наћи историјски исту ситуацију која би се упоредила са проучаваном, те се због тога може уочити аperiodичност као битна карактеристика хаотичних система. Све наведено подудара се са претходно наведеним основним карактеристикама које испољавају хаотични системи.

Нелинеарност се у доктринарним документима препознаје у ужем оквиру од онога што подразумева нелинеарност у одређеним динамичким системима. Међутим, иако се препознато односи „само“ на различитост страна у сукобу, односно немогућности прецизне организације снага у оперативном оквиру, ипак се из наведених гледишта лако може уочити немогућност потпуног и тачног сагледавања будућег стања. То је свакако најзначајнији услов настанка хаоса у борбеном окружењу.

У сваком случају, на нелинеарност у борбеном окружењу утичу следећи фактори:

1. Повратна спрега. Постоје два начина на који се може сагледати повратна спрега, а то су:

- реакција на акцију супротстављене стране – може се тумачити као реакција непријатеља на нашу акцију и, обрнуто, наша реакција на непријатељеву акцију и
- реакција на акцију сопственог система – представља реакцију нашег система на нашу акцију или еквивалентно реакцију непријатеља на његову акцију.

У првом случају повратна спрега делује као низ узајамних одговора супротстављених страна. У комплексном окружењу циклус акција и реакција, посебно уколико се понови већи број пута, може довести до потпуно непредвидивих и неочекиваних догађаја. Разлог за то је велики број могућности које се могу предузети као одговор на акцију супротне стране. Осим великог броја могућности, разлику праве и интензитета реакције, као и сви непредвиђени утицаји које она може да изазове. У том смислу циклус акција-реакција је сам по себи непредвидив. Значај повратне спреге и нелинеарности коју она може изазвати уочен је приликом прописивања процедура рада команди на доношењу одлуке. У ВС дефинисање акције и реакције, али и интензитета истих у некој операцији, црпи се из доктринарних оквира и услова који владају у зони операције, што је правилно, али не и довољно да се у комплексном окружењу предвиди укупни утицај на наше снаге. Огроман је број примера изненађујућих и непредвидивих реакција у оружаним сукобима у историји.

С друге стране, такође се могу јавити одређена непредвидива дешавања у нашем систему која настају као последица наше главне акције или неке наше помоћне активности. До таквих ситуација може доћи због великог броја најразличитијих разлога, почев од грешке, преко неразматрања свих потребних елемената до немогућности да се уочи утицај који се десио. На тај начин није неопходно да супротна страна испољи реакцију која утиче на наш систем, већ повратна спрега може да настане као последица интеракције са одређеним делом оперативног окружења. Описана спрега може се, на исти начин, десити и супротстављеној страни.

1. Особине личности. Понашање појединца резултат је свесних и несвесних процеса избора и због тога рефлектује комплексност људског окружења.¹⁹ Осетљивост људске активности на мале одлуке један је од најзначајнијих фактора непредвидивости и нелинеарности система. Ради прецизног предвиђања свих потребних елемената потребно је прорачунати велике количине података, потврдити посредно или непосредно хиљаде различитих извора, а све то, у ограниченом периоду и ограничењима у ресурсима, није могуће постићи са великом прецизношћу и без одређеног стреса.

Самим преплитањем великог броја процеса у личности долази до непредвидивих одлука појединца. Процес доношења одлука често се заснива на искуству и вештинама оних који командују, проживљеним ситуацијама, стеченом самопоуздању и сл. Међутим, ситуације се најчешће не понављају на исти начин, те интуитивни принцип одлучивања може довести до свесног превида испољених чињеница.²⁰

1. Нелинеарни процеси. У суштини подразумевају немогућност простог посматрања бројних величина без ширег сагледавања ситуације. Пример је да се групирањем снага и концентрисаним ударом постижу бољи резултати и мањи губици него са више мањих удара, тако да просто посматрање бројних величина не може дати тачно предвиђање без њиховог разматрања у времену и простору.

2. Фрикција. Представља силу која изазива поремећај деловања и „која оно што је једноставно чини тешким, а тешко – наизглед немогућим“. Може бити ментална (неодлучност о томе шта треба следеће предузети) или физичка (резултат интензивне непријатељеве ватре), наметнута споља (деловањем непријатеља или метеоролошких прилика) или настати као последица деловања унутрашњих фактора (лошег плана или сукоба одговорних личности).²¹ Велики је број извора фрикције, а најчешћи је резултат комбинације утицаја сопствених снага, снага непријатеља и других учесника у операцији и оперативног окружења.²²

3. Процес доношења одлука. И поред прописаних процедура, може доћи до погрешних одлука заснованих на споредним или нетачним чињеницама, али и на лошем познавању самог процеса доношења одлука или његовој погрешној примени. Суштински прописане процедуре морају се еластично примењивати у пракси, јер ниједно упутство не може да предвиди све утицаје на овако комплексан систем који желимо да усмеравамо ради постизања крајњег жељеног стања.

Сви наведени фактори се константно међусобно преплићу и стално уносе нелинеарност у војноорганизациони систем. Тиме они постају фактор приступа теорији хаоса и посредник за деловање ради примене наведене теорије у оперативном окружењу.

Примена теорије хаоса у командовању и руковођењу операцијама

Систем командовања и руковођења још од давнина је препознавао немогућност потпуне контроле догађаја, због чега је прописивао различита правила како би резултат различитих операција био што повољнији и предвидивији. Примена у коман-

¹⁹ Чулић, М.: Одлучивање, ФОН, Београд, 2010, стр. XXVIII

²⁰ Миловановић, М.: Одлучивање у борбеним дејствима, БИЗ, Београд, 2004, стр. 14-15.

²¹ Доктрина Копнене војске, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 12.

²² Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 13.

довању и руковођењу операцијама полази од чињенице да разматрање теорије хаоса нема превеликог смисла у спорим, некомплексним системима, где не постоји велики број утицаја на дешавање које се жели предвидети. Много више хаотичности испољава оружани сукоб, узимајући у обзир комплексно оперативно окружење у којем се одвија. То значи да теорију хаоса нема сврхе разматрати у случајевима где се жели описати, на пример, путања индивидуалног моторног возила које извршава неки мање сложен задатак. Мада, узимајући у обзир комплексност људског избора, у суштини је тешко одредити било коју индивидуалну трајекторију дела система, па би у том смислу теорија хаоса могла бити примењена и на индивидуални ниво. Међутим, значај циља који се жели постићи расте са комплексношћу, те ће због тога теорија хаоса тежишно бити сагледана у систему командовања и руковођења у операцијама.

Операција је скуп борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција, које се предузимају по јединственој замисли ради остваривања општег циља различитог значаја. Изводе се самостално, у сарадњи са другим снагама одбране, снагама земаља партнера и снагама савезника.²³ Неборбене, а посебно борбене операције, узимајући у обзир комплексност окружења у којем се дешавају, свакако испуњавају критеријуме који их сврставају у хаотичне системе, те теорија хаоса може наћи примену приликом њиховог проучавања, нарочито због тога што приступа комплексности проблема са потпуно другачијег становишта, без уобичајеног система примене вероватноће дешавања одређеног догађаја или моделовања неке операције са непотпуно познатим чиниоцима.

Теоријска примена теорије хаоса детаљно је изучавана у Војној организацији САД 90-их година прошлог века, а сазнања се од почетка XX века уграђују у процесе доношења војних одлука. Иако много проучавана у свету, ова тема није нашла значајније место у нашој војној теорији. У том смислу потребно је сагледати примену теорије хаоса у систему командовања и руковођења операцијама Војске Србије.

Технике контроле хаоса омогућавају да хаотичан систем може бити уведен у периодично (уобичајено или редовно) стање, мањим или већим променама доступних системских параметара. Исте технике могу постићи и обрнути ефекат, што је нарочито значајно за војноорганизационе системе. Развијене су различите примене контроле хаоса у системима који не укључују људско размишљање (рад одређених машина, шифре и др.). Код система у које је укључен људски фактор мора се узети у обзир следеће:

- најразличитије могуће одлуке настале су као последица људске природе – непредвидивост, често и хаос у људском понашању и
- способност прилагођавања својствена је људској природи.

Ипак, начини контроле хаоса остају исти, али морају подразумевати веће системе који неће бити просто предвидиви за људско схватање. То подразумева велике и комплексне системе, као што су описани војноорганизациони системи у току припреме и извођења операција, а међу њима посебно борбених операција.

Говорећи о примени теорије хаоса у потребама командовања и руковођења у операцијама свакако се мора размотрити утицај на наш војноорганизациони систем

²³ Исто, стр. 32.

и утицај на непријатељев војноорганизациони систем. Могућности примене теорије хаоса сагледаћемо на применама у процесним функцијама командовања и руковођења, а посебно приликом планирања операција (тежишно предвиђању и одлучивању као њеним фазама) и наређивања. Њена примена у процесним функцијама организовања, координације и контроле, као и фазе израде планова (као дела функције планирања), неће бити разматрана, јер се те функције командовања и руковођења заснивају на одређеним одлукама које су претходиле и у мањој мери трпе утицај теорије хаоса.

Предвиђање

Приликом разумевања оперативног окружења тежи се уочавању преовлађујућих услова у којима се изводи операција и, на тај начин, предвиђању њихових утицаја на елементе оперативног оквира.²⁴ То се може схватити као сагледавање тренутног стања, у мери у којој је могуће, и као напор да се предвиђање учини што дугорочнијим на основу познатих елемента. У складу са теоријом хаоса тренутно стање није никада у потпуности могуће сагледати већ се, у зависности од расположивих ресурса који се користе за ту намену, али и доступног времена, сагледава што више података у доступном року, како би се тачније извршило предвиђање, тј. да би се систем касније увео у одлучивање са делимично познатим чиниоцима и користила вероватноћа наступања неког догађаја.

Приликом сагледавања непријатеља велики значај има познавање његових доктринарних ставова и начела, јер се претпоставља да ће их се непријатељ придржавати како би одржао планирану функционалност свог система. Наведени доктринарни ставови често садрже смернице које дају могућност за иницијативу командантима ради искоришћења повољних околности. Такође, видљиви су многи шаблони, трендови, начини понашања и контроле, тј. шта се може очекивати у специфичним понашањима или транзицијама.

Начин употребе јединица непријатеља прописан доктринарним документима може се поистоветити са претходно објашњеним атрактором. У суштини, уочавање и препознавање обрасца понашања непријатеља може помоћи припреми сопствених снага за одређену реакцију. Атрактор непријатеља није у овом случају само доктринарни шаблон или пропис, већ и уобичајене радње и поступци непријатеља који се примењују због специфичне обуке, али и усвојених друштвених вредности, преовлађујућих моралних принципа и сл. Познавање атрактора непријатељевог система нуди информацију о дугорочним трендовима у понашању система. У сваком случају, најчешће је познат и јасан циљ ангажовања непријатеља. Међутим, није познат прецизан начин доласка до циља. То је, свакако, еквивалентно познатом атрактору, али непознатој почетној тачки трајекторије кретања система. Познавање почетне тачке трајекторије која описује одређени атрактор не може дати податак о тачном даљем понашању система, али нам говори о особинама тог дела фазног простора атрактора и начину како се систем начелно понаша у том делу и које су му основне карактеристике.

²⁴ Исто, стр. 18.

У функцији предвиђања, теорија хаоса може помоћи при краткотрајном и дуго-трајном предвиђању.

Краткотрајно предвиђање обавља се на основу познатих података у фазном простору атрактора који сагледавамо. У том делу простора динамика догађаја је препознатљива и не одступа много од претходног стања, а често је слична доктринарном шаблону. То је простор о којем имамо највише података о процесима који владају у њему, те је предвиђање извесније. Познати су тренутни услови у оперативном окружењу и довољни за краткотрајно предвиђање.

Дуготрајно предвиђање користи следеће принципе:

1) Атрактор има одређену вероватноћу расподеле – одређени део фазног простора је исти, иако се трајекторија која га описује не може прецизно пратити, што значи да је делимично постојање одређеног шаблона у комплексном окружењу могуће.

2) Атрактор описује крајње границе, односно системско понашање – трајекторија дешавања неће ићи изван граница атрактора, тј. неће бити непредвиђеног понашања система.

3) Препознавање основа атрактора омогућава припрему – чак и делимично препознавање комплексног атрактора омогућава да се тежиште припреме усмери ка будућем изазову, што ће довести до брже реакције на непредвидиво.

За предвиђање као функцију командовања и руковођења битно је препознавање вишеструких атрактора и употреба модела.

Присуство вишеструких атрактора показује могућност различитих стратегијских опција. Одређена врста деловања на неке процесе може потпуно променити систем и превести га у непознато (нпр. регуларно у терористичка дејства). Тада говоримо о систему који није шаблонски и доктринарно прецизиран, тј. описан крајњим границама атрактора. Пример је да дотадашње посматрање атрактора који је описан елементима борбене операције постаје други систем који ће карактерисати атрактор описан терористичким и противтерористичким дејствима. Суштински систем је мигрирао у други систем и може бити описан другим атрактором. У теорији хаоса то се објашњава системом са више атрактора. Да би се систем довео у такво стање неће бити могућ прост прецизан импулс који делује у једном хаотичном систему, већ предвидива и видна дејства на више елемената оперативног окружења. Због поменутог елемента предвидивости долази до олакшања у препознавању таквих акција, те се оне могу посматрати са другог становишта ван теорије хаоса и, као такве, подвргнути процесу командовања и руковођења. Уколико систем пређе у друго потпуно различито стање, можемо га проучавати са позиције другог атрактора. У том смислу довољно је да тежиште буде на проучавању једног атрактора.

Због комплексности операције коју треба да представе, али и због немогућности тачног мерења иницијалних услова, модели често не могу дати довољно тачан будући податак. Они су, свакако, корисни због могућности да увиде промене излаза система приликом утицаја на параметре који се проверавају. Захваљујући моделу могуће је предвидети најбитније улазне параметре који усмеравају динамику система. Специфичност модела је у делимичној предвидивости хаоса. Уколико простији модел предвиђа нелинеарност у систему, онда ће већи, тачнији, реалистичнији и прецизнији модел највероватније предвидети исто. Међутим, уколико простији модел предвиди стабилно стање, напредни модел ће, можда, поново показати нестабилност.

Одлучивање

Ситуација одлучивања при конфликту је она у којој долази до конфликтних циљева и интереса два противника и карактерише се највишим степеном неизвесности.²⁵

Веома је битно да се наш систем пројектује тако да се избегну нежељене дестабилизације у систему, тј. да се утицај различитих нежељених чинилаца сведе на минимум, како различите последице тих дестабилизација не би утицале на прекид линеарности одређеног система. То је могуће постићи у великој мери, али никад потпуно. Потребно је конципирати систем тако да свака нежељена појава или дестабилизација до које дође због одређеног утицаја има решење, алтернативу, односно одређену резервну варијанту која ће санирати последицу поменуте појаве, те на тај начин зауставити ширење нелинеарности. Наравно, то је могуће постићи само код војно најнапреднијих система. Остали ће правити компромис између могућности и потреба у складу са проценама. Такви проблеми доводе до различитих проблема у одлучивању, које треба да одреди тежиште, али и прихвати ризике свог усмерења, који се огледају и у могућем броју изгубљених људских живота.

Уколико је број критичних иницијалних услова већи, број могућих исхода се вишеструко повећава и отежава одлучивање. У том смислу одређивање критичних услова је веома битно, јер може помоћи избору центара гравитације и одређивању командантових захтева за битним информацијама. Процес планирања треба да обухвати идентификацију спољних параметара и изоловање спољних параметара који могу нарушити систем. Идентификација спољашњих параметара и њихова изолација треба да претходи крајњој одлуци доносилаца одлуке ради правилнијег одлучивања. Изоловање спољних параметара реализује се кроз припреме, организацију и извођење операција. У пракси се изолација најчешће врши обликујућим активностима.

Ради успостављања и одржавања потребних услова за извођење одлучујућих борбених и неборбених активности, команданти планирају, припремају и изводе обликујуће борбене и неборбене активности. Подржавајућим борбеним и неборбеним активностима стварају се услови за извођење одлучујућих или обликујућих активности.²⁶ Суштина планирања обликујућих активности треба да се усмерава ка томе да се целокупни систем, променом тренутних услова, води ка предвидивом и жељеном стању. Међутим, и поред свих наведених опција, током извођења операција, непредвиђени догађаји, указане могућности и неочекиван одговор непријатеља утицаће да се борбене и неборбене активности не одвијају према одабраној варијанти употребе, што ће од команданта захтевати измене и корекције плана операције.

У случају да се жели постићи повећање ефекта фрикције на непријатељев ланац командовања, морају се искористити постојећи услови (метеоролошки и сл.), али у највећем делу наметнути одређени услови који ће допринети томе (наметнути страх, несигурност, напрезање). Ефекат фрикције свакако мора бити урачунат приликом асиметричних оружаних сукоба, јер произилази највећим делом из личности појединца на коју се делује различитим утицајима. Наравно, фрикција може бити изазвана и „вишом силом“, као последица природне појаве – непогоде или техничко-технолошке несреће.

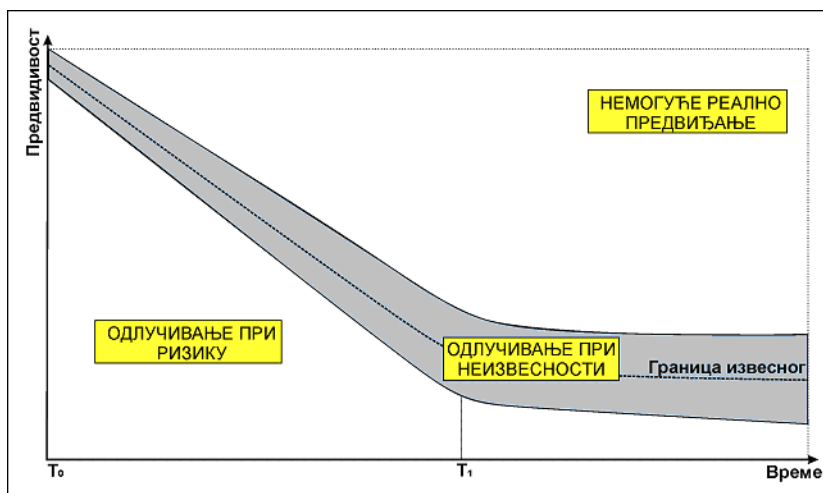
²⁵ Миловановић, М.: Одлучивање у борбеним дејствима, БИЗ, Београд, 2004, стр. 87.

²⁶ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр. 104.

Сагледавајући слично у нашем систему, смањење осетљивости људског фактора као великог извора нелинеарности постиже се његовим оспособљавањем за непредвиђена и предвиђена дешавања, психофизичком оспособљеношћу и др.

Да би сагледали предвидивост догађаја у операцијама у јединици времена и описали однос наведеног са одлучивањем користимо приказ зависности предвидивости у односу на време од момента посматрања (слика 2). Сагледавајући зависност предвидивости у јединици времена полази се од почетног тренутка (T_0) у којем се сагледава тренутно стање које је интересантно за будуће предвиђање догађаја у операцији. Може се поћи од чињенице да одлучивање због различите мање или веће предвидивости може бити при ризику где је предвидивост будућих догађаја већа и одлучивање при неизвесности где је предвидивост догађаја мања.

За тај почетни тренутак може се рећи да је предвидивост потпуна и одлучивање се заснива у потпуности на познатим чиниоцима. Може се сматрати да је у том тренутку апроксимативно тачно све што се предвиђа. У даљим временским тренуцима (кретањем ка временској тачки T_1) граница извесности у функцији времена опада, што подразумева и мању предвидивост будућих догађаја. Више није могуће одлучивати са потпуно познатим чиниоцима већ се одлучивање у највећој мери може реализовати при ризику. Такво одлучивање врши се уз помоћ развијених метода које користе употребу вероватноћа или уз коришћење других начина. Истовремено, потребе за одлучивањем при неизвесности се повећавају и представљају кључни фактор за доношење правилне одлуке у неком будућем тренутку T_1 . Највећи део процеса оперативног планирања бави се управо покушајем да донесе исправне закључке кроз сагледавање и упоређивање различитих варијанти употребе, комбинујући знање и искуство лица која учествују у процесу планирања. Након одређене временске тачке T_1 предвидивост успорава опадање у функцији времена. Суштински, у даљем периоду остаје предвидиво само оно што је опште позната чињеница и што у мањој мери може да утиче на исход операција.

Слика 2 – Предвидивост у временској функцији у операцијама

Истовремено пратећи функцију времена може се рећи да постоји пораст области у којој је немогуће реално предвиђање догађаја у операцији, што је последица првенствено нелинеарности и апериодичности система који се сагледава. Поред тога, због комплексности система немогуће је прецизно и у потпуности одредити почетне услове у временској тачки T_0 . Даља неизвесност у предвидивости води ка неадекватној одлуци и сугерише да је у тим ситуацијама потребно по могућству одложити одлуку до добијања одређених информација. У супротном, одлучивање које се не заснива на предвидивости може довести систем у хаотично стање.

Наређивање

Поред пројектовања система веома је битно и краткотрајно управљање њиме. Ако се пројектовање система заврши одлуком о извођењу неке борбене операције, преносом одлуке и организовањем снага, онда се на даљи ток извођења операције утиче правовременим наређивањем. Новоприкупљене информације доводе до потребе да се систем усмери у одређеном правцу. Наређивање преноси та усмерења на ниже нивое командовања како би се даље утицало на ток борбене операције. Теорија хаоса нуди следеће начине утицаја на стабилност сопственог и нестабилност непријатељевог система.

Контрола стабилности сопственог система могућа је на више начина:

1) Редован периодични утицај – давање константног додатног импулса систему. Може се применити као одржавање ритма одређених подржавајућих активности у нашем систему. Уколико оне функционишу непрекидним ритмом наш систем ће одржати потребну стабилност. У случају губљења ритма подржавајућих активности систем неће одмах прећи у нестабилно стање већ ће се, у складу са тежњом ка хаотичном, у почетку полако, а касније убрзано мењати. Метод је могуће плански применити у току свих фаза операције. Реализују га постојеће снаге и суштински је активност која се редовно планира кроз одређене обликујуће борбене и неборбене и подржавајуће активности.

2) Пропорционални улази засновани на мерењу у реалном времену излаза система како би се проценило колико треба променити контролни параметар. Недостатак овог метода је потреба за постојањем прецизног механизма заснованог на повратној информацији. Познат је OGY метод (Ott, Grebogi, and Yorke). Уважавајући чињеницу да често није могуће одржати потпуно стабилно стање свих подржавајућих елемената, на овај начин се на критична места нашег система може деловати. Овај метод захтева тачну и правовремену прецизну повратну информацију свих делова нашег система и подразумева постојање довољних резерви за предвидиве и непредвидиве ситуације. Зависан је од брзине преноса информација и правовремености реаговања свих елемената нашег система командовања.

3) „Управљање” трајекторијом, тј. развој приближне вредности да би се парметри водили према одређеном делу фазног простора. Овај начин је скоро откривен и заснива се на обради огромног броја података који ће усмерити главну трајекторију система одређеним правцем. Захтева потпуну координацију и најчешће сталну иницијативу наших снага како би се усмерили сви чиниоци нашег система у предвидивом правцу. За разлику од претходног, овај начин не реагује на ситуације које су блиске критичним већ води систем предвидивим током. Обрадом великог броја

података константно краткорочно предвиђа све наступјуће елементе и тиме онемогућава већа одступања. Захтева велику и прецизну припрему сваке операције, информациону и борбену надмоћ и сталну анализу и контролу најситнијих догађаја. Суштински је тешко примењив у потпуности, нарочито у почетним фазама операције. Касније фазе омогућавају прикупљање већег броја употребљивих података који могу дати краткорочније смернице. Да би овакав концепт био успешан мора детаљно пратити све нивое командовања, од најниже тактичке јединице до највише јединице укључене у операцију, како сопствене, тако и непријатељеве. Степен интеграције свих система мора бити спроведен у потпуности, а пренос информација са свих нивоа максималан. Свако кашњење информације нарушиће могућност правовремене реакције без обзира на њену почетну релевантност.

Не треба упасти у замку да успешан краткотрајни менаџмент може остварити потпуну контролу над комплексним системом. Непрекидна унутрашња динамика комплексних система долази до посебног изражаја тек у даљем току борбене операције где обавештајне информације и информације о стању сопствених јединица нису довољне за правовремену и довољно прецизну реакцију којом би се амортизовала унета нестабилност. Дејство мањих специјалних јединица у комплексном окружењу може, примера ради, довести до доношења непропорционално велике штете и губљења стабилности „полуги“ система. Због тога је заштита и безбедност сопствених снага од изузетног значаја. Безбедност система мора подразумевати и безбедност свих елемената оперативног окружења. На безбедност се једино исправно може гледати као на интердисциплинаран и мултидисциплинаран феномен, који се с протоком времена све више усложњава, захватајући нове области људске делатности.²⁷ Све наведено важи и за непријатељев систем.

Разматрајући непријатељев систем и тежњу да га доведемо у нестабилно стање можемо користити следеће методе изазивања хаоса:

1. Малим прецизним деловањем на одређени, осетљиви део система.

Прецизно значи правовремено на одређено место. Такво место можемо повезати са критичном рањивошћу непријатељевог система.²⁸ Утицај или одређени импулс на стабилни систем, као и његово форсирање, могу довести до хаотичног стања²⁹ или се може у већој мери нарушити ред у непријатељевој организацији. Овај процес је у основи описан термином бифуркације, што је суштински тенденција система да драстично промени понашање, уколико му је промењен један параметар. Бифуркација често претходи хаосу. Уколико није довољно прецизан, мали импулс ће изазвати одређену бифуркацију система, али неће изазвати жељени ефекат, јер сви високо комплексни системи поседују одређену инертност. Постојећа инертност последица је различитих елемената и њихове везе и манифестује се споријим преносом дејства са једног на други подсистем (у пракси велики губици једне јединице тренутно неће испогљити утицај на околне јединице). Проблематика одређивања критичне рањивости мора се детаљно анализирати јер може донети велику корист приликом извођења операција. У том смислу, мерењем рате понављања одређеног догађаја може се закљу-

²⁷ Талијан, М., Татић, В., Лојић, Р.: Утицај стања привреде на економску и националну безбедност, Војно дело бр. 67, МЦ "Одбрана", Београд, 2015.

²⁸ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар "Одбрана", Београд, 2012, стр. 58.

²⁹ Glenn, James E.: Chaos theory, Naval War College Press, Newport, Rhode island, 1996. стр. 29.

чити о њему. Непријатеља можемо натерати да скрати време одређених процедура и тиме доведе свој систем у стање блиско хаосу (за сличне прорачуне хипотетички се може користити константа Feigenbaum³⁰). То нам говори да се не мора просто физички уништити одређени део непријатељевог система, већ га довољно интензивно ометати да време потребно за стабилизацију одређене активности буде дуже од оног које је омогућено нашим дејством.

2. Већим деловањем на шири део система (мање прецизним него у претходном случају). Подразумева иницијативу и надмоћ у борбеном поретку. У већини војних доктрина препоручује се иницијатива након почетног успеха у нападу како непријатељ не би успео да се опорави после почетног напада. До хаоса долази када систему није дозвољено да се релаксира између догађаја, те долази до убрзаног губљења потребног реда.³¹ Веће, а мање прецизно деловање може се испољити и у шири простор за који се сумња да садржи критичну рањивост система. Интензитет деловања мора бити много већи, нарочито у ситуацијама када не знамо прецизно правовременост дејства.³² Тиме се може утицати на критичну рањивост која није могла бити прецизно одређена предвиђањем у планирању. У теорија хаоса експериментално је доказано да хаос настаје када систем нема довољно времена да се релаксира и опорави пре следећег догађаја,³³ те је одређена врста константног притиска на исте елементе непријатељевог система свакако пожељна.

Ван поделе на сопствени и непријатељев систем универзално важи да се наведени различити утицаји и деловања могу користити у различитим димензијама оперативног окружења, јер ће оне због комплексног међусобног утицаја пренети одређени ефекат. Посебан значај оствариће се дејством у војној или информационој димензији. Различити утицаји на политичку димензију могу утицати на ланац командовања јединицама. Социјални аспект окружења, и поред великог броја предвидивих података, може у неким ситуацијама показати непредвидиво понашање, те сви постулати теорије хаоса важе и за социјалну димензију.³⁴ Социјални домен има мањи утицај на краткорочно планирање операција, али дугорочно може испољити утицај на крајњи циљ. Посебно је битна контрола негативног утицаја на овај аспект окружења.

Мала прецизна деловања, осим довођења непријатељевог система у стање хаоса, могу допринети стабилизацији сопственог система. Тај утицај често не мора да буде великог интензитета, већ је битна правовременост утицаја на систем.³⁵ Релативно ма-

³⁰ Приликом посматрања бифуркација хаотичног система уочено је да је однос између две бифуркације константан и да тежи Феигенбаумовој константи, што у пракси значи да је сваки регион у настанку хаотичног кретања мањи од претходног за фактор 4,669. У конкретном случају може се поставити хипотеза да скраћивање неке процедуре за наведени фактор може довести до хаотичног понашања, уколико се време неке радње форсирано скрати, нпр. са 24 сата на 5,14 сати.

³¹ Glenn, James E.: *Chaos theory*, Naval War College Press, Newport, Rhode Island, 1996. стр. 57.

³² Исто, стр. 61-62.

³³ Исто, стр. 18.

³⁴ Исто, стр. 87.

³⁵ Може се упоредити са дешавањем у српској војсци у току Колубарске битке, када је војска повучена из непријатељевог окружења, што је довело прво до одмора – релаксирања између догађаја, тј. склањања од непријатељеве иницијативе и изласка из прелаза система у хаотично стање, а друго до малог позитивног утицаја на војнички састав тако што су трупе одморене, нахрањене, делимично попуњене, чиме се вратио морал у јединице, а хаос који се почео јављати у јединицама нестао је непредвиђено брзо.

лим импулсом делујући на хаотични систем можемо га вратити у „више” периодично (редовно) стање и обрнуто. Давање импулса систему кроз планирање специфичне обликујуће активности може се приказати као помоћна линија операције која се протеже кроз оперативни модел упоредо са одвијањем главне линије операција.

Основа командовања у савременим војним операцијама почива на слободи акције потчињених команданата. За њено остварење потребно је да команданти свих нивоа разумеју замисао претпостављеног, концепт извођења операције и своју мисију у стратегијском, оперативном и тактичком смислу.³⁶ У тренуцима који су испуњени непознаницама не треба робовати плановима, јер је рат хаотичан, те се не може тежити тачним обрасцима. Треба тежити циљевима рата, а придржавати се генералних правила ратовања, односно борбених правила.

Приказане нелинеарности захтевају усредсређивање на процесе. Као примере таквих активности можемо навести: одлагање борбе док не проучимо понашање и шаблоне непријатеља (ситуације немогућег реалног предвиђања) или тежња сукобу са мањим групама пре него са груписаним непријатељем, те у том смислу треба раздвојити непријатеља или га на други начин тући по деловима.

Постоје различити алати који могу помоћи доношењу одлука у комплексним нелинеарним окружењима. Неки од њих су:

- добијен довољан број података и анализа временских серија (time series) омогућава краткорочно предвиђање и у хаотичним системима;

- Љапунов експонент може помоћи да се ограничи број предвиђања и мерења системске осетљивости на мала узнемиравања. Може се користити при одабиру различитих опција, јер представља меру колико брзо се одређене трајекторије у фазном простору удаљавају једна од друге, те на основу познавања особина одређених процеса можемо закључити који је погоднији за коришћење ради изазивања или стабилизације хаотичног кретања;

- познавање промена у хаотичном систему и његових тачака бифуркације може донети идеје за правовремене и прецизније акције;

- познавање атрактора описује дистрибуцију вероватноћа која је битна за доношење одлука.

Препознавање одређених шаблона може се користити у комбинацији са анализом временских серија ради краткорочног предвиђања. Говорећи о повратним информацијама (feedback) морамо свакако развити што бољи систем истог, али истовремено непријатељу онемогућити његов. У савременом добу број сензора и начина добијања повратне информације је, због техничких могућности, веома велики.

Закључак

Технике контроле хаоса нуде многе користи и већ се примењују у различитим научним областима. Теорија хаоса нашла је своју примену у метеорологији, физици, хемији, биологији, али и економији, социологији и психологији. Логично је да о теорији хаоса размислимо и на пољу војноорганизационих система, те је покушамо применити истражујући дезорганизацију, како бисмо у њој нашли ред, тј. организацију.

³⁶ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 69.

Теорија хаоса отвара нам нове видике у схватању стабилности комплетног система. Говори нам како и најкомплекснији систем има структурну стабилност, тј. чува одређену динамику, те и поред нестабилних индивидуалних кретања динамика система остаје стабилна. То значи да се ствари суштински не морају знати прецизно да би се разумеле.

Оружани сукоб је свакако нелинеаран, те самим тим изузетно осетљив на иницијалне услове. Нелинеарност захтева усредсређивање на процесе који га чине таквим. Теорија хаоса сугерише да је идентификација процеса који могу бити нелинеарни основни саставни део за разумевање рата и могућност манипулације исходом са што мање напора. У том смислу напад на нелинеарне процесе обећава највећи ефекат са најмањим напором.

Ради превазилажења непредвидивих ситуација Доктрина ВС прописује начела употребе ВС која се примењују на свим нивоима командовања у различитим оперативним ситуацијама, као предуслов успешне операције и обезбеђују основу за јединствено схватање и хармонично извршење идеја и намера команданата и командира.³⁷ Велики број наведених закључака је уочен и препознат у досадашњој теорији и пракси, али свакако остаје празнина коју би било могуће допунити конкретним решењима.

Не би се могло тврдити да је овим текстом понуђен коначни одговор на сва питања која функције командовања и руковођења постављају различитим аспектима теорије хаоса. Даљи развој теорије командовања и руковођења свакако треба да обухвати и овај приступ ради свеобухватнијег сагледавања проблематике која се развија у брзо промењивом окружењу. Усмерење развоја теорије може ићи ка унапређењу процеса оперативног планирања, али и унапређењу осталих процедура у извођењу борбених дејстава како би се бенефити ове области применили у пракси.

Литература

- [1] Губеринић, С. и други: *Системи, управљање системима, системске дисциплине, технике и методе*, Институт „Михајло Пупин“, Београд, 1970.
- [2] Glenn, James E.: *Chaos theory*, Naval War College Press, Newport, Rhode island, 1996.
- [3] *Доктрина Војске Србије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.
- [4] *Доктрина Копнене војске*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.
- [5] *Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- [6] *DK Illustrated Oxford Dictionary*, Oxford University Press, London, 1998.
- [7] Жугај, М.: *Теорија хаоса и организација*, Факултет организације и информатике, „Зборник радова“ бр. 21, Вараждин, 1996.
- [8] Клајн, И., Шипка, М.: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006.
- [9] Куколеча, С.: *Основи теорије организационих система*, OECOMOMICA, Београд, 1972.
- [10] Кузмановић, Д., и други: *Увод у теорију хаоса*, Саобраћајни факултет, Београд, 2013.
- [11] Талијан, М., Татић, В., Лојић, Р.: *Утицај стања привреде на економску и националну безбедност*, Војно дело бр. 67, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015.
- [12] Чулић, М.: *Одлучивање*, ФОН, Београд, 2010.
- [13] Миловановић, М.: *Одлучивање у борбеним дејствима*, БИЗ, Београд, 2004.

³⁷ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр. 105.

ЉУДСКИ РЕСУРСИ – КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА СИСТЕМА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Небојша Драговић и Саша Трандафиловић,
Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за буџет и финансије

Ранко Лојић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Начин на који се управља људским ресурсима представља одлучујући чинилац успешног функционисања и одрживог развоја војне организације.

Људски ресурси су највреднији и најзначајнији ресурс ако се ефективно управља и адекватно улаже. Организационе структуре у којима доминирају бирократизовани и хијерархијски односи данас добијају нове димензије. Однос према запосленима у савременој војној организацији не чини само поступање по начелима једностарешинства и субординације, већ и развој креативних способности сваког појединца. То истовремено подразумева и промовисање опредељења струке кроз избор компетентних и способних кадрова који ће професионалним и етичким понашањем јачати руководеће функције управљања у Министарству одбране и Војсци Србије.

Иако последњих година менаџмент Министарства одбране и Војске Србије наглашава да су људи најважнији ресурс војне организације, у пракси се много тога дешава супротно декларативном опредељењу. Професионалним припадницима Војске још увек се у потпуности не пружа шанса да искажу креативне и иновативне способности у процесу обављања поверених дужности и задатака. Потреба за редизајном, односно унапређењем управљања људским ресурсима и њиховим потенцијалима остаје и даље један од приоритетних задатака у наредном периоду.

Кључне речи: људски ресурси, Министарство одбране и Војска Србије, војна организација, одрживи развој

Увод

Некад су илузије угодније од стварности. Када се то једном призна и не сакрива можемо „платити ту склоност одговарајућом ценом” и наставити у реалности.¹

* Овај чланак проистекао је из истраживачког рада у оквиру пројекта „Развој финансијске службе Војске Србије од 1985. до 2015. године” који се финансира средствима Министарства одбране Републике Србије. Пројекат се води под евиденционим бројем ВА-ДХ5/17-19.

¹ Samuelson P.A., *Ekonomска čitanka*, Matica Hrvatske, Zagreb, 1975., str. 64.

Очекивања да ће стечена знања на Војној академији, уложени рад, добре оцене и личне амбиције на почетку и у току професионалне војне каријере циклуса наћи своје место „под сунцем” за многе остају неостварива из неких „других”, а не стручних разлога.

Досадашња решења у Министарству одбране и Војсци Србије често су се заснивала на субјективним одлукама и импровизованим кадровским решењима. Важећи критеријуми за избор појединаца са најбољим способностима, стручним квалитетима и потенцијалима за обављање руководећих и других дужности могу бити добри или лоши. Много је већи проблем што се они у пракси доследно не примењују и што „изузаци” под „невидљивим притиском” неретко постају „правила игре” у креирању кадровских решења.

Развој људских ресурса

Не постоји и нема никакве мистерије када је у питању значај људских ресурса и потреба улагања у њихов развој. Амерички официри нису способнији и интелигентнији од српских официра, али њихова предност је што раде и функционишу у друштву које је одавно схватило да се улагање у „интелигенцију”, односно знање вишеструко исплати. И то није „амерички изум”. Својеремено је господин Wolfendal (председник британског Удружења физичара) захтевао да се за сваког британског научника који се одсели у САД тражи одштета од милион фунти, са образложењем да богата Енглеска није спремна да даје бесплатне поклоне још богатијој Америци, а посебно интелектуални капитал.²

Успешно функционисање војне организације подразумева не само текуће извршавање послова и задатака, већ и благовремено стварање услова за квалитетан развој људских ресурса, у складу са новим задацима и потребама војне организације које диктира актуелни тренутак. За разлику од традиционалног приступа који наглашава тренинг ради повећања већ стечених вештина и способности (како нешто боље радити), развој подразумева да се кроз стицање нових знања, вештина и навика (образовање и обука³) развију и прошире потенцијали запослених, њихови мотиви, особине личности и механизми за прилагођавање и коришћење способности, знања, вештина и свега онога што је појединац научио, као адекватан одговор на изазове који се неминовно намећу војној организацији у блиској будућности. Већина експерата из области управљања људским ресурсима сматра да конкурентну предност омогућује управо развој „интелектуалног капитала”, који обухвата когнитивно знање, развој вештина, систематско разумевање и креативност, као и развој индивидуалне креативности, али са тенденцијом да запослени разумеју везе и разлоге зашто се нешто ради и да буду мотивисани за иновативно размишљање и континуирано унапређење квалитета функционисања организације.⁴ Дакле, развој није брига само војне организације, већ и сваког руководиоца у војној организацији, тако да запослени буду стал-

² Покрајац С., *Технологија, транзиција и глобализација*, Економски факултет, Београд, 2002, стр. 207.

³ IBM троши више од 1 милијарде US долара годишње на образовање запослених.

⁴ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Б., *Организација: теорије, дизајн, понашање, промене*, Економски факултет, Београд, 2002, стр. 503.

но мотивисани да своја постојећа знања непрестано проширују и обогаћују новим радним успешнијег прилагођавања динамичним променама у радном процесу, бољег положаја и напредовања, као и материјалне сатисфакције.

Развој запослених претпоставља да се најпре идентификују потребе на више, односно четири нивоа: на нивоу војне организације, на нивоу тимског рада, на нивоу радног места и на индивидуалном нивоу. На организационом нивоу неопходно је идентификовати основне краткорочне и дугорочне циљеве војне организације, као и евентуалне догађаје који би могли да утичу на њих. На нивоу тимског рада потребно је одредити квантитативне и квалитативне оквире који условљавају успешно извршавање пројектованих циљева. На нивоу радног места неопходно је обезбедити информације о активностима које се обављају на том радном месту (из описа систематизације) и специфичним знањима и способностима (из описа формације). На индивидуалном нивоу идентификовање потреба за развојем врши се на основу разлике која постоји између постојећих способности и захтеваних способности и знања за обављање на само конкретном послу, већ и очекиваних активности на основу усвојених стратешких опредељења и савременог окружења.

У Министарству одбране и Војсци Србије развој запослених често се доживљава као трошак, а не као добра и потребна инвестиција. Поред осталог, тешко се препознаје веза између развоја људских ресурса и резултата рада војне организације. Тешко је установити јесу ли резултати бољи захваљујући бољем или другачијем развоју људских ресурса, бољем систему награђивања или су резултат организационих промена. Претпоставимо ли да су бољи резултати условљени развојем људских ресурса, питање је да ли је то резултат бољег тренинга (обуке), веће мотивисаности или је то допринос нових запослених који имају боље способности, при чему треба имати на уму да се исплативост улагања у развој не може сагледати у краћем периоду. Поред тога што је на организационом нивоу тешко установити директан утицај стратешког инвестирања у развој, он је евидентан. Иако још увек постоји несклад између стратегије и развоја, развој је постао приоритетан и од стратешког је значаја.⁵

Кључни фактор успеха: прави људи на правом месту

Управљање људским ресурсима подразумева процес којим се обезбеђује остваривање, како организационих, тако и појединачних циљева запослених, с обзиром на то да се организација све више посматра као процес, а не као ентитет. Управљачки процес састоји се од извршења мноштва активности усмерених у правцу ефикасног менаџмента људским потенцијалима у процесу рада и ради задовољавања личних, организацијских и друштвених интереса. Да би се био ефикасан потребно је систематизовати организацију и стандардизовати њене процесе. Праве ствари морају бити урађене у право време, правим редоследом, интензитетом и правилно распоређене. Није довољно урадити праве ствари већ урадити на прави начин.⁶

⁵ Трандафиловић С., *Значај система награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије*, Факултет за пословне студије, Београд, 2012, стр. 19.

⁶ Кулић, Ж.: *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Мегатренд универзитет, Београд, 2002, стр. 9.

Суштину управљања људским ресурсима чини управљачки процес којим се обезбеђује остваривање не само утврђених циљева војне организације, већ и интереса запослених, у складу са стандардима, могућностима и потребама. Зато одговорни за управљање људским ресурсима морају поседовати индивидуалне квалитете, способности и професионалне, односно специјализоване вештине, како би успели да повежу знања и вештине запослених са постојећим и будућим потребама војне организације – прави људи у правом тренутку на правом месту.

Од избора руководилачког кадра највише зависи да ли ће професионални припадници бити максимално мотивисани и ангажовани у обављању поверених задатака и дужности. Искуство указује на то да је врло тешко доћи до информација о стручности потенцијалних кандидата за руководеће функције, с обзиром на то да се „административни извештаји о професионалним квалитетима” подносе посредством ланца командовања, па је мало вероватно да ће се „негативни” персонални извештаји достављати вишој војној инстанци. Добра биографија потенцијалног руководиоца није само она која се импресивно приказује кроз податке о претходном напредовању, већ и она од које зависи мотивисаност индивидуалних перформанси, добри резултати, пожељан (очекиван) ниво радних квалитета, материјална и морална сатисфакција запослених и на дуги рок року подстицање њихове лојалности војној организацији.

Добро управљање људским ресурсима никада није „компликовано” када се располаже квалитетним људским потенцијалима и добрим избором руководећег кадра. Зато се један од основних услова за успешно функционисање и одржив развој војне организације односи на успостављање високопрофесионалног, односно стручног нивоа руководећег кадра у Министарству одбране и Војсци Србије. Захтев је мотивисан потребом да се најстручнијим и најспособнијим припадницима Војске обезбеди предвидива каријера и адекватно радно ангажовање како би се на најбољи могући начин дошло до обостраног разумевања и максималног искоришћења стечених знања, искустава и вештина. Због тога су улога и компетенције руководиоца у Министарству одбране и Војсци Србије од изузетног значаја.

Успешно функционисање војне организације и њен даљи развој не може се постићи без способних руководилаца. Од њих се очекује да имају стручну компетентност, заједнички интерес са подређенима, висок степен поверења, способност позитивног утицаја на подређене, успешност у раду и руковођењу, као и осећај за тимски рад. То истовремено подразумева поседовање способности које омогућавају успешно управљање хоризонталним и вертикалним комуникацијама; одржавање и унапређење међузависних односа ради реализације пројектованих циљева организације и њених подсистема, константно праћење актуелних промена и постављених услова за прилагођавање новим правилима понашања и функционисања.

У квалитативном смислу тражене способности руководиоца изражавају се кроз:

– карактерну, односно референтну моћ. То подразумева: давање личног примера кроз позитивно доказивање професионалних способности, примену стечених знања, поседовање организационих вештина за управљање људским ресурсима, показивање толеранције, самоконтроле, објективности и прилагодљивости, испољавање лидерских вештина и способности (самопоуздање, проактивно деловање и утицај), усмеравање подређених на постављене задатке кроз развој и уважавање њиховог разумевања проблема и предлагање адекватних решења, подстицање тимског рада и добру комуникацију, односно успостављање чврстих веза између разних кохезионих, односно интереса

сних група; моћ самосталног доношења одлука или предлагања вишем нивоу одлучивања, што претпоставља способност управљања конфликтима и ризицима, ефикасно управљање, планирање и предузимање потребних мера и активности ради реализације пројектованих циљева, логичко размишљање, одређивање приоритета у текућим и другим активностима, као и преговарачке способности у оквиру поверених овлашћења;

– легитимну моћ – засновану на ауторитету и хијерархији саме функције;

– моћ награђивања – стимулисање пожељног понашања кроз утицај на зараду, напредовање, награђивање и др.;

– принудну моћ – могућност одговарајућег санкционисања непрофесионалног и неодговорног понашања и поступања;

– експертску моћ – засновану на стручним знањима интердисциплинарне природе, као и

– уважавање и примену принципа транспарентности, што подразумева не само квантитативно већ и квалитативно праћење рада подређених, уз обавезно уважавање њиховог мишљења о свим битним питањима од значаја за реализацију утврђених задатака и циљева.⁷

Данас руководилац нема само „наредбодавну“ функцију већ и улогу „свеобразовног“ стручњака. Способним и ауторитативним руководиоцима нису више довољне некада стечене перформансе: време у којем функционишу захтева широка стручна знања из разних области и истинске интелектуалне способности у најширем значењу. Руководилац више не наређује или издаје задатке подређенима који су неписмени, бојажљиви, покорни и по сваку цену спремни да изврше сваку наредбу или задатак, већ онима који мисле и критички просуђују његове наредбе и поступке. Зато је његова „права“ улога у томе да својим знањима и способностима, односно личним примером, покаже и увери своје подређене да зна руководити и водити рачуна о свом тиму. У војсци је дисциплина нужна, без ње нема војске, али чак ни у војсци она не може бити слепа и безусловна. Руководилац је, пре свега, човек, а не робот⁸ и ништа га не оправдава, без обзира на положај и чин, ако издаје наређења супротна интересима организације или достојанству подређених.

Развој каријере припадника система одбране је стратегијски задатак који се утврђује посебним програмом, а најважнија лекција коју треба научити јесте да су брига и одговорност за развој једне каријере у надлежности стручних служби које се баве људским ресурсима, непосредних и виших руководилаца, као и појединаца. Сваки припадник система одбране Републике Србије мора имати једнаке шансе да се непрестано усавршава у стручном и професионалном смислу. На тај начин људи не би били запостављени, јер систем о њима брине. Зато систем управљања људским ресурсима треба да омогући да сваки појединац који се определи за рад у њему унапред зна шта му се у каријери нуди, под којим условима и на који начин, као и како сам може утицати на свој професионални развој. То ће сваки припадник ценити и биће више мотивисан да непрекидно тежи сопственом усавршавању које користи њему (његовој породици) и систему одбране.⁹

⁷ Northouse G. P., *Liderstvo, teorija i praksa*, Data Status, Beograd, 2008, str. 4-12.

⁸ Carrillo С., *Еврокомунизам и држава – Државни апарати присиле*, Центар друштвених делатности, Загреб, 1980, стр 63.

⁹ Трандафиловић С., *Значај система награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије*, Факултет за пословне студије, Београд, 2012, стр. 19.

Индивидуално понашање и мотивација

За сваког руководиоца у војној организацији изузетно је важно познавање и разумевање индивидуалног понашања запослених, чију основу чине четири димензије.

Прву димензију представља радни учинак, посматран као скуп активности и резултата који морају бити остварени да би се реализовали постављени циљеви. Иако се овом димензијом и руководиоци у војној организацији највише баве, проблем је што се у истој или приближној мери не баве и тиме како да мотивишу појединце и тимове да буду ефикаснији и ефективнији у извршавању додељених задатака и креирању, односно доношењу одговарајућих одлука.

Другу димензију чини тимски учинак, посматран као индивидуални допринос у реализацији пројектованих циљева који се могу остварити искључиво тимским радом. У пракси се често дешавају апсурдне ситуације; тако на пример, руководиоца тима у својству оцењивача чланове свог тима оцењује нижим оценама за остварене резултате, а од надлежног оцењивача добија највишу могућу оцену.

Трећа димензија односи се на етичко понашање које подразумева обављање послова и задатака према етичким стандардима тако да законитост у раду представља минимални стандард који треба да буде испуњен, односно обавезујуће правило понашања.

Четврту димензију чини контекстуални учинак који подразумева предузимање активности које нису искључиво део задатака који морају бити обављени, али које доприносе ефикасности појединца, групе, тима или организационе јединице.

Са аспекта одређености односа појединца и посвећености војној организацији могу се идентификовати три основна типа личности, чије се понашање понавља током дужег периода. То су:

- организатор: појединац се снажно идентификује са војном организацијом, при чему му награде и напредовање представљају важно мерило личног успеха;
- професионалац: појединац се снажно идентификује са оним чиме се бави на послу, али много мање са циљевима и интересима војне организације;
- незаинтересовани припадник: тип личности кога више занимају ствари ван посла, него сам посао и организациони циљеви.¹⁰

Независно од постојећих форми, односно облика организационе структуре, и за војну организацију и за запослене врло је битно да организациона задужења буду јасно расподељена, без међусобног преклапања. Тиме се избегавају непотребни сукоби између запослених и могуће конфузије на различитим организационим нивоима. Министарство одбране и Генералштаб војске годинама су функционисали као два посебна система, која су по намени и задацима компатибилна, а по организацији и хијерархији одвојена, при чему неекономичност организације Министарства одбране и Генералштаба ни до данас није у потпуности отклоњена, јер у суштинско организационом смислу систем одбране и војска (с једне стране Министарство одбране, а с друге Генералштаб) функционишу као два одвојена система, што је нарочито изражено кроз постојање паралелних организационих јединица (на

¹⁰ Grene J., Izgradnja integriteta i smanjenje korupcije u odbrani - Ljudski factor, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), Unagraf, Beograd, 2012., str. 195.

пример, Управа за кадрове у Министарству одбране и Управа за људске ресурсе у Генералштабу Војске Србије и др.). Исто тако, систем логистике још увек није интегрисан са сличним елементима у друштву, већ и даље функционише затворено. У свом саставу, поред јединица, има јавна предузећа, предузећа, установе и агенције које делом послују на принципу стицања дохотка, а делом се финансирају из буџета. При томе, материјалне резерве сведене су на критични ниво попуне, док с друге стране постоје велике количине сувишних, застарелих и не перспективних средстава која се непотребно чувају у војним складиштима.¹¹ Поред тога, треба имати у виду оптерећеност система низом војних институција које у савременим армијама не припадају војним системима. У садашњој структури војске налазе се и институције за које је још увек отворено питање да ли ће остати у њеном саставу, као што су војне здравствене установе, ремонтни заводи, новинске и издавачке установе, опитни центри, музеји, војне школе, клубови војске, војне библиотеке, као и низ других усанова, које у укупном збиру чине знатан проценат бројног стања војске.¹²

Један од кључних услова за ефикасно и ефективно извршавање послова, задатака и дужности представља мотивисаност појединца, односно осећај сигурности, припадности и поштовања према војној организацији кроз:

- похвале, признање и поштовање (задовољавање потребе за уважавањем);
- учешће у тиму, уважену лојалност и добру међусобну комуникацију (јачање осећања припадности);
- новчано награђивање (задовољавање жеље за сигурношћу због постигнутих резултата), као и
- напредовање (осећај уважавања и самоостварења).¹³

Постојање немотивисаности указује на изостанак институционално установљених механизма који би стимулисали запослене да искажу своје стручне способности, знања и вештине. Исто тако, ако командни ланац руковођења није успостављен тако да претпостављене старешине имају веће способности од подређених (нижег ранга) пад морала и мотивације запослених је неминован, а тиме и квалитативна реализација постављених задатака (формалног карактера) кроз отаљавање поверених послова и задатака.

Што је систем у којем функционише војна организација институционално не уређењу, запослени ће даљу професионалну каријеру изграђивати посредством страначких, пријатељских, родбинских и других „покровитељских” веза. Зато је за успешно функционисање и одржив развој војне организације основни изазов како да се успостави функционални механизам мотивисаности ради постизања бољих радних резултата и професионалног доказивања запослених. Могуће решење за успостављање адекватног механизма мотивације, према Пољакову, претпоставља следеће:

- утврдити за сваког запосленог какав учинак се тачно очекује са радног, етичког и контекстуалног аспекта;
- дефинисати јасне, прецизне, стандардизоване и функционалне процедуре за унапређења на више дужности;

¹¹ Мишовић С., Ковач М., Системи одбране, Факултет безбедности, Београд, 2006., стр. 509.

¹² Тадић С., Реформа система одбране и вишка војног кадра, Нови гласник 1/04, Војно издавачки завод, Београд, 2004., стр. 12.

¹³ Grene J., Ljudski faktor, Izgradnja integriteta i smanjenje korupcije u odbrani – Ljudski faktor, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), Unagraf, Beograd, 2012., str. 197.

- усвојити кодекс понашања запослених;
- успоставити јасне, прецизне и функционалне процедуре мотивисаности које су засноване на начелима праведности, поштења и опредељења струке;
- организовати обуку руководећег и другог кадра ради упознавања и примене нових и ефикаснијих механизма и процедура за побољшање квалитета и учинка запослених;
- формулисати јасне мере за санкционисање кршења прописа, обавезујућих правила и успостављених механизма и процедура, сразмерне почињеном делу одговорних лица;
- омогућити отворене разговоре „иза затворених врата” ради добијања релевантних информација значајних за успостављање ефикаснијег механизма мотивисаности;
- предвидети и планирати вршење редовне и ванредне ревизије поштовања успостављених механизма и процедура.¹⁴

Искуство је показало да војне организације тешко мењају устаљена правила понашања по којима функционишу. Већина војних руководилаца није спремна за иницирање и унапређење постојећих вредности и начина функционисања, као и успостављање ефикасних механизма управљања људским ресурсима, позивајући се најчешће на специфичности функционисања војне организације. Самим тим, било која новина или реформска опција већ у старту наилази на одговарајући отпор.

Оцена перформанси

Један од најсложенијих проблема са којим се суочава и војна организација представља мерење перформанси професионалних припадника, односно усвајање и примена транспарентних и непристрасних процедура стручног оцењивања резултата рада запослених и развоја предвидиве каријере.

Оцена (евалуација) перформанси представља процес у којем се оцењује индивидуални допринос запослених ради остварења организационих циљева у неком специфицираном периоду, што подразумева и давање повратне информације запосленима о постигнутим радним резултатима у односу на дефинисане стандарде.

Систем оцењивања може да проузрокује не само позитивне већ и негативне последице. Лоша оцена свакако не иде у прилог оцењиваном лицу с аспекта даљег напредовања, за оцењивача се сматра да не зна добро да руководи и обавља поверену функцију, а вишим претпостављеним старешинама представља препреку за успешну даљу каријеру. С друге стране, добра оцена пружа оцењиваном лицу могућност даљег напредовања, чак и на функције које објективно не заслужује, оцењивачу обезбеђује „миран сан”, вишим претпостављеним старешинама доживљај супериорности и владања ситуацијом, а војној организацији осећај стабилног функционисања. Да у пракси постоје случајеви који у потпуности дезавуишу сврху постојања оцењивања и утицај оцене на развојну каријеру професионалних војних

¹⁴ Poljakov L., Smernice za uspostavljanje mehanizma motivacije, Izgradnja integriteta i smanjenje korupcije u odbrani – Ljudski faktor, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), Unagraf, Beograd, 2012, str. 198.

лица указује следећи пример: у 2005. години из Министарства одбране је „преко ноћи“ отпуштено 6.300 професионалних припадника, а основ за престанак професионалне војне службе нису биле оцене, већ искључиво година рођења. Свако ко се теоријски или емпиријски бави питањем управљања људским потенцијалом морао је да посумња у намере таквог критеријума и његову сврху, због чега су из система отишли запослени у пуном радном и животном напону (високе војне старешине, доктори наука и други специјализовани кадрови из војнонаучних и истраживачких установа, професори са Војне академије, врхунски специјалисти са ВМА итд.).¹⁵

Приликом успостављања система оцењивања професионалних припадника Војске треба имати у виду постојање два основна критеријума која утичу на оправданост оцењивања на вишем нивоу агрегирања, а то су: (1) висок степен кохезивности групе, када индивидуално оцењивање може да наруши кооперативност чланова групе у реализацији задатака за чије је обављање потребан висок степен њихове међузависности и сарадње, као и (2) тешкоће у идентификовању индивидуалних доприноса, када је тешко раздвојити индивидуалне доприносе од тимских. У оцењивању се могу комбиновати различити нивои, тако што се неке активности могу оцењивати на индивидуалном нивоу, док се друге активности оцењују на нивоу тимова, организационих јединица или читаве организације. Такође, чест је случај да системом оцењивања нису обухваћени сви запослени, односно да постоји диференциран приступ различитим категоријама запослених – код неких профила запослених оцена перформанси представља основу за утврђивање награда, док код других то може бити хијерархија.¹⁶

И, најзад, неспорно је да систем оцењивања треба да постоји, али у сасвим другој аранжману и под условом да заиста буде у функцији одрживог развоја војне организације. То подразумева израду новог модела који ће у преовлађујућој мери „гарантовати“ независне и објективне оцене резултата рада, односно промену успостављених правила оцењивања, тако да просечна оцена огромне већине не буде утемељена на високим врло добрим и одличним оценама ради чувања „мира у организацији“ већ на нивоу „средње оцене“ како би се по том основу „издвојили“ не само најбољи већ и они којима није место у војној организацији. Тиме се уједно чини права услуга сваком припаднику, а пре свега најспособнијим кадровима и војној организацији у целини.

Отпори променама

Традиционална догма да су наређења и њихово слепо извршење „Свето писмо војске“ полако, али сигурно одлази у заборав. Уместо тога, развој управљања људским ресурсима постаје кључни фактор успешног функционисања војне организације.

У Министарству одбране и Војсци Србије још увек у пракси није препозната потреба редизајна управљања људским ресурсима, што проистиче и из постојећег контраста између стратешке визије шта се жели и објективне реалности. При томе,

¹⁵ Миленковић С., Веселиновић С., Милојевић А., Проблеми и перспективе војне професије, Војно дело, Београд, 2009, стр. 189.

¹⁶ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Б., Организација: теорије, дизајн, понашање, промене, прво издање, Економски факултет, Београд, 2002, стр. 499.

треба имати у виду да суштинске промене у функционисању војне организације неминовно воде до дефиниције нових послова и захтевају нове вештине, што захтева потпуно „нову” врсту људи¹⁷, односно другачије индивидуалне компетенције људи, нови стил вођства, организацијску климу и културу. Организације које ће се заиста истицати у будућности биће, заправо, оне које су откриле како подстаћи преданост људи организацији. Све што је ново у војној организацији и променама Houben не назива случајно „учење медведа да игра”.¹⁸ Иако промене имају за циљ унапређење управљања људским ресурсима и руководиоци и подређени „плаше се” крупних захвата, односно више су склони ситнијим и постепеним корекцијама.

Наводна брига о заштити интереса запослених кроз одржавање статуса кво, односно козметичке промене важеће регулативе из области управљања људским ресурсима и успостављених правила понашања, само је формална маска за очување стечених (руководећих) позиција. Чак и када постоји жеља за променама, у пракси већини запослених нису доступне информације шта, зашто и у чију корист се предлажу промене, нити је затражено њихово изјашњавање.

Они којима ће бити поверено креирање редизајна управљања људским ресурсима у Министарству одбране и Војсци Србије морају не само да комуницирају са запосленима и кажу шта је разлог приступању променама, већ и да их имплементирају у процес креирања и одлучивања. Традиционална поступања и схватања морају се мењати како би и војна организација и запослени у актуелном времену „преживели”, с минималним губицима и раздором међу запосленима. Потребно је разбити илузију да отпор променама може заменити развој креативних капацитета у функцији постизања резултата који се желе постићи и новог начина постављања и креирања заједничких циљева.

Закључак

Управљање људским ресурсима у Министарству одбране и Војсци Србије још увек у великој мери зависи од субјективног фактора, иако људи представљају његов највреднији ресурс.

Између онога шта се жели и шта ће се учинити још увек постоји велика дистанца. Спајање визије и реалности не само што отвара многа питања, већ тражи и конкретна чињења. Данас људи имају властиту вољу, властите жеље и свој начин размишљања, а да би се то у заједничком интересу уважавало неопходно је стандардизовати евалуацију учинка увођењем објективних параметара и независним кадровским одлучивањем о предложеним кандидатима за унапређење или распоређивање на руководеће и друге одговорне дужности.

Појединачна знања више нису довољна – тимски рад је постао основа креативности и одлучивања на свим организационим нивоима, чиме је постигнута и већа

¹⁷ Hammer M., Champy J., Reengineering the corporation: A manifesto for business revolution, Harper Business, New York, 1993, p. 37.

¹⁸ Houben M., Учење медведа да игра – неке генерализације о трансформацији оружаних снага у Европи од 1989. и импликације за укључивање СРЈ у евро-атлантску заједницу безбедности, Војно дело 4-5/02, Београд, 2002, стр. 143.

мотивисаност професионалних припадника за успешну реализацију пројектованих циљева. Самим тим, и улога руководиоца постаје другачија, а његов нови задатак јесте да координира, мотивише, инспирише и ствара осећај заједништва усмереног ка реализацији циљева. Лидер треба да буде способан да привлачи људе, да има визију, да уме да је објасни и саопшти запосленима, да добро познаје себе и, ако је упоран у спровођењу својих идеја и замисли о успеху, чини да се у војној организацији осећа тимски дух, да се запослени осећају значајним и да имају подстицај за даљи индивидуални развој. Данас професионални припадници немају само извршилачку, већ и креативну функцију преко које све више постају стратеги, визионари развоја и респективни лидери. Стога усмеравање индивидуалних креативних потенцијала представља значајну компоненту преко које руководећи менаџмент остварује своју улогу у имплементацији потреба и међусобно повезаних циљева запослених и организације у спровођењу утврђених, односно додељених мисија. Руковођење само по себи има водећу, креативну и оперативну функцију у обликовању амбијента у којем функционише организација. Изузетан значај у томе има утицај непосредних руководиоца с обзиром на то да су у директном контакту са запосленима и да њихово понашање управо зависи од међусобно успостављеног односа. Због тога непосредни руководиоци мора да има моћ којом је овлашћен да искажује потребе, планира и дистрибуира послове, координира одговарајуће активности у реализацији, корекцији и контроли вршења послова и задатака. Без добро одабраних и обучених непосредних руководиоца немогуће је обликовати успешан организациони амбијент, што условљава и адекватну селекцију и едукацију непосредних руководиоца.

У развијеним војним системима знатан број официра још у току обављања професионалне војне каријере поседује ниво образовања, стручна знања, искуства и способности које им омогућавају да у сваком тренутку наставе цивилну каријеру и буду уважени економисти, правници, инжењери и други стручњаци као њихове цивилне колеге. Неки сматрају, вероватно оправдано, да се тиме, у извесној мери, угрожава борбена готовост и оперативно-функционална способност војске. С друге стране, чињеница је да сви који започињу официрску каријеру немају могућност да постану генерали и да још увек не постоји „савршен” систем оцењивања, рангирања и селекције кадрова, односно модел предвидљиве каријере који у потпуности елиминира субјективни фактор одлучивања.

Развој људских потенцијала МО и ВС захтева да постојећи кадровски информациони систем не садржи само информације административно-техничког, односно сервисног типа (евиденција матичних података и др.), већ и тзв. „professional personel” евиденцију података.¹⁹ Ова евиденција била би у функцији квалитативног управљања људским ресурсима, односно мерења учинка перформанси, директних и индиректних трошкова, селекције, обуке и развоја кадрова, мотивисаности за обављање одговарајућих послова, као и других информативних евиденција значајних за вредновање доприноса људских ресурса у развоју војне организације и, по том основу, независне подршке за даљи развој професионалне војне каријере.

¹⁹ Танасијевић З., Нови путеви менаџмента људских ресурса, 33. Национална конференција о квалитету, AQS, Крагујевац, 2006, стр. 23.

Војска не постоји да би постојала, нити због тога што новац пореских обвезника нема где да се потроши у економској и социјалној ситуацији у којој се земља деценијама налази. Зато је сврсисходније да се уместо сталних реорганизација „реорганизује” управљање људским ресурсима и да напokon прави људи буду на правим местима. Вође морају стварати магнете за даровите, а не више једном заувек форсирати људе који ће радно место и унапређење обезбедити улагивањем и потчињеношћу.²⁰

Литература

- [1] Samuelson P. A., *Економска читанка*, Matica Hrvatske, Zagreb, 1975.
- [2] Покрајац С., *Технологија, транзиција и глобализација*, Економски факултет, Београд, 2002.
- [3] Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Б., *Организација: теорије, дизајн, понашање, промене*, Економски факултет, Београд, 2002.
- [4] Трандафиловић С., *Значај система награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије*, Факултет за пословне студије, Београд, 2012.
- [5] Кулић, Ж.: *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Мегатренд универзитет, Београд, 2002.
- [6] Northouse G. P., *Liderstvo, teorija i praksa*, Data Status, Beograd, 2008.
- [7] Carrillo С., *Еврокомунизам и држава – Државни апарати присиле*, Центар друштвених делатности, Загреб, 1980.
- [8] Grene J., *Izgradnja integriteta i smanjenje korupcije u odbrani – Ljudski factor*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), Unagraf, Beograd, 2012.
- [9] Мишовић С., Ковач М., *Системи одбране*, Факултет безбедности, Београд, 2006.
- [10] Тадић С., *Реформа система одбране и вишка војног кадра*, Нови гласник 1/04, Војно издавачки завод, Београд, 2004.
- [11] Poljakov L., *Smernice za uspostavljanje mehanizma motivacije, Izgradnja integriteta i smanjenje korupcije u odbrani – Ljudski factor*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), Unagraf, Beograd, 2012.
- [12] Миленковић С., Веселиновић С., Милојевић А., *Проблеми и перспективе војне професије*, Војно дело, Београд, 2009.
- [13] Hammer M., Champy J., *Reengineering the corporation: A manifesto for business revolution*, Harper Businnes, New York, 1993.
- [14] Houben M., *Учење медведа да игра – неке генерализације о трансформацији оружаних снага у Европи од 1989. и импликације за укључивање СРЈ у евро-атлантску заједницу безбедности*, Војно дело 4-5/02, Београд, 2002.
- [15] Танасијевић З., *Нови путеви менаџмента људских ресурса*, 33. Национална конференција о квалитету, AQS, Крагујевац, 2006.
- [16] Цветковић Н., *Парадигма економије знања у корпорацији која учи*, Школа бизниса бр. 1., Нови Сад, 2009.

²⁰ Цветковић Н., *Парадигма економије знања у корпорацији која учи*, Школа бизниса – научно- истраживачки часопис бр. 1., Нови Сад, 2009, стр. 108.

МЕНАѢЕРСКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ОФИЦИРСКОГ КАДРА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Јасмина Милошевић Столић*
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Јан Марчек**

Циљ овог рада јесте да се утврде потребе за менаѢерским компетенцијама официра које су неопходне при обављању професионалних војних дужности. Поред тога, испитано је да ли постоји повезаност варијабли припадности одређеном роду–служби, војном чину и војној дужности на којој се официри налазе са исказаним потребама за менаѢерским компетенцијама. Када је реч о менаѢерским компетенцијама неопходним у обављању професионалних војних дужности, поступком факторске анализе издвојено је шест фактора који означавају потребе за менаѢерским компетенцијама неопходним за обављање: 1) активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева; 2) активности које се односе на стварање мреже односа; 3) активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета; 4) активности које се односе на планирање и анализу рада јединице; 5) активности које се односе на контролу и анализу рада кадета; 6) активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бригу о људима.

Поступком анализе варијансе утврђене су разлике у вредновању потребних менаѢерских компетенција (знања, вештина и ставова) за обављање професионалних официрских дужности, с обзиром на следећа обележја старешина: род–служба, чин и дужност на којој се тренутно налазе. Добијени налази говоре о томе да варијабле: припадност одређеном роду или служби, као и дужност на којој се тренутно налазе, значајније диференцирају потребе официра за менаѢерским компетенцијама у односу на варијаблу чина који имају. Наиме, у односу на варијабле „род–служба“ и „дужност“ утврђене су значајне разлике међу групама испитаника за четири фактора (први, трећи, четврти и пети), док су код варијабле „чин“ утврђене знатне разлике за два фактора (четврти и шести). Знатне разлике међу групама испитаника за све три варијабле нису утврђене код другог фактора.

Кључне речи: *менаѢерске компетенције, компетенције официра Војске Србије, образовне потребе*

* Доц. др Јасмина Милошевић Столић, Катедра друштвено-хуманистичких наука.

** Проф. др Јан Марчек је пуковник у пензији.

Увод

Менаџерске компетенције официра чини скуп знања, вештина и ставова неопходних за обављање улога менаџера. Полазећи од менаџерских компетенција уопште, може се говорити о општим и посебним менаџерским компетенцијама. Опште менаџерске компетенције дефинишемо као скуп знања, вештина и ставова потребних официру да, осим обављања дужности у свом роду – служби, обављају улогу менаџера у војној делатности уопште. Опште менаџерске компетенције чине интерперсоналне, системске, математичке, информатичке и лингвистичке компетенције. Под посебним менаџерским компетенцијама официра подразумевају се посебне системске и интерперсоналне компетенције, као и компетенције које се односе на нека војно стручна знања, вештине и ставове потребне профилираним официрама за обављање менаџерских функција и улога старешина.

Једно од најобимнијих истраживања у области компетенција реализовао је Бојаџис (Boyatzis, 1982) на узроку од 2.000 менаџера који су радили у 12 организација и обављали 41 различит посао. Он под *менаџерском компетенцијом* подразумева основну карактеристику особе која доводи до ефективних резултата на раду (особина, вештина, способност, друштвена улога појединца или неки други квалитет особе).¹ На основу обављеног истраживања, овај аутор сврстава менаџерске компетенције у седам кластера и пет група.

Бојаџис (Boyatzis, 1982) најпре сврстава менаџерске компетенције у седам основних кластера: 1) коришћење унилатералне моћи, односно коришћење разних видова утицаја како би се дошло до сагласности; 2) прецизна самопроцена подразумева реалан и основан став о самом себи, као и увид у сопствене снаге, слабости и границе; 3) позитивно размишљање, веровање у друге, оптимизам и стварање осећања код других да су вредновани; 4) спонтаност, односно способност за слободно и лако изражавање, као и брзо доношење одлука (без пуно размишљања); 5) логичко размишљање које се односи на могућност ређања догађаја у узрочно-последични низ, као и придавање значаја редоследу и систематичности; 6) стручно знање које се односи на познавање корисних чињеница, теорија, оквира и модела и 7) умеће помагања другима (развој других) у послу, преузимање улоге инструктора и коришћење способности за пружање повратних информација, како би се потпомогао самостални развој других.²

Осим распоређивања у кластере, Бојаџис (Boyatzis, 1982) менаџерске компетенције класификује у пет области или група: 1) *област усмеравања подређених* која се односи на основне компетенције потребне за развој других, спонтаност и употребу унилатералне моћи; 2) *област менаџмента циљева и акција* која се односи на захтев да све што се ради буде реализовано у складу са планом; 3) *област лидерства* која се односи на менаџерске компетенције којима се активира интересовање запослених, као и других људи путем разговора о циљевима и плановима организације; 4) *област менаџмента људских ресурса* која се односи на

¹ Boyatzis Richard, *The Competent Manager*, New York: John Wiley, 1982, p. 21.

² Према: Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус, Београд, 2004, стр. 418, у Boyatzis Richard, 1982.

управљање и координацију групама људи ради остваривања заједничких циљева и; 5) *област фокусирања на друге* која подразумева зрелост и одмереност у поимању догађаја и људи, као и пружање информација о раду онима на нижим функцијама.³

Истраживање у оквиру *Тунинг пројекта* приликом разматрања компетенција полази од схватања да компетенције укључују: знања и разумевање, знање о томе како деловати и знање о томе како бити (вредности као интегрални елементи начина опажања и живљења с другима у друштвеном контексту).⁴ Овај пројекат говори о постојању генеричких (општих) и стручних компетенција. *Генеричке компетенције* односе се на скуп знања, вештина и вредности које имају широку примену у различитим подручјима делатности, па омогућавају флексибилно прилагођавање захтевима разноврсних високостручних послова. *Специфичне компетенције* су уско повезане с одређеним областима, па се називају и академским компетенцијама. Оне чине језгро студијског програма и укључене су у сваки образовни циклус.⁵

Менаџерске компетенције у војној делатности нису до сада посебно истраживане, па се поставља питање: како се приступило акредитацији студијског програма „Менаџмент у одбрани“ без испитивања образовних потреба у области менаџмента у војној делатности. Међутим, као полазна основа за конципирање овог студијског програма, као и за студијске програме у области техничко-технолошких наука, послужило је испитивање образовних потреба официра родова и служби Војске Србије и Црне Горе, односно Војске Србије које је обављено 2007. године. Осим тога, као образовне потребе за израду ових студијских програма послужила су антиципирана знања и вештине у складу са новим мисијама и задацима Војске Србије.

Обимно истраживање стручног профила официра родова и служби Војске Србије и Црне Горе,⁶ односно Војске Србије,⁷ обавила је Управа за школство у сарадњи са Институтом за стратегијска истраживања у току 2005. и 2006. године на узорку од 800 испитаника (454 испитаника из родова и 361 испитаник служби). Циљ тог истраживања био је да се утврде основни захтеви рада за почетне дужности официра родова и служби (радни профил) и да се на основу дефинисаних захтева рада (радног профила) утврди која су неопходна знања, вештине, способности и друге особине личности официра родова и служби неопходни за ефикасно обављање почетних официрских дужности.

Овим истраживањем дефинисани су профили официра одређених родова (пешадија, оклопне јединице, артиљерија, инжењерија, АРЈ ПВО, авијација, речне јединице и јединице за електронска дејства) и служби (АБХО, телекомуниције, ВОЈ, техничка, ваздухопловнотехничка, морнарничкотехничка, саобраћајна, интендантска, финансијска, информатичка и геодетска) Војске Србије.

³ Boyatzis Richard, *The Competent Manager*, New York: John Wiley, 1982, p. 21.

⁴ Julia Gonzales, Robert Wagenaar, *Tuning Educational structure in Europe, Universities contribution to the Bologna Process*, Bilbao | Groningen, 2007.

⁵ Julia Gonzales, Robert Wagenaar, *Tuning Educational structure in Europe, Universities contribution to the Bologna Process*, Bilbao | Groningen, 2007.

⁶ Савић Александар, Марчек Јан, Суша, Будислав, Данић Нада, Живановић Драгомир, *Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе (студија)*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство, Београд, 2006.

⁷ Марчек Јан, Савић Александар, Данић Нада, Суша Будислав, *Профили официра Војске Србије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.

Резултати овог истраживања показали су да је за успешно обављање почетних официрских дужности потребан веома широк спектар знања од општеобразовних до стручно-специјалистичких. Применом факторске анализе утврђено је да се сва та различита знања могу, на основу сродности оцена којима су испитаници вредновали њихов значај, сврстати у четири основне групе, и то: 1) стручно-специјалистичка знања из области рода, односно службе; 2) знања за рад с људима и војним колективом; 3) знања везана за организацију и извођење наставе и обуке и 4) општеобразовна, општевојна и војностручна знања.⁸ Овакви емпијски резултати потврдили су ваљаност теоријског модела пожељног образовног профила официра који налазимо у релевантним радовима из области војне андрагогије који, као незаобилазне компоненте тог профила, истичу знања у континууму опште–посебно–појединачно.

Приликом разматрања садржаја, односно знања која су неопходна будућим официрима да би, осим оспособљености за обављање почетних официрских дужности, били компетентни за обављање осталих дужности које по свој природи спадају у делокруг менаџмента у систему одбране, Јан Марчек и Зоран Килибарда, у научном саопштењу „Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране“, презентованом на научно-стручном скупу са међународним учешћем „Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020“ који је одржан 2009. године, утврдили су три групе знања у акредитованом студијском програму Менаџмент у одбрани.⁹

Први ниво образовне основе за профил менаџера у систему одбране чине садржаји из појединих општеобразовних предмета: Политички систем, Социологија, Математика, Основе информатике и Страни језик. Када је реч о менаџменту у одбрани, образовну основу на нивоу општег чине садржаји из општевојних предмета, као што су: Стратегија, Војна психологија, Војна андрагогија, Право одбране, Војна етика, Војна историја. Знања која се стичу изучавањем ових садржаја, иако се можда не препознају као одреднице менаџерске компетентности, несумњиво су, бар на посредан начин, у њеној функцији.

Други ниво образовне основе за профил менаџера у одбрани (тзв. ниво стручног у теорији образовних профила) конституишу садржаји предмета чији су заједнички именитељ „основе менаџмента“. Ту компоненту у акредитованом програму „покрива“ следећа група предмета: Основе менаџмента; Менаџмент људских ресурса; Оперативни менаџмент; Стратегијски менаџмент; Основи организације; Пројектовање организације; Организационо понашање; Теорија одлучивања; Системи за подршку одлучивању; Основи економије; Основи рачуноводства; Финансијски менаџмент и Комуникација с јавношћу.

Трећи ниво образовне основе овог профила који одговара нивоу специјалистичких знања, односно знања која су непосредно у функцији изграђивања компетенција за менаџера у систему одбрани, поред садржаја из војностручних предмета (Општа тактика, Тактика јединица рода (службе)^{1, 2 и 3}; Планирање употребе јединица рода (службе);

⁸ Марчек Јан, СавићАлександар, Данић Нада, Суша, Будислав, Профили официра Војске Србије, Војноиздавачки завод, Београд, 2006, стр. 369.

⁹ Марчек Јан, Килибарда Зоран, Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем „Потребна знања официра Војске Србије 2010–2020“, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Војна академија, Сектор за политику одбране, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011.

Оператика; Основи логистике и Теорија управљања војним операцијама), чине, такође, и садржаји предмета који су у студијском програму углавном експлицитно означени атрибутом менаџмент. То су: Војни менаџмент, Безбедносни менаџмент; Кризни менаџмент; Теоријске основе менаџмента у одбрани; Пројектни менаџмент у одбрани; Управљање људским ресурсима у систему одбране; Ангажовање система одбране у ванредним ситуацијама; Планирање, програмирање и буџетирање у систему одбране.

Проблем истраживања

Опредељење менаџмента Војне академије да се током школовања будући официри, поред оспособљавања за почетне официрске дужности, оспособе и за послове менаџмента у систему одбране, у складу са новим мисијама и задацима Војске Србије и потребом рационализације располагања људским ресурсима у систему одбране, резултирало је концепирањем студијског програма у чијој структури значајну компоненту чине образовни садржаји чије је изучавање непосредно или посредно у функцији изграђивања менаџерских компетенција. Упркос тим настојањима, у нашој војсци није било реализовано истраживање које би обухватало одређивање менаџерских компетенцијама. Сходно томе, акредитацијом студијског програма створени су услови да се приступи обимнијем истраживању могућности развијања менаџерских компетенција у систему одбране.¹⁰

Под менаџерским компетенцијама официра подразумевали смо комплекс знања, вештина и ставова потребних за обављање сложених менаџерских функција и улога официра у систему одбране. Опште менаџерске компетенције дефинисане су као скуп знања, вештина и ставова потребних појединцу за обављање свих менаџерских функција и улога, менаџера без обзира на подручје деловања. Посебне менаџерске компетенције официра дефинисане су као посебне системске и интерперсоналне компетенције, као и компетенције које се директно односе на одређена војностручна знања, вештине и ставове потребне за профил официра, али значајно повезане са обављањем менаџерских функција и улога старешина.

Циљ овог рада био је да се утврде потребе за менаџерским компетенцијама официра које су неопходне при обављању професионалних војних дужности, као и да се испита да ли постоји повезаност варијабли припадности одређеном роду – служби, војном чину и војној дужности на којој се официри налазе са исказаним потребама за менаџерским компетенцијама. Независне варијабле истраживања биле су: припадност официра одређеном роду – служби, чину и дужности коју тренутно обављају. Зависне варијабле чиниле су основне димензије образовних потреба за обављање менаџерских послова.

Од истраживачких метода користили смо дескриптивну *survey-research* методу, јер овај начин научне дескрипције подразумева активно укључивање испитаника у давању информација о себи, односно појавама које су предмет проучавања. У исто време ова метода обезбеђује и аналитичко-синтетички приступ истраживаној појави.

¹⁰ Милошевић-Столић Јасмина, Развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања (докторска дисертација), Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2013.

Ради прикупљања података од истраживачких поступака (техника) коришћено је анкетирање. Сходно томе, у овом истраживању примењена је скала за процену заступљености 33 врсте знања и вештина усмерених на развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања. Уз примену одговарајућих статистичких поступака (из оквира SPSS пакета) одабране методе, технике и инструменти омогућили су да остваримо задате циљеве истраживања.

У нашем истраживању користили смо намеран и стратификован узорак, који је чинио стратум 300 професионалних војних лица. Истраживањем су обухваћене старешине оба вида (КОВ, В и ПВО), као и сви родови и службе (пешадија, артиљерија, веза, техничка служба и други).

Резултати истраживања и дискусија

У оквиру интерпретације истраживања најпре су приказани резултати факторске анализе, односно основне димензије потреба за менаџерским компетенцијама официра. Након тога приказани су резултати анализе варијансе којима је утврђена разлика међу групама испитаника различитих обележја (припадности одређеном роду – служби, војном чину и војној дужности) у проценама образовних потреба испитаника за менаџерским компетенцијама.

Факторска структура потреба за менаџерским компетенцијама

Поступак факторске анализе омогућио је да се из скупа различитих манифестних варијабли – потреба за менаџерским компетенцијама неопходних у обављању професионалних војних дужности на основу њихове међусобне повезаности према унапред задатим математичко-логичким условима редукују на знатно мањи број базичних (латентних) варијабли – фактора. Примењена факторска анализа је, према назначеном критеријуму, омогућила да се 33 манифестне варијабле којима се описују активности редукују на шест базичних (латентних) димензија (варијабли) које објашњавају укупно 74,58 процената варијансе (табела 1).

Табела 1 – Процент објашњене варијансе за издвојене факторе

C	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	12,740	38,607	38,607	12,740	38,607	38,607	7,504	22,740	22,740
2	4,621	14,004	52,611	4,621	14,004	52,611	5,663	17,161	39,902
3	2,867	8,689	61,300	2,867	8,689	61,300	4,595	13,926	53,828
4	2,000	6,062	67,361	2,000	6,062	67,361	2,950	8,938	62,766
5	1,352	4,097	71,459	1,352	4,097	71,459	2,000	6,061	68,827
6	1,029	3,117	74,576	1,029	3,117	74,576	1,897	5,749	74,576

Ако се има у виду логичко-математичка основа факторске анализе, као и природа и извор података на којима је она обављена, може се рећи да издвојене (откривене) латентне варијабле (фактори) имају, у овом случају, значење основних димензија потреба за менаџерским компетенцијама неопходних у обављању професионалних војних дужности.

Сваки од ових фактора дефинише, тј. репрезентује већи број манифестних варијабли. Најбољи показатељ адекватности, односно једнозначности тог репрезентовања, а уједно и полазна основа за одређивање природе датог фактора, јесте његова корелативна повезаност с манифестним варијаблама, што је приказано у факторској матрици.

Први издвојени фактор је несумњиво најзначајнији и са највећим утицајем на укупну варијансу (22,74), а репрезентује манифестне варијабле које се односе на потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева. Питања којима су обухваћени елементи потреба (манифестне варијабле), наведена су према јачини коефицијента повезаности са фактором (табела 2).

Табела 2 – Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	Издаје задатке потчињенима (17)	0,824
2.	Предузима дисциплинске и стимулативне мере/кажњава и награђује (23)	0,809
3.	Оцењује рад професионалних војних лица и цивилних лица (22)	0,800
4.	Анализира рад потчињених старешина (21)	0,771
5.	Командује јединицом (16)	0,763
6.	Води састанке (2)	0,752
7.	Води службене разговоре (1)	0,729
8.	Донosi одлуке (18)	0,716
9.	Решава проблеме међуљудских односа (10)	0,660
10.	Контролише функционисање организацијских целина (19)	0,627
11.	Мотивише потчињене старешине или кадете (9)	0,605
12.	Разговора са кадетима/војницима (3)	0,524
13.	Врши контролу финансијског пословања (11)	0,421

Значења варијабли којима је он одређен указују на то да старешине, припадници и родова и служби, придају изузетан значај оним потребама за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, као и делегирању задатака, а манифестују га следеће варијабле: издавање задатака потчињенима (0,824), предузимање дисциплинских и стимулативних мера/кажњавања и награђивања (0,809), командовање јединицом (0,763), вођење састанака (0,752), вођење службених разговора (0,729), доношење одлука (0,716).

Исто тако, значајну повезаност са првим фактором имају варијабле које указују на оне потребе за менаџерским компетенцијама које се односе на активности старешина усмерене на рад и комуникацију са људима, а то су: решавање проблема међуљудских односа (0,660), мотивисање потчињених старешина или кадета (0,605) и разговори са кадетама/војницима (0,524).

У исто време, са овим фактором повезане су варијабле које говоре о значају контроле, оцењивања и анализе рада потчињених, као што су: вршење контроле финансијског пословања (0,421); контрола функционисања организацијских целина (0,627); оцењивање рада професионалних војних лица и цивилних лица (0,800) и анализа рада потчињених старешина (0,771).

Официри – старешине јављају се у својим јединицама у израженој командној/руководећој улози. Резултати до којих смо дошли у нашем истраживању управо показују да су наши испитаници – старешине које припадају јединицама родова и служби – веома свесни наведене улоге. Њима је јасно колико су они значајни у погледу обављања оних активности које описују улоге менаџера као вође, али и евалуатора. Да би војска као специфична друштвена институција могла успешно да функционише, неопходно је да официри – старешине познају и поседују развијене компетенције у односу на преузимање иницијативе, постављање циљева и делегирање задатака. Наведене компетенције односе се на манифестне варијабле (активности) издавања задатака потчињенима, предузимање дисциплинских мера, командовање јединицом и доношење одлука. Управо због тога они исказују изражену потребу за стицањем додатног образовања из ове области.

Припадници родова и служби веома високо вреднују и активности које се односе на контролу рада својих потчињених, али и контролу рада целокупне јединице, а манифестују се преко следећих варијабли: контролу функционисања организацијских целина, контролу финансијског пословања, оцењивање рада потчињених и анализу рада потчињених старешина. На основу оваквих резултата може се закључити да су наши испитаници веома свесни значаја контроле која подразумева читав низ повезаних задатака у правцу праћења резултата, како би се предузели корективни задаци ради остварења постављених задатака њихове јединице (организације у целини).

Први фактор у најзначајнијој мери описује улогу менаџера као вође, која захтева, пре свега, интерперсоналне компетенције. Тако су у наведеном фактору издвојене следеће манифестне варијабле: води састанке, води службене разговоре, решава проблеме међуљудских односа, мотивише потчињене старешине или кадете, разговора са кадетама/војницима. Наведене варијабле издвојене у овом фактору говоре да су старешине свесне чињенице да је за обављање њихових професионалних дужности веома важно да поседују компетенције из области рада са људима, јер ће само у том случају моћи да успоставе добру атмосферу у јединици, а тек онда да ефикасно командују њоме.

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, први издвојени фактор може се дефинисати као *потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева*.

Други фактор репрезентују манифестне варијабле које указују на оне потребе за менаџерским компетенцијама које су неопходне за обављање активности успо-

стављања контаката са другим релевантним институцијама, као што су варијабле: комуницира са представницима Министарства просвете (0,881), склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете (0,874), склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајним за одбрану земље (0,865), контактира представнике медија (0,860), комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље (0,807) (табела 3).

Табела 3 – Потребне за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	Комуницира са представницима Министарства просвете (14)	0,881
2.	Организује медијске наступе (28)	0,878
3.	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима Министарства просвете (15)	0,874
4.	Склапа уговоре о заједничким пројектима са представницима других институција значајних за одбрану земље (13)	0,865
5.	Контактира представнике медија (27)	0,860
6.	Комуницира са представницима других институција значајних за одбрану земље (12)	0,807
7.	Организује разне манифестације (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима) (29)	0,745

Повезаност са овим фактором имају и варијабле које описују активности везане за реализацију и организацију разноврсних манифестација организације, ради што бољег представљања своје јединице (организације), али и успостављања квалитетнијих односа са спољном средином, а то су: организовање разних манифестација (спортска такмичења, промоције књига, учествовање на сајмовима) (0,745), организовање медијских наступа (0,878).

Резултати истраживања недвосмислено показују да старешине увиђају значај улоге менаџера као презентера, као некога ко обавља разноврсне активности јединице/организације које су окренуте ка споља. Он је тај који комуницира са спољним светом, ко репрезентује организацију, потписује уговоре, председава разним састанцима и преговара са другима ради остваривања постављених организацијских задатака. На тај начин обезбеђује се повезивање са сродним институцијама и учествовање у активностима, како би се створили потенцијално корисни контакти.

За обављање ове улоге врло је важно постојање, пре свега, интерперсоналних и лингвистичких компетенција. Неки аутори (Cannon, 1996), говорећи о улози менаџера као презентера, говоре о потреби постојања политичких вештина. Истраживање је показало да је официрима јасно да је једна од улога доброг руководиоца да оствари и обезбеди добру позицију организације у односу на спољну средину, како би се превладали разни конфликти, отпори, успоставили неопходни компромиси ради остваривања постављених задатака организације.

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, други издвојени фактор може се дефинисати као *потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа*.

Трећи фактор описују оне манифестне варијабле које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених, као и кадета, као што су: припрема за обуку/наставу (0,855), прати реализацију обуке/наставе (0,851), реализује обуку/наставу (0,848), врши анализу реализоване обуке/наставе (0,813) и врши контролу обуке/наставе (0,798) (табела 4).

Табела 4 – *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника*

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	Припрема обуку/наставу (4)	0,855
2.	Прати реализацију обуке/наставе (6)	0,851
3.	Реализује обуку/наставу (5)	0,848
4.	Врши анализу реализоване обуке/наставе (8)	0,813
5.	Врши контролу обуке/наставе (7)	0,798

Резултати истраживања недвосмислено показују да су наши испитаници свесни промена које се јављају у њиховој професионалној околини (сталне технолошке промене, брзо застаривање знања, повећање комплексности, сложености, неизвесности и турбулентности посла), а које захтевају перманентно образовање, како њих самих, тако и свих запослених, ради разумевања и лакше антиципације наведених промена. Управо због тога овај фактор је овако јасно издвојен, дефинисан и одређен у нашем истраживању. Старешине родова и служби схватају значај своје улоге у обуци, усмеравању и усавршавању, како млађих колега/старешина, тако и кадета. Свакако да ове активности захтевају читав скуп знања старешина и стручних и дидактичко-методичких. Резултати истраживања на целокупном узорку показују да старешине имају изражену потребу за усмеравањем, координацијом и реализацијом иницијалног формалног образовања из ове области.

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, трећи издвојени фактор може се дефинисати као *потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника*.

Четврти фактор описују оне манифестне варијабле које указују на значај потреба за знањима, вештинама и ставовима (компетенцијама) који су неопходни при обављању активности планирања и са њом повезане активности анализе, као што су: израђује краткорочне планове рада (0,766), израђује дугорочне планове рада (0,733), анализира резултате рада организацијских целина (0, 638). Исто тако, значајну повезаност са првим фактором има и варијабла која указује на оне активности старешина које су усмерене ка вођењу и припреми документације (0, 613) (табела 5).

Табела 5 – Потребe за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	Израђује краткорочне планове рада (25)	0,766
2.	Израђује дугорочне планове рада (26)	0,733
3.	Анализира резултате рада организацијских целина (20)	0,638
4.	Води и припрема документацију (24)	0,613

Манифестне варијабле, издвојене у овом фактору, сасвим очекивано, старешине препознају као веома значајне за обављање својих професионалних дужности. Да би било који систем, у овом случају јединица војске, могао успешно да функционише, неопходно је да се, на разним нивоима, обави анализа резултата рада, а затим, у складу са њом, планирају даљи правци развоја и деловања организације. На тај начин организација ће моћи да превазиђе постојеће тешкоће, али и да предвиди будуће проблеме, ради предузимања одговарајућих и правовремених акција унапређења њеног рада.

Наведене варијабле, издвојене у овом фактору, говоре о потреби постојања, пре свега, системских компетенција старешина, које су неопходне за обављање улоге менаџера као планера, као некога ко обезбеђује функционисање система, као и развој и примену одређених планова (обавља задатке планирања и анализе), поступака и прописа ради постизања жељених резултата.

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, четврти издвојени фактор може се дефинисати као *потребe за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице*.

Пети фактор описују оне манифестне варијабле које се односе на *контролу и анализу рада кадета*, као што су: контролише рад кадета (0,871) и анализира рад кадета (0,862). Издвајање овог фактора у складу је са природом послова који, поред осталог, обављају наши испитаници, а тиче се евалуације обуке кадета (табела 6). Наведене варијабле указују на потребу поседовања и развијања одређених интерперсоналних, системских, па и математичких компетенција, које ће помоћи старешинама у раду са кадетама. Осим ових, издвојене манифестне варијабле захтевају и одређена дидактичко-методичка знања неопходна за процес извођења наставе. Издвајање ових варијабли заправо истиче једну од менаџерских улога, у теорији често дефинисану као улога евалуатора.

Табела 6 – Потребe за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1	Контролише рад кадета (30)	0,871
2	Анализира рад кадета (31)	0,862

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, пети издвојени фактор може се дефинисати као *потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета*.

Шести фактор описују оне манифестне варијабле које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју, с једне стране – учи (ради на сопственом усавршавању) (0,754), а, са друге стране, на бригу о људима, као што је издвојена манифестна варијабла: саветује (0,669) (табела 7).

Табела 7 – *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима*

Ред. број	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	Учи (ради на сопственом усавршавању) (32)	0,754
2.	Саветује (33)	0,669

Промене које се јављају у савременом пословању траже од запослених, поред постојећих, и нова знања, вештине и ставове (компетенције), као што су: комуникацијске и вештине управљања конфликтима, знања потребна за рад са људима у групама (тимовима), вештине креативног размишљања, информатичке и математичке вештине, као и вештине учења (услед велике количине информација које људи треба да познају и користе веома је важно овладати техникама учења).

Управо ова чињеница говори о издвајању манифестне варијабле „Учи (ради на сопственом усавршавању)“ (0,754), као веома значајне. Добијени налази (што је нама посебно значајно), у складу су са теоријским приступима у којима се све више говори о „учећим организацијама“ (*learning organization*). Карактерише их одвијање и организовање сталних процеса учења и, на тај начин, обезбеђивање усавршавања појединаца, али и организације у целини. Зато, посебно треба нагласити да су старешине показале висок степен освешћености и зрелости када врло јасно перципирају чињеницу да су процеси сталног учења, развоја и преношења наученог знања једноставно обавеза свих чланова организације. Формирање нових начина мишљења, промену понашања и примену наученог у пракси, као и стално решавање проблема (стално учење), наши испитаници оцењују као фундаментално за обављање својих професионалних дужности.

Овај фактор описује и манифестну варијаблу „саветује“ (0,669). Добијени резултати говоре о томе да су старешине свесне чињенице да је један од њихових задатака брига о људима, како о појединцу, тако и о тиму – јединици као целини. То у много чему усложњава њихов рад, због могућности честог сукобљавања појединачних интереса и интереса заједнице (јединице). Да би успешно „помирала“ ова два „подсистема“ који чине целину организације/јединице, неопходно је да овладају извесним психолошким знањима и да развију одређене интерперсоналне компетенције. Менаџери, у овом случају старешине, морају да имају неопходна знања из области међуљудских односа, да познају методе и технике рада, како са појединцима, тако и са

групом. Њихов задатак, поред осталог, јесте и да подстичу, мотивишу рад појединаца, да организују и координирају тимски рад, да стварају пријатну и подстицајну атмосферу на послу. Као специфичне врсте способности у литератури се наводе: емпатија, шарм, дипломатичност, способност уверавања, као и самопосматрање, односно способност да се на основу информација које добијамо од других (макар и невербалних), стекне бољи увид у сопствено понашање. При томе, старешине не би требало „претворити“ у психологе, јер ове службе већ постоје у војној организацији, већ их оспособити да на нивоу својих улога могу да реагују на овакве појаве и, наравно, успостављају сарадњу са наведеним стручним структурама.

На основу презентованих значења група манифестних варијабли, шести издвојени фактор може се дефинисати као *потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима*.

Издвојени фактори, као и манифестне варијабле које их дефинишу, довољно су релевантни показатељи димензије потребе за менаџерским компетенцијама старешина, што показује и укупна вредност варијансе која износи 74,576. Међутим, издвојени фактори не учествују једнако у укупној варијанси, па тиме и не доприносе једнако варијабилитету истраживане појаве. У исто време, у претходним објашњењима значења сваког издвојеног фактора, као и варијабли које их описују, довољно је убедљиво показана латентна структура димензије потреба за менаџерским компетенцијама старешина родова и служби.

Разлике у проценама потреба за обављање професионалних дужности официра у зависности од њихове припадности одређеном роду – служби, чину и дужности које тренутно обављају

Један од циљева нашег истраживања био је да утврдимо да ли се официри – старешине између себе разликују у проценама потреба за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање професионалних дужности старешина у односу на њихову припадност одређеном роду – служби, чину и дужности коју тренутно обављају.

Да бисмо установили евентуалне разлике између припадника различитих родова/служби, носилаца различитих чинова и различитих дужности, извршили смо серију униваријантних анализа варијансе. У свакој униваријантној анализи варијансе, зависна променљива био је факторски скор испитаника са неког од издвојених фактора потреба за менаџерским компетенцијама. Свака анализа тестирала је да ли постоје статистички значајне разлике између припадника различитих родова – служби, чинова и дужности.

Овим поступком, на основу статистичке значајности F-односа, утврђено је да се наши испитаници међусобно разликују у погледу придавања значаја појединим групама потреба (издвојеним факторима), у односу на њихова следећа обележја: 1) врсту рода – службе коме припадају, 2) садашњи чин и 3) дужност коју тренутно обављају.¹¹

¹¹ Чини нам се неопходним да већ на самом почетку интерпретације добијених података нагласимо да резултате истраживања морамо узети са резервом, с обзиром на неке карактеристике нашег узорка. Пре свега, мислимо на број испитаника у узорку, који се у појединим групама, било да су у питању службе, родови, чинови официра, дужности које тренутно обављају знатно разликује и да је то свакако (што ћемо видети у даљем току анализе) утицало на добијене резултате истраживања.

Утицај врсте рода – службе на процену значаја издвојених фактора потреба за менаџерским компетенцијама неопходних за обављање официјерских дужности

Полазећи од схватања да старешине које припадају анализираним родовима и службама обављају различите послове, желели смо да утврдимо у којој мери се разликују и њихове процене потреба за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање професионалних дужности.

У табели 8 приказани су просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која обухвата припаднике различитих родова и служби.

Табела 8 – Просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која обухвата припаднике различитих родова и служби

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији група људи у смеру остваривања заједничких циљева.	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и каде-та/војника	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице.	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада каде-та/војника	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима
1	0,29	0,12	0,45	-0,04	0,34	-0,05
2	-0,11	-0,26	0,01	0,03	0,25	-0,19
3	0,48	0,13	0,18	0,09	-0,22	0,07
4	-0,98	0,22	-0,15	-0,34	0,35	0,18
5	0,08	0,01	0,17	-0,19	-0,24	0,09
6	0,01	0,28	-0,13	0,51	-0,12	0,24
7	0,40	0,21	-0,25	-0,17	-0,88	-0,06
8	0,75	0,54	0,45	-0,28	0,03	0,60
9	0,24	-0,27	-0,32	0,39	-0,11	-0,18
10	0,14	-0,06	-0,21	0,42	-0,68	0,07
11	0,59	0,06	-0,32	0,20	0,47	-0,31
12	0,21	-0,45	-0,17	0,00	-0,10	-0,26
13	-0,04	-0,19	-1,40	0,63	-0,13	-0,34
14	-0,15	-0,40	0,30	-0,47	-0,30	0,20

1 – пешадија; 2 – артиљерија; 3 – инжињерија; 4 – авијација; 5 – АРЈПВД; 6 – АБХО; 7 – веза; 8 – ВОЈ; 9 – ТСЛ; 10 – ВТСЛ; 11 – СБСЛ; 12 – интендантска служба; 13 – финанси; 14 – телекомуникације

Да бисмо установили разлике између припадника различитих родова и служби на шест фактора из заједничке факторске анализе, користили смо једнофакторске униваријантне анализе варијансе. Изведено је шест једнофакторских униваријант-

них анализа варијансе у којима су зависне променљиве биле факторски скорови (израчунати регресионом методом). Овакве анализе варијансе оцењују ефекат припадности одређеном роду или служби на факторски скор оног фактора који се користи као зависна променљива у анализи. То нам је у интерпретацији омогућило да установимо разлику у важности који одређеном фактору придају припадници одређених родова или служби.

У табели 9 приказани су резултати анализе варијансе за свих шест фактора у односу на припадност испитаника одређеном роду или служби. Резултати те анализе показали се значајне разлике међу групама испитаника у односу на четири фактора, при чему су утврђене три значајне разлике чак на нивоу мањем од 0,01.

Табела 9 – Резултати анализе варинсе – варијабла припадност роду – служби

Ф	Назив фактора	Ф-тест	Значајан
Ф1	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева.	$F(13,290) = 6.66$	$p < .01.$
Ф2	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	$F(13,290) = 1,028$	n.s.
Ф3	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника.	$F(13, 290) = 2,72$	$p < .01.$
Ф4	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице.	$F(13, 290) = 1,98$	$p < .05.$
Ф5	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника.	$F(13, 290) = 3,53$	$p < .01.$
Ф6	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима	$F(13, 290) = 0,69$	n.s.

Након спроведене анализе варијансе изведена су вишеструка поређења просечних вредности са Бонферонијевом корекцијом на фактору 1, дефинисаном као „Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева.“ Резултати показују да постоји статистички значајна разлика између припадника рода авијације: и родова пешадије (разлика између средњих вредности је: (-1,26), инжењерије (-1,45) и припадника АРЈ ПВД(-1,05). У односу на службе, род авијација се статистички значајно разликује од служби: ВОЈ-а (-1,72), техничке службе (-1,21), ваздухопловне службе (-1,11), саобраћајне службе (-1,56) и интендантске службе (-1,18).

Добијени резултати у складу су са природом послова које обављају припадници рода авијације, који су, пре свега, индивидуални извршиоци задатака. Самим тим, активности које се односе на координацију, управљање групама људи за обављање њихових професионалних дужности нису од примарног значаја. Треба рећи да је структура кадра у авијацијским јединицама скоро искључиво састављена од официра, за разлику од других састава у којима постоје професионални војници, као и подофицирски кадар, тако да је у роду авијације више присутна координација по хоризонталној линији. У авијацијским јединицама у великој мери је присутан рад у тимовима, које карактерише одсуство круте субординације односа. Добијени налази не говоре о томе да припадницима рода авијације ове активности нису важне, већ само да им придају мањи значај у односу на друге издвојене групе. Све наведене разлике су значајне на нивоу 0,05.

Иста поређења изведена су на фактору 3 дефинисаном као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника*“. Резултати показују да постоји статистички значајна разлика између припадника рода пешадије, с једне стране, и техничке службе, с друге стране (разлика између средњих вредности је 0,77). Припадници пешадије на овом фактору значајно се разликују и од припадника финансијске службе (1,85).

Резултати до којих смо дошли потпуно су очекивани и потврђују чињеницу да природа послова одређује и процене наших испитаника о потреби поседовања сасвим одређених компетенција. Тако, у овом случају, јасно видимо да старешине рода пешадије (у односу на техничку и финансијску службу) исказују веће потребе за оним знањима, вештинама и ставовима (компетенцијама), који се тичу припреме, праћења, реализације и вредновања обуке/наставе, а који се односе на стручна и дидактичко-методичка знања. Ови налази у складу су са природом посла рода пешадије, који у односу на друге родове и службе у највећој мери спроводе обуку/наставу.

Добијени резултати указују на постојање статистички значајних разлика у односу на фактор 4 дефинисан као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице*“, између припадника авијације и ваздухопловнотехничке службе (разлика између средњих вредности је - 0,76).

Оваква дистрибуција резултата чини нам се и очекивана, с обзиром на природу посла који обављају припадници рода авијације и ваздухопловнотехничке службе. Припадници рода авијације, у складу са захтевима свог радног места и професије којом се баве, упућени су више на обављање других задатака и мање се појављују у улози некога ко примарно обавља активности планирања, вођења и припреме документације, па су им знања, вештине и ставови (компетенције) из области обухваћених овим фактором сигурно мање значајна него припадницима ваздухопловнотехничке службе. Треба рећи да припадници рода авијације на вишим дужностима који су стационирани у командама обављају ове активности, док су у нашем узорку преовладавали официри авијације на дужности пилота одељења којима обављање ових послова заиста није примарно, па ову чињеницу треба узети у обзир приликом тумачења добијених резултата. Официрима наведене службе (ВТСл) као стални задатак намеће се управо рад на пословима који захтевају компетенције, описане улогом менаџера као планера.

Статистички значајна разлика јавља се на фактору 5 дефинисаном као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника*“, између припадника ваздухопловно-техничке службе, с једне стране, и припадника родова пешадије (разлика између средњих вредности је (-1,01) и авијације (-1,02), с друге стране. У односу на службе ваздухопловнотехничка служба статистички се значајно разликује од саобраћајне службе (-1,14).

Добијени резултат и разлика на коју указује очекиван је и логичан, и односи се на природу посла коју обављају припадници ваздухопловнотехничке службе, с једне стране, и припадници родова пешадије и авијације, са друге стране. Официри ВТСл обављају сасвим специфичне послове и готово да немају контакта са војницима. Управо због тога они придају нешто мањи значај знањима и вештинама које су потребне за анализу и контролу рада војника у односу на друге две издвојене групе. Са друге стране, припадници пешадије и авијације по природи свог посла активније спроводе обуку кадета/војника, па су самим тим системске, интерперсоналне и математичке компетенције њима неопходне како би могли да евалуирају рад војника.

Констатујемо да су анализирани резултати потврдили оправданост претпоставке о значајном утицају врсте рода, односно службе којој официри припадају, на њихово вредновање издвојених фактора. Од укупно 6 издвојених фактора потребних знања, вештина и ставова (компетенција), испитаници се статистички значајно разликују у погледу вредновања четири фактора. Официри који припадају различитим родовима, односно службама, обављају често потпуно другачије послове, и та чињеница логично и очекивано доводи до разлика у њиховом вредновању потребних компетенција.

Постојање разлика до којих смо дошли између упоређиваних група официра, формираних према наведеном обележју, не доводи у сумњу генерално позитиван став официра према издвојеним факторима потребних знања, вештина и ставова (компетенција) за обављање менаџерских улога у оквиру официрских дужности. Ова анализа, као што је већ наведено, говори само о статистички значајним разликама које се јављају међу старешинама, у овом случају различитих врста родова и служби, при њиховој процени потребних знања, вештина и ставова (компетенција) за обављање менаџерских улога у оквиру својих професионалних дужности.

Утицај врсте чина на процену значаја издвојених фактора потреба за менаџерским компетенцијама неопходних за обављање официрских дужности

На основу извршених анализа потврдили смо нашу претпоставку да официри различитих чинова другачије процењују потребне менаџерске компетенције неопходне за обављање њихових професионалних дужности. Управо због тога настојали смо да утврдимо у односу на које издвојене факторе постоје разлике између наших испитаника. У табели 10 приказани су просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која обухвата припаднике различитих чинова.

Табела 10 – Просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која обухвата припаднике различитих чинова

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника.	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима
1	-0,05144	-0,04044	-0,05148	-0,45422	-0,00389	0,200335
2	0,058439	-0,06264	-0,21096	0,017414	0,143453	0,065238
3	-0,03491	-0,02696	0,207085	0,22164	0,096962	-0,02238
4	-0,06625	-0,01285	-0,00616	-0,05258	-0,16854	-0,02514
5	0,548286	0,754593	-0,24329	0,262947	-0,45734	-0,77371

1 – потпоручник 2 – поручник 3 – капетан 4 – мајор 5 – потпуковник

Да бисмо установили разлике између припадника различитих чинова на шест фактора из заједничке факторске анализе, користили смо једнофакторске униваријантне анализе варијансе. Изведено је шест једнофакторских, униваријантних анализа варијансе у којима су зависне променљиве биле факторски скорови (израчунати регресионом методом). Овакве анализе варијансе оцењују ефекат припадности одређеном чину на факторски скор оног фактора који се користи као зависна променљива у анализи. У интерпретацији то нам омогућава да установимо разлику у важности који одређеном фактору придају припадници одређених чинова (табела 11).

Табела 11 – Резултати анализе варијансе – варијабла чин

Ф	Назив фактора	Ф-тест	значај
Ф1	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева.	$F(4,299) = 1,18$	n.s.
Ф2	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	$F(4,299) = 1,98$	n.s.
Ф3	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника.	$F(4,299) = 2,05$	n.s.
Ф4	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице.	$F(4,299) = 4,18$	$p < .05$

Ф	Назив фактора	Ф-тест	значај
Ф5	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника.	$F(4,299) = 1,82$	n.s.
Ф6	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима	$F(4,299) = 2,58$	$p < .05$

По питању варијабле „чина“, међу групама испитаника утврђене су разлике код две латентне димензије (фактора), четврте и шесте, на нивоу значајности мањем од 0,05.

Изведена су вишеструка поређења просечних вредности на фактору 4 (дефинисаном као *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице*) са Бонферонијевом корекцијом. Резултати показују да постоји статистички значајна разлика између припадника чинова потпоручника и капетана (разлика између средњих вредности је: (-0,67). Оваква дистрибуција резултата чини се очекивана, с обзиром на опис послова који обављају старешине, припадници ове две групе чинова. Сигурно је да капетани у односу на потпоручнике, у складу са захтевима свог радног места, у већој мери обављају активности везане за планирање, као и анализу рада јединице. Самим тим, они исказују веће потребе за системским компетенцијама које им омогућавају сагледавање (анализу) тренутне ситуације, као и предвиђање и планирање стратегије за превазилажење новонасталих проблема и ефикасније функционисање јединица и система у целини.

Иста поређења изведена су на фактору 6 (дефинисаном као *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бригу о људима*). Добијени резултати говоре да постоје статистички значајне разлике између чинова потпоручника и потпуковника (разлика између средњих вредности је 0,97. Ако упоредимо средње вредности добијене на овом фактору за ове две групе старешина, видећемо да потпоручници показују веће потребе за свим општим и посебним менаџерским компетенцијама, неопходним при обављању активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању. Добијени резултат, у односу на исказане потребе за учењем и усавршавањем, потпуно је у складу са потребама потпоручника који се налазе на почетку своје професионалне каријере. У овом периоду учење је код њих веома интензивно, у складу са захтевима посла. Управо због тога они се упућују на разне курсеве, усавршавања или уписују на други и трећи ниво студија. Исто тако, треба рећи да се они практично из школских клупа постављају на почетне дужности – командира вода, где ће радити веома захтеван и одговоран посао, а то је рад са људима, који сигурно захтева додатне интерперсоналне компетенције и ствара потребе за интензивним образовањем. У вези с тим је и придавање великог значаја другим два манифестним варијаблама (саветује, решава проблеме међуљудских односа). Управо на тим почетним дужностима, на којима ће у највећој мери радити са људима, потпоручници осећају потребу за стицањем додатног образовања из фондуса психолошко-андрагошких знања. Добијени резултати не говоре да потпуковници немају потребе за овим компетенцијама, већ само да су оне код њих мање изражене у односу на претходну категорију старешина.

Анализирани резултати су потврдили оправданост претпоставке о значајном утицају чина официра на њихово вредновање издвојених фактора, иако те разлике, с обзиром на ово обележје, и нису толико велике. Од укупно шест издвојених фактора потребних знања, вештина и ставова (компетенција), испитаници се статистички знатно разликују у погледу вредновања два фактора. Старешине носиоци различитих чинова обављају често потпуно другачије послове, и та чињеница логично и очекивано доводи до разлика у њиховом вредновању потребних компетенција.

Постојање разлика до којих смо дошли између упоређиваних група официра, формираних према наведеном обележју, не доводи у сумњу генерално позитиван став официра према издвојеним факторима потребних знања, вештина и ставова (компетенција) за обављање менаџерских улога у оквиру официрских дужности.

Утицај врсте дужности на процену значаја издвојених фактора потреба за менаџерским компетенцијама неопходних за обављање официрских дужности

На основу извршених анализа потврђена је претпоставка да официри који су распоређени на различитим дужностима другачије процењују потребне менаџерске компетенције неопходне за обављање њихових професионалних задатка. Управо због тога, настојали смо да утврдимо у односу на које издвојене факторе постоје разлике између наших испитаника. У табели 12 приказани су просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која се односи на припаднике различитих дужности.

Табела 12 – Просечни факторски скорови за шест фактора из заједничке факторске анализе која се односи на припаднике различитих дужности

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице.	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима
1	0,383465	-0,01756	0,225793	-0,37909	0,185339	0,110599
2	0,507591	-0,26428	0,397892	0,165552	0,211787	-0,16102
3	1,179795	0,072593	0,030501	-0,00862	-0,50431	-0,14585
4	-0,3154	-0,03131	-0,16381	0,290692	-0,17526	-0,15792
5	0,326328	0,084418	-0,30524	0,296731	-0,45991	0,118988
6	-1,01183	0,388295	-0,39572	-0,42844	0,200046	0,078235
7	-1,16767	-0,22792	0,652489	-0,3806	0,939006	0,602622

1 – командир вода 2 – командир чете/батерије и његови заменици 3 – командант батаљона, дивизиона и његови заменици 4 – референт; 5 – начелник 6 – пилот 7 – наставник летења

Да бисмо установили разлике између припадника различитих дужности на шест фактора из заједничке факторске анализе, коришћене су једнофакторске униваријантне анализе варијансе. Изведено је шест једнофакторских униваријантних анализа варијансе у којима су зависне променљиве биле факторски скорови (израчунати регресионом методом). Овакве анализе варијансе оцењују ефекат припадности одређеним дужностима на факторским скоровима оног фактора који се користи као зависна променљива у анализи. То у интерпретацији омогућава да се установи разлика у важности који одређеном фактору придају припадници одређених дужности.

Резултати анализе варијансе приказани у табели 13 показују да су у односу на варијаблу „врста дужности“ утврђене статистички значајне разлике код четири фактора, при чему је та значајност утврђена чак на нивоу мањем од 0,01 код три фактора.

Табела 13 – Резултати анализе варијансе – варијабла „врста дужности“

Ф	Назив фактора	Ф-тест	Значајн.
Ф1	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева.	$F(6, 297) = 27,101$	$p < .01$
Ф2	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа	$F(6, 297) = 1,735$	n.s.
Ф3	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета./војника	$F(6, 29) = 5,152$	$p < .01$
Ф4	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице.	$F(6, 297) = 5,515$	$p < .05$.
Ф5	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника.	$F(6, 297) = 5,774$	$p < .01$
Ф6	Потребе за менаџерским компетенцијама неопходне за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бриге о људима	$F(6, 297) = 1,623$	n.s.

Изведена су вишеструка поређења просечних вредности на фактору 1 (дефинисан као *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева*) са Бонферонијевом корекцијом. Резултати истраживања показују да постоје статистички значајне разлике између проучаваних група. Највећи значај овом фактору придају команданти батаљона, а најмањи наставници летења и пилоти. Оваква дистрибуција резултата чини нам се и очекивана, с обзиром на природу посла које обављају старешине које се налазе на наведеним дужностима. Командант батаљона, у складу са дужношћу на којој се налази, свакодневно обавља готово већину активности описаних овим фактором. Тежишни задаци старешина распоређених на овим дужностима управо су да: издају задатке потчињенима, предузимају дисциплин-

ске и стимулативне мере – кажњавају и награђују, оцењују рад професионалних војних као и цивилних лица, анализирају рад потчињених старешина, командују јединицом, воде састанке и службене разговоре, доносе одлуке од виталног значаја за јединицу. Сасвим је природно да они имају израженије потребе за стицањем додатног образовања, односно интерперсоналних и системских компетенција неопходних за обављање улоге менаџера као вође (описаних овим фактором), у односу на пилоте и наставнике летења чији посао карактерише обављање сасвим другачијих активности.

Осим наведених разлика између проучаваних група, резултати истраживања потврђују да се команданти батаљона/дивизиона статистички значајно разликују у проценама и од припадника који се налазе на дужности командира водова (разлика између средњих вредности (- 0,79) као и начелника (0,85). И у овим поређењима команданти батаљона имају више вредности на истраживаном фактору, а добијени налаз тумачимо описом послова који одређује издвојене групе дужности.

Истраживањем су уочене и разлике које се јављају међу старешинама који се налазе на дужностима референата, у односу на све остале групе, при чему референти придају мањи значај овом фактору у односу на: командире водова (- 0,69), командире чета/батерија (- 0,82), команданте батаљона/дивизиона (-1,49) и начелнике (-0,64). Посао референата у јединицама карактерише обављање активности које се у највећој мери односе на вођење документације и израду планова рада, док су управљање и координација рада јединице под ингеренцијом старешина постављених на друге дужности. У односу на референте, ниже потребе за компетенцијама, неопходним за обављање активности које описују овај фактор, имају само пилоти (0,69) и наставници летења (0,85).

Већ смо напоменули да пилоти и наставници летења овом фактору придају мањи значај у односу на друге групе. Разлике између средњих вредности пилота, с једне стране, и командира вода (-1,39), командира чете/батерије (-1,51), команданата батаљона/ дивизиона: (-2,19); референата (-0,69) и начелника (-1,33), с друге стране, недвосмислено указују на наведену чињеницу. Разлике између средњих вредности наставника летења, с једне стране, и командира вода с друге стране износе (-1,55); командира чете/батерије (-1,67); команданата батаљона/дивизиона (-2,34); референта (-0,85) и начелника (-1,49). Оваква дистрибуција резултата чини се очекивана, с обзиром на природу и карактер посла које обављају припадници ове две групе дужности у односу на остали део нашег узорка.

Иста поређења изведена су на фактору 3 (дефинисаном као *Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника*). Добијени резултати говоре да се статистички значајне разлике јављају између наставника летења и командира чете, с једне стране, и пилота и начелника, с друге стране. Највећи значај овом фактору придају наставници летења и командире чете, а најмањи пилоти и начелници. То је потпуно у складу са природом посла које обављају старешине, које се налазе на наведеним дужностима. Управо наставници летења и командире чета у односу на остале проучаване дужности у највећој мери обављају обуку и наставу. Тако су њихове потребе за стицањем дидактичко-методичких знања, а које сврставамо у домен интерперсоналних компетенција неопходних при обављању активности које се односе на развој и образовање војника, сигурно интензивније него код пилота и начелника који готово да не спроводе обуку.

Наше истраживање, осим наведеног, указало је на постојање статистички значајних разлика између припадника који се налазе на дужностима командира чете/батерије, с једне стране, и референата (0,56), начелника (0,70) и пилота (0,79), с друге стране, при чему јасно видимо да и у том случају командири чета придају већи значај издвојеном фактору. Припадници који се налазе на дужности пилота статистички се знатно разликују и придају мањи значај овом фактору у односу на командире водова (-0,62) и наставнике летења (-1,04). Као што је већ речено, пилоти одељења углавном не реализују обуку, па им самим тим знања, вештине и ставови из домена дидактичко-методичке области и нису од пресудног значаја за обављање професионалних дужности.

На фактору 4 (дефинисаном као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице*“), резултати истраживања недвосмислено показују да највеће потребе за стицањем ових компетенција исказују начелници и референти, а најмање пилоти и наставници летења (разлика средњих вредности добијених на овом фактору између референата и пилота је 0,71, а између начелника и пилота 0,72).

Добијени резултати говоре и о постојању статистички значајних разлика између припадника распоређених на дужностима командира водова, с једне стране, и референата (-0,66) и начелника (-0,67), с друге стране. Оваква дистрибуција резултата чини нам се очекивана, с обзиром на врсту посла које обављају наведене категорије дужности. Може се рећи да наведене активности описане у овом фактору у великој мери описују природу послова старешина распоређених на дужностима начелника и референта. Израда планова, анализа рада организацијских целина, као и вођење документације, свакако су активности које свакодневно предузимају начелници и референти у јединицама. Управо због тога они исказују веће потребе за стицањем додатних системских компетенција, потребних за обављање ових активности у односу на пилоте и наставнике летења, који ове послове обављају у много мањој мери.

На фактору 5 (дефинисаном као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника*“), добијени резултати говоре да се најзначајније разлике јављају између припадника на дужности наставника летења и командира чете који придају највећи значај овом фактору, са једне стране, и команданата батаљона и начелника, са друге стране, који у складу са захтевима радног места активностима описаним у овом фактору придају мањи значај. Наставници летења и командири чете по природи свог посла у сталном су контакту са војницима; они спроводе обуку, вреднују, анализирају и прате њихов развој. О свему томе говоре утврђене разлике у средњим вредностима, које су статистички значајне, између припадника који се налазе на дужности начелника, с једне стране, и командира водова (-0,64), командира чете, батерије (-0,67), пилота (-0,65) и наставника летења (-1,39), с друге стране. Исто тако, припадници који се налазе на дужности наставника летења статистички се значајно разликују и овом фактору придају већи значај од команданата батаљона, дивизиона (1,44), референата (1,11) и начелника (1,39).

Може се констатовати да су претходно анализирани резултати потврдили оправданост претпоставке о значајном утицају дужности на којој се налазе официри и њиховом вредновању издвојених фактора. Од укупно 6 издвојених фактора потребних знања,

умења и вештина (компетенција), испитаници се статистички значајно разликују у погледу вредновања четири фактора. Чини се да се официри међусобно разликују у односу на вредноване факторе управо у односу на дужности на којима су распоређени.

Закључак

На основу резултата целокупне униваријантне анализе може се закључити да постојање разлика између упоређиваних група, у погледу вредновања издвојених фактора – потреба за менаџерским компетенцијама неопходних за обављање официрских дужности, као и логичан предзнак ових разлика, представља довољан доказ о повезаности издвојених фактора и одређених испитиваних обележја старешина (врста службе – рода, чин и дужност коју обављају).

На основу наведене анализе емпиријских показатеља може се констатовати да постоје разлике у проценама потребних менаџерских компетенција (знања, вештина и ставова) за обављање професионалних официрских дужности које су условљене припадношћу официра различитим родовима, односно службама. При томе, треба нагласити да та условљеност није потпуна и не односи се на сваки издвојени фактор подједнако. Уочене разлике последица су чињенице да официри који припадају различитим родовима/службама обављају често потпуно другачије послове, што доводи до разлика у њиховом вредновању.

Резултати истраживања потврдили су оправданост претпоставке о условљености чина који поседују официри родовских јединица и јединица служби у односу на вредновање потребних менаџерских компетенција (знања, вештина и ставова) за обављање професионалних официрских дужности. Официри различитих чинова (потпоручник, поручник, капетан, мајор и потпуковник) заиста показују извесне разлике у својим проценама. При томе, треба нагласити да условљеност није потпуна и не односи се на сваки издвојени фактор подједнако.

Када је реч о повезаности врсте дужности коју тренутно обављају старешине и потребних менаџерских компетенција може се констатовати да је управо ова варијабла у највећој мери диференцирала старешине у односу на њихове процене потребних менаџерских компетенција.

Занимљиво је да се у односу на варијабле: припадност одређеном роду или служби, као и дужности на којој се тренутно налазе, официри међу собом разликују према истим факторима. Тако, с обзиром на наведена обележја, они се разликују у фактору 1 – дефинисаном као „Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности усмерених ка управљању, координацији групама људи у смеру остваривања заједничких циљева“ – који описује улогу менаџера као вође, фактору 3 – дефинисаном као „Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на усмеравање, развој и образовање запослених и кадета/војника“, фактору 4 – дефинисаном као „Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице“ који се односи на улогу менаџера као планера и фактору 5 – дефинисаном као „Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на контролу и анализу рада кадета/војника“ који одређује улогу менаџера као евалуатора.

С друге стране, разлике између официра, с обзиром на припадност одређеном роду или служби, или дужности на којој се налазе, не постоје у односу на фактор 2 – дефинисан као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на стварање мреже односа*“, и фактор 6 – дефинисан као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бригу о људима*“, а који се односе на улогу менаџера као презентера и некога ко предузима активности образовног самовођења. У односу на варијаблу, чин, разлике између официра нису толико велике, а јављају се у односу на фактор 4 – дефинисан као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на планирање и анализу рада јединице*“ – и фактор 6 – дефинисан као „*Потребе за менаџерским компетенцијама неопходним за обављање активности које се односе на вођење бриге о сопственом усавршавању и професионалном развоју и бригу о људима*“.

Добијени налази очигледно говоре о томе да варијабле: припадност одређеном роду или служби, као и дужност на којој се официри тренутно налазе, значајније диференцијацију њихове потребе за менаџерским компетенцијама, у односу на варијаблу чина који имају. Ову чињеницу оправдавамо тиме што припадност одређеном роду или служби, као и дужност на којој се официри тренутно налазе, заправо говори о природи посла који обављају, а који, у сваком случају, одређује и потребе за одређеним менаџерским компетенцијама.

Литература

- [1] Boyatzis Richard, *The Competent Manager*, New York: John Wiley, 1982.
- [2] Gonzales Julia, Wagenaar Robert, Tuning Educational structure in Europe. Universities contribution to the Bologna Process, Bilbao I Groningen 2007.
- [3] Марчек Јан, *Профил официра и интерперсонални односи*, Генералштаб Војске Србије и Црне горе, Управа за школство и обуку, Војна академија, Београд, 2003.
- [4] Марчек Јан, Савић Александар, Данић Нада, Суша Будислав, *Профил официра родова и служби војске Србије*, Војно издавачки завод, Београд, 2006.
- [5] Марчек Јан, Реформа високог војног школства у Републици Србији - мисије Војске Србије и Болоњски процес, Министарство одбране републике Србије, *Војно дело*, број 4/2009.
- [6] Марчек Јан, Килибарда Зоран, Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем "Потребна знања официра Војске Србије 2010-2020", Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Војна академија, Сектор за политику одбране, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011.
- [7] Милошевић-Столић Јасмина, Развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања (докторска дисертација), Филозофски факултет, 2013.
- [8] Савић Александар, Марчек Јан, Суша Будислав, Данић Нада, Живановић Драгомир, Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе (студија), Управа за школство, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2006.
- [9] Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус, Београд 2004.
- [10] Фулгоси Анте, *Факторска анализа*, (3. издање), Школска књига, Загреб, 1988.

МЕХАНИЗМИ ПРЕВЕНЦИЈЕ ЗА УСПЕШНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ СИСТЕМА ОДБРАНЕ У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Дејан Р. Ђорђевић
Војска Републике Србије, Војногеографски институт
Самед М. Каровић
Универзитет EDUCONS у Сремској Каменици,
Факултет за пројектни и иновациони менаџмент

Систем одбране у ванредним ситуацијама има веома значајну, а у многим случајевима и незаобилазну улогу. Поред тога, Војска Србије је стално укључена у систем заштите и спасавања.

Механизми превенције део су интегрисаног система реаговања ради смањења ризика од елементарних и других непогода и ефикаснијег управљања у ванредним ситуацијама. За успешно функционисање система одбране у околностима проглашене ванредне ситуације, механизми превенције имају значајну улогу која се манифестује у правовремености и успешности реаговања.

Република Србија има искуства са већ успостављеним механизмима превенције и њиховом применом у ванредним ситуацијама. Процес интегрисања механизма превенције није у потпуности успостављен. Поред спровођења већ постојећег законодавног оквира, стратегија и планова који регулишу област ванредних ситуација и ангажовања система одбране у ванредним ситуацијама, потребно је донети и посебан закон који би регулисао превенцију у ванредним ситуацијама.

Кључне речи: *ванредна ситуација, систем одбране, превенција, механизми превенције, управљање ванредним ситуацијама*

Увод

Многе анализе претходних година указују на то да је област превенција најслабија карика у систему управљања ванредним ситуацијама. Такође, посебан проблем представља стварање једног интегрисаног система управљања ванредним ситуацијама и, у оквиру тога, стварање ефикасних механизма превенције који би били саставни део тог система. Систем одбране је веома важан и незаобилазни државни систем и део националне безбедности Републике Србије чији капацитети треба да се ангажују у ванредним ситуацијама.

Актуелност теме огледа се не само у општеприхваћеном ставу у стручној јавности да је превенција најслабији део у систему управљања ванредним ситуацијама,

већ и да је улазак у Европску унију (ЕУ) стратешко опредељење Републике Србије. Њене институције донеле су низ одлука, резолуција и директива које чланице треба да испуне у процесу приступања, а део њих односи се на успостављање механизма превенције за успешно функционисање у ванредним ситуацијама.

Приликом разматрања актуелног проблема, посебну потешкоћу представљало је непостојање законске регулативе која препознаје термин механизми превенције. Законом о ванредним ситуацијама није дефинисано шта се подразумева под прокламованом превенцијом у ванредним ситуацијама. То се посебно односи на Националну стратегију заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, која би требало да обухвати системе превенције, ублажавања, заштите и спасавања и обнове, што би требало да буде подршка смањењу ризика од катастрофа. Та је област нормативно још увек неуређена, а најаву ресорног министарства да је „у изради Закон о смањењу ризика од елементарних и других непогода и управљању ванредним ситуацијама“, директна је последица неуређености превенције.

Ванредне ситуације

У историји човечанства постоји довољно доказа и података да су људи, материјална добра и животна средина непрестано били изложени опасностима и ванредним догађајима који су мењали свет и људско друштво, стварали историју и мењали животну средину, али су људи изналазили начине како да се боре са тим недаћама и како да реагују на њих. Савремено доба учинило је да су узроци за проглашење ванредних ситуација све сложенији, последице разорније и, захваљујући информационо-комуникационим технологијама, све присутнији у јавности, па тако и у свакодневном животу. У научним и стручним телима и институцијама које се баве ванредним ситуацијама дефинисани су или су створени многи механизми којима се могу предвидети, спречити, супротставити и умањити последице ванредних догађаја.

Појам и врсте ванредних ситуација

Термин „ванредна ситуација“ састоји се од две речи. Ванредно значи посебно, док ситуација од латинске речи *situatio*, значи стање, околности, прилике. Из тога произилази да ванредна ситуација представља стање које карактеришу посебне околности и прилике које одударају од редовног стања и околности. Из тога се види да постоји терминолошка блискост са неким сличним појмовима као што су ванредно стање или ванредни догађај. То се посебно односи на термине *ванредно стање* и *ванредна ситуација*. Због тога је важно појмовно разграничити њихова значења, јер једни их користе као синониме, а други не праве јасну разлику између њих. Институционално, правно-формално (законско) значење ових појмова је најбоља основа за њихово разграничење.

Ванредно стање се Законом о одбрани дефинише као „стање јавне опасности у којем је угрожен опстанак државе или грађана, а последица је војних или не војних изазова, ризика и претњи безбедности“ (Закон о одбрани *Службени гласник РС 10/2015*). Овде се под угрожавањем безбедности указује на угрожавање виталних вредности др-

жаве и друштва. Када се безбедност односи на очување националних интереса и вредности, која обухвата заштиту државе и народа, тада се ради о националној безбедности. У том смислу, национална безбедност је „одсуство претње главним вредностима, јер на пример штета нанета климатским променама или унетим вирусима може бити већа у смислу губитка новца или живота него последица неких ратова (Нај Џозеф 2006)”. Такође, „безбедност је из претежно војне сфере проширена и на друге области, првенствено економску, енергетску, социјеталну и еколошку безбедност, укључујући безбедност појединца и друштва у целини (Стратегија националне безбедности 2009)”. Уставом Републике Србије дефинисано је да је проглашење ванредног стања у надлежности Народне скупштине, једнако као и за проглашење ратног стања.

С друге стране, према Закону о ванредним ситуацијама, ванредна ситуација се дефинише као „стање када су ризици и претње или последице катастрофа, ванредних догађаја и других опасности по становништво, животну средину и материјална добра таквог обима и интензитета да њихов настанак или последице није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби, због чега је за њихово ублажавање и отклањање неопходно употребити посебне мере, снаге и средства уз појачан режим рада (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС* 11/2009 и 92/2011)”. Проглашење ванредне ситуације у надлежности је извршних органа локалне самоуправе, то значи од председника општине или градоначелника, преко извршних покрајинских органа власти до Владе која може прогласити ванредну ситуацију за целу територију републике или за њен део.

Из претходних дефиниција може се видети да неколико кључних речи карактерише ванредну ситуацију, као што су: опасност, ризик, претња, катастрофа, ванредни догађај. Ради приближавања појма ванредна ситуација потребно је познавати њихово основно појмовно одређење у формално-правном смислу.

Опасност у смислу Закона о ванредним ситуацијама значи „активност или стање, која може довести до губитка живота, повреде или негативних утицаја на здравље људи и животну средину” (*Исто*). Ризик је термин који се користи у различитим значењима и у многим језицима (итал. *rischio*, франц. *risique*, енг. *risk* или лат. *periculum*). Међутим, ризик је догађај који, ако се деси, негативно утиче на способност остварења циља неког пројекта и карактерише га вероватноћа наступања (Каровић Самед 2014). У том смислу, Законом о ванредним ситуацијама ризик „означава вероватноћу да ће се несрећа појавити у одређеном временском раздобљу, околностима и са одређеним негативним последицама” (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС* 11/2009 и 92/2011).

За разлику од ризика који представља већу или мању вероватноћу за појаву неке несреће, претња представља јасну и непосредну опасност или изражену намеру које подразумевају конкретне облике угрожавања безбедности и стварања услова за настанак догађаја који могу довести до проглашења ванредних ситуација.

Према Лексикону страних речи и израза (Вујаклија Милан 1970) катастрофа је несрећан преокрет, преврат, обрт. У кризном менаџменту дефинише се као стање којим организација нестаје, па се последице могу отклањати искључиво уз помоћ или са стране (Каровић Самед 2014). Катастрофа је, у смислу Закона о ванредним ситуацијама (*Службени гласник РС* 11/2009 и 92/2011), елементарна непогода или друга несрећа и догађај који величином, интензитетом и неочекиваномшћу угрожава

здравље и животе већег броја људи, материјална добра и животну средину, а чији настанак није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних служби, органа државне управе и јединица локалне самоуправе, као и несрећа насталим ратним разарањем или тероризмом.

Ванредни догађај, према Закону о ванредним ситуацијама, представља „несрећу изазвану елементарном непогодом и другим несрећама, која може да угрози здравље и животе људи и животну средину, а чије последице је могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби” (*Исто*).

Због утицаја медија на формирање друштвеног поимања ствари, још један појам се у пракси често блиско повезује са појмом ванредна ситуација. Ради се о појму криза и, у вези с тим, кризна ситуација.

Криза означава стање које доводи у питање опстанак неке организације, било она држава или неки облик локалне самоуправе, предузеће или привредни субјект, државна институција или нека приватна организација. Карактерише је стање угрожености њене егзистенције, окружење у којем не може нормално да делује, чиме се угрожава способност организације за преживљавање, онемогућава остваривање циљева и, коначно, утиче на способност даљег нормалног деловања (Каровић Самед 2014). Криза, пре свега, „представља процес који доводи до дисфункционалности система – организације настао у моменту неадекватног реаговања на промене у окружењу или у самом систему – организацији услед слабог коришћења ресурса или рада менаџмента и резултира на смањење и развој организованости система и опстанак организације у одређеном временском оквиру на који се може различито утицати”. (*Исто*)

Међутим, ванредна ситуација може да буде и узрок и последица кризних ситуација. Неразрешена кризна ситуација може да има теже и, што је најважније, дуготрајније последице за земљу. Због тога је веома важно да се сагледа разлика између ванредне и кризне ситуације. У пракси је понекад не само изузетно тешко већ и немогуће разграничити ванредну и кризну ситуацију. Одређивање кризне ситуације отежава феномен друштвене свести, која се, углавном, формира под утицајем мас-медија. Понекад се због тога ванредна ситуација мањег обима „надува” толико да је јавност перципира као кризну ситуацију. Истовремено, постоји више примера да је ванредна ситуација довела до кризне ситуације (Млађан Драган и др. 2012).

Основна разлика између ванредне и кризне ситуације јесте што је ванредна ситуација свршено стање, док је кризна ситуација процес и може се рећи да је криза „редовна појава и уобичајено обележје сваког организационог система (Каровић Самед 2014)”. По правилу, догађаји који изазивају ванредну ситуацију настају изненада и ненадано. Међутим, „криза никада не наступа одједном и изненада, већ почиње лагано и са даљим негативним током поприма све израженије облике” (*Исто*). Када се правовремено и ефикасно не реагује на знаке кризе, она може кулминирати и, зависно од узрока настанка кризе и организације на коју се односи, може попримити такво стање, односно створити ситуацију за које је потребно ванредно реаговање. Дакле, ако је ванредно реаговање неопходно да би се спречиле или отклониле опасности по становништво, животну средину и материјална добра, стварају се услови за проглашење ванредне ситуације.

Узроци проглашења ванредних ситуација могу бити различити, почевши од друштвено-социјалних у које спадају политички, војни, социјални, економски, крими-

нални, затим техничко-технолошки у које спадају разни удеси и акциденти, затим биолошки које чине разне епидемије и масовне болести и, коначно, узроци настанка ванредних ситуација могу потицати од природних појава, као што су поплаве, бујице, земљотреси, клизишта, вулканске ерупције, урагани, па и суше.

Поделу и класификацију ванредних ситуација могуће је приказати по разним критеријумима и приступима. У литератури се често налази на поделу ванредних ситуација према начину настанка на природне, техничко-технолошке и ратне ванредне ситуације, односно врсте опасности (Bridget Byrne and Sally Baden 1995). На сличан начин је у Закону о ванредним ситуацијама Републике Србије извршена класификација ванредних ситуација, како је представљено на слици 1.

Слика 1 – Класификација ванредних ситуација према Закону о ванредним ситуацијама

Иако то нигде није изричито речено, али се анализом текста поменутог Закона могу препознати случајеви ванредних ситуација, насталих као последица:

1. елементарних непогода које представљају ванредне ситуације настале као последица природних сила и појава (хидрометеоролошког, геолошког или биолошког порекла);

2. техничко-технолошких несрећа које представљају намерне или ненамерне удесе и несреће настале приликом управљања одређеним средствима за рад и при поступању са опасним материјама у производњи, употреби, транспорту и складиштењу, а чије последице угрожавају безбедност и животе људи, материјална добра и животну средину;

3. ратних дејстава која настају услед последица употребе нуклеарних, хемијских и биолошких борбених средстава и насталом РХБ контаминацијом.

Класификација ванредних ситуација може бити приказана по разним критеријумима и приступима. Међутим, за разматрање овог рада најрелевантнија је класификација у формално-правном смислу, тј. према Закону о ванредним ситуацијама.

Законодавни оквир ванредних ситуација

Претходно је већ је поменуто да су у законодавном и правном систему Републике Србије нормативно регулисана два сродна, али у одређеној мери различита правна института: ванредно стање и ванредне ситуације. Често се може прочитати мишљење или одслушати расправа о томе да је неопходно преиспитати оправда-

ност постојања та два појма. Разлика између ванредног стања и ванредне ситуације огледа се делом у садржају, обиму и самом појмовном одређењу, али суштински, и пре свега, у природи овлашћења којима располажу уставом и законима одређени органи у једном или другом законодавном оквиру деловања.

Заговорници преиспитивања неопходности постојања оба правна института у нашем законодавном систему сматрају да је садржај Закона о ванредним ситуацијама није усклађен са Уставом Републике Србије, јер он не познаје правну формулацију „ванредна ситуација”. Садашњим уставним решењем надлежност за проглашење ванредног стања (као и ратног) поверена је Народној скупштини, као највишем представничком телу и законодавној власти у Републици Србији, док је проглашење ванредне ситуације, према Закону о ванредним ситуацијама, у надлежности извршне власти, почевши од општинских, покрајинских и републичких. С обзиром на природу ванредних ситуација да по правилу догађаји који их изазивају настају изненада, ненадано и неочекивано, брзина реаговања на настанак ванредне ситуације од суштинског је значаја за правовремено и ефикасније деловање и ангажовања неопходних ресурса државе за спречавање и умањивање већих последица. Због тога је сасвим оправдано постојање правне формулације, као што је ванредна ситуација, у којој органи извршне власти са својим штабовима за ванредне ситуације могу да реагују по хитном поступку, за разлику од органа законодавне власти која, по природи свог деловања, не би могла да реагују довољно брзо, што би у крајњем случају утицало на коначан исход.

Законом о ванредним ситуацијама наведено је да се ванредна ситуација проглашава „одмах по сазнању за непосредну опасност од њеног наступања”, а може бити проглашена и након што је наступила „ако се непосредна опасност од наступања није могла предвидети или ако због других околности није могла бити проглашена одмах после сазнања за непосредну опасност од њеног наступања”, а укида се „престанком опасности, односно престанком потребе за спровођење мера заштите и спасавања од елементарних непогода и других несрећа” (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС 11/2009 и 92/2011*). Ванредна ситуација може се прогласити за општину, град или град Београд, као и за део територије или за целу територију Републике Србије (*Исто*). Одлуку о проглашењу и укидању ванредне ситуације за територију општине доноси председник општине, за територију града градоначелник на предлог надлежног штаба за ванредне ситуације, за територију аутономне покрајине доноси извршни орган аутономне покрајине на предлог покрајинског штаба, а за територију Републике Србије или за њен део доноси Влада, на предлог Републичког штаба за ванредне ситуације (*Исто*).

Ванредна ситуација може прерасти у ванредно стање у случајевима када нису успешно отклоњене или умањене последице ванредних догађаја, тако да је створено такво стање јавне опасности у којем је угрожен опстанак државе или грађана. На тај начин, ванредна ситуација, у ствари, постаје посебан, блажи облик ванредног стања, иако нема утемељење у режиму ванредног стања у актуелном Уставу. Ванредна ситуација је правни институт *sui generis* (Аврамовић Драгутин и Симовић Дарко 2012).

Поред претходних разматрања треба приметити и да су међу идентификованим изазовима, ризицима и претњама по безбедност Србије у Стратегији националне

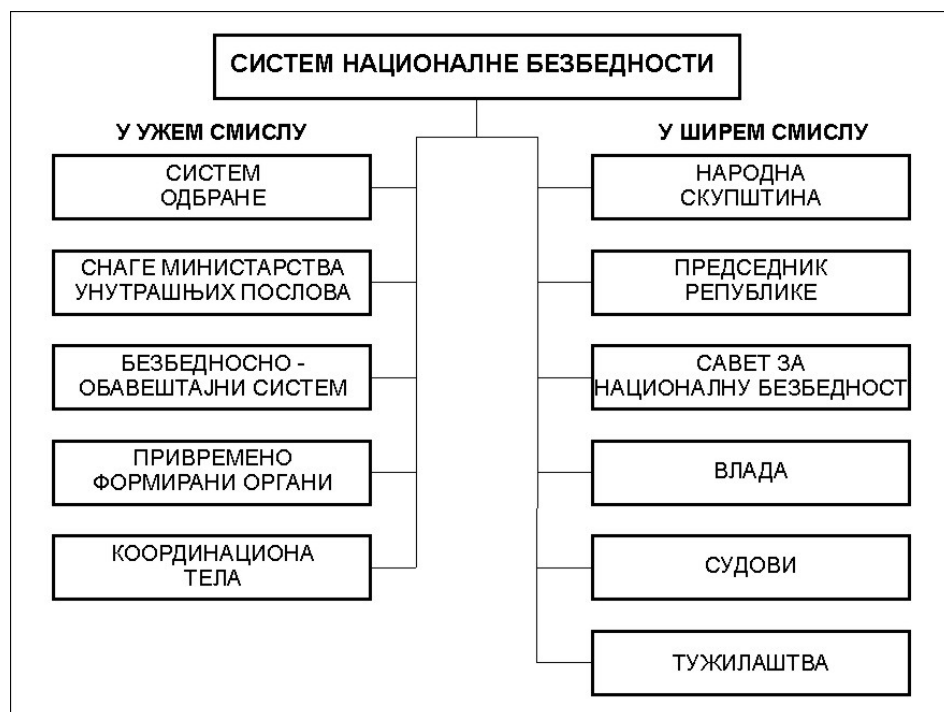
безбедности два разматрања директно повезана са ванредним ситуацијама. То су: 1) „Последице елементарних непогода и техничких и технолошких несрећа, као и угрожавање животне средине и здравља грађана услед радиолошке, хемијске и биолошке контаминације”, и 2) „Опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи и зараза код животиња представљају безбедносни ризик који би у будућности могао бити све израженији” (Стратегија националне безбедности Републике Србије *Службени гласник РС 116/2009*).

Ванредна ситуација регулисана је, превасходно, већ поменутиим Законом о ванредним ситуацијама. Поред овог закона, у директној вези са законском регулативом ванредних ситуација су и следећи закони: Закон о заштити од пожара („Службени гласник РС”, бр. 111 из 2009. године), усвојен истог дана када и Закон о ванредним ситуацијама, Закон о потврђивању Споразума између Владе Републике Србије и Владе Руске Федерације о оснивању Српско-руског хуманитарног центра („Службени лист – Међународни уговори” бр. 6 из 2012. године) и Закон о отклањању последица од поплава („Службени гласник РС”, бр. 75 из 2014. године). Поред ових закона донето је и низ уредби, правилника и упутстава, као и две стратегије: Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама („Службени гласник РС”, бр. 86 из 2011. године) и Стратегија заштите од пожара („Службени гласник РС”, бр. 21 из 2012. године). Као што се може видети, област ванредних ситуација у нашем законодавству детаљно је обрађена. Међутим, применом ових законских решења у пракси многи нису задовољни, а посебно непосредни руководиоци управљања ванредним ситуацијама. На основу стечених искустава у наредном периоду треба очекивати побољшање законских решења, али не и да ће се описани законодавни оквир битно променити, осим у делу који се односи на превенцију.

Систем одбране

У свету, па и у нашој земљи, систем одбране има своју важну улогу у ванредним ситуацијама. Систем одбране је један од подсистема националне безбедности који у узајамном садејству са другим државним системима треба да обезбеди заштиту националних интереса и вредности. На слици 2 може се видети који подсистеми, поред система одбране, чине систем националне безбедности у Републици Србији.

Стратегијом националне безбедности Републике Србије, као што је приказано на слици 2, дефинисано је да се систем националне безбедности може посматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу чине га: систем одбране, снаге Министарства унутрашњих послова, безбедносно-обавештајни систем и привремено формиран органи и координациона тела за поједине кризе, док га у ширем смислу чине највиши органи законодавне, извршне и судске власти: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије, Савет за националну безбедност, Влада, судови и тужилаштва (*Исто*). У условима проглашене ванредне ситуације сви поменути подсистеми имају своју улогу која је законом дефинисана.

Слика 2 – Систем националне безбедности у Републици Србији

Појам система одбране

Велики системи, као што је то свакако и систем одбране, састоји се од разних подсистема и елемената са међусобно повезаним узрочно-последичним социолошким односима, техничко-технолошким системима и другим функционалним везама. Постоје два основна погледа на систем који их дефинишу: функционални и структурални.

Према Мишовићу и Ковачу, у функционалном смислу се под појмом систем одбране „подразумева функционална целина подсистема и елемената, који су детерминисани мисијом, или основном функцијом коју систем остварује у друштву“. То значи да функционална целина елемената има своју основну структуру, која опредељује карактеристике система или функцију коју он остварује. Ту структуру чине три основна подскупа елемената система: 1) елементи физичке структуре, који остварују циљеве система, реализујући основне функције и задатке; 2) функције и задаци, који произлазе из намене система, или функције које систем остварује у свом окружењу; 3) циљеви система, који произилазе из визије и мисије система одбране (Мишовић Слободан и Ковач Митар 2006).

Према истим ауторима, структурално посматрано, основни елементи и подсистеми система одбране приказани су на слици 3.

Слика 3 – Основни елементи и подсистеми система одбране

Структурално посматрано, основни елементи и подсистеми система одбране су: 1) органи управљања; 2) оружане снаге (војска, полиција, снаге за обезбеђење државне границе и сл.); 3) обавештајне и безбедносне службе или агенције; 4) снаге цивилне одбране и цивилне заштите и 5) национална логистика система одбране (Ковач Митар и Стојковић Дејан 2009).

Одбрана, као конституенс система одбране, представља један од два основна вида борбених дејстава којима се реализује одређени циљ у оружаном борби. Дакле, одбрана је у том смислу везана искључиво за борбена дејства која зависе од односа снага и ситуације у борбеној операцији и у прошлости се искључиво везивала за стање непосредне ратне опасности и рат. Како се термин безбедност сада користи за означавање заштите државе и народа од свих облика оружаног и неоружаног угрожавања, тако се и одбрана, иако је њен централни проблем остао заштита од угрожавања споља, у пракси проширила на заштиту од угрожавања услед унутрашњих потреса и друштвених поремећаја.

Може се закључити да систем одбране сачињава структура подсистема, елементарна, веза и процеса међусобно усклађених тако да се његов циљ реализује, односно да систем одбране оствари сврху и намену утврђену највишим законским актом државе (Мишовић Слободан и Ковач Митар 2006).

Одбрамбене институције не могу бити развијене у изолацији од државних политичких, административних и културних реалности (Valeri Ratchev 2009). Систем одбране функционише у конкретним просторним и временским условима, ради оства-

ривања дефинисаних циљева и задатака. Да би систем реализовао дефинисану друштвену улогу израђује се стратегија система одбране, као програмски оквир (Ковач Митар и Стојковић Дејан 2009).

Стратегија одбране Републике Србије представља основни стратешки документ којим се усмерава ангажовање ресурса одбране. Заснована је на Уставу Републике Србије и Стратегији националне безбедности. Стратегија дефинише 10 (десет) изазова, ризика и претњи по одбрану Србије. Један од три основна циља политике одбране јесте формирање „*ефикасног система одбране*“, док је један од основних задатака „*ефикасно управљање системом одбране*“ (Стратегија одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 88/2009).

Према Стратегији одбране Републике Србије „систем одбране Р. Србије је део система националне безбедности и представља јединствену, структурно уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране чији је циљ заштита одбрамбених интереса Р. Србије“ (*Исто*). Последњим изменама Закона о одбрани прецизирано је да је циљ система одбране Републике Србије заштита њене суверености, независности, територијалне целовитости и безбедности од свих облика спољњег и унутрашњег угрожавања у миру, ванредном стању и рату (Закон о изменама и допунама Закона о одбрани *Службени гласник РС* 10/2015).

Систем одбране увек се дефинише у конкретним условима. На њега утичу многи чиниоци, како спољни, тако и унутрашњи, али сваки систем одбране темељи се на ресурсима које државе имају на располагању. Због тога је Стратегијом одбране Републике Србије дефинисано да су „снаге одбране људски и материјални потенцијали Републике Србије, односно организоване структуре субјеката система одбране“, који чине: „грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и Војска Србије“, с тим што је Војска Србије носилац војне одбране у заштити одбрамбених интереса, док се у остваривању цивилне одбране ангажују државни органи, органи државне управе, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, јавне службе и остали субјекти и снаге система одбране (Стратегија одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 88/2009).

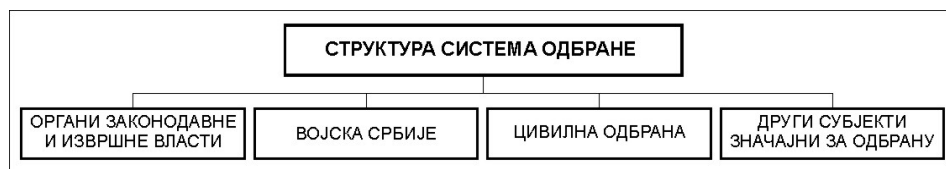
У условима проглашене ванредне ситуације систем одбране ангажује се кроз цивилну заштиту „која се организује, припрема и спроводи као систем заштите и спасавања људи, животиња, материјалних и културних добара, од елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа и катастрофа, последица тероризма, ратних и других већих несрећа“ (Закон о одбрани *Службени гласник РС* 116/2007, 104/2009 и 10/2015). Систем осматрања, обавештавања и узбуњивања је важан део система цивилне заштите који се организује „ради осматрања, раног упозорења и узбуњивања грађана, надлежних органа, привредних друштава, других правних лица и предузетника у зони угрожености и снага заштите и спасавања, као и откривања и праћења свих врста опасности, које могу угрозити здравље и живот људи и животиња, животну средину, материјална и културна добра“ (*Исто*), а посебно у условима пре настанка ванредних догађаја који могу створити услове за проглашење ванредне ситуације. Систем одбране, с једне стране, са појединим својим јединицама директно је укључен у систем осматрања, обавештавања и узбуњивања, а с друге стране реагује на основу добијених обавештења или узбуњивања овог система, како у ванредном и ратном стању, тако и у условима ванредних ситуација.

Структура система одбране

Структуре система одбране у свету организоване су по различитим моделима, што зависи од опредељења државе у заштити националних интереса, процене изазова ризика и претњи по безбедност и одбрану, историјског наслеђа, односа са суседним, пријатељским и партнерским земљама, чланства и односа са колективним системима одбране и безбедности у региону и свету, економске и технолошке развијености, демократских процеса и унутрашње стабилности.

Систем одбране као организациони систем динамичког је карактера, јер је у сталној интеракцији са околином и објектом на који је функционално усмерен. Његовим функционисањем штите се национални интереси који се првенствено односе на одбрану суверенитета, територијалног интегритета и независности. Структуру система чине елементи и подсистеми који су се у прошлости најчешће груписали у оквиру војне и цивилне одбране (Мишовић Слободан и Ковач Митар 2006).

Према Стратегији одбране Републике Србије, структуру система њене одбране чине (слика 4): органи законодавне и извршне власти, Војска Србије, цивилна одбрана и други субјекти значајни за одбрану.

Слика 4 – Структура система одбране у Републици Србији

Ради ангажовања и употребе система одбране у ванредним ситуацијама сваки од наведених делова структуре система одбране у Републици Србији има своју улогу и у ванредним ситуацијама. Органи законодавне и извршне власти у оквиру својих редовних надлежности и одговорности прописаних Уставом и законом управљају системом одбране и обезбеђују претпоставке за стабилно функционисање система одбране Републике Србије, како у миру, тако и у ратном и ванредном стању (Стратегија одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 88/2009).

Стратегијом националне безбедности Републике Србије наглашено је да је Војска Србије основни субјект система одбране која се организује ради заштите одбрамбених интереса Републике Србије. Најважнији одбрамбени интерес сваке државе јесте очување суверености, независности, територијалног интегритета и уставног уређења који се могу угрозити оружаним или неоружаним облицима силе, односно војним или не војним облицима угрожавања безбедности. Поред тога, облици угрожавања одбрамбених интереса могу бити унутрашњи и спољни. Војска Србије је, на првом месту, носилац одбране земље од оружаног угрожавања споља. Стратегијом одбране Републике Србије дефинисано је да она „извршава и друге мисије и задатке у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе” (*Исто*). У складу с тим Народна скупштина је Стратегијом одбране Републике

Србије дефинисала мисије Војске Србије. То су: одбрана државе од оружаног угрожавања споља; учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету; подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности.

Као што је већ поменуто, одбрану чине војна и цивилна одбрана, где је према последњим изменама Закона о одбрани дефинисано да је војна одбрана усмерена на припреме за одбрану и одбрану Републике Србије употребом Војске Србије, а да је цивилна одбрана усмерена на: припреме за одбрану и одбрану Републике Србије не војним средствима; обезбеђивање успешног функционисања државних органа, органа аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе, привредних друштава и других правних лица, заштите и спасавања и обезбеђења услова за живот и рад грађана и задовољења потреба снага одбране у ванредном и ратном стању (Закон о изменама и допунама Закона о одбрани *Службени гласник РС* 10/2015). Народна скупштина је Стратегијом одбране Републике Србије дефинисала мисије цивилне одбране. То су: обезбеђивање претпоставки за функционисање система одбране, заштита и спасавање, и учешће у међународним операцијама заштите и спасавања.

Други субјекти значајни за одбрану Републике Србије су институције које се баве пословима из области дипломатије, безбедности, економије, образовања, здравства, науке и информисања, као и правна лица чија делатност доприноси функционисању система одбране. Носиоци послова и делатности значајни за одбрану обављају задатке у координацији са субјектима система одбране, у складу са законом (Стратегија одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 88/2009).

Може се закључити да савремени приступи безбедности и одбране подразумева и нови приступ ангажовања и употребе система одбране, не само у ванредном и ратном стању То значи стварање услова за ангажовање система одбране у свим ситуацијама којима је угрожена безбедност – и у миру и у ванредним ситуацијама.

Функционисање система одбране у ванредним ситуацијама

Током 2009. и 2010. године предузете су многе активности, донето је више одлука Владе Републике Србије и усклађивана је законска регулатива ради стварања услова за формирање јединствене службе за ванредне ситуације у оквиру Министарства унутрашњих послова која би објединила све постојеће ресурсе неопходне за реаговање у ванредним ситуацијама. У складу са Акционим планом за формирање јединствене службе за ванредне ситуације у Министарству унутрашњих послова (*Службени гласник РС* 78/2009), који је у септембру 2009. године усвојила Влада Републике Србије, почетком јула 2010. године преузето је пет службеника из Министарства за заштиту животне средине и просторно планирање, а из Управе за ванредне ситуације Министарства одбране 477 службеника, који су распоређени у две нове организационе јединице – Управу за управљање ризиком и Управу за цивилну заштиту. На тај начин и формално је из система одбране измештено управљање ванредним ситуацијама, али систем одбране је незаобилазни систем Републике Србије који има своју улогу у ванредним ситуацијама.

Као што је већ речено, структуру система одбране чине органи законодавне и извршне власти, Војска Србије, цивилна одбрана и други субјекти значајни за одбрану. Улога законодавне власти јесте да створи законске основе за правовремено реаговање у ванредним ситуацијама. За разлику од законодавне власти, извршна власт у ванредним ситуацијама има кључну улогу у правовременом реаговању на ванредне ситуације. Органи извршне власти, почевши од општинских, преко градских, покрајинских и републичке власти проглашавају ванредну ситуацију и покрећу механизме за деловање у ванредним ситуацијама.

Војска Србије јесте носилац војне одбране, али у ванредним ситуацијама има веома значајну, у многим случајевима и незаобилазну улогу, што се показало приликом поменутих катастрофалних поплава. Наиме, Војска Србије је организована институција, која има способност и потенцијал да правовремено, одлучно и организовано делује у многим ситуацијама када је потребно пружити подршку цивилним властима.

Организацијска структура и бројна величина Војске Србије условљени су: врстама и карактером изазова, ризика и претњи безбедности; одбрамбеним интересима земље; потребним оперативним способностима за реализацију додељених мисија и задатака; расположивим ресурсима одбране и степеном интегрисаности земље у безбедносне процесе (Стратегијски преглед одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 16/2011). Трећа мисија Војске Србије је подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности и у директној вези је са ангажовањем у ванредним ситуацијама која се реализује кроз два задатка. То су:

- помоћ у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу и слично, и

- помоћ у случају природних непогода, техничко-технолошких и других несрећа (Стратегија одбране Републике Србије *Службени гласник РС* 88/2009).

У досадашњој пракси извршавање треће мисије Војске Србије тежишно је усмерено ка пружању подршке и помоћи цивилним властима у случају природних непогода и других несрећа, као и током проглашене ванредне ситуације. Војска Србије нема посебно формиране јединице за извршење задатака из оквира треће мисије, али је, и поред тога, непрестано укључена у систем заштите и спасавања, не само у условима проглашене ванредне ситуације. У оквиру Војске Србије постоје тимови (јединице, посаде) који су непрекидно задејствовани ради трагања и спасавања.

На данашњи начин осмишљеној и конципираној цивилној одбрани у Републици Србији претходи општенародна одбрана и друштвена самозаштита која је конципирана након Другог светског рата у СФРЈ и подразумевала је припрему целокупног становништва и друштва за свеопшту одбрану и супротстављању од угрожавања државе. Садашњим законским решењима и Стратегијом одбране Републике Србије цивилна одбрана је део јединственог система одбране. Мисије цивилне одбране су:

- обезбеђивање претпоставки за функционисање система одбране,

- заштита и спасавање, и

- учешће у међународним операцијама заштите и спасавања.

Мисија заштита и спасавања директно је повезана са ванредним ситуацијама, што се може видети и на основу задатака којима се реализује поменута друга ми-

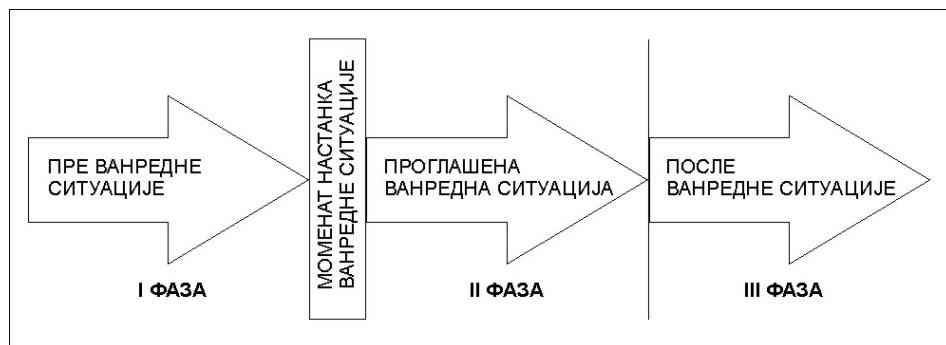
сија цивилне одбране, а то су: осматрање и обавештавање, заштита и спасавање људи, заштита и склањање материјалних добара и очување животне средине (*Исто*). То је у пракси и потврђено Одлуком Владе од 12. маја 2011. године (*Службени гласник РС 32/2011*) када је образован Републички штаб за ванредне ситуације који представља оперативно, стручно тело које образује Влада и у чијој надлежности су послови координације и руковођења заштитом и спасавањем у ванредним ситуацијама. Истом одлуком дефинисано је, поред осталог, да Републички штаб за ванредне ситуације координира рад свих субјеката система заштите и спасавања по питањима организације, планирања, припреме и спровођења мера и активности у вези са превенцијом и смањењем ризика од катастрофа и заштитом и спасавањем, укључујући размену информација, знања и технологија итд.

Функционисање система одбране у ванредним ситуацијама регулисано је законом и уско је везано за одлуке штабова за ванредне ситуације за њихово ангажовање. То значи да штабови за ванредне ситуације доносе наредбе, закључке, препоруке и одлучују о употреби снага и средстава за реаговање у ванредним ситуацијама са којима располажу, на првом месту јединицама локалне самоуправе, града, округа, покрајине или Републике, а самим тим и о ангажовању субјеката и снага система одбране. Међутим, ангажовање и командовање јединицама Војске у ванредним ситуацијама у надлежности је Здружене оперативне команде. Зависно од ситуације и конкретних потреба могу се формирати привремени састави, оперативне групе и слично ради реализације одређених задатака или спровођења операција Војске Србије у ванредној ситуацији.

Превенција и ванредна ситуација

Приликом појаве неке катастрофе или догађаја на основу којих се може прогласити ванредна ситуација сваки човек има моралну дужност да помогне и пружи помоћ. Без обзира на хуманитарни и цивилизацијски карактер појединаца, друштва или државе, то није довољно, јер без организованог деловања тешко је очекивати да ће се постићи жељени успех. Због тога је потребно створити систем управљања у ванредним ситуацијама, за који се може рећи да „представља један сложени систем планирања и управљања процесима, активностима, мерама и функцијама који као тежишни циљ има заштиту људи, материјалних добара и друштва у целини, од негативних последица у ванредним ситуацијама (Јаковљевић Владимир 2009)”.

Основни правци деловања и предузимања мера у ванредним ситуацијама који су кључни за заједничко деловање су: превенција и приправност, припрема и планирање, ублажавање, одговор и опоравак (David Alexander 2002). То подразумева и стварања инструмената и механизма за успешно деловање у околностима проглашене ванредне ситуације. Начелно посматрано, ванредна ситуација може се посматрати кроз више фаза које су одређене догађајима који утичу на настанак и развој ванредне ситуације (Јаковљевић Владимир 2009), као што је приказано на слици 5.

Слика 5 – Фазе догађаја ванредне ситуације

На претходној слици уочавамо следеће фазе догађаја ванредне ситуације:

1. фаза – пре ванредне ситуације, која траје од периода свакодневног рада до момента настанка ванредне ситуације,
2. фаза – за време ванредне ситуације, која траје од момента настанка ванредне ситуације до њеног престанка,
3. фаза – после ванредне ситуације, која траје од њеног престанка и представља фазу отклањања последица.

Прва фаза, фаза пре ванредне ситуације, обухвата режим свакодневног и дуго-трајног рада пре настанка ванредне ситуације. Под тим се подразумева стварање услова за адекватно реаговање у ванредним ситуацијама. Ова фаза обухвата стварање законодавних основа за употребу свих расположивих материјалних и људских ресурса у ванредним ситуацијама, предузимање превентивних мера на спречавању настанка или ублажавања последица ванредних ситуација, планирање превентивних и оперативних мера, праћење параметара и индикатора који могу изазвати настанак ванредне ситуације, информисање и обавештавање о опасностима за настанак ванредних догађаја који многи изазвати ванредну ситуацију и слично. У овој фази од изузетне је важности да се у оквиру редовних мера које се предузимају препознају опасности и непосредне претње за настанак ванредних ситуација, као и да се на основу унапред припремљених варијанти и планова предузму одговарајуће активности. Ова фаза обухвата и проглашење ванредног или повишеног степена готовости штабова, снага и јединица за реаговање у ванредним ситуацијама. Без обзира на природу ванредних ситуација да по правилу настају изненада и ненајављено, било би пожељно, а пре свега код ванредних ситуација насталих услед природних или елементарних непогода, да се пре настанка ванредне ситуације препознају услови за подизање мера готовости.

Друга фаза настаје након настанка и проглашења ванредне ситуације од надлежних органа извршне власти до престанка ванредне ситуације која подразумева нарушавање нормалног стања и стварање ситуације која доводи или је довела у непосредну опасност људе, материјална и културна добра и природну средину. Ова фаза је временски ограничена, подразумева значајну реорганизацију постојећих система, почетак рада нове функционалне структуре и руковођење реализаци-

јом стандардних функција, везаних за обезбеђење непрекидног рада система управљања у новоствореним условима у ванредној ситуацији.

Фаза после ванредне ситуације представља фазу отклањања последица од ванредне ситуације и успостављања нормалног стања. Она може започети и пре формалног проглашења престанка ванредне ситуације и може трајати, зависно од последица, и више година, а у неким случајевима, као што је то било са чернобилском нуклеарном катастрофом, и деценијама.

Превенција је важна у свим фазама развоја ванредне ситуације. У суштини мере заштите и спасавања у обухватају превентивне и оперативне активности, радње и поступке ради заштите и спасавања људи, материјалних и културних добара и отклањања последица ванредних ситуација. Није тајна да је превенција или превентива најслабији део система у области ванредних ситуација¹ и да је то сегмент којем се мора посветити посебна пажња. Основно питање које се намеће је како се понашати у околностима које доводе до настанка ванредне ситуације, а након тога и у току проглашене ванредне ситуације. Успостављени механизми превенције у свим фазама омогућило би ефикасно функционисање у ванредним ситуацијама, што подразумева спречавање или умањење последица догађаја који изазивају настанак и проглашење ванредне ситуације. Због свега тога, превенцији у ванредним ситуацијама се мора посветити посебна пажња.

Појам и облици превенције у ванредним ситуацијама

Појам превенција или превентива потиче од латинске речи *praevenire* (lat.), што у изворном облику значи спречавање, али и претходни, заштитни, ради предупређења (Мала енциклопедија *Просвета* 1959). Превенција означава скуп мера, активности и акција како би се спречиле нежељене појаве. Када се помене превенција, прва асоцијација је превенција од болести и ту се, у смислу теоријског и практичног, највише предузело. То потврђује и чињеница да је, уколико се на неком од претраживача на интернету постави реч превенција, преко 80 посто текстова везано за здравље. Поред тога, превенција се најчешће повезује са спречавањем зависности од дрога, злочина (свих врста појединачних насиља), несрећа (нпр. у саобраћају), насиља (породичног, вршњачког, итд.), еколошких катастрофа и слично.

Најопштије речено, превенција у ванредним ситуацијама предузима се ради спречавања или умањења нежељених ефеката и последица по становништво, животну средину и материјална добра. Када се у здравству говори о превенцији обично се говори о примарној, секундарној и терцијалној превенцији. Сличан принцип могао би се применити и када се говори о превенцији за настанак или ублажавање последица ванредних ситуацијама.

¹ Начелник Сектора за ванредне ситуације МУП-а и помоћник министра унутрашњих послова Предраг Марић, изјавио је 20. 3. 2015. године у Нишу на јавној расправи о Нацрту закона о изменама и допунама Закона о ванредним ситуацијама: „Превентива је најслабији део система у области ванредних ситуација”, <http://www.novimagazin.rs/vesti/maric-preventiva-najslabiji-deo-sistema-vanrednih-situacija>, 04.05.2015. (19h)

Примарном превенцијом спознале би се претпоставке, услови и узроци феномена или појава које доводе до стварања услова за настанак ванредних догађаја који могу довести до проглашења ванредних ситуација, што подразумева и њихово отклањање.

Секундарна превенција подразумева активности којима се стварају предуслови за рано откривање услова који могу довести до проглашења ванредне ситуације, чиме се повећавају могућности за благовремене интервенције које могу спречити напредовање, продубљивање и ширење услова или узрока настанка ванредних ситуација, као и смањења последица по становништво, животну средину и материјална добра.

Терцијална превенција подразумева предузимање мера и активности којима се настоји да се избегне понављање услова и узрока проглашења ванредне ситуације или продубљивање и усложњавање тих услова у току ванредне ситуације који би довели до још већих последица, као и стварања услова за обнову од последица ванредних ситуација.

Законом о ванредним ситуацијама и Националном стратегијом заштите и спасавања није прецизно дефинисано шта се подразумева под прокламованом превенцијом у области система ванредних ситуација. Међутим, Законом о ванредним ситуацијама дефинисани су основни задаци система заштите и спасавања, који, поред осталог, подразумева и „заштиту, као скуп превентивних мера усмерених на јачање отпорности заједнице, отклањање могућих узрока угрожавања, смањење утицаја елементарних непогода, спречавање других несрећа и у случају да до њих дође, умањење њихових последица” (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС 11/2009 и 92/2011*). Може се уочити да су садржаји секундарне, примарне и терцијалне превентиве садржани у претходном ставу, без обзира на то што то експлицитно није наведено.

Поред тога, дефинисано је и да је систем заштите и спасавања „... облик управљања и организовања субјеката система заштите и спасавања на спровођењу превентивних и оперативних мера и извршавању задатака заштите и спасавања људи и добара од последица елементарних непогода и других несрећа, укључујући и мере опоравка од тих последица” (Исто). Овим законом наведено је шта се подразумева под превентивним мерама заштите и спасавања, а то је „устпостављање Националне стратегије заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, процена ризика и угрожености од елементарних непогода и других несрећа, мере при изградњи на турском подручју или изградњи објеката (броне, складишта, пумпне станице и др.) који могу угрозити животе људи и материјална добра, изградњу одбрамбених насипа, обележавања места и процену ризика од лавина, регулисање водотокова, противградњу одбрану, разбијање леда на водотоковима, изградњу потпорних зидова, противпожарне мере, мере којима се спречава експлозија убојних средстава, неконтролисано ослобађање, изливање или растурање штетних или чврстих хемијских, нуклеарних и радиоактивних материјала, откривање и прогнозирање развоја и кретања атмосферских елементарних непогода, организовање система осматрања, обавештавања и узбуњивања, епидемиолошке, ветеринарске и друге мере којима се спречавају природне и техничке несреће или ублажава њихово дејство” (Исто).

Види се да су превентивне мере законом веома широко и свеобухватно набројане, али друго је питање да ли је то спроведено и спроводљиво у пракси на начин како би то хтели или како би то требало. Евидентно је да је значај превентиве ве-

лики, јер велики број несрећа може да се избегне и спречи, док последице знатног броја несрећа благовременим реаговањем могу да се ублаже уколико су успостављени превентивни механизми и уколико адекватно делују.

Законодавна концепција система заштите и спасавања полази од тога да је превентивна функција у кругу одговорности субјеката заштите и спасавања, а то су: 1) органи државне управе, органи покрајине, општине и града; 2) привредна друштва, друга правна лица и предузетници; 3) грађани, групе грађана, удружења, професионалне и друге организације. Из претходно наведених обавеза за предузимање превентивних мера може се видети да је одговорност државне управе и извршних органа власти да поред предузимања мера из сопствене надлежности, ако треба и принудним мерама, приморају све, почевши од грађана, преко удружења, привредних друштава и свих органа власти и државне управе, на поштовање закона и других прописа који регулишу обавезе предузимања превентивних мера и успостављања механизма превенције.

Механизми превенције

На основу многих фактора који утичу на настанак ванредних ситуација Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама треба да обухвати системе превенције, ублажавања, заштите и спасавања и обнове (Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама *Службени гласник РС 86/2011*). Ефикасан и ефективан систем заштите и спасавања кроз стратешке области треба да обезбеди смањење ризика од катастрофа, што захтева снажну институционалну основу, која се може постићи кроз јачање капацитета, добро управљање, промоцију одговарајућих програмских политика и законодавства, олакшани проток информација и ефикасне механизме.

Механизми превенције треба да обезбеде смањење ризика од катастрофа и умањење нежељених ефеката и последица по становништво, животну средину и материјална добра. Уколико механизми превенције адекватно делују, велики број несрећа благовременим реаговањем може да се избегне или да се у знатној мери смање њихове последице. Због тога је важно препознати што више области и поља у којима треба изградити такве механизме превенције.

Област заштите животне средине и климатске промене

Развој људског друштва уз развитак свести и технолошких достигнућа човечанства утиче на животну средину, како кроз директно мењање и утицаја на животну средину, тако и на сама сазнања и интересовања о њој. Спознаја о животnoj средини мењала се кроз историју, али је углавном зависила од степена друштвене и појединачне свести, као и од технолошких достигнућа актуелног времена. Животна средина је сложен систем и део свеопштег универзалног простора. Стога је за развој сазнања о животnoj средини неодојива спрега природна средина – човек – друштво (Вуруна Младен и др. 2012). У том смислу клима је природни фактор животне средине који је чинилац многих промена у њој.

Дакле, човекова животна средина је скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. Заштита животне средине представља скуп активности и мера за спречавање загађења, смањивања и отклањања штете нанете животnoj средини и враћања живе и неживе природе у стање пре настанка штете (<http://www.sepa.gov.rs/index.php/>, 19.02.2016. године 21h).

Стално и постепено угрожавање животне средине најчешће се повезује са климатским променама. Сасвим је нормално да се кроз векове и миленијуме дешавају климатске промене које су последица природних појава, као што су окретања Земље око Сунца, промена магнетног поља Земље које је променљиво у времену и простору, утицаја Сунчевог система, деловања вулкана, активности океана и цикличне промене климе итд. Пре свега, Сунце има највећи утицај на нашу животну средину и оно одређује нашу прошлост, садашњост и будућност. Међутим, у данашње време када се говори о климатским променама и негативном утицају климе на животну средину мисли се на климатске промене настале под утицајем човека. Највише се говори о последицама насталим услед сагоревања фосилних горива (угаљ, нафта, течни гас) и пораста глобалне температуре услед ефекта „стаклене баште“.

Сматра се да ће највеће последице од глобалног загревања бити отопљавање ледника и повећање нивоа мора, што ће директно угрозити животну средину. Поред тога, сматра се да су директне последице климатских промена временске непогоде, које су најизраженије у све чешћим и разорнијим ураганима. Нестајање и угрожавање многих врста (биљних и животињских), дизбаланс између многих еко-система, смањења вода за пиће и слично, такође су последица климатских промена. Ефекти загревања директно утичу и на здравље људи, као што су хронична обољења: астма, карцином (посебно карцином коже), кардиоваскуларне болести итд. У крајњем случају, ове последице угрожавају сваку појединачну државу и нацију и утичу на националну безбедност, што отвара и могућност изазивања сукоба између држава, нација или социјалних група.

Поменуте климатске промене изазивају дуготрајне последице по Земљу, што може довести до опште кризне ситуацију која може да буде и узрок ванредних ситуација. Међутим, последице климатских промена изазване ефектом „стаклене баште“ по животну средину могу се у једном дужем периоду превазићи само заједничким деловањем глобалне заједнице и осећајем одговорности свих(!) према животnoj средини. На основу тога што се то може, а и треба, посматрати као један кризни процес, те механизме превенције треба заснивати на кризном менаџменту. То значи да је пре настанка кризе неопходно тзв. превентивно деловање које је усмерено на перспективно усвајање знања која су продукт сценаријског виђења праваца развоја у будућности или начина предвиђања одвијања појаве. Након настанка кризе, и поред предузетих мера на превенцији, тежиште је усмерено ка њеном овладавању. Под тим се подразумевају активности усмерене ка ублажавању кризе и смањења штете (Каровић Самед и Комазец Ненад 2014).

Успостављање превентивних механизма за спречавање ванредних ситуација насталих услед угрожавања животне средине климатским променама представља дуготрајан процес. Прво и основно је подизање свести и одговорности грађана, друштва, држава и целог света за животну средину као заједничког ресурса целе планете.

Сва светска јавност, владе држава целог света и Уједињене нације постали су свесни проблема очувања животне средине. Следећи корак који након тога следи требало би да буде изградња и развој институција, што подразумева стварање ефикасног система управљања ризиком од угрожавања животне средине, као и узајамно и заједничко деловање више министарстава, дирекција и агенција. Основни елемент у спознаји и овладавању кризом треба да буде одређење конкретних места и улоге одређене организације, укључујући војне организације и организацијске целине. То је условљено првенствено окружењем и стабилношћу тог окружења у којем војна организација (организација) егзистира, њеним компетенцијама и, најзад, њеним идентитетом у функцији конкретних задатака (*Исто*), што подразумева и изградњу система цивилне заштите, као и стварање механизма међународне сарадње за успешно функционисање у ванредним ситуацијама.

Веома важан корак у том дуготрајном и истрајном процесу успостављања превентивних механизма за спречавање ванредних ситуација насталих услед угрожавања животне средине климатским променама представља идентификација, праћење и процена ризика. Под тим се подразумева анализа потенцијалних опасности и последица по животну средину на глобалном, националном и локалном нивоу. За успешну реализацију претходног неопходно је стварање институционалних споразума који пружају могућност приступа и располагања подацима од стране државних институција, на свим нивоима, од локалног, регионалног, до републичког, затим комерцијалног и непрофитног сектора, образовних институција и грађана. Успостављање система раног упозорења је незаобилазни корак, који подразумева систем управљања свеобухватних активности на свим нивоима ради омогућавања раног упозоравања, почевши од најнижег нивоа до највишег.

Уређење територије, што подразумева изградњу, реконструкцију и модернизацију инфраструктурних објеката за заштиту животне средине, посебно у идентификованим критичним зонама, као што су поплавна подручја и клизишта, један је од тих важних радњи и активности за спречавање настанка ванредних ситуација. На то треба довозати усклађивање просторних и развојних планова, што подразумева усклађеност простора са одговарајућим проценама ризика и плановима смањења ризика, као и унапређење грађевинских прописа и праксе.

Наведене радње значајне су у процесу овладавања или спречавања кризе изазване угрожавањем животне средине, као и у припреми за реаговање на настанак ванредних ситуација. Све то представља широки спектар активности, али у конкретној ситуацији активирају се механизми превенције који су повезани у један интегрисани систем управљања ванредним ситуацијама повезаних и усмерених ка правовременом доношењу одлука у кратком интервалу ради предузимања адекватних мера и активности са циљем овладавањем ситуацијом.

Непрекидно дежурство јединица за рано упозоравање од опасности

Један од кључних фактора за успешно реаговање на ванредну ситуацију, а посебно за спречавање људских жртава, што је приоритетна активност, јесте постојање успостављених механизма за правовремено упозорење на настанак ванредне ситуације. Јединице за рано упозоравање део су система за рано упозоравање које

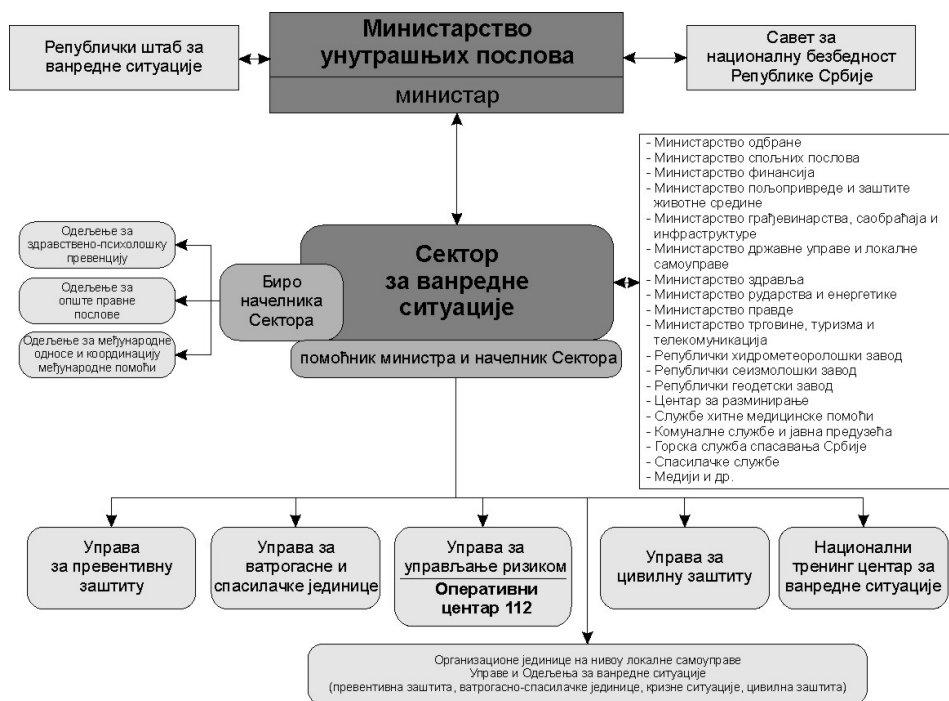
прате и надгледају појаве, мере одређене параметре и свакодневно прикупљају релевантне информације ради стварања јединствене слике о могућности настанка ванредне ситуације. Циљ је „устпостављање ефикасног система за надгледање опасности базираног на чврстим научним и технолошким основама” (*Developing early warning systems: A Checklist, International Strategy for Disaster Reduction, UN/ISDR*). Са осталим субјектима или деловима система за рано упозоравање треба да омогуће доношење правовремених одлука ради отклањања опасности и/или спречавања већих последица по људе, животну средину и материјална добра.

Систем раног упозорења представља скуп капацитета који су потребни да генеришу и на време пошаљу смислено упозорење које омогућава угроженима, заједницама и организацијама да се припреме и реагују на прави начин и у временском оквиру који је довољан да се спречи штета или губитак (*Community early warning systems: guiding principles International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies 2014*). Закон о ванредним ситуацијама препознаје систем осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања као „скуп капацитета неопходних за правовремено прикупљање података, детектовање удеса, њихову анализу и израду прогноза, ширење информација значајних за упозоравање појединаца, заједница и организација које могу бити угрожене неком опасношћу како би се припремили и на време реаговали чиме се смањује вероватноћа настанка штете или губитака” (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС 11/2009 и 92/2011*).

Значи, суштина система за рано упозорење је у правовременом откривању индикатора за настанак ванредне ситуације и прослеђивање информације надлежним органима (од Владе до локалне самоуправе и појединца), како би били у могућности да предузму мере и активности ради спречавања или умањења нежељених ефеката и последица по становништво, животну средину и материјална добра. У средишту система за рано упозорење налазе се јединице које свакодневно и непрестано врше осматрање, прикупљање, праћење и анализу појава ризика и претњи за настанак ванредних ситуација. Не морају то бити јединице или органи који своја дежурства обављају искључиво ради раног упозорења на опасности, али би морали бити повезани у један јединствени систем за рано упозорење. Поред тога, с обзиром на то да постоји међузависност држава у веома широком спектру, па тако и у сфери угрожавања у оквиру ванредних ситуација, системи за рано упозорење морају имати и адекватну комуникацију и размену информација са другим државама, а посебно са државама у окружењу.

У Републици Србији тренутно не постоји ефикасно успостављена референтна тачка, односно центар у који се сливају сви подаци који се непрестано прикупљају, а који су релевантни за свеобухватну анализу ризика и претњи за настанак ванредних ситуација. У најави је доношење Закона о смањењу ризика од елементарних и других непогода и управљања ванредним ситуацијама којима је предвиђено формирање Дирекције за смањење ризика и управљање ванредним ситуацијама као посебне организације везане директно за Владу Србије, уз напомену да је превентива суштина новог законског решења (<http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=258718>, 18.02.2016. године 18h).

Према садашњем законским решењима Министарство унутрашњих послова, поред осталог, организује систем осматрања, обавештавања, раног упозоравања и узбуњивања на територији Републике Србије. На слици 6 може се видети да је место Службе 112 у оквиру Управе за управљање ризиком Сектора за ванредне ситуације МУП-а.

Слика 6 – Место Службе 112 у Управи за управљање ризиком Сектора за ванредне ситуације МУП-а (Преузето <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/HTML/organizacija.html>, 09.03.2016. 15h)

Субјекти система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања чине, као што се може видети на слици 7: Служба 112, органи државне управе, полиција, Војска Србије, привредна друштва, службе од јавног интереса и друга правна лица која се у оквиру своје редовне делатности баве осматрањем, евидентирањем, анализом и прогнозирањем одређених појава и стања у хидрометеорологији, сеизмологији, заштити од пожара, водопривреди, хемијској и радиолошкој заштити, здравству, пољопривреди, електропривреди, саобраћају и другим областима.

Слика 7 – Субјекти система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања

Субјекти који оперативно прикупљају податке, укључујући и податке из међународне размене, дужни су да обавештавају Службу 112 о опасностима из ваздушног простора, стању времена, климе и вода и да достављају анализе, прогнозе и упозорења о хидрометеоролошким и геолошким појавама, елементарним непогодама, другим природним, техничко-технолошким и другим већим несрећама, као и о садржају опасних материја у ваздуху, земљишту и водама изнад дозвољених вредности и све друге прикупљене податке о појавама које могу угрозити људе, материјална средства и животну средину. Субјекти који врше аутоматско прикупљање података дужни су да обезбеде њихово аутоматско прослеђивање Служби 112 (Закон о ванредним ситуацијама *Службени гласник РС 11/2009 и 92/2011*).

Службу 112 треба да чине:

- Национални центар 112 (прикупља, анализира, прати и обавештава о свим врстама информација из области ванредних ситуација),
- оперативни центри 112 (као јединствени комуникационо-информативни центар),
- осматрачке станице и
- систем јавног узбуњивања (организује размештај, употребу и одржавање система за узбуњивање).

У Србији се Служба 112 уводи на основу модела који Европска унија спроводи већ дужи низ година. Број 112 је европски телефонски број за хитне случајеве који важи у свим земљама Европске уније. Позива се да би се контактирале све хитне службе, што код нас подразумева хитну медицинску помоћ, ватрогасце, полицију, а могу бити и горске службе спасавања и слично.

Увођење система 112 је обавеза свих земаља ЕУ од 1996. године, а установљен је Одлуком Савета министара 1991. године. Наша земља, иако није чланица Европске уније, планира и развија увођење овог броја у скорој будућности. У нашем законодавству појављује се доношењем Закона о ванредним ситуацијама 2009. године и до данас није заживео. Као главни разлози за непостојање овог система наводе се техничко-технолошки и информатичко-комуникациони проблеми. Свакако, увођење система 112 јесте захтевно техничко-технолошко решење којим се користе високо обучени оператери, према стриктно дефинисаним процедурама, како би се максимално скратило време реаговања и побољшао квалитет рада хитних служби.

Циљ увођења система 112, односно центра 112, јесте да сваком грађанину који се налази на територији Србије омогући хитан позив у случају потребе, било са фиксног или мобилног оператора. Служба за јединствени европски систем 112 свакако би побудила највећи интерес јавности у Србији, јер би увођењем поменутог броја постала највидљивији сегмент система заштите и спасавања. Због тога ће и надаље бити један од нај транспарентнијих показатеља успешности у постизању компатибилности са земљама ЕУ које користе јединствен број 112 за све хитне ситуације (<http://prezentacije.mup.gov.rs/sektozazastituispasavanje/CENTAR>, 27.02.2016. 22h).

Успостављање Службе 112 која би радила 24 часа, 365 дана у години, представљала би референтну тачку за све јединице и органе који прикупљају податке и информације које су релевантне за рано упозорење од ванредних ситуација. У Републици Србији постоје успостављена дежурства преко којих се директно или посредно прикупљају подаци и информације о индикаторима који могу утицати на наставак ванредних ситуација, али исто тако и за време ванредних ситуација.

Широко успостављен и по хијерархијском моделу успостављен је систем дежурства у оквиру Војске Србије и система одбране, преко којег се прикупљају и размењују информације значајне за одбрану земље. Многе од тих информација могу, у крајњем случају, бити од користи систему раног упозоравања. Слично је и са непрекидним дежурством у оквиру Полиције, спасилачко-ватрогасним јединицама, контроли летења или у оквиру успостављеног перманентног дежурства у оквиру здравственог система. Стална непрекидна дежурства имају и дистрибутери електричне енергије, водоснабдевачка предузећа, дистрибутери гаса итд. Сви они прате многе параметре у оквиру свог дежурства, а који услед искакања из уобичајеног могу бити од значаја за систем раног упозорења. Овако прикупљене информације и подаци углавном се односе на могућност настајања техничко-технолошких несрећа и услед ратних дешавања, односно услед последица које човек намерно или ненамерно иницира, а које могу бити узрок настанка ванредних ситуација. Повезивање службе 112 са свима који на било који начин имају успостављену перманентну службу дежурства могу имати значајне ефекте за правовремено реаговање у моменту настанка ванредне ситуације.

Праћење природних појава и рано упозоравање на опасности насталих природним силама представља посебан изазов и подразумева праћење великог броја параметара. У Републици Србији постоје органи и јединице које су задужене за праћење природних појава значајних за систем раног упозорења. То је у највећој и најзначајнијој мери Републички хидрометеоролошки завод. Поред њих, ту је и Републички сеизмолошки завод и Републичка дирекција за воде са својим водопривредним предузећима који имају стална и непрекидна дежурства. Поред њих, стална праћења одређених природних параметара, али не и 24 часа сваки дан и целе године, реализују и Агенција за заштиту животне средине (квалитет ваздуха и вода, биодиверзитет, хаварије итд.), Геолошки завод Србије (праћење клизишта и сл.), Републички геодетски завод (геореференцирање и геокодирање појава, даљинска детекција) и други.

Систем за рано упозоравање још увек није успостављен, односно није успостављен онако како је предвиђено и осмишљено Законом о ванредним ситуацијама (још увек нема Службе 112 итд.), па функционише на стари, неповезан (несистематски) и неделотворан начин. Отуда се не остварује ни обавеза органа државне управе, органа покрајине и јединица локалне самоуправе, утврђена у том закону (члан 5, начело јавности), према којој они морају обезбедити да становништво, на подручју које може погодити елементарна и друга несрећа, буде обавештено о опасностима. С тим у вези уочљиво је да из истог закона произилази да за пропусти у испуњавању обавеза, тј. за непоштовање једног од најважнијих његових начела, чак и пошто систем буде успостављен, одговорна лица неће бити правно санкционисана. Самим тим, смисао обавезе се потпуно мења, па она није више обавеза (Милосављевић Богољуб 2014).

Дакле, у Републици Србији постоје јединице које непрекидним дежурством прикупљају податке и информације које су од значаја за рано упозорење на ванредне ситуације, али нису повезане у један интегрисани систем. Успостављен систем за рано упозорење од ванредних ситуација само је један од низа механизма за интегрисан одговор на ванредне ситуације. Управо у вези с тим он је у превентивној

функцији система заштите и спасавања и значај овог система је огроман, јер већина несрећа може да се избегне или да се спрече веће последице благовременим реаговањем уколико превентивни механизми адекватно делују.

Информатичко-комуникациона и техничка подршка су велика помоћ и подршка, али добар и ефикасан систем почива у највећој мери на људима. Због тога је неопходно да буду успостављене стандардне оперативне процедуре ради ефикаснијег деловања, комуницирања и координације активности и систему за рано упозорење на ванредне ситуације, чији су саставни део и непрестана дежурства јединица за рано упозорење од ванредних ситуација.

Метеоролошки и хидролошки осматрачки систем за најаву и упозорења

Ванредне ситуације често су последица природних појава или елементарних непогода. Повећао се број ванредних ситуација које су настале као резултат техничко-технолошких акцидената и услед рата или насиља и терора. Међутим, природне појаве још увек су главни узрочници ванредних ситуација који у комбинацији са другим факторима могу изазвати несагледиве дугогодишње последице са великим људским жртвама.

Сматра се да 90% елементарних непогода чине: поплаве (40%), тропски циклони (20%), земљотреси (15%) и суше (15%). Може се уочити да су у оквиру елементарних непогода поплаве најзаступљеније, док су према подацима UNESCO-а земљотреси на првом месту по причињеној материјалној штети и по броју људских жртава, а посебно узимајући у обзир могућност настанка ланчаних реакција и ванредних догађаја, као што су цунами, одрони, клизишта, лавине, техничко-технолошке несреће итд.

Током седамдесетих година прошлог века око 700.000 људи изгубило је животе у природним катастрофама. Сада се процењује да се тај број креће и до 800.000 жртава. Суше проузрокују 33% људских жртава, 32% поплаве, 20% тропски циклони, што су огромне бројке у односу на 4% људских жртава којима су узрок земљотреси. Укупна годишња штета од природних катастрофа кретала се од 50 до 60 милијарди долара на годишњем нивоу, а сада се процењује на скоро 100 милијарди долара годишње. Атмосферске појаве у овим штетама учествују са 84%, и то 32% од поплава, 30% од деловања тропских циклона и 22% од суше. Земљотреси проузрокују 10% штете, а елементарне непогоде преосталих 6%. У студији „Study on Economic Benefits of RHMS of Serbia” (The World Bank study group, 2005, Belgrade, Serbia) идентификовани су временско зависни економски сектори у Србији, удео ових сектора у бруто националном доходу (без пореза на додату вредност), евидентирани и процењени средње годишње штете од хидрометеоролошких опасности и неповољних хидрометеоролошких догађаја (преузето Study on Economic Benefits of RHMS of Serbia 2008 http://www.ais.unwater.org/ais/Serbia_CountryReport.pdf, 01.02.2016. 17h). У табели 1 на основу ове студије приказана је осетљивост економских сектора у Србији на природне појаве.

Табела 1 – Осетљивост временски зависних економских сектора у Србији (Исто)

Сектори изложени ризицима	Појаве	Осетљивост
Пољопривреда	град , јак ветар, поплаве, суше, рани и позни мразеви, пожари	Висока
Производња, трансмисија и дистрибуција електричне и топлотне енергије	екстремно ниске или високе температуре ваздуха, јаке и дуготрајне падавине нарочито ледена киша или мокар снег, грмљавински процеси, суша, пожари	Релативно висока
Транспорт (друмски, железнички, речни и ваздушни)	магла, јаке и интензивне падавине, снег, поледице, ледена киша, лед на рекама, пожари	Средња, али за ваздушни саобраћај висока
Грађевинарство (изградња путева и мостова, инжењеринг на водотоцима и језерима, високоградња...)	јак ветар и удари ветра, јаке падавине, мраз, електрична пражњења	Релативно ниска
Водопривреда	суше и поплаве	Релативно висока
Туризам	свако одступање од нормалног климатолошког циклуса или времена.	Средња

Те чињенице несумњиво указују на то да се нешто мора учинити у систему превентивне заштите и раног упозорења од ванредних ситуација и тако допринети ублажавању последица природних катастрофа. За правовремено реаговање на догађаје који су изазвани природним појавама и елементарним непогодама неопходно је праћење многих параметара и индикатора.

Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ) својом непрекидном службом дежурства прати, надгледа, мери и бележи највећи број тих параметара који могу указати на опасности које могу бити узрок настанка ванредне ситуације. Обавља и прогностичке анализе и о томе обавештава надлежне државне институције и информише јавност. У оквиру РХМЗ-а успостављен је метеоролошки и хидролошки осматрачки систем, као део система за рано упозорење од ванредних ситуација. Треба напоменути да осим РХМЗ-а, Републички сеизмолошки завод врши непрекидно праћење још једне природне појаве и то континуирано сталном службом дежурства прикупља податке и лоцира земљотресе са двадесет једном сеизмолошком станицом и преко централног аквизиционог система у Београду публикује на интернету.

Републички хидрометеоролошки завод је орган државне управе – посебна организација која обавља метеоролошке и хидролошке послове од интереса за Републику Србију. Поред осталог, према Закону о метеоролошкој и хидролошкој делатности обавља послове који су директно или индиректно везани за праћење појава које могу изазвати ванредне ситуације (Закон о метеоролошкој и хидролошкој делатности *Службени гласник РС 88/2010*).

Основна мисија РХМЗ-а је смањење последица природних катастрофа (http://www.meteoalarm.rs/ciril/misija_rhms_srbije.pdf, 02.03.2016. 22h), а одговоран је и за мерење, осматрање, прикупљање и обезбеђивање података, информација, продуката и услуга које се односе на време, климу и воде, као и на њихову примену у оним људским активностима које су под утицајем атмосферских и сродних појава. На тај начин знатно доприноси заштити становништва, материјалних добара од последица атмосферских појава и догађаја.

У оквиру РХМЗ-а формиран је посебан Сектор за хидрометеоролошки систем ране најаве и ваздухопловну метеорологију у оквиру којег се налази и посебно Одељење за метеоролошко бдење и ваздухопловну метеорологију, као и Центар за хидрометеоролошки систем ране најаве и упозорења, као и центри за метеоролошке и хидролошке ране најаве и упозорења у Новом Саду, Нишу и Краљеву. Они се сталном службом дежурства превасходно баве перманентним праћењем и идентификацијом опасних временских и хидролошких појава (дуготрајних и интензивних падавина, водостаја, олујним ветровима, итд.), учешћем у изради анализа и извештаја о појави метеоролошких и хидролошких елементарних непогода у земљи и региону. Поред тога, у РХМЗ је успостављен метеоролошки осматрачки систем са мрежом метеоролошких станица и метеоролошки осматрачки систем са мрежом хидролошких станица (Информатор о раду Републичког хидрометеоролошког завода РХМЗ 2015).

Може се закључити да у Републици Србији постоји, кроз сталну службу дежурства, успостављен оперативни хидрометеоролошки систем за најаву и упозорења. Преко овог система формулишу се и на време саопштавају информације о перспективама појаве и развоја неповољних и ризичних хидрометеоролошких феномена и догађаја битних за рано упозорење од опасности које могу бити узрок настанка и проглашења ванредне ситуације.

Имплементација механизма превенције и систем одбране

Ангажовање система одбране, а посебно употреба Војске Србије у ванредним ситуацијама, правно се заснива на Уставу Републике Србије, Закону о одбрани, Закону о Војсци Србије, Закону о ванредним ситуацијама, Правилу службе, Стратегији националне безбедности, Стратегији одбране, Доктрини Војске Србије и функционалним доктринама Војске Србије. Војска Србије је не само својом законском обавезом и трећом мисијом која јој је додељена, већ и доказано у пракси незаобилазни фактор у случајевима када је потребно спасавати људе и материјална добра у ванредним ситуацијама.

Систем одбране је део интегрисаног система за управљање ванредним ситуацијама, сходно својим надлежностима. Успостављени механизми превенције који се примењују у Војсци Србије за спречавање настанка ванредних догађаја, као и отклањања последица од ванредних догађаја, индиректно су и део општих механизма превенције за успешно функционисање система одбране у ванредним ситуацијама.

Министарство одбране, као управни оквир за рад Генералштаба и Војске Србије, својом организационом структуром природно прати и надлежности органа одговорних за ванредне ситуације. Министар одбране је члан Републичког штаба за ванредне ситуације, команданти и чланови команде оперативних састава су чланови покрајинских штабова и окружних штабова за ванредне ситуације, а команданти и чланови команди тактичког нивоа чланови су градских и општинских штабова за ванредне ситуације. Јединице Војске Србије одређене за помоћ и подршку остварују сарадњу са снагама одговорним за ванредне ситуације и по захтеву Републичког штаба, по захтеву, али и без захтева других органа државне управе увек пружају помоћ угроженом становништву. Задаци на којима се ангажују снаге Војске могу

се груписати у оквиру следећих целина: евакуација становништва; транспорт ваздушним, копненим и воденим путем; прихват и збрињавање становништва: обезбеђење воде, хране и средстава за смештај: деконтаминација; асанација терена; здравствено и ветеринарско збрињавање; инжењеријски радови; војно-полицијски послови (Јевтић Зоран и Роквић Вања 2014).

Система одбране, односно Војска Србије увек се брзо и ефикасно ангажује у активностима везаним за ванредне ситуације не зато што је то увек неопходно, већ зато што је то, по многим оценама, веома уређен систем, способан за брза ангажовања за испомоћ и подршку цивилним властима у супротстављању свим облицима угрожавања безбедности, па и у ванредним ситуацијама. Успостављени механизми превенције на свим нивоима без сумње би брзо били имплементирани и у систем одбране.

Систем одбране је организована и уређена целина, а да би се његови капацитети још боље искористили, а посебно расположиви капацитети Војске Србије, потребно је у наредном периоду решити одређени број питања која се односе, пре свега, на следеће:

- успостављање стандардних оперативних процедура између свих учесника;
- усклађивање активности са Сектором за ванредне ситуације МУП-а;
- нереална очекивања и реалност захтева који се упућују Војсци Србије;
- правовременост размене информација;
- застарелост средстава и опреме;
- улагање у развој материјалних ресурса који се могу ангажовати у више мисија;
- велики утрошак ресурса без адекватних занављања;
- ангажовање ресурса Војске само као помоћ цивилним органима;
- недостатак програма обуке у делу посебних садржаја који се односе на ангажовање у ванредним ситуацијама (*Исто*).

У току проглашене ванредне ситуације постоји воља и жеља свих на спасавању становништва и материјалних ресурса, спречавању непосредне опасности, као и на отклањању последица од догађаја који су довели до ванредне ситуације. Међутим, треба заокружити постојећи систем, почевши од законске регулативе, а посебно у делу превенције, јер још увек много ствари зависи од способности појединаца – руководилаца и директних доносилаца одлука, као и умешности, знања и воље непосредних извршилаца на терену.

Досадашња пракса је показала позитиван ефекат учешћа система одбране у помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама. То се посебно односи на ангажовање расположивих ресурса Војске Србије у ванредним ситуацијама, као и ангажовања командних структура у раду штабова за ванредне ситуације. Међутим, треба радити на стварању интегрисаног система управљања ванредним ситуацијама у који би био укључен и систем одбране. Постоје позитивни трендови и пракса у усаглашавању процедура за ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама, посебно за потребе Републичког штаба за ванредне ситуације. Међутим, потребно је нормативно, организационо и функционално доградити систем националне безбедности, како би могао ефикасно да одговори на све изазове и задатке који се пред њега постављају. На тај начин би се и механизми превенције успешно интегрисали за успешно функционисање система одбране у ванредним ситуацијама.

Закључак

Структуру система одбране чине органи законодавне и извршне власти, Војска Србије, цивилна одбрана и други субјекти значајни за одбрану. Улога законодавне власти у ванредним ситуацијама јесте да створи законске основе за правовремено реаговање у ванредним ситуацијама када извршна власт има кључну улогу.

Према Стратегији одбране Републике Србије, трећа мисија Војске Србије односи се на подршку цивилним властима у супротстављању претњама безбедности. То се односи и на угрожавање безбедности услед елементарних или природних непогода, као и техничко-технолошких и других несрећа. Поред тога, Војска Србије је стално укључена у систем заштите и спасавања.

Механизми превенције су део прокламованог интегрисаног система за реаговање на ванредне ситуације, првенствено ради смањења ризика од елементарних и других непогода и ефикаснијег управљања догађајима у ванредним ситуацијама. Суштина превенције је спречавање или умањење нежељених ефеката и последица по становништво, животну средину, материјална и културних добра. У раду је приказано више сегмената механизма превенције који су успостављени у Републици Србији, али нису, у мери у којој је то потребно, интегрисани у јединствени систем за управљање у ванредним ситуацијама.

За успешно функционисање система одбране у околностима проглашене ванредне ситуације механизми превенције имају своју значајну улогу која се огледа у томе да успостављени механизми позитивно утичу на правовременост и успешност реаговања. Поред тога, у оквиру система одбране, а посебно у оквиру Војске Србије, постоје механизми превенције који се примењују ради спречавања ванредних догађаја, као и отклањања последица од ванредних догађаја, првенствено кроз стални систем дежурства, преко којег се прикупљају и размењују информације значајне за одбрану земље. Многе од тих информација могу се користити у систему раног упозорења од опасности, као једног од механизма превенције.

У раду је указано да је успостављање ефикасних механизма превенције у оквиру интегрисаног система за функционисање у ванредним ситуацијама и управљање у свим другим хитним случајевима једна од области коју треба уредити, како кроз законодавни оквир, тако и у пракси. Уређење ове области је у интересу Републике Србије, што подразумева ефикасно коришћење свих расположивих капацитета на превенцији, реаговању и отклањању последица од ванредних ситуација. Тиме би и систем одбране имао боље дефинисану и законом одређену улогу у оквиру механизма превенције, а, са друге стране, успостављени механизми превенције позитивно би утицали на функционисање система одбране у ванредним ситуацијама.

Уређеност ове области је битан елемент који ће се ценити у процесу прикључења Европској унији. Компатибилност и интероперабилност механизма превенције и примена дефинисаних заједничких стандарда биће један од транспарентних показатеља успешности процеса прикључења. Изградња интегрисаног система управљања ванредним ситуацијама и рационално и организовано ангажовање свих постојећих капацитета и система државе, па тако и система одбране, од великог је значаја за адекватно реаговање у ванредним ситуацијама.

На крају, може се закључити да Република Србија има искуства са већ успостављеним механизмима превенције и њиховом применом у ванредним ситуацијама. Међутим, процес интегрисања механизма превенције није у потпуности успостављен, тако да је пред друштвом и државом одговоран задатак да уреде ову област, како кроз законодавни оквир, тако и у спровођењу већ постојећег законодавног оквира, стратегија и планова који регулишу област ванредних ситуација и ангажовања система одбране у ванредним ситуацијама.

Литература

[1] Byrne, Byrne. and Baden, Sally. 1995. 'Emergencies and Humanitarian Assistance', Report European Commission. Brussels: Institute of Development Studies.

[2] Community early warning systems: guiding principles. 2014. Geneva: *International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies*.

[3] David, Alexander. 2002. *Principles of Emergency Planning and Management*. New York: Oxford University Press.

[4] Developing early warning systems: A Checklist, International Strategy for Disaster Reduction, UN/ISDR

[5] Study on Economic Benefits of RHMS of Serbia. 2008. Washington: *The World Bank*.

[6] Valeri, Ratchev. 2009. *Governance, Management, Command, Leadership: Setting the context for studies of defence management*.

[7] Аврамовић, Драгутин и Симовић, Дарко. 2012. *Ванредно стање и ванредне ситуације у Републици Србији – (не)оправдани дуализам.*, Нови Сад: *Култура полуса – часопис за неговање демократске политичке културе*.

[8] Вујаклија, Милан. 1970. *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.

[9] Вуруна, Младен, Бакрач, Саша, Ђешевић, Милутин, Милановић, Мишко. 2012. Београд. *Заштита животне средине*. Медија центар Одбрана.

[10] Ђармати, Шимон и Јаковљевић, Владимир. 1996. *Цивилна заштита*. Београд: ИП Студентски трг.

[11] Закон о ванредним ситуацијама. Београд: *Службени гласник РС 111/2009, 92/2011, 93/2012*.

[12] Закон о одбрани. Београд: *Службени гласник РС" број 116/2007, 104/2009, 10/2015*.

[13] Закон о изменама и допунама Закона о одбрани. Београд: *Службени гласник РС 10/2015*.

[14] Закон о метеоролошкој и хидролошкој делатности. Београд: *Службени гласник РС 88/2010*.

[15] Информатор о раду Републичког хидрометеоролошког завода. 2015. Београд: *РХМЗ јун 2015*.

[16] Јаковљевић, Владимир. 2009. *Значај борбе против ванредних ситуација*. Београд: *Међународни научни скуп „Ванредне ситуације” – зборник радова*.

[17] Јевтић, Зоран. и Роквић, Вања. 2014. *Цивилно-војна сарадња и ванредне ситуације*. Београд: *Полис 8/2014*.

[18] Каровић, Самед. 2014. *Кризни менаџмент*. Београд: Медија центар Одбрана.

[19] Каровић, Самед. и Комазец, Ненад. 2014. *Управљање кризним ситуацијама*. Београд: *Нови гласник 2/2014*.

[20] Ковач, Митар. и Стојковић, Дејан. 2009. *Стратегијско планирање одбране*. Београд: ВИЗ.

[21] *Мала енциклопедија – друга књига*. 1959. Београд: Издавачко предузеће Просвета.

[22] Милосављевић, Богољуб. 2014. *Концепцијске поставке система заштите и спасавања, предлози за преиспитивање*. Београд: Полис 8/2014.

[23] Мишовић, Слободан и Ковач, Митар. 2006. *Системи одбране*, Београд: Факултет цивилне одбране.

[24] Млађан, Драган, Цветковић, Владимир. и Величковић, Милош. 2012. *Систем управљања у ванредним ситуацијама у Сједињеним Америчким Државама*. Београд: Војно дело, пролеће/2012.

[25] Нај, Џозеф. 2006. *Како разумевати међународне односе*. Београд: Стубови културе.

[26] Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама. Београд: *Службени гласник РС 86/2011*.

[27] Стратегија националне безбедности Републике Србије. Београд: *Службени гласник РС 116/2009*.

[28] Стратегија одбране Републике Србије. Београд: *Службени гласник РС 88/2009*.

Интернет адресе:

http://www.ais.unwater.org/ais/Serbia_CountryReport.pdf, 01.02.2016. (17h)

http://www.meteoalarm.rs/ciril/misija_rhmz_srbije.pdf, 02.03.2016. (22h)

http://www.meteoalarm.rs/ciril/stete_od_prirodnih_katastrofa.pdf, 01.02.2016. (21h)

<http://www.novimagazin.rs/vesti/maric-preventiva-najslabiji-deo-sistema-vanrednih-situacija>, 04.05.2015. (19h)

<http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/HTML/organizacija.html>, 09.03.2016. (15h)

<http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/CENTAR%20ZA%20HITNE%20POZIVE%20112.html>, 30.03.2015. (09.30 h)

<http://prezentacije.mup.gov.rs/sektorazastituispasavanje/CENTAR>, 27.02.2016. (22h)

<http://www.sepa.gov.rs/index.php>, 19.02.2016. (21h)

<http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=258718>, 18.02.2016. (18h)

МЕДИЈИ И САВРЕМЕНА УЛОГА ВОЈСКЕ У УПРАВЉАЊУ И САНИРАЊУ КРИЗНИХ СИТУАЦИЈА

Владимир Баровић
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

У раду се дефинишу и одређују кризне ситуације са медијског аспекта, као специфични процеси и појаве које могу нанети велике губитке заједници. Затим се разматра улога и значај Војске Србије у решавању, управљању и санирању кризних ситуација, код нас и у региону. Посебно се разматра улога војске у новој стратегији одбране, која као приоритете оружане силе наводи, поред одбране земље и мировних мисија, решавање кризних ситуација, које могу угрожити имовину и безбедност становништва на територији Републике Србије.

Кључне речи: *Војска Србије, медији, кризне ситуације, управљање, стратегија, санирање*

Увод

Војска је у ближој прошлости код нас посматрана као организован систем одбране који има примарни задатак да делује као фактор одвраћања у случају ратних сукоба вишег или нижег интензитета. Од идеје општенародне одбране, која је подразумевала наоружани народ, до савременог поимања војске као потпуно професионалне и високо обучене силе, прошло је доста времена, али су се измениле и различите околности и елементи који утичу на доктрину одбране. Од војске која је у време СФРЈ имала скоро 250.000 припадника данас оружану силу чини много мање припадника, јер су сукоби код нас и у свету показали да у савременом систему ратовања победу доноси техника, технологија и медији, а не бројно стање тенкова и топова. У том савременом поимању система одбране медији су веома важан, готово незаобилазан сегмент, а војска је добила задатке који, поред класичне одбране, подразумевају учешће у мировним мисијама и помоћ становништву у кризним ситуацијама, што спада у тзв. другу и трећу мисију Војске Србије.

Било би неправедно навести да се војска бивше СФРЈ није одазивала у критичним тренуцима за становништво, јер војници су били први на насипима када су претиле поплаве, у акцијама гашења пожара, помагали су грађанима при евакуацијама и сл. То се може прецизно утврдити на основу анализе штампаних медија који су излазили у СФРЈ, јер су у њима управо припадници ЈНА у свим кризним ситуацијама имали видну улогу у новинарским текстовима, репортажама и извештајима. На-

ведимо само примере спасавања повређених у великом земљотресу који је погодио Скопље 1965. године, поплаве у Војводини или земљотрес који је разорио црногорско приморје 1978. године, и низ других великих катастрофа у којима је војска била прва у пружању директне помоћи пострадалом становништву.

Треба нагласити да је некадашња ЈНА имала респектабилна средства и јединице ангажоване у мировним мисијама широм света, а у појединим операцијама УН, учествовали су читави батаљони те војске (Синај). Након распада СФРЈ, због општепознатих прилика, војска није учествовала у мировним мисијама, али је тамо где је могла узела учешће у помагању народа када је реч о кризним ситуацијама. Може се констатовати да постоји одређен континуитет сарадње цивилних и војних власти, односно добра традиција да војска помаже грађанима у ситуацијама у којима је та помоћ најпотребнија. Осим што је тај вид помоћи доказ високе хуманости припадника војске, треба нагласити да је такав потез, уз медијско ангажовање на извештавању из кризних ситуација, важан при изградњи позитивног имиџа војске, која је први пут у новој историји професионална, односно служење у јединицама је добровољно. Баш у тој визури добре сарадње медија, војске и грађана на кризним ситуацијама треба пронаћи добар модел за изградњу поверења, али и позитивне медијске слике о војсци која има вољу, знање и средства да помогне цивилном становништву у тешким ситуацијама. Да би се сагледала улога војске у решавању кризних ситуација треба експлицитно објаснити шта су кризне ситуације и како се дефинишу.

На основу истраживања покрајинског јавног сервиса које смо наменски спровели на тему кризних ситуација, установили смо да су у ауторским извештајима највише заступљени органи и институције медицинских служби (хитна помоћ, ургентна хирургија, ортопедија и сл.) са 50%, док се извештачи у мањој мери, као извору информација, обраћају полицији и локалним властима (12,5%) (Баровић, 2008:28). Службе медицинске помоћи у кризној ситуацији јесу примарни извор информисања, али је за ауторске извештаје неопходно наводити више извора, што се у случају посматраног корпуса није примењивало. У агенцијским вестима републичка власт је присутна са 23,1%, невладине организације и грађани са 15,4%, док су међународни фактори заступљени са 7,7%. У обрађеним агенцијским вестима полиција је присутна са 31,8%, међународне снаге цивилне заштите са 27,3%, а **војне снаге са 18,2%**, међународне невладине организације са 13,6%, док су хуманитарне организације (Црвени крст и сл.) присутне са 4,5% (Баровић, 2008:29).

Висок проценат међународних фактора приметан је због спољнополитичке провенијенције агенцијских обрађених вести које углавном третирају тероризам, демонстрације и сличне кризе. Треба нагласити да је укрштањем жанрова уочен недостатак у смислу консултовања стручњака и експерата које РТВ веома ретко позива, а приметан је и недостатак невладиних организација које стручно и компетентно прате одређена подручја кризних ситуација (саобраћајне незгоде, непогоде, експлозије, еколошке катастрофе и сл.).

Наведено медијско истраживање које је континуирано изведено по методи слушајног извора показало је да војне снаге имају висок проценат учешћа у санирању и управљању кризним ситуацијама, са чак 18,2%, што је значајна партиципација у укупном проценту субјеката. Чињенице указују на то да је и у модерном систему одбране Војска нашла значајно место у решавању кризних изазова, јер осим Сектора

за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова, Војска Србије једина има капацитете, опрему и обучене кадрове за решавање највећих кризних изазова, као што су поплаве, велики пожари, еколошки акциденти, терористички напади и сл. Због наведених разлога битно је анализирати кризне ситуације са аспекта медија, као комплексан феномен, и сагледати место војске у тим изазовима који се, као опасна претња, могу поставити пред наше друштво, регион и ширу заједницу.

Кризне ситуације, медији и војска

Кризне ситуације подразумевају неко насиље, одређену силу, људску или природну, која утиче на живот и имовину одређене заједнице. У суштини, то одређење је са логичког аспекта у потпуности исправно, јер не постоји криза без неких видова насиља, било да је физичко, системско, психичко, настало услед деловања природних сила, тектонских поремећаја и сл. Управо у том сегменту може се наћи заједничка тачка медија, војске и криза, јер је војска не само опремљена већ и обучена да се супротстави сили и то не само оној која долази од људског фактора већ и природним непогодама и сл.

Људско насиље присутно је од настанка цивилизације, а, како Ерик Хобсбаум примећује, ма колико се цивилизован човек томе противио, чини се да ће увек тако и бити. „Либерална реторика никада није успела да схвати да ниједно друштво не функционише без одређеног степена насиља у политици, чак и у квазисимболичком облику попут штрајкачких стража или масовних демонстрација, и да насиље има разне нивое и правила, као што то зна свако у друштвима где је оно део ткива друштвених односа, и на шта Међународни Црвени крст стално покушава да подсети варваризоване зарађене стране двадесет и првог столећа” (Хобсбаум, 2008: 36).

Добар пример злоупотребе медија у ширењу мржње и позиву на насиље даје Грахам Спенсер који истиче значај медија за подстицање насиља у сукобима широм света: „Унутар Руанде на пример, радио странице као што је Радио Руанда и радио 'Mille Collines' играле су кључну улогу у ширењу страха и мржње и биле су проверени инструмент за оркестрирано убијање” (Spencer, 2005: 76).

Ако се пође од тога да у самом појму кризе постоји неко насиље треба нагласити да је у томе садржана и одређена претња, без обзира на то да ли се она односи на економску кризу или напад уличних хулигана. Криза се може одредити на основу више елемената, али једна од дефиниција гласи: „Криза је дефинисана као наговештај претње који ће имати негативне последице ако не буде управљана исправно” (Coombs, 2007:5). Комбс сматра да постоје три врсте кризе које могу да утичу на: јавну безбедност, финансијски губитак и губитак угледа.

Дакле, криза је опасно, неочекивано стање за које је потребан озбиљан менаџмент да се превазиђе. Енрико Кварантели пореди кризни менаџмент са војном стратегијом коју једину сматра адекватном за сузбијање тих ванредних, изненадних догађаја (Quarantelli, 1986). Та компарација у кризним ситуацијама је честа, јер амерички новинар Ерик Ландквист који је писао о урагану „Катарина” у антрфилеу „Како дефинисати катастрофу” каже: „Такође сам добио неколико е-мејлова од припадника војске који су ми саветовали да ако заиста желим да нешто сазнам о кри-

зном планирању, морам кренути у извештавање из ратног подручја” (Lundquist, 2008: 36). Када полемише о кризама Кварантели, правећи сличан осврт, истиче: „То је подручје тактике. Ако то упоредимо, добро планирање катастрофе укључује генералну стратегију која води у припрему за неочекиван, хитан позив заједнице” (Quarantelli, 1986:69).

Цитирани аутори на директан начин истичу колико је за управљање и само разумевање појма кризних ситуација, чак и са спектра медија, важно познавање система одбране и како се војна тактика пореди са кризним менаџментом. Управо у тим сегментима налазимо могућност да се елементи из модела управљања војском примене на управљање кризним ситуацијама. Управо у тим ситуацијама долази до изражаја значај јасног командног ланца, улога брзог реаговања, коришћење средстава везе, обучености кадрова за кризне ситуације и добро познавање опреме и технике, што су све елементи који спадају у спектар војних знања и вештина.

Са аспекта државних органа кризна ситуација подразумева два елемента: како насиље, тако и претњу, што се огледа у постулату да је кризна ситуација „... сваки догађај у којем су угрожени људски животи односно материјална покретна и непокретна добра” (Валић Недељковић, 2007:6). Кризна ситуација представља значајан феномен за низ наука, па се може дефинисати на разне начине и према низу елемената који су карактеристични за различита подручја деловања у заједници.

Подела кризних ситуација

Кризна ситуација има за основу изненадни догађај и процес – кризу која је одређује, управља и доноси јој све важне карактеристике. Зато треба посматрати кризе у ширем контексту, које је разврстао и одредио Комбс према атрибутима одговорности у кризи, односно степену утицаја људског фактора на тај феномен (Coombs, 2007). Чињеница је да било који орган власти тешко може да утиче на појаву земљотреса, али зато може на појаву еколошке катастрофе или поплаве, тако што ће инсистирати на поштовању свих процедура и одговорно се понети према ситуацији.

Комбс је прву групу криза одредио као минималну кризну одговорност и назвао их *кризама жртви* у које спадају: природне катастрофе, кризе гласина, кризе на послу (напад на сајт и сл.) и кризе произишле из *лакости/зле* намере (намерна штета коју су проузроковале особе ван или унутар организације, система или државе).

Следећи Комбсов елемент су *инцидентне кризе*. Оне подразумевају ниску кризну одговорност надлежних, а деле се на кризе изазване претњама/изазовима, кризе изазване техничком грешком и повреде услед производне грешке. Велика кризна одговорност надлежних према тој подели је код криза изазваних људском грешком (индустријски инциденти, еколошке катастрофе...), криза изазваних људском грешком у производном процесу (услед људске грешке производ је потенцијално опасан –нуклеарни продукти и сл.) и кризе услед организационих пропуста (менаџмент је превидео неке акције услед чега избија криза). Поменути аутор је истакао да је фокус многих истраживања однос између врста кризне одговорности и претње за репутацију неке компаније, организације или заједнице. При одређењу кризних ситуација има више мишљења о њиховој природи, па је кризе у системима мо-

гуће одредити као: „Ситуацију суочавања лицем у лице са индивидуалним, групним и организационим изазовима које су немоћни да савладају по нормалним, рутинским процедурама при чему се у ситуацији стреса стварају брзе промене у раду” (Millar, 2004: 147). По Ден Милару кризне ситуације могу се поделити на:

1. силе природе, као што су урагани, земљотреси и епидемије;
2. намерни акти, који су последица грешака, постављања бомби, претњи или узимања талаца;
3. ненамерни акти, као што су експлозије, пожари и изливање хемијских материја.

Евакуација угрожених цивила из Обреновца у мају 2014. године коју врше припадници Ваздухопловства Војске Србије (преузето са сајта Министарства одбране Р. Србије http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=6609)

За све наведене елементе Миларове поделе можемо рећи да су кризни изазови које је веома тешко могуће санирати без ангажовања већег броја људства и технике, у чему је војска значајан, а понекада и незаобилазан чинилац. Нису само теоретичари и стручњаци давали дефиницију ванредне или кризне ситуације већ су и неки новинари покушали да сагледају тај проблем са аспекта медија, па се тако Мирослав Микуљанац у исто време пита и даје одговор на посматрану тему: „Шта су заправо медијске ванредне ситуације? Најкраће речено, то су они догађаји за које дан раније нисмо могли бити сигурни да ће се десити, а о којима ће људи и дан касније желети да добију много додатних и детаљних информација. То су нажалост, најчешће велике несреће, природне катастрофе али и велике демонстрације, међусобни сукоби великих скупина људи, сукоби људи и полиције, ратни окршаји, разне врсте оружаних обрачуна, трка, губитак па чак и сахрана” (Микуљанац, 2007).¹ То је

¹ Микуљанац Мирослав. Ванредне ситуације: Организујте ефикасан новинарски тим, 2007. (текст доступан на интернет адреси: www.netnovinar.org/netnovinar/dsp_page.cfm?pageid=512&articleid=9279&urlsectionid=1375&specialsection=ART_FULL)

само почетак одређене кризне ситуације, али не и читава криза, која може веома дуго трајати и манифестовати се у разним облицима.

Кризне ситуације тиме су дошле до експлицирања онога што је покретач сваке кризе и од чега у знатној мери зависи извештавање медија, а то је логички циклус кризе. Више аутора (Combs, 2007; Quarantelli, 1986) износи тезу да свака криза поседује одређене фазе које су сличне у свим кризним ситуацијама, јер имају карактеристичан след догађаја: 1. период најаве или наговештајно време, 2. период видљивог настанка, 3. развој и ескалацију, 4. период смањења кризе и 5. завршетак кризе када се она више не испољава (изузимајући њене последице). Војска и друге институције за кризно реаговање реагују у тренутку када је криза видљива и лако уочљива, а затим прате све елементе до санације и истраживања последица, тј. утврђивања конкретне одговорности надлежних за кризу.

Ангажовање војске и животни циклус кризе

Војска реагује на санацији кризне ситуације тек када је надлежне цивилне и војне власти ангажују, тј. након потребних наређења процењује се ситуација, организују штабови за праћење кризе, организују јединице, излази се на терен и приступа санацији. У зависности од природе кризне ситуације, ангажоваће се посебне јединице, јер, на пример, ако имамо еколошки инцидент са изливањем отровних или радиоактивних материја ангажоваће се АБХО јединица, ако је у питању поплава на терен излази инжињеријска формација и припадници Речне флотиле, док ће се за евакуацију становништва користити моторизоване јединице и сл.

Евакуација угрожених цивила из Обреновца у мају 2014. године коју врше припадници Речне флотиле Војске Србије (преузето са сајта Министарства одбране Р. Србије http://www.mod.gov.rs/sadržaj.php?id_sadržaja=6609)

Одређивање појма и дефинисања кризе било би непотпуно ако не би изнео животни циклус кризе који је Стивен Финк поделио на: најаву кризе (Prodromal Crisis), акутну фазу кризе (Acute Crisis), хроничну фазу кризе (Chronic Crisis) и фазу решавања/санирања кризе (Crisis Resolution) (Финк, 1986:62). Војска, као фактор решавања кризе, активно учествује у свим фазама, осим у првој која је латентна (слично је и са медијима који се ангажују углавном у другој фази), а одговорна лица, било да се ради о носиоцима јавних функција или менаџерима компанија, понекад у првој фази покушавају да прикрију кризну ситуацију, што се не може сматрати позитивним начином управљања.

Ако се сложимо са великим бројем аутора који сматрају да је криза и кризна ситуација сложен, непредвидљив и тешко контролисан процес, појава или акт, може се закључити да се за такве феномене морају обезбедити велике снаге свих сегмената друштва, како би се криза исправно санирала.

Сматрамо да је појам и дефиниција кризе и кризне ситуације која је дата, прихватљив за припаднике оружане силе који ту појаву треба да перципирају и разумеју као значајан професионални изазов, али истовремено и као безбедносни ризик. Са аспекта установа и јединица војске које су ангазоване може се рећи да свака кризна ситуација има следеће фазе и елементе:

1. добијање непроверене информације о постојању кризне ситуације;
2. потврда информације, издавање наређења од стране претпостављених команди и излазак ангажованих снага, тј. јединица на терен;
3. техничко-професионална обрада кризне ситуације;
4. праћење секундарних елемената кризе и дугорочних безбедносних последица које из ње произилазе;
5. ротација ангажованих команди и јединица на кризној ситуацији;
6. анализа кризне ситуације и ангажовања јединица и команди уз извлачење препорука за евентуално поновно ангажовање.

Сарадња војске и медија на кризној ситуацији – изјава старешине ангажованог на смештају угрожених цивила у војни објект (преузето са сајта Министарства одбране Р. Србије http://www.mod.gov.rs/sadržaj.php?id_sadržaja=6705)

Важно је истаћи да медији имају веома важну улогу у сарадњи са војском на исправном управљању кризне ситуације, зато што се путем медија могу слати информације грађанству, како у угроженом подручју не би дошло до ширења панике, дезинформација и непроверених гласина. Медији имају одлучујућу улогу у сарадњи са јединицама и командама војске које су ангажоване на угроженом терену, јер војска може набавити средства (чамци, хеликоптер, теренска возила) без којих је немогуће обавити новинарски задатак, тј. извештавати са угроженог подручја. Снимање кадрова из ваздушног простора немогуће је без употребе дрона или хеликоптера, док је у време поплава тешко направити добре кадрове и снимити најугроженије тачке без употребе чамца и других пловила у чему се огледа неопходност сарадње ангажованих јединица војске и медија, уз поштовање свих етичких постулата новинарске објективности у извештавању.

Свака кризна ситуација коју пратимо захтева од штаба за санацију напоран рад у циљу праћења свих њених фаза што у значајној мери зависи од низа фактора који се могу поделити на:

1. број жртава и непосредно повређених/угрожених лица,
2. врсту кризе и могућност ескалације,
3. географску удаљеност и распрострањеност (пожара, поплаве, земљотреса),
4. краткорочне или дугорочне последице које она оставља по заједницу,
5. начин испољавања и интензитет,
6. ниво потребне заштите становништва (еколошки инцидент),
7. евентуалну потребну евакуацију и смештај угрожених.

*Ангажовање припадника Војске Србије на санирању кризне ситуације
(преузето са сајта Министарства одбране Р. Србије
http://www.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=6608)*

Животни циклус једне кризе за јединице и команде ангажоване на санирању кризе почиње у моменту када добију прву информацију/наредбу о њеном постојању, иако постоји могућност да криза траје дуже време. Чим постоје потребне информације од надлежних установа и органа, следећа фаза је провера прве информације у смислу потребног обима ангажованих средстава и људства, након чега се издаје наређење и ангажоване јединице излазе на терен, тј. позиционирају се тако да могу пратити и санирати кризу у потребном обиму. У зависности од природе кризе, расположивих средстава и обима ангажовања организује се рад и живот на терену, а поред класичних логистичких радњи потребно је организовати санитарску подршку, ротацију људства и низ других активности.

Најважнији елемент је координација са осталим установама које се баве санирањем кризе, као што је Сектор за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова, локални кризни штабови и органи локалне самоуправе, водопривредна предузећа и сличне организације. Иако је војска неупоредиво организованији и сложенији систем, у кризним ситуацијама је упутно сарађивати и са волонтерским удружењима, као што су ловачка друштва, планинарска удружења, аеро-клубови и сл., јер поред тога што се не ради о професионалцима, те структуре добро познају територију, конфигурацију терена, могућност алтернативних комуникација и саобраћајница које нису учртане и сл. Њих не треба маргинализовати, већ ангажовати и организовати локалне капацитете за превазилажење кризне ситуације уз ослањање на своје људство, технику и команде као носиоце управљања кризом.

Графички приказ – комуницирања у кризној ситуацији

У зависности од одлуке надлежних органа, кризну ситуацију је потребно испратити и у њеним секундарним облицима испољавања, посебно ако се ради о великим кризама које остављају значајне последице на здравље и живот људи који нису били директно угрожени. То је посебно важно ако се ради о еколошким инцидентима, нуклеарном отпаду и сличним кризама које остављају трајне последице.

У ланцу комуницирања кризне ситуације увек постоји тростепена интеракција на линији војска–криза, војска–становништво и војска–медији. У првом комуникационом ланцу војска се ангажује на управљању и санирању кризне ситуације, а у другом сегменту је упућена на сарадњу и помоћ становништву и цивилним структурама. На крају, медији уобличавају своје извештавање на месту кризе са информацијама и чињеницама које се сакупљају од надлежних служби (у овом случају команди и портпарола јединица овлашћених да пружају информације) да би тако уобличен финални медијски производ – вест, извештај, прилог, живо укључење и друго – пласирали конзументима информација.

Треба нагласити да је важно навести и фактор ризика који је неизоставни елемент посматрања кризних ситуација, јер увек постоји ризик за припаднике Војске који се ангажују на кризама. Ризик је често спомињана реч која подразумева излагање већој или мањој опасности. „Ми одвајамо кризе и ризик зато што верујемо да је ризик природни део живота а кризу можемо заобићи. Природно неки људи живе са више ризика од осталих. На пример неки људи су изабрали да живе поред нафтне рафинерије, на обали где има урагана или подручју подложном шумским пожарима” (Ulmer, Sellnow, Seeger, 2007:8). У свакој кризној ситуацији у значајној мери је присутан ризик за безбедност, понекад и живот припадника ангажованих јединица и команди. Експерти за кризно комуницирање извели су формулу за рачунање ризика која, према ауторки Аманди Рипли (Ripley, 2008:33), гласи:

$$\text{Ризик} = \text{Вероватноћа} \times \text{Последице}$$

Иста ауторка сматра да је то основна формула за рачунање ризика, док би нешто сложенија укључивала следеће елементе:

$$\text{Ризик} = \text{Вероватноћа} \times \text{Последице} \times \text{Страх/Оптимизам}$$

Наравно, ради се о оквирном покушају да се ризик преведе у оквире математике, али је чињеница да се ради о свакодневном изазову, јер како примећују Улмер, Селнов и Сејџер: „Ризик је свакодневно уз наше животе. Ваздух који дишемо, вода коју пијемо, ауто који возимо, и зграде у којима живимо, све носи неке елементе потенцијалног ризика за нашу добробит” (Ulmer, Sellnow, Seeger, 2007:154).

Треба нагласити да смо извели оквирну поделу кризних ситуација са аспекта *трајања* на следећи начин:

- прва фаза кризне ситуације траје од 12 до 24 часа;
- друга фаза кризне ситуације траје од 24 часа до месец дана;
- трећа фаза кризне ситуације траје до шест месеци;
- криза дугог трајања је константа за једно подручје (Источна обала, Дарфур, Кавказ, ...).

Та подела не мора увек бити симетрична у кризним ситуацијама, већ је дата као оквир, ради лакшег одређивања трајања кризе. Припадници Војске који раде на санирању и праћењу кризне ситуације налазе се на посебном испиту, јер се у кризним ситуацијама на тест стављају сва знања, обученост и способности као императивни елемент професионалца. Слична је ситуација и са медијима, односно са члановима новинарских екипа које треба да буду сталожене и истрајне, при чему треба да поседују велику физичку кондицију за праћење одређене сложене кризне ситуације. Тада су новинари на сталном испиту професионалне новинарске етике, јер у свакој кризи тај елемент има посебан значај (неопходно је да новинар извештава брзо, непристрасно и објективно).

Закључак

Може се констатовати да је улога војске у савременом систему координираног одговора на кризне ситуације значајна из више разлога. Први разлог је њена структура, обученост и опремљеност да правовремено, систематски, брзо и прецизно обави све радње које ће утицати на заустављање, управљање и санирање кризне ситуације, која је вишеслојан и сложен изазов, који се поставља пред локалну заједницу, регион или читаву земљу. Други елемент је садржан у мисији Војске која је јасно утврђена и прецизирана Стратегијом одбране и другим актима који предвиђају да Војска, поред класичне улоге у одбрани земље и учешћа у мировним мисијама, треба активно да учествује у санирању кризних ситуација, што је најдиректнији облик помоћи цивилном становништву. Она има капацитете и технику за управљање кризним ситуацијама великог обима, за шта је потребан велики број радних машина и превозних средстава, а уз то поседује логистичка средства, санитарске јединице, као и мобилна насеља, која у првом налету кризе могу бити прихватни центар за пострадао становништво (шатори, покретна кухиња, организација здравствене заштите – пољска болница и сл.).

*Припадници АБХО јединице врше дезинфекцију објекта након поплаве у Обреновцу
(Извор: РТВ http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/cuckovic-za-obnovu-nekoliko-desetina-miliona-evra_492836.html)*

Један од разлога неопходности ангажовања Војске на управљању и санирању кризних ситуација огледа се и у јасном и добро организованом командном ланцу у којем се тачно зна који старешина је задужен за одређену радњу, односно која јединица или састав има одређени задатак у санирању кризе. То је битно, јер се штеди време, организују и координирају снаге за решавање кризе, док је у цивилним структурама могуће дуплирање наређења, неактивност и тромост у реализацији задатака и сл., за шта има одређених примера у пракси.

Иако има ставова и теоријских приступа који фаворизују друге структуре и решавању кризних ситуација, сматрамо да је у управљању и санирању великих кризних ситуација, где су угрожене значајне површине територије и велики број грађана, улога Војске од највећег значаја. За кризе које су велике по обиму испољавања и угрожености цивила, војни капацитети су од највећег значаја и зато ће помоћ Војске бити и у будућности од највећег значаја. Иако је доживела значајну трансформацију и професионализацију, њена традиционална улога непосредне помоћи становништву у време кризних ситуација остаће непромењена и она ће и даље имати запажено место у домену управљања и санирања кризних ситуација.

Са друге стране, потребно је истаћи незаобилазну улогу и значај медија у савременим системима управљања кризним ситуацијама. Медији треба да сарађују са Војском, јер су на терену упућени једни на друге, али у тој интеракцији сваки субјект треба да задржи своју професионалну и етичку дистанцу и независност. Војска може да помогне новинарској екипи, али не може и не сме да утиче на њен рад и процес извештавања. Истовремено, медијска екипа треба да извештава објективно и етички утемељено о ангажовању Војске на санирању кризе, али не треба да се меша у ангажовање јединица на терену и остале стручне аспекте. Обострано корисна сарадња треба да буде заснована на разумевању, кооперативности и високом професионализму новинара, али и припадника војске, тако да санирање кризне ситуације и помоћ угроженом цивилном становништву буде апсолутни приоритет. Свака кризна ситуација је озбиљан изазов и прави испит за спремност, етичност, стручност и способност реаговања медија и новинара, али и свих осталих елемената у ланцу санирања кризне ситуације, у којем Војска заузима веома видно и значајно место, посебно када се ради о кризним ситуацијама које су велике по броју угрожених лица и објекта, те по интензитету и сложености.

Извори и литература:

[1] Баровић Владимир, Теоријски оквир ангажовања електронских медија у кризним ситуацијама, МИОКО, 2/3, септембар 2008, 20 – 32.

[2] Хобсбаум Ерик, Глобализација, демократија и тероризам, Архипелаг, Београд, 2008.

[3] Spencer Graham, The Media and Peace, From Vietnam to the "War of Terror", Palgrave MacMillan, New York, 2005.

[4] Coombs W. Timothy, Ongoing crisis communication: Planning, Managing, and responding, Sage, Los Angeles, 2007.

[5] Quarantelli L. Enrico, Disaster Crisis Management, Disaster Research Center, University of Delaware, Delaware, 1986.

[6] Lundquist Eric, What Katrina left behind, Eweek, 36-37., 21.07.2008.

[7] Валић Недељковић Дубравка, Извештавање у кризним ситуацијама – општи преглед, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.

[8] Millar P. Dan (2004), Responding to Crisis (A Rhetorical Approach to Crisis Communication, Lawrence Erlbaum Associates Publishers Mahwah, New Jersey, London, 2004.

[9] Микуљанац Мирослав, Ванредне ситуације: Организујте ефикасан новинарски тим, 2007 (текст доступан на интернет адреси:

www.netnovinar.org/netnovinar/dsp_page.cfm?pageid=512&articleid=9279&urlsectionid=1375&specialsection=ART_FULL

[10] Fink Steven (1986), Crisis management: planing for the Inevitable, American Management Association, New York, 1986.

[11] Ulmer R. Robert, Sellnow L. Timothy, Seeger W. Matthew, Effective Crisis Communication: Moving from Crisis to Opportunity, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2007, 8.

[12] Ripley Amanda, The Unthinkable, Who Survives When Disaster Strikes – and Why, Crown Publishers, New York, 2008.

ЗНАЧАЈ КРИТЕРИЈУМА РЕАЛИЗАЦИЈЕ НАБАВКИ ЗА НИВО ОПЕРАТИВНИХ СПОСОБНОСТИ ЈЕДИНИЦА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Милан Б. Михајловић

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Самед М. Каровић

Универзитет EDUCONS у Сремској Каменици,
Факултет за пројектни и иновациони менаџмент

Систем одбране, као буџетски корисник, тежи да оствари највећу ефикасност и ефективност при коришћењу одобрених новчаних средстава. Спровођење набавки у систему одбране је широк и комплексан посао кроз који се реализује највећи део оперативних и инвестиционих задатака. У раду је приказано како применом метода вишекритеријумске оптимизације може да се оцени значајност елементарна критеријума реализације набавки и њихов утицај на ниво оперативних способности јединица Војске Србије, кроз елемент способности правовремене расположивости снага приликом реализације треће мисије Војске Србије. То је посебно значајно, имајући у виду да способност правовремене расположивости снага зависи од нивоа попуњености покретним стварима, које се обезбеђују спровођењем поступака набавки.

Кључне речи: *набавке, критеријуми, оперативне способности, Војска Србије, метода аналитичко-хијерархијског процеса (АХП)*

Увод

Обезбеђење задовољавајућег нивоа оперативних способности, као основни задатак система одбране се, поред осталог, остварује ефикасним спровођењем јавних набавки путем којих се обезбеђују неопходни ресурси. Стално растуће потребе, које су последица неопходности модернизације јединица Војске Србије, намећу захтев за што ефикаснијом улогом Војске Србије у функцији пословног субјекта, а која се манифестује преко ефикасне реализације набавки.

Полазећи од дефинисаних мисија Војске Србије, њихова реализација се остварује извршавањем задатака и изградњом одговарајућег нивоа оперативних способности. Циљ овог рада јесте да се применом метода вишекритеријумске оптимизације сагледа елемент способности правовремене расположивости снага кроз повећање ефикасности реализације набавки за потребе Војске Србије избором аде-

кватних критеријума. Стање ресурса мерено нивоом оперативних способности у великој мери зависи од правовремене набавке добара и услуга којима се ти ресурси одржавају. Поузданост понуђача и његова сигурност да у предвиђеном року испоручи средства која су предмет набавке, представља важан чинилац развоја и одржавања способности правовремене расположивости снага.

Реализација набавки за потребе Војске Србије

Функција набавки је, по својој природи, врло сложена и свеобухватна делатност у оквиру материјалног и финансијског пословања Војске Србије. Она обухвата један широки спектар активности, веза и односа, почевши од планирања новчаних средстава и набавки, до истраживања тржишта[1] и спровођења самог поступка набавке.

Процес набавки реализује се кроз следеће потпроцесе: планирање набавки; испитивање тржишта и праћење добављача; уговарање набавки; складиштење и контрола пријема. Ради тога је неопходна примена научних метода у проучавању и истраживању тржишта, формирање и ангажовање стручних тимова за извршење појединих набавки, спровођење комплексних техно-економских анализа, у суштини сагледавање свих релевантних фактора који би обезбедили извршење набавке под најповољнијим условима.

Набавка покретних ствари за потребе Војске Србије већ више година врши се сходно Закону о јавним набавкама Републике Србије [2], који прописује две врсте критеријума које наручилац примењује ради рангирања понуда и избора најповољније понуде. То су најнижа понуђена цена и економски најповољнија понуда.

Осим елемената економичности, за сваку набавку је битно да је оправдана и са становишта сагледавања стварних потреба. Економска анализа при одлучивању о набавкама јесте анализа будућности догађаја и појава чији је циљ изналажење најрационалнијих решења на основу прикупљених података, да би се донела оптимална одлука, како при покретању захтева за набавку, тако и при избору добављача након спроведеног поступка [3]. Она представља свеобухватно сагледавање појава и фактора значајних за одлучивање у вршењу набавки са циљем да се испита неопходност и целисходност и набавка спроведе под најповољнијим условима.

Истраживање ефикасности је од суштинског значаја за сваку делатност, па и Војску Србије, јер садржи и повезује циљеве те делатности, ресурсе и трансформационе процесе који представљају основу за реализацију циљева. Разматрање ефикасности набавне функције у Војсци Србије не може се апстраховати од утицаја и других функција у систему снабдевања (планирање и одобравање новчаних средстава, планирања набавки и извршење финансирања). То су предуслови за реализацију јавних набавки, а не може се апстраховати ни у односу на укупна привредна кретања, а посебно праћења и прилагођавања савременим тржишним кретањима.

Способност правовремене расположивости снага у реализацији треће мисије ВС

Поступак вредновања појединачних оперативних способности, као и њихове интеграције, логички, математички и квалитативно су веома тешко одрживе. Потребно је прецизнијим утврђивањем међустања система и разликовањем значајности појединих садржаја или елемената оперативних способности доћи до решења које ће веродостојније и објективније представљати стање или статус јединице [4]. Одржавање прописаног нивоа резерве и залиха материјалних средстава, који се постиже претходним нивоом извршења услуга добављача у поступцима набавки, предуслов је да се достигне највиши ниво овог елемента оперативних способности.

Имајући у виду мисије Војске Србије [5], њихова реализација се остварује извршавањем задатака и изградњом одговарајућег нивоа оперативних способности. Посебна пажња у овом делу рада биће посвећена реализацији треће мисије Војске Србије кроз изградњу потребног нивоа оперативних способности, тежишно на елементу правовремене расположивости снага и реаговању система одбране у случају природних непогода. Неизвесност настанка и последица природних несрећа условљавају неопходност ангажовања јединица Војске Србије, што је у овом раду условило одабир предмета истраживања.

Војска Србије има помоћну улогу у ванредним ситуацијама, а њена употреба у ванредним ситуацијама (нпр. поплаве у Јаши Томићу 2005, земљотрес у Краљеву 2010, поплаве на већем делу територије Републике Србије 2014. године) показала се као нужност, што указује на потребу регулисања употребе војних ресурса у оквиру треће мисије посебним прописима и процедурама.

Са аспекта разумевања и разрешавања кризних ситуација из домена система одбране, важно је напоменути да у оквиру наведеног питања постоје усвојени и општеприхваћени принципи у најразвијенијим земљама света који су дефинисани у војним доктринама. За потребе и разумевање функционисања Војске Србије у ванредним ситуацијама најзначајније су операције подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности које се изводе у случају природних непогода, индустријских и других несрећа и епидемија. За успех у извођењу ових врста операција потребни су: непосредна сарадња и координација с државним органима који руководе свим снагама на угроженом подручју и употреба потпуно оспособљених и опремљених јединица Војске Србије [6].

Развијање способности правовремене расположивости снага у контексту помоћи цивилним властима манифестује се у погледу припремљености планова за реаговање, стварању залиха опреме и материјала, организације јединица за хитно реаговање, припрему циркуларних саопштења и процедура за управљање информацијама, дефинисања механизма координације, обуке и заједничке вежбе јединица и становништва. Ефикасни планови заштите и спасавања помажу у реализацији ових операција, посебно у случају ванредних ситуација мањег и средњег обима, које су посебно карактеристичне за поједине делове Републике Србије. Такође, на нивоу Министарства одбране и Војске Србије води се оперативна евиденција, у којој су садржани подаци о опреми и средствима која се могу користити у случају употребе Војске у операцији подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама.

Достизање одговарајућег нивоа мирнодопске припремљености јединица Војске Србије за извршавање задатака треће мисије, а имајући у виду чињеницу да су у последњој деценији јединице Војске Србије у највећој мери биле коришћене на реализацији управо ових врста операција, потребно је да снаге за реаговање, које чине снаге за хитно и брзо реаговање, буду модерно опремљене, оспособљене и попуњене јединице врло високе готовости за употребу. Да би се достигао одговарајући ниво способности расположивости снага, опремање савременом опремом потребно је реализовати набавкама, при чему је најважнија способност добављача да у предвиђеном року испоруче опрему захтеваног квалитета. Правовременом и потпуном реализацијом набавки, од стране добављача, постиже се и адекватна попуна покретним стварима, као предуслов за успешну реализацију операција.

Утицај критеријума реализације набавки на ефикасност попуне покретним стварима јединица ВС

Проблем одређивања значајности критеријума у реализацији набавки за потребе Војске Србије обухвата више појмова које је потребно на почетку дефинисати. Избор најбољег поступка набавке срж је овог проблема. Полазећи од дефиниције одлучивања да представља избор једне из скупа могућих алтернатива, при чему у њему морају постојати бар две алтернативе, може се закључити да је примена теорије одлучивања у самом поступку јавних набавки могућа.

За потребе истраживања користиће се метода аналитичко-хијерархијских процеса (АХП), која представља методу вишекритеријумског одлучивања, креирану ради пружања помоћи доносиоцима одлука у решавању комплексних проблема одлучивања у којима учествује већи број доносилаца одлука, већи број критеријума и у вишеструким периодима. Методолошки посматрано, АНП је вишекритеријумска техника [7] која се заснива на разлагању сложеног проблема у хијерархију. Међутим, треба нагласити да је примена АХП методе у овом случају и на овај начин добијен резултат само могућа варијанта, јер примена вишекритеријумске оптимизације не значи строго решење, већ могућност која се може проверити само компарацијом више различитих метода и скала процене.

Коришћењем поступка АХП методе извршена је анализа података до којих се дошло истраживањем 60 набавки спроведених у јединицама Војске Србије које су биле ангазоване на санирању последица и пружању помоћи становништву након земљотреса на подручју града Краљева 2010. године (подаци су сумарно приказани због поверљивости података). Набавке су се односиле на техничка средства, а за потребе истраживања биле су груписане у три категорије. Прву категорију представљало је 20 набавки реализованих отвореним поступком код којих је, као критеријум, посматрана најнижа понуђена цена. Другу категорију чинило је 20 набавки реализованих отвореним поступком код којих је, као критеријум, узета економски најповољнија понуда где су као елементи овог критеријума коришћени цена са 80% и квалитет 20%. У трећу категорију сврстано је 20 набавки реализованих преговарачким поступком са објављивањем позива за подношење понуда у којем је као критеријум узета економски најповољнија понуда са елементима: рок испоруке, обавезе у погледу резервних делова и финансијски капацитети понуђача.

Имајући у виду да постоје различити елементи критеријума, у зависности од предмета јавне набавке, у моделу су узети они који су најбитнији за остваривање способности правовремене расположивости снага у реализацији операције пружања помоћи цивилним властима у случају елементарних непогода, а који су, на основу тога, пондерисани. Критеријуми на основу којих се врши вредновање алтернатива у овом случају су: 1) брзина реализације набавки која се посматра од тренутка закључена уговора, па до времена испоручивања средства јединици; 2) квалитет, који је такође битан елемент приликом одабира најповољнијег понуђача (квалитет опреме која се набавља треба утврдити на основу два општа квалитативна својства: техничко-технолошког и функционалног); 3) степен извршења набавке који се изражава процентуално и израчунава након истека уговореног периода и 4) сигурност испоруке која се односи на време реализовања набавке. Потребно је водити рачуна о усаглашености рокова са потребама за потрошњом.

Применом Делфи методе оцењене су вредности критеријума и њихове релативне тежине у три круга. Одабрани панел састојао се од пет стручњака (имена експерата позната су ауторима) који су одговарали на питања. Њихове коначне оцене служе у одређивању искуствених вредности појединачних критеријума:

K_1 – брзина реализације набавки (0,30),

K_2 – квалитет (0,20),

K_3 – степен извршења набавке (0,20) и

K_4 – сигурност испоруке (0,30).

Матрица одлучивања и квантификована матрица одлучивања у овом случају приказане су у табелама 1 и 2:

Табела 1 – Улазни подаци

Алтернативе	Критеријуми			
	Брзина реализације набавки	Квалитет	Степен извршења набавке	Сигурност испоруке (број дана)
Категорија 1	5	задовољава	4	50
Категорија 2	4	задовољава	5	40
Категорија 3	5	У потпуности задовољава	3	60

Табела 2 – Квантификовани улазни подаци

Алтернативе	Критеријуми			
	Брзина реализације набавки	Квалитет	Степен извршења набавке	Сигурност испоруке (број дана)
Категорија 1	5	7	4	50
Категорија 2	4	7	5	40
Категорија 3	5	9	3	60

Процена релативних тежина

На почетку обраде проблема потребно је поћи од одређивања релативних тежина критеријума, односно значајности критеријума. За процену релативних тежина критеријума који се користе приликом рангирања категорија користиће се Saaty-јева скала [8]:

Табела 3 – Процена релативних тежина критеријума

	Брзина реализације набавке	Квалитет	Степен извршења набавке	Сигурност испоруке (број дана)
Брзина реализације набавке	1	5	5	3
Квалитет	(5)	1	3	(5)
Степен извршења набавке	(5)	(3)	1	(5)
Сигурност испоруке (број дана)	(3)	5	5	1
Σ	1,733	11,333	14	4,4

Табела 4 – Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности

	Брзина реализације набавке	Квалитет	Степен извршења набавке	Сигурност испоруке (број дана)	Σ	$W(\Sigma/4)$
Брзина реализације набавке	0,577	0,441	0,357	0,681	2,056	0,514
Квалитет	0,115	0,088	0,214	0,045	0,462	0,115
Степен извршења набавке	0,115	0,029	0,071	0,045	0,260	0,065
Сигурност испоруке (број дана)	0,192	0,441	0,357	0,227	1,217	0,304

Поређењем вредности тежина критеријума које се добијају коришћењем Saaty-јева скале и вредности добијене применом Делфи методе [9] може се закључити да је критеријум брзина реализације набавке у односу на његову важност која му је дата у пракси прецењен. За разлику од њега, критеријуму степен извршења набавке треба дати већу важност, што потврђује добијени резултат. Критеријуми квалитет и сигурност испоруке добро су процењени у пракси, о чему говоре добијени подаци.

На основу података добијених проценом релативних тежина критеријума, истим поступком треба сагледати алтернативе које стоје на располагању, односно три категорије набавки. Међусобно поређење алтернатива вршиће се Saaty-јевом скалом табеле 5-8.

Табела 5 – Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (брзина реализације набавке)

	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Категорија 1	1	(5)	(3)	0,358	0,119
Категорија 2	5	1	(3)	0,993	0,331
Категорија 3	3	3	1	1,647	0,549

Табела 6 – Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (квалитет)

	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Категорија 1	1	2	(4)	0,632	0,210
Категорија 2	(2)	1	(4)	0,398	0,132
Категорија 3	4	4	1	1,164	0,654

Табела 7 – Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (степен извршења набавке)

	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Категорија 1	1	(3)	3	0,780	0,260
Категорија 2	3	1	5	1,899	0,633
Категорија 3	(3)	(5)	1	0,317	0,654

Табела 8 – Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (сигурност испоруке)

	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Σ	$W(\Sigma/3)$
Категорија 1	1	(5)	(3)	0,317	0,105
Категорија 2	5	1	3	1,899	0,633
Категорија 3	3	(3)	1	0,780	0,260

Након формирања табела упоређивања тежина у паровима за сваку алтернативу посебно је извршено рачунање сопственог вектора. На тај начин добијене су тежине сваке алтернативе битне за одређивање решења проблема.

Решење проблема

Пошто се изврши процена релативних тежина алтернатива у односу на сваки критеријум, приступа се одређивању категорије набавки, која има највећу вредност у односу на посматране критеријуме. Избор категорије врши се на основу добије-

них сопствених вектора алтернатива и претходно добијених сопствених вектора критеријума. Укупни приоритети алтернатива добијају се тако што се за сваку алтернативу множи њена тежина у оквиру посматраног критеријума редом и на крају се добијени резултати саберу.

Табела 9 – Избор најповољније категорије

	Брзина реализације набавке	Квалитет	Степен извршења набавке	Сигурност испоруке	Укупни приоритети алтернатива
	0,514	0,115	0,065	0,304	
Категорија 1	0,119	0,210	0,260	0,105	0,139
Категорија 2	0,331	0,132	0,633	0,633	0,418
Категорија 3	0,549	0,654	0,105	0,260	0,442

Из табеле 9 може се закључити да би, након спровођења поступка АХП методе у истраживању, редослед алтернатива био следећи: Категорија 1 (14%), Категорија 2 (42%) и Категорија 3 (44%). Може се закључити да, у односу на задате критеријуме, Категорија 3, односно набавке реализоване преговарачким поступком са објављивањем позива за подношење понуда у којем елементи критеријума за оцену понуђача: рок испоруке, обавезе у погледу резервних делова и финансијски капацитет, имају највећу вредност.

Иако је у овом моделу присутна субјективност доносиоца одлука, приликом оцењивања релативних тежина критеријума и алтернатива, она може бити умањена комбинавањем више различитих метода вишекритеријумске оптимизације и поређењем решења [10]. Применом овог модела у истраживању утврђено је да су се понуђачи код којих су највише вредновани: рок испоруке, обавезе у погледу резервних делова и финансијски капацитет показали као најсигурнији за јединице које су реализовале операцију пружања помоћи цивилним властима након земљотреса у рејону Краљева. Ове набавке имале су и највећу вредност у погледу критеријума брзине реализације, што је утицало на адекватну попуну јединица покретним средствима, као једним од најважнијих елемената способности расположивости снага. Такође, истраживањем је утврђено да су набавке код којих је за оцену понуда коришћено више критеријума биле брже реализоване.

Поређењем резултата добијених у овом истраживању и нивоа оперативних способности јединица (због степена тајности података конкретне јединице нису навођене), које су реализовале набавке доказана је корелација критеријума набавки и нивоа способности правовремене расположивости снага посматраног узорка.

Закључак

У поступку јавних набавки важно је одредити сигурност извршења закљученог уговора. С тим у вези, извршење уговора подразумева да се поштују сви уговорени елементи: рок, цена, време, предмет, итд., што често представља проблем понуђачима, посебно када су у питању набавке чија је вредност по неколико десетина ми-

лијарди динара. Имајући то у виду, различити економски субјекти, који послују у условима несавршеног тржишта, било да је реч о монополу или о лигополу, могу се појавити у улози понуђача у поступцима набавки. Анализа понуђача, применом комбинације различитих критеријума, помаже у сагледавању могућности да се набавка не реализује у складу са уговореним, што онемогућава задовољавање исказаних потреба јединица Војске Србије. То доводи до немогућности достизања одговарајућег нивоа оперативних способности јединица Војске Србије.

У раду је применом АНР методе доказано да су критеријуми реализације набавки: рок испоруке, обавезе у погледу резервних делова и финансијски капацитет понуђача били пресудни елементи критеријума сигурности да у предвиђеном року понуђач испоручи средства која су предмет набавке. Реализацијом набавки, које су биле предмет истраживања, утврђено је да су добављачи који су испоштовали рок испоруке и који су имали показатеље финансијског капацитета у складу са захтеваним нивоом, били поуздани и сигурни, што је утицало и на висок ниво способности правремене расположивости снага јединица Војске у виду адекватне попуне потрешних средствима.

Литература

- [1] Amato, H., L., Wilder, P., R.: „Global competition and global markets: some empirical results”, *International Business Review*, Volume 13, Elsevier, 2004.
- [2] *Закон о јавним набавкама* („Сл. Гласник РС”, бр. 124/2012, 14/2015 и 68/2015).
- [3] Михајловић, М., Дашић, М., Памучар, Д.: „Примена АХП методе приликом набавке опреме за објекте исхране у систему одбране”, 34. Симпозијум о операционим истраживањима, SYM-OP-IS 2012, стр. 409-412.
- [4] Радовановић, Г., Каровић, С.: „Методe инспекцијског надзора оперативних способности Војске Србије”, *Војно дело*, 67 (5) (2015) 251-264.
- [5] *Доктрина Војске Србије*, ГШ ВС, Београд, 2010.
- [6] Кековић, З., Комазец, Н., Милиновић, М.: „Улога Војске Србије у одговору на не војне претње”, *Војно дело*, Медија Центар МО, Београд, бр. 4, 2011.
- [7] Чупић, М., Сукновић, М., „Одлучивање”, Факултет организационих наука, Београд, 2010.
- [8] Saaty, T.L.: „The Analytic Hierarchy Process”, McGraw-Hill, New York, 1980.
- [9] Okoli, C., Pawlowski, S. D.: „The Delphi Method as a Research Tool: An Example Design Considerations and Applications”, *Information & Management*, Elsevier, 42(1).
- [10] Памучар, Д., Ђоровић, В., Воžанић, Д., Ћиrowић, Г.: „Modification of the Dynamic Scale of Marks in Analytic Hierarchy Process (AHP) and Analytic Network Approach (ANP) through Application of Fuzzy Approach”, *Scientific Research and Essays*, 7(1), 2012, 24-37.

ЕКОНОМСКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ВИСИНЕ ЗАРАДЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ПРЕ И У ТОКУ ТРАЈАЊА МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Милош Миљковић и Александар Савић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Горан Дивац
Висока школа за менаџмент и економију, Крагујевац

У чланку ће бити сагледано како висина примања коју припадници снага безбедности остварују у мултинационалној операцији утиче на њихову одлуку да се прикључе МНОп-у. Зарада запослених у МО и ВС, у зависности од чина који имају и дужности коју обављају, варира око и изнад просечне месечне зараде у Србији, а с обзиром на то да је накнада за учешће у МНОп-у за животни стандард у Србији висока, то је један од основних мотива заинтересованих припадника МО и ВС. Ту претпоставку потврђује и податак да је број заинтересованих припадника ВС у знатном порасту.

У раду је приказан и компаративни преглед висине зараде коју припадници МО и ВС остварују пре одласка у МНОп и укупних примања која ће остварити након партиципација у некој од операција, а наведена је и правна регулатива на којој се заснивају примања пре и у току операције.

Кључне речи: *мировна операција, зарада, новац, мотив*

Увод

Законом о Војсци Србије, у члану 2, предвиђено је да се употреба Војске Р. Србије ван граница уређује посебним законом. На основу те одредбе донесен је 2009. године Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама¹ (МНОп) ван граница Републике Србије. Доношењем оваквог закона аутоматски се омогућило припадницима МО и ВС учешће у МНОп-у. Конкретна употреба Војске Србије и других снага одбране ближе се уређује Годишњим планом употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама.²

¹ Према Закону о одбрани, са последњим изменама и допунама из 2015, мултинационалне операције су активности које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и система колективне одбране, у складу са међународним правом и потврђеним међународним уговорима.

² Годишњи план употребе припрема Министарство одбране за своје припаднике, а усваја га Народна скупштина Републике Србије.

У Закону о употреби ВС у МНОп-у предвиђено је и на шта припадници ВС ангажовани у МНОп-у имају право, што је детаљније разрађено у Уредби о основама и мерилима за увећање плате и друга новчана примања припадника Војске Србије и других снага одбране за време учешћа у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. Тако је дефинисано да ангажовани припадници имају право на: увећање плате, увећан стаж осигурања, накнаду трошкова за ризик у служби и додатке за географске и климатске услове, накнаду трошкова путовања до места становања и назад за сваких шест месеци проведених у МНОп-у, лично осигурање од болести, ризика рањавања, тежих повреда, инвалидитета или смрти, путне трошкове и бесплатан одмор у објектима предвиђеним за одмор и рекреацију по повратку из МНОп-а.

Због оваквих погодности, а нарочито одредбе по којој припадник упућен у МНОп има право на увећану плату, као и накнаду трошкова за ризик у служби и за географске и климатске услове, припадници снага безбедности често се пријављују. Такође, поред накнаде за учешће у операцији, припаднику следује и плата у земљи као да ради. Она се рачуна према Правилнику о платама и другим новчаним примањима професионалних припадника Војске Србије, док се накнада за учешће у МНОп-у обрачунава у складу са Уредбом о увећању плате и других новчаних примања припадника ВС упућених у МНОп.

Плата професионалних војних лица пре одласка у МНОп

Уставом Републике Србије загарантовано је право на рад сваком човеку уз одређену накнаду за извршени рад.³ У Закону о раду читаво поглавље посвећено је заради, накнади зараде и другим примањима. У Закону о Војсци поглавље VIII регулише плату и друга новчана примања војних лица, тако да је на основу наведених законских одредби војним лицима загарантована плата. Она се детаљно уређује правилником који доноси министар одбране, а на основу већ наведених законских аката.

Правилник који регулише плате војних лица је Правилник о платама и другим новчаним примањима професионалних припадника Војске Србије којим су утврђени коефицијенти за обрачун плате, услови и мерила за увећање и умањење плате, накнада плате, рокови за исплату, отпремнине, награде и друга примања професионалних припадника. Плата ПВЛ утврђује се множењем коефицијента за обрачун плате и основице за њен обрачун и исплату, коју утврђује Влада.

Коефицијенти за обрачун плате ПВЛ

Коефицијенти за обрачун плате професионалних припадника састоји се од основног коефицијента и додатног коефицијента који су прописани Правилником о платама професионалних припадника ВС.

Основни коефицијент (Ок) састоји се од коефицијента према чину (Кч) и коефицијента према положају (Кп). Коефицијент према чину одређује се у зависности од чина који припадник има, а коефицијент према положају у зависности од формацијског места припадника.

³ Бранко Лубарда, Увод у радно право, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 3. издање 2015, стр. 36.

Додатни коефицијент (Дк) састоји се од коефицијента за посебне услове службе и коефицијента за специфичну војну службу. Коефицијент за посебне услове службе⁴ прописан је на основу Закона о Војсци и то на основу посебних услова под којима ПВЛ раде, а Правилником о платама професионалних припадника ВС дефинисано је да он буде од 20% до 25% од основног коефицијента. Коефицијент за посебне услове службе увећава се и професионалном припаднику који ради у одређеној јединици⁵. Различите јединице реализују различите задатке, па је од степена сложености и комплексности задатака који се извршава овај коефицијент такође различит. Коефицијент за специфичну војну службу одређује се на основу службе која је специфична и ризична. Тако се коефицијент за специфичну војну службу одређује за припаднике запослене у летачкој, падобранској, ронилачкој служби и др.

Увећање и умањење плате

Професионално војно лице има право на увећање плате по основу службене оцене, право на додатак на плату по основу времена проведеног у служби – минули рад (Мр) за сваку годину по 0,4% од плате, додатак за рад ноћу 26% од радног сата за сваки сат проведени на послу, а додатак за рад на дан када је државни празник накнада износи 110% од вредности радног сата плате.

Када ПВЛ заступа неко друго лице има право на додаток за додатно оптерећење и то 10% од своје плате. Када професионално лице и након завршетка радног времена мора бити у приправности, има право на додатак за приправност и то у износу од 10% вредности радног сата плате за сваки сат проведени у приправности.

Накнада плате

Професионално војно лице има право на накнаду плате када је на годишњем одмору, на школовању, у време државног празника и када је привремено спречено за рад у случају болести или повреде изазваних на раду⁶. У свим тим случајевима ПВЛ има право на пуну плату.

Отпремнине, награде и друга примања

У случајевима када професионалном војном лицу престане служба има право на отпремнину под условима које прописује Правилник о платама професионалних припадника ВС, а када оствари добре резултате у служби има право на новчану на-

⁴ Према Закону о Војсци Србије под посебним условима се сматра: учешће на вежбама, логоровањима, узбунама, вршење службе дежурства, немогућност избора радног места и места службовања, премештаја...

⁵ На основу Правилника о платама професионалних припадника ВС омогућено је да припадници јединица као што су Специјална бригада, Војна полиција, Инспекторат одбране и друге имају увећање коефицијента за посебне услове службе.

⁶ Трандафиловић, С., Ђорђевић, З., Драговић, Н., Андрејић, М. Систем зарада и мотивација професионалних војних лица у функцији развоја људских ресурса, Зборник радова 19. Међународна DQM конференција Управљање квалитетом и поузданосту, 2016, стр. 258.

граду, али не више од једанпут годишње. Друга примања ПВЛ може остварити по основу стручних дежурстава и извршењем посебних задатака и активности, као службовањем на местима на којима се ради под отежаним условима.⁷

Приказ обрачуна плате ПВЛ пре одласка у МНОп

Плата професионалних војних лица пре одласка у МНОп обрачунава се на следећи начин: доприноси за здравствено осигурање – 5,15%, доприноси за ПиО – 14%, доприноси у случају незапослености – 0,75%, што укупно износи 19,9%. Доприноси који се обрачунавају на плату рачунају се на основу Закона о доприносима за обавезно социјално осигурање. Порез на зараде запосленог је 10%, а пореска олакшица 11.433,00, што се рачуна на основу Закона о порезу на доходак грађана. Основица за обрачун плате је 33.745,48⁸, коју прописује Влада Републике Србије (она се из године у годину може мењати, није константна).

Пример:

Потпоручник, командир вода, 14. платна група, 2 године и 8 месеци минулог рада, припадник Специјалне бригаде. Израчунати нето и бруто плату, порезе и доприносе који следеју официру за месец јул 2016. год.

Обрачун:

Коефицијент по чину: $Kч = 0,54$

Коефицијент по положају: $Kп = 0,90$

$Ок = Kч + Kп = 0,54 + 0,9 = 1,44$

Додатни коеф. за посебне услове службе: $Дк_1 = Ок * 25\% = 1,44 * 0,25 = 0,36$

Додатни коефицијент за посебне услове службе због спец. бр.: $Дк_2 = Ок * 25\% = 1,44 * 0,25 = 0,36$

$Дк = Дк_1 + Дк_2 = 0,36 + 0,36 = 0,72$

Укупни коефицијент: $Ук = Ок + Дк = 1,44 + 0,72 = 2,16$

Плата: $Ук * Основица = 2,16 * 33.745,48 = 72.890,23$

Године радног стажа: 2

Минули рад (мр): $Плата * (0,4 \% * 2) = 72.890,23 * 0,8\% = 583,12$

Бруто плата = Плата + Минули рад = $72.890,23 + 583,12 = 73.473,35$

Порез: (Бруто плата – пореска олакшица) * 10% = $(73.473,35 - 11.433) * 10\% = 62.040,35 * 10\% = 6.204,0$

Доприноси: Бруто плата * 19,9 % = $73.473,35 * 0,199 = 14.621,19$

Нето плата: Бруто плата – Порез – Доприноси = $73.473,35 - 6.204,0 - 14.621,19 = 52.648,16$

⁷ Према Правилнику о платама професионалних припадника ВС, за рад под отежаним условима месечна накнада износи 20% од плате утврђене према основном коефицијенту.

⁸ Основица за обрачун и исплату плате није фиксна, доноси је Влада својим закључком и зависи од економског стања у држави. У овом примеру основица је узета из 2015. године, док је за 2016. годину већа за 2% у односу на приказану у примеру.

На основу приказаног обрачуна долази се до износа од 52.851,79, што је, у ствари, плата професионалног војног лица за одређени месец који је дат у хипотетичком примеру. Тај износ приказан је без одређених додатака који, такође, следују официру. У износ није урачуната накнада за увећане трошкове становања, као ни накнада трошкова за превоз и дежурства. У примеру је приказана само плата, тј. нето плата, како бисмо је касније могли упоредити са увећаном платом и осталим накнадама која ће следовати лицу у току трајања мировне операције. На основу нето плате може се говорити о томе какви се резултати постижу на раду и какво је вредновање рада у земљи, као и да ли је оно у функцији мотивисања.⁹

Плата професионалних војних лица у току трајања МНОП-а

Припадницима Војске Србије је на основу билатералних споразума између Републике Србије и Уједињених нација дата могућност одласка у МНОП, а на основу домаћег закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије та могућност се и реализује. У току трајања МНОП-а професионални припадници имају право на плату у земљи као да су радили, али имају право и на увећање плате, накнаду трошкова за ризик у служби, додаток за географске и климатске услове.

Све накнаде и додатке детаљно уређује Уредба о основима и мерилима за увећање плате и друга новчана примања припадника Војске Србије и других снага одбране за време учешћа у МНОП-у и ван граница Републике Србије из 2011 године. Лице упућено у МНОП има право, још пре одласка, на исплату 50% месечног износа увећања плате и других примања. Лицима која су упућена у МНОП увећање плате, накнаде трошкова, као и додаци по разним основама, рачунају се множењем коефицијента са основицом. Коефицијенти су утврђени Владином Уредбом, а основица се утврђује Закључком Владе.

Увећање плате

За учешће у МНОП-у предвиђени су коефицијенти за различите категорије лица, како за ПВЛ, тако и за цивилна лица и припаднике других снага одбране

За ПВЛ одређују се коефицијенти у распону од 7,5 за генерал-мајора до 2,6 за разводника, док се за цивилна лица ти коефицијенти крећу у распону од 6,3 до 2,5 и зависе од стручне спреме упућеног лица. Предвиђено је да лица на командним и штабним дужностима, као и за вршење специфичне дужности, имају увећане коефицијенте. Цивилна лица на руководећим позицијама имају, такође, увећане коефицијенте.

⁹ Надовеза, Б., Обрић, Б. Вредновање рада и резултата рада у функцији мотивисања, Центар за економска и финансијска истраживања Београд, ОДИТОР, часопис за менаџмент, право и финансије 01/2010, стр 56.

Накнада трошкова за ризик у служби

Накнада трошкова за ризик у служби припада лицу упућеном у МНОп због извршавања задатака у отежаним и по безбедност ризичним условима и условима опасним по живот и здравље. Коефицијенти за ову накнаду одређују се у распону од 1,0 за подручја са врло ниским ризиком, па све до 6,0 за подручја са екстремно високим ризиком. Ове коефицијенте за сваку мултинационалну операцију одређује министар одбране уз консултације са осталим државним органима чије снаге учествују у мисији.

Додатак за географске и климатске услове

Додатак за географске и климатске услове одређује се лицима упућеним у МНОп због климатских специфичности и географских услова у којима живе и извршавају задатке. Коефицијенти се одређују за суптропску и тропску климу и варирају од 0,5 до 2,0. Ове коефицијенте, као и коефицијенте за накнаду трошкова за ризик у служби, за сваку мултинационалну операцију одређује министар одбране уз консултације са осталим државним органима чије снаге учествују у мисији.

Приказ обрачуна плате ПВЛ у току трајања МНОп-а

Основица за обрачун увећања, накнаде и трошкова припадника упућених у МНОп одређује се на основу Закључка Владе из 2011. године у износу од 400 \$. Износи увећања плата, накнаде и трошкова приказани су у нето износу и на њих се не обрачунавају порези и доприноси. Износ који се добија обрачуном је нето износ.

Пример:

Потпоручник, командир вода, 14. платна група, 2 године и 8 месеци минулог рада, припадник Специјалне бригаде, 1. јануара 2016. упућен у мировну мисију у подручје са ниским ризиком и условима пустињске климе. Израчунати примања на која потпоручник има право као учесник МНОп-а за јануар 2016.

Обрачун:

– Увећање плате:

чин: потпоручник

Коефицијент према чину (Кч) = 4,00

Додатни коефицијент (Дк) = 0

Коефицијент за увећање плате (Ку) = (Кч) + (Дк) = 4,00

– Накнада трошкова за ризик у служби:

подручје са ниским ризиком

Коефицијент за ризик (Кр) = 2,00

– Додатак за климатске и географске услове:

пустињска клима

Коефицијент за климу (Кк) = 1,50

Укупно увећање плате због учешћа у МНОп-у (У):

$U = (K_u + K_r + K_k) * 400\$ = (4,00 + 2,00 + 1,50) * 400\$ = 7,50 * 400\$ = 3.000\$$

На основу приказаног обрачуна долази се до износа од 3.000\$, што је нето накнада коју ће лице примити за конкретан месец проведен у МНОп-у. У овом случају обрачун се вршио само за накнаду за учешће у МНОп-у, а поред ње лицу следује и плата у земљи.

Закључак

Одлазак припадника Војске Србије и Министарства одбране у МНОп-у регулисан је законом, што значи да без сагласности Народне Скупштине РС који она даје Законом о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, одлазак припадника снага безбедности не би био могућ.

Поставља се питање шта припаднике снага безбедности наводи да се пријављују за одлазак у мултинационалне операције. Наиме, број заинтересованих лица последњих година је све већи, са тенденцијом даљег раста. Анализирајући разлоге пријављивања за одлазак у МНОп, долази се до закључка да је зарада један од основних мотива. Компаративним приказом плате коју лице прима у земљи и накнаде коју прима у МНОп-у закључује се да је накнада приближно пет пута већа од плате. То значи да лице мора да ради пет месеци на својој функционалној дужности да би примило износ који ће примити за месец дана у МНОп-у. Ако се претпостави да мировна операција траје у континуитету шест месеци, након чега се контингент снага мења, лако је утврдити да ће лице за шест месеци примити око 18.000 \$. За тај износ у земљи би морало да ради око 30 месеци, тј. 2,5 године.

Ипак, поред одвојености од породице, постоје и други недостаци: различити степени ризика који се односе на могућност настајања сукоба у подручју операције, што може имати за последицу повреде, а у крајњем случају и страдање. Треба поменути да су припадници МНОп-а осигурани.

На основу компаративног приказа зараде лица пре и у току трајања МНОп-а показано је да зарада представља основни мотив за одлазак у МНОп.

Литература

[1] Закон о Војсци Србије („Службени гласник РС”, бр. 116/07, 88/09, 101/10 – др закон, 10/2015 и 88/2015 – одлука УС)

[2] Закон о одбрани („Службени гласник РС”, бр. 116/2007 и 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015)

[3] Закон о употреби ВС и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница републике Србије („Сл. гласник РС”, бр. 88-09 од 26.10.2009)

[4] Правилник о платама и другим новчанима примањима професионалних припадника Војске Србије („Службени војни лист”, бр. 28 од 14. децембра 2011)

[5] Уредба о основима и мерилима за увећање плате и друга новчана примања припадника Војске Србије и других снага одбране за време учешћа у Мултинационалним Операцијама ван граница Републике Србије („Службени гласник РС”, бр. 27/2011)

[6] Бранко Лубарда, Увод у радно право, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 3. издање 2015.

[7] Трандафиловић, С. (2012) Значај система награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије. Београд: Мегатренд Универзитет, Факултет за пословне студије, докторска дисертација.

[8] Трандафиловић, С., Ђорђевић, З., Драговић, Н., Андрејић, М. Систем зарада и мотивација професионалних војних лица у функцији развоја људских ресурса, Зборник радова 19. Међународна DQM конференција Управљање квалитетом и поузданошћу, 2016.

[9] Надовеза, Б., Обрић, Б. Вредновање рада и резултата рада у функцији мотивисања, Центар за економска и финансијска истраживања Београд, ОДИТОР, часопис за менаџмент, право и финансије 01/2010.

УПРАВЉАЊЕ ТРОШКОВИМА ОПЕРАЦИЈЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Шериф Бајрами
 Војска Србије, Копнена војска, Речна флотила
 Раде Славковић
 Универзитет одбране у Београду, Војна академија
 Љубомир Дуловић
 Генералштаб Војске Србије, Управа за планирање и развој (Ј-5)

Трошак представља експлоатисање или трошење ресурса ради постизања конкретног циља. Остваривање дефинисаних циљева операције Војске Србије захтева ресурсе чији обим, начин полагања и управљање има велики утицај на доношење правилних одлука у процесу оперативног планирања.

Појава трошкова у извођењу операција Војске Србије јесте нужност. Суштинско је питање у којој мери је могућа минимализација трошкова, а да се при томе не умањи захтевани квалитет оперативних способности за реализацију дефинисаних циљева. Рационално трошење средстава, односно равнотежа између редукованих расположивих ресурса и потребних способности за остваривање дефинисаних циљева свакако захтева планске и ефикасне управљачке акције. Модел управљања трошковима операције ВС, који се заснива на примени одговарајућих техника и метода у планирању (процени), праћењу и контроли и анализирању трошкова, један је од начина на који се може успешно остварити компромис између ова два конфликтна захтева.

Кључне речи: *војна операција, управљање, трошкови, процена трошкова, праћење и контрола трошкова, анализе трошкова*

Увод

Основни проблем који се јавља у пројектовању војних операција јесте право-времено откривање носилаца опасности по референтне објекте безбедности и начин на који ће се војна организација супротставити тим опасностима. Међутим, приликом доношења одлуке о начину супротстављања савременим изазовима, ризицима и претњама све више се намеће захтев за усклађивање ограничених ресурса са захтеваним способностима који су неопходни за остваривање дефинисаних циљева. Усклађивање ефикасности и економичности приликом употребе снага током извођења операција постаје императив и један је од главних индикатора успешности реализације војних операција.

Комплексност и динамичност војних операција, а посебно значајна финансијска средства која се том приликом троше изискује да се у процесу планирања, припреме и извођења операције ускладе жељени ефекти са одобреним трошковима. За остваривање конкретних циљева у операцијама Војске Србије потребна су огромна средства чији обим, начин располагања и управљање има и те какав утицај на доношење правилних одлука у процесу оперативног планирања.

Рационално трошење средстава, односно равнотежа између ограничених људских и материјалних ресурса и потребних способности свакако захтева примену адекватног модела управљања трошковима. Презентовање једног таквог модела је и циљ овог рада чија се успешност и ефикасност у управљању трошковима операције ВС постиже применом одговарајућих техника и метода у процесу: а) планирања (процени); б) праћења и контроле и в) анализирања трошкова. Наведене функције обезбеђују компромис између два конфликтна критеријума, попут неопходног нивоа *способности*, с једне стране, и сврсисходних, рационалних и минималних *трошкова* операције, с друге стране.

Управљање пројектима

Савремене операције су мултидисциплинарни, динамични и сложени процеси, са огромним трошковима и великим бројем учесника. Њихово комплексно и неизвесно оперативно окружење командама и јединицама Војске Србије, приликом постизања жељеног крајњег стања, имплицира многобројне изазове и препреке, чије превазилажење изискује прецизну координацију свих учесника и појединачних активности, рационално трошење додељених ресурса и, пре свега, јасно дефинисане управљачке акције. Управљање је процес и представља универзално средство и неизбежан инструменат у постизању жељених циљева уз минималне трошкове и губитке приликом планирања, припремања и извођења операције.

Најбољу дефиницију, у најопштијем смислу, када је реч о појму „управљање”, дала је кибернетика, наука која се бави проблемима управљања динамичким системима и творевинама у природи, техници и друштву. Са становишта кибернетике управљање представља „(...) континуално дејство управљачких акција којима се, утицајем на параметре система, систем преводи из једног стања у друго. Под управљањем се такође подразумева избор и реализација управљачких акција којима се одређени систем преводи из постојећег, у ново стање.”¹ Лернер у својој књизи „Принципи кибернетике” дефинише управљање као: „(...) дејство на објекат који побољшава функционисање или развој датог објекта а које је изабрано из мноштва могућих дејстава, на основу за то расположивих информација.”²

Следствено напред изнетом, а везано за управљање трошковима са позиције пројектног менаџмента (project management) и оператике, може се извести следећа дефиниција: *управљање трошковима операције Војске Србије у суштини пред-*

¹ Јовановић, П.: Управљање пројектом – Project management, осмо издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2008, стр. 8.

² Лернер, А.Т.: Принципи кибернетике, Техничка књига, Београд, 1970.

ставља процес непрекидног дејства управљачких акција којима се ангажоване снаге прилагођавају комплексном оперативном окружењу, а са циљем да се крајње жељено стање постигне уз минималне трошкове и за планирано време.

Управљања трошковима операције Војске Србије у суштини представља примену одговарајућих техника и метода у планирању (процени), праћењу и контроли и анализирању трошкова чији главни циљ јесте ефикасна реализација свих задатака и акција приликом достизања дефинисаних циљева. Управљањем се утиче на све виталне процесе и функције у оперативном окружењу са циљем да се добију оптимални резултати током планирања, припреме и извођења операције. Наравно, због тога је процес управљања уско повезан са менаџментом (management) као општом научном дисциплином чији предмет интересовања јесте управљање организацијама, али и за пројектни менаџмент (project management) који се бави проблемима управљања пројектима.

Пројекат као сложен и јединствен процес, за чију реализацију су потребна огромна средства и велики број ангажованог људства, захтева координацију свих појединачних активности и рационално трошење средстава. Постављени захтеви, а пре свега успостављање равнотеже између ограничених ресурса и потребних способности немогуће је без примене концепта управљања пројектом (project management).

Пројектни менаџмент је специјализована дисциплина менаџмента која се бави управљањем реализације (извршења) разноврсних пројеката и програма са циљем да се они реализују на најефикаснији начин, односно у планираном времену и са планираним трошковима.³ Концепт управљања пројектом настао је средином педесетих година у војној индустрији САД, као одговор на захтев осигурања крајних циљева пројекта уз поштовање договореног времена и предвиђених трошкова. Први пројекат који је реализован применом овог концепта везује се за пројекат америчке морнарице под називом „Polaris”. Данас се, поред војске и војне индустрије, овај концепт примењује у привреди, ИТ сектору и у различитим гранама индустрије.

Једна од уопштених дефиниција наведеног концепта заснива се на констатацији да управљање пројектом представља систем, у пракси потврђен, који уз помоћ одговарајућих метода и техника организације, планирања, контроле и координације обезбеђује рационално трошење свих ресурса и усклађивање потребних активности како би се одређени пројекат реализовао на ефикасан и ефикасан начин. Према Петру Јовановићу, управљање пројектом се „базира на поступку успостављања такве организационе форме која омогућава да се на најбољи начин искористе расположиве методе планирања и контроле за ефикасну реализацију пројекта, односно омогућава најефикасније коришћење расположивих метода, ресурса и људи у процесу реализације односног пројекта”.⁴

На основу поменутих дефиниција може се закључити да концепт управљања пројектом представља умеће вођења сложених пројеката, применом различитих метода и техника, са циљем да се дефинисани циљевии остваре у оквиру планираног времена и са планираним трошковима реализације пројекта.

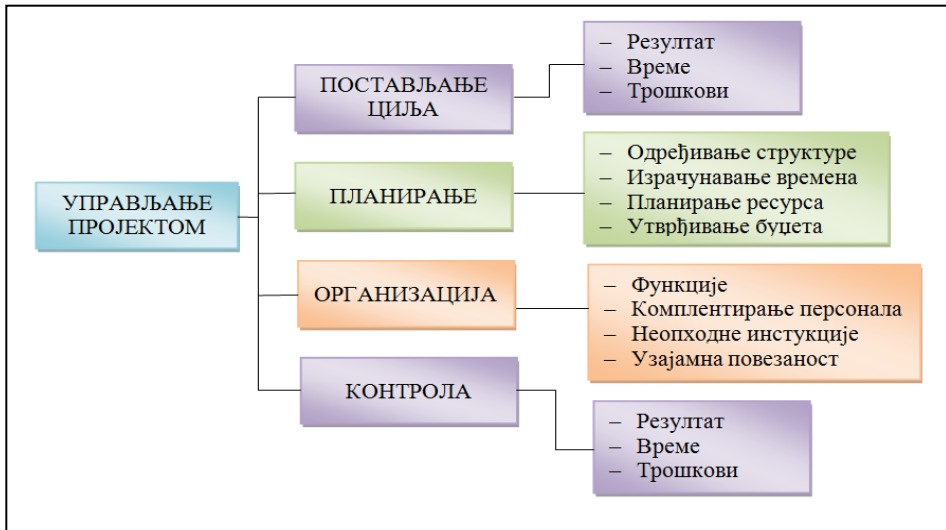
³ Видети шире: Јовановић, П., Ђорђевић, В., Филиповић-Радулашки, Т., Митић, А.: Специјализоване дисциплине менаџмента, Зухра, Београд, 2012, стр. 31–51.

⁴ Јовановић, П.: Управљање пројектом – Project management, осмо издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2008, стр. 37-38.

Општи модел управљања пројектом приказан је на слици 1, где су наведене основне функције посматраног концепта. Модел је представљен кроз четири базичне функције управљања, попут: постављања циљева, планирања, организације и контроле, у оквиру којих се посебно разрађују елементи сваке функције. Специфичност пројекта управо се осликава кроз разраду ових елемената у оквиру сваке функције. Усклађивање динамичних и различитих услова окружења, у којима се пројекат реализује, са крајним жељеним стањем, искључиво зависи од умешности пројектног тима да јасно дефинишу циљеве, добро испланирају, успешно организују и преконтролишу све активности и ресурсе потребне за реализацију сваког пројекта.

Чињеница да се примена пројектног менаџмента, поред војске, раширила и на друге области друштвеног живота најбоља су потврда да је овај концепт управљања много испред осталих модела управљања сложеним и комплексним пројектима.

Сам концепт *project management* – концепт управљања пројектом као широко примењивано управљачко средство, омогућава да се на најбољи могући начин искористе расположиве могућности, избегну опасности, рационално ускладе сви потребни ресурси и координирају потребне активности ради ефикасне реализације одређеног пројекта. Наравно да је, из наведених разлога, овај концепт успео да зајмени све остале методе управљања и да нађе примену у свим сферама друштвеног живота, укључујући и сферу војне делатности.

Слика 1 – Општи модел основних функција управљања и пројектног менаџмента⁵

⁵ Јовановић, П.: исто, стр. 40.

Операција Војске Србије као пројекат

Различити приступи у тумачењу операције као сложеног, планираног и припремљеног процеса, који је оријентисан ка будућности, упућује на закључак да се она теоријски најчешће сагледава с различитих аспеката и опречних позиција. Међутим, оно око чега има све мање неслагања јесте став да је операција у савременим ратним сукобима реална и сасвим конкретна појава која се не може посматрати изван концепта пројектног менаџмента чије методе и технике управљања сложеним и комплексним пројектима, као што је, поред осталог, и реализација војних операција, омогућава остваривање крајњег жељеног стања са планираним снагама, за планирано време и у оквиру планираних трошкова.

Појам операције Војске Србије

Латинска реч *operatio*, у значењу пословати, радити, означава саму суштину операције и сва њена каснија одређења имају тај корен. Изучавајући генезу појаве операције може се закључити да је операција, као активност, одувек постојала као нешто што људи спонтано чине, при чему је њена основна сврха била у одржању (опстанку), организовању и обезбеђењу потреба и даљег развоја људске врсте.

Прве прецизније дефиниције појма операције, у војној литератури, појављују се у делима Жоминија, Молткеа, Шлифена⁶ и других војних теоретичара XIX века. Они су појму операције, за разлику од претходних теоретичара попут Хенрија Лојда и Дитрих Билова⁷ који су операцију посматрали као покрет војске од магацина ка неком циљу (непријатељу) дали нешто шире значење, то јест значење покрета снага од рејона прикупљања ка битачној просторији, не узимајући и саму битку у предмет разматрања. Тек у делима руских војних теоретичара, попут Тријандафилова⁸ и Свећинија,⁹ овај појам се трансформише у појам „дубока операција“ који, поред

⁶ Жомини (Jomini Henri de), 1779–1869, француски генерал и истакнути војни писац. Своје теоријске радове Жомини заснива, углавном, на искуствима Наполеонових ратова и похода Фридриха II Великог. Његово најзначајније дело је „Преглед ратне вештине“. Војна енциклопедија, том X, Војноиздавачки завод, Београд, 1970, стр. 764.

Молтке (Moltke, Helmuth, Karl Bernhard), 1800–1891, пруски фелдмаршал, начелник Генералштаба и истакнути војни писац. Његово најзначајније дело је „О ратној вештини“. Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 969.

Шлифен (Schlieffen, Alfred, Graf-von), 1833–1913, пруски фелдмаршал, начелник Генералштаба и истакнути војни теоретичар. Његово најзначајније дело је „Кана“. Војна енциклопедија, том IX, Војноиздавачки завод, Београд, 1970, стр. 510.

⁷ Хенри Лојд (Henry Humphrey Evans), 1729–1783, Британски војни писац и теоретичар. Први је употребио појам операција у значењу операцијске линије. Дитрих Билон (Bulov Dretich Feiherl) дефинише операцију као „покрет чији је циљ непријатељ“. Војна енциклопедија, том VI, Војноиздавачки завод, Београд, 1970, стр. 389.

⁸ Тријандафилов Владимир, 1894–1931, генерал Црвене армије. Најзначајније дело „Карактер операција савремених армија“. Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 1100.

⁹ Свећин Александар, 1878–1938, совјетски војни историчар и теоретичар. Најзначајније дело „Стратегија“. Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 1070.

покрета и развоја снага, обухвата и саму борбу. Међутим, прво потпуније и савремено схватање појма операције дао је, заправо, пољски војни теоретичар Мосор 1938. године у делу „Оператика” који каже: „Овде се не ради о организацији кратко-трајне борбе изведене на једном правцу, већ о усклађивању неколико борби, односно низа борби од неколико дана, изведених засебно на неколико праваца често врло удаљених међусобно. Та комбинација дејстава по више праваца ка једном циљу помоћу неколико групација разне јачине и састава представља основну одлику операције”.¹⁰ Његова дефиниција је послужила као значајна основа за целокупну даљу теоријску разраду и дефинисање савремене операције.¹¹

Анализом сазнања о овом појму, Митар Ковач прелиминарно је дефинисао операције као „облик припреме и ангажовања снага у борбеним дејствима и неоружаним активностима, којима се, према јединственом плану, на одређеном простору и за одређено време, обједињавају и усмеравају борбена дејства јединица, борбене радње и друге активности снага система безбедности и других снага државе, ради остваривања јединственог тактичког, оперативног или стратегијског циља”.¹² Из тог периода, у складу са савременим развојем менаџмента и специјализованих управљачких дисциплина, операција је дефинисана као „највиши најсложенији процес - облик борбених и неборбених активности Војске и других снага одбране, у којој се јединственим менаџментом - командовањем и руковођењем, према јединственом пројекту, на одређеном простору и у одређеном времену, по теоријским и доктринарним поставкама, обједињавају и усмеравају њени садржаји ради остварења планираног циља”.¹³ Обе дефиниције су комплексне, обухватају све конститутивне елементе операције и приказују је као сложен процес који подразумева борбене и неборбене активности на одређеном простору и у одређеном времену, у којима, поред Војске, учествују и друге снаге система одбране. Операција се одвија по јединственом пројекту – плану заснованом на теорији и војној доктрини, којим се остварују постављени циљеви.

Слично наведеном, на основу карактеристика безбедносног окружења, физиономије оружаних сукоба, дефинисаних мисија и задатака Војске Србије, карактера и садржаја савремених војних доктрина и достигнутог степена развоја Војске Србије у Доктрини Војске Србије операција се дефинише као „скуп борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција које се предузимају по јединственој замисли, самостално или у сарадњи с другим снагама одбране, ради остварења општег циља различитог значаја”.¹⁴ „У основи, операција представља сложен, планиран и припремљен процес, у којем се расположивим ресурсима за одређено време и јединственој замисли остварују циљеви различитог значаја”.¹⁵ Операција као

¹⁰ Нинковић, Ј.: Теоријске основе оператике, Војноиздавачки завод, Београд, 1985, стр. 29-31.

¹¹ Материјал са предавања на докторским академским студијама из надлежности катедре „Оператике” реализованог у периоду од 20.10. до 24.10.2014. године.

¹² Ковач, М.: *Појам и класификација операција*, Нови гласник број 3-4/2010, Медија центар „Одбрана”, Београд, стр. 16-17.

¹³ Материјал са уџбеник из Оператике, Катедра оператике, 2004, страна 19.

¹⁴ Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 75.

¹⁵ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 32.

облик планирања, припреме и извођења борбених дејстава, без обзира на различите борбене и неборбене активности у употреби војних снага, у начелу, имају следеће фазе: припрему, извођење и стабилизацију и дезангажовање.¹⁶

У доктрини НАТО-а операција се посматра као интегрисана употреба свих видова ОС и војних потенцијала, са циљем да се постигне победа над непријатељевим потенцијалима, односно наруши или онемогући остваривање његовог утицаја. Приручник КоВ САД – ФМ 3-0 дефинише операцију као војну акцију извршавања стратегијских, тактичких, услужних и административних задатака и обуке и као процес извршавања борбених задатака, укључујући покрете, снабдевање, напад, одбрану и маневре, који су неопходни за остваривање циљева сваке битке у оквиру одређене војне кампање. Овом дефиницијом обухваћене су све битке или кампање, укључујући и неборбене мисије и у њој се не помиње облик или ниво борбених дејстава, нити значај извршавања задатака. Све операције, према ФМ 3-0, обухватају три фазе: планирање, припремање и извођење. Тиме, свакако, није исцрпљена широка лезеза различитих схватања и тумачења појма операције, али су наведени карактеристични примери који одражавају њену суштину и битна обележја.

Класификација операције Војске Србије

Питање класификације и поделе операције заузима веома важно место у оквиру потпуније теоријске обраде операције. Као и свака системска подела и подела операције може се извршити по различитим критеријумима и основама. Који приступ или критеријум ће се примењивати зависи од различитих фактора, али највећи утицај на класификацију војних операција ипак имају важећа доктринарна решења. Према Доктрини операција Војске Србије (слика 2), „Војска Србије планира, припрема и изводи операције у миру, ванредном и ратном стању. У односу на снаге које се ангажују, операције могу бити: операције Копнене војске, операције Ваздухопловства и противваздухопловне одбране, операције територијалних снага, операције специјалних снага и операције здружених снага, а према виду борбених дејстава – нападне и одбрамбене. Основна подела војних операција је према начину испољавања дејства на: борбене операције и неборбене операције. Посебна врста операција су мултинационалне операције, у којима могу учествовати делови Војске Србије, у складу са законом.”¹⁷

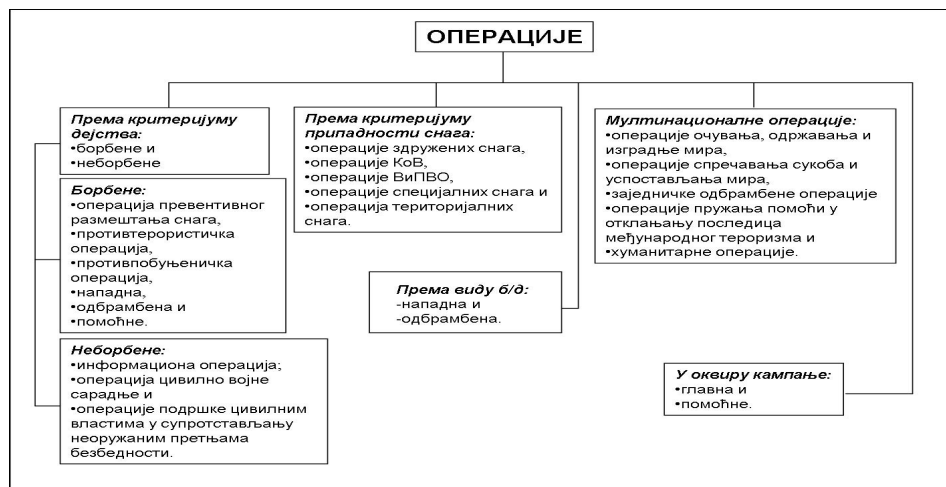
На основу наведене класификације операције Војске Србије закључује се да је подела извршена на различите начине и према различитим критеријумима. Међутим, поред придржавања одређених методолошких правила класификације,¹⁸ оно што је јако битно код сваке класификације јесте да је неопходно изабрати онај начин или критеријум поделе који ће у највећој могућој мери омогућити њихово целовито и свестрано изучавање и потпунију теоријску разраду. Јасно је да се класификација каква је установљена у Доктрини операција Војске Србије заснивана на са-

¹⁶ Исто, стр. 53.

¹⁷ Исто, стр. 32-33.

¹⁸ Видети више: Шешиф, Б.: Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971, стр. 74.

временим карактеристикама безбедносног окружења, пратећи промене у структури војне организације и да су наведени критеријуми поделе универзално прихватљиви и у складу са доктринарним изразима савремених армија света.

Слика 2 – Врсте операције Војске Србије¹⁹

Операција као пројекат

Да би се неки посао, задатак или подухват третирао као пројекат морао би да задовољи четири основна критеријума:²⁰ делокруг подухвата, непоновљивост, комплексност и подршку подухвата.

Посматрајући војну операцију кроз дате критеријуме свакако се може рећи да операција има све карактеристике једног сложеног пројекта и то, пре свега, због: великог броја активности и задатака (делокруг подухвата), чији садржај је необичан и неизванредан (непоновљивост); затим због многобројних циљева, рокова, трошкова и неопходне посебне организацијске структуре (комплексност) и великог броја ангажованог људства, ратне технике и финансијских средстава (подршка подухвата). Следствено изнетом, може се повући паралела између војне операције и пројекта као сложеног и непоновљивог подухвата који се остварује у будућности да би се постигли циљеви у предвиђеном времену и предвиђеним трошковима. Исто тако, у складу са савременим схватањем безбедносних изазова, ризика и претњи, комплексним променама у оперативном окружењу и савременим приступом у откривању носилаца опасности по референтне објекте безбедности и начина на који ће се војна организација супротставити тим опасностима такође изискује да се војна операција посматра као пројекат чије планирање, припремање и реализација мора би-

¹⁹ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 34.

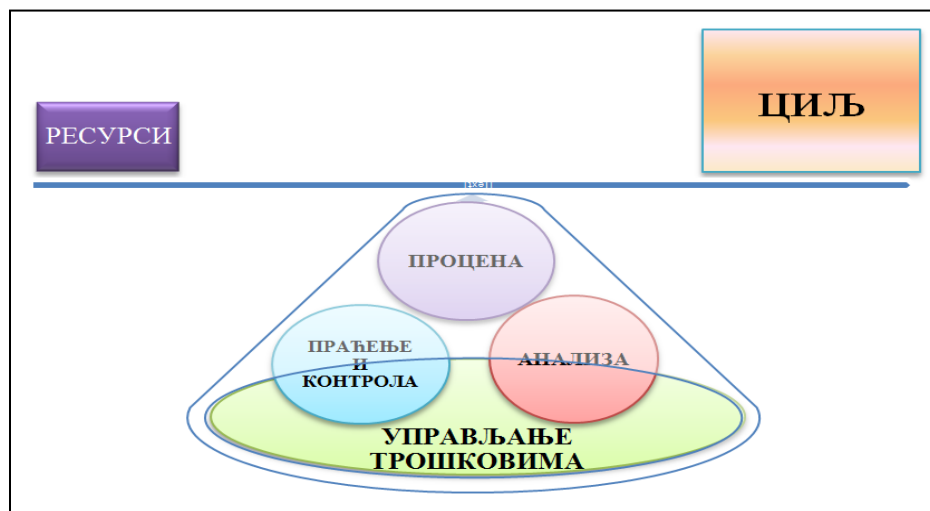
²⁰ Јовановић, П.: исто, стр. 19.

ти у складу са савременим начелима и методама пројектног менаџмента. Пројектовањем операције обезбеђује се координација и организовање свих учесника, рационално трошење углавном ограничених ресурса и усмеравање свих планираних задатака и активности ка јединственом циљу.

Дакле, компаративном анализом војне операције и пројекта може се закључити „да је војна операција сложен пројекат, који се реализује као планиран процес, у којем се ограниченим ресурсима, на одређеном простору и за одређено време, остварује циљ различитог значаја”,²¹ који несумњиво има своје специфичности, нарочито испољене у процесу реализације.

Модел управљања трошковима операције Војске Србије

Трошкови операције Војске Србије представљају новчани израз утрошених ресурса потребних за постизање жељеног крајњег стања. Са економског аспекта војна операција је успешна уколико се постављени циљеви достигну уз минимализацију трошкова, али не на рачун њиховог квалитета већ искључиво применом одговарајућих метода и техника чија употреба обезбеђује одговорно и ефикасно управљање трошковима операције. На основу наведеног може се закључити да се модел управљања трошковима операције ВС заснива на прецизној процени трошкова, константном праћењу и контроли, али и на квалитетној анализи насталих трошкова. То је један од начина на који се може успешно остварити компромис (равнотежа) између расположивих ресурса и коначног циља (слика 3).

Слика 3 – Модел управљања трошковима операције

²¹ Славковић, Р., Јелић, М., Куртов, Д.: *Планирање војне операције*, XVIII Интернационални симпозијум из пројектног менаџмента – Зборник радова: Управљање пројектима у ИТ окружењу, Београд, 2014, стр. 374.

Процена трошкова операције

Сви субјекти операције, да би успешно реализовали додељену мисију, а у складу са расположивим ресурсима, односно да би успешно балансирани између ефикасности и ефикасности, где се под ефикасношћу подразумева избор правих циљева и настојање да се они максимално реализују, а под ефикасношћу подразумева сагледавање више варијанти и избор оне која ће обезбедити најбоље резултате уз најмања улагања,²² изискује, пре свега, квалитетну и детаљну процену трошкова. То је први корак у процесу избора правих циљева и њиховог остваривања уз што мањи утросак расположивих ресурса током реализације операције Војске Србије.

Информација о трошковима, праћење њиховог настанка и тренда омогућује команданту доношење правилних одлука. Наравно, потпуна процена је неизводљива, нарочито ако се ради о веома раној фази животног циклуса једног пројекта – операције, али груби прорачуни су врло могући, а њихови резултати значајно олакшавају даље планирање трошкова операције.

На основу предложеног модела обрачуна трошкова у Упутству о вежбама у ВС,²³ али пре свега на основу стеченог искуства финансијских органа током извођења тактичких вежби и организационих облика практичне обуке команди јединица ВС, најчешће коришћене методе и технике за процену трошкова операције јесу:

- структурална процена и
- аналогна процена трошкова.

Структурална процена врши се након што се анализом структуре или на неки други начин војна операција разради до најелементарнијих задатака и активности. Затим се за сваки задатак и активност процењује предвиђен број дана, потребан број ангажованих лица, средстава ратне технике по врстама, количина УБС, количине ПГМ, артикала хране и др. При томе се потребан број дневница за ангажовано људство претвара у новчане износе у складу са важећим Правилником о накнади путних и других трошкова у ВС,²⁴ а за материјал и опрему узимају се стварни трошкови њихове набавке. Као инструмент за реализацију наведене анализе може се користити усвојени Преглед задатака обуке команди и јединица ВС.²⁵

На основу обрачунатих трошкова на свим нивоима врши се њихово обједињавање како би се добила укупна процена трошкова која ће касније војном руководиоцу представљати ефикасно средство за доношење одлука у делу који се односи на располагање новчаним средствима за извођење операције. Добијени прорачуни трошкова разврставају се по контима економске класификације.

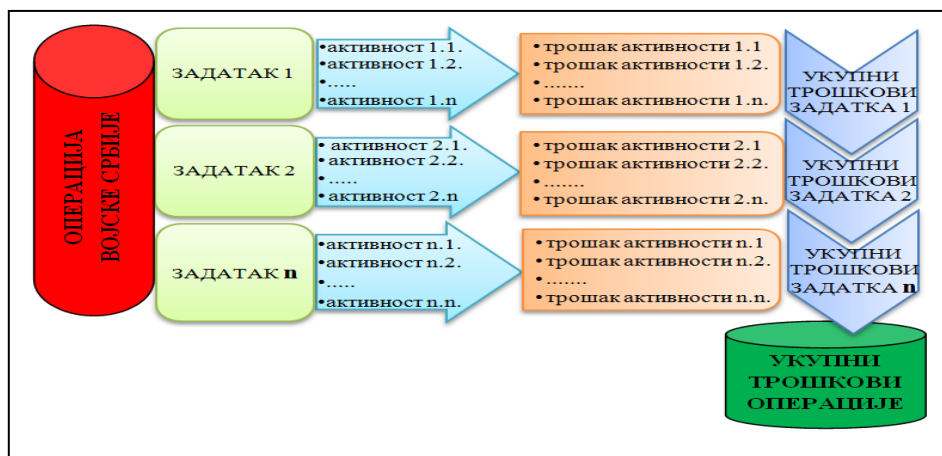
Дакле, наведена метода заснива се на процени трошкова за сваки појединачни задатак или активност, да би се затим сабирањем добили укупни трошкови фазе, а затим и операције у целини (слика 4).

²² Мучибабић, С., Васковић, З., Николић, Н.: *Цена коштања војне операције*, Зборник радова са Симпозијума „Теоријски и практични аспекти савремених операција”, Војна академија, Београд, 2004, стр. 1-60.

²³ Видети више: Упутство о вежбама Војске Србије, ГШ ВС, Управе за обуку и доктрине J-7, Београд, 2013.

²⁴ Видети више: Правилник о накнади путних и других трошкова у ВС, Службени војни лист број 18/13.

²⁵ Видети више: Преглед задатака обуке команди и јединица Војске Србије, ГШ ВС, Управе за обуку и доктрине J-7, Београд, 2013.

Слика 4 – Прорачун трошкова операције „структуралном” методом

Структуралном проценом добија се детаљан план трошкова који командантима и његовом штабу омогућава оперативно праћење и контролу реализације свих задатака и активности у току сваке фаза извођења операције. Детаљни планови за све пројекте, па самим тим и за операцију Војске Србије, веома су погодни за оперативно коришћење у процесу управљања трошковима и препоручује се њихова израда без обзира на сложеност и комплексност пројекта.

Предност ове методе јесте што процену врше стручни органи и функционални носиоци на свим нивоима и за најелементарније задатке и активности, што наравно повећава поузданост и тачност добијене процене. Недостатак ове методе је у томе што захтева знатно више времена и добро познавање свих детаља и структуре војне операције.

Аналогна процена трошкова је метода која се заснива на стварним трошковима претходних али сличних операција, односно на коришћењу података о оствареним трошковима претходно изведених операција ради одређивања грубог прорачуна трошкова текуће операције.

Митар Ковач прелиминарно је дефинисао операцију као „облик припреме и ангажовања снага у борбеним дејствима и неоружаним активностима, којима се, према јединственом плану, на одређеном простору и за одређено време, обједињавају и усмеравају борбена дејства јединица, борбене радње и друге активности снага система безбедности и других снага државе, ради остваривања јединственог тактичког, оперативног или стратегијског циља.”²⁶ Следствено наведеном, ако се борбена дејства јединица, борбене радње и друге активности текуће операције у већој мери поклапају са претходним изведеним сличним војним операцијама препоручује се примена аналогне процене трошкова.

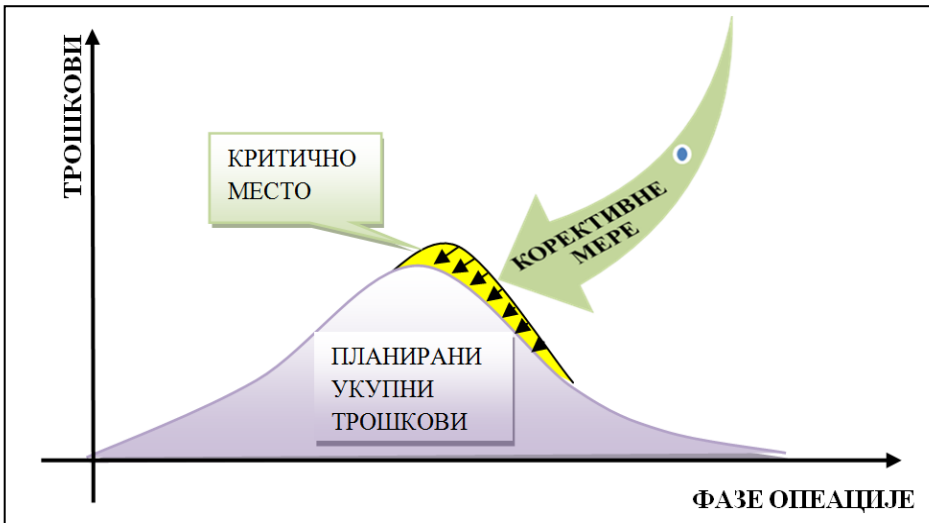
²⁶ Ковач, М.: *Појам и класификација операција*, Нови гласник број 3-4/2010, Медија центар „Одбрана”, Београд, стр. 16-17.

За разлику од структуралне процене, аналогном проценом добијају се груби планови чији обим и садржај је максимално уопштен. Добијени резултати углавном служе за сагледавање и управљање операцијом са вишег нивоа командовања (топ менаџерима). Предност ове методе је у брзини доношења процене чија тачност и прецизност расте уколико је сличност текуће операције са претходним већа и уколико стручни органи за процену трошкова поседују неопходна знања и искуства да оцене да ли ће одређени делови текуће операције бити скупљи или јефтинији у односу на претходно изведене сличне подухвате. Недостатак методе огледа се у мањој прецизности и у чињеници да је јако тешко повлачити паралеле између војних операција због њихове сложености и непоновљивости.

Праћење и контрола трошкова операције

Циљ праћења и контроле јесте да се, поред осталог, не прекораче планирани трошкови. Обавља се у складу са процесом планирања и извођења операције и са претходно дефинисаним проценама трошкова. Обухвата надзор и контролу времену извођења планираних задатака и активности, праћење и контролу утрошених ресурса и њихово поређење са планираним.

Контролом и праћењем омогућава се сталан увид у ток и степен реализације пројекта – операције, дефинисање критичних места и преузимање корективних мера. То уједно представља и циљ ове фазе управљања трошковима, где се за утврђена одступања врши корекција ради враћања на ток реализације у планираним оквирима (слика 5).

Слика 5 – Корекција одступања укупних трошкова у односу на процењене

Праћењем и контролом трошкова омогућује се идентификовање одступања од плана операције. Проблем или одступање, јединственим ланцем командовања преко руководиоца линијских функција, долази до команданта, чиме се омогућује реаговање кроз дораду плана и приступање корективним акцијама, а у складу са потребама и дефинисаним циљевима операције.

Анализа трошкова операције

Анализа трошкова је континуирани процес који се реализује на свим нивоима командовања и у свим фазама операције. Међутим, коначна анализа врши се по завршетку операције, односно након стабилизације и дезангажовања, а на основу стварно насталих трошкова. Основни циљ анализе јесте да се добије информација о коначним трошковима операције, њиховом разврставању по месту настанка и реализованим задацима. Такође, јако је битно да се по завршетку сваке операције дефинишу научене лекције у погледу насталих разлика између процењених и стварних трошкова извођења војних операција.

Предложени модел управљања трошковима операције, у фази анализе, подразумева примену одговарајућих метода вишекритеријумске анализе. За потребе овог рада применићемо методу аналитичког хијерархијског процеса (АНП), који представља један од најчешће коришћених метода вишекритеријумске анализе. Аутор идеје и математичке поставке АНП-а је Thomas Saaty. Ова метода представља методу вишекритеријумског одлучивања, креирану ради пружања помоћи доносиоцима одлука у решавању комплексних проблема одлучивања у којима учествује већи број доносиоца одлука, већи број критеријума и у вишеструким периодима. Методолошки посматрано, АНП је вишекритеријумска техника која се заснива на разлагању сложеног проблема у хијерархију. Циљ се налази на врху хијерархије, док су критеријуми, поткритеријуми и поткритеријуми и алтернативе на нижим нивоима. Процес реализације АНП методе обухвата четири основне фазе²⁷: а) структурирање проблема, б) прикупљање података, в) оцењивање релативних тежина и г) одређивање решења проблема.

Ради лакшег решавања нашег практичног проблема применом АНП методе, а који се односи на анализу трошкова операције, користимо софтвер Expert Choice.²⁸ Expert Choice представља један од најефикаснијих алата за решавање проблема вишекритеријумског одлучивања. Програм је у потпуности прилагођен примени АНП методе и подржава све неопходне кораке.²⁹

У раду је, као пример, представљен модел анализе трошкова операције преко четири основна критеријума у односу на које се оцењују расположиве алтернативе, односно процењује се седам посебних задатака које речне јединице реализују у складу са додељеном мисијом.

²⁷ Чулић, М. и Сукновић, М.: Одлучивање, Факултет организационих наука, Београд, 2010, стр. 334.

²⁸ www.expertchoice.com, октобар, 2014.

²⁹ Дамјановић, Д.: Примена АНП методе на селекцију и евалуацију добављача, Мастер рад, Универзитет Сингидунум, Београд, 2013. стр. 36.

Улазни подаци, на основу којих се врши анализа трошкова, приказани су у табели 1 и представљају производ стеченог искуства и добијених резултата у процесу анализе трошкова насталих током реализације тактичких вежби и организацијских облика практичне обуке које су команде и јединице Речне флотиле изводиле у теклом периоду.

Дакле, наш циљ је анализа трошкова војне операције, при чему ћемо за добијање информације о расподели трошкова по врсти и месту настанка користити четири основна критеријума са различитим тежинским коефицијентима која су дефинисана на основу знања и искуства експерата из ове области и постојеће литературе која обрађује дату проблематику.

K1 – трошкови по питању дневница, тежински коефицијент 0,366;

K2 – трошкови по питању утрошка ПгМс, тежински коефицијент 0,233;

K3 – трошкови по питању утрошка УБС, тежински коефицијент 0,124;

K4 – трошкови по питању утрошка целодневних артикала хране, тежински коефицијент 0,278.

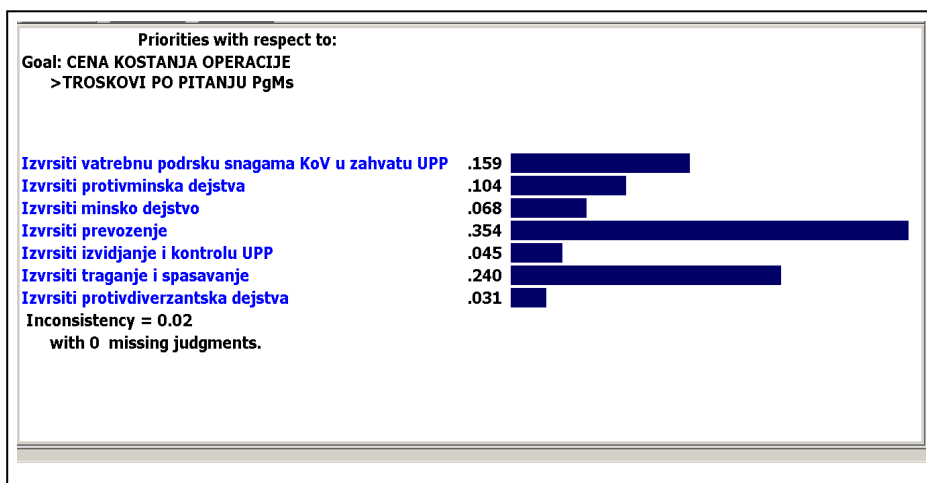
Табела 1 – Улазни подаци³⁰

	Дневнице	ПгМс	УБС	Храна
Извршити ватрену подршку снагама КоВ на УПП	395	91	723	164
Извршити противминска дејства	184	72	130	75
Извршити минска дејства	165	63	825	83
Извршити превозење	147	110	95	64
Извршити извиђање и контролу УПП	132	57	45	51
Извршити трагање и спасавање	137	95	15	41
Извршити противдиверзантска дејства	123	42	28	25

На основу информација о алтернативама формира се таблица преференција (слика 6) где је, поред осталог, поређењем алтернатива према критеријуму „Трошкови по питању утрошка ПгМс”, задатак *извршити превозење* мање преферентан у односу на остале алтернативе, док је *извршити противдиверзантска дејства* најпреферентнији борбени задатак када је реч о посматраном критеријуму. Другим речима, највећи утрошак горива и мазива настаје у току реализације задатака уздужног и попречног превозења људства и материјалних средстава на УПП. На основу добијених резултата командант операције, како би смањео трошкове по

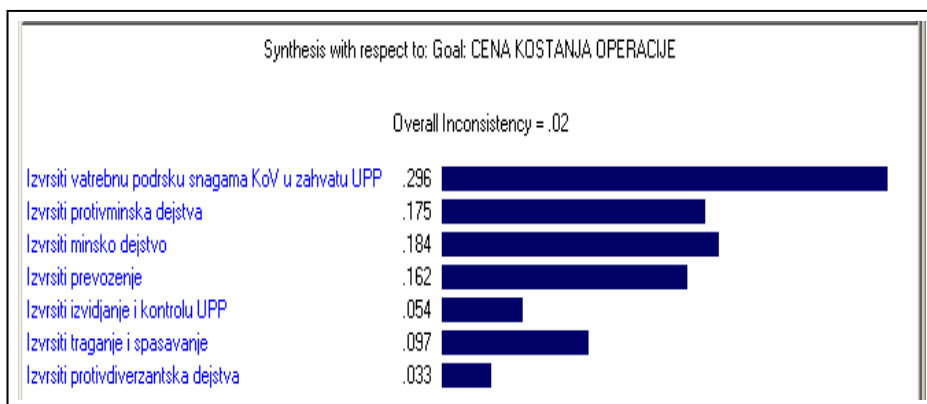
³⁰ Вредности у табели изражени су у хиљадама динара.

наведеном критеријуму, мора да предузме одговарајуће корективне мере попут: а) избора бродова са мањом потрошњом; б) обједињавање сличних задатака и активности током једног ангажовања брода и в) избор најбољег оперативног распореда снага на УПП који би обезбедио рационално ангажовање пловних средстава.

Слика 6 – Преферентност трошкова према критеријуму „Утрошак погонских средстава и мазива“

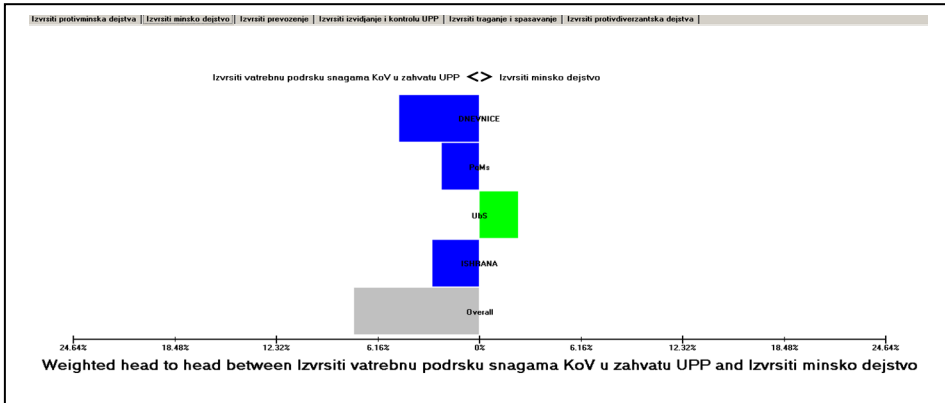
Коначне вредности расподеле трошкова по задацима које Речна флотила реализује у складу са својом наменом и организацијском структуром, са укупном грешком неконзистентности од 2%, приказане су на слици 7.

Слика 7 – Ранг-листа остварених трошкова

На основу добијених резултата закључује се да су најмањи трошкови остварени по задатку *извршење противдиверзантског обезбеђења* са укупним уделом од 3%, а највећи по питању извршења ватрене подршке снагама КоВ у захвату УПП са уделом од 29% у односу на укупну цену коштања реализације свих посебних задатака Речне флотиле.

Анализа осетљивости добијених резултата, као што је, на пример, динамичка анализа осетљивости вредности сопствених векторских коефицијената критеријума и алтернатива или анализа „Head to head“ (слика 8) између задатака као што је *извршење ватрене подршке снагама КоВ у захвату УПП* и *извршење минских дејстава*, који предњаче у трошковима по задатим критеријумима (слика 7), такође обезбеђује једноставна, практична и ефикасна програмска решења при променама важности критеријума или процени, односно анализу различитих варијанти приступа решавању проблема.

Слика 8 – Анализа осетљивости „Head to head“

Закључак

Квалитетно извршена процена трошкова је неопходан улазни податак за доношење већине важних одлука током реализације операције (пројекта). Доношење одлуке, попут начина организовања снага, обима попуне потребним ресурсима, врсте средстава ратне технике које треба употребити, избор објеката дејства итд., немогуће је уколико команданти јединица у свим фазама операције не располажу правовременим и квалитетним информацијама међу којима је, поред осталих, информација о насталим или могућим трошковима операције од пресудног значаја.

Са економског аспекта војна операција је успешна уколико се постављени циљеви достигну уз минимализацију трошкова, али не на рачун њиховог квалитета већ искључиво применом одговарајућих метода и техника. У раду су приказане савремене методе управљања трошковима операције, чија се примена, нарочито АНР методе, показала као веома успешно средство у процесу одлучивања. Применом наведених

метода избегава се субјективност у одлучивању, време за доношење одлуке се смањује, а напрезање команданата приликом вишекритеријумског одлучивања минимизира. Корисним софтверским апликацијама, попут Expert Choice, обезбеђују се једноставна и практична програмска решења, чиме се неизвесност и комплексност управљања трошковима операције у знатној мери могу контролисати.

Предложени модел управљања трошковима представља нови приступ операцији као сложенем, јединственом и непоновљивом пројекту који у условима динамичних, променљивих и непредвидљивих промена у оперативном окружењу обезбеђује војној организацији правовремену и адекватну употребу снага чије успешно ангажовање у условима ограничених ресурса неће бити доведено у питање.

Литература

- [1] Војна енциклопедија, Том X, Војноиздавачки завод, Београд, 1970.
- [2] Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
- [3] Дамјановић, Д.: Примена АНР методе на селекцију и евалуацију добављача, Мастер рад, Универзитет Сингидунум, Београд, 2013.
- [4] Доктрина Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.
- [5] Доктрина операција ВС, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012.
- [6] Јовановић, П., Живковић, Д., Јовановић, Ф.: Менаџмент и пројектни менаџмент, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2008.
- [7] Јовановић, П., Ђорђевић, В., Филиповић-Радулашки, Т., Митић, А.: Специјализоване дисциплине менаџмента, Зухра, Београд, 2012.
- [8] Јовановић, П.: Управљање пројектом – Project management, осмо издање, Висока школа за пројектни менаџмент, Београд, 2008.
- [9] Ковач, М.: *Појам и класификација операција*, Нови гласник број 3-4/2010, Медија центар „Одбрана“, Београд.
- [10] Лернер, А.Т.: Принципи кибернетике, Техничка књига, Београд, 1970.
- [11] Мучибабић, С., Васковић, З., Николић, Н.: *Цена коштања војне операције*, Зборник радова са Симпозијума „Теоријски и практични аспекти савремених операција“, Војна академија, Београд, 2004, стр. I-60.
- [12] Нинковић, Ј.: Теоријске основе оператике, Војноиздавачки завод, Београд, 1985.
- [13] Правилник о путним и другим трошковима у Војсци Србије, Службени војни лист број 18/13.
- [14] Преглед задатака обуке команди и јединица Војске Србије, ГШ ВС, Управа за обуку и доктрину J-7, Београд, 2013.
- [15] Славковић, Р., Јелић, М., Куртов, Д.: *Планирање војне операције*, XVIII Интернационални симпозијум из пројектног менаџмента – Зборник радова: Управљање пројектима у IT окружењу, Београд, 2014.
- [16] Славковић, Р., Талијан, М.: *Војна операција као пројекат*, XV Интернационални симпозијум из Пројектног менаџмента – Зборник радова: Пројектни менаџмент у Србији – успеси и могућности, Златибор, 2011.
- [17] Упутство о вежбама Војске Србије, ГШ ВС, УОИД J-7, Београд, 2013.
- [18] Чупић, М. и Сукновић, М.: Одлучивање, Факултет организационих наука, Београд, 2010.
- [19] Шеших, Б.: Општа методологија, Научна књига, Београд, 1971.

ИМАНЕНТНОСТ ДЕПРЕСИЈЕ У КАПИТАЛИСТИЧКОЈ ТРЖИШНОЈ ПРИВРЕДИ И УСЛОВИ ЗА ЊЕНО ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Богдан Б. Илић
Универзитет у Београду, Економски факултет
Небојша М. Праћа
Висока школа академских студија ЕПОХА, Београд
Славко Ђ. Вукша
Алфа универзитет, Београд

Свет је у променама, учесталим кризама и бројним изазовима. Међународни односи постају компликовани, а економски проблеми довели су до тешке економске ситуације. Могло би се рећи да је депресија иманентна капиталистичком начину производње од његовог настанка. Предмет овог рада јесте покушај да се утврди како долази до криза капиталистичких тржишних привреда, како ублажити економске и друштвене последице проузроковане кризама, како кризом управљати, као и какве су могућности њиховог превазилажења у контексту светских дешавања и њиховог утицаја на развој националних економија, као и друштва у целини.

Кључне речи: *экономија, капитал, криза, депресија, тржишна привреда*

Увод

Након хладног рата, распада реал-социјализма и пада СССР-а свет је суочен са брзим променама и бројним изазовима. Последице тог пада ишле су у прилог политичкој, идеолошкој и технолошкој доминацији капитализма који се променио. Евидентан је велики економски и технолошко-научни процес развоја капитализма. Силе створене технолошко-научном револуцијом сада су довољно снажне да униште материјалне основе људског живота. Саме структуре људског друштва су угрожене и у великој су кризи.

Капитализам је променио слику света који је ушао у фундаменталне промене друштвених односа и начина производње. Као систем друштвених односа стекао је хегемонијски статус, односно „монополистички положај”, што није у складу са његовом природом. Основа капитализма јесте капитал однос, тржиште и конкуренција.

Свет је умрежен и међуповезан високим технологијама. У ширем контексту економију дефинишемо као науку о законима који управљају производњом и разменом материјалних средстава за живот људске заједнице, тј. као науку о понашању људи у коришћењу ограничених ресурса материјалних добара. Дакле, економија као наука истражује процес производње, расподеле, размене и потрошње у одређеној друштвеној структури и међуоднос тих процеса – њихов утицај на друштвену структуру и, обратно, утицај друштва путем одлучивања на те односе.

Са појавом индустријске револуције, настанком предузетништва, долази индустријски капитализам. Привредне токове карактеришу и повремене кризе, будући да економска наука није адекватно решила проблем цикличног економског кретања. Мада су неки научници и експерти изјављивали да су привредни циклуси превазиђени, да су економске кризе прошлост, реалност је то демантовала. Кризе у свету посебно од 70-их година 20. века постају учесталије, што проузрокује дубље економске и друштвене последице.

Од друге половине 20. века свет је захватила финансијска глобализација. Узрок појаве финансијско-економске кризе јесте у економској поставци дерегулације и веровању у свепогућност тржишта. Међутим, тржишна економија, уз свесну и научно спознату координацију, и даље је најбољи модел, а сам модификован капитализам ће, уз одређене промене, опстати упркос последицама светске економске кризе, које ће ипак условљавати његово прилагођавање новонасталој ситуацији (научно-технички прогрес).

Одрживи развој је неспојив са светском економијом заснованом на сталној позитивности за растућим профитом који је, по дефиницији, сам себи циљ, и такмичи се са свима другима на светском слободном тржишту [1]. Због тога се сматра да судбина човечанства зависи од обнављања државне власти. Боље образовање, владавина закона, ширење финансијских тржишта и стабилизација кредитног система – били су кључни услови за индустријску револуцију [2]. Западни финансијски модел тежио је да се прошири свуда по свету, преко империјализма, а касније глобализације. Постао је сложен процес иновација, посредовања и интеграција, укључујући и демографски фактор, а посебно напредак науке и ширење законодавства. Сматра се да је финансијски систем „мозак економије” с обзиром на то да делује као механизам координације који распоређује капитал, на најпродуктивније употребе. Ако се капитал погрешно употреби или уопште не циркулише, економија ће бити неефикасна и, према томе, економски раст ће бити низак. И поред усавршености институција и инструмената, свет финансија погађају кризе као и раније.

Појава кризе хиперпродукције у капитализму

Привреда и друштво се непрекидно мењају прелазећи из нижих у више облике живота, што, пре свега, условљава убрзани научно-технолошки прогрес, пораст броја становништва у свету и тежњу људи за богатијим животом. Благостање и сам опстанак људи зависи од реалне економије, природних богатстава и научно-техничког прогреса.

Развој производних снага и начин производње условљавали су и значај и улогу трговине. Као посебна грана привреде, трговина својом активношћу – сајмовима, берзама, електронском трговином и сл. увећава производњу профита у друштвеним

размерама и равноправно са другим капиталом учествује у његовом стварању. „Монопол капитала постаје оков за начин производње.” Богатство народа у савременом периоду условљено је односом људи и функционисањем добрих институција.

У економском смислу могу се посматрати главни политички догађаји савремене историје. Велика депресија у другој половини 19. века довела је до заокрета од либерализма према протекционизму у Европи. Империјалистичка супарништва имала су за последицу избијање Првог светског рата. Због лошег управљања економском политиком током велике депресије, унутрашње политичке и социјалне напетости дошло је до појаве нацизма и фашизма у Европи и до Другог светског рата. У последњој деценији 20. века, са сломом комунизма и свеопштим прихватањем либерализованих тржишта, свет се креће узлазном путањом развоја из периода пре 1914. године.

Сматра се да је „диктатура приватне својине разорила друштво. Сва моћ је у рукама мале групе олигарха коју опслужују банкар и политичари. Такав систем ствара свет без правде и будућности. Током владавине капитализма избила су два светска рата. Рат и данас погађа разне крајеве света”. Сматра се да је капитализам изграђен на суштинској неправди. Сви људски односи подређени су манипулацијама на берзи.

Финансијска тржишта и други делови тржишне економије су у променама вођењем технологијом, тржиштима и моћним корпорацијама. Све то има негативне последице у области рада и на друштвене односе.

Цену финансијских криза, неравномерне расподеле богатства и друштвене моћи – све већег сиромаштва, умањене безбедности и скупљег живота – плаћају углавном неразвијени, док међународни капитал, трговина и предузетништво уживају у отвореним тржиштима. Због тога је неопходно да буде успостављена равнотежа између користи које доноси „нови глобализам” подржан високим технологијама и заштите од опасности које он носи собом.

Чињенице указују на унутрашњу и спољну повезаност и противречност капитала као друштвеног и историјског односа чија је суштина у јединству новог глобалног система. Нова структура светског тржишта, уз нове технологије, захтева конкурентски однос заснован на квалитету роба и услуга у процесу спољнотрговинске размене, укључујући и општу конкурентност појединих привреда у потрази за што повољнијом позицијом на светском тржишту.

Од седамдесетих година XX века свет је у променама и налази се пред великим изазовима. Високе информационо-комуникационе технологије повезале су свет. Међународни односи постају све сложенији, пре свега, због моћи високоразвијеног капиталистичког начина производње. Важност нових индустријских и технолошких помака увелико премашује непосредне користи.

Историја развоја људског друштва показује да је криза својствена капиталистичком начину производње и да представља саставни део циклуса капиталистичке тржишне привреде. Темељни проблем капиталистичке репродукције налази се у области макроекономије, односно макроструктуре, односно у међусобном односу две уопштене групе производње, тзв. одељка I (производња средстава за производњу) и одељка II (производња потрошних добара). Одељци друштвене производње углавном се неравномерно развијају, будући да услови пословања, односно привређивања, никада нису стални [1].

Кризе хиперпродукције у периоду државно-монополистичког капитализма

У светској привреди владају монополске и олигополске структуре. Монопол означава искључиво право или могућност поседовања неке ствари, производње или продаје одређене робе. У свету се појављује монополски капитализам, односно неоимперијализам. Будући да монопол капитала постаје препрека за нови начин производње, поставља се питање: како управљати монополом?

Друштвена репродукција подразумева процес сталног обнављања производње на истој или увећаној основи. Да би се ова репродукција могла нормално одвијати подразумева се нормални проток капитала, уз сразмерност расподеле свих чинилаца производње у свим фазама репродукције. Привредну равнотежу успоставља ток вредности, а механизам успостављања те равнотеже је слободно кретање чинилаца производње и сеоба капитала из једне гране у другу.

У привредама света познате су одређене кризе и поремећаји, што доводи до напуштања равнотеже са свим невољама које из тога произлазе. Поремећаји у привреди, уколико нису изазвани природним појавама, ратовима и слично настају најчешће због немогућности успешне оплодње капитала, тј. поремећаји се јављају у фази размене.

Узроци таквих поремећаја нису идентични и најчешће долазе због функционирања новца као прометног средства. Исто тако, узроци могу бити и новац као платежно средство, који се најчешће и окривљује за појаву кризе хиперпродукције. Чињеница да се могу одгодити куповине најчешће води нагомилавању залиха произведених роба. Смањивање најамнина други је узрок недовољној тражњи и потрошњи, а преко тих чиниоца и појаве хиперпродукције. До тога долази због прерасподеле новостворене вредности. Све већи делови користе се за проширену репродукцију, што аутоматски води расту производње, али исто тако и све мањем издвајању средстава намењених личној потрошњи. Наведене појаве имају за последицу огромну производњу коју не може да прати адекватна тражња.

Једна од фаза привредног циклуса јесте и криза. Кризе хиперпродукције карактерише огромна производња роба уз све веће смањење продаје, раст незапослености, а са њом и све мања могућност куповине, односно смањивање куповне моћи становништва. Пад цена, упркос тој чињеници, и даље се наставља са падом тражње, каматне стопе расту, долази до стечајева, банкротстава и пропадања великог броја фирми које за собом остављају огроман број незапослених. Слабости и недостаци капиталистичког система указују на „његов неуспех да обезбеди пуну запосленост и његова произвољна и неправедна расподела богатства и доходака”[3].

Прва светска економска криза била је 1825. (изазвана, поред осталог, „латиноамеричком дужничком кризом”) да би после тога сваких десетак година привреда света или неких региона падала у одређену кризу, односно депресију (пад раста производње). Великом светском кризом (1929–1933) до темеља је била уздрмана читава светска привреда, а веровало се да ће том кризом потонути и капиталистички систем привређивања.

Осим схватања о узроцима и појавама криза хиперпродукције које се појављују сваких 10 година, занимљиви су и Контратјеви циклуси којима се покушава указати

на проблеме и узроке који се дешавају у светској економији. Велика економска криза 1929–1933, осим по дубини и оштрини и последицама у односу на друге кризе, била је прва општа криза система капиталистичког начина производње. Током ове кризе најразвијеније земље предузимале су одређене мере економске политике.

Узроци кризе налазе се у самом капиталистичком начину производње и њему иманентним супротностима. Кризе су неизбежне због тога што постоји супротност између колективног карактера производње и индивидуалног карактера присвајања, што је и узрок нарушавању сразмере потребне за нормално одвијање проширене репродукције. Дакле, неизбежност економских криза у капитализму произилази из саме природе тог начина производње, као њему иманентна законитост. Зато је историја развоја капитализма истоветна са историјом економских криза.

Привредни циклуси нису превазиђени. Седамдесетих година 20. века развијени свет је задесила „стагфлација”, истовремени пад привредне активности и инфлација. Услед енергентских криза (1973. и 1979), затим 1982, 2000. и 2008. уследила је рецесија светске привреде, а позиције мање развијених земаља знатно су се погоршале. Како би се спречиле кризе хиперпродукције у привредним токовима, држава мерама економске политике утиче на привредне токове.

Узроци светских финансијских и економских криза

Појавом индустрије и тржишне привреде средиште светске привреде се географски померало, али је увек било изложено привредним и финансијским кризама. Рецесије и кризе, као саставни део привредних циклуса у реалном сектору, углавном се тумаче током времена нагомиланим неравнотежама у односима основних макроекономских агрегата. Међутим, нема суштинских објашњења о томе зашто до тих неравнотежа уопште долази.

Финансијске кризе имају одређено тумачење. Међутим, недостаје одговор на питање: због чега се за финансијске кризе не пронађу решења која ће бити уграђена у токове економске политике. Објашњење за кризе у реалном и финансијском сектору јесте да их неокласична економска теорија није признавала, али и чак када су биле оштре, њен одговор је био да су неизбежне, па чак и корисне.

У неокласичној теорији неравнотеже у макроекономским пропорцијама наводно нису ни могуће, јер рационално понашање привредних субјеката и савршено функционисање робних и факторских тржишта сваку неравнотежу аутоматски отклањају. Неокласична теорија очекује формирање равнотежних цена на робним тржиштима и цена фактора производње на односним тржиштима. Ако су испуњени услови савршене конкуренције, гарантована је општа равнотежа у привреди која не захтева одређене мере економске политике.

Услови савршене конкуренције на робним тржиштима су: хомогеност производа, огроман број продаваца и купаца који не могу да (појединачно) утичу на цене, информације су добре (сви знају све податке о траженим и понуђеним производима), сви имају једнаке могућности предвиђања, тако да нико не може да стекне конкурентску предност на основу посебно добре антиципације будућности.

На тржишту новца и капитала постоји једнака информисаност свих актера и нема „моралног хазарда“. На тржишту радне снаге постоји савршена конкуренција, нико не може да тражи и добије већу плату од равнотежне на тржишту (у супротном остаје незапослен), радна снага је хомогена и сасвим мобилна (по занимању и просторно). С обзиром на то да услови за савршену конкуренцију потребни за функционисање неокласичног модела привреде не постоје, требало је признати да у условима несавршене конкуренције, монопола и економије обима, структуру међународне размене не можемо више посматрати на нивоу националних држава. Предузећа имају монополску снагу, позиције на тржишту, она одлучују о структури своје производње (понуде), користе економију обима и сл.

Макроекономска теорија настала је након велике економске кризе. Неокласична економија види у могућности тржишта да увек постигне високу стопу економске активности и пуну запосленост без инфлације, што је кејнсовска економија негирала. Негирала је неокласично објашњење незапослености на основу одбијања радника да прихватају ниже најамнине. Кејнсова теорија у средиште свог истраживања ставља проблеме: незапосленост, привредни раст и инфлацију. Ове анализе постале су база за активну економску политику: монетарно-кредитну, пореску, политику јавних расхода, које следе политику дохотка и цена и политику радне снаге.

Неокласични модел не функционише у условима када доминирају ТНК и када су тржишта рада високо специјализована и нерегулисана. По еволутивном схватању економију покрећу управо оне карактеристике које су непожељни извори тржишних несавршености у неокласичном моделу. Олигополи су главни носиоци иновација. Иновације стварају асиметричне информације које су извор монополског положаја и монополске ренте. Екстрапрофит мотивише на одлучивање у условима неизвесности. У оваквим условима светска привреда се не шири више колонијалним освајањима него транснационализацијом пословања и размештаја производње транснационалних предузећа. Светску привреду у колонијално време контролисале су колонијалне силе. Данас, када су транснационалне фирме доказ нефункционисања неокласичног модела, на националном нивоу има све више активности економске политике са којима се надокнађује нефункционисање тржишта у неким сегментима, води се антициклична политика и сузбијају злоупотребе монополског положаја. Проблем је што у светској привреди не постоје одговарајуће свима заједничке институције у којима би се, у интересу свих, формулисале политике и заједничке интервентне мере. Када уместо тога институцијама управљају мале групе земаља, а групе земаља и поједине велике земље предузимају мере не водећи рачуна о ефектима тих мера на остали свет, светске кризе не само да се не решавају већ се и продубљују. Сматра се да је важно разумети како се ова катастрофа могла догодити, како жртве да се опораве и на који начин можемо да је предупредимо, будући да „живимо у свету којим управља економија депресије“[4].

Неки теоретичари су 70-их година XX века покушали да се неокласична теорија учини употребљивом, али у томе нису успели. Кругман је препознао њене недостатке који су разлог томе што се актуелна финансијска криза у САД и у целом свету није на време предвидела и што данас о начину њеног решавања у економској науци и политици постоје супротни ставови. По његовој оцени економија је системе стварних привреда заменила својим „прекрасним“ моделима заснованим на непо-

стојећој економији: рационалном понашању произвођача и потрошача и савршеној конкуренцији. По њему, „свету је данас потребна информисана акција, ... идеје морају бити представљене на начин приступачан ширем кругу људи, (једначине и дијаграми су само помоћна средства) обичним, свима разумљивим језиком” [4]. Много је тежа ситуација са финансијским кризама. Сматра се да је владајући неокласични модел тежио да омогући избор оптималног портфолија, као и да одреди цене финансијских деривата. Проблем је у томе што и ова теорија полази од рационалног инвеститора који рационално усклађује принос и ризик и од уверења да финансијска тржишта савршено функционишу, што значи да цену финансијске активе непогрешиво формирају на основу расположивих информација. У области финансија, као и у реалном делу привреде, ове претпоставке не постоје. У економији постоји неизвесност која настаје у интеракцијама, како у реалном, тако и финансијском сектору. Док се ризик мери само одређеним одступањима око неке путање, неизвесност намеће питање шта одређује ту путању и њене промене? Зато је за настанак и одвијање финансијских криза отежавајућа околност ако она настаје у земљи резервне валуте. Та земља је склона да за потребе целог света емитује више своје валуте, на чему остварује добит (разлика између пуне номиналне вредности новца и трошкова штампања). Сједињене Државе зарађују милијарде долара, јер се на њему као обрачунској јединици заснива међународна економија.

Финансијска криза и њено прерастање у економску кризу

Према анализи ОЕЦД-а, финансијска криза 2008. године настала у САД проширила се на цео свет претворивши се у велики пад, у одобравање кредита. Државним парама банке сада не желе поново да стичу ненаплатива потраживања и чувају активу за уредно извршавање својих домаћих и међународних обавеза. Трошкови осигурања банкарских потраживања су нагло порасли. Међутим, многе позиције у билансима банака још увек нису вредноване по новим тржишним условима и многа њихова ранија потраживања нису осигурана.

Секуритизација (енгл. *securitization*) једна је од најважнијих финансијских иновација која се јавља 70-их година 20. века у САД. Претходно је значила замену банкарских кредита емитовањем хартија од вредности. Касније секуритизација постаје процес трансформације неликвидне финансијске активе банке у утрживе хартије од вредности. Државне обвезнице увеле су секуритизацију камата, а тржишта обвезница открила корист од регулисања јавних тржишта за трговину и вредновања хартија. Економије које су комбиновале све ове институционалне иновације – банке, тржишта обвезница, берзе, осигурање и власништво, дугорочно су пролазиле боље од оних које то нису чиниле (нпр. централно планирање), с обзиром на то да финансијско посредовање омогућава ефикаснију расподелу ресурса.

Стопа смањења одобравања кредита значајно је опала у САД и у подручју евра, док су услови пословања у оквиру земаља ОЕЦД-а постали тешки. Тржишне привреде земаља у развоју биле су суочене са одливом иностраног капитала и имале слабљење њихових валута. Евидентан је нагли пад производње у већини земаља. Иако је раст неких тржишних привреда, посебно Кине, укључујући регионалну

економску интеграцију, смањило учешће САД у светској привреди, „привредни циклуси у већини важних земаља остају усклађени са америчким циклусом.”

Када стопе раста светске трговине знатно опадају, јасно је да су многе извозно усмерене економије света погођене рецесијом као последицом финансијске кризе настале у САД. Стране инвестиције су опале у свету за најмање 20%, а за 2014. годину се оцењује њихов пад за додатних 30%. Сматра се да око 70% њих иду у развијене земље, да оне неће бити фактор оживљавања раста, поготово што већина ових земаља уводи дискриминаторне мере у односу на стране инвестиције. Дошло је до пада индустријске производње у САД, Јапану, као и у еврозони, укључујући пораст стопе незапослености. Дошло је до свеобухватне рецесије која је најдубља након Другог светског рата. Привреда у источној Европи била је у лошем стању, са великим дефицитима платних биланса, високим спољним дугом и са неравнотежним курсевима валута. Многе од њих одржавале су фиксни девизни курс са прецењеном националном валутом, што је привукло велике износе краткорочног капитала европских банака. То је повећало количину новца у оптицају и инфлацију. Велики прилив краткорочног капитала који се давао на кредит у девизној деноминацији, после неизбежних и великих девалвација националних валута, огромно је повећао дуг становништва и привреде у односу на њихове приходе који су почели да се смањују.

Евидентан је пораст трговинске неједнакости у Европи након увођења евра. Финансијска криза у САД била је окидач за колапс у Европи. Евро се суочио са огромним асиметричним шоком, додатно погоршаним одсуством фискалне интеграције. Сматра се да Европа није целина, она је „збир држава које имају сопствене буџете (недовољна фискална интеграција) и сопствена тржишта рада (покретљивост радне снаге је мала), али немају сопствене валуте. И то ствара кризу” [5].

Након што је током 2014. године Америка почела да бележи рекордан трговински дефицит, преко лета је евидентиран рекордно велики суфицит трговинског биланса Кине и Немачке, што додатно дестабилизује трговинску равнотежу у свету. Ови подаци забрињавају, јер се услед раста суфицита Кине и Немачке, уз раст дефицита САД и Јапана, повећава ризик од новог пада светске трговине услед веће неравнотеже у глобалној робној размени. У свету поново расте ризик од нове економске кризе. Кина се заштитила од светске финансијске кризе и наставила свој брз привредни развој. Предузела је програм стимулативних мера који је и у односу на њену привреду већи од програма било које земље, укључујући САД. На почетку кризе кинеске пословне банке су појачале кредитирање предузећа и становништва, затим је покренут широк програм инвестирања у инфраструктуру, а примењен је и социјални програм са трансферним плаћањима. То је значило да на неинфлаторан начин креирају домаћу тражњу за одржавање раста производње и запослености. Због тога је Кина међу првим земљама пребродила последице рецесије у свету. Њене банке немају „контаминирани финансијску активу”, а предузећа и становништво имају врло ниску стопу задужености. Кина располаже великим резервама долара услед њеног трговинског суфицита са САД. Нашла је успешан начин за њихово коришћење. Чињеница је да су укупне стране инвестиције у свету много мање због кризе, док су директне инвестиције Кине у иностранство удвостручене, с обзиром на то да она инвестира вишак својих долара. Кина је примењивала најбољи начин да запосли своју огромну популацију тако што је извозила индустријске производе „незаситном и расипничком америчком по-

трошачу". Да би обезбедила да овај извоз буде неодољиво јефтин, морала је да сузбије тенденцију сопствене валуте да не ојача према долару, куповином милијарду долара на светском тржишту – што је део система везивања азијских валута за долар, који су неки назвали *Бретон Вудс II*.

Евидентно је да неке земље (САД, Кина, Немачка) имају своје програме санирања финансијске кризе и рецесије у реалном сектору. С обзиром на то да је финансијска криза неизбежно глобална, а рецесију у САД трпе многи њени економски партнери и остали свет, поставља се питање може ли се финансијска криза, почев од њених узрока, па и заједничка рецесија, отклонити мерама појединачних земаља или глобални проблеми траже глобална решења? У вези с тим, ако се ради о глобалним решењима, намећу се две врсте питања, прво: који субјекти креирају глобална решења и друго: које елементе неопходно глобално решење мора да садржи?

Управљање депресијом и њено превазилажење

Информатичко друштво данас је део сваког радног окружења. Четврта научно-технолошка револуција довела је до великих промена. Мултиполарни свет обележава време у којем живимо. Почетком 21. века јачају економске и политичке везе између земаља БРИКС-а, Кине, Индије, Јапана, развијених западноевропских земаља и др.

Напредак у области високе технологије чини четврту научно-технолошку револуцију различитом од сличних индустријских, научних и технолошких промена које су се догодиле раније у 20. веку. Она је веома зависна од напретка у знању и информацији, наспрот строго фиксираним инвестицијама и великим улагањима у радну снагу на којима је заснован велики део економског раста ранијих година, остварује се велики напредак, а прогрес има важну међународну компоненту. Јака је конкуренција у трци за доминирањем новим технолошким решењима или за комерцијализовањем производа које је неко први произвео. Технологија и информација у многим земљама компаније симултано чине велике напоре како би биле прве у њиховом коришћењу уз профит и у стварању удела на тржишту пре него што их други сустигну.

Информационе технологије пружиле су могућност коришћења информација и допринеле развоју друштва. У технолошком смислу, напредак је евидентан у медицини, пољопривреди, производњи, војним средствима, пружању и коришћењу информација у таквим размерама и с таквом прецизношћу о којима се до недавно ни могло ни размишљати. Међутим, технолошки успех такође зависи и од скупа других чинилаца, као што су образовање, финансијски систем који пружа фондове за подстицаје, законе и економску политику којима се подржавају процеси иновације, блиске везе између научних и индустријских заједница, као и друштвени приступ који охрабрује преузимање ризика. Зато што је технолошки и научни успех једне нације резултат комбинације снага, он не може бити остварен само производњом или увозом модерне технолошке опреме. Када би било тако, јаз између земаља могао би бити релативно смањен. Али, напредак је, с једне старне, уграђен у ставове и институције једне земље, али је, с друге стране, он исто тако и њихов произ-

вод. Као економске и технолошке револуције у прошлости, изузетна открића научника, инжењера и медицинских истраживача, напредак који су остварили у биолошкој, информативној и материјалној технологији – имају велики утицај у друштву. Она ће изменити релативну економску снагу земаља, њихову способност да бране и квалитет живота грађана.

По некима, „у дубоко депресивној економији, у којој су каматне стопе које монетарне власти могу да контролишу близу нуле, треба нам већа, а не мања државна потрошња. Ерупција државне потрошње је окончала велику депресију, а нешто слично нам очајнички треба и данас” [5].

Капитализам класичне компаративне предности није имао потребу за државним финансирањем истраживања и развоја. Економска активност била је одређена локацијом природних извора и сразмером односа капитала и рада. Међутим, индустрија која се заснива на знању, као и јавна технолошка стратегија имају посебну и главну улогу у капитализму. Организовати знање и вештине не значи само изградити систем истраживања и развоја, који ставља нацију на водеће место у технологији, него и организовати радну снагу која од врха до дна има потребна знања да би неко био првак у технологијама новог производа, производње и дистрибуције. Нема успеха без светског квалитета комуникација и превозне инфраструктуре. Све те инвестиције тражиће дужи период, а захтеваће наглашени колективни елемент.

Поставља се питање „генерацијског рачуна и биланса”, тј. шта могу очекивати будуће генерације? Услед трансформације економских и друштвених система Источне Европе, преласком на демократију и тржишни систем привређивања, прихватањем либерализације (дерегулације) и приватизације, услед појаве криза дошло је и до миграције становништва. Због неолибералне политике најразвијенијих земаља дошло је до продубљивање разлика између богатих и сиромашних (неједнакост расподеле дохотка у друштву). На распрострањеност миграција, као глобалну појаву савременог света, утицало је више фактора, од којих су неки одлучујући, као што су: демографски развој, растуће разлике у приходима између богатих и сиромашних, више држава (око 200 према статистици УН), напредак у области комуникација, транспорта и људских права. Такође, томе су допринеле учестале економске кризе у свету, пораст стопе незапослености и др. У вези с тим, миграциона политика обухвата кризни менаџмент миграционе политике, као и економске, социјалне и политичке чињенице конкретне земље ради управљања усељавањем и исељавањем, регистрањем и боравком у интересу земље.

Услови за превазилажење депресије у капиталистичкој тржишној привреди

Сматра се да је потрошња, а пре свега отварање нових радних места, од кључног значаја за опоравак и окончање депресије.

На светском плану, када се ради о трагању за решењима, постоји исти проблем који је садржан у функционисању ЕУ: колико права националних држава преносити на наднационалне органе? У решавању питања од интереса за чланице ЕУ постоје међудржавни и комунитарни метод. У првом случају државе чланице међусобно

преговарају и налазе решења. То је сложен процес, посебно ако државе у одређеним питањима имају право вета. Комунитарни метод подразумева да решења предлажу Комисија и други органи ЕУ након разматрања где су државе чланице заступљене различитим (величина државе) бројем гласова, а коначну одлуку доносе органи ЕУ већином гласова. Када се ради о питањима значајним за функционисање светске привреде, међудржавни метод је могућ само у светским организацијама које укључују све земље света – систем УН. С друге стране, постоје многи претенденти на примену комунитарног метода, од Г-1, Г-2 (САД, Кина) до Г-20. Све ове групе засноване су збиром парцијалних интереса и релативне политичке и економске моћи земаља чланица.

Светски лидери на самиту Групе 20 у Лондону (2. април 2009) покушали су да постигну споразум о решавању највеће глобалне финансијске кризе од тридесетих година XX века. Они су размотрили начине за подстицање раста светске економије и јачање финансијског система, како би се спречило понављање кризе у будућности. Међу најутицајнијим земљама постоје неслагања. Једно од главних питања су додатна средства за ММФ, којима би он требало да покуша да помогне најтеже погођеним земљама. Сједињене Државе, највећа светска економска сила, желе координирану међународну стимулациону акцију, али је већи део европских земаља неповерљив према овој идеји и склонији поштравању регулатива рада финансијских тржишта и институција. Јапан и Кина, друга и трећа привредна сила света, усвојиле су своје стимулационе пакете и подржале приступ САД. Амарички званичници (економски саветник, Лери Самерс и др.) изјавили су да водеће земље морају да покушају да покрену глобални економски опоравак „упумпавањем додатног новца у своје привреде”. Овај предлог није наишао на подршку у Европи, где многи лидери не желе да троше више средстава због великих буџетских дефицита.

Дата обећања неће се брзо остварити, јер то зависи од законодавне процедуре у земљама чланицама. Самит је, такође, исказао намеру да се у оквиру ММФ-а и националних законодавстава води брига о јачању регулације и надзора националних и светског финансијског система. Намера је да се при ММФ-у оснује Форум за финансијску стабилност који ће укључивати све чланице Г-20. Регулацију и контролу Форум и ММФ би проширили на системски важне институције, тржишта и инструменте. Уз то би требало да се побољша квалитет, количина и међународна конзистентност норми о сопственом капиталу банака. Од институција које развијају рачуноводствене стандарде очекује се да понуде боље стандарде вредновања и да остваре јединствен скуп висококвалитетних и глобалних рачуноводствених стандарда. Мада подржава повећање „емисије специјалних права вучења, самит не говори о проблемима у светском финансијском систему условљеним својством папирне резервне валуте долара”, иако је било предлога у том погледу, посебно из Централне банке Кине. Европа и ЕУ углавном прихватају овај „комунитарни” наднационални англосаксонски систем, имајући у виду да ће радити оно што и највеће земље: „размишљати глобално а деловати локално”.

Показало се да ЕУ за сада нема значајније заједничке мере решавања банкарске и финансијске кризе. Усвајањем Лисабонског уговора 2009. године Европска унија је завршила процес институционалног прилагођавања ради стабилизовања Уније и „јединственог тржишта”, изградње наднационалне структуре са намером да

Унија буде јак чинилац у међународним односима, у свету који се мења, оптерећеном нестабилностима, глобалним поделама моћи и сл.

Какви су изгледи да огромна већина земаља света добије право да у међународном моделу УН суштински учествује у реформи међународног финансијског система и његових институција? Уједињене нације објавиле су Препоруке Комисије експерата за реформу међународног и финансијског система. По томе је неопходно краткорочно предузети мере за оживљавање у реалном сектору привреде и зауставити раст незапослености и сиромаштва, али дугорочније системске мере треба да спрече понављање финансијских и економских криза. Оне погађају све земље. Без учешћа свих земаља у оквиру УН такав процес реформе, глобална економска стабилност, економски раст и смањење сиромаштва не могу се остварити.

Одговарајућа решења за кризу могу се наћи ако се призна да су њени узроци у лабавој монетарној политици, неадекватној регулацији и слабој контроли, што је довело до крајње финансијске нестабилности. Део узрока кризе јесте и у недовољном признавању граница функционисања тржишта. Колебљивост тржишта је посебно значајно на финансијским тржиштима, будући да има несразмерно велики утицај и последице на активности у реалном делу привреде. Проблеми које је идентификовала криза налазе се и изван монетарне политике и регулација финансијског сектора, посебно у области одлучивања у компанијама и у политици конкуренције. Сви ови чиниоци допринели су притиску на финансијску дерегулацију.

Стога је неопходан план за један нови регулаторни режим. Најразвијеније земље давале су одређена обећања у вези са неким од кључних проблема (леверџ). Истовремено су избегавани неки проблеми од критички важног значаја, нпр. шта урадити са политички утицајним институцијама „сувише великим да би пропале“, које су биле у средишту кризе или, са либерализацијом финансијских тржишта и тржишта капитала која је допринела ширењу кризе и коју су неке од кључних земаља подржале.

Шта би обухватала стратегија окончања депресије? Три су главне области у којима би одговарајућа економска политика могла да побољша ситуацију. Ситуација са неолибералном економијом јесте да приватни сектор није вољан да троши довољно за искоришћавање свих производних капацитета, па тако ни за запошљавање милиона који желе да раде, али не могу да нађу посао. Најдиректнији начин да се овај јаз између жеља и могућности премости јесте да влада троши тамо где приватни сектор неће. Сматра се да промене државне потрошње утичу на истовремену промену и производње и запослености [5]. Дошло би до пораста поверења ако би се економска политика усмерила на пружање подршке реалној привреди.

Закључак

Може се закључити да депресија, незапосленост и инфлација потресају савремени свет, те је основни задатак економске науке како да се превазиђу те највеће бољке савремене привреде и друштва. Нажалост, о тим проблемима постоје и највеће несугласице међу економистима. Једни сматрају да се то може решити различитим економетријским и сличним моделима и жељама, други да треба изучавати

конкретну привредну праксу, трећи да је потребно примењивати путеве развоја (имитација) високоразвијених земаља и сл. Нажалост, живот се не може калупити ни у какве моделе, обрасце, шеме и сл., нити трпи имитацију. Он се мења законито као сваки организам, на различите начине и у различито време. На то данас највише утиче убрзанији развој науке и технике. Задатак садашње генерације јесте у томе да истражи услове и могућности за конституисање новог друштва које ће обезбеђивати просперитет и сваке нације и сваког појединца. У том смислу и познати нобеловац Џозеф Стиглиц констатује: „Једноставно, теза за ово поглавље је да би у овом тренутку требало да подвучемо црту, добро промислимо о томе какво друштво желимо да имамо и запитамо се да ли градимо привреду која нам помаже да остваримо наше тежње”... Нешто касније Стиглиц прецизира: „Најважније од свега, сада имамо прилику да створимо ново друштво у коме ће сваки појединац бити у стању да оствари своје тежње и свој потенцијал, у коме ће грађани остваривати заједничке идеале и вредности, у коме ћемо стварати заједницу која се према нашој планети односи са неопходним поштовањем. То су прилике. Стварна опасност лежи у томе да их нећемо искористити”[6].

У процесу стварања новог друштва велику помоћ може да пружи најновија књига познатог француског аутора Тома Пикетија „Капитал у XXI веку” издата код нас 2015. године у Новом Саду која је постала бестселер у свету и код нас. Пикети је дугогодишњом анализом историјских, филозофских, статистичких и сличних података утврдио да стопа приноса на капитал расте много брже од стопе привредног раста и завршава сталним увећањем економске неједнакости. Из тога произилази да се много брже развијају богате земље (имају већи капитал), као и појединци у свим земљама који поседују велики капитал. То доводи до неравнотеже у привреди и друштву, до продужење јаза у нивоу богатства, па и до криза и депресија у земљама и свету у целини. Отуда Пикети закључује: „Без стварног права на интервенцију у данашњу одлуку (попут права гласа радника у управним одборима), транспарентност ничему не служи. Информисаност може да буде ослонац пореских и демократских институција; она није само себи сврха. Да би демократија једног дана преузела контролу над капитализмом, најпре је потребно поћи од начела да се конкретне форме демократије и капитала тек морају пронаћи”[7].

На овом путу већ се остварују нови процеси формирањем БРИКС-а, евро-азијске интеграције као пандан Европској унији и оснивањем Развојне банке БРИКС-а као пандан ММФ-у и Светској банци са седиштем у Пекингу, где ће резервна валута постати кинески јуан. Ова банка основана је са великим капиталом, има већ преко 20 земаља чланица, а као кандидати конкуришу неке скандинавске земље, као и водеће чланице ЕУ, као Немачка и Француска, Италија, Велика Британија и друге. Оцењује се да ће Кина за једну деценију постати најмоћнија земља света.

С обзиром на иманентност депресије у капиталистичкој тржишној привреди, услови за њено превазилажење налазе се у самом начину производње и друштвеним односима. Мењањем друштвених односа мења се сам начин производње, што води новом друштву – друштву социјалне сагласности.

На крају – какав финансијски систем желимо ? Извесно је да ће ова криза довести до промена. Прилика је да се изгради ново друштво у којем ће сваки појединац бити у стању да оствари своје тежње и свој потенцијал. Међутим, опасност лежи у томе да

их нећемо искористити. Међународно-економски и други односи требало би да функционишу на основу Повеље УН и у оквирима УН. Придржавање захтева Повеље, као и мере поверења и међународне сарадње у свим аспектима – економским, политичким, хуманитарним и другим, обезбедиће мир и развој у свету. Економска сигурност држава је неопходан услов бољих међународних економских односа.

Литература

[1] Ilić, B., Prača N., 2014. *Održivi razvoj u uslovima informaciono komunikacionih tehnologija*, Apollo, Beograd.

[2] North, Douglass C., 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, New York.

[3] Keynes, M. J. 1956. *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd.

[4] Krugman, Pol, 2008. *Povratak ekonomije depresije i svetska kriza 2008*, IP Heliks, Beograd.

[5] Krugman, Pol, 2012. *Okončajte ovu depresiju. odmah!*, Heliks, Smederevo, Beograd.

[6] Stiglitz, Džozef E., 2013. *Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede - Slobodan pad*, prevod, Novi Sad.

[7] Piketi, Toma, 2015. *Kapital u XXI veku*, Novi Sad, 2015.

[8] Bergston, C. F. 2009. „Needed: A Global Response to the Global Economic and Financial Crisis”, Peterson Institut for International Economics.

[9] Davies, K. „While global FDI falls, China's outward FDI doubles,” *Columbia FDI perspectives*, No.5, May 26, 2009.

[10] Smit, Adam, 1970. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd.

МЕЂУНАРОДНА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОСЛОВАЊА КАО ЧИНИЛАЦ ЕКОНОМСКЕ СТАБИЛНОСТИ И НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Бобан Дашић

Алфа универзитет, Факултет за финансије, банкарство и ревизију, Београд

Дејан Дашић

Висока школа академских студија, Академија за пословну економију, Чачак

Радмила Тркља

Висока економска школа струковних студија Пећ (у Лепосавићу)

У раду се разматра веза између међународне оријентације пословања страних инвеститора и економске стабилности и националне безбедности. У основи друштвеног развоја налазе се управо економија и економски раст, који је у данашње време, посебно у неразвијеним и земљама у транзицији, незамислив без страних директних инвестиција, тј. без међународне оријентације пословања компанија. Привреде ових земаља карактерише недостатак домаћих ресурса и инвестиција и, стога, велика потреба за додатним инвестицијама из иностранства. Међутим, шири контекст друштвеног развоја мора садржати, поред концепта економске стабилности, а који је у данашње време незамислив без страних директних инвестиција, и решавање питања националне безбедности. Управо због тога је успешно функционисање државе у сектору безбедности, поред економске стабилности, један од основних фактора који утичу на одлуку страног инвеститора о потенцијалном улагању у ту земљу.

Циљ рада јесте да укаже на значај међународне оријентације пословања и њену улогу у концепту економске стабилности и националне безбедности.

Кључне речи: *међународна оријентација пословања, стране директне инвестиције, економска стабилност, национална безбедност*

Увод

Економска стабилност земље је веома значајан фактор за нормалну егзистенцију друштва. Постојањем економске стабилности ствара се и политичка стабилност, што је предуслов да се економско благостање настави и траје у

оквиру једног друштва. Међутим, предуслов економског, али и сваког другог развоја једног друштва, јесте безбедно окружење, због чега се националне државе труде да створе безбедан амбијент. Главни субјекти и заштитници безбедног амбијента јесу државни безбедносни, односно одбрамбени, али и законодавни и извршни апарат. Стварањем јаког безбедносног апарата држава шаље јасан одговор свим потенцијалним претњама по њену националну безбедност да неће толерисати никакве нападе и угрожавања своје стабилности, а уколико се то буде десило имаће средства да брзо одговори на њих.

С обзиром на то да је национални економски систем у функцији свих осталих државних ресора и сфера друштвеног живота, његов развој и заштита су витални национални приоритети и интереси сваке модерне државе која тежи економској стабилности, самосталности и безбедности. Економски чиниоци су круцијални за изградњу националне безбедности сваке државе. Они кроз економски систем омогућавају нормално функционисање система. Приоритет економске политике јесте одржив развој са тенденцијом дугорочно експанзивног развоја и висока стопа привредног раста, као значајна мера подршке јачању привредне стабилности државе.¹

Држава кроз економско улагање осигурава економску и националну стабилност, што јој даје могућност да повећа своју моћ. У последње време, поред јаке војне индустрије,² војни туризам све више представља моторну снагу економског развоја појединих држава.³ Економска моћ је услов јачања политичке моћи, а јачањем економске и политичке моћи расте свеукупна друштвена моћ једног друштва.

Економски односи који се успостављају у процесу производње и расподеле, као најважнији друштвени односи, одређују друштвено и политичко уређење земље, квалитет живота становништва, степен развоја националног система безбедности, економску и политичку моћ земље у међународним односима, што их чини битном детерминантом националне безбедности. Економски прогрес по којем се мери економска развијеност земље зависи од низа економских параметара као што су: фискална и развојна политика владе, однос према страним инвестицијама, глобални економски трендови, цене енергената, цикличних економских периода иманентних капиталистичким привредама, конкретних проблема везаних за сваку појединачну економију итд.

Данас је кумулативно највећа опасност, ризик и претња по националну безбедност, њену независност и стабилност политичког система везана за економски систем.⁴ Деструктивни економски процеси и негативни економски резултати имају веома неповољан утицај на стабилност политичког система, а самим тим и по националну безбедност. Због самог значаја економских активности по националну безбедност потребно је обезбедити могућности за унапређење економског система зе-

¹ Влада Републике Србије: Стратегија националне безбедности Републике Србије, Београд, 2009, стр. 21. <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeBezbednost/statika/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf> 21.08.2016.

² Војна индустрија СФРЈ доносила је преко милијарду долара годишње крајем осамдесетих година прошлог века.

³ Дашић Дејан: „Ребрендирање војске Србије”, *Војно дело*, јесен 3/2014, 197-207.

⁴ Шетић Владимир: Тајне службе у функцији економске безбедности, Београд, Актер, 16. септембар 2012., стр. 38.

мље, како на корпоративном нивоу, тако и на макроекономском. Због недостатка сопствених средстава Србија је, као и већина неразвијених земаља и земаља у транзицији, принуђена да користи иностранна средства за финансирање привредног раста и развоја, као и због економске и националне стабилности.

Стране директне инвестиције (СДИ) и њихова међународна оријентација пословања постале су главни носиоци раста не само појединих националних привреда него и целокупне светске привреде.

Шта подразумева међународно пословање?

У данашњем глобализованом свету свако пословање је међународно пословање. Прошло је време када је разумевање домаћег пословања било довољно да се просперира.⁵

У литератури постоје широка и различита схватања појма међународног пословања. По једнима, појам међународно пословање обухвата набавку и продају производа и услуга у две или више земаља, док је менаџмент лоциран у једној. По другима, овај појам се односи само на неколико стотина до хиљаду највећих предузећа, која имају своје производне и пословне јединице лоциране и ван сопствене земље. Између ова два екстрема, која представљају границе и одређују сву ширину и комплексност наведеног појма, међународно пословање обухвата и све прелазне облике и форме интернационализације предузећа који се налазе у том распону.⁶ Међународно пословање може се једноставно дефинисати као пословање чије се активности одвијају преко националних граница. То су пословне трансакције које предузимају појединци или компаније, а које укључују најмање две земље. Поједини аутори под појмом међународно пословање подразумевају економске трансакције које чине, како трговина, као у случају извоза и увоза, тако и СДИ, као у случају компанија које отпочињу пословање у другим земљама.⁷ Друга група аутора под појмом међународно пословање подразумева не само међународну трговину и међународну производњу, него и растућу услужну делатност у секторима као што су транспорт, туризам, пропаганда, грађевинарство, трговина на мало и велико и средства јавног информисања.⁸ Пословне активности појединаца или компанија у иностранству обухватају, поред наведеног, и различите области пословања, као што су: истраживања међународних тржишта, извоз и увоз, лиценце и франшизинг, партнерства са предузећима из других земаља, директне инвестиције у иностранству и друге активности међународне оријентације.

Разлика између међународног пословања и домаћег је у томе што компанија која послује ван националних граница мора да се носи са дејствима и факторима, ка-

⁵ Rugman Alan and Simon Collins: *International Business*, Pearson Education, Harlow, 2009, p. 5.

⁶ Ракита Бранко: *Међународни менаџмент*, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2003, стр. 23.

⁷ Rugman Alan and Simon Collins: *International Business*, Pearson Education, Harlow, 2009, p. 7.

⁸ Ball Donald A., Geringer J. Michael, McNett Jeanne M. and Michael S. Minor: *International Business: The Challenge of Global Competition*, 13th edition, McGraw-Hill, USA, 2012, p. 8.

ко домаћег тако и спољњег, међународног окружења, док се компанија која своје пословне активности обавља унутар граница једне земље суочава само са унутрашњим, домаћим окружењем. У данашње време, ниједна домаћа компанија није у потпуности изолована од дејства спољњег, односно међународног окружења, јер се њихове снаге и утицаји често протежу и на домаће тржиште (нпр. увек постоји могућност да ће домаћа фирма морати да се суочи са конкуренцијом од иностраних увозника или иностраних конкурената који су подигли своју фабрику и отпочели пословање на домаћем, њеном сопственом тржишту).

За компаније које међународно послују примарно се истиче значај међународног окружења, које укључује интеракције, како између фактора домаћег и иностраног окружења, тако и између фактора иностраног окружења две или више земаља у којима компанија послује.⁹ Од краја двадесетог века до данас међународно окружење се веома брзо мења, па је доношење одлука много комплексније него раније, а нарочито комплексније од пословања које се одвија у потпуно домаћем окружењу.

Сусретање са другим, различитим културама приликом међународног пословања, повећава његову комплексност. Боље познавање других култура може да буде опредељујући кључ успеха у међународном пословању, док њихово непознавање може водити неуспеху.

Експанзија међународног пословања

Међународно пословање датира још из далеке прошлости. Колико је далека та прошлост говори податак да су у време пре нове ере феничански и грчки трговци слали своје представнике у иностранство да продају своју робу. Међутим, међународно пословање је тек у новијем периоду постало предмет значајнијег истраживања. Тај период се поклапа са растућом глобализацијом светске привреде и пословања.

Најинтензивнији пораст међународне оријентације и међународних активности компанија, а тиме и међународног пословања, дешава се у другој половини двадесетог и почетком двадесет првог века. Стране директне инвестиције се користе као индикатор који открива колико брзо се одвијала експанзија међународног пословања.¹⁰ Пре него што објаснимо глобалне токове, осврнућемо се на сам појам СДИ. Постоји мноштво дефиниција тог појма, од којих ћемо поменути две. По дефиницији Међународног монетарног фонда, стране директне инвестиције представљају улагање капитала од стране компаније једне земље у неку производну или економску активност у другој земљи (у виду стварања нове компаније, улагања у постојећу

⁹ Радевић Борислав, Стојадиновић Јовановић Сандра, Дашић Бобан: Међународно пословање и финансирање, Државни универзитет у Новом Пазару, Департаман за економске студије, Интерпринт, Краљево, 2016, стр. 24.

¹⁰ Инвестиције, које предузимају компаније из једне земље у друге компаније у иностранству, путем којих улазе на инострана тржишта, остварују међународну експанзију свог пословања и стичу власничку контролу и контролу управљања над компанијама у иностранству.

компанију или учешће у заједничком пројекту), при чему та компанија задржава власништво над уложеним капиталом.¹¹ По дефиницији ОЕЦД-а, предузеће са страном директном инвестицијом је оно у којем један страни инвеститор поседује 10% обичних акција или гласова, али ипак има могућност да ефективно утиче на управљање предузећем.¹²

И поред разлика приликом дефинисања СДИ, постоје одређене заједничке карактеристике које мора да поседује инвестиција да би се сматрала страном, а то су:

- мора бити учињена у другој земљи у односу на земљу инвеститора;
- мора бити учињена са намером дугорочног повезивања страног директног инвеститора и предузећа СДИ;
- треба да обезбеди страном инвеститору значајан степен контроле и управљања предузећем.¹³

У новије време, генерално дејствује шест група чинилаца брзог раста СДИ у светској привреди: а) либерализација и дерегулација међународног тржишта капитала, б) кодификација система заштите страног капитала (тзв. национални третман) која у новије време подстиче реинвестирање профита, в) растући технолошки јаз између појединих категорија земаља (висок и недостижан финансијски праг уласка у подручја нових технологија), г) нови приступи у развојним и економским политикама (концепт отворене привреде са флексибилним курсом), са ослоном на новим својинским (приватизација у земљама централне и источне Европе) и спољно-трговинским (слободне царинске зоне у НР Кини) режимима, који стварају стимулативни амбијент за приливе страног капитала, д) успешне стабилизационе и макроекономске политике низа значајних земаља у развоју (Бразил, Мексико...) са високим коефицијентом сервиса спољњег дуга и е) појава нових земаља са вишком капитала и потребом стварања нових тржишта (земље југоисточне Азије, тзв. „Мали Тигрови“).¹⁴

Глобални токови страних директних инвестиција

Светски сток¹⁵ излазних СДИ је са 551 милијарди УСД у 1980. години¹⁶ порастао на 24.983 милијарде УСД у 2015. години¹⁷, што је представљало повећање од преко 45 пута за 35 година.¹⁸ Светски сток улазних СДИ је од 1990. до 2000. годи-

¹¹ International Monetary Fund: Balance of Payments Year Book, IMF, New York, 1969, p. 10.

¹² OECD BENCHMARK DEFINITION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT, Third edition, OECD, Paris, 1999, p. 8.

¹³ Дашић Бобан: Стране директне инвестиције и регионални развој Србије, Висока економска школа струковних студија Пећ у Лепосавићу, Невен, Земун, 2011, стр. 47.

¹⁴ Поповић Томислав: Актуелна кретања у међународном окружењу и Југославија – модел транзиције и транзициони потенцијал Југославије, Зборник радова – Изазови развоја на прелазу у 21. век, Институт економских наука, Београд, 1999, стр. 4.

¹⁵ Кумулативно стање у датом, посматраном, тренутку времена.

¹⁶ Dunning H. John: Multinational Enterprises and the Global Economy, Addison-Wesley Publishing Company Inc., Wokingham, England, 1993, p. 117

¹⁷ UNCTAD: World Investment Report 2008, UN, New York and Geneva, 2008, p. 10, Table I.4.

¹⁸ UNCTAD: World Investment Report 2016, UN, New York and Geneva, 2016, p. 225, Annex table 2.

не повећан за преко три пута (са 2197 милијарди УСД на 7202 милијарде УСД), а од 2000. до 2015. године такође за преко три пута (са 7.436 на 25.044 милијарди УСД¹⁹), што представља повећање од преко 11 пута у периоду од 1990. до 2014. године.

Табела 1 – СДИ сток по регионима за 2000, 2010. и 2015. годину (у билионима УСД)

Регион	Излазни сток СДИ			Улазни сток СДИ		
	2000.	2010.	2015.	2000.	2010.	2015.
Свет	7.488	20.189	24.983	7.436	20.803	25.044
Развијене земље	5.791	13.443	16.007	6.682	17.424	19.440
Земље у развоју	1.644	6.042	8.374	734	3.008	5.296
Транзиционе земље	52	703	601	19	370	307

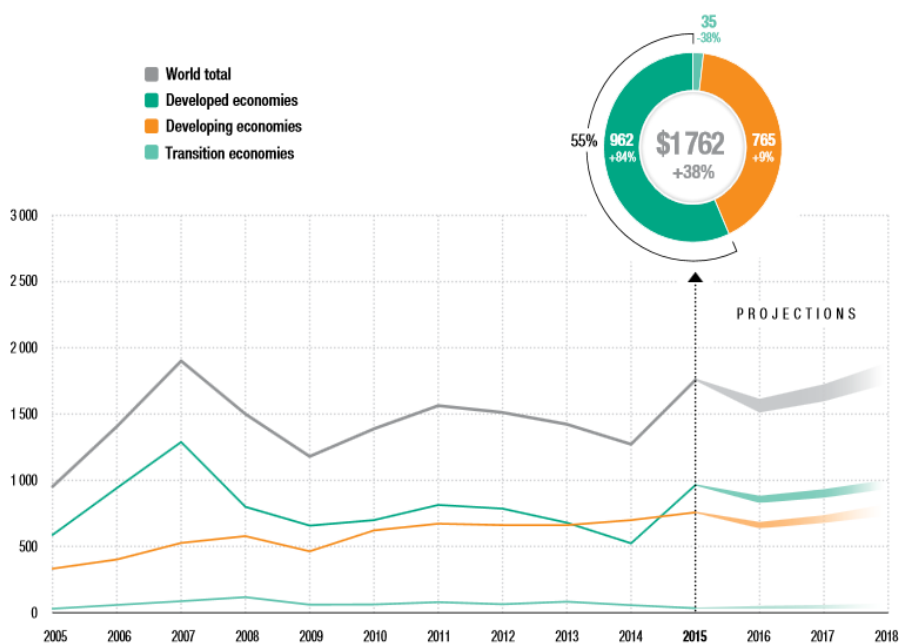
(Извор: UNCTAD: World Investment Report 2016, New York and Geneva, 2016, p. 200-203)

Што се тиче токова²⁰ СДИ у свету у периоду од 1980. до 2015. године могу се запазити, поред периода раста, и периоди њиховог пада. Последње две деценије двадесетог века карактерисао је готово непрекидан пораст излазних токова СДИ. Период од 1980. до 1990. године представља период најбржег раста СДИ до тада, који је настављен и у последњој деценији двадесетог века, резултирајући у порасту СДИ већем него икада до тада. Овакав пораст био је резултат деловања више фактора. Нарочито је био значајан процес транзиције великог броја земаља из централнопланских у тржишне привреде, који је довео до либералних инвестиционих политика и отварања, до тада затворених земаља за приливе страног капитала. Отклањањем баријера за приливе страних инвестиција, а затим и њиховим привлачењем све либералнијим политикама СДИ и чак стимулисањем њиховог прилива (разним мерама политике СДИ, примарно инвестиционим подстицајима) створене су могућности инвестирања широм света и интензивног пораста глобалних токова СДИ.²¹ Тако је омогућено инвестирање и кретање капитала у свим деловима света, што је довело до велике експанзије међународног пословања. Након достизања своје прве рекордне вредности у 2000. години, и трогодишњег опадања, СДИ у свету (приливи) остварују четворогодишњи пораст. Са укупним приливом СДИ у свету од 1.978 милијарди USD, у 2007. години остварен је највећи прилив СДИ у историји.

¹⁹ UNCTAD: World Investment Report 2016, UN, New York and Geneva, 2016, p. 225, Annex table 2.

²⁰ Токови (flows) СДИ, који могу бити улазни (inflows) и излазни (outflows), укључују капитал који страни директни инвеститор обезбеђује предузећу.

²¹ Стојадиновић Јовановић Сандра: „Савремени трендови у глобалним токовима страних директних инвестиција”, Међународни проблеми, бр. 1/2015, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 86-87.

Слика 1 – Светски токови СДИ и динамика експанзије међународног пословања у периоду од 2005. до 2015. са пројекцијом до 2018. године (милиони УСД)

(Извор: UNCTAD: World Investment Report 2016, UN, New York and Geneva, 2016, p. 2)

Након периода непрекидног раста од 2003. до 2007. године глобални СДИ излазни токови у 2008. и 2009. години показују опадајуће вредности. Економска криза, рецесија и превирања на финансијским тржиштима у свету су на то негативно утицале.

Табела 2 – Излазне СДИ у свету и по групама земаља, 2010–2015. у милионима УСД

Регион	Излазне СДИ					
	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Свет	1.388	1.566	1.510	1.427	1.276	1.762
Развијене земље	699	817	787	680	522	962
Земље у развоју	625	670	658	662	698	764
Транзиционе земље	63	79	64	84	56	34

(Извор: UNCTAD: World Investment Report 2016, New York and Geneva, 2016, p. 196-199)

Табела 3 – Улазне СДИ у свету и по групама земаља, 2010–2015. у милионима УСД

Регион	Улазне СДИ					
	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Свет	1.391	1.557	1.308	1.310	1.318	1.474
Развијене земље	983	1128	917	825	800	1.065
Земље у развоју	358	373	357	408	445	377
Транзиционе земље	50	55	33	75	72	31

(Извор: UNCTAD: World Investment Report 2016, New York and Geneva, 2016, p. 196-199)

У 2010. и 2011. години уследио је пораст излазних глобалних токова СДИ, праћен поновним падом у 2012. години (условљеним генералном макроекономском ситуацијом, као и опрезом компанија при одлучивању о међународном инвестирању и пословању на иностраним тржиштима). У 2013. и 2014. години опет долази до пада извозних токова СДИ у свету, рефлектујући и даље нестабилне услове пословања и опрез компанија при међународном инвестирању и пословању. У 2015. години долази до раста глобалних токова излазних СДИ за 38 одсто у односу на 2014. годину, што је највиши ниво од глобалне економске и финансијске кризе из 2008. године. Међутим, они су и даље за око 10% мање од инвестиционог врха из 2007. године.

Према UNCTAD-овим прогнозама,²² може се очекивати да ће токови СДИ опасти за 10–15% у 2016. години као последица слабости глобалне економије, слабе агрегатне тражње и пада профита мултинационалних корпорација. Повећани геополитички ризици и регионалне тензије могу додатно да појачају очекивани пад токова СДИ. Посматрајући средњорочни период може се очекивати даљи пораст токова СДИ у свету, како у 2017, тако и у 2018. години (на 1,8 милиона УСД), што би значило даљу експанзију и даљи пораст значаја међународног инвестирања и пословања.

Исто као и кретање глобалних токова излазних СДИ, кретање глобалних токова улазних СДИ, поред периода раста, има и периоде пада. Највиши ниво глобалних токова улазних СДИ достигнут је 2007. године (2.146 милијарди USD), када је и ниво улазних токова глобалних СДИ био највиши. Што се тиче њихове пројекције у поменутом периоду очекује се позитиван раст.

Међународна производња која се остварује захваљујући директном инвестирању у иностранству представља доминантан начин међународног трговања робом и услугама²³ у савременој светској привреди. Одливи СДИ представљају доминантан облик извоза за развијене земље, док приливи страних директних инвестиција представљају претежну форму увоза за земље у развоју.²⁴

Што се тиче распореда глобалних инвестиционих токова по групама земаљама, развијене земље и даље имају доминантно учешће. Њихов удео у укупним токовима у односу на 2014. годину повећао се за 84%. Укупан удео ове групе земаља у

²² UNCTAD: World Investment Report 2016, New York and Geneva, 2016, p. 2.

²³ Стојадиновић Јовановић Сандра: Нови концепт међународне трговине, Економски факултет, Крагујевац, 2013, стр. 123.

²⁴ Стојадиновић Јовановић Сандра, Нови концепт међународне трговине, Економски факултет, Крагујевац, 2013, стр. 131 и 133.

укупним глобалним токовима СДИ износи 55% у односу на 41% у 2014. години. Такође, и земље у развоју бележе раст (9%), док је смањење карактеристично за транзиционе земље (-38%).

Главни носиоци СДИ су транснационалне компаније (ТНК)²⁵ које предузимају ове инвестиције, путем њих улазе на инострана тржишта, међународно оријентишу и шире своје пословање. „Те џиновске империје које владају тржиштем, својим активношћима у трци за остваривање што већег профита руше пред собом све баријере, природне и друштвене, тежећи уобличавању светске привреде у јединствену целину.“²⁶

Са порастом СДИ растао је и број ових компанија и број филијала које су отворене на иностраним тржиштима. Њихова снага, величина и моћ су временом растли, што је довело до тога да сада послује преко 100.000 ТНК са преко 900.000 филијала широм света, чиме су ТНК постале носиоци светске привреде.²⁷ UNCTAD²⁸ сваке године објављује податке о СДИ и ТНК за цео свет. Данас су ТНК добиле веома важну и утицајну улогу у привреди многих земаља, развијених земаља, земаља у развоју и земаља у транзицији.

Табела 4 – Индикатори активности ТНК у периоду од 1990. до 2015. године

	1990.	2005–2007 (преткризни период)	2013.	2014.	2015.
Продаја страних филијала (у млрд. УСД)	5.101	20.355	31.865	34.149	36.668
Укупна имовина страних филијала (у млрд. УСД)	4.595	40.924	95.671	101.254	105.778
Запосленост у страним филијалама (у хиљадама)	21.454	49.565	72.239	76.821	795.050

(Извор: UNCTAD: World Investment Report 2016, New York and Geneva, 2016, p. 29, Table. I. 4)

Да се ради о компанијама које су носиоци светске привреде показују и индикатори активности ТНК који су приказани у табели 4. Према подацима наведеним у табели, продаја страних филијала је у периоду од 1990. до 2015. године повећана за више од 7 пута, достижући износ од 36.668 милијарди УСД. Укупна имовина страних филијала се у периоду од 1990. до 2015. године повећала више од 23 пута, достижући износ од 105.778 милијарди УСД. Слична ситуација је и са бројем запослених у страним филијалама (повећање запослених у периоду од 1990. до 2015. године за више од 37 пу-

²⁵ За компаније које своје међународно пословање остварују предузимањем СДИ користе се различити термини, а најчешће мултинационалне или транснационалне компаније. За ове компаније UNCTAD користи термин транснационалне корпорације (Transnational Corporations – TNCs).

²⁶ Ђорђевић Саша: Улога транснационалних корпорација водећих држава света у борби за енергетске ресурсе, Војно дело, бр. 2/2015, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2015, стр. 41.

²⁷ Ђорђевић Александра: Транснационалне компаније и ефекти њиховог пословања на привреду Србије, Банкарство 1/2015, Удружење банака Србије, Београд, стр. 48.

²⁸ UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) – Конференција Уједињених нација о трговини и развоју.

та). Дакле, може се закључити да ТНК постају најснажнији чинилац новог светског поретка, настојећи да своје активности прошире на целокупно светско тржиште, и то путем СДИ, односно међународне оријентације пословања.

Закључак

Економска стабилност и национална безбедност сваке земље су у узрочно-последичној вези, међусобно испреплетане и незамисливе једна без друге. Као што је економска стабилност немогућа без националне безбедности, тако је и национална безбедност немогућа без економске стабилности. Њихов међусобни утицај је сталан и уређен је државном политиком.

За економску стабилност једне земље веома је значајно функционисање целокупног економског система. Он ствара материјална средства за развој свих осталих система државе, с тим што од државе, као система већег реда, добија значајне подстицаје раста и развоја. Економски систем једне земље је преко економске политике усмерен на одрживи развој са тенденцијом дугорочног експанзивног развоја и високим стопама привредног раста. Поред повећања привредног раста и развоја, као и остваривања привредне стабилности државе на макроекономском нивоу, основни циљеви економске политике јесу стварање услова за домаћа и страна улагања на микроекономском нивоу, као и за остале облике међународне сарадње. Економска политика представља значајну меру подршке јачању привредне стабилности државе.

Национална безбедност је незамислива без решавања економских и привредних питања. Управо је недостатак инвестиционих средстава за привредни раст и развој једно од главних питања које се мора решити. Стварање повољног инвестиционог амбијента за што већи прилив СДИ представља основни задатак којим се морају позабавити све субјективне снаге. Данас су СДИ постале најзначајнији облик међународног пословања и уласка компанија на инострана тржишта путем оснивања филијала у већинском или потпуном власништву. Такође, СДИ су постале све значајнији облик међународног кретања капитала за све земље. За развијене земље СДИ представљају облик међународног кретања капитала растућег значаја, а за земље у развоју и земље у транзицији најзначајнији облик међународног кретања капитала. Због свих наведених чињеница, стварањем повољног пословног окружења и привлачењем што већег броја СДИ унапређује се целокупан систем економске стабилности, а самим тим и националне безбедности.

Литература

[1] Ball Donald A., Geringer J. Michael, McNett Jeanne M. and Michael S. Minor: International Business: The Challenge of Global Competition, 13th edition, McGraw-Hill, USA, 2013.

[2] Влада Републике Србије: Стратегија националне безбедности Републике Србије, Београд, 2009.

[3] Дашић Бобан: Стране директне инвестиције и регионални развој Србије, Висока економска школа струковних студија Пећ у Лерпосавићу, Невен, Земун, 2011.

- [4] Дашић Дејан: „Ребрендирање војске Србије“, *Војно дело*, јесен 3/2014, 197-207
- [5] Dunning H. John: *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley Publishing Company Inc., Wokingham, England, 1993.
- [6] Ђорђевић Александра: Транснационалне компаније и ефекти њиховог пословања на привреду Србије, *Банкарство* 1/2015, Удружење банака Србије, Београд.
- [7] Ђорђевић Саша: Улога транснационалних корпорација водећих држава света у борби за енергетске ресурсе, *Војно дело*, бр. 2/2015, Министарство одбране Републике Србије, Београд.
- [8] International Monetary Fund: *Balance of Payments Year Book*, New York, 1969.
- [9] OECD BENCHMARK DEFINITION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT, Third edition, OECD, Paris, 1999.
- [10] Поповић Томислав: Актуелна кретања у међународном окружењу и Југославија – модел транзиције и транзициони потенцијал Југославије, *Зборник радова – Изазови развоја на прелазу у 21. век*, Институт економских наука, Београд, 1999.
- [11] Радевић Борислав, Стојадиновић Јовановић Сандра, Дашић Бобан: *Међународно пословање и финансирање*, Државни универзитет у Новом Пазару, Департман за економске студије, Интерпринт, Краљево, 2016.
- [12] Ракица Бранко: *Међународни менаџмент, ЦИД, Економски факултет*, Београд, 2003.
- [13] Rugman Alan and Simon Collins: *International Business*, Pearson Education, Harlow, 2009.
- [14] Стојадиновић Јовановић Сандра: *Нови концепт међународне трговине*, Економски факултет, Крагујевац, 2013.
- [15] Стојадиновић Јовановић Сандра: „Савремени трендови у глобалним токовима страних директних инвестиција“, *Међународни проблеми*, бр. 1/2015, Институт за међународну политику и привреду, Београд.
- [16] UNCTAD: *World Investment Report 2008*, UN, New York and Geneva, 2008.
- [17] UNCTAD: *World Investment Report 2016*, UN, New York and Geneva, 2016.
- [18] Шетић Владимир: *Тајне службе у функцији економске безбедности*, Београд, Актер, 16. септембар 2012.

ДОБРОВОЉНО ПЕНЗИЈСКО ОСИГУРАЊЕ КАО МОГУЋНОСТ ДОДАТНЕ ФИНАНСИЈСКЕ СИГУРНОСТИ

Радован Дамњановић
Генералштаб Војске Србије, Управа за логистику (Ј-4)

Кроз добровољно пензијско осигурање пружа се могућност да се штедњом преко добровољних пензијских фондова обезбеди сигурнија старост, као допуна пензије која ће се добијати из државног пензијског фонда. Да би се систем добровољног пензијског осигурања перманентно развијао неопходно је да постоји развијена свест појединца о неопходности његовог поседовања. У њему висину допунске (приватне) пензије формира износ уплаћених доприноса, дужине уплата и приписане добити. Код добровољног пензијског осигурања средства се на личним рачунима осигураника инвестирају, а остварена добит квартално приписује сваком рачуну и на тај начин се увећавају. Уплатиоци доприноса који се опредељују за прелазак на нов систем пензијског осигурања своје доприносе из старог система пребацују у нов, што повлачи смањење доприноса за јавно пензијско осигурање. За добровољне пензијске фондове се каже да су опрезни инвеститори на тржишту капитала, с обзиром на то да највећи проценат средства добровољни пензијски фондови инвестирају у сигурносне хартије од вредности – у куповину државних обвезница, комерцијалних записа и записа Трезора. Такође, пензијски фондови су катализатори штедње и економског раста, јер кроз инвестирање омогућавају развој тржишта капитала, инфраструктуре, грађевинске делатности, штедње и тржишта рада.

Кључне речи: *добровољни пензијски фонд, државна пензија, обавезно јавно пензијско осигурање, доприноси, инвестициона јединица, инвестициона политика*

Увод

Обавезно јавно пензијско осигурање представља систем међугенерациске солидарности; запослени који сада раде уплаћују пензијске доприносе, који се затим преносе пензионерима уз дотације из буџета. Промењена демографска структура и очекивани животни век говоре да је овакав начин пензијског осигурања тешко одржив. Пензија је постала једва довољна за основне потребе, а често ни за њих.

Из тих разлога помисао на пензију код будућих пензионера буди страх од финансијске неизвесности, што је оправдано с обзиром на тешкоће у државном пензијском фонду и мањак реалних извора прихода за његово финансирање. Са овим тешкоћама суочавају се и много богатије државе од наше, јер незапосленост у комбинацији са ниским наталитетом и продуженим животним веком значи да доприноси запослених нису довољни за све дуже финансирање пензија.

Тренутни однос пензионера према броју запослених у Србији је изузетно неповољан, па се прибегава реформи пензијског система која се, пре свега, односи на померање старосне границе за одлазак у пензију, како би се њено коришћење скратило. Добровољни пензијски фондови су саставни део реформе пензијског система и одговор на проблеме државног фонда. Они омогућавају појединцима да сами, или уз помоћ послодавца, штеде и остваре право на допунску, приватну пензију.

Штедњом у фонду може се обезбедити значајна допуна државне пензије, за коју је, имајући у виду демографске и економске показатеље у Србији, реално очекивати да ће у будућности бити још скромнија. Све више грађана којима економске могућности то дозвољавају, или послодавца одлучује да уплаћује добровољно пензијско осигурање, како би се упоредо са државном пензијом у старости остварила и додатна пензија.

Основне карактеристике функционисања система јавног пензијског осигурања у Србији

Систем пензијског осигурања у нашој земљи, као и у већини земаља, заснован је на текућем финансирању пензија „pay as you go” (PAYG), што значи да запослени (осигураници) и њихови послодавци обавезно издвајају кроз доприносе за пензијско и инвалидско осигурање средства која се користе за исплату пензија (корисника). Присутан је финансијски трансфер од популације запослених ка пензионисаној популацији. Средства формирана из доприноса која су уплаћена током године користе се за исплату пензијских надокнада у току исте године. Уплаћена средства доприноса већ дужи низ година се не задржавају на рачуну пензијског фонда већ се одмах, кроз пензијску надокнаду, исплаћују корисницима пензија. Често се овакав систем назива прелазним рачуном, јер се средства формирана из наплаћених доприноса одмах након прикупљања дистрибуирају пензионерима за текуће исплате. Овакав систем пензијског осигурања у основи је конципиран без обавезних резерви, које у периоду неповољних економских кретања доводе у равнотежу приходе и расходе.

Овакав систем заснива се на принципима узајамности и солидарности. Принцип узајамности представља реципроцитет права и обавеза, а принцип солидарности подразумева да су одређена социјална права већа од обавеза. То подразумева обавезу свих осигураника да улажу средства, а да права остварују они осигураници који испуњавају прописане услове за њихово стицање. Ово начело се нарочито манифестује када је у питању обезбеђење средстава за осигурање од ризика инвалидности, у случајевима остваривања права на породичну пензију, права на најнижу пензију и сл. Права из пензијског осигурања су лична и не могу се преносити на друга лица, при чему се поштује и принцип о незастаревању стечених права.¹

¹ Динкић Милосинка, „Актуелни проблеми у функционисању система пензијско-инвалидског осигурања у Републици Србији”, Финансије бр. 3-4/1997, Београд, 1997, стр. 46.

На ефикасност функционисања оваквог система пензијског осигурања велики утицај има демографски фактор. Овај пензијски систем развио се у периоду између Другог светског рата и 70-их година прошлог века, када је, осим што је становништво било релативно младо, било и знатно више запослених у односу на кориснике пензија.² Проблеми настају у условима када демографска кретања, као што је случај у Србији, доводе до смањења рађања, па се старењем становништва погоршава однос између броја осигураника и броја корисника пензија (тзв. „рацио зависности“). У ситуацији када становништво стари, када мали број запослених издваја средства доприноса за исплату пензијских надокнада све већег броја пензионера, као једно од могућих решења проблема јесте повећање стопе доприноса за пензијско осигурање. Стопе доприноса су ионако доста високе, а са друге стране још веће повећање стопа доприноса утиче на поскупљење рада и подстиче евазију, тј. избегавање плаћања доприноса.³

До 80-их година систем међугенерациске солидарности је ефикасно функционисао у Србији. Међутим, ситуација је почела нагло да се погоршава 90-их година када су расходи превазилазили приходе, а спорадични дефицити у фондовима пензијског и инвалидског осигурања 80-их година сада су постали редовна појава. Томе су, поред промена демографске структуре, раног пензионисања (појава такозваних „младих пензионера“), изузетно лаких услова за стицање инвалидске пензије и падом привредне активности, уз повећање незапослености, допринели и економска и политичка криза, санкције УН, хиперинфлација, НАТО агресија итд.

Финансирање пензијског осигурања у Србији требало би да се обавља из доприноса на зараде, из прихода од приватизације и из општих буџетских прихода. Послодавци и запослени издвајају доприносе из којих се, када се стекну услови за пензионисање, исплаћују пензије садашњим пензионерима. Ова издвојена средства нису довољна за исплате пензијских надокнада и чињенично стање је да се пензијске надокнаде највећим делом финансирају из буџета.

Уплата доприноса за пензијско осигурање евидентира се кроз јавне приходе, а исплата кроз јавне расходе. Доприноси се одређују процентуално од бруто зараде. Не постоји могућност ослобађања од плаћања доприноса за одређене групе запослених и одређене привредне гране. У појединим земљама постоји доња граница испод које се не плаћају доприноси. За такве случајеве држава из буџета дотира недостајућа средства. У супротном, у појединим земљама су од плаћања доприноса изузете категорије запослених чије зараде прелазе одређени максимум,⁴ односно до одређеног нивоа зараде плаћање доприноса се врши док се за износ преко тог утврђеног нивоа зараде доприноси не плаћају.

Може се закључити да се само мали део пензијских надокнада може финансирати из редовних прихода од доприноса за пензијско осигурање, а веома значајну ставку чине државни трансфери. Имајући у виду тешкоће у функционисању систе-

² Матковић Гордана, „Реформа пензијско-инвалидског система, зборник радова“: Стратегија реформи, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2003, стр. 19.

³ Ракоњац Антић Т., Добровољно пензијско осигурање (актуарска и финансијска анализа), Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд, 2004, стр. 9.

⁴ Голубовић Велизар, Финансирање пензијског и инвалидског осигурања, Економски факултет, Београд, јун 2001, стр. 60.

ма пензијског и инвалидског осигурања и немогућности за финансирање из текућих доприноса намећу се следеће мере:

- смањење прилива нових корисника;
- укидање превремене пензије;
- укидање више категорија инвалидитета;
- поштравање критеријума за стицање права на старосну пензију;
- поштравање услова за стицање бенефицираног радног стажа;
- увођење приватног – добровољног пензијског осигурања;
- стабилизација постојећих извора финансирања итд.

Добровољно пензијско осигурање у Србији

Добровољно пензијско осигурање у Србији почело је да се развија и пре доношења Закона о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима, још 2002. године, када су постојали одређени облици штедне слични данашњем добровољном пензијском осигурању.

Рад постојећих пензијских фондова у свему је постављен на принципима допунског пензијског осигурања. То значи постојање индивидуалних рачуна осигураника, могућност уплате доприноса од стране послодавца, физичког лица за себе или за треће лице, одвојеност имовине пензијског фонда и имовине друштва за управљање, инвестирање средстава осигураника, приписивање добити итд. Развој и рад постојећих фондова од 2005. године има и одговарајућу законску подршку у Србији.⁵ Суштина Закона о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима јесте да ће свако ко има материјалних могућности и не жели да се у старости ослони искључиво на пензију коју ће добијати из државног пензијског фонда, моћи, штедњом преко добровољних пензијских фондова, да обезбеди сигурнију старост.

Оно најбитније што разликује добровољно од јавног пензијског осигурања јесте што се средства на личним рачунима осигураника инвестирају, а остварена добит квартално приписује сваком рачуну, па се на тај начин ова средства увећавају. Највећи проценат средства добровољни пензијски фондови инвестирају у куповину државних обвезница, комерцијалних записа и записа Трезора, дакле у сигурносне хартије од вредности. Добровољни пензијски фондови спадају у опрезне инвеститоре на тржишту капитала, а то је и у складу са њиховим прокламованим обавезама у погледу обезбеђења сигурности будућих пензијских исплата њиховим осигуранцима. Важно је истаћи да на такав начин средства остају у Србији и да се њиховим инвестирањем утиче на развој привреде и целокупног друштва.

На висину допунске (приватне) пензије не утичу ни радни стаж, ни стручна спрема, ни тренутни број пензионера, као ни примање државне или пензије из иностранства, већ висина уплаћених доприноса, дужина уплата и приписане добити. Данас у Србији постоји 185.759 корисника приватног пензијског осигурања. Просечна старост корисника добровољних пензијских фондова на крају првог тромесечја 2016. године износи око 45 го-

⁵ Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским фондовима у Србији донет је у септембру 2005. године, а у априлу 2006. је у правом смислу и заживео. Измене и допуне Закона донете су 2011. године.

дина, а највише је корисника старости од 30 до 50 година (око 60%).⁶ Оваква структура корисника је стална и не мења се од почетка рада фондова. Исто тако, проценат корисника који су старији од 53 године сличан је као у претходним годинама и износи 25%.

На тржишту добровољних пензијских фондова на крају првог тромесечја 2016. године пословала су четири друштва која су управљала имовином седам добровољних пензијских фондова – једна кастоди банка и пет банака посредника.⁷

Према Закону о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима,⁸ добровољно пензијско осигурање заснива се на следећим начелима: добровољност чланства, расподела ризика улагања, равноправност чланова, јавност рада и акумулација средстава. Пословима организовања и управљања пензијским фондовима бави се друштво за управљање. Имовина чланова добровољног пензијског фонда је одвојена од имовине друштва за управљање и власништво је чланова фонда сразмерно њиховим улозима, не подлеже принудном извршењу, нити улази у стечајну масу и не може бити обухваћена поступком поравнања са трећим лицима.

Надзор друштва за управљање добровољним пензијским фондовима врши Народна банка Србије. Основни циљ Народне банке Србије у надзору друштва за управљање добровољним пензијским фондовима део је опште функције успостављања кредибилног финансијског система. Функција Народне банке Србије у овом сегменту финансијских услуга јесте обезбеђивање стабилности и тржишне дисциплине добровољних пензијских фондова кроз јавност рада, адекватност система управљања ризицима и одговорност за деловање друштва за управљање добровољним пензијским фондовима, као и кроз поверење у рад супервизије. Народна банка Србије тежи успостављању реалне јавности рада, која ће грађанима омогућити да се, у складу са сопственим приоритетима, одлуче за обим ризика који прихватају приступањем одређеном добровољном пензијском фонду. Јавност рада добровољних пензијских фондова прати адекватна транспарентност креирања нормативних основа и вршења надзора Народне банке Србије, ради контроле процеса коју обавља стручна и општа јавност, и успостављање односа међусобног поверења. Услови које прописује Народна банка Србије за улагања имовине на територији Србије су:

- до 10% имовине фонда улаже се у хартије од вредности једног издаваоца;
- до 5% имовине улаже се у хартије од вредности оног послодавца или организатора који је организовао пензијски план код тог фонда;
- до 5% имовине улаже се у новчане депозите код банака.

Народна банка Србије прописује услове и начин на који се може улагати имовина добровољних пензијских фондова у иностранству.⁹ Средства која се износе из земље могу се пласирати у:¹⁰

- хартије од вредности које су издале међународне финансијске институције;

⁶ Видети: Сектор добровољних пензијских фондова у Србији, Извештај за први квартал 2016. године, Народна банка Србије, <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/62/index.html>

⁷ Исто.

⁸ Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005 и 31/2011)

⁹ Видети детаљније: Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005 и 31/2011)

¹⁰ Видети детаљније: <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html>

- акције страних правних лица којима се тргује на берзанским тржиштима држава чланица Европске уније;
- иностране дужничке хартије од вредности са минималним кредитним рејтингом „А“;
- депозитне потврде које издају банке са седиштем у земљама чланицама Европске уније.

Народна банка Србије даје одређена ограничења на улагања имовине добровољних пензијских фондова, и то:

- до 10% имовине фонда улаже се у хартије од вредности једног издаваоца;
- до 5% имовине улаже се у хартије од вредности оног послодавца или организатора који је организовао пензијски план код тог фонда;
- до 5% имовине улаже се у новчане депозите код банака;
- до 15% улаже се у акције са правом гласа једног издаваоца.

Имовина добровољног пензијског фонда је у облику хартија од вредности, депозита и готовине код банака. У својини је чланова и не може бити предмет наплате, залога и хипотеке. Највећи недостатак функционисања добровољних фондова у нашој земљи је недостатак инвестиционих саветника, тј. портфолио менаџера без којих Народна банка Србије не може да изда нове дозволе за рад, односно без којих је немогуће регистровати добровољне пензијске фондове. До сада је друштвима за управљање добровољним пензијским фондovima у Србији издато 8 дозвола за рад.

Добровољно пензијско осигурање је, свакако, битан и значајан фактор у реформи пензијског система Србије, не само због новог развоја и стабилизације пензијског система, него и због једне специфичне потребе Србије – развоја инвестиционог тржишта и тржишта капитала. Битан део развоја овог тржишта јесу добровољни пензијски фондови, јер је то нека врста штедње за старост.

Укупна билансна сума друштва за управљање на дан 31.12. 2015. године износила је око 1.242 милиона динара, што представља повећање од око 244 милиона динара (24%) у односу на 31.12.2014. године, када је укупна билансна сума износила око 998 милиона динара. Повећање вредности укупне билансне суме резултат је раста остварене добити друштва за управљање у 2015. години. Највећи део имовине је уложен у хартије од вредности Републике Србије (52% укупне имовине, а 67% у 2014. години). С друге стране, није дошло до промене удела власничког капитала у укупној пасиви, тако да и у 2015. години укупни капитал чини око 95% пасиве. Закључује се да је ликвидност друштва за управљање на високом нивоу.¹¹

Пословање добровољних пензијских фондова у Србији

Добровољни пензијски фонд је врста инвестиционог фонда који служи за прикупљање добровољних пензијских доприноса и њихово инвестирање ради остваривања приноса на уложени новац и обезбеђења касније исплате приватних пензија. Може се рећи да је то институција колективног инвестирања у оквиру које се прикупља и улаже пензијски допринос у различите врсте имовине ради остварења прихода и смањења ризика улагања.

¹¹ Видети: Сектор добровољних пензијских фондова у Србији, Извештај за први квартал 2016. године, Народна банка Србије, <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/62/index.html>

Као први корак реформе целокупног пензијског система у Србији уведен је тзв. трећи стуб пензијског осигурања – добровољни пензијски фонд. То је институција у коју чланови фонда уплаћују пензијске доприносе ради штедње. Фонд треба да употпуни државни систем пензијског осигурања и омогући будућим пензионерима додатне приходе у трећем добу. Овај приватни пензијски фонд превасходно улаже у имовину деноминовану (индексирану) у еврима. Средства се инвестирају у име и за рачун свих чланова фонда ради очувања имовине у евро противвредности, уз остваривање приноса на дуги рок.

Иначе, добровољни пензијски фондови се не могу посматрати са аспекта штедње, јер то нису штедни улози. Добровољни пензијски фондови имају улогу да превазиђу лошу перспективу државних пензијских фондова и омогуће грађанима пристојан приход у старости, нарочито када се нађу у ситуацији да имају мало година стажа, јер су у том случају државне пензије ниске. Предност улагања у добровољни пензијски фонд у односу на индивидуално улагање јесте што је могуће диверзификовати ризик на већи број хартија од вредности већим средствима која се улажу. Индивидуални улагач може купити много мањи број хартија од вредности, па би тако био у већем инвестиционом ризику.

Целокупна имовина приватног пензијског фонда налази се на кастоди рачуну банке, тако да је имовина потпуно одвојена од друштва за управљање. Ако то друштво пропадне, фонд остаје нетакнут и преузима га друго друштво за управљање.

Улагање у добровољни пензијски фонд није ограничено само на запослене; у њега могу улагати сви, али је исплативије ако уплаћује предузеће за своје запослене, као вид додатног доприноса, јер тада постоје извесне погодности, односно пореска олакшица.

Друштво за управљање, одвојено од својих, води пословне књиге и саставља финансијске извештаје за добровољне пензијске фондове којима управља. Према Закону о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима, друштво је у обавези да достави Народној банци Србије годишње финансијске извештаје за друштво, у оквиру којих одвојено приказује финансијске извештаје фондова којима управља, са извештајем екстерног ревизора, до 31. марта текуће године за претходну годину.

Принципи пословања добровољних пензијских фондова

Принципи пословања добровољних пензијских фондова различити су од пословања осигуравајућих друштава у области штедних животних осигурања.

Средства осигураника који уплаћују премију животног осигурања нису одвојена од имовине тих друштава. Код добровољних пензијских фондова целокупна имовина фонда је потпуно одвојена од имовине друштва за управљање и искључиво је власништво чланова фонда, сразмерно њиховим улагањима. Сходно томе, члановима фонда је омогућено да дневно прате вредност свог улога, а принос који се оствари у потпуности се приписује индивидуалним рачунима чланова фонда.

Оснивање друштва за управљање добровољним пензијским фондом означава почетак рада првог добровољног пензијског фонда у Србији. У складу са Законом о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима и подзаконским актима, друштво се обавезује да чланове обавести о изменама проспекта, скраћеног проспекта, правила пословања и правилника о тарифи.

Кастоди банка води рачун добровољног пензијског фонда и обавља друге кастоди услуге за рачун фонда, а у погледу средстава фонда поступа само по налозима друштва за управљање, у складу са законом и проспектом фонда. Имовина пензијских фондова није и не може бити имовина кастоди банке, нити може бити део стечајне масе банке уколико она пропадне. У том случају целокупна имовина фонда пребацује се у другу кастоди банку.

Кастоди банка отвара и води новчане и власничке рачуне хартија од вредности фонда, прикупља пензијске доприносе, врши исплате акумулираних средстава за сваког члана фонда, контролише, потврђује и свакодневно извештава Народну банку Србије о нето вредности имовине фонда и вредности инвестиционе јединице. Поред тога, обавља и друге послове за које је овлашћена на основу уговора са друштвом, у складу са законом којим се уређује тржиште хартија од вредности.

Вредност имовине фонда и инвестициона јединица

Вредност инвестиционе јединице је показатељ приноса који фонд остварује. Што је већи раст инвестиционе јединице фонда, то ће и вредност приватне пензије његових чланова бити већа.

Инвестициона јединица показује вредност уложених средстава у фонд, односно пензијски доприноси претварају се у инвестиционе јединице на дан уплате. Нето вредност имовине фонда је производ броја инвестиционих јединица и вредности инвестиционе јединице. Вредност инвестиционе јединице показује трендове у приносима на улагања, односно резултате инвестирања друштва за управљање.

Имовина фонда је збир вредности различитих инвестиционих инструмената у које је имовина уложена (обвезнице, акције, депозити код банака, записи Трезора, некретнине, итд.). Нето вредност имовине једнака је разлици између вредности имовине фонда и обавеза фонда на исти дан, односно производу броја инвестиционих јединица фонда и вредности инвестиционе јединице. Друштво за управљање добровољним пензијским фондом такође дневно обрачунава вредност нето имовине.¹² Имовина фонда се упоредо, на дневном нивоу, обрачунава и у броју инвестиционих јединица, па чланови кроз промену вредности инвестиционе јединице могу да посматрају приносе које остварује фонд.

Друштва за управљање су дужна да ниво капитала држе изнад законом прописаног минимума, који износи милион евра у динарској противвредности. На нивоу индустрије однос укупног капитала и законског минимума је 2,42 (1,96 на крају 2014. године). То значи да друштва на крају 2015. године у просеку имају око 142% више капитала од прописаног минимума. По једном кориснику долази око 6.168 динара капитала друштва (5.046 у 2014. години). У 2015. години дошло је до повећања овог показатеља за око 22% услед пораста укупног капитала на нивоу сектора.¹³

¹² Добровољни пензијски фонд је дужан да свакодневно на свом веб сајту и у једном дневном листу објављује вредност инвестиционе јединице.

¹³ Видети: Сектор добровољних пензијских фондова у Србији, Извештај за први квартал 2016. године, Народна банка Србије, <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/62/index.html>

Повлачење средстава фонда из добровољног пензијског фонда

Повлачење средстава из добровољног пензијског фонда је могуће, најчешће, са навршених 58 година живота, а најкасније до навршених 70 година, по чему се овај фонд разликује од инвестиционих фондова.

Отворени инвестициони фондови имају могућност да у случају потребе својих чланова исплату средстава изврше у року од 5 дана од дана издавања налога, али самим тим морају имати и ликвидна средства којима ће то учинити. Због тога пензијски фондови имају могућност трајнијих улагања и остваривања већег приноса од инвестиционих фондова.

Пре 58. године могуће је ванредно повлачење средстава само у случају трајне неспособности за рад, не и ванредних трошкова лечења. Једнократно је могуће повући само до 30% акумулираних средстава. За све оне који су постали корисници – чланови фонда пре 17. маја 2011. године повлачење средстава из добровољног пензијског фонда је могуће са навршене 53 године¹⁴, а најкасније до навршених 70 година.

Такође, треба напоменути да постоје и извесни трошкови који се члановима фонда наплаћују за накнаде за услуге у складу са правилницима друштава тих фондова. Обично су то трошкови преноса средстава са индивидуалних рачуна фонда у фонд који њиме управља итд. У сваком случају, вредност инвестиционе јединице фонда исказана је након одбијања накнаде за управљање фондом.

Инвестициона политика и инвестициони циљеви добровољног пензијског фонда

Инвестициона политика добровољног пензијског фонда има за циљ дефинисање оквира и јасних смерница за инвестирање и управљање имовином фонда. Сврха инвестиционе политике јесте и обезбеђивање детаљног описа процеса управљања инвестирањем средстава фонда са јасно утврђеним одговорностима свих учесника у самом процесу. Истовремено, инвестициона политика истиче циљеве инвестирања, пратеће ризике, ограничења улагања, као и временски хоризонт инвестирања.

Фонд има за циљ обезбеђивање додатних прихода као допуне државне пензије за своје чланове. Наменен је онима који превасходно желе заштиту од осцилација курса динара у односу на евро.

Имовина фонда улаже се ради повећања укупног приноса у корист његових чланова, а у складу са:

- начелом сигурности имовине фонда (у структури портфолија фонда налазе се хартије од вредности издавалаца са високим кредитним рејтингом);
- начелом диверсификације портфолија (у структури портфолија фонда налазе се хартије од вредности које се разликују према врсти и издаваоцима, као и према другим обележјима);
- начелом одржавања одговарајуће ликвидности (у структури портфолија фонда налазе се хартије од вредности које је могуће брзо и ефикасно купити и продати по релативно уједначеној и стабилној цени);

¹⁴ Видети: <http://www.penziskifond.rs/>

– приносом на улагање који треба да буде у складу са изложеношћу ризику који је адекватан и узима у обзир, како дугорочне тржишне услове, тако и инвестиционе циљеве фонда. Процес улагања одражава параметре који обезбеђују несметано извршење усвојеног инвестиционог програма, истовремено обезбеђујући ниво флексибилности довољан за коришћење конкретних повољних инвестиционих алтернатива у тренутку када се оне појаве.

Може се рећи да је стил инвестирања добровољног пензијског фонда претежно пасиван и да се заснива на стратешком алоцирању средстава заузимањем позиција које прате однос принос–ризик појединачних класа активе.

Имовина фонда улаже се у складу са дугорочним инвестиционим хоризонтом, док је истовремено, имајући у виду конзервативну политику улагања и релативно малу волатилност приноса, прилагођен и средњорочном, па чак, у одређеним случајевима, и краткорочном инвестиционом хоризонту.

Имовина добровољног пензијског фонда не може се улагати у хартије од вредности које издаје:

1. друштво за управљање;
2. кастоди банка код које се води рачун добровољног пензијског фонда;
3. брокерско-дилерско друштво, односно овлашћена банка која за друштво за управљање обавља послове посредовања у трговању хартијама од вредности;
4. акционар друштва за управљање;
5. повезано лице са лицима из тачака од 1 до 4.

Такође, имовина фонда се не може улагати у новчане депозите код кастоди банке и код банке која је оснивач друштва за управљање фондом, односно код банке која је директно повезано лице са оснивачем тог друштва.

Инвестициони циљеви подређени су основном циљу – обезбеђивању додатних прихода као допуне државне пензије за чланове фонда. Циљеви укључују максимизацију приноса у складу са преузетим ризиком и очување вредности у евро валути. Истовремено, циљ је и остваривање приноса фонда изнад бенчмарка портфолија у периоду од 5 година. Бенчмарк портфолија сачињен је од различитих индекса/репера за сваку инвестициону категорију, при чему пондери појединачних индекса/репера репрезентују стратешку алокацију средстава фонда у периоду од 3 до 5 година. Принос бенчмарка биће усклађен за накнаду за управљање фондом тако што ће ануализован принос бенчмарка бити умањен за преовлађујући проценат обрачунате и наплаћене накнаде за управљање фондом. Тежиште инвестиционих циљева је на дугорочном инвестиционом хоризонту и у том контексту ће се посматрати и евентуална одступања приноса од истакнутих циљева у крајим периодима.

Закључак

Доскорашњи систем пензијског и инвалидског осигурања био је постављен тако да је генерисао неоправдано високе трошкове и садржао различите елементе неправедности. Текући систем финансирања не обезбеђује довољно средстава за исплату пензијских надокнада корисницима пензијског осигурања у овом фонду, тако да се сваког месеца недостајућа средства надокнађују из буџета. Претходно на-

ведени разлози највећим делом су утицали на повећање укупних издатака за пензијско осигурање који се надокнађују средствима из државног буџета, што више него довољно оправдава реформисање оваквог система пензијског и инвалидског осигурања и увођење пензијских фондова заснованих на капитализацији. Добровољно пензијско осигурање, као облик пензијског осигурања, у нашој земљи је на почецима развоја и представља додатни облик остваривања пензијских надокнада, на којем у наредном периоду треба инсистирати.

Добровољни пензијски фондови, као инвестициони фондови, од великог су значаја не само за појединца који кроз њих остварује додатне приходе у старости већ и за сваку државу, јер се средства прикупљена у пензијским фондовима инвестирају у домаћу привреду. Поред овог макроекономског ефекта, последице су дугорочне и на плану запослених грађана, јер на овај начин они кроз приватно пензијско осигурање, док су радно способни, стварају средства путем личних рачуна која ће им бити једини извор прихода у старости када не могу привређивати и стварати средства неопходна за живот.

Литература

[1] Голубовић Велизар, Финансирање пензијског и инвалидског осигурања, Економски факултет, Београд, јун 2001.

[2] Динкић др Милосинка, „Актуелни проблеми у функционисању система пензијско-инвалидског осигурања у Републици Србији”, Финансије бр. 3-4/1997, Београд, 1997.

[3] Матковић Гордана, „Реформа пензијско-инвалидског система, зборник радова”: Стратегија реформи, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2003.

[4] Ракоњац Антић др Т., Добровољно пензијско осигурање (актуарска и финансијска анализа), Центар за издавачку делатност Економског Факултета у Београду, Београд, 2004.

[5] Ракоњац Антић Татјана, Пензијско и здравствено осигурање, прво издање, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд, 2008.

[6] Закон о добровољним пензијским фондовима и пензијским плановима („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005 и 31/2011).

[7] <http://www.mycity.rs/Ekonomija/Dobrovoljni-penzijski-fond-za-ili-protiv.html>

[8] www.nbs.rs

[9] <http://www.penzijskifond.rs/>

КРИЗНИ МЕНАЏМЕНТ И ВАНРЕДНА СИТУАЦИЈА

Станислав Ђукић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

У раду су дефинисани појмови кризе и кризног менаџмента. Разматра се термин ванредна (хитна) ситуација, који се често поистовећује са терминима криза и катастрофа, па је потребно извршити разграничења између ових термина и концепата које они означавају. Кључни елементи за разликовање су јасноћа природе, карактера и димензија догађаја који постоје код ванредне ситуације, али не и код кризе. За разлику од кризе, ванредна ситуација се углавном решава рутинским оперативним процедурама у оквиру постојећих капацитета организације, односно заједнице. Такође, у раду се разматрају и карактеристике кризних менаџера који треба да воде рачуна о битним принципима управљања кризама, потешкоћама које се том приликом јављају и да прилагођавају расположиве алате кризног менаџмента специфичностима појединих врста криза. У организационом смислу посебно је значајно компоновање тима за управљање кризама како би он био што ефикаснији, уз нужно поштовање најважнијих етичких принципа. Такође, разматране су сличности и разлике између кризног менаџмента и концепата као што су *issues* менаџмент, *risk* менаџмент, безбедносни менаџмент, менаџмент катастрофе, цивилна заштита и управљање континуитетом пословања. Анализиране су специфичности кризног менаџмента и основне и међусобно повезане фазе кризног менаџмента, и то: ограничавање (спречавање), планирање (припрема), одговор и опоравак, као и реаговање система руковођења на појаву ванредне ситуације. Осим тога, представљен је законодавни оквир, као и кратка анализа активности и резултати које је полиција постигла у откривања незаконитости из области рада Управе за ванредне ситуације.

Кључне речи: *кризни менаџмент, криза, ванредна ситуација, катастрофа, несрећа (ванредни догађај), конфликт, управљање кризама, управљање ванредним ситуацијама*

Увод

Кризе су једна од константи људске историје. Њихова имена и датуми обележавају ере, а под њиховим утицајем изменила су се друштва и културе. Данас, на почетку XXI века, људско знање се мултипликује веома брзо, а човекова

моћ над природом изгледа безгранична. Међутим, модеран човек ипак данас живи, како каже Урлих Бек, у „друштву ризика“, опсесивно забринут за своју безбедност и веома осетљив на најмањи знак њеног угрожавања. Илузија нерањивости великих и моћних практично је разбијена 11. септембра 2001. године, када се показало да ни „усамљена суперсила“ није сасвим сигурна. Нове софистициране технологије носе собом и нове могућности за настанак катастрофалних догађаја. По неким ауторима оне нужно, пре или касније, воде у катастрофу, услед своје комплексности и чврсте повезаности елемената. Последице неких од ових технологија, као на пример генетског инжењеринга, не могу се из данашње перспективе чак ни замислити. Велике урбане конгломерације и све сложеније инфраструктуре повећавају рањивост заједница и на класичне природне катастрофе. Такође, савремени свет, иако најтешње повезан у својој досадашњој историји, и након фамозног пада Берлинског зида и стварања нових наднационалних интеграција, далеко је од тога да буде хармонична заједница. Још присутне дубоке структуралне поделе на богате и сиромашне, као и по разним другим основама (културним, расним, племенским, етничким, религијским) на „наше“ и „њихове“ узрокују различите врсте социјално произведених криза. Најзад, моћ и богатство, као основне „вредности“ савремене цивилизације, наслоњене на одређене архетипске обрасце човека као господара природе који има апсолутни онтолошки приоритет, доводе нашу планету и живот на њој на сам руб пропасти, о чему говори глобално отопљавање и климатске промене које могу довести до новог леденог доба.

Кризе стављају политичаре и бирократе у само средиште проблема. Оне их извлаче из свакодневне политичке и административне рутине у критични амбијент у којем су слава због успеха и потпуни неуспех тесно повезани. С друге стране, уколико су политичари вољни да прихвате значај кризног менаџмента, они могу да схвате одређене заједничке карактеристике међусобно различитих феномена као што су природне и технолошке катастрофе, акутни социјални конфликти, нереди и тероризам. Тада могу боље да разумеју зашто су у оваквим околностима неопходне брзе и одважне одлуке и могу постати осетљивији за питања стратешке политике која има за циљ управљање оваквим догађајима у будућности. Привредне компаније одавно су увиделе значај кризног менаџмента, тако да данас свака већа организација која се бави производњом робе и услуга посебну пажњу посвећује управљању кризама, препознајући то и као своју веома важну функцију и као део своје организације. Слична је ситуација и у јавним предузећима. Државе, такође, максимално развијају капацитете за управљање кризама оснивањем посебних министарстава (нпр. Министарство за катастрофе у Русији) или државних агенција (нпр. ФЕМА/Federal Emergency Management Agency/у САД) координационих тела за кризне ситуације на нивоу владе или, пак, посебних кризних тимова у појединим министарствима. Најзад, решавањем криза баве се и супранационалне творевине (УН, НАТО, ЕУ, ОЕБС) као једном од својих веома важних делатности.

И научници имају донекле негативан став према кризама и кризном менаџменту. Они нису навикли да се баве појавама и догађајима који одступају од нормале. Њихове концизне и уређене теорије засноване су на „нормалним“ околностима и окружењу. Криза је у потпуном контрасту са налазима модерне друштвене науке. Катастрофе су непредвидиве и, као такве, не доприносе развијању научних закона.

Ипак, људска мисао о кризама је еволуирала. Схватање катастрофе и разарања као божје казне је мање-више превазиђено (мада и данас многи Африканци говоре о сиди у овим терминима). Рационално научно објашњење узрока, образаца и карактеристика криза доминира савременим мишљењем. Истраживање криза у свету данас је веома развијено. Кризни менаџмент је предмет истраживања на бројним факултетима и научним институтима у многим земљама. Издавачка делатност је изузетно развијена, а у оквиру богате међународне сарадње организују се бројне конференције, округли столови и симпозијуми. Постоје и међународне организације – мреже научноистраживачких организација које се баве изучавањем криза.

У пракси је често веома тешко, ако не и немогуће, разграничити ванредну ситуацију, кризу и катастрофу. Када се догоди неки инцидент великих размера, он поставља различите захтеве за поједине агенције у појединим интервалима. Оно што ће једна агенција дефинисати као катастрофу, за другу ће бити текућа криза или ванредна ситуација.

Упркос томе што се Србија у својој новијој историји суочавала са великим бројем различитих криза и ванредних ситуација, домаћа теоријска мисао налази се практично на самом почетку. Постоји само пар универзитетских уџбеника у којима се третирају искључиво економске кризе, претежно са микроекономског аспекта.

Појам и карактеристике кризе

Реч *криза* данас је вероватно једна од најчешће коришћених речи у свакодневном говору. Користи се и у описивању личне, односно приватне ситуације, али много чешће за опис стања са потенцијалним негативним консеквенцама у којима се налазе друштво као целина или поједине организације и системи у оквиру њега. Али, упркос учесталој примени нема јасног и једнозначног појмовног садржаја термина кризе, већ постоје многобројне и међусобно често различите интерпретације.

Етимолошки посматрано, реч криза потиче из грчког језика. У старој Грчкој реч криза значила је „пресуду“ или „одлуку“, то јест пресудни тренутак који одлучује о даљем позитивном или негативном развоју неке ствари или ситуације. У суштини кризе је да треба одлучити, али да није још одлучено. У савременом добу криза означава првенствено разликовање или способност разликовања, избор, суд, одлуку, а такође и излаз, решење конфликта, појашњење.

Модерни концепт кризе потиче из медицинске литературе у којој означава опасно стање здравља организма из којег он не може да се опорави без перманентног оштећења, спољашње интервенције или без базичног реструктурирања, с обзиром на то да самоодбрамбени (имунолошки) механизми организма нису довољни да га извуку из кризе. Научници у области друштвених наука позајмили су наведену основну медицинску метафору да опишу кризе у економским, политичким, социјалним и културним системима.

Иако нема сагласности о значењу термина криза, то је веома популаран и широко коришћен термин. Чак се наводи да популарност термина ствара тешкоће у његовом дефинисању. То не изненађује, будући да и истраживачи који изучавају феномен криза не сматрају себе истраживачима криза. Област криза је лоше дефинисана, наликујући на галиматијас научника из различитих дисциплина (социологија катастрофе,

јавна управа, политичке науке и међународни односи, политичка и организациона психологија, али и технички специјалисти као што су информатичари или епидемиолози). Ко је унутра, а ко изван зависи од особе која дефинише поље. Ствар усложњава и то што се за разне врсте негативних, односно опасних догађаја, упоредно и често без јасне свести о међусобним односима и разграничењима значења, а неретко и као потпуни синоними за појам кризе, особито у енглеском језику, користе термини:

- несрећа (*adversity*), односно ванредни догађај који је узрокован факторима који нису под контролом, а има за последицу угрожавање живота или здравља људи или животиња и материјалну штету;

- догађај који није био предвидљив (*contingency*);

- акцидент (*accident*) који означава несрећу узроковану људским фактором, укључујући и технологију, а која превазилази оквире техничко-технолошког постројења у којем је настала;

- ванредно стање (*major incident* – велики инцидент) које представља сваки догађај који може узроковати смрт, повреде, оштећење имовине, промене у животnoj средини, те поремећаје у нормалном функционисању друштва, а чије деловање и последице се не могу спречити, ублажити или санирати расположивим средствима и капацитетима заједнице, а нарочито термини;

- катастрофа (*disaster*) који означава несрећу узроковану природним факторима, и

- ванредна (хитна) ситуација (*emergency*).¹

О кризи постоји обимна литература, па тиме и много дефиниција које се делом поклапају, а делом разилазе. Криза је исувише комплексна појава да би се лако дефинисала. Несрећа (*adversity*) поремети нормалне услове и створи пометњу, а специјализоване организације (агенције) добијају задатак да све врате у нормално стање. Међутим, када несрећа превазилази нормалне границе улази се у свет кризе.

С обзиром на то да је феномен криза побудио пажњу већег броја истраживача из различитих научних дисциплина и области (економије, историје, политике, медицине, екологије, психологије итд), и појам кризе се често, поред извесних општих карактеристика (ситуације која је достигла критичну тачку и налази се на прекретници ка бољем или горем), користи у сасвим специфичним значењима карактеристичним за различита истраживачка поља. Тако психологија говори о кризи личности, медицина о кризи као о врхунцу тешке болести (или кризи у систему здравства у земљи), а екологија о критичној угрожености животне средине. Чак и у оквиру исте науке, на пример економије, постоје различитости у употреби појма, па тако макроекономија говори о кризи као заокрету конјуктурног циклуса који је текао регуларно, а микроэкономија о кризи као стању угрожености предузећа, односно појединачног привредног субјекта.

У напорима да се ускладе различите перспективе, термин „криза” обично се користи као „кутија за све”, тј. као концепт који обухвата све типове негативних догађаја. У још ширем видокругу термин криза се примењује на ситуације које су нежељене, неочекиване, непредвидљиве и скоро незамисливе, а узрокују неверицу и несигурност. Осврћући се на бројне дефиниције у *Међународној енциклопедији друштвених наука*, Џејмс Робинсон закључује да су оне или превише прецизне и

¹ Касније ћемо се посебно бавити разграничењем појмова – криза, ванредна ситуација и катастрофа.

специфичне и стога нису широко применљиве на различите ситуације, организације и субјекте, или су пак сувише широке, односно неомеђене у значењима, па је у том случају тешко разликовати кризу од не-кризе.

Кетлин Ферн-Бенкс дефинише кризу као „већи догађај са потенцијално негативним последицама које погађају организацију, компанију или индустрију, као и њену циљну јавност, производе, услуге или добро име”. За Хамблина криза је „ургентна ситуација у којој се сви чланови групе сусрећу са заједничком претњом”, док је Паучант и Митроф схватају као „поремећај који физички погађа систем као целину и угрожава његове темељне претпоставке, његову самобитност и суштину”. Финк тврди да је криза сваки догађај који може ескалирати у интензитету, доћи у жижу интересовања медија и владе, ометати нормалне пословне операције и погодити имиџ и профит компаније. Бартон схвата кризу као „већи и непредвидљив догађај који има потенцијално негативне резултате. Тај догађај и његове последице могу значајно оштетити организацију, запослене у њој, производе, услуге, финансијско стање и репутацију”. У Лондонској школи за односе са јавношћу (LSPR) кризу одређују као стварни инцидент који утиче на човекову безбедност, на околину, на производе или углед организације. Обично је за такав инцидент својствен непријатељски однос медија према њему. Најзад, Персон и Клер кризу дефинишу као „догађај мале вероватноће и великих последица који угрожава живот организације, а карактеришу га нејасни узроци, ефекти и средства за решење, као и уверење да се одлуке морају доносити брзо”.

Савремену дефиницију кризе даје Пол Харт (Paul 't Hart) наводећи да је она „непријатан догађај, који представља изазов за доносиоце одлука, искушава их да поступају у условима угрожавања, временске стиске и неспремности”. Криза је „озбиљна претња основним структурама или фундаменталним вредностима и нормама социјалног система која, у условима временског притиска и веома несигурних околности, захтева доношење критичних одлука”. Ова дефиниција има две битне карактеристике. Као њена значајна предност наводи се да се може применити на све врсте поремећаја (еколошке претње, сломове информационо-комуникационих система, економске кризе, конфликте унутар држава, затворске побуне, регионалне ратове, експлозије фабрика и природне катастрофе). Сама ова карактеристика условљава мултидисциплинарни приступ у разумевању криза. Друго, ова дефиниција усмерава нашу пажњу на доношење одлука – кризе се посматрају као прилика за доношење критичних одлука.

Иако је предложена дефиниција релативно најприхватљивија, ни она није савим неупитна. Наиме, овако схваћена, криза је на одређени начин елитистичка конструкција. Онај ко има ауторитет, односно власт, одлучује о томе да ли одређени процес или догађај представља напредак или пак поремећај нормалности. Следећи ову дефиницију можемо говорити о кризи само ако учесници догађаја који је у питању опажају одређену ситуацију као кризну; то ће бити криза по свим својим последицама (тзв. Томасова теорема). Уколико грађани или државне власти прогласе тежак положај у којем се налазе за кризу, то ће одлучујуће утицати на даљи ток догађаја. Ово субјективно схватање кризе чини немогућим прецизну демаркацију почетка и краја кризе, будући да различити учесници перципирају дату ситуацију као кризу у различитим временским тачкама. На пример, у случају озбиљног хемијског акцидента он се као криза прво опажа у фабрици, затим у локалној заједници и на нивоу државе. Све док надлежни који треба да предузму хитне мере када дође до

кризне ситуације нису свесни ситуације, аналитичар је не може дефинисати термином криза. Суштина ствари је у томе да криза није само догађај по себи (*per se*), већ и догађај за нас, односно да подразумева однос субјект–објект.

У трагању за објективнијом дефиницијом кризе било је покушаја да се она концептуализује као период дисконтинуитета, који означава преломну тачку у линеарном процесу који се одвија по устаљеном обрасцу. Она представља промену – наглу или поступну – која доноси неки озбиљан проблем који треба одмах решити. У овој врсти дефиниција криза се посматра као поремећај нормалности, што је проблематично са позиције савремених истраживача у друштвеним наукама.

Када кризу дефинишемо као стање интеракције организације и њеног окружења током којег институционалне структуре социјалног система постају угрожене, тежиште је на легитимитету. До кризе долази када институционалне структуре социјалног система доживе релативно јак пад легитимитета, док су њене основне функције ослабљене. У условима кризе политичко и социјално поверење у институцију релативно брзо ишчезава. Истина је да се легитимитет не може прецизно мерити, али се донекле ипак могу мерити и документовати падови легитимитета и преокрети у перцепцији организације кроз анализу извештаја медија, политичких активности и друге знакове социјеталне мобилизације.

Генеричка дефиниција кризе захтева процесуални приступ. Она се не схвата као готово стање (резултат) већ као процес који нема јасан почетак, па ни крај. Последице кризе осећају се у будућности, криза се може разбуктати знатно касније него што је, по претпоставкама, завршена. Процес поремећаја је укореењен у комбинацији егзогених и ендогених фактора.

Сигурно је да за организацију криза представља окружење у којем она не може нормално да делује. Она угрожава способност преживљавања организације, онемогућава остваривање циљева, па понекад и њен опстанак. Криза не утиче негативно само на јавни лик предузећа или организације већ и на њену способност даљег нормалног деловања, на њене темеље и, такође, на лични имиџ водећих менаџера.

Карактеристике кризе

Свакодневно управљање активностима неке организације, односно пословањем предузећа разликује се од управљања пословањем у условима кризе. Да би менаџери што боље управљали својим организацијама и предузећима, чак и у условима кризе, морају познавати главне карактеристике кризе. Није их могуће све навести, будући да се кризе међу собом разликују по садржини, трајању, последицама и осталим карактеристикама.

Као три карактеристике заједничке за све кризе у литератури се најчешће наводе: претња, хитност и несигурност.

Претња

Криза настаје када су кључне вредности (сигурност, безбедност, здравље, интегритет, правда, богатство, односно производња и сл.) и/или опстанак заједнице угрожени. Што су природа и обим овог угрожавања већи и сама криза је дубља.

Природне катастрофе (поплаве, земљотреси, торнада) увек изазивају дубок осећај кризе, јер носе претњу смрћу, повредама, материјалним разарањима и безбедности људи. Финансијски скандал у великој корпорацији може изазвати кризу у друштву ако подрије поверење у економски систем и угрози сигурност радних места. Међутим, криза не значи аутоматски масовне жртве и велика материјална разарања. У јавним организацијама и рутински инцидент може бити окидач за кризу када га медији и политички лидери означе као претњу. Тако је случај бацила антракса у америчкој пошти узроковао смрт малог броја људи, али и велики страх јавности и парализу у деловима земље, посебно у контексту терористичког напада на САД 11. септембра 2001. године. Слично је и са случајем „миленијумске бубе“ познате и као „криза која се није десила“, када је свет био уплашен евентуалним последицама по виталне системе због тога што компјутери нису били предвиђени за рачунање времена после 2000. године.

Хитност (временски притисак)

Озбиљне претње, уколико не узрокују тренутне и акутне проблеме, не производе осећај кризе. Експерти су свакако забринути за будућност пензијских фондова или због последица глобалног загревања, али то нису проблеми који изазивају несаницу политичара у чијем видокругу је актуелни и, евентуално, следећи мандат. Временска компресија је дефиниторни елемент кризе. Пошто је опасност реална и присутна, она изискује да се у вези с њом одмах нешто предузме. То је нарочито значајно за менаџере на оперативном нивоу када одлука о животу или смрти мора да се донесе у року од неколико сати, минута, па чак и у делићу секунде. Криза је искушење за менаџерске способности, јер се у условима неспремности и привидне неочекиваности од менаџера захтева још брже доношење одлуке него иначе, што представља високостресну ситуацију. Зато је за успешно управљање кризом неопходно да их менаџери буду свесни и да их поштују при обликовању одговарајућих програма управљања, пре свега при изградњи система за лакше откривање кризе и кризно планирање. Лидери на стратешком нивоу релативно ретко проживе осећај екстремне хитности који криза носи собом,² мада се и њихов временски хоризонт свакако скраћује у условима кризе.

Несигурност

Перцепција кризе праћена је високим степеном несигурности у вези са природом и потенцијалним последицама претње: шта се догађа и како се то десило? Ко је следећи? Колико су ствари лоше? Што је најважније, ова несигурност отежава трагање за решењима, односно одговором на питање: шта ми можемо да урадимо? Шта ће се догодити ако изаберемо ову опцију? Приликом догађаја од 11. септембра у САД тек након што су се десили сви повезани напади могла се саставити целовита слика онога што се догодило.

² На пример, амерички председник Кенеди који је током Кубанске кризе буквално био пред дилемом да ли да свет уведе у нуклеарну катастрофу несагледивих размера.

Слика 1 – Карактеристике кризе

(Извор: аутор)

Уз ове карактеристике често се, као четврта основна карактеристика, додаје: недовољност, односно неадекватност ресурса неопходних за одговор на кризу.

Концепт кризе је дијалектички и амбивалентан. Он је истовремено и угрожавајући и обећавајући; деструкција и реконструкција; низ блокада, њихово уклањање и премештање. На истом правцу истраживања многи аутори процењују да често постоји склоност да се више нагласе деструктивни аспекти кризе него њени интегративни ефекти, пре свега социјална мобилизација коју она производи. Дијалектичка концептуализација комбинује претњу и прилику. Кризу истовремено карактеришу негативни ефекти (пертурбација, дерегулација, конфликт, збуњена акција, интензиван стрес који води у непромишљене поступке) и позитивни ефекти (мобилизација, солидарност, сарадња, побољшана адаптација на околину, експериментално учење). Криза доводи у питање фундаменталне вредности социјалног система и технике које се примењују за извршавање задатака у оквиру њега, као и систематска правила организације, што се може показати корисним у актуелном или будућем управљању кризама (Кешетовић, Ж., 2008:20).

Табела 1 – Негативни и позитивни аспекти кризе

Криза	Негативни аспекти	Позитивни аспекти
Општи организациони план	претурбација, неред	балансиране могућности за истраживање, рестаурација социјалне структуре
Акциони план	инерција, парализа, извор конфузије	истраживање адаптације на ново, још ефикасније акције
План односа између актера	конфликт, такмичење	сарадња, савезништво, коалиција
Бихевиорални план – понашање узроковано стресом	велика тензија која води у низ пренагљених потеза	изазивач стреса, истраживање јаснијих решења
Вредносни план	баналност, рутина	превенција, довођење солидарности у питање
План који се односи на учење	брзо приближавање нормама	експериментисање

(Извор: Lalonde, С., 2004)

Криза и ванредна (хитна) ситуација

Криза се често поистовећује са ванредном (хитном) ситуацијом и катастрофом, па је стога потребно извршити разграничења између ових термина и концепата које они означавају.

Ванредна (хитна) ситуација (emergency) још увек није кризна, мада пред традиционалне структуре поставља ванредне захтеве.³ Ради се о томе да институционалне компоненте система предвиђеног за борбу против криза могу да одговоре на ове ванредне захтеве помоћу већ устаљених механизма. То су сасвим разумљиве (схватљиве) оперативне ситуације које, уколико им се дозволи да се развију, могу резултирати озбиљном деградацијом капацитета и губитком ресурса и/или људских живота. У оваквим ситуацијама службе за ванредне ситуације (полиција, ватрогасци, хитна помоћ и друге установе) у стању су да одговоре традиционалним средствима. Приликом оваквих догађаја друге компоненте система нису узнемирене у већој мери. Дакле, дистинкција између појма кризе и ванредна ситуација је релативно прецизна и логична. Кључни елементи за разликовање су јасноћа природе, карактера и димензија догађаја који постоје код ванредне ситуације, али не и код кризе. За разлику од кризе, ванредна ситуација се углавном решава рутинским оперативним процедурама у оквиру постојећих капацитета организације, односно заједнице.

Ванредна (хитна) ситуација је шири појам од кризе, јер је свака криза уједно и одређена ванредна ситуација, док свака ванредна ситуација не мора да буде криза.⁴ Оно што је за неку друштвену групу или географску заједницу само ванредна ситуација (велики пожар, тешка саобраћајна несрећа) за непосредне актере може бити велика криза или катастрофа.

Анализирајући термин ванредна ситуација, у пракси је често веома тешко, ако не и немогуће, разграничити ванредну ситуацију, кризу и катастрофу. Када се догоди неки инцидент великих размера, он поставља различите захтеве за поједине агенције у појединим интервалима. Оно што ће једна агенција дефинисати као катастрофу, за другу ће бити текућа криза или ванредна ситуација. На пример, у случају авионске несреће, након збрињавања преживелих, у операцију опоравка укључују се полиција, истражни органи и службе цивилне авијације. Међутим, за поједине социјалне службе ова ситуација ће и даље представљати текућу кризу када је реч о управљању ресурсима (смештај и лечење повређених, поправке оштећења, успостављање нормалног саобраћаја итд.). Ова илустрација указује на то да је природа веза које се успостављају између социјалних радника, служби хитне медицинске помоћи, других служби за поступање у ванредним ситуацијама и волонтерских организација које се ангажују у санирању последица великих инцидената ди-

³ Треба разликовати ванредну ситуацију од ванредног стања под којим се подразумева владина објава којом се суспендује нормално функционисање владе и државне управе, односно којом се грађани упозоравају да измене свој уобичајени начин живота или понашање, како би заштитили животе и имовину, док владе службе добијају налог да делују према плановима за ванредне ситуације, при чему се одређене слободе и права грађана могу ограничити. Узроци за увођење ванредног стања обично су природне катастрофе, масовни грађански неред или објава, односно почетак рата, када се користи и израз ратно стање.

⁴ Wenger, D.E., „Community response to disaster”, in: *Disaster*, London, 1978. Наведено према: Звонаревић, М., *Социјална психологија*, Загреб: Школска књига, 1989.

намичка и у стању узајамне конструкције. Она није унапред једнозначно дата у високо структурираним плановима одговора на кризу, који подразумева јединствен спој потреба и захтева у смислу адекватне реакције.

У покушају да разграничи појмове ванредне ситуације, кризе и катастрофе, Борођич (Eduard Borodzicz) сугерише моделовање ових концепата на основу одговора. Тако би ванредне ситуације могле бити дефинисане као ситуације које захтевају хитан и високо структуриран одговор и у којима се ризици везани за доношење критичких одлука могу релативно прецизно дефинисати. У концептуализацији (менталном моделовању) оваквих догађаја надлежнима је јасно шта се догађа (обим и природа инцидента) и шта треба да раде (ефективна стратегија). У организационом смислу ванредна ситуација представља опасну ситуацију на коју се може одговорити расположивим средствима и у складу са процедурама које су прописане у одговарајућим плановима. На пример, у случају пожара у згради особље се евакуише и премешта на раније утврђену сигурну локацију. Ако одговор на ванредну ситуацију превазилази институционални капацитет одређене организације у мери да настала ситуација може изазвати иреверзибилна озбиљна оштећења у битним секторима, ванредна ситуација прелази у кризу.

Катастрофе су иреверзибилни и поразни резултати лоше управљаних ванредних ситуација или криза. Како наводи Домбровски, „катастрофе не проузрокују ефекте, ефекти су оно што називамо катастрофом”. У том смислу они заправо и јесу социјална конструкција, односно културни мит којем је дат статус физичког феномена. Ако се поново вратимо на наш пример, катастрофа би била последица пожара који је потпуно уништио витално постројење у фабрици, онемогућио даљу производњу и испуњење уговорних обавеза, чиме је довео у питање њен опстанак и проузроковао велику материјалну штету и један број људских жртава.

Назначено одређивање свих изнетих појмова има у виду превасходно њихов статички део, док је динамичка компонента занемарена. Са становишта практичног деловања и поступања веома је тешко одредити јасне и прецизне границе између несреће, веће несреће, акцидента, инцидента, ванредне (хитне) ситуације, кризе и катастрофе, будући да је реч о стањима и облицима деловања који су динамични, флексибилни, прожимајући, интерактивни, који се брзо мењају и прелазе из једног облика у други.

Законом о ванредним ситуацијама уређују се: деловање, проглашавање и управљање ванредним ситуацијама; систем заштите и спасавања људи, материјалних и културних добара и животне средине од елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа – удеса и катастрофа, последица тероризма, ратних и других великих несрећа; надлежности државних органа, аутономних покрајина, јединица локалне самоуправе и учешће полиције и Војске Србије у заштити и спасавању; права и дужности грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника у вези са ванредним ситуацијама; организација и делатност цивилне заштите на заштити, спасавању и отклањању последица елементарних непогода и других несрећа; финансирање; инспекцијски надзор; међународна сарадња и друга питања значајна за организовање и функционисање система заштите и спасавања („Службени гласник Републике Србије”, број 92/2011). Република Србија обезбеђује изградњу јединственог система заштите и спасавања у складу са овим законом и другим прописима, као и програмима, плановима и другим документима који се одnose на заштиту и спасавање и цивилну заштиту.

У Закону о ванредним ситуацијама израз *ванредна ситуација* је „стање када су ризици и претње или последице катастрофа, ванредних догађаја и других опасности по становништво, животну средину и материјална добра таквог обима и интензитета да њихов настанак или последице није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби, због чега је за њихово ублажавање и отклањање неопходно употребити посебне мере, снаге и средства уз појачан режим рада”. У истом закону се наводи да је „систем заштите и спасавања део система националне безбедности и интегрисани облик управљања и организовања субјеката система заштите и спасавања на спровођењу превентивних и оперативних мера и извршавању задатака заштите и спасавања људи и добара од последица елементарних непогода и других несрећа, укључујући и мере опоравка од тих последица”. Такође, у закону се наводи да је *ванредни догађај* „несрећа изазвана елементарном непогодом и другим несрећама, која може да угрози здравље и животе људи и животну средину; а чије последице је могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби”.

Национална стратегија заштите и спасавања је документ којим се дефинишу и утврђују национални механизми за координацију и програмске смернице за смањење ризика, заштиту и отклањање последица од елементарних непогода и других несрећа.

Управљање ванредним ситуацијама представља усмеравање субјеката заштите и спасавања у извршавању њихових обавеза и задатака.

Ванредна ситуација проглашава се одмах по сазнању да прети непосредна опасност од њеног наступања. Она може бити проглашена и пошто је наступила, ако се непосредна опасност од наступања није могла предвидети или ако због других околности није могла бити проглашена одмах после сазнања да прети непосредна опасност од њеног наступања. Ванредна ситуација се укида престанком опасности, односно престанком потребе за спровођењем мера заштите и спасавања од елементарних непогода и других несрећа. Може да се прогласи за општину, град или град Београд, као и за део или целу територију Републике Србије.

За координацију и руковођење заштитом и спасавањем у ванредним ситуацијама у складу са овим законом и другим прописима, као *оперативно-стручна тела* образују се штабови за ванредне ситуације.

Појам кризног менаџмента

Појам кризе, као одступања од нормалног поретка ствари, настао је релативно касно, односно тек када су људи схватили да у природи и друштву постоји ред и законитост, тј. космос, а не хаос. Криза као одступање од нормалности, односно нарушавање уобичајеног функционисања, дуго је схватана као производ више силе или резултат божје воље, па су се људске активности у случајевима криза сводиле на магијске ритуале (мистичне покушаје кроћења и/или заповедања вишој сили), односно религијске обреде (жртва или молитва да би се апсолутна и мистична моћ умилостивила или да би јој се исказала захвалност). Са продором рационалног погледа на свет и развојем науке јавила су се и прва настојања људи да опишу, класификују, разумеју и објасне кризе и изграде што адекватније начине за управља-

ње кризама. Ипак, кризни менаџмент, као научно-теоријска дисциплина и рационално осмишљена пракса, озбиљно ступа на историјску сцену тек у другој половини XX века.

Порекло термина *кризни менаџмент* налази се у политичкој сфери. Наиме, тврди се да је амерички председник Џ.Ф. Кенеди први употребио овај израз током Кубанске кризе 1962. године, када је конфронтација САД и СССР-а, услед инсталације совјетских ракета са нуклеарним главама на Куби, довела свет на ивицу Трећег светског рата. На тај начин Кенеди је описао управљање једном озбиљном, ванредном ситуацијом (Кешетовић, Ж., 2008:73).

(Пошто је у условима биполарне равнотеже и хладног рата СССР почео да губи трку у наоружању са САД, тако да је територија САД била изван домашаја совјетских нуклеарних ракета, док су САД могле да погоде било који циљ у СССР-у, совјетски премијер Никита Хрушчов је у лето 1962. дошао на идеју о распоређивању ракета средњег домета на Куби. Кубански премијер Фидел Кастро прихватио је ову понуду, плашећи се да САД припремају инвазију на Кубу. У лето 1962. године Совјети су тајно почели инсталацију постројења потребних за лансирање ракета на Куби. За Сједињене Државе криза је почела 15. октобра када су се ова постројења видела на обавештајним фотографијама. Председник Џон Ф. Кенеди окупио је групу од својих 12 најзначајнијих саветника како би размотрио начин њеног решавања. Определио се за поморску блокаду Кубе и јавно обелоданио постојање кризе, 22. октобра, уз изјаву да ће се свака ракета лансирана са Кубе на САД сматрати нападом СССР-а и захтев да Совјети одмах уклоне све офанзивно оружје са Кубе. Уследиле су свеобухватне ратне припреме, након чега је Хрушчов изразио спремност за уклањање ракета у замену за америчко уклањање пројектила из Турске. Сједињене Државе су то прихватиле уз услов да се тај договор јавно не објављује, како би се решење представило као америчка победа. Споразум је постигнут 28. октобра и свет је спасен катастрофе.)

Кризни менаџмент као функција, односно делатности кризног менаџмента старији су од самог термина. Тако је управљање ванредним догађајима као формална одговорност владе САД настало са напорима да се одговори на растуће претње пожара у великим градовима у XIX веку. Касније, кризни менаџмент настаје и као организација, односно формирају се посебни органи, тела и агенције које се баве управљањем кризама.

И данас су кризе за сваку организацију неизбежне, али су менаџери и у профитном и у непрофитном сектору, као и у државној управи, свесни да њихово трајање може бити знатно краће, а последице неупоредиво мање уколико је организација припремљена за кризу. Управо то и јесте задатак кризног менаџмента као новог поља менаџмента. Речено је да постоје два типа криза „оне којима ви управљате и оне које управљају вама”. Проактивно планирање омогућава менаџерима да контролишу и реше кризу, а игнорисање могућности да до кризе дође, с друге стране, води ка томе да она крене властитом инерцијом. Кризни менаџмент може се применити у скоро свакој области људске делатности, али се и данас најчешће повезује са међународним односима, политичким наукама и пословном сфером. Поред тога, данас је у свету кризни менаџмент, и као функција и као организација, препознат у великим компанијама, али и у непрофитном сектору у најразличитијим областима, од енергетике и туризма до спорта и образо-

вања. Тако су, на пример, бројне школе и факултети сачинили приручнике за понашање у кризним ситуацијама, као што су пожари, непожељни посетиоци, најаве о подметнутим бомбама, насиље, смрт студента и сл. С друге стране, неспремност и неадекватно реаговање у случају криза имају озбиљне последице.

Кризни менаџмент је врста апликативног (примењеног) менаџмента, као уосталом и менаџмент уопште, и не представља неку егзактну науку већ пре праксу руковођену теоријом. Постоје бројне дефиниције кризног менаџмента. Тако га Ђилоти и Роналд одређују као способност организације да поступа брзо, ефикасно и ефективно у могућим операцијама које имају за циљ смањивање претњи људском здрављу и безбедности, умањењу штете на јавној имовини или имовини корпорације и смањењу негативног утицаја на наставак нормалног пословања или других операција. Сличне концептуалне приступе предложили су и други истраживачи, изједначајући кризни менаџмент са поступањем у непредвиђеним ситуацијама (контингентним операцијама). Иако овакви приступи изгледају задовољавајући када је криза идентификована, они могу бити неефективни пошто не узимају у обзир многе друге важне аспекте интегрисаног плана за управљање кризама (Кешетовић, Ж., 2008:75).

Кризни менаџмент може се одредити као скуп функција или процеса који имају за циљ да идентификују, изуче и предвиде могуће кризне ситуације и успоставе посебне начине који ће омогућити организацији да спречи кризу или да се са њом избори и да је превазиђе уз минимизирање њених последица и што бржи повратак у нормално стање. Дакле, кризни менаџмент је стенографски назив за све врсте активности усмерене на поступање са системом у стању поремећаја: превенцију, припрему, ублажавање и опоравак. Ради се о обликовању поступака, договора и одлука које утичу на ток кризе. Кризни менаџмент обухвата организацију, припреме, мере и распоређивање ресурса за савладавање кризе. Обично се одвија у условима организационог хаоса, под притиском бројних медија у стресним околностима и недостатку прецизних информација (Кешетовић, 2008, стр. 76).

Кризни менаџмент није јединствена струка, односно професија, већ је теоријски концепт који у истраживачком смислу обухвата посебну групу догађаја (кризе) који имају одређене заједничке законитости, али и велике међусобне разлике. Различите професије баве се монетарним кризама, војним тензијама, тероризмом, природним несрећама итд. и тешко да би експерти из ових струка ефикасно деловали у области за коју нису стручни. Међутим, на одређеној апстрактној равни они могу међусобно размењивати искуства. Израз кризни менаџмент, дакле, није синоним за заштиту и спасавање, за обезбеђење од природних и других несрећа за цивилну одбрану, а ни за све то заједно. Он обухвата много ширу друштвену реалност која постоји као теоријски концепт у науци и истраживању, а не у реалном свету као систем, институција или центар за овладавање свим могућим кризним догађајима.

Карактеристике кризног менаџера

Кризни менаџер је, на својеврстан начин, сличан режисеру. Као директор сцене он мора да схвати да није главни глумац. Он само помаже и олакшава употребу ресурса који су под контролом других менаџера (шефа полиције, ватрогасаца...), али их не за-

мењује и не меша им се у посао, већ их само координира. Он само поставља и одржава сцену. Такође, мора се водити рачуна и о томе да је подручје за које је надлежан кризни менаџер део ширег оквира националног система за управљање кризним ситуацијама. Осим тога, не ради се само о послу, односно позицији у којој су јасно и прецизно дефинисани стандарди обављања. Улога кризног менаџера се открива и развија у околностима неодређених очекивања. У том смислу успешни кризни менаџери су и сами ангажовани и у обликовању своје улоге (Кешетовић, Ж., 2008:76).

Карактеристике успешног кризног менаџера су:

1. професионализам. Кризни менаџери интегришу и координирају активности великог броја других људи и организација у заједници. Они добро познају законе који регулишу област кризних ситуација, као и надлежности и могућности појединих агенција које поступају у хитним ситуацијама.

2. индивидуални квалитети. Они нарочито долазе до изражаја у области комуникације, организације, међуљудских односа и самоконтроле у стресним ситуацијама, као и у односима са извршним директором. За добре радне релације, компетенције и поверење, у координацији са другим агенцијама, значајне су комуникацијске вештине, као и вештине управљања људским ресурсима, чести контакти, учење и међусобна размена искустава и информација и када нема кризе, као и заједнички тренинзи и вежбе.

Активности кризног менаџмента су

– мобилисање особља и ресурса за хитне интервенције (веома брзо у опасним ситуацијама и претњама). Предуслови су стално праћење потенцијалних претњи и хитна размена информација;

– упозоравање јавности и предузимање заштитних активности представљају две повезане функције. Важно је да јавност благовремено добије прецизне и поуздане информације, тако да кад грађани чују упозорења знају да слободно могу да се поуздају у поруке и предузму активности заштите које се препоручују. То зависи и од природе претње;

– брига за жртве – менаџер помаже да агенције, које и иначе брину о жртвама, боље координирају своје одговоре;

– процена штете – веома важно за алокацију ресурса не само непосредно током одговора, већ и за дуготрајни опоравак. Менаџер обезбеђује да сакупљени подаци благовремено дођу до надлежних;

– успостављање основних јавних служби;

– информисање јавности – једна од кључних функција током кризе. Уколико се јавност не информише на време, проблеми се умножавају;

– формирање и чување досијеа – од великог су значаја, јер се може учити из искуства како се грешке не би понављале, као и због потенцијалног примања финансијске помоћи;

– планирање опоравка – неопходно је пре него што се криза догоди. Ефективан кризни менаџер константно одржава контакте са агенцијама које могу да пруже помоћ;

– координација активности кризног менаџмента – кључна функција.

Критичко размишљање сваког менаџера који је заинтересован за то да избегне кризу, односно да смањи њене последице и спречи да она прерасте у катастрофу и олакша њихово превазилажење мора да буде проактивно и усмерено, пре свега на препознавање фаза и индикатора који претходе самој кризи.

Кризни менаџмент и слични концепти

Историјски посматрано, менаџмент је настао у веома далекој прошлости и везивао се за способност да се што мањим улагањима остваре што бољи резултати. Неке облике управљања организацијама које данас називамо менаџментом налазимо још код старих цивилизација. Изградња великих објеката, организација пољопривредне производње, уређење државних послова, али и припреме за вођење ратова и одбрану од освајача подразумевали су организовање, планирање, руковођење и контролу. Успешност руководиоца на свим нивоима организовања старих друштава била је пресудан фактор који је омогућавао опстанак и раст цивилизација.

Сама реч менаџмент потиче од енглеске речи *manage*, што значи управљање предузећем или јавним подухватима. Мада се појава менаџмента везује за далеку прошлост, почетак његове шире примене, у савременом значењу, везује се за период индустријализације. Тек су примена индустријских метода у производњи материјалних добара и појава веће конкуренције на тржишту условиле потребу за проналажењем и применом нових метода и техника које омогућују да се тај процес одвија што рационалније ради повећања профита. Подела капиталистичког друштва на јавну и приватну сферу нашла је свој израз и у области менаџмента. Међутим, израз менаџмент углавном се користио за делатности везане за управљање предузећима, док су се за управљање државним органима, нарочито војском и полицијом, много чешће користили термини руковођење и командовање, као посебне функције менаџмента (Драгишић, З., 2007:13).

Кризни менаџмент је потребно разграничити од са њим повезаних концепата као што су *issues* менаџмент, *risk* менаџмент, безбедносни менаџмент, менаџмент катастрофе, цивилна заштита и управљање континуитетом пословања.

*Issues менаџмент*⁵ означава управљање опасностима у околини, односно у друштвеном окружењу неке организације. У данашњим веома динамичним друштвима свака организација у нормалним (некризним) околностима прати и надгледа догађаје у својој околини, анализира и процењује све промене, одлучујући шта је то што се може искористити као потенцијална предност, а шта треба избећи. Концепт је, у ствари, настао из настојања привредних корпорација да се боре са притисцима које су наметали њихови критичари (активисти за заштиту човекове околине, једнакост полова, заштиту потрошача и сл.). Он је производ социјалног активизма и повећаних унутрашњих и спољашњих притисака на корпорације да дефинишу и имплементирају концепт корпоративне друштвене одговорности (*corporate social responsibility – CSR*). Ради се о алату који компаније користе да идентификују, анализирају и управљају проблемима, односно одговоре на њих у фази њиховог настајања и развоја, пре него што су дошли у жижу јавности и постали део јавне свести (Кешетовић, Ж., 2008:78).

⁵ Од енгл. речи *issue* која означава врућу тему или предмет расправе. *Issue* се најчешће дефинише као „јаз између праксе корпорације и очекивања стејхолдера“. Ради се о околности или догађају унутар или изван организације који, уколико потраје, може имати значајан ефекат на функционисање или перформансе организације и на њене будуће интересе. Он настаје када организација или група придаје значај перципираном проблему (или шанси, односно прилици) који је резултат политичких, правних, економских или социјалних трендова (нпр. повећање броја оболелих од неке болести или истраживање које открива нусефекте неког лека).

Управљање ризицима (risk менаџмент) спада у најстарије забележене људске активности. Још је Аристотел говорио да „увек треба очекивати нешто неочекивано”, док кинеска Књига промена (Ји-ђинг) представља један од најстаријих алата за доношење одлука који је у употреби још и данас. У савременом смислу, под управљањем ризиком подразумева се процес мерења или процене ризика⁶ и развоја стратегија за излазак на крај са ризиком. Ради се о томе да је потребно идентификовати колико је нека организација изложена потенцијалним губицима, те изабрати најадекватнији начин поступања са оваквим изложеностима. Генерално, неке од стратегија које се примењују јесу пребацивање ризика другоме, избегавање ризика, смањење негативног ефекта ризика или прихватање неких или свих последица одређеног ризика. Традиционални risk менаџмент фокусиран је на оне ризике који произилазе из физичких или правних извора (природне катастрофе, пожари, акциденти, смрт, судски процеси итд.). Са друге стране, финансијски risk менаџмент се фокусира на ризике којима је могуће управљати помоћу размене финансијских инструмената. Без обзира на тип ризика, све велике корпорације имају тимове и мале групе за risk менаџмент, и практикују га неформално и формално.

У ширем смислу risk менаџмент представља део проактивног кризног менаџмента, а може се рећи и да је део ширег система организационог управљања ризиком. Сматра се да је risk менаџмент управљање неизвесностима. На другом екстрему су извесности и активности текућег менаџмента, а у средини су ризици. Како се иде од извесности према неизвесности потенцијални ризици расту. У мери у којој се не управља (јер нема лошег управљања ризицима), неизвесности управљају нама, долази се на терен кризног менаџмента, а уколико је и он неуспешан прелази се на менаџмент катастрофа.

Управљање катастрофама (disaster management) односи се на предузимање мера ради смањења, односно санирања последица насталих као резултат природних и других несрећа катастрофалних размера. Разликује се од кризног менаџмента утолико што се и катастрофа, као догађај којим у принципу није могуће управљати, разликује од кризе. Дакле, управљање катастрофама не обухвата управљање самим догађајем који је узрок катастрофе, већ минимизирање његових разорних последица, односно смањење броја људских жртава (погинулих и повређених) и материјалне штете. Обухвата активност пре, за време и после катастрофе.⁷ Најчешће подразумева спасилачке активности и „сакупљање комадића” који су остали након што се десило нежељени догађај. Често се, како наводи Борођич, вероватно погрешно, као синоним користи термин управљање (или планирање у) ванредним ситуацијама (emergency management/planning). Најближи овом концепту су цивилна заштита и систем заштите и спасавања. Наиме, појам *цивилна заштита (civil protection)* употребљава се у два основна значења: а) делатност која се односи на заштиту и спасавање становни-

⁶ Ризик је мера могућег неповољног исхода неког догађаја. Представља комбинацију вероватноће догађаја и његових последица. Разлика између ризика и неизвесности, по Франку Најту, јесте: ако не знате сигурно шта ће се догодити, али познајете вероватноћу, то је ризик. Међутим, ако не познајете ни вероватноћу, онда је то неизвесност.

⁷ Треба указати на то да инцидент који је означен као катастрофа може садржати текуће кризе и ванредне ситуације, јер социјални актери укључени у одговор на катастрофе могу бити у ситуацији да истовремено одговарају на различите проблеме и изазове.

штва и материјалних добара од ратних разарања, природних и других непогода и катастрофа и б) као систем (организација) који спроводи заштиту и спасавање. Веома близак појму цивилне заштите јесте појам социјеталне (друштвене) безбедности (societal security) који се односи на успостављање и унапређивање капацитета јавних и приватних стејхолдера за припрему и одговор на широк спектар претњи и хазарда.⁸ По својој природи она уважава и интегрише цео низ повезаних дисциплина као што су: заштита ресурса (физичка, заштита околине, финансијска, информациона и хумана), управљање ванредним (хитним) ситуацијама, управљање ризиком, кризни менаџмент, управљање континуитетом пословања и управљање опоравком. *Систем заштите и спасавања* је облик припремања и учешћа субјеката за реаговање на катастрофе и веће несреће, те устројавања, припремања и суделовања оперативних снага заштите и спасавања у превенцији, приправности и реаговању на катастрофе и отклањању могућих узрока и последица катастрофа.

Под појмом *безбедносни менаџмент*, у ширем смислу, подразумева се одлучивање о безбедносним циљевима организационог система, о начинима и средствима да се избегну неповољни утицаји који долазе из окружења или самог организационог система, или да се њихов штетан утицај смањи (Драгишић, З., 2007:14).

Менаџмент сваке организације поклања посебну пажњу безбедности као основном услову опстанка и просперитета. Различите организације имају различите безбедносне изазове, ризике и претње, па се тако ризици којима је изложена држава као организација у великој мери разликују од изазова којима су изложени привредно предузеће или културна установа. Различити изазови, ризици и претње којима је изложена нека организација, као и одговорности које организација има према окружењу у погледу безбедности, пресудно утичу на безбедносни менаџмент, односно на начин на који ће бити донете одлуке везане за безбедност (Ђукић, С., 2016:11).

У организацијама које се баве пружањем безбедносних услуга другим корисницима, а то су, пре свега, државне безбедносне службе, безбедносни менаџмент представља основни, али не и једини облик менаџмента, пошто такве организације обављају и читав низ других функција (финансијске, планске, кадровске, развојне и др.).

Слична је ситуација и у приватним предузећима која пружају услуге безбедности другим организацијама. Менаџмент таквих предузећа мора да води рачуна о опстанку таквог предузећа на тржишту, његовом развоју и расту, ризицима, изазовима и претњама са којима се таква предузећа сусрећу на тржишту, што заправо чини класичан безбедносни менаџмент сваког привредног предузећа. Поред тога, у зависности од нивоа услуга које предузеће пружа, менаџери тих предузећа учествују у креирању одлука везаних за безбедност у другим организацијама, што их, на посредан начин, чини безбедносним менаџерима других организација (Драгишић, З., 2007:15). Треба нагласити да најважније одлуке које одређују судбину предузећа доноси менаџерски врх, тзв. топ-менаџмент. Успех деловања у савременим условима у великој мери зависи од безбедности. Неповољни безбедносни утицаји који умањују успех пословних организација долазе из окружења и из самих организација. Утицаји из окружења крећу се од неповољних социјеталних утицаја, као

⁸ За разлику од цивилне заштите која је грађане третира само као објект у концепту социјеталне безбедности, они су и објект, али и субјект који активно учествује у заштити.

што су различите политичке кризе, ратови, оружане побуне, тероризам и екстремизам, социјалне напетости и слично, до природних катастрофа које могу извршити већи или мањи утицај на успех пословања.

Безбедносни менаџмент (security management) још увек није конституисан као посебна научна дисциплина, мада се све више изучава као наставни предмет и постоји, слободно се може рећи, вишевековна пракса примене различитих метода у организацији, руковођењу и командовању, планирању и контроли организација које су се бавиле питањима безбедности. Од настанка првих држава питање вођења војски, које су кроз дуг историјски период биле и једине организације које су се бавиле питањима безбедности, њихове организације, руковођење у рату и миру, решавање питања снабдевања и обуке војске и друга питања везана за војску била су у центру пажње свих владара тога времена. Искуства која су стицана у управљању, руковођењу и командовању војском временом су се преносила и на друге организације, а од 20. века почело је и њихово теоријско уобличавање (Ђукић, С., 2016:13).

Специфичност кризног менаџмента

Менаџмент означава вођство у некој организацији. У функционалном значењу он обухвата задатке и процесе везане за текуће активности организације. Појединачно, обухвата планирање, организовање, имплементацију и контролу.⁹ Наведене фазе могу се приписати и кризном менаџменту. Међутим, кризни менаџмент, због карактеристика саме кризе, има бројне специфичности. Одговор на кризу је озбиљан изазов. Криза захтева критичке одлуке које морају бити донете у незгодним околностима. Истовремено, криза генерише препреке процесу квалитетног доношења одлука. Уобичајени проблеми се током кризе експоненцијално умножавају. Кризни менаџери морају да решавају сложене дилеме без информација које су им неопходне у нестабилном организационом окружењу и у условима озбиљног стреса. Ако се размотре дилеме које настају током кризе, кризни менаџмент може се означити као немогућ посао, попут вожње аутомобила на опасној низбрдици са везаним рукама и повезом преко очију.

Специфичност кризног менаџмента је у томе што проблем (кризна ситуација) настаје неочекивано, односно нагло. Појављујући се, он систему руковођења поставља задатке који не одговарају стандардном режиму рада организације и њеном ранијем искуству. Контрамере морају бити хитно донете, али уобичајени начин не омогућује да се то учини из низа разлога – постојећи планови рада не одговарају новој ситуацији, појављују се нови задаци, а истовремено стижу велике количине информација које треба обрадити и анализирати. У таквим условима постоји опасност од опште панике. Руководиоци нижег нивоа, нашавши се у неочекиваној ситуацији, ако немају директиве одозго и целу слику ситуације, могу да подлегну тој паници и да непромишљеним одлукама допринесу општој збрци. Такође, треба напоменути да многи руководиоци не могу да измене свој начин размишљања и рада у условима скоковитих, неочекиваних промена.

⁹ У литератури се прави разлика између менаџера и управљача. Менаџери су људи који руководе, односно управљају ресурсима организације на начин који је утврђен пословном политиком и циљевима организације. С друге стране, циљевима и политику одређују титулари својине, односно власници капитала или деоничари.

Табела 2 – Упоредне карактеристике система руковођења

Традиционални системи руковођења	Системи руковођења у ванредним ситуацијама
Стални режим функционисања	Различити режими функционисања
Чврста структура и јасна подела функција у дугом периоду	Непостојање чврсте структуре и јасне поделе функција у дугом периоду, флексибилност, агресивност
Уска функционална усмереност	Широка и делимично непредвидљива област активности
Моноструктура	Полиструктура
Прописани доток информација	Зависност дотока информација од конкретне ситуације
Прецизне информације	Непоуздане информације
Прекомерне информације	Недовољне информације
Низак степен промена	Висок степен промена
Предвидљивост ситуације	Непредвидљивост ситуације; оријентисаност на претходно искуство, по правилу, нема ефекта
Принцип јединства овлашћења и одговорности	Комбинација принципа недељивости руковођења и поделе овлашћења и одговорности
Функционални потенцијал	Организациони потенцијал
Доминантност социјално-економских циљева и критеријума функционисања	Циљеви – ефикасност, успешност у отклањању узрока ванредних ситуација и њихових последица; критеријуми – минимизација времена за постизање циљева, минимум губитака (жртва) при отклањању ванредних ситуација

(Извор: Архипова, Н. И. и Кулба, В. В.)

Сложеност савремених криза отежава менаџерима да оцене праву природу кризе. Кризни менаџер је спутан суштинском сложености услова и карактеристика неразвијене кризе и резултатским неизвесностима. Према Тарнеру, непоузданост одговора може произаћи због почетног недостатка информација или погрешне иницијалне класификације или због измене природе самог инцидента током његовог развоја. Резултирајући несклад између дефиниције ситуације и актуелних карактеристика ситуације подрива кризни одговор. Кризни менаџери верују да решавају кризу, док пажљива анализа ситуације показује да није тако. Кризним менаџерима је обично потребно извесно време да прилагоде своју дефиницију ситуације (Кешетовић, Ж., 2008:83).

Кризни менаџери морају да одржавају равнотежу између потребе да знају оно што им је неопходно и потребе да држе ствари под контролом. Кризе карактерише експлозија информација и комуникација. Истовремено, значајан недостатак поузданих информација континуирано мучи доносиоце одлука. Они примају мноштво информација само да би установили да она витална недостаје. Бујица информација не може смањити неизвесност коју носи криза. Постоје противречне дефиниције ситуације. Мења се перцепција, продужена неизвесност ствара простор за гласине које су ретко истините, а што се често касно увиђа. Кризни менаџмент постаје менаџмент гласина и менаџмент медија. Комбинација неизвесности и захтева за информацијама може ставити експерте и саветнике у позицију да доносе одлуке. Ни-

хова стручност им често доноси монопол да редукују неизвесност. Али, шта ако се експерти не слажу у мишљењима? Тада њихов савет пре може повећати, него смањити ниво неизвесности.

Кризни менаџери морају се убеђивати са самом организацијом у вези с доношењем одлука у кризним ситуацијама. Кризе врше притисак навише на структуре рутинског доношења одлука. Кроз централизацију мале групе кризних менаџера формалне и често споре рутине доношења одлука могу се ефективно заобићи. Типични примери могу се наћи у демократским земљама у којима шефови влада имају широка овлашћења у случају криза. Иако се централизација показује као трајна карактеристика већине криза, такође постоје ситуације које се догађају током сваке кризе у којима су и облици децентрализације дозвољени или чак пожељни. Може бити неопходно допустити одлуку властима на нижем нивоу (добар пример је функционални ауторитет шефа ватрогасаца). Стратешка разматрања могу да претходе привременом делегирању овлашћења за доношење одлука. Међутим, гвоздени закон кризе чини да су централне власти одговорне за исход кризе ма како се трудиле да кривицу пребаце на ниже нивое.

Почетак реаговања система руковођења на појаву ванредне ситуације првенствено је повезан са нестандартним, ванредним и радикалним мерама. Оне се деле на **стратешке** и **тактичке** (оперативне).

Стратешке мере везане су за значајну реорганизацију постојећег система руковођења, формирање и почетак рада нове функционалне структуре система, организацију хитне службе, реализацију нових функција доношења одређених контрамера, формирање нове информационе средине и одговарајућег информационог система.

Оперативне (тактичке) мере суштински не мењају уобичајене организационе одnose. Обично се свде на руковођење реализацијом стандардних функција, везаних за обезбеђивање непрекидног рада система руковођења у новим, тежим условима. Основни циљ ових мера није да се заустави ширење ванредне ситуације или да се отклоне њене последице, већ да се обезбеди функционисање система руковођења у ванредним ситуацијама.

У оквиру стратешког приступа морају бити реализоване следеће мере:

- реорганизација или формирање структуре система руковођења и оснивање кризног штаба;
- реорганизација постојећег или формирање новог информационог система;
- формирање хитних служби (екипа) за следеће намене:
 - идентификација ситуације, састављање потребних мапа, проучавање узрока кризе и заштита;
 - прогноза ширења кризе, моделирање динамике њеног ширења и процена ресурса (материјалних, финансијских, радних и др.) који су потребни за отклањање кризе, као и процена неопходности евакуације становништва;
 - припрема и анализа стратегије отклањања кризе и њених последица, подела територије на области и зоне снабдевања и одређивање одговорних лица, утврђивање броја потребних оперативних екипа и њиховог састава, распоређивање тих екипа и опреме на објекте ради постизања тактичких циљева, организација затворених зона и зона патролирања, организовање евакуације (потпуне или делимичне);

- планирање и оперативно руковођење у организовању одређених активности, утврђивање приоритета, именовање одговорних за њихову реализацију, расподела ограничених ресурса;

- спасавање, санирање, обавештавање, проналажење пострадалих, пружање хитне медицинске помоћи, реализација противпожарних, противхемијских и других мера, организовање смештаја и привремене инфраструктуре, снабдевање, превозна средства, материјално-техничко обезбеђење, исхрана, трговина, телекомуникације, средства информисања и др.

Анализа активности, резултата и броја откривених дела и прекршаја Управе за ванредне ситуације на подручју Полицијске управе у Новом Саду

На основу статистичких података и по подацима МУП-а Републике Србије, на подручју Полицијске управе у Новом Саду, као друге по величини у Републици Србији, у току 2014. године стање заштите од пожара и експлозија на подручју Управе за ванредне ситуације у Новом Саду, у односу на 2013. годину, карактерише смањење броја пожара и експлозија и смањена материјална штета настала у пожарима и експлозијама. Регистровано је укупно 157 пожара и експлозија (154 пожара и 3 експлозије), у којима је причињена материјална штета у износу од 63.232.000 динара. У односу на претходну годину број догађаја је мањи за 22 или 12,29%, а материјална штета је мања за 85.252.000,00 динара. У пожарима и експлозијама живот је изгубило 8 лица, а 25 лица је задобило лаке или тешке телесне повреде.

Анализом ванредних догађаја у току 2014. године наведени пожари и експлозије су регистровани у следећим општинама, и то: Нови Сад – 84; Бачка Паланка – 20; Врбас – 17; Тител – 4; Бечеј – 11; Темерин – 6; Бач – 4; Жабаљ – 6; Беоцин – 2; Србобран – 2 и Бачки Петровац – 1. Од укупног броја пожара (154) насталих у току 2014. године, 82 (53,25 %) изазвано је нехатом – непажњом, 45 (29,22 %) намерно, 4 (2,60%) дечјом игром, 2 (1,30 %) природном појавом, а за 21 (13,63 %) начин изазивања није утврђен.

Када су у питању узроци насталих пожара ситуација је следећа: отворени пламен 61 (39,61%), електрични проводници (кратки спој и сл.) 31 (20,12%), електрични апарати и уређаји 10 (6,49%), ложишта – огњишта 17 (11,04%), опушак од цигарете 7 (4,55%), оштећења – кварови 3 (1,99%), конструктивни недостаци 2 (1,30%), статички електрицитет 1 (0,65%), остали узроци 2 (1,30%), грађевински недостаци 1 (0,65%), природна појава 1 (0,65%), проводници загрејани услед преоптерећења 2 (1,30%), трење 1 (0,65%), а за 15 (9,74%) узрок није утврђен.

У току 2014. године укупно су откривена три акцидентна случаја у производњи, ускладиштавању, промету и транспорту експлозивних и других опасних материја.

Анализирањем пронађеног и заплењеног оружја и минско-експлозивних средстава може се констатовати да је у току 2014. године Управа за ванредне ситуације у Новом Саду добила 58 пријава, којима је пријављено укупно 36.777 комада НУС, хемијских, пиротехничких и других средстава, пронађених и заплењених на подручју Јужнобачког управног округа.

У наведеном периоду Управа за ванредне ситуације у Новом Саду шест пута је организовала уништавање пријављених НУС. У току спровођења ових активности, на подручју Јужнобачког управног округа укупно је уништен 91 комад НУС, а 33.290 комада (405 преосталих из 2013. и 32.885 из 2014. године) НУС, хемијских, пиротехничких и других средстава тим за НУС је транспортовао у магацин Сектора за ванредне ситуације.

Закључак

Концепт кризе је комплексан и амбивалентан, па га је тешко дефинисати. У мноштву дефиниција релативно је најприхватљивија она коју је дао Пол Харт, одређујући је као озбиљну претњу основним структурама или фундаменталним вредностима и нормама социјалног система која, у условима временског притиска и веома несигурне околности, захтева доношење критичних одлука.

Од ванредне ситуације криза се разликује по томе што превазилази уобичајене капацитете за одговор и што узроци и сама ситуација нису сасвим јасни, као ни који је одговор најадекватнији, док лоше управљане кризе иреверзибилно прерастају у катастрофе. Кризе имају низ унутрашњих и спољашњих узрока од којих су посебно интересантне људске грешке и могућности организације да их спрече, односно компензују. Поред класичних типологија криза значајне су и комбиноване типологије, односно поделе криза према могућности да се на њих утиче и да се оне предвиде. Кризе се могу посматрати и у временском хоризонту, односно с обзиром на брзину појављивања и гашења. Модерне кризе које су последица критичних трендова: транснационализације, медијског друштва, технолошког развоја и осипања ауторитета државе представљају посебан изазов за кризне менаџере и политичаре.

Кризни менаџмент је скуп функција (процеса) који имају за циљ да идентификују, изуче и предвиде могуће кризне ситуације и успоставе посебне начине који ће омогућити организацији да спречи кризу или да се с њом избори, као и да је превазиђе уз минимизирање њених последица и што бржи повратак у нормално стање. Примењује се, углавном, у условима организационог хаоса, под притиском бројних медија, у стресним околностима и у недостатку прецизних информација.

Постоје сличности и разлике између кризног менаџмента и концепата као што су issues менаџмент, risk менаџмент, безбедносни менаџмент, менаџмент катастрофе, цивилна заштита и управљање континуитетом пословања. Основне и међусобно повезане фазе кризног менаџмента су ограничавање (спречавање), планирање (припрема), одговор и опоравак. Након завршетка сваке кризе треба да уследи процес учења из протеклог догађаја.

Кризни менаџери треба да воде рачуна о битним принципима управљања кризама, потешкоћама које се том приликом јављају и да прилагођавају расположиве алате кризног менаџмента специфичностима појединих врста криза. У организационом смислу посебно је значајно компоновање тима за управљање кризама, како би он био што ефикаснији, уз нужно поштовање најважнијих етичких принципа.

Литература

- [1] Архипова, Н. И. и Кулба, В. В. *Руковођење у ванредним ситуацијама*, РИТУ, Москва, 1994.
- [2] Barton, L., *Crisis in Organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos*, South Western Publishing Company: Cincinnati, OH, 1993.
- [3] Boin, A, t` Hart, P., "Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible", working paper at Leiden University, 2001.
- [4] Gundel, S., "Towards a New Typology of Crisis", *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol 13, No 3, 2005.
- [5] Eduard Borodzicz, *Risk, Crisis and Security Management*, West Sussex: John Wiley & Sons, 2005.
- [6] *Emergency Management*, FEMA: Washington DC, 2002.
- [7] Желимир Кешетовић, *Кризни менаџмент* (Београд: Факултет безбедности, 2008).
- [8] *Закон о ванредним ситуацијама*, "Службени гласник РС", број 92/2011.
- [9] Зоран Драгишић, *Безбедносни менаџмент* (Београд: Факултет безбедности, 2007).
- [10] I van Prezelj, "Tipične težave pri kriznem upravljanju", *UJMA* 19/2005.
- [11] Keitsch, D., *Risikomanagement*, Schaffer-Poeschel, Stuttgart, 2000.
- [12] Luecke, R., *Crisis Management*, Harvard Business School Press, 2004.
- [13] Lalonde, C., "In Search of Archetypes in Crisis Management", *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol 12, No 2. June 2004.
- [14] Младен Звонаревић, *Социјална психологија* (Загреб: Школска књига, 1989).
- [15] Милан Малешић, "Теорије кризнега управљања", *UJMA* 16/2002.
- [16] Mitroff, I., Alpaslan, M., "Preparing for Evil", *Harvard Business Review*, April 2003.
- [17] Pauchant T. C. and I.I. Mitroff, *Transforming the Crisis-Prone Organizations: Preventing Individual, Organizational, and Environmental Tragedies*, Jossey Bass Publishers: San Francisco, CA, 1992.
- [18] Pearson C. M. and J. A. Clair, "Reaffirming Crisis Management", *Academy of Management Review* 23, 1998.
- [19] Regester, M., Larkin, J. *Risk Issues and Crisis Management: A Casebook of best practice*, 3rd edition, London, 2005.
- [20] Fearn-Banks, K., *Crisis Communications: A Casebook Approach*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers: Mahwah, W, 2001.
- [21] Fink, S., *Crisis Management: Planning for the Inevitable*, Amacom: New York, 1986.
- [22] Hamblin, R. L., "Leadership and Crisis", *Sociometry* 21, 1958.

САОБРАЋАЈНА ПОЛИТИКА И ОДРЖИВИ УРБАНИ РАЗВОЈ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВЕНОМ АМБИЈЕНТУ

Груја Костадиновић*

Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Београд
Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“, Ниш

Тежиште савременог приступа у саобраћајној политици јесте на оптимизацији ефикасности постојеће саобраћајне инфраструктуре, управљању захтевима за превоз, као и на промовисању масовнијег коришћења јавног градског превоза и осталих еколошких видова превоза. Главни смер политике одрживог развоја у саобраћају јесте нагло успоравање негативних утицаја на животну средину, стабилизацију и смањење негативних утицаја, како би се осигурао релативно пристојан живот будућим генерацијама. Приоритет Србије и земаља региона мора да буде побољшање економске ситуације са развојем привредних односа са иностранством путем већег пласмана производа и услуга, јачање инвестиционе активности на планирању и изградњи саобраћајне инфраструктуре. Актуелни трендови регионалних и економских интеграција неизоставно узрокују бројне промене и захтевају модификације у свим сегментима социјално-економског живота. Од посебног је значаја саобраћајни сектор који се сматра крвотоком сваке државе и региона, али и главним предусловом за обављање осталих привредних активности.

Кључне речи: *саобраћајна политика, одрживи урбани развој, привреда, друштво, амбијент*

Увод

Саобраћај представља један од најзначајнијих сектора који доприноси привредном развоју и напретку људског друштва. Основа је свих привредних активности и осигурања квалитета животног стандарда. Саобраћајна политика је део опште економске политике друштва. Захваљујући саобраћају остварују се потребе и очекивања одговарајуће мобилности у вези не само са саобраћајем роба и услуга, већ и са обављањем посла, образовањем, спортом и рекреацијом. Такође, саобраћај увелико доприноси уштедама у производњи, јер доводи до лакше доступности појединих тржишта и повећања конкурентности на удаљеним тржиштима.¹

* Др Груја Костадиновић је ванредни професор.

¹ Јусуфранић, И., Савремени трендови у саобраћају, логистици и екологији у функцији одрживог развоја, *Зборник радова, V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 15.

Значај сектора транспорта потврђује чињеница да је његов удео у укупном БДП-у Европске уније 7%, колико је у запослености, 40% инвестиција ЕУ усмерено је у овај сектор, а 30% је његово учешће у укупној енергетској потрошњи. Потражња за транспортним услугама константно расте у последњих 20 година по просечној стопи 2,3% годишње за робу и 3,1% за путнике. Енергетска криза средином XX века означила је прекретницу уочавања негативних последица саобраћаја по животну средину, али је тек 90-их година XX века дошло до промоције модела одрживе саобраћајне политике. Постало је јасно да трендови пораста саобраћаја и директног негативног утицаја нису трајно одрживи, као и да ће бесповратно угрозити квалитет живота и здравље људи. Чињенице указују на то да морамо бити оправдано забринути за судбину квалитета нашег живота у будућности, уколико хитно не учинимо напоре за смањење тог тренда уништења околине.

„Агенда 21” прихвата ову идеју као „развој усмерен на будућност или развој трајно усмерен према животној средини”. Полазиште самог концепта је издржљивост екосфере и промена начина размишљања, деловања и трошења. Тако је постављен концепт глобалног развоја који има за циљ задовољавање потреба садашњих генерација, без угрожавања задовољавања потреба будућих генерација.

Одрживост је двоструко обавезујућа: према будућим генерацијама и према природи. У односу према човеку, одрживост означава квалитет живота садашњих генерација и одрживост квалитета будућих генерација човечанства. Одрживост у односу на природу представља операционализацију смерница и правила која се односе на природу и употребу природних ресурса. Одрживи развој је мултидисциплинарна димензија која полази из различитих принципа и приступа. Он представља процес који је отворен и динамичан, заснован на начелима праведности и одговорности. Развој који испуњава ово начело је трајни, одрживи развој способан за будућност. Принципе одрживости је неопходно уградити у све сегменте развојне политике, политичке циљеве на локалном и глобалном нивоу, а посебно у саобраћајну политику као саставни део опште економске политике.

Економски савет УН за Европу је у Бечу 1997. године донео декларацију о саобраћају која се темељи на концепту одрживости и минимизирању негативних утицаја саобраћаја на животну средину. Бечка декларација обавезује владе земаља чланица ЕУ да промовишу ефикасне и одрживе саобраћајне системе, да превоз путника и терета с друског и ваздушног саобраћаја преусмеравају на превоз у којем је емисија штетних гасова и потрошња енергије мања – пре свега на железнички и на комбиновани саобраћај.²

Главни смер политике одрживог развоја у саобраћају јесте успоравање негативних утицаја на животну средину, стабилизацију тих утицаја и смањење негативних утицаја, како бисмо осигурали релативно пристојан живот будућих генерација. Одрживост у сегменту саобраћаја подразумева: испуњење потреба за социјалним контактима и комуникацијама, омогућавање приступа добрима и услугама и уважавање основних принципа одрживог развоја. Заштита животне средине се никада не

² Јусуфранић, И., Савремени трендови у саобраћају, логистици и екологији у функцији одрживог развоја, *Зборник радова, V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 15.

односи само на један параметар. Основни задатак нам је да све елементе: воду, ваздух, земљиште, биљни и животињски свет одржимо у њиховом природном облику, јер то представља основу живота свих људи.

Улога и значај развоја саобраћајног система на раст, развој, запосленост и јачање конкурентне позиције већ су потврђени на примеру интензивног развоја саобраћајне политике и успостављања трансевропске саобраћајне мреже у државама чланицама Европске уније. Њихово повезивање са државама централне, источне и југоисточне Европе, а преко њих и са азијским континентом и Руском Федерацијом, све више добија на значају.

Савремени трендови и инструменти у области саобраћаја

Досадашњи саобраћајни развој био је у функцији инфраструктурне експанзије и индустрије превозних средстава, посебно аутомобилске индустрије. С обзиром на индикаторе раста појединих саобраћајних облика, теоретичари означавају актуелни статус саобраћајног развоја тзв. петом саобраћајном револуцијом, односно периодом персонализације и индивидуализације саобраћаја.

Синтагма одрживог развоја, која се терминолошки сместила актуализацијом Рио декларације и Кјото протокола деведесетих година прошлог века, темељи се на „tree pillar” концепцији развоја, који подразумева економски раст условљен еколошком равнотежом и друштвеним напретком.³ Корелативна функција саобраћаја у привредном расту на глобалном нивоу током досадашњег развоја манифестовала се стратешком опцијом „demand oriented” планирања, што је резултирало стихијским растом оних транспортних модела који су могли да испрате захтеве саобраћајног тржишта и тржишне потражње, посебно раст друмског и ваздушног саобраћаја.

Такав неуравнотежени саобраћајни развој, додатно стимулисан процесима глобализације, дерегулације и либерализације тржишта, имплицирао је поремећаје, како у условима тржишног надметања саобраћајних грана, тако и у ефикасности саобраћајних система на нивоу мрежа, а највише у развоју специфичних категорија саобраћаја, као што су јавни и градски саобраћај. Негативна димензија саобраћаја, артикулисана појмом екстерних трошкова саобраћаја, својом величином досегла је економске користи саобраћајног сектора, тако да скорашњи стратешки документи усвајају нову опцију оријентисаног планирања, које диктира одвајање међузависности саобраћајног и привредног раста и контролу раста, посебно друмског саобраћаја. Смањење штетног утицаја саобраћаја на човека и животну средину подразумева синхронизовану примену иновативних технологијских, оперативних и економских реформских мера.

У том погледу, иницијални кораци односе се на инкорпорирање паневропских смерница и циљева у актуелну националну саобраћајну политику, али и стратегије и оперативне активности које произилазе из тога. Поред наведеног, неопходно је истражити и утврдити основне карактеристике и факторе успостављања и развоја

³ *Sustainable Development Education*, Panel (1999).

европског саобраћајног система, како унутар земаља Европске уније, тако и у правцу њиховог оправданог повезивања са државама централне, источне и југоисточне Европе, успостављањем и развојем мреже паневропских транспортних коридора.

Актуелни трендови регионалних и економских интеграција неизоставно узрокују бројне промене и захтевају модификације у свим сегментима социјално-економског живота. Од посебног је значаја саобраћајни сектор који се сматра крвотоком сваке државе, те главним предусловом за обављање осталих привредних активности. У саобраћајном сектору наведене промене се рефлектују кроз креирање заједничке транспортне политике која доприноси успостављању интегрисаног и ефикасног саобраћајног система усмереног на подршку развоја европске економије и благостања.

Традиционална улога саобраћајног система може да се посматра кроз призму:

- економске политике, са респектом социо-економске ефикасности и правила и захтева пословне економије (конкурентности и сл.);
- успостављања регионалне и социјалне једнакости, са тежиштем на омогућавању мобилности свим регионима и социјалним структурама;
- окружења и сигурности, што укључује минимизирање штетних утицаја саобраћаја на људе и природу, прилагођавање изградњи и очувању окружења и природних ресурса.

Другим речима, постојање чврсте везе између саобраћаја, транспорта и целокупног економског система аргументује податак да учешће саобраћајних и транспортних услуга у продајној цени производа у примарним производима износи просечно 30%, у секундарним 40%, терцијарним 30%, те кварталним и квинтарним по 25%.⁴ Немогуће је говорити о синергијским ефектима саобраћаја и транспорта без наглашавања њихове улоге у заштити окружења, развоју неразвијених подручја и одрживом развоју у најширем смислу. Саобраћајни систем добија и додатну димензију у контексту процеса глобализације, где убрзани економски раст и развој мора пропратити одговарајућа саобраћајна и транспортна мрежа, посебно у погледу остварења три од „четири” слободе јединственог тржишта ЕУ.

Унутар сектора енергетике главни циљеви Европске уније су: повећати удео обновљивих извора енергије за 20%, с посебним циљевима везаним за биогорива и електричну енергију, и смањити емисије ефеката „стаклене баште” за 20% до 2020. године. У поређењу са референтном 1990. годином сектор саобраћаја умногоме би допринео постизању наведених циљева, али и отварању радних места и привредној конкурентности.

Десет циљева за конкурентни и ресурсно ефикасан саобраћајни систем:

- до 2030. године преполовити коришћење аутомобила на фосилна горива у градском саобраћају;
- до 2050. године достићи 40% учешћа одрживих горива с ниским учешћем угљеника у ваздушном саобраћају, такође до 2050. године за 40% (уколико је могуће 50%) смањити испуштање CO₂ из бродских горива у ЕУ;
- до 2030. године 30% теретног друмског превоза дужег од 300 км преусмерити на друге начине превоза, као што су железнички и водени саобраћај, а до 2050. го-

⁴ Јусуфранић, И., Савремени трендови у саобраћају, логистици и екологији у функцији одрживог развоја, *Зборник радова V, међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 16.

дине и више од 50%, што би требало знатно да олакша успостављање ефикасних и зелених коридора за теретни превоз;

- до 2050. године довршити европску мрежу железничких пруга за велике брзине. Утростручити дужину постојеће мреже до 2030. године и одржати густину железничке мреже у свим државама чланицама;

- до 2050. године већи део путничког превоза на средње удаљености требало би да се одвија железницом;

- успоставити потпуно функционалну мултимодалну основну ТЕН-Т мрежу на простору ЕУ до 2030. године, с висококвалитетном и висококапацитетном мрежом до 2050. године и одговарајућим пакетом ИТ услуга;

- до 2050. године повезати све ваздушне луке из основне мреже са железничком мрежом, по могућности железничким пругама за велике брзине; осигурати довољну повезаност свих морских лука из основне мреже са железничким пругама за превоз терета и, где је могуће, системом унутрашњих пловних путева;

- успоставити модернизовану инфраструктуру за управљање ваздушним саобраћајем (SESAR) у Европи до 2020. године и довршити Заједнички европски ваздушни простор, увести одговарајуће системе за управљање копненим и воденим саобраћајем (ERTMS, ITS, SafeSeaNet i LRIT, RIS) и успоставити Европски глобални навигацијски сателитски систем (Галилео);

- до 2020. године успоставити оквир за европски мултимодални саобраћајни систем за обавештавање, управљање и плаћање;

- до 2050. године приближити број саобраћајних несрећа са смртним последицама нули. У складу с тим циљем, ЕУ жели да до 2020. године преполови број жртава на путевима. Осигурати водећу улогу ЕУ у безбедности саобраћаја и заштити превоза у свим гранама саобраћаја;

- кретати се према пуној примени начела „корисник плаћа или загађивач плаћа” и укључивању приватног сектора у решавање проблема везаних за нарушавања тржишног такмичења, укључујући штетне субвенције, стварање прихода и осигуравање финансирања за будуће саобраћајне инвестиције.

Прецизнија валоризација екстерних трошкова с аспекта саобраћајне политике премиса је реалног утврђивања односа прихода и расхода саобраћајног сектора. Међутим, за имплементацију концепта одрживог развоја значајна су и досадашња сазнања о квалитативној димензији саобраћаја и оријентацијске величине непокривених екстерних трошкова. За аргументацију позитивних, односно негативних учинака саобраћаја и потребе оптимизације саобраћајних обележја у функцији добробити живота људи, пресудна је квалитативна димензија статуса мобилности, док економско вредновање екстерних трошкова може бити у функцији политичког режима провођења реформи саобраћајног система у смислу бољих привредних учинака. Полазна одредница у методологији интернализације екстерних трошкова саобраћаја је осигурање индивидуалне мобилности на начин који ће задовољити права корисника, али и не-корисника одређене саобраћајне инфраструктуре, затим друштвено-социјалне интересе. На крају се интернализација манифестује реалним вредновањем и директном наплатом коришћења одређене инфраструктуре кориснику.

Интернализација екстерних трошкова у саобраћајном сектору, као и смањење њихове величине, може се реализовати на различите начине. За сада су примење-

не, ради пилот истраживања, методе директне наплате коришћења инфраструктуре према критеријумима дужине путовања, карактеристика возила с обзиром на степен загађења и буку, градске/руралне зоне, времена и места употребе градске инфраструктуре. Имплементацијом наведених критеријума омогућила би се правичност наплате, јер се узимају у обзир сви релевантни параметри – од карактеристика возила, места и времена до пређеног пута возила.

Осим директне наплате у функцији интернализације екстерних трошкова саобраћаја, ефикасност метода њиховог смањења, по правилу, условљена је законском регулацијом и системом надзора. То се посебно односи на ограничење брзине, едукацију возача, сигурносне стандарде возила, као и техничке норме инфраструктуре и сигнализације.

Бела књига Европске комисије⁵ предложила је пакет од 60 специфичних мера саобраћајне политике, као инструмента имплементације начелних смерница – ревитализације железница, квалитативног унапређења друмског саобраћаја, промоције водног саобраћаја, афирмације интермодалности саобраћаја, надоградње транс-европске саобраћајне мреже, повећања безбедности, ефикасне наплате инфраструктуре, постулирања права корисника, повећања квалитета градског саобраћаја, функционалног истраживачког и технолошког развоја (R&T), управљања учинцима глобализације и еколошких циљева одрживог саобраћајног система. Осим Беле књиге, која заправо представља стратешки план развоја саобраћаја у проширеној Европи до 2010, још две стратешке одреднице добиле су на значају ради јаче афирмације начела одрживости у оквиру заједничке саобраћајне политике Европске уније. То су:

– Одредба Кјото протокола о редукацији од 8% загађености CO₂ између 2008. и 2012. у односу на референтни статус 1990. године;

– Одредба Зелене књиге⁶ о замени 20% потрошње конвенционалног фосилног горива алтернативним горивима.

Без интервенције саобраћајне политике, актуелни тренд раста величине саобраћаја у Европској унији индицира раст саобраћајем узроковане CO₂ загађености за 40% до 2010. у односу на референтну 1990. Уважавање протокола и динамике смањивања величине антропогенских емисија, посебно ефекта стаклене баште, пред саобраћајну индустрију поставља захтевне задатке повећања еколошке ефикасности постојеће технологије, али диктира и револуционарне помаке у смислу развоја алтернативних пропулзија и нових конфигурација превозних средстава. Управљање токовима на интегрисаној интермодалној саобраћајној мрежи, применом интелигентних транспортних система, изазов је, али и нужна стратешка опција заједничке саобраћајне политике у Европи. Реализација регионалних пројеката, нпр. развој и имплементација сателитског система Галилео захтева мултилатералну и глобалну усклађеност и кооперативност. У сваком случају, саобраћај остаје кључни фактор интеграцијских процеса и у просторном и у економском смислу, али се наглашено захтева промена структуре транспортног рада по саобраћајним модулима (modal shift), затим квалитативна надоградња саобраћајне мреже одговарајућим транспортним системима и „паметним” системима управљања.

⁵ European Commission White Paper „European Transport Policy for 2010: Time to Decide”, COM (01)370.

⁶ Final report on the Green Paper „Towards a European strategy for the security of energy supply”, (COM/02/321).

Управљање саобраћајем, поред регулаторног, инвестиционог и фискалног, једно је од кључних подручја саобраћајне политике, које има изразите друштвено-економске ефекте – с једне стране у смањивању екстерних трошкова саобраћаја, а с друге стране у афирмацији интермодалног транспорта и логистике.

Друштвено-економски бенефити примене интелигентних транспортних система, као инфраструктурне надградње, у саобраћајном инжењерству манифестују се у:⁷

- смањењу саобраћајних гужви и чекања,
- смањењу трошкова путовања,
- повећању безбедности,
- редуковању штетних емисија и потрошње горива,
- повећању ефикасности превозника,
- побољшању ефективности инвестиција у мрежну инфраструктуру.

Имплементација начела интегративности, интероперабилности и одрживости у саобраћајној политици нужно претпоставља апликацију ИТС решења у свим фазама саобраћајног инжењерства – од планирања, пројектовања, изградње до организације и експлоатације у свим сегментима саобраћајног система – од развоја саобраћајница и возила, транспортних терминала до система управљања саобраћајем. Развој европског сателитског система Галилео знатно ће допринети интеграцији ИТС решења у саобраћајном сектору и утицати на ефикасност, безбедност и трошкове свих саобраћајних облика. То се посебно односи на имплементацију система управљања железничким саобраћајем ERTMS/ETCS10 (European Rail Traffic Management System/European Train Control System), напредних CNS/ATM11 (Communications, Navigation, Surveillance/Air Traffic Management) система у ваздушном саобраћају који се развијају у оквиру SESAR12 програма (Single European Sky ATM Research Programme) и RIS13 система (River Information System) у речном саобраћају.

Иако су стратешки циљеви неизмењени, током петогодишњег периода контекст дефинисања европске саобраћајне политике битно је промењен у неколико кључних аспеката:

- Проширење Европске уније – док је загушење и загађење примарни проблем саобраћајног сектора петнаест чланица Европске уније, за осталих тринаест земаља чланица реални проблем односи се на приступност.

- Процеси глобализације се убрзавају и представљају даљи изазов за конкурентност европског тржишта и економски раст.

- Цена нафте и надаље брзо расте.

- Кјото протокол ступа на снагу, диктирајући повећани ангажман на плану смањења загађења у Европи.

- Саобраћајне мреже изложене су терористичким активностима.

У захтеву прилагођавања овим променама, Европска комисија је 2006. усвојила средњорочну ревизију⁸ Беле књиге. Новим условима прилагођена агенда до 2009. године наглашава темеље саобраћајне политике – мобилност, заштиту, иновације и међународну

⁷ Бошњак, И., Бадањак, Д., *Основе саобраћајног инжењерства*, Загреб: Свеучилиште у Загребу, Факултет саобраћајних наука, 2005. стр. 24.

⁸ Commission Communication „Keep Europe Moving - Sustainable mobility for our continent” – Mid-term review of the European Commission’s 2001 Transport White Paper, 22 June 2006.

димензију. У ревидираној Белој књизи није, међутим, наглашена стратешка одредница одвајања међузависности саобраћајног и економског раста, већ је коришћено друго терминолошко одређење – одвајање мобилности од њених негативних консеквенци.

Саобраћајна политика и одрживи урбани развој

Тежиште новог приступа у саобраћајној политици европских градова јесте оптимизација ефикасности постојеће саобраћајне инфраструктуре, управљање захтевима за превоз, као и промовисање у корист већег коришћења јавног градског превоза и осталих еколошких видова превоза. По свим статистикама јавни градски превоз у европским градовима много је развијенији од те врсте превоза у нашим градовима.⁹ Разлика у квалитету, разноврсности и ефикасности много је већа него што је разлика у броју становника или величини града. Само ради поређења, град Беч има четири врсте јавног превоза: метро (пет линија), трамвај (30 линија), аутобус (83 линија, од тога 23 ноћне) и лаке возове.

Модернизација и пораст броја саобраћајних средстава омогућава бржи и квалитетнији превоз људи и роба на све веће удаљености, али, с друге стране, повећава и оптерећење на животну средину. Различити видови саобраћаја имају различиту потребу за енергијом, па самим тим и различит утицај на животну средину и здравље људи. Негативни ефекти саобраћајних активности, углавном се односе на саобраћајне незгоде, загушења, загађења земљишта, ваздуха и воде, буку коју производе транспортна средства, потрошњу енергије и других природних ресурса који се користе за производњу возила и инфраструктуре.¹⁰

Саобраћајна средства на различите начине и у различитој мери стварају одређене еколошке проблеме са мањим или већим последицама. Животну средину највише угрожавају средства саобраћаја јер загађују ваздух и стварају буку. Неусклађеност крупних технолошких промена, које су унапредиле услове живота великог дела човечанства, са друштвеним развојем озбиљно је нарушила животну средину људи, чему је много допринео и нагли развој саобраћаја. Нагли развој технике и технологије, брзи пораст животног стандарда и стални раст саобраћаја довели су до тога да се данас сукобљавамо са озбиљним деловањем негативних еколошких ефеката који нарушавају животну средину.

Са благодетима цивилизације расли су и проблеми везани за свеукупни напредак, одржив развој и очување човекове околине. Један од фактора ограничења, који веома оптерећује и угрожава савременог човека јесте саобраћајни хаос и загађење ваздуха у урбаним срединама, метеж и бука. Овај фактор је до те мере опасан да свакако спада у приоритете еколошког менаџмента у борби за здравији и квалитетнији живот. Стамбена насеља су подручја посебно осетљива на загађење и буку. Раст популације, повећана урбанизација, као и увећање обима саобраћаја свакодневно доводе до све већег загађења и буке у градовима, па, самим тим, и у стамбеним насељима. Чињеница је да

⁹ Нешковић, С., Саобраћај и екологија у контексту урбаног одрживог развоја, *Зборник радова, V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 32.

¹⁰ Јусуфранић, И., *Превоз путника у градовима*, Сарајево: Факултет за саобраћај и комуникације, Универзитет у Сарајеву, 1998, стр. 29.

ће загађењем од саобраћаја највише бити угрожена она стамбена насеља која су лоцирана непосредно уз саобраћајнице са најјачим интензитетом саобраћаја.

Економски развој градова неминовно повећава обим свих кретања, као резултат потребе за адекватном приступачношћу и неограниченом мобилношћу становника. Све то погоршава одлике животног окружења и повећава важност идеје одрживог развоја, која се односи на развој који унапређује дугорочно и еколошко здравље градова и насеља. Императив је да свако урбано суседство постане здраво окружење када је у питању еколошка одрживост. То значи да резиденцијалне целине у граду не би смеле да буду изложене неумереном загађењу ваздуха, воде и земљишта, као ни претераној буци. Мапирањем загађења у градској средини јасно се оцртавају разлике по питању квалитета животне средине у зависности од социоекономског статуса становника појединих градских подручја. У том смислу, често се истиче неопходност успостављања принципа правде у граду.

Економски развој градова неминовно повећава обим кретања свих врста, као резултат потребе за адекватном приступачношћу и неограниченом мобилношћу становника. То погоршава одлике окружења, тако да се развој саобраћаја у градовима усмерава у три основна правца: унапређује се постојећа пракса (планирање намене површина, управљање саобраћајем и подстицање алтернативних врста превоза); дефинише се нова политика урбаног убрзаног развоја (што мањи обим путовања, превоз мање завистан од аутомобила); примењује се концепт одрживог развоја (као свеобухватна стратегија уклапања саобраћаја у оквиру пожељне животне средине у градовима).¹¹

Циљ одрживог урбаног развоја је дугорочно одржавање квалитета живота у граду, у све три посматране димензије – еколошкој, социјалној и економској. Присталице неотрадиционалног развоја полазе од претпоставке да се многи проблеми савремених градова могу превазићи одговарајућим дизајном, који је настао по узору на традиционалне урбане форме, имајући у виду друштвену организацију на нивоу суседства. Наведеним подтипovima заједничке су следеће карактеристике: компактност насеља, већа густина становништва и стамбених јединица, вишенаменска употреба земљишта и различити типови становања. Подстиче се пешачење и коришћење јавног превоза, како би се смањила зависност од употребе аутомобила. Велика пажња поклања се обезбеђивању локалних институција, али и јавних површина погодних за спонтано развијање друштвених односа у заједници. Појам одрживог урбаног суседства најпрецизније су одредили Радлин и Фолк. Они су најпре објаснили значење појединачних елемената који чине синтагму „одрживо урбано суседство”. Појам одрживог, у овом случају, означава способност суседства и ширих урбаних система да се дугорочно одрже уз минимални утицај на окружење. Појам урбаног указује на специфичност локације суседства у оквиру ширег простора, док се појам суседства односи на само подручје које је обједињено везама заједнице и успоставља одговарајући однос према околним подручјима. Из тога произилази да је одрживо урбано суседство оно подручје које минимизира свој утицај на окружење и које се у економском и социјалном смислу може одржати на дужи рок.

¹¹ Нешковић, С., Саобраћај и екологија у контексту урбаног одрживог развоја, *Зборник радова, V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 33.

У моделу урбане одрживости у реалности тешко је ускладити економску, еколошку и социјалну димензију. Препреку представља предузетнички модел управљања градовима. У новој концепцији урбане политике настају некадашње јасне разлике између различитих облика политика, тако да се у јединствену стратегију економског развоја укључују економска, социјална, еколошка и културна политика.

Локалне власти, у сарадњи са другим актерима из приватног сектора и сектора цивилног друштва, усмеравају будући развој града. Остварење постављених приоритета захтева укључење у формалне коалиције и актера-стручњака из разних области (мањинских организација, синдиката, заједница организованих на нивоу суседства и др.). Ради се о веома чврстим савезницима, пошто настају на основи тзв. заједничких циљева и свести о нужности сарадње и међусобној зависности. Идеја одрживости и одрживог развоја привлачи све већу пажњу представника различитих професионалних и интересних група, тако да су све чешћи захтеви да теорија одрживог развоја нађе своју практичну примену. Животна средина се константно нарушава несавесним деловањем човека на природу, а велике компаније, по правилу, следе интерес сопственог капитала, у чему имају подршку званичника. Данас постоје озбиљни проблеми у примени идеје одрживости, који се огледају у превласти неолибералних тежњи над општим интересима човечанства и демографским иступима политичара који се само декларативно залажу за принципе одрживости.

У складу са тезом „мисли глобално делуј локално“, заговорници теорије одрживог развоја сматрају да њени принципи могу бити реализовани ако се прво примене у локалној средини, док у некој каснијој фази одрживост може завладати читавом планетом. Стратегију одрживости требало би да примењују националне државе, њихови саставни региони, поједина насеља-градови и села, па и суседства. Оно што је значајно јесте да одржив урбани развој управо долази из развијених суседства који то већ примењују годинама уназад. На тај начин идеал о одрживости шири се по свету и човечанство постаје свесно одржавања животне средине.

Ради постизања урбане одрживости потребна је рационална и ефикасна употреба земљишта, са посебним нагласком на очувању зелених површина. Уз претходно наведено, еколошкој одрживости доприноси и ефикасна употреба ресурса која се постиже рециклирањем и правилним складиштењем индустријских отпада, како великих, тако и малих компанија, и употребом уређаја у домаћинству који релативно штеде електричну енергију. Урбана одрживост се, такође, може обезбедити ефикасним коришћењем енергије и употребом алтернативних извора енергије. Ради смањења губитка енергије и повећања енергетске ефикасности спроводе се следеће мере: изолација простора који се греје, замена дотрајале столарије у просторијама које се греју, замена енергетски неефикасних потрошача ефикасним, уградња мерних и регулаторних уређаја за потрошаче енергије, замена необновљивих енергената обновљивим и увођење тарифних система од стране дистрибутера који ће подстицати штедњу енергије.

Како квалитет живота у стамбеним насељима не би био угрожен загађењем и буком, неопходна су редовна мерења нивоа буке и нивоа загађености, анализа утицаја тих фактора на здравље људи, информисање и консултовање јавности о изложености загађењу, ефектима те изложености, прописивање одређених мера за смањење загађености у граду и у стамбеним насељима и израда акционих пла-

нова. Урбана одрживост може се постићи и мањим коришћењем аутомобила, што доприноси дугорочном друштвеном и еколошком здрављу градова и насеља.¹²

Такође, домаћи стандарди и закони о заштити животне средине треба да претрпе одређене измене како би се кренуло путем одрживог економског развоја и испуниле међународне обавезе, сходно бројним мултилатералним споразумима везаним за заштиту животне средине. Свакако, нема сумње да месту и улози саобраћаја у урбаним срединама треба посветити знатно већу пажњу, не само са становишта транспортне функције, него, пре свега, са аспекта утицаја на квалитет животне средине.

Закључак

Саобраћај представља основу свих привредних активности и осигурања квалитета животног стандарда. Саобраћајна политика део је опште економске политике друштва. Захваљујући њему остварују се потребе и очекивања одговарајуће мобилности у вези не само са саобраћајем роба и услуга, већ и у вези са обављањем посла, образовањем, спортом и рекреацијом. Значај сектора транспорта потврђује чињеница да је његов удео у укупном БДП-у Европске уније 7%, колико је у запослености, 40% инвестиција ЕУ усмерено је у овај сектор, а 30% је његово учешће у укупној енергетској потрошњи. Потражња за транспортним услугама константно расте у последњих 20 година по просечној стопи 2,3% годишње за робу и 3,1% за путнике.

Главни смер политике одрживог развоја у саобраћају јесте успоравање негативних утицаја на животну средину, стабилизацију тих утицаја и смањење негативних утицаја, како бисмо осигурали релативно пристојан живот будућих генерација. Одрживост у сегменту саобраћаја подразумева: испуњење потреба за социјалним контактима и комуникацијама, омогућавање приступа добрима и услугама и уважавање основних принципа одрживог развоја. Улога и значај развоја саобраћајног система на раст, развој, запосленост и јачање конкурентне позиције већ су потврђени на примеру интензивног развоја саобраћајне политике и успостављања трансевропске саобраћајне мреже у државама чланицама Европске уније.

Циљ одрживог урбаног развоја је дугорочно одржавање квалитета живота у граду, у све три посматране димензије – еколошкој, социјалној и економској. Константни раст популације, повећана урбанизација, као и увећање обима саобраћаја свакодневно доводе до све већег загађења и буке у градовима, па самим тим и у сателитним насељима. Економски развој градова неминовно повећава обим кретања свих врста, као резултат потребе за адекватном приступачношћу и неограниченом мобилношћу становника. Све то погоршава одлике животног окружења.

Уместо индивидуалне возње моторним возилима предлаже се повећано коришћење јавног превоза и других видова „чистог“ саобраћаја, а да би се смањила раздаљина коју грађани прелазе у току дана битна је организација на нивоу урбаних суседства, односно њихово опремање адекватним установама и објектима који се користе у свакодневним пословима. Урбана суседства могу знатно допринети

¹² Нешковић, С., Саобраћај и екологија у контексту урбаног одрживог развоја, *Зборник радова, V међународно саветовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014, стр. 35.

популаризацији одрживог животног стила, што се примењује у многим градовима развијених земаља. Еколошки тимови формирани на нивоу суседства имају велики значај, јер настоје да мотивишу грађане да учествују у заједничким активностима чији је основи циљ заштита животне средине. Промовишу се: смањење потрошње енергената, рециклажа и употреба обновљивих, као и алтернативних извора енергије. Постизањем и подизањем еколошке свести грађана у свом непосредном окружењу, еколошки тимови помажу конституисање „еколошки одговорног грађанства” које се не ослања искључиво на државну интервенцију, него преузима иницијативу и активно учествује на пољу заштите животне средине.

Приоритет Србије и земаља региона мора да буде побољшање економске ситуације са развојем привредних односа са иностранством путем већег пласмана производа и услуга, јачање инвестиционе активности на планирању и изградњи саобраћајне инфраструктуре. У процесу константних промена и трансформација за европске интеграције укључене су реформе, одлуке и последице доношења таквих одлука. Нова мултиполарна економија се убрзано развија, а повећавају се глобални изазови који утичу на саобраћајне системе земаља и региона. Због тога саобраћајна политика треба да се заснива на захтевима за променама постојећих тенденција, редефинисању основних циљева и концепта развоја.

Различити приступи решавању проблема саобраћаја и екологије на свим нивоима одлучивања треба да омогуће подизање ефикасности пословања и побољшање процеса креирања квалитетних саобраћајних, логистичких и еколошких услуга са крајњим циљем да се убрза економски раст и развој и брже и ефикасније превладавање постојећих неповољних кретања у нашој земљи и окружењу у процесу глобализације која је у току и која увек носи низ непознаница и дилема за земље у развоју.

Литература

[1] Бошњак, И., Бадањак, Д., *Основе саобраћајног инжењерства*, Загреб: Свеучилиште у Загребу Факултет саобраћајних наука, 2005.

[2] Commission Communication „Keep Europe Moving – Sustainable mobility for our continent” – Mid-term review of the European Commission’s 2001 Transport White Paper, 22 June 2006.

[3] European Commission White Paper „EUropean Transport Policy for 2010: Time to Decide”, COM (01)370.

[4] Final report on the Green Paper „Towards a EUropean strategy for the security of energy supply”, (COM/02/321).

[5] Јусуфранић, И., *Превоз путника у градовима*, Сарајево: Факултет за саобраћај и комуникације, Универзитет у Сарајеву, 1998.

[6] Јусуфранић, И., *Савремени трендови у саобраћају, логистици и екологији у функцији одрживог развоја*, *Зборник радова, V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014.

[7] Нешковић, С., *Саобраћај и екологија у контексту урбаног одрживог развоја*, *Зборник радова V међународно савјетовање*, Интернационални универзитет Травник и Факултет прометних знаности Свеучилишта у Загребу, 2014.

[8] Sustainable Development Education, Panel (1999).

ПРОИЗВОДЊА И РАЗВОЈ САОБРАЋАЈНИХ УСЛУГА У УСЛОВИМА ТРЖИШНЕ КОНКУРЕНЦИЈЕ

Предраг Рстић
Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Београд
Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики“, Ниш

Саобраћај представља први општи услов нормалног одвијања друштвеног живота и економског развоја једне земље. Саобраћајне услуге чине значајан фактор друштвене делатности, које истовремено представљају самосталну привредну област, али и значајан предуслов за развој других привредних области. Другим речима, као привредна делатност, саобраћај стимулише развој индустрије, обављајући функцију превозиоца масовних количина производа. Побољшање брзине кретања, редовитост и сигурност доприносе да се средства која су уложена у производњу роба што пре врате из процеса промета у процес производње. Саобраћајне услуге се због своје значајне функције морају посматрати и као непосредан и као посредан саставни део привреде засноване на развијеној подели рада.

Кључне речи: *производња, развој, саобраћајне услуге, тржиште, понуда, тражња, конкурентност*

Увод

Саобраћајна услуга као производ, због технолошког процеса њене производње, има специфичну употребну вредност. Она се вишеструко разликује од осталих производа људског рада у другим областима производње. Употребну вредност производ стиче искључиво у процесу своје потрошње. За највећи број производа процес потрошње је временски и просторно одвојен од процеса њихове производње. Према томе, да би ступио у потрошњу производ мора бити транспортован. Због тога процес транспортовања представља продужетак процеса производње употребне вредности сваког производа, јер се производња довршава тек достављањем производа с места производње на место потрошње.¹ Специфичност функције саобраћаја, као интегралног сектора привреде, испољава се у специфичности употребне вредности саобраћајне услуге као производа рада у саобраћају. Саобраћајна услуга представља остварену промену места транспортованог производа или путника.

Производи рада у осталим областима материјалне производње јесу материјална добра која, после завршетка процеса рада, на тржишту егзистирају самостално.

¹ Voigt, F., *Theorie der regionalen Verkehrsplanung*, Berlin, 1964, pp 65-86.

Саобраћајна услуга, насупрот томе, није материјални производ. Њену употребну вредност сачињава промена места објекта транспортовања (људи или робе).² Процес рада у транспорту представља мењање места путника и робе. Та чињеница уједно представља и услугу као објекат размене између саобраћајног предузећа и корисника (као потрошача).

Саобраћајне услуге као производ на тржишту

Из карактеристике саобраћајне услуге као производа рада у процесу транспортовања произилазе две основне чињенице битне за пословање саобраћајних предузећа.

Прва чињеница је да услуга као производ, у ствари, представља сам процес превоза. Квалитет услуге, у основи, оличава квалитет организације процеса превоза. При томе квалитет услуга добија посебан значај у конкурентским односима између саобраћајних грана на саобраћајном тржишту. Квалитет саобраћајне услуге, у поређењу с квалитетом осталих производа на релацијама између произвођача и потрошача услуга, посебно је сложена категорија.³ За разлику од осталих производа, чији квалитет купац при куповини робе (у радњи, у излогу, при разним презентацијама, на сајмовима и сл.) може да види пре него што се одлучи за куповину, квалитет саобраћајне услуге не може се унапред знати. Корисник може само да претпоставља (наслућује) квалитет саобраћајне услуге, али праву оцену њеног квалитета може дати само након обављеног процеса превоза.

Квалитет саобраћајне услуге заправо представља резултанту између очекивања корисника и оствареног квалитета процеса превоза, а сама оцена квалитета превоза зависи од резултата услуге, као и врсте и начина процеса у којем је извршена.

У путничком саобраћају, за пословање саобраћајних предузећа битни су они аспекти квалитета који се односе на очекивања путника у току самог путовања, и то у вези с директно и индиректно узајамно повезаним факторима квалитета:⁴

1. директно с путовањем повезани су фактори: брзина, тачност, комфор, цена и избор реда вожње, а директни релевантни фактори односе се на понашање возног особља, информације и резервације;

2. индиректно, факторе представљају: сигурност, услови путовања, околина, чистоћа, угоститељске услуге.

Све наведене аспекте квалитета услуге, као производа и објекта размене, коју унапред плаћа, путник сазнаје накнадно, у току путовања и по обављеном путовању и може их оценити тек пошто је услугу потрошио и спознао све елементе доброг или лошег квалитета.

Због тога, ради обезбеђења квалитета услуге унапред, саобраћајна предузећа морају предузимати посебне организационе мере процеса рада у саобраћају. На пример, савремене железнице утврђују мапе критеријума квалитета и организују понуду у међународном и домаћем саобраћају (InterCity, EuroCity) у складу с разли-

² Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 367.

³ Коларић, Н., *Менаџмент у саобраћају*, Београд: Висока туристичка школа, 2007, стр. 183.

⁴ Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 56.

читим циљевима и нормама услуга у дневном и ноћном саобраћају. Посебне организационе мере за обезбеђење квалитета услуга крећу се у следећим оквирима:

- услуге пре и после путовања;
- услуге у станицама;
- критеријуми у вези с путовањем возом;
- помоћ путницима у решавању евентуално насталих проблема у току пута;
- остале услуге у току пута;
- тарифна политика;
- сигурност путовања.

Да би се сви ови елементи квалитета услуге обезбедили мора се спровести посебно организовање целокупног особља које учествује у процесу производње услуга. У робном саобраћају се у савременом развоју привреде стално постављају захтеви за квалитетније услуге, што значи за виши степен организације процеса превоза у саобраћајној логистици.

Основни критеријуми квалитета услуге у робном саобраћају, у том смислу, односе се на:

- укључивање транспорта у продукциони процес „just-in-time”, што претпоставља доставу робе у право време, на право место и у правој количини, и
- коришћење савремених информационах и комуникационих техника и технологија ради оптимизирања логистичког процеса, као и формирање централног информационог система за индивидуално коришћење.⁵

Да би се обезбедио овако структуриран квалитет услуга, технолошки процес мора бити тако организован да омогући реализацију основног критеријума, тј. доставу праве робе на право место, у право време и у правој количини.⁶ Основни циљ организације производње услуга јесте: брзо, тачно, доступно кориснику, проточно, еколошки чисто, превоз који се спроводи „од врата до врата” у сарадњи с различитим саобраћајним гранама, како би се обезбедила комплетна услуга.

Према томе, захтеви корисника за квалитет услуга, као производа који представља предмет размене на саобраћајном тржишту, поклапају се с организационим процесима у самом технолошком процесу превоза, јер саобраћајно предузеће продаје, у суштини, само промену места.

Друга чињеница у организацији пословања саобраћајног предузећа, која произилази из специфичности услуге као производа рада, јесте да су процес производње услуга и процес њене потрошње временски и просторно идентични. То значи да нема лагеровања услуга.

Сваки други производ, из било које области производње, по завршетку процеса производње доставља се на место потрошње. То значи да су у њиховом случају процеси производње и потрошње раздвојени временски и просторно. Међутим, у саобраћају се услуга не може издвојити из процеса производње. Гашењем процеса рада у премештању робе или путника гаси се и сама услуга. Саобраћајно предузеће завршава свој процес превоза, а корисник истовремено завршава потрошњу

⁵ Коларић, Н., *Менаџмент у саобраћају*, Београд: Висока туристичка школа, 2007, стр. 265.

⁶ Bates, I., Roberts, M., *Perspectives de l'utilisations et de la possessions de l'automobile*, Table Ronde Paris: CEMT, 1981, p. 27.

услуге. Због тога у саобраћајном предузећу планирање продаје услуга, у суштини, представља планирање организације процеса превоза и коришћења транспортних капацитета, а то се, са становишта саобраћајног предузећа, поклапа с планирањем маркетинг-логистике.

Основне специфичности саобраћаја, као сложеног техничко-технолошког система, произилазе из карактера услуге која се идентификује са самим процесом рада. Специфичност процеса рада огледа се у посебном понашању свих чинилаца процеса рада. Док је у индустријској производњи средство за рад стабилно, с радником уз машину, а као предмети рада циркулишу сировине, материјал, полупроизводи и производи, у транспортном процесу, за разлику од претходног, у оптицају су сви чиниоци процеса рада. Јер, „људи и роба путују транспортним средствима, а путовање, премештање овог средства, управо сачињава процес производње који је резултат њеног дејства”.⁷

Према томе, радник у камиону, аутобусу или возу покреће транспортно средство и у процесу кретања врши процес производње услуге. Из тога произилази и садржај проблематике организације производње услуга, као и мере за њену реализацију. Сам процес производње, у овом случају, испољава се као:

1. просторни процес (процес савладавања простора);
2. процес симултане масовне производње великог броја и разгранате структуре саобраћајних услуга истовремено, на комплексно повезаним саобраћајним путевима и
3. процес производње саобраћајне услуге, као интегралног производа у парцијалним, али организационо и технолошки повезаним процесима рада.

Основна карактеристика процеса рада, да се он одвија у сталном просторном кретању представља извор диференцирања организационих мера и структуре саобраћајних токова. То, уједно, представља суштински разлог примене маркетинг логистике са становишта корисника услуга (производних и прометних предузећа), као и са становишта саобраћајних предузећа која су произвођачи услуга.

Пре свега, према распореду производних и потрошачких региона и степену њихове концентрације, на одређеном простору формирају се регионални саобраћајни правци са својим токовима путника и робе, али с различитом густином саобраћаја на њима. Из тога произилази сегментација саобраћајног тржишта на просторној основи, чију структуру сачињавају:⁸

- локални градски и приградски саобраћај,
- међуградски унутрашњи саобраћај, и
- међународни саобраћај.

Према густини саобраћаја формирају се главни магистрални правци и споредни локални (регионални) правци. У друмском саобраћају, на пример, разликују се: ауто-путеви, путеви I, II, III реда, а у Европи се формира мрежа Е-путева обележених бројевима Е-1, Е-2 итд. У железничком саобраћају диференцирају се главне магистралне и споредне пруге (са слабијим интензитетом саобраћаја), а посебан сегмент чине „брзе пруге”, способне да поднесу брзине возова и до 500 km/h и транзитне пруге у међународном саобраћају.

⁷ Новаковић, С., *Економика саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 112.

⁸ Коларић, Н., *Менаџмент у саобраћају*, Београд: Висока туристичка школа, 2007, стр. 224.

Према даљини превоза, у робном саобраћају подела се врши на кратколинијски и дуголинијски саобраћај. Једна од првих држава које су дефинисале границу између кратколинијског и дуголинијског саобраћаја јесте Немачка, где је та граница постављена на раздаљини од 50 км. На тој основи предузећа друмског саобраћаја се тамо региструју за кратколинијски превоз (до даљине од 50 км) или дуголинијски (на даљине преко 50 км). Ова подела извршена је ради регулисања конкуренције путем усмеравања превоза – за краћа растојања на друмски саобраћај, а за дужа растојања на железнички који је за овакве превозе друштвено рентабилнији. Из ове поделе извире проблематика организације саобраћаја и коришћења превозних капацитета, обезбеђивања повратног товара, контактирања с корисницима, прикупљања и обраде информација, организовања пословница и сл.

У путничком саобраћају просторни процес производње услуга такође се јавља као извор организационе мера и функција саобраћајних предузећа. Организација превоза у свакој грани саобраћаја, пре свега, захтева израду и објављивање реда вожње и његово усклађивање између саобраћајних грана и предузећа. Јер, редовима вожње морају бити обезбеђене везе у саобраћајним чворовима и прикључним станицама, где се мењају транспортна средства.

Симултана масовна производња саобраћајних услуга је друга технолошка карактеристика организације саобраћаја која комплетира напред условљену проблематику организације, а која је, опет, последица просторног деловања процеса рада.⁹

Територијално деловање процеса превоза захтева и територијалну организацију саобраћајних предузећа и то на различитој основи. На пример, у железничком саобраћају технолошки процес захтева стварање организационих јединица на комплетној мрежи, по свим службама. У саобраћајној служби, рецимо, станице имају и комерцијалну функцију (пријем и отпрема путника и робе, контактирање с корисницима услуга), а исто тако и технолошку функцију (регулисање саобраћаја возова). За једне пошиљке, на пример, станица је отпремна, за друге представља станицу приспећа, а за треће је транзитна, где се врши „прерада” робе, претовар из воза у воз или манипулисање вагона за колске пошиљке, ранжирање комплетних возова у ранжирним станицама и сл.

Између свих организационих јединица мора постојати усклађеност процеса рада. Поремећаји у процесу рада у једној станици нарушавају ред вожње и процес рада у другој станици, а тиме и у целокупном „транспортном ланцу”. Слична је организација робног саобраћаја, типа симултане производње услуга, и у друмском, речном и поморском саобраћају, где луке, као и у случају железничког саобраћаја, имају мултифункционалну улогу (обрађује се широка структура пошиљки, од више пошиљалаца већем броју прималаца, која формира робне токове на одређеним пругама, путевима и бродским линијама).

Интегралност саобраћајне услуге је трећа карактеристика технолошког процеса која се надовезује на претходну карактеристику симултане масовне производње. У робном саобраћају комплетну саобраћајну услугу, са становишта корисника услуга, представља превоз пошиљке „од врата до врата”, односно од магацина пошиљалоца до магацина примаоца робе. У путничком саобраћају комплетну саобраћајну услугу са становишта корисника услуга представља превоз путника „од стана до стана”, тј. од места поласка до циља путовања.

⁹ Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 87.

На овом превозном путу путника, односно робе, саобраћајну услугу може да изврши:¹⁰

- једно саобраћајно предузеће на целом превозном путу, у сопственој организацији превоза „од стана до стана” или „од врата до врата” (на пример: у редовном саобраћају аутобусом, камионом, железницом уз допунску дистрибуцију средствама друског саобраћаја, итд.);

- већи број саобраћајних предузећа исте саобраћајне гране (на пример, у железничком саобраћају: у случајевима где је мрежа подељена на већи број железничких предузећа или у међународном железничком саобраћају у којем сарађује више различитих железничких управа);

- већи број предузећа различитих саобраћајних грана у комбинованом превозу, где се у процес превоза на превозном путу укључују предузећа различитих грана саобраћаја, свако на свом делу превозног пута. Овде једна путничка агенција (у путничком саобраћају), или једна шпедитерска организација (у робном саобраћају), може бити организатор превоза и избора комбинације предузећа учесника у комбинованом превозу друског, железничког, речног, поморског и авио-саобраћаја.

У савременој логистици основни циљ је „да се права роба достави у право време, у правој количини и на право место” уз најниже трошкове дистрибуције. Поред процеса превоза, као физичког кретања робе, у логистички систем дистрибуције робе укључује се још читав низ активности којима се обезбеђује интегралност услуге са становишта корисника. Савремени развој интегралног транспорта уноси нове организационе форме којима се на превозном путу формира „транспортни ланац”. Са становишта саобраћајних предузећа, свако извршава услугу превоза на свом делу превозног пута (камион у довозу до робнотранспортних центара или контејнерских терминала; железница до лука; бродови између лука и даље, опет, железницом и друским саобраћајем). Све те парцијалне услуге превоза појединих саобраћајних предузећа на превозном путу за корисника имају употребну вредност само као комплетна, интегрална услуга превоза на целом превозном путу.

Због тога саобраћај представља специфичан техничко-технолошки систем који делује у простору, уз нужно просторно и временско регулисање ради обезбеђења комплетне интегралне услуге превоза. Целовитост услуге може се обезбедити само јединственошћу технолошког процеса и свих активности у логистичком систему дистрибуције. На тој основи заснива се савремени развој просторног аспекта физичке дистрибуције и нових концепција управљања физичком дистрибуцијом и маркетингом.¹¹

У путничком саобраћају, исто тако, целовитост саобраћајне услуге захтева обједињавање процеса превоза и обезбеђење веза. Савремени развој путничког саобраћаја, који подразумева све веће удаљености циља путовања, не би био могућ без функционисања саобраћајног система као интегралног система. Због тога се у свим гранама саобраћаја организује усклађивање редова вожње, летења, као и усаглашавање редова вожње у главним чворним станицама. Формирају се међународне организације по гранама саобраћаја, као што су Међународна железничка унија, Међународна унија друског саобраћаја, ваздушног саобраћаја, Европска конференција министара транспорта, итд.

¹⁰ Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 93.

¹¹ Benson, D., Whitehead, G., *Transport and Distribution*, London, 1985, p. 145.

Концепт функционисања саобраћајног тржишта

Тржишна оријентација у формирању пословне политике саобраћајних предузећа значи да саобраћајна предузећа самостално утврђују правац и садржај своје пословне политике на основу тржишта и односа који на њему владају.

Као основа формирања пословне политике саобраћајних предузећа релевантни су односи између глобалне тражње за саобраћајним услугама и ефективне понуде саобраћајних услуга, затим односи између саобраћајних грана и предузећа у структури понуде саобраћајних капацитета и односи у економском положају и условима конкуренције на саобраћајном тржишту.

Саобраћајно тржиште је динамичка категорија и на њему се стално дешавају промене, како на страни тражње саобраћајних услуга, тако и на страни њихове понуде. Стога, саобраћајно предузеће мора непрестано да прати настале појаве и промене на тржишту и да своје пословање усмерава према уоченим појавама и променама.

Према томе, да би поставило циљеве и структуру свог развоја, те утврдило садржај и мере пословне политике, саобраћајно предузеће мора стално да прати промене дејства тражње за саобраћајним услугама, понуде капацитета за задовољење тражње и услова и односа конкуренције на саобраћајном тржишту.

Основни смисао пословне политике саобраћајних предузећа представља задовољење потреба за превозом робе и путника у оквиру привреде и друштва. Само ако се усмери на тај циљ, предузеће може остварити свој економски интерес садржан у реализацији што бољег финансијског резултата који се огледа у дохотку и добити, а тиме и задовољење својих потреба. Те потребе синтетизоване су у обезбеђењу фондова за одвијање просте и проширене репродукције, фондова плата радника, осталих фондова за задовољење заједничких потреба и, наравно, у обезбеђењу нето профита (добити), после покрића свих трошкова и издатака. Према томе, циљ задовољења потреба привреде и друштва за превозом саобраћајно предузеће остварује из сопствених економских интереса, што је могуће реализовати првенствено сталним истраживањем фактора који одређују обим и структуру тражње за услугама.¹²

Систематизација фактора тражње за саобраћајним услугама у саобраћајно-економској теорији је различита. Фокт ове факторе систематизује са становишта планирања развоја саобраћаја, Бедер даје најширу систематизацију, а В. Колариц издваја следећих пет фактора:

- општи ниво развоја привреде и друштвених потреба за превозом,
- територијални размештај привреде и становништва,
- структуру производње и стандард становништва,
- способност подношења транспортних трошкова и
- развојну политику у саобраћају.

Фактори тражње за саобраћајним услугама углавном се посматрају целовито. Међутим, полазећи од разлике у организацији саобраћајних процеса и структуре мера пословне политике, факторе тражње на тржишту робног саобраћаја, као и на тржишту путничког рационално је анализирати одвојено. На тај начин могуће је ефикасније утврђивање мера пословне политике.

¹² Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978, стр. 80.

Односе у развоју привреде и саобраћаја, као њеног сектора, треба разматрати, пре свега, са аспекта утицаја општег привредног раста на раст тражње за саобраћајним услугама.

У свим истраживањима саобраћајног тржишта утврђено је да постоји корелација између развоја привреде и саобраћаја изражена у корелацији развоја друштвеног бруто производа и обима робног саобраћаја, а у путничком саобраћају корелација односа националног дохотка и обима путничког саобраћаја.

Следећа димензија дејства на развој саобраћајног тржишта и тражње за саобраћајним услугама јесте развој структуре привреде. Општи раст привреде даје садржај пословној и развојној политици саобраћајних предузећа у погледу прилагођавања укупних капацитета транспортних средстава тражњи за саобраћајним услугама. Уколико предузећа спорије прилагођавају величину капацитета тражњи за услугама, морају се, у оквиру своје пословне политике, организационим мерама усмерити ка рационалном коришћењу капацитета, јер би у супротном долазило до њихове пренапрегнутости са свим даљим негативним последицама.

Анализом развоја структуре привреде лако је закључити да су се, упоредо с процесом привредног развоја, дешавале и одговарајуће промене у структури тражње за саобраћајним услугама, што је изазвало неминовно прилагођавање структуре саобраћајних капацитета потребама тражње. Структура индустрије (екстрактивне и пољопривреде) даје глобалну структуру производње, а тиме и тражње за саобраћајним услугама, док структура појединих области индустрије прераде проширује структуру тражње у погледу структуре транспортних капацитета и квалитета саобраћајних услуга.

Претежно учешће екстрактивне индустрије (производње угља, руда, сировина и репроматеријала) захтева транспортне капацитете за масовне превозе. То је било карактеристично за период индустријализације када долази и до брзог развоја прерађивачке индустрије. Развој науке, технике и нових технологија унео је промене у структуру производње, што се, пре свега, односи на развој прерађивачке индустрије. Овакви процеси мењају структуру тражње за саобраћајним услугама, и то у два правца:

– прво, повећава се тражња за чешћим отправањем већег броја мањих пошиљки према већем броју купаца, што значи да се јавља тражња за мањим транспортним јединицама које могу флексибилније да се користе и

– друго, мења се структура тражње у погледу брзине превоза и квалитета услуга, што значи да расте тражња за брзим и континуираним превозом, за посебним условима превоза и за комплетном саобраћајном услугом „од врата до врата”.

Под дејством ових промена дошло је до снажних супституционих процеса. Огроман део превоза робе прелио се са железнице на друмски саобраћај. Експанзија развоја друмског саобраћаја имала је за последицу појаву јаке конкуренције на саобраћајном тржишту, тако да се учешће железнице у укупном обиму превоза непрестано смањивало, а учешће друмског саобраћаја се повећавало. Овакве тенденције развијале су се захваљујући способности предузећа друмског саобраћаја да задовоље потребе корисника флексибилнијим прилагођавањем капацитета и по обиму и по времену. Јер, предузећа друмског саобраћаја располажу капацитетима који су, за разлику од капацитета железнице, прилагодљиви по величини (појединачно мањи) и омогућавају превозе директно од магацина пошиљаоца до магацина примаоца без претовара и тиме превозе чине сигурнијим у погледу могућности оштећења робе при претовару.

Измењени захтеви у погледу брзине и посебних услова превоза стимулисали су развој интегралног транспорта, превоз робе контејнерима и развој мултимодалног комбинованог саобраћаја. Према томе, промене у структури привреде утичу на мењање структуре саобраћајног система мењањем структуре тражње за саобраћајним услугама. Због тога, саобраћајна предузећа у своју пословну политику морају да укључе одговарајуће мере усмерене на прилагођавање структуре капацитета тражњи за услугама.

Основни циљ саобраћајне политике државе јесте да обезбеди оптималну структуру саобраћајног система. То значи да треба да омогући процес усаглашавања понуде транспортних капацитета према стварним потребама друштва и структуре привреде. Остваривање овог циља захтева постављање јасних концепција саобраћајне политике и, сагласно њој, планирање, доношење и доследну реализацију дугорочне инвестиционе политике у оквиру стратешке економске политике.

С обзиром на то да је држава водила железницу као државно предузеће с буџетским пословањем и обавезама јавне службе (да извршава превозе без обзира на своје комерцијалне интересе), железница, депресираним ценама услуга и великим обимом социјалних повластица (у путничком саобраћају) и стимулативним ценама (као инструментом економске политике, у робном), није могла да обезбеди сопствену репродукцију капацитета и изврши њихову модернизацију. Стога није била у могућности да прати технички прогрес, а ни држава јој за то није обезбеђивала финансијска средства.¹³

Насупрот томе, под притиском развоја аутомобилског саобраћаја и ауто-индустрије, држава је градила путну инфраструктуру и омогућавала брз развој друмског саобраћаја, док је железница, у исто време, била и даље основни носилац транспортне функције све до шездесетих година XX века, када започиње снажан развој друмског саобраћаја. До тог периода железница је била основни носилац транспортне функције и у путничком и у робном саобраћају, са већ тада старосном структуром чији капацитет није био у стању да одговори изазовима конкуренције младих саобраћајних грана. Иако већ израубовани и у знатном броју већ књиговодствено отписани, капацитети железнице били су у том периоду, захваљујући организационим мерама, потпуно искоришћени.

Међутим, шездесетих година XX века наступа снажан екстензивни развој моторизације, о којем је већ било речи, који је у наредних двадесет година (1960–1980) потпуно изменио односе у понуди капацитета, како у путничком саобраћају, тако и у робном. У развијенијим европским земљама, већ пред крај овог периода, у укупном обиму превоза путника (у копненом саобраћају), превоз индивидуалним путничким аутомобилом био је заступљен са преко 80%, јавним друмским саобраћајем 11% и железничким мало испод 9%.¹⁴

Промене у структури понуде транспортних капацитета имале су за последицу и велику промену у структури понуде саобраћајних услуга. Друмски саобраћај преузима доминацију и у путничком и у робном саобраћају, што због флексибилнијег прилагођавања тражњи за услугама, с једне стране, што због техничког заостајања капацитета железнице и неједнаких услова конкуренције, с друге.

¹³ Зеленика, Р., Интеракције спрега спедиције, технологије транспорта и логистике, *Железнице бр. 10/1988*, стр. 1068.

¹⁴ UIC – Groupe de travail, 1/C/1, *Etude de l'evolution dmographique*, Paris 1979.

Конкурентност као фактор саобраћајне и економске политике

Понуда транспортних услуга може се посматрати као категорија планирања економске и саобраћајне политике и као категорија пословне политике саобраћајног предузећа. У првом случају планирају се и усклађују друштвене потребе за превозом робе у процесу друштвене репродукције, као и укупне потребе за путовањем у односу на понуду капацитета целокупног саобраћајног система. У другом случају реч је о конкретном усклађивању понуде и тражње за саобраћајним услугама.¹⁵

Политиком државе у области инвестиција у изградњу саобраћајне инфраструктуре, као и формирања економског положаја саобраћајних предузећа кроз примарну и секундарну расподелу, саобраћајним предузећима омогућава се усклађивање развоја капацитета и њихове понуде према насталим потребама за превозом. Међутим, тражња за саобраћајним услугама у целини може се задовољавати искључиво динамичним мењањем односа учешћа појединих саобраћајних грана у понуди саобраћајних услуга. Али, подела рада на саобраћајном тржишту, између саобраћајних грана и саобраћајних предузећа у њима, у стварности се не одвија према њиховим одговарајућим компаративним предностима са становишта друштвене рентабилности, већ поједине саобраћајне гране и предузећа преузимају велике масе превоза који им природно не гравитира. Основни узроци такве поделе рада су:

- неједнаки технички услови конкуренције и
- неједнаки економски услови конкуренције између саобраћајних предузећа у појединим саобраћајним гранама на саобраћајном тржишту.

Са развојем друмског саобраћаја и јачањем његове конкурентске способности на саобраћајном тржишту отпочели су процеси преливања једног дела тражње за саобраћајним услугама са железнице на друмски саобраћај. Овај се процес великим делом одвијао управо из техничких разлога, тј. због одговарајућих техничких карактеристика транспортних средстава.

У робном саобраћају роба која захтева масовни превоз по својој „природној гравитацији“ уобичајени је репрезентант тражње за услугама железничког саобраћаја, како по величини транспортних капацитета, тако и по начину превоза. На пример, масовни превоз сировина, руда, угља, итд. или превоз на дуга одстојања (због изражене дегресије трошкова према даљини превоза), природно припадају железници. Насупрот томе, роба која захтева мање транспортне јединице, које не трпе претовар и које се превозе на мање удаљености, природно гравитира друмском саобраћају.

Према томе, са становишта друштвене рентабилности било би нормално, понудом капацитета на саобраћајном тржишту, управо на такав начин вршити поделу рада између саобраћајних грана и одговарајућих предузећа. Међутим, друмски саобраћај је преузимао од железнице и оне превозе за које је она апсолутно друштвено рентабилнија, укључујући чак и производе црне и обојене металургије, те грађевинског материјала и то на дужим одстојањима. Супституциони процеси између железнице и друмског

¹⁵ Новаковић, С. и група аутора, *Студија о трошковима инфраструктуре у друмском саобраћају и накнаде корисника путева*, Београд: Саобраћајни институт, 1980, стр. 15.

саобраћаја, изражени у преливању превоза са железнице на друмски саобраћај, последица су, како законитости развоја тражње, тако и техничког заостајања железнице.

Законитости развоја тражње испољене су у структурним променама захтева привреде у односу на саобраћајне капацитете. Развој прерађивачке индустрије имао је за последицу захтеве за све чешћим превозом – у различитим правцима, зависно од тржишта – већег броја денцаних пошилики које захтевају мање транспортне јединице. За такав облик тражње друмски саобраћај има много израженије компаративне предности, јер може флексибилно да прилагођава капацитете захтевима корисника услуга и по времену и по обиму (од двотонских до 50-тонских камиона који сваку пошилику могу да превезу у свако време у жељеном правцу).¹⁶

Железница, као технолошки систем, нема такву еластичност. Превоз робе из једне станице може се обавити тек када се формира комплетна колска пошилика или када се накупи довољно робе за формирање воза. Да би одговорила насталим структурним променама у тражњи за услугама железница је принуђена да покрене промене у организацији превоза у смислу преузимања денцаних превоза и организације превоза робе по систему „од врата до врата“, као и развој и организацију контејнерског саобраћаја. Све то захтева нове инвестиције у капацитете, реконструкцију пруга и њихово оспособљавање за велике брзине и у путничком и у робном саобраћају, као и нове методе пословања комплетне железнице.

На поменуте нове захтеве и промену структуре у тражњи за услугама железница је споро реаговала. Дуго је била као саобраћајна грана запостављена у програмима развоја. Технички је заостајала, јер није било инвестиција намењених за реконструкцију и модернизацију капацитета, а сама железница, услед депресираних цена услуга и с обавезама јавне службе, није могла да обезбеди акумулацију за своју репродукцију и модернизацију. Због тога је слабио квалитет услуге, брзине или опадале или се споро повећавале, а превозни капацитети нису више одговарали растућим потребама за комфором.

У развијеним европским земљама је већ после првог удара енергетске кризе (с почетка седамдесетих година XX века) остварена значајна преоријентација у саобраћајној политици у правцу реafirмације железнице. Уложене су велике инвестиције у изградњу нових пруга за велике брзине (200 км/х до 300 км/х, па и до 500 км/х) и реконструкцију постојећих пруга за брзине од најмање 160 км/х. Уведени су модерни INTER-CITY возови, а у међународном саобраћају EURO-CITY, с великим брзинама и високим комфором по систему „сат-такт“, што означава поласке возова између већих градова на сваки сат у истом минути.

Овакве инвестиционе и организационе мере повећале су конкурентску способност железнице и почео је да се остварује концепт у подели рада између саобраћајних грана на саобраћајном тржишту који предвиђа повратак на железницу свих путника на раздаљинама до 500 км, укључујући оне који су користили ваздушни саобраћај.

Према томе, реконструкцијом и модернизацијом капацитета може се вратити изгубљена конкурентска способност настала услед техничког заостајања и обезбедити поновно коришћење стварних компаративних предности железнице у односу на остале гране саобраћаја.

¹⁶ Коларић, В., *Карактеристике тржишта саобраћајних услуга*, студија, Београд: Саобраћајни институт, 1967, стр. 65-69.

Закључак

Анализа развоја саобраћајних услуга и саобраћаја као сектора привреде указује на веома висок степен међузависности развоја привреде и саобраћаја са снажно израженим повратним спрегама, па се због тога саобраћајна политика и посматра као део економске политике друштва. Пошто саобраћај представља један од основних фактора развоја привреде, основни циљ менаџмента мора бити обезбеђивање складног развоја капацитета саобраћаја с потребама привреде и друштва.

Овај циљ произилази из основне функције саобраћаја која се огледа у повезивању процеса производње појединих производа и процеса укупне друштвене репродукције. Саобраћај својом транспортном функцијом врши превоз сировина, полупроизвода и готових производа, од места производње до места њихове потрошње. У случају прекида тог ланца у било којој фази, прекида се и процес репродукције, јер саобраћај своју функцију врши у свакој фази кретања капитала.

Привредни раст утиче и на демографски развој и мењање социјалне структуре становништва, што представља један од разлога раста потреба за саобраћајним услугама. То значи да и између развоја привреде и друштва постоји снажна међузависност. С једне стране, саобраћај се својим позитивним дејствима појављује као акцелератор привреде, јер тада убрзава њен раст; затим, негативним дејством, када због заостајања у развоју у односу на осталу привреду кочи даљи привредни раст и неутралним дејством, када се међусобни односи раста саобраћаја и привреде благовремено усклађују. С друге стране, структурне промене у привреди и демографском развоју утичу на развој структуре саобраћајног система својим повратним дејством. Одатле произилази да се, на основу демографског развоја, саобраћајном политиком морају усклађивати и односи у развоју понуде саобраћајних капацитета и тражње за саобраћајним услугама у путничком саобраћају.

На сваком степену развоја привреде и потреба за транспортом транспортни капацитети морају се усклађивати с променама у развоју привреде.¹⁷ Пошто је основни циљ друштва, када је у питању саобраћајна политика, усклађивање понуде и тражње транспортних капацитета са израженим потребама за превозом, задаци пословних политика различитих саобраћајних предузећа јесу да ту понуду саобраћајних услуга усклађују с платежно способном тражњом за услугама, а упоредо с динамиком развоја транспортних капацитета. Према томе, држава својом активном економском политиком треба да делује на формирање тражње за саобраћајним услугама, с једне стране, а саобраћајном политиком на формирање понуде капацитета и саобраћајних услуга, с друге стране.

Литература

- [1] Bader, W., *Produktionswolumen*, Dusseldorf-Freiburg, 1958.
 [2] Batest, I., Roberts, M., *Perspectives de l'utilisations et de la possessions de l'automobile*, Table Ronde, Paris: CEMT, 1981.

¹⁷ Bader, W., *Produktionswolumen*, Dusseldorf-Freiburg, 1958, p.43.

- [3] Benson, D., Whitehead, G., *Transport and Distribution*, London, 1985.
- [4] UIC – Groupe de travail, 1/C/1, *Etude de l'evolution dmographique*, Paris 1979.
- [5] Voigt, F., *Theorie der regionalen Verkehrsplanung*, Berlin, 1964.
- [6] Зеленика, Р., Интеракције спрега спедиције, технологије транспорта и логистике, *Железнице бр. 10/1988*.
- [7] Коларић, В., *Карактеристике тржишта саобраћајних услуга, студија*, Београд: Саобраћајни институт, 1967.
- [8] Коларић, Н., *Менаџмент у саобраћају*, Београд: Висока туристичка школа, 2007.
- [9] Коларић, Н., *Организација и економија саобраћаја*, Београд, 1978.
- [10] Новаковић, С. и група аутора, *Студија о трошковима инфраструктуре у друмском саобраћају и накнаде корисника путева*, Београд: Саобраћајни институт, 1980.
- [11] Новаковић, С., *Економика саобраћаја*, Београд, 1978.

ЕРГОНОМСКО УРЕЂЕЊЕ РАДНОГ МЕСТА ПРИ РАДУ СА ВИДЕО-ДИСПЛЕЈ ТЕРМИНАЛИМА У ТЕРМОЕНЕРГЕТСКОМ ПОСТРОЈЕЊУ

Данијел Стојановић, Министарство одбране Републике Србије,
ВТИ, Београд

Славен Комљеновић, Генералштаб Војске Србије,
Речна флотила, Нови Сад

Срђан Марковић, Министарство одбране Републике Србије, Београд

Термоенергетско постројење представља, сходно својој намени, скуп бројне опреме за рад са мноштвом извора опасности и штетности по безбедност и здравље лица која у њему обављају радне задатке.

Циљ овог рада је да се приказом једноставног начина ергономске анализе ризика при раду са видео-дисплеј терминалима у термоенергетском постројењу, анализом услова радне околине, психофизичког оптерећења и софтверском анализом ергономских ризика на радном месту са видео-дисплеј терминалима, утврде ергономски ризици. Овим поступком стварају се услови за предузимање мера за смањење ризика на најмању могућу меру или његову елиминацију, ради стварања ергономски уређенијег и безбеднијег радног места.

Кључне речи: *термоенергетско постројење, видео-дисплеј терминали, ергономија, ергономска анализа ризика*

Увод

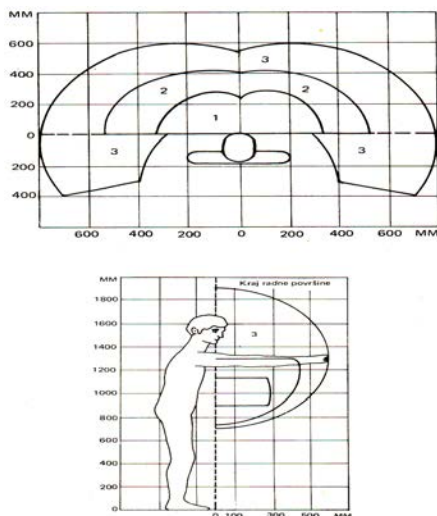
У термоенергетским постројењима обављају се ризични радни задаци и технолошке операције. Запослена лица за време обављања својих радних задатака у термоенергетском постројењу долазе у контакт са средствима и опремом за рад од којих су многа извори одређених опасности и штетности. Савремено доба информатичке технологије донело је модернизацију термоенергетских постројења у смислу аутоматизације рада, односно уградње савремене рачунарске опреме помоћу које се из контролне собе управља термоенергетским постројењем. Уградњом нове информатичке технологије јављају се и нови ризици и претње, односно опасности и штетности, које су, пре свега, везане за рад са видео-дисплеј терминалима. Ризици и претње настају као резултат ергономске неприлагођености, чиме се угрожава здравствено стање оператера који обављају радне задатке у контролној соби.

Основни циљ ергономије јесте остваривање људске и техничко-технолошке ефикасности и продуктивности проучавањем веза и појава у одређеним системима, уз обухватање савремене организације, рационализације и хуманизације рада.¹

¹ Драгутин Јовановић, *Опрема за рад и средства за заштиту*, (Београд: Висока школа струковних студија – Београдска политехника, 2010), 96.

Захтеви за ергономски уређено радно место при раду са видео-дисплеј терминалима

Захтеви за ергономским уређењем радног места при раду са видео-дисплеј терминалима дати су у одредбама правилника,² као и у породици стандарда SRPS EN ISO 9241:2013 од којих је за разматрану тему најбитнији стандард о ергономским захтевима за рад у канцеларији са видео-дисплеј терминалима – захтеви радне станице и положаја тела.³ Поред наведеног стандарда, посебно место заузима и руски стандард о општим ергономским захтевима – локација у стојећем положају,⁴ као и стандард о безбедности машина – ергономски захтеви за пројектовање дисплеја и управљачких актуатора – место и распоред дисплеја и управљачких актуатора.⁵ Стандардом GOST 12.2.033:78 прописани су основни ергономски захтеви рада на радном месту у стојећем положају, што је приказано на слици 1.⁶

Слика 1 – Зоне за извршење ручних операција и размештаја командних органа у хоризонталној и вертикалној равни

² Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад при коришћењу опреме за рад са екранима („Службени гласник РС”, бр. 106/2009).

³ Институт за стандардизацију Србије, Београд, српски стандард SRPS EN ISO 9241-5:2013, *Ергономски захтеви за рад у канцеларији на терминалима са визуелним дисплејима (VDT) —Део 5: Захтеви за план радне станице и положај тела.*

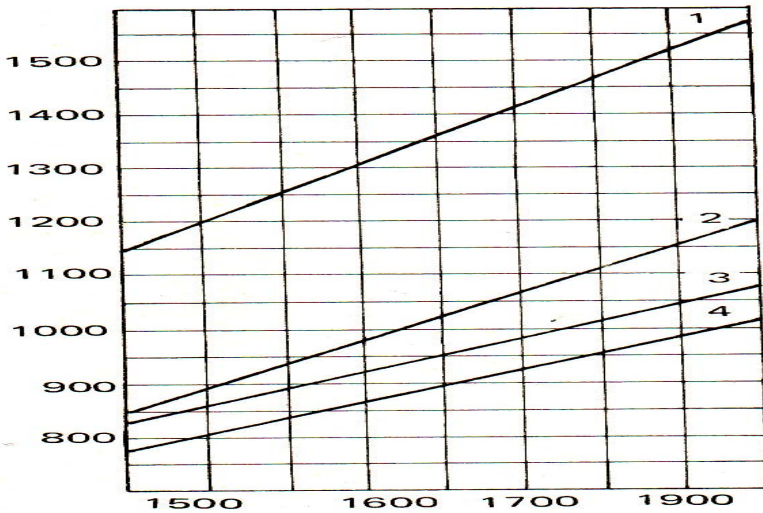
⁴ Государственный стандарт союза ССР, руски стандард, GOST 12.2.033-78 ССБТ, *Рабочее, место при выполнении работ стоя. Общие эргономические требования.*

⁵ Институт за стандардизацију Србије, Београд, српски стандард SRPS EN-894-4:2011, *Безбедност машина – Ергономски захтеви за пројектовање дисплеја и управљачких актуатора – Део 4: Место и распоред дисплеја и управљачких актуатора.*

⁶ Государственный стандарт союза ССР, руски стандард, GOST 12.2.033-78 ССБТ, *Рабочее, место при выполнении работ стоя. Общие эргономические требования.*

На слици 1 може се уочити да су приказане зоне дохвата командних уређаја у хоризонталној и вертикалној равни, и то: 1 – зона за размештај врло често коришћених и најважнијих командних органа – оптимална зона моторног поља, 2 – зона за размештање често коришћених командних органа – зона лаке доступности, 3 – зона за размештање ретко коришћених командних органа – зона доступности. Препоручено је да се командни уређаји за управљање постављају у зонама 1 и 2, а да се зона 3 избегава када год је то могуће. Ради ергономске уређености радног места, сви командни уређаји морају се поставити у складу са приказаним зонама дохвата, како би се избегли психофизички напори оператера, али и могуће повреде на раду, професионална обољења или обољења у вези са радом.

На слици 2 приказан је номограм зависности висине контролно-сигналних средстава и висине радне површине у односу на висину раста човека.⁷

Слика 2 – Номограм зависности висине контролно-сигналних средстава (1) и висине радне површине (2 – при лакој раду, 3 – при раду средње тежине, 4 – при тешкој раду, у односу на висину раста човека

Коришћењем података приликом пројектовања контролних пултова, приказаним на слици 2, избећи ће се напрезање оператера, нарочито слабинско-крстачног сегмента, али и вратног дела. У табели 1 приказане су зоне виђења у хоризонталној и вертикалној равни према стандарду.⁸

⁷ Стефан Филиповски, *Ергономија*, (Ниш: Институт југословенске и иностране документације заштите на раду, 1974).

⁸ Институт за стандардизацију Србије, Београд, српски стандард, SRPS EN ISO 9241-5:2013, *Ергономски захтеви за рад у канцеларији на терминалима са визуелним дисплејима (VDT) – Део 5: Захтеви за план радне станице и положај тела*.

Табела 1 – Зоне виђења у хоризонталној и вертикалној равни

Ред. бр.	Ознака зона	Ниво прихватљивости	Опис зоне	Угао виђења	Опис угла виђења
Хоризонтални положај					
1.	А	препоручено	ова зона се користи кад год је то могуће	0–15°	оптимални видни угао
2.	Б	прихватљиво	ова зона се може користити уколико се препоручена зона не може користити	0–30°–35°	видни угао при покретању само очију
				0–60°	видни угао при покретању само главе
3.	Ц	непогодно	ова зона не би требало да буде изабрана за коришћење	0–95°	максимални видни угао при покретању главе и очију
Вертикални положај					
1.	А	препоручено	ова зона се користи кад год је то могуће	0–10°	нормални угао вида при стајању
				0–15°	нормални угао вида при седењу
2.	Б	прихватљиво	ова зона се може користити уколико се препоручена зона не може користити	0–30°	оптимални видни угао
				0–35°	видни угао при покретању само очију
				0–50°	видни угао при покретању само главе
3.	Ц	непогодно	ова зона не би требало да буде изабрана за коришћење	0–80°	максимални видни угао при покретању главе и очију

У табели 1 могу се видети зоне виђења у хоризонталној и вертикалној равни. Поштовањем наведених стандарда приликом постављања визуелних видео-дисплеј терминала предупредиће се могућа обољења чула вида и створиће се конфорнији и безбеднији услови рада за оператера.

Ергономска анализа ризика при раду са видео-дисплеј терминалима у термоенергетском постројењу

Рад са видео-дисплеј терминалима у термоенергетском постројењу разликује се од рада са видео-дисплејима у канцеларијама, јер у термоенергетском постројењу постоји више штетности и опасности него у канцеларијама. Једна од штетности је бука која настаје у раду технолошке опреме у постројењу.

Фактори услова радне околине морају се узети у обзир при разматрању наведене проблематике, као и психофизичко оптерећење оператера, нарочито при ноћном раду, што је карактеристично за рад термоенергетских постројења. Изглед једног термоенергетског постројења приказан је на слици 3.

Слика 3 – Термоенергетско постројење

Контролна соба у коју се смешта рачунарска и друга информатичка опрема за управљање радом термоенергетског постројења мора бити израђена у прописаним димензијама, али у њој морају владати и микроклиматски услови који су предвиђени правилником,⁹ а приказани у табели 2.

Табела 2 – Микроклиматски услови радне околине

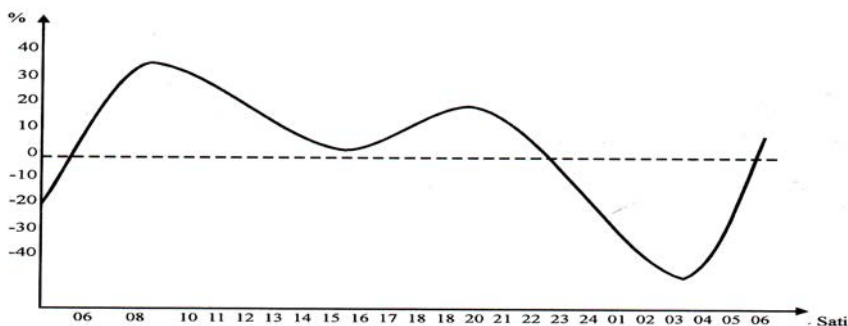
Врста рада	Температура спољашњег ваздуха								
	до 5°C			до +5 до +15°C			> до +15°C		
	Температура у °C	Релативна влажност %	Брзина струјања м/с	Температура у °C	Релативна влажност %	Брзина струјања м/с	Температура у °C	Релативна влажност %	Брзина струјања м/с
Средњи рад (лаки физички рад)	15–28	макс. 75	макс. 0,5	15–28	макс. 75	макс. 0,6	макс. 28	28°C–55%	макс. 0,7
								26°C–60%	
								24°C–65%	
								24°C–73%	

Имајући у виду да оператер који врши надзор над радом аутоматизованог рачунарског система обавља и одређене радне задатке у самом термоенергетском постројењу, његов рад се може класификовати као рад средње тежине, па су зато у табели 2 наведени параметри услова радне околине за рад средње тежине. Ниво буке мора бити у границама прописаним за осмочасовно радно време наведено у правилнику,¹⁰ односно не сме бити већа од 85 db.

⁹ Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав на раду на радном месту („Службени гласник РС”, бр. 21/2009).

¹⁰ Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад при излагању буци („Службени гласник РС”, бр. 96/2011).

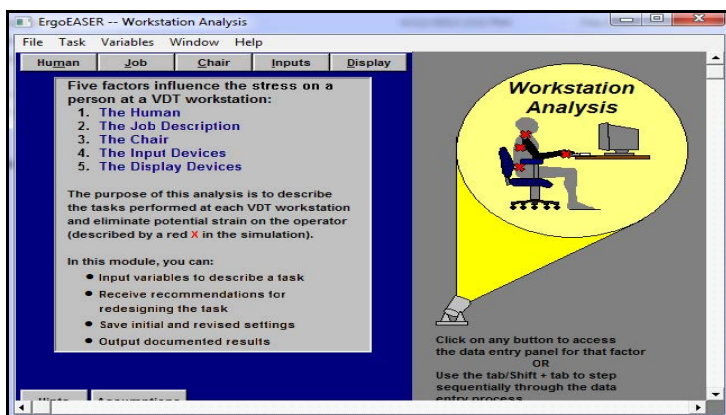
Рад са видео-дисплеј терминалима у контролној соби термоенергетског постројења је надзорног карактера, па се може појавити монотонија у раду. Она може довести до грешака које на овом радном месту изазивају последице по функционисање самог постројења, нарочито у условима ноћног рада. На слици 4 представљен је дијаграм релативне радне способности човека.¹¹

Слика 4 – Дијаграм релативне радне способности човека

Из дијаграма на слици 4 може се уочити да је најкритичнији период рада за човека у интервалу од 23.00 до 04.00 часова, када је смањена радна способност, те због тога може доћи до повреда на раду, професионалних обољења и обољења у вези са радом.

Ергономска анализа ризика радног места оператера при раду са видео-дисплеј терминалима у контролној соби термоенергетског постројења, поред критеријума који су наведени, може се извршити и применом ергономског компјутерског програма „Ерго ЕАСЕР“¹² чији је изглед основног прозора – корисничког интерфејса приказан на слици 5.

Слика 5 – Изглед основног прозора – корисничког интерфејса при активирању програма

¹¹ Мирољуб Гроздановић, *Ергономско пројектовање центара за контролу и управљање аутоматизованим системима*, (Ниш: Факултет заштите на раду Универзитета у Нишу, 2003), 86.

¹² <http://hss.energy.gov/ergoeaser/download.htm>, приступљено 01.08.2013. године.

При уношењу података у програм и завршетку анализе појединих радних места, програм даје препоруке аналитичару које мере мора да предузме како би се ергономски ризик на радном месту смањио и тиме избегле повреде на раду, професионална обољења и обољења у вези са радом. Програм је намењен за ергономску анализу ризика на радном месту на којем се ради са видео-дисплеј терминалима, али и на радном месту на којем се врши подизање и ручно преношење терета.

Да би се ризик на радном месту од ергономских неприлагођености свео на најмању могућу меру, потребно је да резултати свих наведених појединачних анализа, као и ергономских захтева приказаних на слици 1 и 2, те у табели 1, буду у складу са прописаним критеријумима. Наведени критеријуми се првенствено односе на: зоне дохвата, висине контролно-сигналних уређаја и видео-дисплеј терминала, потребу да контролно-сигнални уређаји и видео-дисплеј терминали буду у зонама А или Б видног поља. Поред тога, анализа интеракције између оператера и видео-дисплеј терминала на радном месту, извршена програмом „Ерго ЕАСЕР”, треба да буде позитивна. Уколико је нека од наведених анализа негативна, потребно је сачинити план мера са роковима и носиоцима отклањања недостатака и отпочети са њиховом реализацијом, јер ће се само на тај начин остварити позитиван однос послодавца према запосленом, односно хуманизација рада на радном месту и позитиван субјективан осећај задовољства рада и мотивације за рад запосленог оператера. Тиме ће бити остварен крајњи циљ, а то је ергономски уређено и безбедно радно место.

Закључак

При раду оператера у термоенергетском постројењу долази до психофизичког замора и смањења релативне радне способности, што је и приказано на дијаграму 4, нарочито када се ради ноћу. Зато је организацијом рада у термоенергетском постројењу потребно смањити психофизичке напоре, пре свега прерасподелом радног времена када год то могућности рада у постројењу дозвољавају.

На тај начин, у периоду паузе рада термоенергетског постројења, биће омогућена прерасподела радног времена, односно коришћење вишка остварених радних сати запослених и смањење ергономског ризика.

Организација рада у термоенергетском постројењу захтева обавезно ангажовање два радника – оператера, чиме се психофизичко оптерећење између запослених дели, а и повећава се пажња при управљању термоенергетским постројењем.

Ради повећања мотивације за рад и смањења ергономског ризика препоручује се да се у термоенергетском постројењу ангажује и млађи кадар, тако да у смени буде један запослени из млађе генерације и један старији запослени, који има 60 и више година живота, с тим да се рад у контролној соби преусмери на млађег запосленог.

Ради смањења људских грешака и повећања поузданости рада при управљању термоенергетским постројењем, потребно је повећати квалификациону структуру запослених и вршити редовне обуке оператера из информатичке области, чиме ће се смањити и ергономски ризик. Применом метода ергономских анализа, дефини-

саним у овом раду на конкретним термоенергетским постројењима, може се указати на поједине ергономске проблеме на радним местима, али и начине и поступке за њихово решавање. Основни циљ примене метода ергономских анализа ризика јесте да се смање повреде на раду, професионална обољења и обољења у вези са радом запослених лица у термоенергетским постројењима, те да се повећа субјективни осећај задовољства, безбедност на радном месту, као и поузданост рада термоенергетског постројења са аспекта смањења људских грешака.

Литература

[1] Филиповски, Стефан. *Ергономија*. Ниш: Институт југословенске и иностране документације заштите на раду, 1974.

[2] Гроздановић, Миролуб. *Ергономско пројектовање центара за контролу и управљање аутоматизованим системима*. Ниш: Факултет заштите на раду Универзитета у Нишу, 2003.

[3] Јовановић, Драгутин. *Опрема за рад и средства за заштиту*. Београд: Висока школа струковних студија – Београдска политехника, 2010.

[4] Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад при коришћењу опреме за рад са екранима („Службени гласник РС“, бр. 106/2009).

[5] Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав на раду на радном месту („Службени гласник РС“, бр. 21/2009).

[6] Правилник о превентивним мерама за безбедан и здрав рад при излагању буци („Службени гласник РС“, бр. 96/2011).

[7] Руски стандард, ГОСТ 12.2.033-78 ССБТ, *Рабочее место при выполнении работ стоя. Общие эргономические требования*, Государственный стандарт союза ССР.

[8] Стојановић, Д. „Ергономско уређење радног места у термоенергетском постројењу ВТИ – „Жарково“, Специјалистички рад, Висока школа струковних студија Београдска политехника, Београд, 2013.

[9] Српски стандард, СРПС ЕН ИСО 9241-5:2013, *Ергономски захтеви за рад у канцеларији на терминалима са визуелним дисплејима (ВДТ) —Део 5: Захтеви за план радне станице и положај тела*. Београд: Институт за стандардизацију Србије, 2013.

[10] Српски стандард, СРПС ЕН-894-4:2011, *Безбедност машина – Ергономски захтеви за пројектовање дисплеја и управљачких актуатора – Део 4: Место и распоред дисплеја и управљачких актуатора*. Београд: Институт за стандардизацију Србије, 2011.

[11] <http://hss.energy.gov/ergoeaser/download.htm>, pristupljeno 01.08.2013. godine.

РАЗЛИЧИТИ ПРИСТУПИ И НОВА МИСАОНА ПАРАДИГМА: ПРИМЕРИ ИЗ ИСТОРИЈЕ ФИЗИКЕ¹

Бојан М. Томић

Универзитет у Београду, Институт за мултидисциплинарна истраживања

Милица М. Томић

Универзитет у Београду, Студије при Универзитету, Историја и филозофија природних наука и технологије

Да би се показала базичност, као и значај мултидисциплинарног приступа приказани су примери из историје физике који представљају крај чувених епоха: античке и средњовековне, које су садржане у Аристотеловој физици, и класичне, која претходи квантној и релативистичкој физици. Било је потребно изнаћи нов одговор на питања која су постављана заједници научника. У раду се говори о истраживачима који су у томе успели. Промене до којих су довели нови погледи на познате феномене могу се пратити кроз убрзани развој цивилизације, комуникација, технолошких иновација, оружја и другог. Може се закључити да другачији погледи на познате проблеме јесу један од кључних фактора који покреће научне револуције.

Кључне речи: *различити приступи, нова мисао, парадигма, физика, историја*

Увод

Тема различитих приступа који доводе до нових открића, показује се, има двојаки допринос у проучавању сазнајних процеса. С једне стране, она показује значај мултидисциплинарног приступа, а са друге демонстрира процесе који су примећени приликом доласка до великих открића. Као таква, ова открића су довела до револуционарних измена у гледању на кључне теме, до примене нових техничких решења, промене парадигме и развијања нових видова наоружања.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Теорија и пракса науке у друштву: мултидисциплинарне, образовне и међугенерациске перспективе* (ОИ 179048 – област друштвених наука), који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Стари и нови поглед

Најчешће стање у науци имало би следећи опис: феномени су примећени и забележени, мерења су започета и уочени су трендови у њима. Пред онима који су склони експерименту стоје резултати мерења, а пред онима који држе до значаја теорије препознате су правилности.

Некада генерације посматрају одређене закључке и интерпретације прихватајући их, усвајајући их као тачне (коначне) и доживљавајући их као трајни фонд знања, а да не направе корак даље. Не уочавају да су они погрешно изведени (или донешени), не примећују ограничења, нити домен унутар којег су валидни. После периода „непримећивања” који се протеже од неколико дана или недеља до неколико хиљада година, појединац учини откриће. Тај час је прекретница, време за новост – схваћену или не. Оно што следи је време за ново разумевање целог проблема.

Потребне квалификације за открића

Да ли је за откриће потребно поседовање одређених особина које претходна генерација истраживача није имала? Питање је да ли су у различитим епохама потребне другачије особине истраживача и другачије методологије истраживања да би се досегло до великих открића или, пак, сви они имају једну исту карактеристику, сасвим личну – а то је да проблем који је до тада био *непримећен* и *неразрешен* погледају „новим очима”?

Хиљаде година

Једна од најдужих епизода из историје физике названа је по великом античком филозофу Аристотелу (грч. Αριστοτέλης; 384–322. године пре Христа). Владавина Аристотелове физике² почиње појавом дела из неколико области којима се и данашња физика бави – *Метеорологија*, *О небу*, *О настајању и нестајању*, као и изласком његове књиге *Физика* (грч. Φυσική ἀκρόασις; лат. Physica, или Physicae Auscultationes), и траје све до Галилејевог времена (Galileo Galilei, 1564–1642). Узима се да је ера оваквог погледа на физички свет који обухвата претпоставке о месту Земље у односу на небеска тела, елементима, кретању, трајала приближно 2000 година и да обухвата период антике и средњег века. Током тог периода постоје критике аристотеловског система од стране (на пример) Јована Филопона³ (око 490–570) познатог и као Јован Граматик, и Василија Великог⁴ (грч. Βασίλειος ὁ Μέγας, око 329–379). Међутим, њихови ангажмани и остварени доприноси нису до-

² Суштински, овај период је трајао све до покрета просветитељства и новина које су у физици донели Галилеј и Њутн (Sir Isaac Newton, 1643–1727). Пролонгирани утицај Аристотелових поставки у другим наукама досеже чак до 19. века у случају зоологије, док у логици бивају проширене крајем 19. века.

³ Marić, Ilija, Filoponova kritika Aristotelove teorije kretanja projektila, *Gledišta*, 36 (1/6), 1995, 92-99. Марић, И, *Стара физика и физика код Срба*, Београд, Богословско друштво Отачник, 2013, 239-240.

⁴ Томић, Б., *Физика у Шестодневу Василија Великог*, Краљево, Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2008.

вели до ревизије или конституисања нове физике. Подсетимо, доследни историјској прецизности да физика тада није постојала као самостална дисциплина, већ је била у саставу теоријске филозофије, односно филозофије природе (*philosophia naturalis*), а оптика, која је данас грана физике, била је класификована као средња наука (*scientiae mediae*),⁵ налазећи се на средокраћи између тадашњих математике и физике (Met., 1078a14-17, Phys., 194a10-11).⁶

Као један од поступака који симболично означавају завршетак аристотеловске парадигме узима се Галилејово коришћење телескопа, који су претходно развили холандски мајстори, за посматрање површине Месеца, Сунчевих пега, Јупитерових сателита, Млечног пута, Венериних мена. Галилеј открива⁷ да је, супротно Аристотеловом учењу, Месец избраздан кратерима и наборан планинама, а да се око Јупитера крећу сателити, што упућује на то да су грешке учења које је било на снази два миленијума евидентирани на питањима савршености Месечеве површине и окретања небеских тела искључиво око Земље. При том треба имати у виду да је телескоп био превасходно војно-извиђачки инструмент који је омогућио да удаљени гарнизони буду посматрани као да су близу. Конструкционо гледано, са предње стране се налазило конвексно (испупчено) сочиво, а у окулару је било конкавно (удубљено) сочиво.⁸ За сам инструмент Галилеј је користио назив „шпијунско стакло”.

Колико је тешко било изборити се за прихватање тог открића и како, уопште, изгледа формирање нове парадигме из окриља до тада владајуће парадигме говори и критизерска клима која је тада владала. Критика нових открића било је много, а аристотеловци су имали замерке и на проналаске као што су оптички инструменти, због искривљене слике света коју дају.⁹ Тако је, на пример, Лагала (Giulio Cesare Lagalla, 1576–1624) критиковао описе телескопских посматрања.¹⁰ Занимљиво је запажање¹¹ да се откриће телескопа одиграло независно од теорије у оптици, односно без њеног подстрека. Аберација, као врста несавршености која је у почетку примећена, била је још један аргумент против корисности телескопа.¹²

Начин на који је Галилеј излагао, као и теме, искачу из стандарда научних расправа епохе у којој је живео. Галилеј се служио интуицијом и „математичком фантазијом”, без правих доказа, што су биле особености његовог поступка.¹³ Међутим, своје опоненте у *Дијалогу о два главна система света (Dialogo sopra i due massimi*

⁵ Марић, И., *Стара физика и физика код Срба*, 115.

⁶ Аристотел, *Метафизика*, Београд, Paideia, 2007, 459. Аристотел, *Физика*, Београд, Paideia, 2006, 53.

⁷ У духу шалвости његових дела могли бисмо рећи да он *другима открива*, више него што *сам долази до открића*. Најтачније би било рећи да Галилеј *предентује открића*.

⁸ Опис инструмента као и посматрања Галилеј је записао у свом делу *Звездани гласник (Sidereus Nuncius)*. Galileo, G., *Sidereus Nuncius Magna, Longeque Admirabilia Spectacula Pandens, Suspiciendaque Proponens Unicuique*, Venetiis, Tommaso Baglioni, 1610. Barker, P., *Sidereus Nuncius*, Oklahoma City, Byzantium Press, 2004, 6, <http://homepages.wmich.edu/~mcgrew/Siderius.pdf>.

⁹ Марић, И., *Стара физика и физика код Срба*, 155-156.

¹⁰ Mladenović, M., *Razvoj fizike, Optika*, Београд, IRO Градевинска knjiga, 1985, 31.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Preti, Đ., *Istorija naučne misli: nauka od Talesa do Ajnštajna, deo II, Moderna nauka*, Београд, Клуб НТ, 2002, 224.

sistemi del mondo)¹⁴ називао је „менталним пигмејима”, „глупим идиотима”, те онима који „једва заслужују да се назову људима”, што је било још једно његово оружје ко-ришћено у промени парадигме.

Галилеј је био нека врста презентера или доброшара новонаучног начина мишљења. Његова дела су важна за модерну фазу развоја научне методе, јер је напредна размишљања својих претходника пренео следбеницима.¹⁵ Галилејева највећа заслуга за науку је потенцирање нове методе, односно начина за истраживање феномена у природи који користи експеримент и извођења која се ослањају на математику и геометрију.¹⁶

Галилеј се бавио питањем хица, као и многи пре њега, покушавајући да одреде геометријски облик трајекторије и математичке законитости, попут угла под којим је потребно поставити цев да би пројектил имао максималан домет.¹⁷ Доприносе у ба-листици дали су Тартаља¹⁸ (Niccolò Fontana Tartaglia, 1499–1557) који је допунио Фи-лопонову теорију импетуса, уводећи принцип слагања сила – методе у којој се кори-сти геометрија, и Тартаљин ученик Бенедети¹⁹ (Giambattista (Gianbattista) Benedetti, 1530–1590) који је дао још конкретнија објашњења.²⁰ Галилеј је 1606. године предста-вио геометријску рачуналку – „геометријски војни компас” – помоћу које је могуће из-водити балистичке и друге практичне прорачуне. Три деценије касније презентовао је математичке законитости кретања тела у свом делу *Дијалози о две нове науке (Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze)*,²¹ чиме је утврдио већ постављену основу за будућу модерну физику.²² Математичко објашњење косог хица које је дао основа је за прецизне балистичке прорачуне трајекторије.²³

Почиње револуција

Остаће забележено да је крај раздобља Аристотелове физике обележен до та-да непостигнутим скоком у инструменталној оптици и „првим револуционарним ин-струментима”. О каквој се револуцији ради?

¹⁴ Galilei, G., *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo*, Firenze, per Gio. Batista Landini, 1632.

¹⁵ Gower, B., *Scientific Method: An historical and philosophical Introduction*, London, New York, Routledge, 1997, 21.

¹⁶ Миланковић, Милутин, *Историја астрономске науке: од њених првих почетака до 1727*, Београд, Научна књига, 1979, 78.

¹⁷ Preti, Đ., 219-220.

¹⁸ Tartaglia, N., *Nova Scientia*, Venice, 1537. Tartaglia, N., *Quesiti et inventioni diverse*, Appresso de l'avvtore, Venetia, 1554.

¹⁹ Benedetti, G. B., *Resolutio Omnium Euclidis Problematum Aliorum[que] Ad Hoc Necessario Inuentorum Vna Tantummodo Circini Data Apertura*, Apud Bartholomaeum Caesatum, Bartolomeo Cesano, Venetiis, 1553. Benedetti, G. B., *Demonstratio proportionum motuum localium contra Aristotilem et omnes philosophos*, Bartolomeo Cesano, Venetiis, 1554.

²⁰ Preti, Đ., 219-220.

²¹ Galilei, G., *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze Attenenti alla Meccanica & i Movimenti Locali*, Leida, Appresso gli Elsevirii, 1638.

²² Preti, Đ., 231, 233. Heilbron, J. L., *Galileo*, New York, Oxford University Press, 2010, 362.

²³ Galilei, G., *Le Operazioni del Compasso Geometrico et Militare*, Padova, In Casa dell'Autore, Per Pietro Marinelli, 1606.

Галилејеви изуми део су парадигме која је довела до индустријске револуције.

У 18. веку долази до значајнијих међуутицаја науке и технологије путем повећане сарадње научника са занатлијама и техничарима, и обрнуто.²⁴ Због новог, масовног начина производње током индустријске револуције (18. и 19. век) дошло је до економских промена у државама и до формирања онога што неки називају војно-индустријско друштво.²⁵ Развој транспорта и комуникација и масовна производња оружја са унапређеним балистичким карактеристикама – прецизношћу, дometом и снагом, довели су до промене у начину ратовања.²⁶ У ратовима вођеним у другој половини 19. века пароброд, железница и телеграф заменили су претходне комуникације и логистику. За унапређење технике коришћени су патенти научника –проналазача из области хемије, термодинамике и физике.

Поглед према савременом свету

Човек који је својим теоријским радом уз помоћ „тешке“ математике обележио 19. век је Џејмс Клерк Максвел (James Clerk Maxwell, 1831–1879). Имао је 24 године када је поставио основе за теорију која је имала пресудан утицај на даљи развој физике. Његов рад је омогућио да се дође до лимита класичне ере и припадајуће јој физике. Одатле се чекао корак у ново. Међутим, такву могућност нико од научника 19. века није препознао – мислили су да се дошло до краја целокупне физике.

Чак и 1900. године се сматрало да је скоро све у физици решено. На предавању у Краљевском институту Велике Британије присутни су од лорда Келвина (William Thomson, lord Kelvin, 1824–1907) могли да чују да му је целокупна физика изгледала „лепо и јасно“.²⁷ Једино што му је кварило слику физике деветнаестог века била су два облака која су се над њом надвила. Облаци су представљали немогућност детектовања етра и проблем који је назван ултраљубичаста катастрофа, а тицао се повезивања карактеристика термалног зрачења са електромагнетном теоријом.

Оно што тадашње умне главе у науци нису znale јесте да, осим класичне, постоји и другачија, потпуно нова физика.

Максвелове једначине (објављене у првобитној форми 1861. године,²⁸ а 1873. у коначној форми²⁹) и Херцова (Heinrich Rudolf Hertz, 1857–1894) експериментална

²⁴ Wolf, A., *History of Science, Technology, and Philosophy, XVIIIth Century*, vol. II, Harper, 1961, 499.

²⁵ Samuels, Peter Satyanand, *Gun making and the origins of the Industrial Revolution*, The Cleyman Institute for Gender Research, Stanford University, 2013, <http://gender.stanford.edu/news/2013/gun-making-and-origins-industrial-revolution>.

²⁶ Zapotoczny, Walter S., *The Impact of the Industrial Revolution on Warfare*, 2006, 1, http://www.wzaponline.com/yahoo_site_admin/assets/docs/IndustrialRevolution.292125935.pdf.

²⁷ Предавање је објављено у облику рада *Деветнаестовековни облаци над динамичком теоријом топлоте и светлости (Nineteenth-Century Clouds over the Dynamical Theory of Heat and Light)*. Lord Kelvin, *Nineteenth-Century Clouds over the Dynamical Theory of Heat and Light*, *The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, 6 (2), july 1901, 1-40.

²⁸ Maxwell, James Clerk, *On Physical Lines of Force*, *The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, Series 4, 21, Taylor & Francis, March 1861, 161-175.

²⁹ Maxwell, J. C., *A Treatise on Electricity and Magnetism, Volume 1*, Oxford, Clarendon Press, 1873. Maxwell, J. C., *A Treatise on Electricity and Magnetism, Volume 2*, Oxford, Clarendon Press, 1873.

потврда (1888) постојања електромагнетних таласа³⁰ започеле су нову фазу развоја физике у другој половини 19. века. То је епоха уједињења електромагнетних (ЕМ) и оптичких феномена. Ови теоријско-експериментални налази садржали су непрепознате резултате, односно клице које су могле довести до највећих револуција у физици, али и до покретача револуција у науци уопште, као и до технолошке револуције. Четири деценије касније до тога је и дошло. Потенцијал не до краја препознатог резултата представљао је налаз за брзину простирања електромагнетних таласа у вакууму која је обрнуто пропорционалан квадратном корену из производа диелектричне и магнетне пермеабилности и износи приближно $300\,000\text{ km/s}$. (Ова вредност представља универзалну константу c и заправо је брзина светлости којом се простиру (сви) електромагнетни таласи у вакууму).

Нов резултат донео је и нове погледе на познате феномене. Наиме, од 1848. године за брзину светлости стајала је вредност од $313\,000\text{ km/s}$ коју је измерио Физо (Armand Hippolyte Louis Fizeau, 1819–1896).³¹ Максвелово препознавање да су ове две поменуте брзине (брзина простирања електромагнетних таласа и брзина светлости) једнаке и да репрезентују, заправо, једну исту ствар, довело је до припајања светлости електромагнетној теорији и до закључка да је светлост електромагнетни талас. Резултати су обелодањени у раду из 1864. године.³² Своје откриће Максвел је исказао следећим речима: „Слагање резултата изгледа да показује да су светло и магнетизам склоности исте супстанце и да је светлост електромагнетни поремећај који се простира кроз поље по електромагнетним законима.”³³

Због Херцовог доприноса проблематици ове диференцијалне једначине се у проширеном облику називају Максвел-Херцове једначине електродинимике. Треба имати у виду да је Херц сва своја открића остварио у релативно кратком периоду, јер је живео свега 36 година.

Спасовање етра

Концепт етра био је оно што су научници 19. века, од Максвела до Лоренца, подржавали. То је била магловита замисао о бестелесном испуњивачу простора, медијуму, преносиоцу електромагнетних таласа. Замишљан је као потпуно провидан, са способношћу да пролази између атома свих материја. (Може се пратити како је „напредовала” идеја о особинама етра у 19. веку: од еластичног флуида до еластичног чврстог тела – отпорног на светлост).³⁴

³⁰ Hertz, H. R., *Untersuchungen ueber die Ausbreitung der elektrischen Kraft*, Leipzig, J.A. Barth, 1892.

³¹ Млађеновић наводи вредност $315\,000\text{ km/s}$. Mladenović, M., 131. Прво успешно мерење брзине светлости извео је Ремер (Ole Christensen Rømer, 1644 –1710) добивши вредност од $222\,000\text{ km/s}$.

³² Maxwell, James Clerk, A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 155, 1865, 459-512.

³³ "The agreement of the results seems to show that light and magnetism are affections of the same substance, and that light is an electromagnetic disturbance propagated through the field according to electromagnetic laws." Maxwell, James Clerk, *A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field*, 499. Mladenović, M., 153.

³⁴ Mladenović, M., 121, 126-7.

Експеримент Мајкелсона (Albert Abraham Michelson, 1852–1931) и Морлија (Edward Williams Morley, 1838–1923) учинио је хипотезу о постојању етра непотребном, показавши да се брзина светлости не мења у зависности од тога да ли се извор светлости посматра у смеру кретања Земље или у супротном смеру. Ма којом брзином бисмо јурили светлост она би и даље бежала истом брзином. Утврђена независност брзине светлости од брзине посматрача рушила је све идеје класичне физике. Тиме је етар отишао у још мрачније воде.

Нова личност која се појавила и одбацила постојеће интерпретације био је двадесетшестогодишњи службеник у патентном заводу државе Швајцарске у граду Берну – Алберт Ајнштајн. Научници су се тада бавили питањем: откуд то да овај аутсајдер који одбацује идеје развијане на основу теорије и експеримента претходних 20–40 година, предлаже објашњење које има као последицу иступање из старе науке, нов почетак и нову науку. Историчари и биографи су се питали од кога је узео, ко му је помогао у извођењима и закључивању и слично. У историји науке 1905. година носи назив *Annus mirabilis*.³⁵ Овако велико интересовање за открића и личност аутора иде у прилог тези коју смо изнели: за велика открића потребан је другачији поглед на већ измерене вредности и већ записане законитости. Њега понекад доносе они којима недостаје знање претходника, али у већој мери поседују мисао која није оптерећена претходним хипотезама и њиховим дуговременим суптилним надоградњама.

Максвелови резултати крили су још један непримећени, сасвим нов свет

На основу Максвелових једначина електрони који се крећу око језгра морали би да емитују широк спектар зрачења (континуални спектар). Губили би енергију и на крају би пали на језгро крећући се по спирали. С обзиром на то да се то не дешава³⁶ закључак се наметао: нешто је требало променити. Трешало је доћи до решења које би било ново, иновативно и другачије. Заиста, на основу старих резултата неко је 1913. године изнео нове претпоставке. Био је то дански физичар Нилс Бор (Niels Henrik David Bohr, 1885–1962) који је предложио нов модел атома,³⁷ што је од

³⁵ Јуна месеца 1905. године у радовима два значајна аутора прво је антиципирана, а затим и представљен увод у једну сасвим нову теорију – специјалну теорију релативности. Рад под називом *О динамици електрона* Поенкаре (Jules Henri Poincaré, 1854–1912) послао је 5. јуна Академији наука у Паризу, док је 30. јуна Ајнштајн (Albert Einstein, 1879–1955) поднео рад *О електродинамици покретних тела* немачком часопису *Annalen der Physik*. Poincaré, Henri, Sur la dynamique de l'électron, *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences*, 140, 1905, 1504-1508. Einstein, Albert, Zur Elektrodynamik bewegter Körper, *Annalen der Physik*, 17, 1905, 891-921.

³⁶ Атоми зраче у уском интервалу (линијски, то јест дискретни спектар) и било је потребно променити теоријски модел атома.

³⁷ Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part I, *Philosophical Magazine*, 26 (151), 1913, 1-24. doi:10.1080/14786441308634955. Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part II: Systems Containing Only a Single Nucleus, *Philosophical Magazine*, 26 (153), 1913, 476-502. doi:10.1080/14786441308634993. Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part III: Systems containing several nuclei. *Philosophical Magazine*, 26 (155), 1913, 857-875. doi:10.1080/14786441308635031.

постављања Томсоновог (Sir Joseph John Thomson, 1856–1940) модела атома,³⁸ 1903. године, и био тренд. Одлика овог Радерфорд-Боровог³⁹ модела атома јесте да су електронима у атому дозвољене само одређене орбите. На тим орбитама (Бор их је назвао „стационарне орбите“) електрони не зраче. Таква идеја не садржи ни назнаке класичне физике, а Бор је свој резултат објавио када је имао 28 година.

Преко пола века физичарима су били доступни подаци који су указивали на праву слику атома, али није било оног ко би склопио слагалицу. Кирхоф (Gustav Robert Kirchhoff, 1824–1887) и Бунзен (Robert Wilhelm Eberhard Bunsen, 1811–1899) године 1860. открили су да сваки хемијски елемент има линијски спектар са тачно одређеним таласним дужинама, јединственим за дати елемент.⁴⁰ Године 1885. Балмер (Johann Jakob Balmer, 1825–1898) утврдио је да се таласне дужине водоникових линија (Балмерова серија) могу исказати математичком формулом (Балмерова формула).⁴¹ Године 1908. Риц (Walther Ritz, 1878–1909) показао је да се сваком хемијском елементу могу придружити термови који представљају бројеве чије разлике одговарају фреквенцијама спектралних линија за дати елемент. Али, до Планка (Max Karl Ernst Ludwig Planck, 1858–1947) ниједан научник није направио у атомској физици тај невероватан корак и констатовао да је готово са класичном физицом и да се улази у еру квантне физике „немогуће за разумевање“.⁴²

Следујуће револуције

Почетак 20. века обележен је новим скоком у начину производње – другом индустријском револуцијом. Присуство научника у развоју војне технике у Првом светском рату постаје незаменљиво, што у Другом светском рату бива још израже-

³⁸ Томсонов модел назван је статички модел атома или модел пудинга са шљивама, а чини га сфера са хомогено распоређеним позитивним наелектрисањем у којој се налазе негативно наелектрисани електрони који осцилују око равнотежних положаја. Thomson, Joseph John, XXIV, On the structure of the atom: an investigation of the stability and periods of oscillation of a number of corpuscles arranged at equal intervals around the circumference of a circle; with application of the results to the theory of atomic structure, *Philosophical Magazine*, Series 6, 7 (39), 1904, 237-265.

³⁹ Радерфорд (Ernest Rutherford, 1871–1937) предложио је такозвани планетарни модел атома, по којем је атом састављен из језгра које је позитивно наелектрисано и у којем је сконцентрисан највећи део масе, и негативно наелектрисаних електрона мале масе који се крећу око језгра чинећи омотач. Атом, као целина, јесте електроненутралан. Бор је на овакву основу додао своју конструкцију која носи име оба научника – Радерфорд-Боров модел атома. Rutherford, Ernest, LXXIX, The scattering of α and β particles by matter and the structure of the atom, *Philosophical Magazine*, Series 6, 21 (125), 1911, 669-688.

⁴⁰ Кирхоф и Бунзен (Robert Wilhelm Eberhard Bunsen, 1811–1899) детаљним су проучавањем атомских и молекулских спектра установили повезаност јединствених изгледа спектра са хемијским елементима. Засновали су технику којом се може извршити хемијска анализа – аналитичку спектроскопију. Открића су објавили у раду *Хемијска анализа путем посматрања спектра*. Kirchhoff, Gustav and Bunsen, Robert, Chemische Analyse durch Spectralbeobachtungen, *Annalen der Physik*, 180 (6), 1860, 161-189.

⁴¹ Balmer, Johann Jacob, Note on the Spectral Lines of Hydrogen, *Annalen der Physik und Chemie*, 25, 1885, 80-5.

⁴² „I think I can safely say that nobody understands quantum mechanics.“ Feynman, R., *The Character of Physical Law*, Cambridge (MA), London, MIT Press, 1985, 129.

није.⁴³ Велике промене донеле су многе иновације, као што су електрификација, техника бежичних комуникација, авион, тенк, подморница, радар, док у посебну категорију спада атомска бомба.

Развој нуклеарног, као и ласерског оружја, директна је последица нових открића у науци. Модел атомског језгра као „течне капи” који су развили Бор и Џон Вилер (John Archibald Wheeler, 1911–2008) омогућио је разумевање нуклеарних процеса. У околностима Другог светског рата нуклеарна физика и нуклеарна технологија убрзано су развијане, што је резултирало стварањем атомске бомбе. У пројекту Менхетн (The Manhattan Project) Нилс Бор је имао улогу неке врсте старијег консултанта чија подршка је била изузетно цењена, а асистент му је био његов син Оге Нилс Бор (Aage Niels Bohr, 1922–2009).

Кирхофовим и Бунзеновим открићем јединствених атомских спектра и заснивањем аналитичке спектроскопије покренут је рапидан развој истраживања у овој експерименталној области, што је довело до открића ласера. За теоријски развој који је претходио формирању ласера најзаслужнији су: Максвел, Планк, Бор и Ајнштајн. Конструисан 1960. године, ласер је снажну примену у војсци нашао од 80-их година 20. века, унутар система за одбрану од ракетних напада.⁴⁴

Нова лица

У наведеним примерима приказана су четири нова лица – Галилеј, Максвел, Ајнштајн и Бор, који су дали решења на акумулиране проблеме у физици, чија права величина (проблема) није била ни препозната. Тиме су отворена врата у непознато. Нов начин размишљања, као предуслов нових приступа, има за последицу формирање потпуно нових тема, убрзаног развоја цивилизације, комуникација, технолошких иновација, оружја и другог.

Та лица постају чувене фигуре у историји науке.

О чаробњацима и мудрацима

Нобеловац Стивен Вајнберг (Steven Weinberg, 1933 –) у својој књизи *Снови о коначној теорији* износи интересантна разматрања. Изванредна открића током историје он класификује на тај начин што истиче улоге које изводе „теоријски физичари у својим најуспешнијим радовима”.⁴⁵ Он их дели на *мудраце* и *чаробњаке*.

Мудраце одликује уредно и сређено размишљање о физичким проблемима. Чаробњаци, са друге стране, „не иду путевима размишљања, него прескоче све међу-корак”.⁴⁶ Вајнберг за пример чаробњака наводи управо Ајнштајна и његове резул-

⁴³ Zapotoczny, Walter S., 4, 6. Војни стручњаци консултовали су астрономе и метеорологе за питања времена плимe и осеке. Математички принципи коришћени су за проналажење оптималних услова за бомбардовање.

⁴⁴ Кураица, М., *Примена ласера: од контролисане фузије до рата звезда*, у: *Зборник предавања, програма радионица, усмених излагања, постер радова и прилога са XXXII Републичког семинара о настави физике*, Душанка Обадовић, Иван Дојчиновић (ур.), Београд, Друштво физичара Србије, 2014, 22-26.

⁴⁵ Vajnerberg, S., *Snovi o konačnoj teoriji*, Beograd, Polaris, 1995, 63.

⁴⁶ Исто, 63-64.

тате из 1905. године. Али, он запажа и да писци уџбеника физике преобликују рад чаробњака тако да изгледа као да је посреди рад мудраца.

Који је разлог оваквог њиховог чињења? Као одговор на ово имплицитно питање Вајнберг образлаже да у супротном „ниједан читалац не би разумео тај део физике”.⁴⁷

Шта се може закључити?

Приступ који карактерише нов поглед на познату проблематику може пружити могућност да се старе представе разумеју, или именују на разумљивији начин. Мултидисциплинарност је концепт који није само начин да се искомбинују дисциплине које су по одређењу (предмету) разнородне, већ и да се повежу различити приступи и, на крају, да се примене (и охрабре) нови погледи. Компоненте „старог” знања се на тај начин могу одбацити, прогласити нетачним, а потпуно нове хипотезе које у „старом” систему нису имале своје место могу се изнети. И епоха нових разумевања и нових револуција може да започне.

Литература

- [1] Marić, Ilija, Filoponova kritika Aristotelove teorije kretanja projektila, *Gledišta*, 36 (1/6), 1995, 92-99.
- [2] Марић, И., *Стара физика и физика код Срба*, Београд, Богословско друштво Отачник, 2013.
- [3] Томић, Б., *Физика у Шестодневу Василија Великог*, Краљево, Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2008.
- [4] Аристотел, *Метафизика*, Београд, Paideia, 2007.
- [5] Аристотел, *Физика*, Београд, Paideia, 2006.
- [6] Galileo, G., *Sidereus Nuncius Magna, Longeque Admirabilia Spectacula Pandens, Suspiciendaque Proponens Unicuique*, Venetiis, Tommaso Baglioni, 1610.
- [7] Barker, P., *Sidereus Nuncius*, Oklahoma City, Byzantium Press, 2004, <http://homepages.wmich.edu/~mcgrew/Siderius.pdf>.
- [8] Младеновић, М., *Развој физике, Оптика*, Београд, IRO Грађевинска knjiga, 1985.
- [9] Preti, Đ., *Istorija naučne misli: nauka od Talesa do Ajnštajna, deo II, Moderna nauka*, Београд, Клуб НТ, 2002.
- [10] Galilei, G., *Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo*, Fiorenza, per Gio. Batista Landini, 1632.
- [11] Gower, B., *Scientific Method: An historical and philosophical Introduction*, London, New York, Routledge, 1997.
- [12] Миланковић, Милутин, *Историја астрономске науке: од њених првих почетака до 1727*, Београд, Научна књига, 1979.
- [13] Tartaglia, N., *Nova Scientia*, Venice, 1537.
- [14] Tartaglia, N., *Quesiti et inventioni diverse*, Appresso de l'avttore, Venetia, 1554.
- [15] Benedetti, G. B., *Resolutio Omnium Euclidis Problematum Aliorum[que] Ad Hoc Necessario Inuentorum Vna Tantummodo Circini Data Apertura*, Apud Bartholomaeum Caesanum, Bartolomeo Cesano, Venetiis, 1553.
- [16] Benedetti, G. B., *Demonstratio proportionum motuum localium contra Aristotilem et omnes philosophos*, Bartolomeo Cesano, Venetiis, 1554.

⁴⁷ Исто, 64.

- [17] Galilei, G., *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze Attenenti alla Meccanica & i Movimenti Locali*, Leida, Appresso gli Elsevirii, 1638.
- [18] Heilbron, J. L., *Galileo*, New York, Oxford University Press, 2010, 362.
- [19] Galilei, G., *Le Operazioni del Compasso Geometrico et Militare*, Padova, In Casa dell'Autore, Per Pietro Marinelli, 1606.
- [20] Wolf, A., *History of Science, Technology, and Philosophy, XVIIIth Century*, vol. II, Harper, 1961.
- [21] Samuels, Peter Satyanand, *Gun making and the origins of the Industrial Revolution*, The Cleyman Institute for Gender Research, Stanford University, 2013, <http://gender.stanford.edu/news/2013/gun-making-and-origins-industrial-revolution>.
- [22] Zapotoczny, Walter S., The Impact of the Industrial Revolution on Warfare, 2006, 1, http://www.wzaponline.com/yahoo_site_admin/assets/docs/IndustrialRevolution.292125935.pdf.
- [23] Lord Kelvin, Nineteenth-Century Clouds over the Dynamical Theory of Heat and Light, *The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, 6 (2), July 1901, 1-40.
- [24] Maxwell, James Clerk, On Physical Lines of Force, *The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science*, Series 4, 21, Taylor & Francis, March 1861, 161-175.
- [25] Maxwell, J. C., *A Treatise on Electricity and Magnetism, Volume 1*, Oxford, Clarendon Press, 1873.
- [26] Maxwell, J. C., *A Treatise on Electricity and Magnetism, Volume 2*, Oxford, Clarendon Press, 1873.
- [27] Hertz, H. R., *Untersuchungen ueber die Ausbreitung der elektrischen Kraft*, Leipzig, J.A. Barth, 1892.
- [28] Maxwell, James Clerk, A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 155, 1865, 459-512.
- [29] Poincaré, Henri, Sur la dynamique de l'électron, *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences*, 140, 1905, 1504-1508.
- [30] Einstein, Albert, Zur Elektrodynamik bewegter Körper, *Annalen der Physik*, 17, 1905, 891-921.
- [31] Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part I, *Philosophical Magazine*, 26 (151), 1913, 1-24. doi:10.1080/14786441308634955.
- [32] Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part II: Systems Containing Only a Single Nucleus, *Philosophical Magazine*, 26 (153), 1913, 476-502. doi:10.1080/14786441308634993.
- [33] Bohr, Niels, On the Constitution of Atoms and Molecules, Part III: Systems containing several nuclei. *Philosophical Magazine*, 26 (155), 1913, 857-875. doi:10.1080/14786441308635031.
- [34] Thomson, Joseph John, XXIV, On the structure of the atom: an investigation of the stability and periods of oscillation of a number of corpuscles arranged at equal intervals around the circumference of a circle; with application of the results to the theory of atomic structure, *Philosophical Magazine*, Series 6, 7 (39), 1904, 237-265.
- [35] Rutherford, Ernest, LXXIX, The scattering of α and β particles by matter and the structure of the atom, *Philosophical Magazine*, Series 6, 21 (125), 1911, 669-688.
- [36] Kirchhoff, Gustav and Bunsen, Robert, Chemische Analyse durch Spectralbeobachtungen, *Annalen der Physik*, 180 (6), 1860, 161-189.
- [37] Balmer, Johann Jacob, Note on the Spectral Lines of Hydrogen, *Annalen der Physik und Chemie*, 25, 1885, 80-5.
- [38] Feynman, R., *The Character of Physical Law*, Cambridge (MA), London, MIT Press, 1985.
- [39] Кураица, М., *Примена ласера: од контролисане фузије до рата звезда*, у: *Зборник предавања, програма радионица, усмених излагања, постер радова и прилога са XXXII Републичког семинара о настави физике*, Душанка Обадовић, Иван Дојчиновић (ур.), Београд, Друштво физичара Србије, 2014.
- [40] Vajnbeg, S., *Snovi o konačnoj teoriji*, Београд, Polaris, 1995.

РАСПАД ИСТОЧНОГ БЛОКА, ВАРШАВСКОГ ПАКТА И СССР-А И ПОСТХЛАДНОРАТОВСКИ ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ ИНТЕГРАТИВНИ ПРОЦЕСИ НА ПРОСТОРУ БИВШЕГ СССР-А И У АЗИЈИ

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Убрзо после краја хладног рата (9. новембра 1989. године) у којем је Источни блок, на челу са Савезом Совјетских Социјалистичких Република (СССР) доживео пораз, дошло је до распада поменутог блока (у периоду од 1989. до 1991. године) и његовог војног савеза – Варшавског пакта (1. јула 1991). Ни сам СССР после тога није дуго потрајао, већ се распао 25. децембра 1991. године. Ти догађаји су победницима хладног рата – Западном блоку на челу са Сједињеним Америчким Државама (САД) и његовом војном савезу НАТО-у – пружио велику могућност да овладају просторима некадашњег Источног блока, па и самог бившег СССР-а.

Осећајући велику угроженост, наследница (сукцесор) СССР-а – Руска Федерација (Русија), одмах је настојала да себи прибави каквату такву заштиту. То је довело до постхладноратовских војних и политичких интегративних процеса на простору бившег СССР-а, а касније и у Азији, где су се налазиле државе које су се, такође, осећале угрожене од хегемоније САД, НАТО-а и Западног блока.

Кључне речи: *Сједињене Америчке Државе, Савез Совјетских Социјалистичких Република, Русија, НАТО, Варшавски пакт, Западни блок, Источни блок, хладни рат, економска криза, ЗНД, СДРБ, ШОС, ОДКБ, ПС ОДКБ, ГУАМ*

Увод

Убрзо по капитулацији Немачке (9. маја 1945¹) и Јапана (2. септембра 1945) коначно је, после шест година ратовања,² завршен Други светски рат. Највећа опасност по човечанство, фашистичка/нацистичка идеологија и државе које су је про-

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Иако је Немачка капитулирала 9. маја 1945. године, немачке трупе су у још неким крајевима Европе пружале отпор. Ти последњи отпори коначно су савладани до 15. маја 1945. године.

² Други светски рат трајао је од 1. септембра 1939. године до 2. септембра 1945. године.

мовисале или које су биле на њиховој страни, тзв. силе Осовине (Немачка, Италија, Јапан, Мађарска и Финска), биле су или поражене или су, још крајем рата, прешле на супротну страну (Румунија и Бугарска). Државе антифашистичке коалиције, у првом реду оне које су се активно бориле против Осовине – СССР³ (Русија), САД, Велика Британија и Северна Ирска, Француска, Кина, Југославија, Канада, Аустралија, Нови Зеланд, Јужна Африка и Бразил – прослављале су победу. Међутим, нарочито међу главним силама победницама (СССР и САД⁴), убрзо су на површину избиле разлике у погледу будућег уређења побеђене Немачке, али и света, чему је нарочито допринело то што су САД биле капиталистичка држава са вишепартијским системом, док је СССР био држава са социјалистичким/комунистичким државним уређењем и са једнопартијским системом. Поред тога, све три поменуте државе тежиле су да извуку максималну корист из свог положаја победника и тако што више учврсте и прошире своју позицију великих сила. То је довело до распада победничке коалиције из Другог светског рата и до формирања политичких блокова (Западног или капиталистичког и Источног или социјалистичког/комунистичког) који су се сударали у тзв. хладном рату који је отпочео 24. јуна 1948. године совјетском блокадом америчког, британског и француског сектора окупираног Берлина.⁵

Убрзо су поменути блокови основали и своје војне савезе. Најпре је Западни блок, 4. априла 1949. године, Вашингтонским уговором, формирао свој савез под именом Северноатлантски уговорни савез (*North Atlantic Treaty Organisation*).⁶ Водећа чланица савеза постале су САД, а чланице су биле и: Велика Британија и Северна Ирска, Француска, Италија, Белгија, Канада, Данска, Исланд, Холандија, Луксембург, Норвешка и Португалија. Нешто касније (18. фебруара 1952. године), НАТО-у су приступиле Грчка и Турска. Западна Немачка (СР Немачка) приступила му је 6. маја 1955. године, док је Шпанија постала члан 30. маја 1982. године, у последњој деценији хладног рата. Источни блок није остао дужан на тај изазов, па је основао свој војни савез. Формиран је у Варшави (Пољска) 14. маја 1955. године и назван је Споразум о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи (руски *Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи*), али је у историји остао боље упамћен само као Варшавски пакт, Варшавски уговор или Варшавски савез (са седиштем у Москви). Водећа чланица био је СССР, а остале чланице биле су: Пољска, Румунија, Мађарска, Чехословачка, Бугарска, Источна Немачка (ДР Немачка)⁷ и

³ СССР је био федеративна држава у чијем су саставу биле републике: Русија, Украјина, Белорусија, Естонија, Летонија, Литванија, Грузија, Азербејџан, Јерменија, Казахстан, Узбекистан, Туркестан, Киргизија и Таџикистан. Оне су садржале велики број других аутономних република, аутономних области, аутономних округа и слично. Ове аутономије су опстале и после распада СССР-а, сада у оквиру нових независних држава (бивших репулика СССР-а).

⁴ Иако је била једна од главних победница Другог светског рата, Велика Британија је толико ослабила да се више није могла сврставати међу главне светске силе – САД и СССР.

⁵ И пре блокаде Берлина било је много сукоба и неспоразума између Источног и Западног блока и сви су водили ка хладном рату.

⁶ Познат је и под називима НАТО уговорни савез, Северноатлантски пакт, Северноатлантски савет, Северноатлантски уговорни савез или само као НАТО. Седиште му се налази у Бриселу (главном граду Белгије).

⁷ Источна Немачка је аутоматски изашла из Варшавског пакта и доспела у НАТО тиме што се, 3. октобра 1990, ујединила са Западном Немачком у јединствену Немачку.

Албанија (која се из чланства повукла 21. августа 1968. године, у знак протеста пошто је Варшавски пакт на челу са СССР-ом извршио инвазију на Чехословачку, али и због погоршаних односа између албанских и совјетских комуниста).

Тако су се два блока и њихови војни савези у наредним деценијама сукобљавали око превласти над светом. Ипак, почетком осамдесетих година XX века полако је почело долазити до промена које су ишле на руку САД и њеним савезницима.

Слабљење СССР-а, Источног блока и Варшавског пакта

У Москви је 10. новембра 1982. године умро Леонид Брежњев, једна од најјачих и највећих политичких фигура Совјетског Савеза, генерални секретар Комунистичке партије СССР-а (КП СССР) и председник Президијума Врховног совјета СССР-а.⁸ Од тада почиње убрзано слабљење СССР-а, Источног блока и Варшавског пакта, будући да је Брежњев био последњи совјетски политичар јаког кова који је могао држати на окупу Источни блок и његов војни савез. По његовој смрти, у периоду 1982–1985. године, на чело СССР-а и КП СССР-а долазили су кадрови осредњег квалитета и способности (Јуриј Андропов и Константин Черненко) који нису умели да се носе са кризом која је већ била у току.

Наиме, иако се то добро прикривало и није се одмах осетило, још од седамдесетих година XX века војни фондови СССР-а били су скоро исцрпљени,⁹ а ситуацију је погоршало још неколико крупних догађаја. Најпре је уследила тзв. Друга нафтна криза. Наиме, 7. јануара 1978. године избила је Исламска револуција у Ирану која је потрајала до 1. априла 1979. и завршила се збацивањем монархије у тој земљи и проглашењем Исламске републике. Тај догађај изазвао је велику нестабилност у региону Блиског истока који важи за један од главних произвођача нафте за свету. То се одмах одразило и на светско нафтно тржиште, па је тако, од средине 1979. године, настала поменута светска нафтна криза (у ствари економска криза) која се још више погоршала када је, 22. септембра 1980, избио дуготрајни Ирачко-ирански рат.¹⁰ Криза је потрајала до средине 1985. године, али је оставила дубоке последице од којих се (за разлику од Западног блока и САД) Источни блок и СССР никада нису опоравили¹¹ па се, стога, може рећи да је колапс Совјетског Савеза и Источног блока резултат, поред свега осталог, опште економске катастрофе с краја седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века,¹² иако неки историчари

⁸ Леонид Брежњев је у том тренутку био председник СССР-а.

⁹ Ноам Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Институт за политичке студије, Београд, 1995., стр. 79.

¹⁰ Ирачко-ирански рат трајао је од 22. септембра 1980. до 20. августа 1988. године. Изазвале су га територијалне претензије Ирака на делове Ирана, страх тадашњег ирачког председника Садама Хусеина да ће Иран и његов вођа, ајатолах Рухолах Хомеини, проширити исламску револуцију и на Ирак (истина је да је Хомеини имао таквих жеља) и погранични спорови између Ирака и Ирана на реци Шат-ел-Араб. Рат је био крвав и дуготрајан, а завршио се успостављањем стања пре избијања сукоба.

¹¹ Криза у СССР-у поново ће се појавити средином 1988. године.

¹² Ноам Чомски, *Шта то...*, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 79.

имају другачији став и мисле да је слом СССР-а и Источног блока последица губитка легитимитета комунистичких власти међу становништвом.¹³

На почетак Друге нафтне кризе надовезала се, 24. децембра 1979. године, совијетска инвазија Авганистана¹⁴ која се претворила у дуготрајан рат са исламистичким побуњеницима у тој држави (које су убрзо почеле помагати САД и њени савезници из Западног блока и НАТО), исцрпљујући СССР. Још горе, тај догађај је послужио САД и Западном блоку у новој антисовјетској медијској кампањи, као и за нову трку у наоружању, а за то, као што смо већ навели, СССР није имао довољно средстава. Међутим, како није могао да не одговори на такав изазов, и сам је приступио тој трци, трошећи последња средства из војних фондова, иако је земља била у економској кризи.

Затим је дошло до промене на челу САД. Наиме, на председничким изборима 4. новембра 1980. године победио је кандидат Републиканске странке Роналд Реган, присталица чврсте политике према СССР-у и његовим савезницима. Он је 20. јануара 1981. положио заклетву и тиме постао председник САД. Одмах по ступању на дужност отпочео је спровођење политике исцрпљивања СССР-а и његовог подривања. Најпре је појачао трку у наоружању, а затим је, 7. јуна 1982. године, на састанку са поглаваром Римокатоличке цркве папом Јованом Павлом II (који је био Пољак), склопио споразум у библиотеци у Ватикану по којем су се обе стране обавезале да ће на све начине активно радити на подривању СССР-а и држава Источног блока.¹⁵ План се почео примењивати 2. септембра исте године¹⁶ и давао је резултате.

У време Леонида Брежњева, СССР је, како-тако, успешно вођен кроз искушења, али су његовом смрћу, крајем 1982. године, ствари почеле вртоглаво да пропадају. Увиђајући такву ситуацију, власти СССР-а су одлучиле да нешто предузму. Тако је, 11. марта 1985, на место генералног секретара КП СССР-а постављен Михаил Горбачов, присталица реформи на свим нивоима у Совјетском Савезу. Он је кренуо у спровођење свог програма реформи (тзв. „гласност“ и „перестројка“), али оне нису давале резултате већ су, на изненађење свих, па и самог Горбачова, доводиле до даљег слабљења државе и једнопартијског система као и до, крајем 1987. године, првих дезинтегративних процеса који ће довести до краја СССР-а. Међутим, неуспешне реформе у СССР-у имале су последица и у

¹³ Види: Џон Луис Гедис, *Хладни рат – ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 411-412.

¹⁴ Интервенција СССР-а уследила је на позив авганистанске комунистичке партије која се звала Народна демократска партија Авганистана (НДПА). Она је дошла на власт тзв. Саур револуцијом, 27. априла 1978. године, када је срушила председника Мохамед Дауд Кана и његову владу. Нова комунистичка власт је у Авганистану одмах почела спроводити радикалне реформе, укидајући исламске шеријатске законе, феудалне односе (чији су остаци још били присутни у Авганистану) и сузбијајући клерикализам исламских верских вођа. То је убрзо изазвало стварање опозиције која је, у јесен 1978, отпочела борбу против власти НДПА. Главна опозициона снага били су исламистички побуњеници. Брзо ширење побуне и немогућност да се она угуши уплашила је авганистанску владу која је позвала у помоћ СССР. Леонид Брежњев је, крајем 1979, прихватио позив, па је тако дошло до совјетске интервенције.

¹⁵ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку 1492-1992*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 536.

¹⁶ Исто, стр. 537; Иначе, исти план је примењен и на Југославију, с тим што је активиран нешто касније, 14. марта 1984. године. Види: Милорад Екмечић, *Дуго кретање...*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 537.

осталим државама Источног блока. Под притиском последица економске кризе, трке у наоружању, подривања од стране САД и Западног блока и недостатка подршке у становништву, реформе Горбачова биле су за њих коначан ударац, а нарочито велике последице оставило је одрицање Горбачова од употребе силе унутар Источног блока, почетком августа 1988. године. Све то је, у поменутих државама, довело до јачања антикомунистичке и прозападне опозиције, што је допринело да комунистичке власти све више слабе и, наравно, доводило до слабљења Варшавског пакта. Сам Горбачов који је у међувремену, 1. октобра 1988. године, постао и председник СССР-а,¹⁷ одлучио је да, бар са једне стране, олакша позицију своје земље, наредивши, 15. фебруара 1989, повлачење совјетске војске из Авганистана, окончавајући тиме дуготрајни рат. Ипак, овај потез, будући да је био исто што и признавање пораза, само је још више допринео паду угледа СССР-а и ојачао његове противнике, а допринео је даљем јачању антикомунистичке и прозападне опозиције у Источном блоку. Слабљење СССР-а, Источног блока и Варшавског пакта убрзано се претварало у њихов слом.

Крај хладног рата и пад комунистичких влада у државама чланицама Источног блока и Варшавског пакта

Након само пола године по повлачењу совјетских трупа из Авганистана почеле су да падају власти комунистичких партија у државама Источног блока и Варшавског пакта. То се најпре догодило у Пољској, када је комунистичка влада, услед масовних штрајкова и демонстрација током 1988. године (које су нарочито ојачале када је почетком августа поменуте године Горбачов објавио да СССР неће више употребљавати силу у односима унутар Источног блока),¹⁸ била приморана да дозволи прве вишестраначке парламентарне изборе који су одржани 4. и 18. јуна 1989. Њихови резултати су омогућили да председник владе, 24. августа 1989. године, постане Тадеуш Мазовјецки из антикомунистичког и прозападног покрета „Солидарност”.¹⁹

¹⁷ Сам назив председничке функције у СССР-у у то време често је мењан. Тако је Горбачов од 1. октобра 1988. до 25. маја 1989. био председник Президијума Врховног совјета СССР-а, од 25. маја 1989. до 15. марта 1990. био је председник Врховног совјета СССР-а, а од 15. марта 1990. до 25. децембра 1991. његова функција се и формално називала председник СССР-а.

¹⁸ Штрајкови и демонстрације трајали су од 8. марта до 1. септембра 1988. године.

¹⁹ Покрет „Солидарност” је, иначе, водио Лех Валенса који је, од 22. децембра 1990. до 22. децембра 1995. године, био председник Пољске (био је први на тој функцији који није долазио из партије пољских комуниста која се звала Пољска уједињена радничка партија). Влада Тадеуша Мазовјецког била је коалициона и чинили су је покрет „Солидарност”, Пољска уједињена радничка партија, Савез демократа и Уједињена народна партија. Савез демократа и Уједињена народна партија били су савезници Пољске уједињене радничке партије, али су после пољских парламентарних избора, јуна 1989. године, одлучили да подрже „Солидарност”. Тако су пољски комунисти, иако су ушли у владу Тадеуша Мазовјецког, били мањински партнер, па се може рећи да су изгубили власт у Пољској.

Затим се комунистичка власт, под утицајем догађања у Пољској, почела љуљати и у Мађарској. Први озбиљнији знаци поменутог процеса појавили су се средином новембра 1988. године. Након тога, ситуација се све више погоршавала по комунисте у Мађарској (владајућа комунистичка партија звала се Мађарска социјалистичка радничка партија), тако да су, 7. октобра 1989. године били приморани да дозволе вишестраначке парламентарне изборе.²⁰ Уз то, поменутог дана напустили су комунистичку и прихватили социјалдемократску оријентацију и променили име у Мађарска социјалистичка партија.²¹ Тиме се окончала владавина комуниста у Мађарској.²²

Међутим, највеће последице оставила су догађања у Источној Немачкој (ДР Немачкој). Тамо су се први знаци немира појавили 2. маја 1989, да би пет месеци касније, 2. октобра, отпочеле масовне демонстрације против власти. Оне су све више узимала маха, тако да је власт ДР Немачке била приморана, 9. новембра 1989, да отвори граничне прелазе у Берлинском зиду.²³ Маса народа је, након тога, нагрнула на зид и срушила га, што се сматра за крај тзв. хладног рата. После тог догађаја није више било шанси да Источни блок и Варшавски пакт преживе и опстану на међународној сцени.

Након пада Берлинског зида Источни блок се убрзано растакао. Већ 16. новембра 1989. године избиле су демонстрације у Чехословачкој које су, већ 10. децембра исте године, довеле до пада комунистичке владе и образовања нове, у којој Комунистичка партија Чехословачке, после дуго времена, није имала доминантну улогу.²⁴ Први вишестраначки скупштински избори заказани су за јун 1990. Потреси у Бугарској отпочели су дан након пада Берлинског зида. Дугогодишњег комунистичког вођу Тодора Живкова свргли су са власти његови партијски другови већ 10. новембра 1989. Они су, затим, у наредним месецима припремили даље промене, тако да су 3. априла 1990. године сами окончали своју владавину, напустивши комунистичку идеологију и прихвативши социјалдемократску, те променивши име партије из Бугарска комунистичка партија у Бугарска социјалистичка партија.²⁵ Вишестраначки скупштински избори заказани су за јун 1990. године. У Румунији је, пак, дошло до праве револуције која је избила 16. децембра 1989. После жестоких сукоба комунистичка влада пала је 25. децембра. Тога дана стрељани су дотадашњи румунски комунистички лидер Николае Чаушеску и његова жена Елена. Нови некомунистички румунски председник постао је Јон Илијеску, а вишестраначки скупштински избори заказани су за мај 1990. У Источној Немачкој су комунисти, који од пада Берлинског зида нису више имали велику моћ, коначно сишли са власти 12. априла 1990. године, када је формирана прва некомунистичка влада ДР Немач-

²⁰ Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, CLIO, Београд, 2002., стр. 615.

²¹ Исто, стр. 615.

²² Председник некомунистичке владе у Мађарској постао је Миклош Немет, који је био и последњи комунистички председник владе у тој земљи.

²³ Берлински зид је раздвајао Источни и Западни Берлин. Подигнут је у јеку хладног рата, у другој половини 1961. године. Направљен је, пре свега, да би спречио исељавање Немаца из Источног Берлина (који је био под контролом ДР Немачке) у Западни Берлин (који је био под контролом СР Немачке). Зид је постао један од симбола хладног рата.

²⁴ Председник те владе био је Мариан Чалфа.

²⁵ Тако је некомунистички председник владе Бугарске постао Андреј Луканов, који је био и последњи комунистички председник владе у тој земљи.

ке коју је предводио Лотар де Мезијер. Тако су, до средине априла 1990. године, пале све комунистичке владе у државама чланицама Источног блока и Варшавског пакта. Комунисти су се одржавали на власти још једино у СССР-у који је и сам био опхрван огромним унутрашњим проблемима.

Слом Источног блока, Варшавског пакта и СССР-а

У СССР-у је крајем 1987. године дошло до дезинтегративних процеса који ће довести до његовог слома. Наиме, новембра 1987. године дошло је до међусобних сукоба између Јермена и Азербејџанаца у јерменским градовима Мегри и Капан, а свега три месеца касније, 22. фебруара 1988, избио је прави рат између Јерменије и јерменског становништва у Азербејџану, са једне, и Азербејџана, са друге стране, око аутономне области Нагорно-Карабах.²⁶ Сукоб нису могле да смире чак ни совјетске трупе које су послате у ратно подручје са задатком да успоставе мир. Ситуација се, током наредне 1989. године, још више компликовала. Већ јула 1989. године избили су нереди у Абхазији (аутономној републици у саставу Грузије) између Абхаза (који су желели да створе своју републику, ван састава Грузије) и Грузијаца (који су хтели онемогућити такав развој догађаја) које је, после неколико дана насиља, окончала интервенција совјетске војске.²⁷ Да би ствар била још гора, убрзо су републике-чланице СССР-а почеле доносити декларације о суверености, којима су своје републичке законе стављале изнад савезних закона СССР-а, што је већ јасно указивало да се Совјетски Савез распада. Прву декларацију о суверености донео је Азербејџан, 23. септембра 1989. године, а другу Грузија 9. марта 1990. Међутим, ситуација се даље филмски погоршавала, тако да су поједине републике почеле да проглашавају и независност од СССР-а.²⁸ Најпре је то учинила Литванија, 11. марта 1990, затим је Естонија прогласила декларацију о суверености 30. марта 1990, а Летонија 4. маја 1990. декларацију о независности.

Највећа и најутицајнија република-чланица СССР-а – Русија, и сама је 12. јуна 1990. године, прогласила своју декларацију о суверености, што је оставило поразне последице по СССР. Остале републике федерације које су се још колебале, видевши такав потез њене највеће и најутицајније чланице, почеле су убрзано доносити своје декларације о суверености и независности. Декларацију о суверености је, после Русије, најпре донео Узбекистан (20. јуна 1990), затим Молдавија (23. јуна 1990), Украјина (16. јула 1990), Белорусија (27. јула 1990) и Туркместан (22. августа 1990). Јерменија је прогласила независност 23. августа 1990. године, а Таџикистан је 25. августа 1990. донео декларацију о суверености. Таџикистан је следио Казахстан који је своју декларацију о суверености прокламовао 25. октобра 1990, док је Киргизија то учинила 12. децембра 1990. Тако су,

²⁶ Нагорно-Карабах је регија у Азербејџану, близу границе са Јерменијом, која има јерменску етничку већину. Званично и формално је аутономна област у оквиру Азербејџана, али је фактички потпуно под контролом локалног јерменског становништва које функционише независно од власти Азербејџана.

²⁷ Нереди и насиље у Абхазији трајали су од 16. до 18. јула 1989. године.

²⁸ Иако у пракси прогласи независности нису постајали правоснажни до званичног распада СССР-а, 25. децембра 1991. године, ипак су указивали да СССР не може дуго опстати.

крајем 1990. године, све републике-чланице СССР-а донеле своје декларације о суверености или о независности. Проблеми су се и даље гомилали. Наиме, већ 5. јануара 1991. године избио је Јужноосетијско-грузијски рат због неслагања Осета и Грузијаца око будућег статуса Аутономне Области Јужне Осетије која се налазила у саставу Грузије (Осети су хтели да се уједине са сународницима из Аутономне Републике Северне Осетије која се налази у саставу Русије, док су Грузијци желели да то онемогуће).

Нашавши се у таквој ситуацији, совјетско руководство, на челу са Михаилом Горбачовом, одлучило је, почетком 1991. године, да са руководством република-чланица покрене преговоре о децентрализацији СССР-а, али и да претходно распише референдум на којем би се грађани у свим републикама-чланицама федерације изјаснили да ли прихватају такву децентрализацију и опстанак СССР-а под таквим условима. Руководства неких република-чланица (Русије, Украјине, Белорусије, Казахстана, Узбекистана, Азербејџана, Киргизије, Туркместана и Таџикистана) прихватиле су идеје совјетског руководства, док неке нису (Литванија, Летонија, Естонија, Молдавија, Грузија и Јерменија). Стога је референдум одржан у Русији, Украјини, Белорусији, Казахстану, Узбекистану, Азербејџану, Киргизији, Туркместану и Таџикистану, док је у Литванији, Летонији, Естонији, Молдавији, Грузији и Јерменији тај референдум бојкотован. Референдум је одржан 17. марта 1991. године и резултати су били следећи:

СССР (укупно када се саберу резултати из свих република-чланица у којима је гласано)

за опстанак СССР-а	113.512.812 (77,8%)
против опстанка СССР-а	32.303.977 (22,1%)
неважећи листићи	2.757.817 (1,8%)
број гласалих и излазност	148.574.606 80%) ²⁹

РУСИЈА

за опстанак СССР-а	56.860.783 (71,3%)
против опстанка СССР-а	21.030.753 (26,4%)
неважећи листићи	1.809.633 (2,3%)
број гласалих и излазност	79.701.169 (75,4%) ³⁰

УКРАЈИНА

за опстанак СССР-а	22.110.899 (70,2%)
против опстанка СССР-а	8.820.089 (28%)
неважећи листићи	583.256 (1,8%)
број гласалих и излазност	31.514.244 (83,5%) ³¹

БЕЛОРУСИЈА

за опстанак СССР-а	5.069.313 (82,7%)
против опстанка СССР-а	986.079 (16,1%)
неважећи листићи	71.591 (1,2%)
број гласалих и излазност	6.126.983 (83,3%) ³²

²⁹ Сообщение Центральной комиссии референдума Союза ССР об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 г., Правда, 27. март 1991.

³⁰ Исто, Правда, 27. март 1991.

³¹ Исто, Правда, 27. март 1991.

³² Исто, Правда, 27. март 1991.

КАЗАХСТАН

за опстанак СССР-а	8.295.519 (94,1%)
против опстанка СССР-а	436.560 (5%)
неважећи листићи	84.464 (0,9%)
број гласалих и излазност	8.816.543 (88,2%) ³³

АЗЕРБЕЈЦАН

за опстанак СССР-а	2.709.246 (93,3%)
против опстанка СССР-а	169.225 (5,8%)
неважећи листићи	25.326 (0,9%)
број гласалих и излазност	2.903.797 (75,1%) ³⁴

УЗБЕКИСТАН

за опстанак СССР-а	9.196.848 (93,7%)
против опстанка СССР-а	511.373 (5,2%)
неважећи листићи	108.112 (1,1%)
број гласалих и излазност	9.816.333 (95,4%) ³⁵

КИРГИЗИЈА

за опстанак СССР-а	2.057.971 (94,6%)
против опстанка СССР-а	86.245 (4%)
неважећи листићи	30.377 (1,4%)
број гласалих и излазност	2.174.593 (92,9%) ³⁶

ТУРКМЕСТАН

за опстанак СССР-а	1.766.584 (97,9%)
против опстанка СССР-а	31.203 (1,7%)
неважећи листићи	6.351 (0,4%)
број гласалих и излазност	1.804.138 (97,7%) ³⁷

ТАЦИКИСТАН

за опстанак СССР-а	2.315.755 (96,2%)
против опстанка СССР-а	75.300 (3,1%)
неважећи листићи	16.497 (0,7%)
број гласалих и излазност	2.407.552 (94,4%) ³⁸

Будући да је референдум дао повољне резултате, руководства СССР-а и већине република-чланица отпочели су припреме за преговоре о децентрализацији који су били уздрмани вешћу да је још једна република СССР-а – Грузија, прогласила независност 9. априла 1991. Ипак, после четири месеца припрема, 8. јула 1991, почело се са

³³ Исто, Правда, 27. март 1991.

³⁴ Исто, Правда, 27. март 1991. года.

³⁵ Исто, Правда, 27. март 1991. года.

³⁶ Исто, Правда, 27. март 1991.

³⁷ Исто, Правда, 27. март 1991.

³⁸ Исто, Правда, 27. март 1991.

преговорима³⁹ који су трајали до 3. августа 1991. године,⁴⁰ када су совјетско руководство и руководства република (Русије, Украјине, Белорусије, Казахстан, Азербејџана, Узбекистана, Киргизије, Туркместана и Таџикистана) постигле договор који је требало да буде потписан у Москви, 20. августа.⁴¹ Поменутог датума споразум је требало да потпишу совјетско руководство и руководства Русије, Белорусије, Казахстан, Узбекистана и Таџикистана, а на јесен руководства Украјине, Туркместана, Азербејџана и Киргизије.⁴² Договор је подразумевао да у надлежности савезне државе (СССР-а) остају само председник, одбрана (војска) и спољни послови, док би све остале надлежности прешле на републике-чланице. Међутим, поменути споразум никада није потписан, јер су убрзо наступили догађаји који ће довести до коначног краја СССР-а.

Наиме, још 11. децембра 1990. године, директор КГБ-а⁴³ Владимир Крјучков позвао је да се успостави ред на Централној телевизији у Москви. Нешто касније истог дана, Крјучков је захтевао да се у КГБ-у изради план о предузимању мера у случају да се у СССР-у успостави ванредно стање. Будући да се у току 1991. године ситуација у СССР-у све више погоршавала, директор Крјучков и његови истомишљеници у КГБ-у почели су ковати план о спровођењу државног удара, збацивању Горбачова и руководства у републикама-чланицама СССР-а, онемогућавању ступања на снагу споразума о децентрализацији СССР-а и поновног успостављања јаке централне власти која ће обновити стабилност државе и заштити је од, како су мислили, неминовног распада. Крјучков и истомишљеници су у заверу, током године, привукли већи број људи, међу којима и неке важне, утицајне и високе личности СССР-а: министра унутрашњих послова Бориса Пуга, министра одбране Дмитрија Јазова, председника владе Валентина Павлова, потпредседника СССР-а ГенADIЈА Јанајева, заменика председника Савета одбране СССР-а Олега Бакланова, шефа секретаријата председника СССР-а Валерија Болдина и секретара ЦК КПСС Олега Шењина. Знајући да су поменуте особе против споразума о децентрализацији СССР-а, председник СССР-а Михаил Горбачов и председници република-чланица СССР-а – Русије (Борис Јељцин⁴⁴) и Казахстана (Нурсултан Назарбајев⁴⁵), одржали су, 29. јула 1991, састанак на којем су разговарали о могућности да смене са функција учеснике завере.⁴⁶ Међутим, како је Горбачов био озвучен од стране КГБ-а, Крјучков је сазнао за разговор и обавестио саучеснике који су се са-

³⁹ „Многое сложилось бы иначе...”, *Холодное лето 91-го: хроника событий*, Красная Звезда, 16. августа 2003. года.

⁴⁰ Исто, Красная Звезда, 16. августа 2003.

⁴¹ Исто, Красная Звезда, 16. августа 2003.

⁴² Исто, Красная Звезда, 16. августа 2003.

⁴³ КГБ, односно Комитет државне безбедности (руски Комитет государственной безопасности) био је главна совјетска безбедносна и обавештајна служба. Основан је 13. марта 1954. године, а престао постојати 3. децембра 1991. Његов директни наследник је ФСБ, тј. Федерална служба безбедности (руски Федералная служба безопасности) формирана 12. априла 1995. године.

⁴⁴ Борис Јељцин је на функцију председника Русије ступио 10. јула 1991. године. У периоду пре тога, од 29. маја 1990. до 10. јула 1991, био је председавајући Президијума Врховног совјета Русије (данас та функција одговара функцији председника Думе, тј. доњег дома руског парламента).

⁴⁵ Нурсултан Назарбајев је постао председник Казахстана 24. априла 1990. године. И данас је председник те државе.

⁴⁶ На поменутом састанку ипак нису донете никакве одлуке о сменама већ је одлучено да се о томе наставе разговори на неком другом састанку Горбачова, Јељцина и Назарбајева.

стали, 17. августа, у просторијама КГБ-а у Москви где су разменили мишљења о ситуацији у земљи и проучили тек постигнути споразум о децентрализацији СССР-а (који је постигнут 3. августа). На крају састанка закључили су да је споразум катастрофалан, да је ситуација критична, да је држава пред распадом и да је време да се делује, тј. да се покрене државни удар. За дан његовог извођења одређен је 19. август 1991. Завереници су планирали да тог датума оборе Горбачова (ако пре тога не пристане да поништи споразум о децентрализацији и уведе ванредно стање) и руководства република-чланица СССР-а, преузму власт, онемогуће потписивање споразума о децентрализацији и обнове јаку савезну владу. Ситуација је, сматрали су, била повољна и због тога што тог дана Горбачов није био у Москви, већ је (још од 4. августа) био на одмору у својој дачи, у месту Форос, на Криму.

У међувремену, почетком јула 1991. године, збио се још један догађај који је заверенике натерао на акцију. Наиме, државе-чланице Варшавског пакта, на челу са СССР-ом, на састанку у Прагу, 1. јула 1991, одлучиле су да расформирају и распусте Варшавски пакт.⁴⁷ Том одлуком престао је да постојати поменути војни савез, као и Источни блок.⁴⁸

Дана 18. августа 1991. године, код Горбачова на Крим отпутовали су Олег Шењин, Валериј Болдин, Олег Бакланов и Валентин Варењиков који је у то време био заменик министра одбране СССР-а. Они су Горбачову дали ултиматум да до 19. августа ујутру сам поништи споразум о децентрализацији и прогласи ванредно стање или да поднесе оставку и дужност преда свом заменику – потпредседнику СССР-а ГенADIЈУ Јанајеву. Пошто је Горбачов одбио ултиматум, Шењин, Болдин, Бакланов и Варењиков су се вратили у Москву, с тим што су Горбачову прекинули све линије са Москвом, а око његове даче распоредили стражу која се састојала од припадника КГБ-а, којој је било наређено да никада не пушта, па ни самог Горбачова. Вративши се са Крима у Москву касно у ноћ 18. августа, завереници су се 19. августа после поноћи састали у Кремљу, где су основали тзв. Државни комитет (чинили су га Јанајев, Павлов, Пуго, Јазов, Кријучков, Бакланов и још двојица завереника: председник Уније сељака СССР-а Василиј Стародубцев и председник Удружења државних предузећа и индустријских, саобраћајних и комуникационих конгломерата Александр Тизјаков) и прогласили ванредно стање у СССР-у. Недуго затим, Јанајев је потписао декрет у којем је себе прогласио председником СССР-а, а за народ је припремљено објашњење да је то учињено јер је Горбачов, наводно, сувише оболео да би даље могао обављати ту дужност. Затим се, у раним јутарњим сатима 19. августа,⁴⁹ приступило извођењу самог државног удара (који је у историји познат као Августовски пуч). У Москву су, по плану завереника, ушле јединице совјетске војске, све ТВ и радио-станице (и новине), осим државних, угашене су, а функционере и посланике за које се сматрало да ће пружити највећи отпор држав-

⁴⁷ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације, међународни војни савези, програми и тела и бивши међународни војни савези (од 1945. године) у којима учествују или су учествовале европске државе (необјављивани рукопис)*.

⁴⁸ Да ће се Варшавски пакт расформирати, а Источни блок престати да постоји, било је јасно још после пада Берлинског зида, 9. новембра 1989. године. Ипак, њихов формални крај, 1. јула 1991, тешко је пао становништву СССР-а.

⁴⁹ „Многое сложилось бы иначе...”, *Холодное лето 91-го: хроника событий*, Красная Звезда, 16. августа 2003.

ном удару КГБ је задржао у једној војној бази недалеко од Москве. Председник Русије Борис Јељцин био је такође на списку за затварање, али то, из разлога који ни дан-данас нису познати, није урађено, што ће бити, како ће се касније испоставити, одлучујућа грешка завереника.

Јељцин је већ истог дана у преподневним сатима стигао у зграду руског парламента где је са својим сарадницима саставио прокламацију у којој је речено да је државни удар незаконит и захтевало се да војска у њему не учествује.⁵⁰ Проглашен је генерални штрајк и најављено да ће се Горбачов обрати народу. Прокламација је хитно умножена и дељена грађанима широм Москве. Видевши шта се дешава, грађанство је убрзано почело да се окупља око зграде руског парламента⁵¹ где су, на крају, подигнуте барикаде, а донето је и оружје. Са друге стране, пратећи развој дешавања, Геннадј Јанајев је, наредног дана, 20. августа, наредио трупам да нападну грађане на барикадама, заузму зграду парламента и ухапсе руководство Русије на челу са Јељцином. Напад је отпочео у један сат после поноћи 21. августа, али је пропао, будући да су грађани били добро организовани (кризни штаб за одбрану зграде парламента водио је генерал Константин Кобец, посланик и присталица Бориса Јељцина), а ни војници нису били одушевљени добијеним наређењем да нападну грађанство. Стога је, после пропасти напада, министар одбране СССР-а Дмитриј Јазов наредио војсци, у осам сати ујутру, да се повуче из Москве.⁵²

Будући да је било очигледно да је државни удар пропао, завереници су се, у преподневним часовима 21. августа, састали у Министарству одбране. Не знајући шта даље да раде, послали су делегацију Горбачову на Крим, али је он одбио да их прими, и захтевао да му се обнове везе са Москвом. Пошто му је удовољено, Горбачов је одмах поништио све одлуке завереничког Државног комитета, а све учеснике завере разрешио дужности. Тиме је окончан покушај државног удара, а Горбачов се идућег дана, 22. августа, вратио у Москву.

Последице неуспелог државног удара биле су такве да су, супротно жељама организатора, донеле коначни крај СССР-у. Наиме, републике-чланице желеле су да се, обезбеде од неких могућих будућих турбуленција и изненађења, па су убрзано почеле проглашавати отцепљење од СССР-а. Још у току пуча, 20. августа 1991, Естонија је прогласила независност, а убрзо по његовом завршетку исто су учиниле Украјина (24. августа), Молдавија (27. августа), Киргизија (31. августа), Узбекистан (31. августа) и Таџикистан (9. септембра). Затим су независност прогласили Азербејџан (18. октобра) и Туркместан (27. октобра). Због улоге у пропалом државном удару, Комунистичка партија СССР-а је распуштена и забрањена 6. новембра 1991. године, па су комунисти остали без власти и у самом СССР-у.⁵³

⁵⁰ Исто, Красная Звезда, 16. августа 2003.

⁵¹ Зграда руског парламента назива се Бели дом.

⁵² „Многое сложилось бы иначе...”, *Холодное лето 91-го: хроника событий*, Красная Звезда, 16. августа 2003.

⁵³ Комунисти у Руској Федерацији су се, ипак, релативно брзо поново организовали и обновили партију 14. фебруара 1993. године, овај пут под називом Комунистичка партија Руске Федерације. Одмах по обнављању постала је веома утицајна и популарна широм Русије и била је углавном друга, а понекад и прва странка по броју освојених гласова и посланичких места на изборима у Русији. Данас је то, по јачини, броју гласова и присталица и броју посланичких места, друга партија по јачини у Русији.

По завршетку покушаја државног удара, Михаил Горбачов није више био главна и најјача личност у СССР-у. То је сада био председник Русије Борис Јељцин који је стекао велику популарност предводећи отпор завереницима. Будући да је сада у рукама држао сву моћ, Јељцин је, потпуно занемарујући Горбачова,⁵⁴ у јесен 1991. године, са председницима Белорусије Станиславом Шушкевичем и Украјине Леонидом Кравчуком, започео преговоре, овај пут не о децентрализацији већ о гашењу СССР-а. Споразум о томе постигнут је на састанку Јељцина, Шушкевича и Кравчука у ловачкој резиденцији код Вискулија у Бјаловешкој пушћи (шуми)⁵⁵ 8. децембра 1991. године.⁵⁶ Споразумом је предвиђено да од поноћи 26. децембра 1991. године престаје да постоји СССР и да све републике-чланице постају независне државе. Такође је предвиђено да Русија наследи међународноправни континуитет СССР-а, као и да преузме сав његов некадашњи нуклеарни арсенал (што се и догодило закључно са 1994. годином, захваљујући њеном великом утицају на постсовјетском простору;⁵⁷ такође, руска војска повукла се у Русију из свих земаља некадашњег Варшавског пакта и из некадашњих република СССР-а⁵⁸). Споразум је садржао и одредбе о оснивању тзв. Заједнице независних држава (ЗНД) коју би чиниле све бивше републике-чланице СССР-а⁵⁹ (о којој ћемо више говорити у наредном поглављу). Недуго пошто је споразум постигнут, Казахстан је (видевши да је са СССР-ом завршено), 16. децембра 1991. године прогласио независност (тако су Русија и Белорусија остале једине некадашње републике-чланице СССР-а које никада нису проглашавале независност). Председник СССР-а Михаил Горбачов се противио споразуму из Вискулија, јер је веровао да се СССР може сачувати у оној форми која је била предвиђена споразумом који је требало да буде потписан 20. августа. Како, међутим, више није имао праве власти, био је немоћан да спречи његово спровођење. Тако је касно увече 25. децембра 1991, руском председнику Јељцину предао кофер у којем су се налазиле шифре за лансирање нуклеарних пројектила. Тим чином Горбачов је престао да буде председник, а СССР се и званично распао. Двадесет шестог. децембра 1991. године Совјетског Савеза више није било, а његово место заузела је Руска Федерација (званично име државе, али је и даље остала позната као Русија). Тако се завршила једна велика епоха, док је нова била у настајању.

⁵⁴ Борис Јељцин и Михаил Горбачов су још од раније имали велике несугласице. Наиме, Јељцин је заговарао још радикалније реформе у СССР-у од оних које је предузимао Горбачов. Горбачов је пак сматрао да су такви Јељцинови ставови опасност по опстанак СССР-а.

⁵⁵ Вискули се налази у Бјаловешкој пушћи (шуми) у Белорусији. Сама Бјаловешка пушћа (шума) се налази на граници данашњих држава Белорусије и Пољске.

⁵⁶ Никола Тошић Малешеввић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

⁵⁷ Александар Фатић, *Карактеристике новог безбедносног устројства Европе – усмеравање западног Балкана, Војно дело*, бр. 1/2009, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2009., стр. 18.

⁵⁸ Повлачење је, иначе, из држава некадашњег Варшавског пакта кренуло почетком јула 1991, одмах после његовог распуштања, а из некадашњих република СССР-а крајем децембра 1991, одмах по његовом распаду.

⁵⁹ Одредбе о оснивању ЗНД потврђене су убрзо и на састанку у Алма-Ати (данас Алмати) у Казахстану 21. децембра 1991. године (Jelica Kurjak, *Rusija i nacionalni problemi, Međunarodni problemi*, br. 3-4/92, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1992, str. 331).

Заједница независних држава (ЗНД) у периоду 1991–1999. године

Дана 26. децембра 1991. године, одмах по распаду СССР-а, отпочели су нови постхладноратовски војни и политички интегративни процеси на простору бившег СССР-а који ће се касније проширити и на Азију. Наиме, по одредбама споразума из Вискулија, поменутог дана основана је и Заједница независних држава (ЗНД). Разлога за њено формирање било је, може се рећи, више – и спољашњих и унутрашњих. Што се тиче спољашњих то је (и поред новопрокламоване политике Русије која је подразумевала тесну сарадњу са некадашњим хладноратовским противницима – Западним блоком на челу са САД и њиховим војним савезом НАТО-ом, што је повремено прелазило у давање (од стране Русије) неких важних стратешких и политичких уступака Западном блоку⁶⁰) био страх од продора САД, Западног блока и НАТО-а на простор бившег СССР-а.⁶¹ Од унутрашњих разлога најјачи су свакако били они економски. Простор бившег СССР-а је економски био веома испреплетан и повезан⁶² и то се није могло једноставно избрисати. Свакако, ту су биле и јаке културне везе, а администрација Бориса Јељцина имала је још један разлог: и оваква лабава асоцијација независних држава требало је да ублажи шок код руских грађана који је настао распадом СССР-а за који су многи још увек били носталгично везани (за чин распада СССР-а руска опозиција је, иначе, највише кривила директно Бориса Јељцина).⁶³ Дакле, радило се о умањивању последица распада СССР-а.⁶⁴ Чланице оснивачи ЗНД-а биле су Русија, Белорусија, Украјина⁶⁵, Јерменија, Узбекистан, Казахстан, Киргизија и Туркменистан. Нешто касније овој заједници су приступили Таџикистан (26. јуна 1993), Азербејџан (24. септембра 1993), Грузија (3. децембра 1993) и Молдавија (8. априла 1994).

Иако је ЗНД настала у веома неповољним околностима, ипак се одржала. Седиште организације налази се у Минску (главном граду Белорусије).⁶⁶ Њене државечланице су у међувремену потписале многобројне заједничке уговоре и споразуме о сарадњи у економији, одбрани,⁶⁷ спољној политици, итд. Ти уговори су, на неки начин, представљали и очување утицаја Русије на некадашњи простор СССР-а, те спречавање продора неких других сила⁶⁸ чак иако је то Русији доносило и одређе-

⁶⁰ Miljan Filimonović, *Obnova moć i Ruske Federacije – implikacije na međunarodni položaj Republike Srbije*, Zbornik radova *Savremeni međunarodni izazovi* (priređivač Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 154-155.

⁶¹ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

⁶² Драган Петровић, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад – Београд, 2008, стр. 157.

⁶³ Исто, стр. 157.

⁶⁴ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

⁶⁵ Украјина је, од 17. децембра 1993, из статуса пуноправног члана прешла у статус придруженог члана, дакле, у нешто нижи ниво чланства у ЗНД.

⁶⁶ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

⁶⁷ Иако има и неке елементе војног савеза ЗНД ипак не представља војни савез.

⁶⁸ Драган Петровић, *Геополитика...*, Прометеј, Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад – Београд, 2008, стр. 157-158.

не економске штете. Наиме, Русија је са другим чланицама ЗНД-а развијала економску сарадњу на основу изједначења износа увоза и извоза, што је у пракси значило да је увозила и робу која није оправдавала економске потребе, односно то је чињено из политичких разлога.⁶⁹ Ипак, руска влада је то толерисала, јер је сматрала да је то мала цена у поређењу са губитком утицаја на постсовјетском простору.

Заједница независних држава је, према споразуму из Вискулија, током 1992. и 1993. године⁷⁰ изградила и своје органе. Главни су: Савет шефова држава, Савет председника влада, Савет министара спољних послова, Економски савет, Економски суди Секретаријат ЗНД на челу са Генералним секретаром.⁷¹ Такође, ЗНД има и многобројне ниже савете, комитете, комисије, координационе и консултативне савете и слично (нпр. Савет министара одбране, Савет министара правде, Савет министара унутрашњих послова, Координациони савет транспортних коридора, Консултативни савет руководиоца конзулских служби министарстава спољних послова, итд.⁷²). Ипак, и поред оснивања ЗНД, постсовјетски простор (простор бившег СССР-а) био је бременит огромним проблемима који су оптерећивали све државе поменутог простора.

Сукоби на постсовјетском простору и у Русији и положај Русије (1991–1999)

Период од 1991. до 1996. године

Неколико месеци по распаду СССР-а избио је рат у , 5. марта 1992. године.⁷³ У том региону Молдавије већину становништва чине Руси и Украјинци који нису желели да прихвате резултат распада СССР-а по којем је требало да живе у држави Молдавији⁷⁴ коју нису сматрали својом. Молдавске трупе кренуле су у напад, али се показало да нису довољно снажне да успоставе контролу над Придњестровљем, тим пре што су побуњеницима подршку пружиле руске трупе. Тако је рат окончан молдавским неуспехом, 21. јула 1992. године. Од тада Придњестровље фактички функционише као независна држава,⁷⁵ иако је са аспекта међународног права и Уједињених нација (УН) и даље део Молдавије. У међувремену, завршен је још један рат, а отпочео други. Дана 24. јуна 1992. завршен је Јужноосетијско-грузијски рат. По мировном споразуму, у Јужној Осетији распоређене су руске, осетиј-

⁶⁹ Исто, стр. 157.

⁷⁰ Коначно уобличавање ЗНД-а догодило се у Минску 22. јануара 1993. године.

⁷¹ cis.minsk.by/page.php?id=14

⁷² Исто.

⁷³ Први сукоби избили су још у новембру 1990. године.

⁷⁴ Већину становништва у Молдавији чини романско становништво које говори румунски језик.

⁷⁵ Придњестровље је, иначе, прогласило независност од Молдавије још 2. септембра 1990. године (као одговор на молдавску декларацију о суверености донету 23. јуна 1990) и од тада се сматрало посебном републиком-чланицом СССР-а. По распаду СССР-а, 25. децембра 1991. године, Придњестровље себе сматра посебном независном државом.

ске и грузијске мировне снаге. Међутим, резултат рата је био да од тада Јужна Осетија фактички функционише као независна држава.⁷⁶ Нешто раније, тачније 5. маја 1992. године, нестабилна ситуација у Таџикистану (која је трајала још од краја новембра 1991) кулминирала је избијањем грађанског рата у којем су се, са једне стране, бориле владине трупе, а са друге снаге уједињене опозиције и исламистички побуњеници. Тај конфликт је потрајао и задавао много брига Русији, будући да се Таџикистан граничио са Авганистаном у којем је такође трајао грађански рат који су добијали екстремни исламисти (талибани).⁷⁷

Председник Русије Борис Јељцин мислио је да је завршетком ратова у Придњестровљу и Јужној Осетији добио макар делимични предах и да може да се посвети Чеченији⁷⁸ (која је још 8. јуна 1991. прогласила независност од СССР-а и у којој, од тада, совјетске, а касније руске власти нису имале никаквих овлашћења, иако је Чеченија и даље званично била у саставу СССР-а, односно Руске Федерације⁷⁹), Нагорно-Карабаху (у којем је рат почео 1988. године и још увек трајао) и Таџикистану. Али, делимични предах који је желео није био могућ. Већ 14. августа 1992. године избио је Први абхаско-грузијски рат, када је грузијска влада покушала да успостави власт над Аутономном Републиком Абхазијом.⁸⁰ Абхази су пружили отпор, па су избиле жестоке и крваве борбе.

Ипак, руска влада на челу са председником Јељцином била је одлучна да заврши ратове у Абхазији и око Нагорно-Карабаха. После доста труда напори руске владе су уродили плодом, па је 12. маја 1994. године окончан рат за Нагорно-Карабах (мировним споразумом је предвиђено да се статус Нагорно-Карабаха коначно одреди у преговорима, али је фактички резултат био да од тада Нагорно-Карабах функционише као независна држава⁸¹). Рат у Абхазији је, пак, престао свега два дана касније, 14. маја 1994, распоређивањем мировних (махом руских) снага. Ипак, за Абхазе је још значајније било то што су још раније (27. септембра 1993) успели да избаце грузијске трупе и тиме фактички добили рат, што је мировним споразумом 14. маја 1994. само и потврђено. Абхазија од тада функционише као независна држава, а званично отцепљење од Грузије прогласила је 26. новембра 1994.

⁷⁶ Независност од Грузије Јужна Осетија је прогласила 21. децембра 1991. године и сматрала се посебном републиком-чланицом СССР-а, а од 26. децембра исте године и посебном независном државом.

⁷⁷ Талибани су у том грађанском рату победили и 27. септембра 1996. године дошли на власт у Авганистану.

⁷⁸ Чеченија је аутономна република у саставу Руске Федерације.

⁷⁹ Први напади на руско становништво у Чеченији које су предузимали чеченски исламистички екстремисти отпочели су јуна 1990. године.

⁸⁰ Абхазија је била аутономна република у саставу Грузије која је била против иступања Грузије из СССР-а. Зато је абхаска влада, 28. августа 1990. (као одговор на декларацију суверености Грузије од 9. марта 1990), донела декларацију о суверености Абхазије. По распаду СССР-а, 25. децембра 1991, Абхази нису желели да признају независну Грузију, па је стога грузијска влада покренула рат са циљем да Абхазију стави под своју контролу.

⁸¹ Нагорно-Карабах је независност прогласио 2. септембра 1991. године. По међународном праву и УН и даље је део Азербејџана. Иначе, по престанку рата 1994. године, до данашњих дана се дешавају повремене оружани инциденти између Азербејџана са једне и Јерменије и Нагорно-Карабаха са друге стране.

Пошто су завршени ратови за Нагорно-Карабах и Абхазију, Борис Јељцин се окренуо Чеченији. Крајем 1994. године, тј. 11. децембра, наредио је руским трупама да упадну у Чеченију и обнове савезну власт. Тако је избио Први рат у Чеченији. Међутим, интервенција је била изведена лоше и траљаво, па се претворила у тежак и крвав сукоб са чеченским исламистичким сепаратистима у којима су ови однели победу, будући да је руска влада била приморана, 31. августа 1996, да потпише мировни споразум са чеченским вођама који је подразумевао повлачење руских трупа из Чеченије (што се и догодило до краја јануара 1997) и решавање питања Чеченије после 31. децембра 2001. године. Тако је Чеченија наставила да функционише као фактички независна држава⁸² иако је званично остала део Русије. Овај неуспешни рат оставио је велике последице међу руском војском и становништвом и изазвао масовну деморализацију и разочарање.

Што се положаја Русије после распада СССР-а тиче, он је, као што смо већ видели, био оптерећен многим сукобима у њеном окружењу на постсовјетском простору, али и у њој самој. Поред Првог чеченског рата, годину дана раније, земљу је потресла уставна криза која је достигла врхунац у јесен 1993.⁸³ Наиме, Јељцинов програм економских реформи (нагли прелазак са социјалистичке на капиталистичку привреду, тзв. „шок” терапија која је ступила на снагу 2. јануара 1992) доносио је више штете него користи и изазвао наглу рецесију и даљу економску кризу.⁸⁴ Том програму супротставио се парламент и руски потпредседник Александр Руцкој. Како су се односи између председника државе и парламента све више погоршавали, Јељцин је, 20. септембра 1993, наредио распуштање парламента иако по уставу није имао та овлашћења. Посланици су се томе успротивили и, 21. септембра, поништили Јељцинов декрет о распуштању, сменили Јељцина, а за вршиоца дужности председника Русије именовали потпредседника Александра Руцкоја.⁸⁵ Убрзо се око парламента окупило мноштво демонстраната који су одобравали одлуке парламента (подигнуте су и барикаде, а донето је и нешто оружја). Међутим, Јељцин и његови сарадници нису се предавали, већ су 28. септембра на демонстранте и парламент послали полицијске снаге. Оне, пак, нису могле разбити демонстранте и посланике и заузети парламент услед јаког отпора (дошло је до правих уличних борби у периоду 28. септембар – 1. октобар), а део њихових припадника је чак пришао демонстрантима. Како је ситуација претила да скроз измакне контроли, послата је војска која је, у раним јутарњим сатима 4. октобра, напала демонстранте и посланике (том приликом употребљени су и тенкови који су гранатирани зграду парламента⁸⁶), разбила их после крвавих борби и, до поднева, заузела парламент.⁸⁷ Тако је уставна криза окончана Јељциновом победом, а он је то искористио тако што је увећао своја овлашћења и обезбедио контролу у парламенту кроз нове парламентарне изборе и доношење новог устава у децембру 1993. године.⁸⁸

⁸² Подсетимо, тако је било још од половине 1991. године.

⁸³ *Време када се пуцало на Бели дом*, Руска реч, 3. октобар 2013. године.

⁸⁴ У коју је СССР упао још средином 1988. године услед Горбачовљевих реформи.

⁸⁵ *Време када се пуцало на Бели дом*, Руска реч, 3. октобар 2013. године.

⁸⁶ У томе се огледа и одређена иронија. Наиме, Борис Јељцин је засуо гранатама ону исту зграду из које је само две године раније, августа 1991, руководио отпором против пучиста.

⁸⁷ *Време када се пуцало на Бели дом*, Руска реч, 3. октобар 2013. године.

⁸⁸ Исто, Руска реч, 3. октобар 2013. године.

Руска међународна политика, пак, у периоду од 1991. до 1996. године, одликовала се спољнополитичком дезоријентисаношћу и зависношћу државе од Запада.⁸⁹ У том раздобљу Русија је, као што смо већ раније у тексту напоменули, правила доста стратешких и политичких уступака Западном блоку, САД и НАТО-у у замену за финансијску помоћ и добијање кредита.⁹⁰ У томе је велику улогу играла новопрокламована политика тесне сарадње са некадашњим хладноратовским противницима коју је активно заступао и спроводио министар спољних послова Андреј Козирјев.⁹¹ Ипак, таква политика није доносила жељени резултат, будући да се испоставило да је Запад, на челу са САД, игнорисао све руске интересе и није се понашао нимало партнерски (главни разлог за то јесте што су, будући да су добили хладни рат, сматрали да треба да се питају за сва међународна и светска питања и дешавања и да Руси треба да признају пораз, да не могу постављати никакве услове и да треба да признају надмоћ Запада и САД). Такви ставови Запада полако су довели до отрежњења Бориса Јељцина, па је, још док је рат у Чеченији трајао, прихваћена нова политика коју је заступао Јевгениј Примаков.

Период од 1996. до 1999. године

Незадовољство политичких кругова у Русији понашањем Западног блока и САД почело је да избија половином 1995, а нарочито од 3. септембра 1995. године,⁹² када је НАТО јавно објавио намеру да у своје редове жели да прими и бивше чланице Варшавског пакта, тј. да се шири на Исток.⁹³ Како је незадовољство у наредним месецима све више расло, председник Русије Борис Јељцин је одлучио да је време да се спољна политика мења, а са њом и министар спољних послова. Андреј Козирјев је са места министра спољних послова Русије смењен 6. јануара 1996. године, а нови министар постао је, 9. јануара 1996, Јевгениј Примаков, дотадашњи директор Спољне обавештајне службе (Служба внешней разведки).⁹⁴ Са њим су Јељцин и Русија прихватили нову спољну политику. Примаковљева начела била су једноставна – Русија одбацује строго антизападњаштво из времена

⁸⁹ Miljan Filimonović, *Obnova moći Ruske Federacije...*, Zbornik radova *Savremeni...* (priređivač Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 154.

⁹⁰ Isto, str. 154-155.

⁹¹ Андреј Козирјев постао је министар спољних послова Русије 11. октобра 1990. године.

⁹² Dejan Gajić, *Proces širenja NATO-a u Evropi, Međunarodni problemi*, br. 3/2009, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 284.

⁹³ То је било у супротности са договорима о неширењу НАТО-а на Исток. Наиме, председник САД, Џорџ Буш Старији је, на самиту на Малти 2-3. децембра 1989, председнику СССР-а Михаилу Горбачову дао обећање да се НАТО неће ширити на Исток. У замену за то Горбачов је, са своје стране, обећао Бушу Старијем да СССР неће употребљавати силу у Источном блоку, да ће повући војску из земаља Варшавског пакта и да неће правити сметње уједињењу Немачке. Договор је потврђен на састанку министара спољних послова САД Џејмс Бејкера и СССР-а Александра Бесмертног, 9. фебруара 1991, када је Бејкер Бесмертног дао „гвоздене гаранције” да се НАТО неће ширити на Исток.

⁹⁴ Спољна обавештајна служба (Служба внешней разведки) формирана је 18. децембра 1991. године. Представља једну од неколико безбедносно-обавештајних служби Руске Федерације. Јевгениј Примаков био је њен директор од 18. децембра 1991. до 9. јануара 1996. године.

СССР-а, али и политику тесне сарадње са Западом из периода 1991–1996.⁹⁵ Главни циљ биће наглашавање статуса Русије као велике силе и равноправно партнерство са Западом.⁹⁶ Да би се то остварило, потребно је да Русија најпре уђе у фазу *акумулације*, тј. опоравка и прикупљања снага, а затим би се прешло на фазу *реализације* у којој би акумулирани капацитети требало да се изразе у порасту међународног значаја Русије и порасту међународне прихваћености њене нове улоге.⁹⁷ Са доласком Јевгенија Примакова на место министра спољних послова, у Русији је отпочела фаза *акумулације*. Ипак, треба нагласити да главна компонента нове руске спољне политике није било сузбијање западног и америчког утицаја, већ доказивање да је Русија и даље значајна на међународном плану.⁹⁸ Стога је и даље настојала да блиско (не више и тесно) сарађује са Западом и САД.

Међутим, ти нови почеци Русије били су тешки, спори и мукотрпни. И даље је трајала економска криза која се чак погоршавала. Истина, 27. јуна 1997. руска влада је постигла успех тиме што је коначно испословала мир у Таџикистану, где су, уз руску помоћ, влада, са једне, и опозиција и исламистички побуњеници, са друге стране, постигли компромисно решење (које је, истина, било нешто боље по владу, али је земљи коначно донело мир). У мају наредне године, тачније у периоду 20–26. маја 1998, избио је краткотрајни Други абхаско-грузијски рат када је, уз руску неоружану подршку, угушена побуна локалних Грузијаца против абхаских власти. Али, задовољство због још два решена конфликта на постсовјетском простору није дуго потрајало. Економска криза у Русији се у 1998. години толико продубила да је влада морала прогласити банкрот 17. августа 1998. Због тога је већи део друге половине 1998. и сам почетак 1999. године био обележен даљом великом стагнацијом, тако да се земља почела опорављати од финансијског краха тек крајем јануара 1999. И баш када се чинило да се ситуација, бар на економском фронту, поправља, на међународном плану је, марта 1999, постало јасно да Русија више не може, чак ни блиско сарађивати са Западним блоком, САД и НАТО-ом.

Савезна држава Русије и Белорусије (СДРБ) у периоду од 1996. до 1999.

Једна од првих акција нове спољне политике Русије (која се примењивала од почетка јануара 1996) било је зближавање са суседном Белорусијом. Подсетимо, Русија и Белорусија биле су једине републике-чланице СССР-а које никада нису објављивале отцепљење као што су то радиле остале, а то је била солидна основа за склапање савеза, што је, на иницијативу Белорусије, и урађено 2. априла 1996.

⁹⁵ Miljan Filiponović, *Obnova moći Ruske Federacije...*, Zbornik radova *Savremeni...* (priređivač Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 154.

⁹⁶ Isto, 154-155.

⁹⁷ Isto, str. 155.

⁹⁸ Jeffrey Mankoff, *Russia and the West: Taking the Longer View, The Washington Quarterly*, number 2/2007, The MIT Press, Washington DC, 2007, p. 124.

године, када је, договором у Минску, створена Заједница Русије и Белорусије.⁹⁹ Већ наредне године, 2. априла 1997, у Москви је ојачано заједништво, а Заједница преименована у Савез Русије и Белорусије (касније је још једном преименована у Савезна Држава Русије и Белорусије). Даљи кораци предузети су 25. децембра 1998. године потписивањем Московских споразума који су омогућили већу политичку, социјалну и економску интеграцију Русије и Белорусије.¹⁰⁰

Савезна Држава Русије и Белорусије (СДРБ) представља међународну организацију која има конфедерални статус (савез суверених и независних држава). Њени главни органи су: Виши државни савет савеза, Парламентарна скупштина савеза, Стални савет економија савеза и Генерални савет савеза, а постоји још и низ мање важних органа.¹⁰¹ Ова организација нема стално седиште, а њени органи наизменично заседају у Москви и Минску.

Заокрет Русије и убрзавање војних и политичких интегративних процеса

Период од 1999. до 2000. године

Као што је већ речено, Русији је марта 1999. постало јасно да се више, чак ни блиско, не може сарађивати са Западним блоком, САД и НАТО-ом. Наиме, НАТО је најпре, 12. марта 1999, примио у своје чланство некадашње чланице Варшавског пакта – Пољску, Чешку и Мађарску (што је представљало драстично кршење договора из 1989. и 1991. године¹⁰²), а онда је, свега дванаест дана касније, 24. марта, отпочео, без одобрења Уједињених нација (УН), бомбардовање, тј. агресију на Савезну Републику Југославију (Србију).¹⁰³ У тренутку када је агресија отпочела, руски председник владе Јевгениј Примаков¹⁰⁴ био је у авиону изнад Атлантског океана, а ишао је у договорену посету САД. Сазнавши за почетак агресије на СР Југо-

⁹⁹ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Види фусноту 93.

¹⁰³ Агресија НАТО-а на СР Југославију (Србију) (24. март – 10. јун 1999) била је део тзв. ратова за југословенско наслеђе (27. јун 1991 – 13. август 2001) који су пратили распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) у току којих је Западни блок, на челу са САД, подржавао хрватску, словеначку, бошњачку и албанску страну, а Русија (колико је могла, с обзиром на тешку ситуацију у којој се нашла током распада СССР-а и последицама које је тај догађај оставио на њу током деведесетих година XX века) српску и делимично македонску страну. Ови ратови су још раније утицали на став Русије. Тако је, на пример, НАТО бомбардовање (агресија) Републике Српске у Босни и Херцеговини (30. август – 14. септембар 1995) био један од више разлога (заједно са, на пример, у септембру 1995. објављеном намером НАТО-а да се шири на Исток) промене спољне политике Русије почетком јануара 1996. године. Иначе, Запад и Русија и данас, на простору бивше СФРЈ, стоје на истим позицијама као и током ратова за југословенско наслеђе 1991–2001.

¹⁰⁴ Јевгениј Примаков је, 11. септембра 1998, са места министра спољних послова прешао на место председника владе Русије.

славију, наредио је отказивање посете, окретање авиона и повратак у Русију.¹⁰⁵ Тај Примаковљев потез симболично је означио и заокрет Русије од политике блиске сарадње са Западом. Од тада почиње јачање Русије на унутрашњем и спољнополитичком плану¹⁰⁶ и она ће се од тада трудити да где год може, у што већој мери, сузбије западни и амерички утицај.

Али, као што је почетак 1996. године био тежак и мукотрпан, ни почетак 1999. године није био ништа другачији. Свега пет месеци након заокрета, Русија се поново нашла у ратовима. Дана 7. августа 1999. избио је рат у Дагестану¹⁰⁷ када су се побунили локални исламистички сепаратисти уз подршку чеченских исламистичких сепаратиста који су, синхронизовано и у договору са дагестанским побуњеницима, извршили инвазију из Чеченије. Руска војска била је изненађена, тако да су у прва два дана чеченско-дагестански исламистички побуњеници (иако нису имали подршку већине народа у Дагестану) остварили значајне успехе. То је довело до тога да је руски председник Јељцин, 9. августа, сменио са места председника владе (премијера) Сергеја Степашина (који је на тој функцији, 12. маја, заменио Јевгенија Примакова) и за вршиоца дужности премијера поставио Владимира Путина, дотадашњег директора Федералне службе безбедности¹⁰⁸ (који је убрзо, 16. августа, и формално именован за председника владе). Његово именовање променило је ситуацију. Руске трупе су реорганизоване и, 23. августа, зауставиле су непријатељску офанзиву кренувши у противнапад. Само два дана касније, 25. августа, руска војска почела је масовне ваздушне ударе по Чеченији, чиме је започет Други рат у Чеченији. До 14. септембра угушена је побуна у Дагестану, а већ 1. октобра руска војска је отпочела и копнени напад на Чеченију.

У међувремену, у самом врху власти Русије, дошло је до велике промене. Наиме, политички кругови у Русији су, још од марта 1999, све више изражавали незадовољство сувише опрезном политиком Бориса Јељцина према Западу (Јељцин је уз то, поменуте године, имао све више здравствених проблема који су му отежавали рад на председничкој функцији) и желели да на чело земље дође енергичнији човек. Таква човек пронађен је у лику руског председника владе Владимира Путина. Стога је Јељцин (који се и сам сложио да га Путин замени) поднео оставку на место председника Русије 31. децембра 1999. године.¹⁰⁹ У опроштајном говору Јељцин је од народа затражио опроштај што Русију није могао извући из кризе. Поред осталог, рекао је: „*Оно што нам се чинило тако обичним показало се као тешко, неостварљиво. Молим опроштај за то што нисам оправдао наде оних људи који су веровали да једним кораком можемо прескочити из тоталитарне прошлости у светлу, богату и*

¹⁰⁵ *Crimea Is Putin's Revenge. On March 24, 1999, the U. S. Bombed Kosovo. Putin has been planning his payback ever since.*, www.slate.com/articles/news_and_politics/foreigners/2014/03/putin_s_crimea_revenge_ever_since_the_u_s_bombed_kosovo_in_1999_putin_has.html

¹⁰⁶ Драган Петровић, Драган Ђукановић, *Стубови спољне политике Србије – ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012., стр. 40-41.

¹⁰⁷ Дагестан је аутономна република у саставу Руске Федерације. Има дугачку границу са Чеченијом.

¹⁰⁸ Владимир Путин је био директор Федералне службе безбедности од 25. јула 1998. до 9. августа 1999. године.

¹⁰⁹ *Petnaest godina od dolaska Putina n avlast – da nkada je Rusija ponovo oživela*, www.nspm.rs/savremeni-svet/petnaest-godina-od-dolaska-putina-na-vlast-dan-kada-je-rusija-ponovo-ozivela.html?alphabet=I

цивилизовану будућност. Желим да знате да сам **саосећао са вашим тегобама**. Сада одлазим. Урадио сам све што сам могао. Долази ново покољење, покољење оних који могу да ураде боље и више.”¹¹⁰ За вршиоца дужности председника Русије постављен је Владимир Путин, који је, после победе на председничким изборима, 26. марта 2000, постао председник Русије 7. маја исте године.

Убрзо по Путиновом доласку на власт, усвојена је, априла 2000. године, нова војна доктрина Руске Федерације која је заменила стару из новембра 1993. (у којој је било процењено да Русији не прети велика спољашња опасност¹¹¹). У новој војној доктрини тежиште је стављено на борбу против тероризма, али и на одбрану државе од класичних облика војног угрожавања са стране¹¹² (дакле, скоро потпуна супротност доктрини из 1993. године). Тако се, као основне спољашње претње Русији, наводе: територијалне претензије према Русији и мешање у њене унутрашње ствари; покушаји да се игноришу и занемаре интереси Русије при решавању проблема међународне безбедности и да се спречава њено учвршћивање као једног од утицајних центара вишеполарног света; постојање оружаних конфликта, пре свега у близини њених граница и граница њених савезника; стварање и повећавање групација војске и сила којима се нарушава створени баланс снага у близини руске границе и граница њених савезника; ширење војних блокова и савеза на штету безбедности Русије; увођење страних војски на територије држава у окружењу Русије и њој пријатељских земљама уз нарушавање Повеље Уједињених нација; стварање, опремање и припремање оружаних формација и група на територијама других држава ради њиховог пребацивања за дејство на територији Русије и њених савезника; напади и оружане провокације на војне објекте Русије лоциране на територијама других држава, као и на објектима на границама и на Светском океану; дејства усмерена на подривање глобалне и регионалне стабилности, поред осталог и путем ометања рада руског државног и војног руководства, нарушавања функција стратешких нуклеарних снага, система упозорења о ракетном нападу, ПВО, контроле космичког пространства, итд.; непријатељска дејства информационо-техничког и информационо-психолошког карактера која наносе штету војној безбедности Русије и њених савезника; дискриминација, нарушавање права, слобода и законитих интереса грађана Русије у иностранству и међународни тероризам.¹¹³ Русија је почела одмах да поступа по овој доктрини.

Што се тиче Чеченије, до краја истог месеца када је Владимир Путин и званично постао председник Русије, тј. до 31. маја 2000, руске трупе поразиле су чеченске исламистичке сепаратисте (са којима су водиле тешке борбе од 1. октобра 1999) и ставиле целу Чеченију под своју контролу. Од тада је Други рат у Чеченији прешао у тзв. герилску фазу, а чеченски сепаратисти више нису били примарна опасност по суверенитет и територијални интегритет Руске Федерације и било је само питање времена када ће се и та фаза завршити руском победом, чиме би рат био окончан.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Мирослав Младеновић, Зоран Килибарда, Слађан Милосављевић, „Постхладноратовске” промене безбедносних и стратешких концепција Руске Федерације, Војно дело, бр. 3/2013, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2013, стр. 43.

¹¹² Исто, стр. 46.

¹¹³ Исто, стр. 46.

Шангајска организација за сарадњу (ШОС)

Доласком на власт Владимира Путина Русија се почела убрзано економски и политички опорављати, а замах су добили и војни и политички интегративни процеси на простору бившег СССР-а¹¹⁴ и у Азији. Дана 15. јуна 2001. године Русија, Кина, Казахстан, Киргизија, Узбекистан и Таџикистан основале су војни савез. Разлози за његово стварање били су спречавање продора НАТО-а, САД и Западног блока на подручје централне Азије,¹¹⁵ али и избегавање потенцијалних сукоба између Русије и Кине на том подручју.¹¹⁶ Идеја је била да се, уместо сукоба, на поменутом подручју успостави сарадња између Русије и Кине, а циљ је успешно постигнут формирањем овог савеза.¹¹⁷ Додатни разлог за формирање савеза био је и тај што се Кина све више осећала угроженом од САД, али у исто време и све моћнијом, јер је од реформи, уведених 1978. године, све више и константно напредовала на унутрашњем и спољашњем плану.

Почеци овог савеза настали су половином деведесетих година XX века. Први документ који је водио његовом стварању био је Споразум о продубљивању војног поверења у пограничним крајевима од 26. априла 1996. године, који су у Шангају (Кина) потписали Русија, Кина, Казахстан, Таџикистан и Киргизија, а следио му је Споразум о смањивању војних снага у пограничним крајевима, који су у Москви 24. априла 1997. године потписале исте државе.¹¹⁸ Затим је дошло до стварања самог војног савеза. Поменутог дана (15. јуна 2001) у Шангају, Русија, Кина, Казахстан, Таџикистан и Киргизија (којима се сада прикључио и Узбекистан),¹¹⁹ донеле су Декларацију о Шангајској организацији за сарадњу (том декларацијом је основан савез, а такође је по њој добио име) и у исто време потписале Споразум о добросуседству и пријатељској сарадњи.¹²⁰ На наредним састанцима, 7. јуна 2002. у Санкт Петербургу и 29. маја 2003. у Москви, формиран су и сви органи савеза.¹²¹

Седиште војног савеза налази се у Пекингу. Његови главни органи су: Савет шефова држава, Савет председника влада, Савет министара спољних послова, Савет националних координатора, Регионална антитерористичка организација и Секретаријат на челу са Генералним секретаром, а постоји и низ мањих органа.¹²²

¹¹⁴ Овом приликом ћемо напоменути да је на постсовјетском простору дошло и до формирања већег броја економских организација од којих је најважнија Евроазијска економска унија (ЕЕУ) коју чине Русија, Белорусија, Казахстан, Јерменија и Киргизија. Међутим, у овом раду нећемо се бавити економским организацијама (осим ако нису у исто време и војне или политичке, као што је, на пример, ГУАМ о којој ћемо говорити касније у тексту), јер смо се, као што у самом наслову рада пише, сконцентрисали само на војне и политичке интегративне процесе на постсовјетском простору, па према томе и на организације које су из њих проистекле.

¹¹⁵ Централна Азија је постсовјетски простор и у њој се налазе државе које су биле чланице СССР-а. То су: Казахстан, Узбекистан, Туркместан, Таџикистан и Киргизија.

¹¹⁶ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ www.sectesco.org/EN123/AntiTerrorism.asp

¹²⁰ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹²¹ Мирослав Младеновић, Зоран Килибарда, *Шангајска организација за сарадњу, Војно дело*, бр. 1/2011, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2011, стр. 26.

¹²² Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

У наступајућим годинама савез се ширио. Најпре је Монголија добила статус посматрача (17. јуна 2004), а наредне године то су постали Иран, Индија и Пакистан (све три 23. јуна 2005). Статус партнера у дијалогу, 16. јуна 2009. године, добили су Белорусија и Шри Ланка, а Авганистан је, 7. јуна 2012, постао посматрач, док је Турска, истог дана, добила статус партнера у дијалогу (иако је чланица НАТО-а). Даље, 10. јула 2015. године, Белорусија је унапредила свој статус у посматрача, а истог дана партнери у дијалогу постали су Јерменија, Азербејџан, Камбоџа и Непал. Индија и Пакистан су, пак, 24. јуна 2016. године постали пуноправни чланови савеза.

Са друге стране, и ривал није мировао. Наиме, НАТО се све више ширио на Исток ка руским границама и примао нове чланице, некадашње чланице Варшавског пакта, СФРЈ и СССР-а. Тако су у чланство НАТО-а, 29. марта 2004, примљени Естонија, Летонија, Литванија, Словачка, Словенија, Румунија и Бугарска, 1. априла 2009. године Хрватска и Албанија, а 5. јуна 2017. године и Црна Гора.

Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ) и Парламентарна скупштина ОДКБ-А (ПС ОДКБ)

После формирања ШОС-а, Русија је настојала да оснује још један војни савез, како би се што више онемогућио евентуални продор НАТО-а, САД и Западног блока на постсовјетски простор и који би, овај пут, обухватао само чланице некадашњег СССР-а. И овом приликом, као и при формирању ШОС-а, Русија је имала солидан темељ за његово стварање. Наиме, први корак ка стварању ОДКБ-а¹²³ постављен је, исто као код ШОС-а, у деведесетим годинама XX века. Дана 15. маја 1992. године, у Ташкенту (главном граду Узбекистана), Русија, Јерменија, Казахстан, Таџикистан, Киргизија и Узбекистан потписали су Договор о колективној безбедности, који је ступио на снагу 20. априла 1994. (по томе се ОДКБ данас назива и Ташкентски пакт, Ташкентски уговор или Ташкентски савез).¹²⁴ Договор су, током 1993. године, потписале и Грузија (9. септембра), Азербејџан (24. септембра) и Белорусија (31. децембар). Ипак, Азербејџан, Узбекистан и Грузија су, 2. априла 1999, повукле своје потписе са поменутог споразума. То, међутим, није зауставило процес стварања ОДКБ-а. Већ 15. маја 1999. године Договор о колективној безбедности је обновљен (будући да је првобитно било одређено да траје пет година),¹²⁵ а на састанку у Кишиуу¹²⁶ (главном граду Молдавије), 7. октобра 2002. године, Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Таџикистан, Киргизија и Молдавија донеле су коначну одлуку да се оснује војни савез и том приликом су донели његов Устав и споразум о правном статусу (Молдавија се, у међувремену, предомислила и повукла своје потписе са поменутих споразума, те тако није постала члан ОДКБ). Наредне године, 18. септембра 2003, Устав и споразум су ступили на снагу, чиме је ОДКБ био основан.¹²⁷

¹²³ Назива се и Организација уговора о колективној безбедности (ОУКБ).

¹²⁴ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹²⁵ Зоран Килибарда, *Безбедностне интеграције у постсовјетском простору – Организација уговора о колективној безбедности, Војно дело*, бр. 1/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010, стр. 96.

¹²⁶ Град се назива и Кишињев.

¹²⁷ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

Званични циљеви ОДКБ-а јесу одржавање мира, одржавање међународне и регионалне безбедности и стабилности, заштита (на колективној основи) независности, територијалног интегритета и суверенитета држава-чланица.¹²⁸ Такође, предвиђено је да ОДКБ делује на очувању демократског поретка заснованог на општепризнатим принципима међународног права.¹²⁹ Основни правци његове делатности су: развијање вишестране политичке сарадње и сарадње у војној области, супротстављање међународном тероризму и екстремизму, илегалној трговини људима, наркотицима, оружјем и другим забрањеним средствима.¹³⁰

Седиште савеза налази се у Москви. Главни органи су му: Савет колективне безбедности кога чине шефови држава-чланица, Савет министара спољних послова, Савет министара одбране, Комитет секретаријата савета безбедности, Обједињени штаб одбране ОДКБ-а, Колективна сила ОДКБ-а и Секретаријат на челу са генералним секретаром.¹³¹ Ту је још низ координационих тела. Такође, при Савету колективне безбедности постоји Комисија за војно-економску сарадњу, при Савету министара спољних послова је Радна група за Авганистан, а при Комитету секретаријата савета безбедности Радна група експерата за борбу против тероризма.¹³² Један од нижих органа је Стални савет који има свој секретаријат и своје ниже структуре као обавештајне структуре, научно-експертски савети и Међународни антитерористички медијафорум.¹³³ Дана 4. фебруара 2009,¹³⁴ државе-чланице ОДКБ-а (осим Белорусије¹³⁵ и Узбекистана) постигле су споразум о стварању заједничких колективних војних снага за брзо реаговање¹³⁶ који је ступио на снагу 14. јуна исте године. Њихов задатак је реаговање на спољну војну агресију, извођење антитерористичких операција, борба против међународног криминала и трговине дрогом и отклањање последица природних катастрофа.

Током година ОДКБ је све више јачала и прерасла у респектабилан војни савез, иако се, по броју нових чланица, није много ширила. У њу се, 16. августа 2006. учланио Узбекистан, али се 28. јуна 2012. ишчланио, јер је сматрао да је довољно чланство у ШОС-у. Временом су земље ОДКБ-а закључиле да ова организација, у суштини савез, не треба да буде ограничена само на постсовјетски простор већ да треба да прима и државе ван тог простора.¹³⁷ То се најбоље одразило у Парламентарној скупштини ОДКБ-а.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Исто.

¹³¹ www.odkb-csto.org

¹³² Исто.

¹³³ Исто.

¹³⁴ Зоран Килибарда, *Безбедносне интеграције...*, Војно дело, бр. 1/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010, стр. 95.

¹³⁵ Белорусија је потписала споразум нешто касније исте године, тачније 20. октобра.

¹³⁶ Које јединице оружаних снага држава-чланица ОДКБ-а чине те снаге види у: Мирослав Младеновић, Зоран Јефтић, Горан Мандић, *Организација уговора о колективној безбедности између илузије и анти-НАТО*, Војно дело, бр. 1/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015, стр. 87.

¹³⁷ Треба напоменути да постоје тежње да се ШОС и ОДКБ споје у јединствени војни савез.

Парламентарна скупштина ОДКБ-а је, као посебно тело (по угледу на слично тело које је основао НАТО – Парламентарну скупштину НАТО-а¹³⁸), основана 16. новембра 2006. године у Санкт Петербургу (Русија), где му се и данас налази седиште.¹³⁹ Ово тело представља везу између војног савеза ОДКБ са парламентарима држава-чланица. Такође, у њему статус посматрача могу имати и државе које нису чланице ОДКБ-а. Главни органи су: Савет (који чини председник скупштине ОДКБ и председници или њихови заменици, скупштина држава-чланица ОДКБ-а), председник скупштине ОДКБ, потпредседник скупштине ОДКБ, Информационо-аналитички правни центар, Експертско-консултативни савет, Координациони савет председника комитета и комисија одбране и безбедности у скупштинама држава-чланица ОДКБ-а и Секретаријат на челу са начелником.¹⁴⁰ Одлуке у скупштини доносе се простом већином и нису обавезујуће. У свом саставу Парламентарна скупштина ОДКБ-а има три комисије: комисију за питања одбране и безбедности, комисију за политичка питања и питања међународне сарадње и комисију за друштвено-економска и правна питања.¹⁴¹

У свом раду Парламентарна скупштина ОДКБ разматра питања која се тичу сарадње држава-чланица ОДКБ-а на међународном плану, у војно-политичкој, правној и у другим областима.¹⁴² Припрема одговарајуће препоруке које се подносе Савету колективне безбедности ОДКБ-а и другим члановима тог војног савеза, као и скупштинама држава-чланица.¹⁴³ Затим, ПС ОДКБ усваја моделе законских аката који имају за циљ регулисање правних односа у надлежности ОДКБ-а, као и препоруке ради усклађивања законодавстава држава-чланица ОДКБ-а и њихово усклађивање са одредбама међународних споразума које су закључиле ове државе под окриљем ОДКБ-а и разматра друга питања значајна за међупарламентарну сарадњу држава-чланица ОДКБ-а.¹⁴⁴

Како смо већ напоменули, жеља земаља ОДКБ-а да у своју организацију почну примати и државе постсовјетског простора најбоље се одразила у ПС ОДКБ-а када су, 12. априла 2013. године, у својству посматрача у ПС ОДКБ примљене Србија¹⁴⁵ и Авганистан. Што се тиче Узбекистана он се ишчланио из ПС ОДКБ-а у исто време када се ишчланио и из самог ОДКБ-а, дакле 28. јуна 2012. године.

¹³⁸ Парламентарна скупштина НАТО-а (ПС НАТО) је, као посебно тело, основана 18. маја 1955. године. Представља везу између НАТО-а са скупштинама држава-чланица тог војног савеза. У њему статус посматрача могу имати и оне државе које нису чланице НАТО-а. Седиште му се налази у Бриселу (Белгија).

¹³⁹ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹⁴⁰ www.paodkb.ru

¹⁴¹ *Delegacija u Parlamentarnoj skupštini Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti*, www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/sastav/delegacije.25.900.html

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Народна скупштина Републике Србије, 26. децембра 2007. године, донела је Декларацију о војној неутралности по којој је војно неутрална држава и равноправно сарађује са свим државама и војним савезима. Тако је Србија посматрач у ПС НАТО-а од 28. маја 2002. године (још пре проглашавања војне неутралности), док је посматрач у ПС ОДКБ-а постала 12. априла 2013. године.

Организација за демократију и економску сарадњу (ГУАМ)

Међутим, ни Западни блок, САД и НАТО нису мировали. Ради остварења свог циља, продора на постсовјетски простор, они су искористили и помогли удруживање одређених држава на поменутом простору које су имале проблеме у односима са Русијом. Тако су, на састанку у Кијеву (главном граду Украјине), 23. маја 2006. године, Грузија, Украјина, Азербејџан¹⁴⁶ и Молдавија основале Организацију за демократију и економску сарадњу (ГУАМ¹⁴⁷).

Почеци овог савеза датирају још из 1997. године, тачније од 10. октобра 1997, када су на састанку у Стразбуру (Француска) председници Грузије, Украјине, Азербејџана и Молдавије издали заједнички коминике у којем су изразили жељу за што ближом политичком и економском сарадњом. Коминикеу се, 24. априла 1999, придружио и Узбекистан. Даље зближавање уследило је на самитима у Јалти (Украјина) 7. јуна 2001. и 20. јула 2005. и у Кишиуу 22. маја 2005. Међутим, Узбекистан више није желео да учествује у процесу оснивања ГУАМ-а, те се из њега повукао 29. децембра 2005. Али, остале чланице процеса нису одустале, па је тако, како смо већ рекли, наредне године, 23. маја 2006. у Кијеву савез био формиран, а истог дана су посматрачки статус у њему добиле Турска и Летонија.

Седиште савеза налази се у Кијеву. Главни органи су му: Савет шефова држава, Савет министара спољних послова, Савет националних координатора, Савет сталних представника држава-чланица при ГУАМ-у и Секретаријат на челу са секретаром.¹⁴⁹ Такође, савез има и мноштво радних група и помоћних тела.¹⁵⁰

Заједница независних држава (ЗНД) и Савезна држава Русије и Белорусије (СДРБ) од 1999. године до данас

Што се тиче ЗНД-а, она је, периоду од 1999. године до данашњих дана, наставила да јача, иако су, у међувремену, неке чланице снизиле свој ниво чланства, док су се неке ишчланиле. Туркместан је напустио статус пуноправног члана, 26. августа 2005. године, и прешао у статус придруженог члана услед своје новопрокламоване политике неутралности, док се Грузија ишчланила 18. августа 2009. године услед рата из августа 2008, у којем се директно сукобила са Русијом. Украјина је кренула у процес иступања из ЗНД-а 29. маја 2014. године, услед тзв. Евромајданске револуције (новембар 2013 – фебруар 2014) у којој су на власт дошле изра-

¹⁴⁶ Треба напоменути да, иако је члан ГУАМ-а, Азербејџан избегава антируску реторику коју практикују остале чланице овог савеза и води политику војне неутралности. Такође, жели најбољу сарадњу са Русијом, што и остварује.

¹⁴⁷ Скраћеница ГУАМ за име ове организације долази од првих слова имена држава-чланица: Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија.

¹⁴⁸ Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹⁴⁹ Исто.

¹⁵⁰ Катарина Штрбац, *Безбедносне интеграције на постсовјетском простору – ГУАМ, Војно дело*, бр. 2/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010, стр. 193.

зито прозападне и проамеричке власти, губитка Крима и града Севастопоља (који су се, као последица Евромајданске револуције, отцепили од Украјине 17. марта 2014. и прогласили независну Републику Крим која се затим, 21. марта, припојила Русији) и почетка грађанског рата на истоку Украјине (области Доњецк и Луганск, иначе, читаво подручје које заузимају поменуте две области у руском и украјинском народу назива се Донбас) 2. маја 2014. Ипак, 9. септембра 2015. године се предомислила, прекинула процес иступања и остала у статусу придруженог члана ЗНД-а, али са максимално смањеним нивоом учешћа на састанцима.¹⁵¹ У октобру 2016. године Украјина је поново разматрала могућност да иступи из ЗНД-а. Међутим, после процене ситуације украјинска влада је, истог месеца, одлучила да не крене у процес ишчлањивања већ да и даље остане чланица ЗНД-а.

Са друге стране, државе-чланице ЗНД-а показале су тежњу да се ова организација почне ширити и ван граница некадашњег СССР-а. Тако су у статус посматрача примљене Авганистан (3. априла 2008) и Монголија (19. августа 2008).¹⁵²

У области економске сарадње у оквиру ЗНД-а, Русија је наставила политику изједначеног увоза и извоза, тј. увоза робе из других чланица ЗНД-а која није оправдавала економске потребе ради даљег очувања утицаја на постсовјетском простору.

Што се тиче СДРБ-а, и он је, од 1999. године наставио да јача. Дана 8. децембра 1999. године, и Русија и Белорусија су у Москви постигле још један споразум који је ступио на снагу 26. јануара 2000.¹⁵³ Тим споразумом постигнуто је још веће зближавање две државе, а савез је коначно добио име по којем се и данас препознаје – Савезна Држава Русије и Белорусије.¹⁵⁴

Период од 2000. до 2007. године

Раније поменути економски раст, као и консолидација државне управе¹⁵⁵ коју је успешно спроводио председник Русије Владимир Путин, убрзо су донели прве успешне резултате. До краја децембра 2002. године, тачније до 28. децембра, руске трупе су, коначно, однеле победу у Другом рату у Чеченији. Од тада, у поменутој руској аутономној републици није више било војних и полицијских операција великих размера, већ само појединачних напада заосталих чеченских и других исламистичких терористичких група. Годину дана пре завршетка Другог рата у Чеченији водио се, од 4. до 18. октобра 2001, Трећи абхаско-грузијски рат у којем су грузијске герилске јединице,¹⁵⁶ заједно са чеченским исламистима, покушале да

¹⁵¹ *Украјина објаснила, почему не выходит из СНГ*, apostrophe.com.ua/news/politics/foreign-policy/2015-09-09/ukraina-obyuasnila-pochemu-ne-vyihodit-iz-sng/34834

¹⁵² Никола Тошић Малешевић, *Међународне политичке организације...* (необјављивани рукопис).

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Исто.

¹⁵⁵ Mijlan Filimonović, *Obnova moći Ruske Federacije...*, Zbornik radova *Savremeni...* (priredivač Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 155.

¹⁵⁶ Грузијске герилске јединице у Абхазији биле су састављене махом од Грузијаца који су били житељи Абхазије, али такође и од добровољаца из осталих делова Грузије.

ставе под своју контролу област Кодорског кланца у Абхазији. Мађутим, и у овом рату Абхазија је (поред осталог и због чврстог руског става да се проблем Абхазије не може решавати оружјем) однела победу.

Са друге стране, и америчке (као и остале западне) власти појачале су своје напоре да продру на постсовјетски простор, па су кренуле да организују или пружају помоћ опозицији у организовању тзв. обојених револуција у бившим совјетским републикама са намером да на власт инсталирају, или помогну довођење на њу, својих присталица. Најпре је дошло до тзв. Револуције ружа у Грузији (од 15. до 23. новембра 2003) у којој је срушен председник Едуард Шеварднадзе, а на његово место доведен прозападно оријентисани Михаил Сакашвили. Затим је (од 22. новембра 2004. до 23. јануара 2005) дошло до тзв. Наранџасте револуције у Украјини у којој је Запад помогао да на власт, после великих спорења око легитимности председничких избора, дође њихов кандидат Виктор Јушченко и тако победи проруског кандидата Виктора Јануковича. На крају, дошло је до тзв. Револуције лала у Киргизији (од 22. марта до 11. априла 2005). Међутим, ова револуција није се завршила баш онако како је Западни блок желео, будући да председник Киргизије, Аскар Акајев, није био омиљен ни у Русији која је, иначе, и са своје стране, подржала револуцију. То јој је омогућило да ту револуцију стави под своју контролу и да нови председник Курманбек Бакијев не буде антируски оријентисан. Тако је Киргизија ипак остала под руским утицајем.¹⁵⁷

Најтеже последице револуција од 2003. до 2005. године оставила је она у Грузији. Наиме, нови грузијски председник Михаил Сакашвили био је изразито антируски оријентисан, па је одмах почео тако и да делује. Најпре је, у изненадном војном упаду 4–6. маја 2004, ставио под своју контролу Аџарију¹⁵⁸ чији је лидер побегао у Русију. Затим је грузијска војска (уз помоћ локалних грузијских герилаца), такође у изненадном налету од 22. до 28. јула 2006, упала у Абхазију и ставила под своју контролу Кодорски кланац. Охрабрен тим успесима, који су постигнути без ратова и са мало жртава, Сакашвили је почео да планира много веће акције које неће протети добро.

У међувремену, Русија се све више опорављала. Двадесет првог августа 2006. године вратила је највећи део свог међународног дуга¹⁵⁹ и свела га на неку нормалну меру, а то јој је дало огромне могућности да се још енергичније ангажује у међународној политици. Пошто је враћањем дуга постигнут велики успех, председник Русије Владимир Путин и руска влада проценили су да је фаза *аккумуляције* завршена и да треба прећи на фазу *реализације* у којој ће Русија заузети своје значајно место на међународној сцени.

¹⁵⁷ Курманбек Бакијев је и сам збачен у тзв. Априлској револуцији (од 6. априла до 15. јуна 2010) која је била потпуно унутрашњи продукт, настао због лоших услова живота у Киргизији. И после ње у Киргизији је остала проруска власт оличена најпре у председници Рози Отумбајевој, а затим у председнику Алмазбеку Атамбајеву.

¹⁵⁸ Аџарија је аутономна република у Грузији. Од распада СССР-а уживала је широку аутономију у саставу Грузије, али је, од маја 2006, стављена под директну контролу централних грузијских власти и њен аутономни статус је од тада само номиналан.

¹⁵⁹ Међународни дуг се нагомилао током друге половине владавине Михаила Горбачова (1988–1991) и током владавине Бориса Јељцина (1991–1999).

Период од 2007. године до данас

Поменута фаза *реализације* отпочела је говором Владимира Путина на Минхенској конференцији безбедности, 10. фебруара 2007. године,¹⁶⁰ у којем је изнео до тада најтврђи руски став и противљење по питању даљег ширења НАТО-а на Исток.¹⁶¹ Од тада, руско државно руководство све учесталије истиче захтев за признањем глобалног значаја своје земље, па тако и делује.

Прву прилику да покаже своју снагу у фази *реализације* Русија је добила у Грузији. Агресивна антируска политика Михаила Сакашвилија је и даље јачала, па је, после поменутог заузимања Кодорског кланца, испословала пристанак Русије да затвори своје војне базе у Грузији, што је Русија и урадила 15. новембра 2007.¹⁶² Охрабрена тим успехом, Грузија је сада желела да под своју контролу стави Јужну Осетију (а касније и Абхазију), те се тако почела припремати за још један изненадни војни упад. Грузијске власти су рачунале да ће брз упад војске донети успех (исто као у Аџарији или у Кодорском кланцу). Такав „шок“ напад, Грузија је веровала, не би оставио времена Русији да реагује и ставио би је пред свршен чин.

¹⁶⁰ Miljan Filimonović, *Obnova moći Ruske Federacije... Savremeni...* (priredivač Dragan Đukaović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 155.

¹⁶¹ Младен Лишанин, Бранислава Цупаћ, *Русија, НАТО, ЕУ: комплементарни или конкурентски погледи на нову безбедносну архитектуру Европе, Војно дело*, бр. 1/2013, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2013, стр. 110.

¹⁶² Русија је, после повлачења из земаља бившег Варшавског пакта и бивших република СССР-а које је, завршено 1994. године, у иностранству и бившим републикама СССР-а задржала само неке војне базе, објекте и постројења. У **Грузији** су то биле базе „Батуми“, „Вазинани“ и „Ахалкалаки“ код истоимених градова (затворене, како смо видели у тексту, 15. новембра 2007.), у **Украјини**, код града Мукачево, биле су ваздухопловна база „Мукачево“, радарска станица „Мукачево“ и база „Шипка“ (сви објекти код Мукачева су затворени 26. марта 2009.), док поморску базу „Севастопол“ у истоименом граду на Криму Русија не сматра више базом у иностранству будући да је, од 21. марта 2014, Крим припојила себи. У **Казахстану** Руси имају радарску станицу „Балкаш 9“ код Приозерска и регименту војних транспортних авиона на аеродрому „Костанај“ у истоименом граду. У **Азербејџану** су имали радарску станицу „Габалин“ код истоименог града (напустили су је 6. октобра 2013.). Поморску базу „Камран“ код Камрана у **Вијетнаму** Русија је напустила 2002. године, а исте године је затворила и радиоелектронски центар „Лурдес“ код Хаване на **Куби**. У **Сирији** Русија је задржала поморски пункт „Тартус“ у истоименом граду. Међутим, Русија је, након 1994, такође и отварала нове базе и војно-полицијске објекте и постројења у бившим републикама СССР-а и иностранству. Тако је марта 1995. у **Јерменији** отворила ваздухопловну базу „Ереван“ код Еревана и базу „Гјумри“ код Гјумрија. Године 2001. у **Белорусији** је отворила поморски комуникациони центар „Вилејка“ код Вилејке и радарске станице „Ганцавичи“ и „Барановичи“ код истоимених градова. Дана 23. октобра 2003. отворила је ваздухопловну базу „Кант“ код истоименог града у **Киргизији**, док је у **Таџикистану** наредне 2004. године отворила базу „Душанбе“ код таџикистанске престонице. Такође, 25. априла 2012. у **Србији** је поред Ниша, отворила, заједно са Србијом и ЕУ, заједнички полицијски Центар за управљање у кризним ситуацијама „Ниш“ (иако је то и њен заједнички објекат, Европска унија, до сада, ниједном није у њега слала полицијске снаге својих држава-чланица нити је учествовала у његовом управљању, тако да је поменути центар, фактички, само руско-српски центар, јер у његовом руковођењу учествују само Русија и Србија које у њега шаљу своје полицијске снаге. Из Русије се шаљу снаге Министарства за цивилну заштиту, ванредне ситуације и елиминацију последица природних катастрофа, а оне су врста руских полицијских јединица). Коначно, септембра 2015. Русија је у **Сирији** отворила ваздухопловну базу „Хмејмим“ код града Латакија. Иначе, у **Киргизији** су своју ваздухопловну базу „Манас“ код града Бишкека имале и САД. Поменута америчка ваздухопловна база отворена је децембра 2001. године, а затворена јула 2014. године.

У складу с тим, од јуна 2008. године отпочело је гомилање грузијских трупа уз подручје Јужне Осетије која је и сама одговорила истом мером. Русија је, са друге стране, видевши грузијске намере, и сама, од краја јула, почела да гомила трупе уз границу са Грузијом, на сектору Јужне Осетије. Још пре размештања руских јединица избили су, од 29. јуна, и први оружани инциденти између грузијских и абхаских трупа, а од 4. јула и између грузијских и јужноосетијских трупа.¹⁶³ Поменути инциденти наставили су се све до избијања рата почетком августа. Коначно, касно увече 7. августа (у 23:35 часова),¹⁶⁴ грузијски председник Михаил Сакашвили издао је наређење својој војсци да нападне Јужну Осетију, што је ова, нешто после поноћи 8. августа, и учинила те тако отпочела тзв. рат у Грузији. На грузијски напад реаговале су Русија и Абхазија, тако да је руска војска ушла у рат 8. августа, у слепоподневним часовима, а наредног дана, 9. августа, у рат је ушла и абхаска војска, напавши грузијске трупе и герилце у Кодорском кланцу.¹⁶⁵ До 12. августа рат је завршен победом руских, јужноосетијских и абхаских јединица. Грузијске трупе су избачене из Јужне Осетије и Абхазије (из Кодорског кланца одакле су избачени и грузијски герилци који су представљали проблем за Абхазију још од 1994. године). Са друге стране, у Јужној Осетији и Абхазији од тада се налазе јаке руске трупе које их штите од могућег новог грузијског напада. Коначно, 26. августа 2008, Русија је одлучила да призна независност Јужне Осетије и Абхазије, а њен пример следиле су још неке државе у свету.¹⁶⁶ Већ идућег месеца избила је велика светска економска криза која је погодила и Русију, али је оставила много мање последица него криза из времена пред распад СССР-а и после његовог распада у деведесетим годинама XX века.

Наредне 2009. године (крајем новембра) руски председник Дмитриј Медведев¹⁶⁷ покушао је да се договори са Западом, предлажући пројекат Уговора о европској безбедности који је подразумевао да се Русија дубље интегрише у тзв. архитектуру безбедности у Европи и формулисање питања која треба решавати у дијалогу са Западом.¹⁶⁸ Међутим, Западни блок је одбио овај руски предлог, тако да је између две стране настављен тињајући сукоб.

Почетком 2010. године Русија је постигла успех у Украјини. Наиме, тамо је на председничким изборима победио Виктор Јанукович, па је Украјина добила проруску власт.¹⁶⁹ Већ следеће 2011. године (тачније 15. марта) отпочели су крвави не-

¹⁶³ Драган Петровић, *Геополитика...*, Прометеј, Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад – Београд, 2008, стр. 91-92.

¹⁶⁴ MatthiasKuster, *Грузијско-руски рат 2008. године, Војно дело*, бр. 2/2014, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2014., стр. 31.

¹⁶⁵ Драган Петровић, *Геополитика...*, Прометеј, Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад – Београд, 2008., стр. 93-94.

¹⁶⁶ И поред ових признања, по међународном праву и УН, Јужна Осетија и Абхазија су и даље делови Грузије.

¹⁶⁷ Дмитриј Медведев је био председник Русије од 7. маја 2008. до 7. маја 2012. године. Од 8. маја 2012. је председник владе Русије.

¹⁶⁸ Зоран Јефтић, Мирослав Младеновић, Горан Мандић, *Нови стратегијски концепт НАТО-а и руска иницијатива за промену архитектуре европске безбедности, Војно дело*, бр. 4/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010, стр. 152.

¹⁶⁹ Наранцаста револуција у Украјини 2004–2005. године је само делимично успела. Иако су највећи део власти после ње чинили прозападни политичари, проруски политичари су, ипак, чинили њен важан део, па је тако Виктор Јанукович у периоду 2006–2007. године био председник владе Украјине. Међутим, и та делимична победа Западног блока после Наранцасте револуције итекако је стварала сметње Русији.

реди у Сирији (руском савезнику на Блиском истоку) који су се убрзо претворили у тежак и дуготрајан грађански рат. У том рату Русија подржава сиријску владу, Западни блок на челу са САД и НАТО и њихови савезници са Блиског истока (у првом реду Саудијска Арабија и Катар) тзв. умерену опозицију (иако још није јасно кога она тачно обухвата и да ли је стварно умерена), а као још две ратујуће стране појавиле су се терористичке организације Исламска Држава (ИД) и Ал-Нусра Фронт (сиријска подружница терористичке организације Ал-Каида). САД, Француска и Велика Британија покушале су, у другој половини 2013, да крену у бомбардовање положеја сиријске владе како би помогле побуњеницима. Наиме, 21. августа 2013. поменуте земље и побуњеници оптужили су сиријску владу да је тог дана у сукобима у предграђу Дамаска користила хемијско оружје. Сједињене Државе и њени савезници (осим Велике Британије чијој влади сопствени парламент није одобрио учешће у рату) били су спремни да бомбардују сиријске владине снаге, али је то спречено вештим дипломатским маневром Русије, 9. септембра 2013. године, када је, заједно са сиријском владом, предложила да Сирија уништи комплетне залихе свог хемијског оружја како не би била бомбардована. Будући да је и сам дан раније (не слутећи да ће тако нешто Русија и Сирија прихватити) рекао да у случају таквог решења неће напасти Сирију, Западни блок се нашао ухваћен у раскораку, па је тако морао одустати од планиране агресије.

Међутим, ситуација у односима између Русије и Западног блока се све више погоршавала, а од наредне, 2014. године, ушле су у период односа сличан ономе у хладном рату¹⁷⁰ (зато неки истраживачи из различитих области друштвених наука говоре о „новом хладном рату“ иако је то мало претерано). Наиме, још од почетка 2013. године нагло се компликовала ситуација у Украјини. Та земља је од 2010. године имала проруску власт која је желела прикључење Европској унији (ЕУ)¹⁷¹ али и одржавање добрих односа са Русијом и војну неутралност. Али, када је, у јесен 2013, Украјина требало да потпише Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП), ЕУ је почела да поставља услове, поручивши јој да, ако жели ССП, треба да прекине економске везе са Русијом које су прилично јаке. Са друге стране, и Русија је исто тако почела вршити притисак на украјинску владу да одустане од ССП-а, јер је он био неспојив са слободном трговином која је постојала између Русије и Украјине.

¹⁷⁰ Срђан М. Перишић, Маја Кајтез, *Савремено геополитичко сучељавање Русије и Запада – да ли је на помолу (нови) раскол између Европе и Русије?*, Војно дело, бр. 4/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015, стр. 70.

¹⁷¹ Европска унија (ЕУ) међународна је организација европских држава која има посебне карактеристике јер поседује и нека обележја федералне државе. Има и елементе војног савеза, али ипак не представља војни савез. Седиште јој је у Бриселу (Белгија). Њени почети сежу до 9. маја 1950, а први темељи су јој ударени 24. јула 1952. Циљ јој је био стварање заједничког тржишта и укидање царинских и трговинских ограничења. Такође, будући да је то, првобитно, била организација у којој су чланице биле само европске државе Западног блока, требало је и да спречи продор утицаја СССР-а на овај блок. После краја хладног рата (9. новембра 1989) и распада СССР-а (25. децембра 1991), Европској унији су почеле приступати и државе које су раније биле чланице Источног блока, Варшавског пакта и СССР-а. После 1989, односно 1991, ЕУ све више тежи да се наметне и као носилац политичког и привредног продора Западног блока на југ (Балканско полуострво) и исток (државе бившег Источног блока, Варшавског пакта и СССР-а и данашње Русије) европског континента. Ипак, озбиљно је уздрмана одлуком британских бирача на референдуму, 23. јуна 2016. године, на којем су већински гласали да Велика Британија изађе из ЕУ.

Будући да председник Украјине Виктор Јанукович није могао одлучити шта да ради, опозиција је (уз подршку Западног блока) 21. новембра 2013. отпочела демонстрације ради притиска на власт да потпише ССП (што се сматра за почетак тзв. Евромајданске револуције). Међутим, 29. новембра Виктор Јанукович је коначно преломио и објавио одлуку да Украјина неће потписати ССП. То је изазвало још масовније протесте опозиције (која је сада кренула у акцију рушења легитимне власти) док је Западни блок појачао подршку. Нереди и сукоби су се све више појачавали, а почеле су да падају и људске жртве. На крају, 22. фебруара 2014. Виктор Јанукович је напустио Кијев и отишао у Русију, а наредног дана, 23. фебруара, власт су преузеле прозападне вође опозиције Арсениј Јацењук, Виталиј Кличко и Олег Тјахнибок.¹⁷²

Међутим, Русија и становништво Украјине које је било или руско или украјинско које је нагињало Русији, нису се лако предавали. Већ 23. фебруара (дакле истог дана када је прозападна опозиција узела власт у Кијеву) отпочели су проруски протести на Криму који су, на крају, довели до тога да су власти Крима и града Севастопоља,¹⁷³ после одржаног референдума 16. марта (на којем се убедљива већина становника определила за проглашавање независности од Украјине и припајање Русији) прогласиле независну Републику Крим 17. марта, која се већ 21. марта припојила Руској Федерацији.¹⁷⁴ Иначе, убрзо по почетку проруских протеста на Крим су, по наредби руског председника Владимир Путина,¹⁷⁵ 28. фебруара ушле руске трупе које су опколиле украјинске и заузеле све важне тачке. После месец дана окружења, украјинским јединицама је из Кијева наложено да напусте Крим (24. марта) што су оне и урадиле. Последње украјинске трупе отишле су са Крима 26. маја 2014. Иначе, цео процес одвајања Крима од Украјине и његовог припајања Русији протекао је уз велику напетост, али без борби, уз неколико оружаних инцидената. Са друге стране, у областима Доњецк и Луганск (тзв. Донбас), на истоку Украјине, ситуација се другачије одвијала. Проруски протести који су тамо отпочели 1. марта 2014, и нарочито се појачали у априлу, прерасли су, 2. маја 2014. године када су украјинске трупе и паравојне формације верне новој прозападној влади у Кијеву кренуле у офанзиву на исток Украјине, у грађански рат на поменутом подручју у којем Русија подржава проруске устанике, док Западни блок пружа подршку властима у Кијеву.¹⁷⁶ И поред два договорена споразума из Минска (од 5. септембра 2014. и

¹⁷² Биљана Стојковић, *Источно питање и Украјинска криза, Војно дело*, бр. 1/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015, стр. 34.

¹⁷³ Крим је у оквиру Украјине имао статус аутономне републике, док је град Севастопољ имао посебан аутономни статус.

¹⁷⁴ И у саставу Русије Крим има статус аутономне републике, а град Севастопољ посебан аутономни статус. Ипак, по међународном праву и УН, Крим и Севастопољ су и даље делови Украјине.

¹⁷⁵ Владимир Путин био је вршилац дужности председника владе Русије од 9. до 16. августа 1999. Од 16. августа 1999. до 7. маја 2000. био је председник владе Русије. Вршилац дужности председника Русије био је од 31. децембра 1999. до 7. маја 2000. Председник Русије био је од 7. маја 2000. до 7. маја 2004. и од 7. маја 2004. до 7. маја 2008. Поново је био председник владе Русије од 8. маја 2008. до 7. маја 2012. Од 7. маја 2012. поново се налази на функцији председника Русије.

¹⁷⁶ Проруски устаници су на истоку Украјине прогласили Доњецку Народну Републику (ДНР) и Луганску Народну Републику (ЛНР).

11. фебруара 2015), чије су главне одредбе биле повратак украјинских војника на руско-украјинску границу на сектору Донбаса и широка специјална аутономија за Доњецку и Луганску област, рат се настављао.¹⁷⁷

У међувремену, и ситуација у Сирији се искомпликовала. Нагло ширење бруталне терористичке војске Исламске Државе у Сирији и Ираку довело је до тога да САД отпочне да је бомбардује у Ираку (8. августа 2014), а затим и у Сирији (22. септембра 2014).¹⁷⁸ Од осталих земаља Западног блока, бомбардовању ИД у Ираку и Сирији прикључили су се Француска (19. септембра 2014. у Ираку и 27. септембра 2015. у Сирији), Велика Британија (30. септембра 2014. у Ираку и 2. децембра 2015. у Сирији), Аустралија (1. октобра 2014. у Ираку и 9. септембра 2015. у Сирији) и Канада (2. новембра 2014. у Ираку и 8. априла 2015. у Сирији; из обе акције Канада се повукла 15. фебруара 2016), док се Немачка прикључила само у Сирији (10. децембра 2015). Русија је, пак, са своје стране, акцију бомбардовања Исламске Државе у Сирији (али и осталих трупа и терористичких организација које су против сиријске владе) отпочела 30. септембра 2015. године на позив владе Сирије. У вези са Сиријом настао је још један проблем, а то је заоштравање односа између Русије и Турске након што су турске снаге, 24. новембра 2015, обориле руски авион¹⁷⁹ који је био на задатку у Сирији, тврдећи да је нарушио турски ваздушни простор, док је Русија то негирала оптужујући Турску да је авион намерно оборила зато што тајно подржава Исламску Државу. Због тога је Русија, почетком децембра 2015, увела санкције Турској. Међутим, крајем јуна 2016. године Турска је Русији званично изразила жаљење због поменутих догађаја, а Русија је, заузврат, почетком јула 2016, најавила укидање санкција Турској.¹⁸⁰ Тако су односи две земље нормализовани, а веома брзо су се још више побољшали када је Русија, информацијама које је дознала и затим правовремено доставила турским властима, помогла председнику те државе Реџепу Тајипу Ердогану да, 15–16. јула 2016, угуши покушај војног удара и сопствено свргавање са власти.

Закључак

Напетости које трају између Русије и Западног блока, у суштини, нису престајале ни након пада Берлинског зида, ни распадом СССР-а. Оне су само настављене у промењеним друштвеним и међународним околностима. Свакако, после распада СССР-а Руска Федерација била је вољна да постигне неку врсту договора са Западним блоком, нарочито у периоду од 1991. до 1996. године, али се то показало немогућим јер, пре свега Запад на челу са САД, није поштовао договоре и свесно

¹⁷⁷ Грађански рат на истоку Украјине довео је до тога да су Западни блок на челу са САД и Русија увели, током јула и августа 2014. године, међусобне санкције.

¹⁷⁸ Понекад Сједињене Државе у Сирији гађају и трупе сиријске владе, помажући тзв. умереној опозицији.

¹⁷⁹ Том приликом страдао је један од руских пилота који је управљао авионом.

¹⁸⁰ Русија је најпре, 28. августа 2016. године, укинула санкције на туристичка путовања у Турску да би затим у три наврата, 11. октобра 2016, 10. марта 2017. и 3. маја 2017. године, укинула и санкције на увоз одређених пољопривредних производа из Турске. Тренутно су на снази остале само санкције које се одnose на увоз парадајза из Турске у Русију.

је занемаривао и запостављао интересе Русије. Због тога је Русија, почевши од 1996, а нарочито од 1999. године, почела да спроводи другачију политику у којој је првенствено водила рачуна о својим интересима. То се, наравно, није свидело Западном блоку који је, на разне начине, покушао (а и данас то чини) да ослаби Руску Федерацију и продре на простор бившег СССР-а. Русија, пак, нарочито од 2007. године, настоји да свој интерес и утицај рашири и ван простора бившег СССР-а и да заузме положај који је, у великој мери (мада срећом по њу не и сасвим) изгубила када се, крајем 1991. године, распао Совјетски Савез. Како ће се ствари у овом спољнополитичком сучељавању даље развијати остаје да се види у времену које долази.

Литература и извори

- [1] *Време када се пуцало на Бели дом*, Руска реч, 3. октобар 2013. године.
- [2] Gajić Dejan, *Proces širenja NATO-au Evropi, Međunarodni problemi*, br. 3/2009, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
- [3] Гедис Џон Луис, *Хладни рат – ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003.
- [4] *Delegacija u Parlamentarnoj skupštini Organizacije dogovora o kolektivnoj bezbednosti*, www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina/sastav/delegacije.25.900.html
- [5] Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку 1492-1992*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- [6] Јефтић Зоран, Младеновић Мирослав, Мандић Горан, *Нови стратегијски концепт НАТО-а и руска иницијатива за промену архитектуре европске безбедности*, Војно дело, бр. 4/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010.
- [7] Килибарда Зоран, *Безбедносне интеграције у постсовјетском простору – Организација уговора о колективној безбедности*, Војно дело, бр. 1/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010.
- [8] Kurjak Jelica, *Rusija i nacionalni problemi, Međunarodni problemi*, br. 3-4/92, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1992.
- [9] Kuster Matthias, *Грузијско-руски рат 2008. године*, Војно дело, бр. 2/2014, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2014.
- [10] Лишанин Младен, Цупаћ Бранислава, *Русија, НАТО, ЕУ: комплементарни или конкурентски погледи на нову безбедносну архитектуру Европе*, Војно дело, бр. 1/2013, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2013.
- [11] Mankoff Jeffrey, *Russia and the West: Taking the Longer View, The Washington Quarterly*, number 2/2007, The MIT Press, Washington DC, 2007.
- [12] Младеновић Мирослав, Јефтић Зоран, Мандић Горан, *Организација уговора о колективној безбедности између илудије и анти-НАТО*, Војно дело, бр. 1/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015.
- [13] Младеновић Мирослав, Килибарда Зоран, Милосављевић Слађан, *„Постхладноратовске” промене безбедносних и стратешких концепција Руске Федерације*, Војно дело, бр. 3/2013, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2013.
- [14] Младеновић Мирослав, Килибарда Зоран, *Шангајска организација за сарадњу*, Војно дело, бр. 1/2011, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2011.

[15] „Многое сложилось бы иначе...”, *Холодное лето 91-го: хроника событий*, Красная Звезда, 16. августа 2003.

[16] Перишић Срђан М., Кајтез Маја, *Савремено геополитичко сучељавање Русије и Запада – да ли је на помолу (нови) раскол између Европе и Русије?*, *Војно дело*, бр. 4/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015.

[17] *Petnaest godina od dolaska Putina na vlast – dan kada je Rusija ponovo oživela*, www.nspm.rs/savremeni-svet/petnaest-godina-od-dolaska-putina-na-vlast-dan-kada-je-rusija-ponovo-ozivela.html?alphabet=I

[18] Петровић Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј, Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад – Београд, 2008.

[19] Петровић Драган, Ђукановић Драган, *Стубови спољне политике Србије – ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

[20] Рокаи Петер, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*, СЛЮ, Београд, 2002.

[21] *Сообщение Центральной комиссии референдума Союза ССР об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 г.*, Правда, 27. март 1991. года.

[22] Стојковић Биљана, *Источно питање и Украјинска криза*, *Војно дело*, бр. 1/2015, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2015.

[23] Тошић Малешевић Никола, *Међународне политичке организације, међународни војни савези, програми и тела и бивши међународни војни савези (од 1945. године) у којима учествују или су учествовале европске државе (необјављивани рукопис)*.

[24] *Украина објаснила, почему не выходит из СНГ*, apostrophe.com.ua/news/politics/foreign-policy/2015-09-09/ukraina-obyuasnila-pochemu-ne-vyihodit-iz-sng/34834

[25] Фатић Александар, *Карактеристике новог безбедносног устројства Европе – усмеравање западног Балкана*, *Војно дело*, бр. 1/2009, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2009.

[26] Filimonović Miljan, *Obnova moći Ruske Federacije – implikacije na međunarodni položaj Republike Srbije*, *Zbornik radova Savremeni međunarodni izazovi* (priređivač Dragan Đukanović), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.

[27] cis.minsk.by/page.php?id=14

[28] *Crimea Is Putin's Revenge. On March 24, 1999, the U. S. Bombed Kosovo. Putin has been planning his payback ever since.*, www.slate.com/articles/news_and_politics/foreigners/2014/03/putin_s_crimea_revenge_ever_since_the_u_s_bombed_kosovo_in_1999_putin_has.html

[29] Чомски Ноам, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Институт за политичке студије, Београд, 1995.

[30] Штрбац Катарина, *Безбедносне интеграције на постсовјетском простору – ГУАМ*, *Војно дело*, бр. 2/2010, Министарство одбране Републике Србије, Универзитет одбране у Београду, Београд, 2010.

[31] www.odkb-csto.org

[32] www.paodkb.ru

[33] www.sectesco.org/EN123/AntiTerrorism.asp

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ КРАЈИНЕ – РЕПУБЛИКА СРПСКА КРАЈИНА ИЗМЕЂУ БЉЕСКА И ОЛУЈЕ*

Милан Н. Гулић**

Институт за савремену историју, Београд

У чланку се, на основу доступне архивске грађе, релевантне литературе, штампе и дјела мемоарског карактера, даје приказ последњих дана постојања Републике Српске Крајине, односно периода између двије снажне офанзиве Хрватске војске (*Бљесак* и *Олуја*) у којима је најприје остала без територије Западне Славоније, а затим била сломљена падом њеног читавог западног дијела. Период од почетка маја до почетка августа 1995. године карактерисале су криза владе и институција, покушаји јачања одбрамбених потенцијала, мировне иницијативе и преговори, несташице струје, нафте и животних намирница, незадовољство становништва и све примјетније исељавање које је утицало на борбену готовост и знатно допринијело слому Српске Крајине. Најснажнији удар Хрватске војске од почетка рата дошао је отуда у тренутку када је Крајина била у најтежем положају још од оснивања 1991. године, па и не чуди што је све резултирало протјеривањем целокупног становништва западног дијела дотадашње Републике Српске Крајине.

Кључне речи: *Операција „Бљесак”, Република Српска Крајина, Милан Мартић, Милан Бабић, Борислав Микелић, Видовданска смотра, Јасуши Акаши, Фрањо Туђман, Женевски преговори, Операција „Олуја”*

Година 1995. за Републику Српску Крајину (РСК) – непризнату државну формацију насталу на простору Републике Хрватске (РХ), није донијела ништа добро. Она се суочавала са кризом готово на свим пољима. Претходне ратне године су исцрпили њене ионако слабе ресурсе и снаге. Државна власт није била равномјерно развијена, војни потенцијали су слабили, а стални одлазак становништва ју је додатно изнуривао. Нелегално богаћење појединаца, политички обрачуни и слаба међународна позиција нарочито су утицали на њен свеукупни пут ка колапсу. Концентрични напад Хрватске војске (ХВ) на област Западне Славоније, тј. на јужни дио Сектора Запад под заштитом Уједињених нација (УН), у рано јутро 1. маја (око 5.30 часова)

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту *Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку* (№ 47030) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Др Милан Н. Гулић је научни сарадник.

дошао је у крајње незгодном тренутку по РСК.¹ Брзи продор хрватских снага на правцима Нова Градишка – Окучани и Новска–Окучани довео је до пада Јасеновца (1. маја око 8 сати), Окучана (2. маја око 13 сати) и Старе Градишке (3. маја око 1 сат изјутра). Изузетно неповољан стратешки положај и чињеница да се тај простор копнено није додиривао ни са једним другим дијелом Крајине чинила га је врло непогодним за одбрану. Непостојање плана одбране Западне Славоније и неиспуњена очекивања да ће Војска Републике Српске (ВРС) или Војска Југославије (ВЈ) помоћи негативно су утицала на целокупну одбрану тог дијела Крајине. Услијед пресецања територије Западне Славоније под српском контролом дуж линије аутопута дио цивила и преостале војске (углавном бораца 51. пјешадијске бригаде) остао је у окружењу у рејону Пакраца. Добро организован и припремљен хрватски напад лако и брзо је довео до потпуног слома слабашног, неорганизованог и лоше вођеног 18. (Западнославонског) корпуса Српске војске Крајине (СВК). Ова акција Хрватске војске имала је и важан стратешки циљ – требало је да доведе до отварања саобраћаја на аутопуту Загреб–Липовац и на прузи Загреб–Винковци.²

Повод за напад на област Западне Славоније РСК пронађен је у одлуци крајинских власти да се затвори аутопут на дијелу под њеном контролом (око 40 км). Одлука о затварању била је посљедица инцидента који су се догађали крајем априла. Код мотела *Славен* недалеко од Нове Градишке, 28. априла 1995, убијен је Србин Тихомир Благојевић из оближњег села Смртића код Окучана. У знак револта његова родбина и пријатељи су насумично пуцали на возила по аутопуту. Троје људи је погинуло, а неколико рањено и заробљено. Српске власти су истог дана увече донијеле одлуку о затварању аутопута. Српска страна је тек 30. априла поподне (око 18 сати) пристала да се аутопут отвори и отварање најавила за наредно јутро – 1. маја у 6 сати. Међутим, командант 18. корпуса пуковник Лазо Бабић је око 20 сати обавијестио јавност да аутопут неће бити отворен наредног јутра. Његову одлуку подржали су командант СВК генерал Милан Челекетић и предсједник РСК Милан Мартић под објашњењем да је уочено појачано присуство хрватских снага у рејону Кутине, Новске, Пакраца, Липика и Нове Градишке, а нарочито на правцима Новска–Окучани и Пакрац – Бијела Стијена – Окучани, због чега је у зони одговорности Корпуса наређена општа мобилизација. Одлука да се аутопут не отвори послужила је хрватској страни као непосредан повод и оправдање за војничку акцију. Међутим, с обзиром на то да се радило о значајној војној операцији, тешко је повјеровати да је припремљена у свега неколико дана. О томе свједочи и тадашњи начелник Главног стожера Хрватске војске генерал Јанко Бобетко, према којем је план развијен још почет-

¹ Под српском контролом налазио се само мањи дио (23,7%, односно нешто више од 500 км²) Сектора Запад, оформљеног према Венсовом плану (Ivica Miškulin, *Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2014, str. 59–60).

² Коста Новаковић, *Српска Крајина. Успони, падови, уздицања*, Српско културно друштво Зора, Београд, 2009, стр. 324–327, 439–446, 567; Јулија Барунчић Плеткосић, Жељка Криже Грачанин, „Устрој и djelovanje 18. korpusa Srpske vojske Krajine”, у зборнику: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990–1995.: nositelji, institucije, posljedice* (priredili Ivica Miškulin, Mladen Barać), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Slavonski Brod/Zagreb, 2012, str. 163–181; Слободан Перић, *Западна Славонија у светлу југословенске кризе 1991–1995. Истине, заблуде и обмане*, Лицеј, Београд, 2014, 88–94; Милисав Секулић, *Knin je рао u Beogradu*, Nidda, Bad Vilbel, 2001, str. 97–120.

ком децембра 1994. године. Коначна одлука о отпочињању акције донијета је 29. априла, а потврђена сутрадан на сједници Вијећа обране и националне сигурности РХ.³

Крајински министар иностраних послова др Милан Бабић писао је генералном секретару УН Египћанину Бутросу Бутросу Галију затраживши да предузме све што је у његовој моћи „да се заустави хрватска војска и спријечи масакр српског становништва”.⁴ На иницијативу специјалног изасланика генералног секретара УН-а Јапанца Јасушија Акашија разговори о прекиду борбених дејстава и поновној успостави саобраћаја на аутопуту вођени су у бази УН на аеродрому Плесо, недалеко од Загреба, истог дана када је напад почео (1. маја). Крајинску делегацију је предводио предсједник Владе Борислав Микелић, а хрватску шеф Уреда предсједника Републике Хрвоје Шаринић.⁵ Крајинска страна је захтијевала хитан прекид дејстава и повратак на стање прије покретања офанзиве. Нешто слично су у „увијеној форми” тражили и представници међународне заједнице. Међутим, судећи према Шаринићевом свједочењу, хрватска страна је у преговоре ушла свјесна „да је међународној заједници теже грубо и отворено напасти Хрватску због одбијања сурадње и кршења споразума док год трају преговори”. Дакле, док се преговарало, хрватска страна је лагано овладала читавим простором Западне Славоније који се до тада налазио у оквирима РСК. С обзиром на то, даље инсистирање међународних фактора да се очува *status quo ante bellum* било је беспредметно.⁶

Одговор крајинских власти на напад на Западну Славонију био је недовољан, закаснео и погрешан. Авијација није реаговала, а снаге које је требало прикупити по осталим корпусима углавном нису ни упућене у Западну Славонију. Првог дана напада (око 17.15 сати) донијета је наредба о подизању борбене готовости посаде самоходног вишецјевног лансера ракета *Оркан*. Српске снаге су 2. и 3. маја гађале Загреб ракетама са касетним бојевим главама, којом приликом је погинуло седморо људи, а 176 рањено. Одговорност за дејства по Загребу преузео је предсједник РСК Милан Мартић.⁷ С обзиром на чињеницу да је одбрана Западне Славоније

³ „Желе да заузму бивши сектор *Запад*”, „Хрватска војска ушла у Окучане”, *Политика*, 3. 5. 1995; „*Pad zapadne Slavonije*”, „*Kako je počelo*”, *Vreme*, 8. 5. 1995; Срђан Радуловић, *Судбина Крајине*, ДАН ГРАФ, Београд, 1996, стр. 87–91; Ivan Brigović, „*Osvrn na operaciju Bljesak u dokumentima Republike Srpske Krajine*”, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, br. 01/2009, str. 39–70; Janko Bobetko, *Sve moje bitke, vlastita naklada*, Zagreb, 1996, str. 400–408; Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing–Техничка knjiga, Zagreb, 2005, str. 492.

⁴ Хрватски меморијално-документацијски центар Домовинског рата (ХМДЦДР), Влада САО/РС Крајине (04), кутија 39, *Писмо министра иностраних послова др Милана Бабића Његовој Екселенцији Бутрос Бутрос Галију*; „Писмо Милана Бабића генералном секретару УН”, *Политика*, 4. 5. 1995.

⁵ У крајинској делегацији били су и генерал Душан Лончар, начелник Штаба СВК, и Илија Пријић, савјетник предсједника РСК. Уз Шаринића у хрватској делегацији су били и замјеник начелника Главног стожера генерал Звонимир Червенко, Весна Шкаре-Ожболт из Уреда предсједника и Смиљан Рељић, директор Службе за заштиту уставног поретка („Акаши предложио документ од пет тачака”, *Политика*, 3. 5. 1995).

⁶ Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993–1995* (1998), Globus International, Zagreb, 1999, str. 249–256.

⁷ „Експлозије у средишту Загреба”, *Политика*, 3. 5. 1995; „Ланац освета и ново страдање недужних цивила”, *Политика*, 4. 5. 1995; I. Brigović, „*Osvrn na operaciju Bljesak u dokumentima RSK*”, nav. djelo, str. 58–59. У телефонском разговору са Микелићем, 2. маја, предсједник Републике Србије Слободан Милошевић је, уз приједлог да се Мартић смијени, за њега рекао: „Он је зликовац који не размишља, он реагује као животиња а не као човек.” За Мартићево хвалисање због гранатирања Загреба је рекао: „Хвали се како је гађао Загреб. Чега се паметан стиди с тиме се луд поноси.” („Разговор Борислава Микелића и Слободана Милошевића, 2. мај 1995.”, у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послје*, II, (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 105–108).

фактички већ била сломљена, поставља се питање оправданости и сврхе овог удара. Од њега сасвим сигурно није било никакве користи, а штета јесте.⁸

Акција хрватских оружаних снага наишла је на осуду на хитној сједници Савјета безбједности (СБ) УН. Међутим, СБ није предузео оштрије кораке према Хрватској. Исказао је „дубоку забринутост“, затражио поштовање Споразума о прекиду ватре и Економског споразума, поновно отварање ауто-пута и „хитан прекид ватре“, али не и повлачење на почетне положаје.⁹ „Забринутост“ због „обнове непријатељства“ исказало је и Министарство спољних послова Руске Федерације и, такође, затражило повлачење на почетне положаје. Прекид ратних дејстава затражен је и из њемачког и француског министарства спољних послова, а представник Стејт Департамента Николас Бернс је нарочито осудио Србе „због насумичног бомбардовања цивила у Загребу“.¹⁰

Очигледно, ракетно дејство по Загребу замаглило је страдање становништва у Западној Славонији. Амбасадор Сједињених Америчких Држава (САД) у Хрватској Питер Галбрајт жестоко је протествовао и чак запријетио крајинском руководству због тога што је, приликом ракетирања Загреба, неколико пројектила пало у близини америчке амбасаде и аеродрома Плесо на којем је била стационарирана америчка мисија у саставу мировних снага УН. Истакао је да је добио упутство од државног секретара Ворена Кристофера и министра одбране Вилијема Перија да упозори руководство у Книну „да ће, уколико опет буду гађали званичне америчке објекте или наудили америчком особљу, доћи до озбиљних последица за вашу страну и за све оне који су одговорни за такве нападе“. Да пријетња буде што озбиљнија Галбрајт је писмо завршио реченицом: „Треба да знате да су у прошлости амерички председници сматрали нападе на америчке војнике и особље као нападе на саме САД, а на њих САД могу одговорити чином самоодбране у складу са чланом 51 повеље УН.“¹¹

Захваљујући залагању Јасушија Акашија склопљен је Споразум о прекиду непријатељства, којег су 3. маја у Книну потписали представници Крајине, у Загребу представници Хрватске, а затим својим потписима овјерили Акаши и командант снага УН-а на простору некадашње Југославије француски генерал Бернар Жанви-

⁸ Да су штетност овакве одлуке добро видјели и савременици, говоре и ови редови из књиге Марка Врцеља, који је у то вријеме радио у Главном штабу СВК: „Таква одлука нашег врха уследила је из очаја. Само очајници су могли то и урадити. Пошто нисмо могли ништа усташама урадити у Западној Славонији, сада ћемо им показати да и ми имамо силу. Каква је корист а каква штета, нико се није питао.“ (Марко Врцељ, *Рат за Српску Крајину 1991–1995*, Српско културно друштво Зора, Београд, 2002, стр. 195–196).

⁹ Споразум о прекиду ватре потписан је у Палати нација у Женеви 29. марта 1994. Њиме је договорено да на свим линијама додира, почевши од 4. априла, морају престати сва непријатељства и мора наступити прекид ватре. Споразум су потписали Хрвоје Шаринић (са хрватске стране) и Душан Ракић (са крајинске стране), а као свједоци Каи Еиде, Герт Аренс и Бертран де ла Прел. Економски споразум између РХ и РСК потписан је 2. децембра 1994. године (*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. Dokumenti*, XI, *Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj–lipanj 1994)* (priredili Julija Barunčić Pletikosić, Ivan Brigović), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012, str. 268–273).

¹⁰ ХМДЦДР, Кабинет председника/Служба председника Републике Српске Крајине (62), кутија 8, *Председничко саопштење, 4. мај 1995*; „Осуда хрватског напада“, „И Москва и Вашингтон траже повлачење на почетне позиције“, „Кинкел: Хрватска мора да обустави офанзиву“, *Политика*, 3. 5. 1995; „Москва: Повући војску на почетне положаје“, „Париз: Позив Хрватској да се повуче“, *Политика*, 4. 5. 1995.

¹¹ „Претња из Вашингтона“, *Политика*, 5. 5. 1995; „Анжованање Галбрајта на хрватској страни контрапродуктивно“, *Политика*, 7. 5. 1995.

је. Према овом споразуму, борбе су морале престати истог дана до 16 сати, обје стране су прихватиле „да само мировне снаге УН, уз учешће Европске уније, контролишу ауто-пут и његову непосредну околину (до два километра са сваке стране) у сектору „Запад“, „како би се успоставиле безбедност и сигурност на аутопуту“. Међутим, тај споразум је остао „мртво слово на папиру“. Нити су борбе обустављене, нити је омогућена евакуација преосталог цивилног становништва, а на територији која је стављена под контролу хрватских власти представницима УН-а и Међународног комитета Црвеног крста није дозвољен приступ, због чега се 5. маја поново састао СБ. Иако је саопштење имало оштрији тон него претходно, није отишло даље од „дубоке забринутости због наставка непријатељстава”.¹² Већина српског становништва је тих дана напустила Западну Славонију, а за вријеме и након борбених дејстава дошло је до значајних људских и материјалних губитака. Погинуло је или нестало 283 Срба, од чега 114 цивила.¹³

Ни акција у Западној Славонији није била довршена, а судећи према обраћању јавности председника Републике Хрватске др Фрање Туђмана било је јасно какве су даље намјере Загреб: „Уколико не одустану од оружаног отпора Хрватска ће знати и моћи да успостави власт над читавом територијом у својим међународно признатим границама на начин на који је то учињено и прекјуче и јуче у западној Славонији.“ Нешто слично је изјавио и председник Одбора за мирну реинтеграцију Хрватског сабора Драго Крпина истакавши да је акција хрватских оружаних снага у Западној Славонији „пример како ће се радити и са другим деловима Крајине”.¹⁴

Влада РСК састала се увече 3. маја и донијела Одлуку о формирању Штаба за прихват и смјештај становништва Западне Славоније у Градишци, с обзиром на то да се више хиљада избјеглица нашло у Републици Српској. На челу Штаба постављен је Душан Витез, док је његов замјеник био Крсте Жарковић.¹⁵ Штаб је радио на релацији Градишка – Источна Славонија – Барања и Градишка–Банија–Книн. Штабу је на почетку рада додијељено два милиона динара из текуће буџетске резерве. Међу западнославонским избјеглицама и њиховим политичким представницима било је примјетно незадовољство реакцијом Книна на њихово страдање. Као својеврсни лидер избјеглих Славонаца, председник Скупштине општине (СО) Окучани и посланик у Скупштини РСК Аран Драгичевић је рекао да крајинско руководство са њима није ни разговарало откако је почео хрватски напад. Због тога су његове ријечи биле тешке и опоре. Рекао је да Славонци више не вјерују „у солидарност међу Србима” и категорички затражио да им се омогући одлазак на територију Савезне Републике Југославије (СРЈ): „Ми више немамо земљу. Доста нам је да изигравамо граничаре за остале Србе. Желимо да сви заједно будемо пребачени

¹² „Склопљено крајинско-хрватско примирје”, *Политика*, 4. 5. 1995; „Оштра осуда хрватског понашања”, *Политика*, 6. 5. 1995; „Недопустиво понашање Хрватске због кршења споразума”, *Политика*, 7. 5. 1995.

¹³ *Српска Западна Славонија мај 1995. Изгон* (приредио Јово Рашковић), Светигора, Веритас, Цетиње 1998.

¹⁴ „Или повратак у Хрватску или нови *блиц-крие*”, *Политика*, 5. 5. 1995; „Противречне изјаве хрватских челника”, *Политика*, 6. 5. 1995.

¹⁵ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 43. сједнице Владе РСК одржане у кабинету председника Борислава Микелића дана 03.05.1995. године*; ХМДЦДР, 04–33, Бр. 06–5–527/95; ХМДЦДР, 04–33, *Одлука о формирању Штаба за прихват и смјештај становништва Западне Славоније*.

на неко мирно место, било где и да све заборавимо.”¹⁶ Влада РСК је на сједници која је отпочела касно увече 4. маја саопштила да њихову вољу поштује, чиме је било сасвим јасно да је изгубљена територија, али и људи. У расправи о дешавањима у Западној Славонији министар за урбанизам, стамбено-комуналне послове и грађевинарство Љубиша Будић је рекао да је у питању „издаја народа и цивилних а највише војних власти” и да за њега нема мјеста у влади такве државе, због чега је поднио оставку на министарски положај. Иако није имао директне одговорности за крајински крах у Западној Славонији, Будић је једини виши цивилни функционер који је због тога поднио оставку.¹⁷

Истог дана је у Книну одржана заједничка сједница Врховног савјета одбране РСК и РС. Истакнуто је да је хрватска акција спроведена „уз прећутно одобравање међународне заједнице и неприхватљиво благо реаговање Савета безбедности УН”. Међународна заједница се „оглушила на сазнања о масовном страдању и егзодусу српског цивилног становништва у Западној Славонији и пограничним општинама РС”. Од Савјета безбедности је затражено да омогући „ослобађање окупираног српског становништва и враћање хрватске војске на старе линије раздвајања”, а уколико то не буде учињено РСК и РС су „одлучне да свим расположивим потенцијалима ослободе српско становништво и целокупни простор западне Славоније”.¹⁸

Дезорганизација у одбрани показала је слабости оружаних снага РСК и додатно допринијела порасту политичке кризе у Крајини. Деморалисаност, која је у Крајини била примјетна и раније, само је појачана падом Западне Славоније. Више свједока времена говори о убрзаном исељавању становништва са тог простора. О томе свједочи и писмо које је предсједник Мартић упутио југословенским властима. У њему је, између осталог, навео: „Не само да је изгубљен териториј и не само да је страдало на стотине цивила, оно што у овом часу ужаса неспокој чини још и већим је толико проширено увјерење код народа да је српско питање издано, и то од стране самих Срба. Дуж цијеле Крајине шири се глас о њеној продаји; људи са невјерицом констатују да нас је заборавила и Србија и Република Српска. У многим селима и градовима народ се пакује и спрема на исељавање.” Како би се то спријечило тражио је слање око 2.000 припадника Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије који би били распоређени по унутрашњости Крајине – у Книну, Бенковцу, Грачацу, Петрињи и Слуњу. Њихово присуство требало је да поврати „психолошку стабилност” становништва, а крајинским властима омогући вријеме „за санирање и стабилизацију снага”. Ова молба, међутим, није наишла на одобравање предсједника Републике Србије Слободана Милошевића.¹⁹

¹⁶ „Избеглице желе у Србију или Црну Гору”, „Влада РСК поштује вољу избеглих из западне Славоније”, *Политика*, 10. 5. 1995.

¹⁷ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 44. сједнице Владе РСК одржане у згради Владе у Книну, дана 04.05.1995. године*.

¹⁸ ХМДЦДР, 62–4, Бр. 020/1–418/95; ХМДЦДР, 62–4, *Саопштење за јавност, 04.05.1995*; ХМДЦДР, 62–8, *Билешка, 08.05.1995*; „Засједао Врховни савјет одбране РСК”, *Граничар*, 3. 5. 1995; „Приговори и позив Савету безбедности”, *Политика*, 5. 5. 1995.

¹⁹ „Разговор Момчила Перишића и Слободана Милошевића, 6. мај 1995, 15.18 сати”, у: *Република Српска Крајина*, II, стр. 122–124; Davor Marijan, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009, str. 216–217.

Тек што је ватра запаљених кућа у Западној Славонији згаснула, отпочела су оптуживања међу политичарима о томе ко сноси кривицу за њен пад. Предсједник владе Микелић је жалио због затварања ауто-пута и инцидента који су то испратили и који су искоришћени као повод за хрватски напад. Оптуживао је предсједника Мартића и генерала Челекетића за држање „ватрених” говора у Западној Славонији, непосредно пред хрватски напад. Микелићеви иступи били су намијењени, како крајинској јавности, тако и јавности у Србији, гдје су представници опозиционих партија (Зоран Ђинђић, Војислав Коштуница и Војислав Шешељ) оптуживали руководство СРЈ због тога што није помогло српском становништву у Западној Славонији. Микелићев став је био јасан – бранио је власт у Београду, а критиковао ону на Палама: „Сада они који су подстрекивали грађане против мирног рјешења и њихови спонзори са Пала, који су имали јединице на само један километар од Западне Славоније – а нису ни прстом макли да помогну, оптужују СР Југославију што са 400 километара није интервенисала, иако је свакоме јасно да је управо одлучна политика Београда против ратне ескалације највише допринијела да се стање смири и заштите животи људи, да не дође до великог ратног пожара.” Микелићев иступ је отворено показао да је сукоб између њега и Мартића продубљен, као и да постоје озбиљна неслагања на линији Београд–Пале и Пале–Книн.²⁰

Пад Западне Славоније довео је и до смјене на мјесту команданта СВК. Генерал Челекетић је 15. маја затражио од предсједника Мартића да га разријеша дужности. Као разлог за ову одлуку навео је да није одржао обећање „како ни један сантиметар територије РСК више неће бити изгубљен”, које је дао при ступању на дужност 22. фебруара 1994. године. Додао је да више нема „моралне снаге да иде међу људе и тврди нешто што не одговара истини”. Објашњење за „трагичан исход” у Западној Славонији нашао је у „одсуству очекиване и договорене политичке и војне помоћи изван РСК” и „прљавим политичким играма појединаца”. Врховни савјет одбране РСК је прихватио његов захтјев, а за новог команданта предложио генерала Милета Мркшића.²¹

У Книну је 17. маја одржан протестни збор у организацији Синдиката РСК на којем је дата подршка предсједнику Мартићу и осуђено држање Владе, Скупштине и Радио-телевизије (РТВ) РСК. Митинг су предводили Раде Чубрило и Горан Опачић. Дио присутних, предвођен „Координационим одбором митинга”, упутио се према згради телевизије тражећи да генерални директор Јавног предузећа (ЈП) РТВ РСК Душан Баца поднесе оставку. Тиме је сукоб између запослених и руководства телевизије, који је недјељама потресао крајинску државну информативну кућу, досегао врхунац. Демонстранти су преузели управу над телевизијом, чиме је, како је навео Микелић, извршен „мини државни удар”. Полиција је 21. маја забранила улаз у зграду телевизије дотадашњем генералном директору Баци. Коначна потврда да је иза свега стајао предсједник Мартић, иако је то у медијским наступима негирао, до-

²⁰ „Микелић: Коалиција Шешељ-Ђинђић-Коштуница у спрези са руководством са Пала главни носилац притисака за ратну опцију”, *Политика*, 12. 5. 1995; „После Микелићевог писма”, *Политика*, 13. 5. 1995.

²¹ ХМДЦДР, 62–8, *Информација за јавност*, 15.05.1995; „Генерал-мајор Милан Челекетић тражи разрешење”, *Политика*, 16. 5. 1995; „Промене у војном врху Крајине”, *Политика*, 17. 5. 1995; „Челекетићева оставка”, *Српски глас*, 26. 5. 1995.

шла је 22. маја када је донио уредбу којом је преузео контролу над државном телевизијом и радијом и за вршиоца дужности директора поставио Милинка Сандића. У саопштењу из Кабинета председника речено је да се дотадашња управа понашала „самовољно и непрофесионално“, да је довела до „блокаде информативног система у РСК“ и да би информисање требало да добије „адекватно место у јачању и афирмисању одбране“.²²

Отприлике у исто вријеме коначно се о паду Западне Славоније говорило и пред највишим законодавним тијелом РСК. Председник Скупштине Рајко Лежаић заказао је прво засједање након пада Западне Славоније за 18. мај у Книну, али је сједница, „на захтев посланика из Западне Славоније“, одржана у Борову Селу.²³ Централна питања тог засједања били су узроци пада Западне Славоније и уједињење са Републиком Српском. Сједница је отпочела оставком потпредседника Скупштине Ђорђа Дамјановића из „моралних разлога“ због „неуважавања његовог захтјева и веће групе посланика да се овај Парламент састане онда када је то требао, а требао је онда када су почела ратна дејства на Западној Славонију“. Посланицима су се обратили одлазећи командант СВК Челекетић, председник Мартић и председник Владе Микелић. Челекетић је преузео кривицу за дешавања у Западној Славонији („Ја сам командант који сам изгубио део територије.“) и исказао жал што се изван српске контроле нашла територија чијом је одбраном командовао прије него што је преузео дужност команданта СВК: „Жао ми је Западне Славоније као да ми је рука отишла.“ Челекетић је, затим, говорио о расулу у војсци, проблему дезертирања, неодазивањима на позиве и закључио: „Не може војска да ради ако нема државе иза себе.“²⁴

Мартић је у дугом говору причао о проблемима у којима се РСК у том тренутку налазила, о томе да „криминал, корупција, мито владају РСК“ и да „државни механизам чини главну полугу криминализације друштва“. За један дио политичког вођства Крајине рекао је да „већину потеза вуче засљепљен својом наводном величином и непогрешивошћу“. Са друге стране, указао је и да дио политичара краси „слијепа, бескичмена политика послушности и идолопоклонства субјективитету и ауторитету који је ван Крајине“. Иако је у Западној Славонији доживљен крах у сваком погледу, Мартић је сматрао да њен пад „није резултат војног пораза и грешака које је починила војска“ и додао: „Западна Славонија је, прије свега, пала због неувјероватне деструкције државе, криминала, самољубља, идолопоклонства, економског сиромаштва, фаворизовања појединачног интереса, неразвијености државног апарата, нефункционисања готово ни једног сегмента власти, преношења тежишта српског питања са државотворног на демократско.“ Много више од пада Западне Славоније Мартића је занимало „свесрпско уједињење“, односно уједињење РСК и

²² ХМДЦДР, 62–4, Бр. 020/1–484/95; ХМДЦДР, Скупштина САО/РС Крајине (03), кутија 10, *Службена забљешка Баца Душана, генералног директора ЈП РТРСК (са специфичним статусом)*; „Протестни збор у Книну“, *Политика*, 18. 5. 1995; „Микелић: Мини државни удар у Книну“, *Политика*, 19. 5. 1995; „Мартић преузео контролу над телевизијом“, *Политика*, 23. 5. 1995; „Освајање или ослобађање?“, *Српски глас*, 26. 5. 1995; Раде Чубрило, *Успон и пад Крајине*, Друштво Српска Крајина, Београд, 2002, стр. 97–98.

²³ „Отказана седница парламента у Книну“, *Политика*, 16. 5. 1995; „Скупштина РСК 18. маја у Борову Селу“, *Политика*, 17. 5. 1995.

²⁴ ХМДЦДР, 03–9, *Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања Скупштине Републике Српске Крајине, одржане 18.05.1995. године у Борову Селу*.

РС као „заметак” тог „свесрпског уједињења”. Сматрао је да „уједињење РСК и РС мора постати питање сата, а не више дана или мјесеци” јер „све друго води Крајину у пропаст”. Мартић је отворено говорио: „Јединствена српска држава то је рјешење нашег проблема. Ако не може одмах у комаду може и парцијално, ако не може тренутно оно може поступно, али до тада осигурати да се не изгуби ни дио националног територија.” Нарочито је указао на нејединство међу Србима, наводећи као примјер незаинтересованост Србије за дешавања у Западној Славонији и поручио: „Буде ли и убудуће насупрот Хрватске само пола милиона Крајишника, а не дванаест милиона Срба, Срби немају у будућности било шта добро да очекују. Може им се десити само једно: да ће заиста бити сви Срби у једној држави, али искључиво на тлу уже Србије.”²⁵

Скупштина је донијела одлуку о разријешењу генерала Челекетића и за новог команданта СВК именовала Мркшића који је у обраћању посланицима затражио јединство „без кога нема одбране РСК” и „минимум средстава” потребних за професионализацију војске и спајање специјалних јединица.²⁶ Скупштини се обратио и шеф безбједности РСК Ацо Драча који је тврдио да је 30. априла око 23 сата добио информацију да ће сутрадан изјутра бити нападнута Западна Славонија, тј. да ће се „насилно отворити ауто-пут преко нашег простора”. О томе је истог тренутка обавијестио и Главни штаб СВК. Међутим, није било никакве реакције у Книну. Са друге стране, посланик Ђорђе Дамјановић је тврдио да је Београд знао за напад „чак три дана” унапријед.²⁷

Скупштина је усвојила закључак да напад Хрватске војске на Западну Славонију представља „геноцид над српским народом”, „окупацију дијела РСК” и да је извршен „уз знање и подршку” припадника мировних снага. Од државних органа РСК је затражено да упуте најоштрији протест међународној заједници и упознају је „са понашањем и улогом мировних снага у току агресије, као и последице агресије, када су припадници Српске Војске Крајине изручивани непријатељу, супротно договору о прекиду ватре и извлачењу преосталог становништва и војске”. Скупштина је од државних органа захтијевала да утичу да се преко међународне заједнице заштити преостало српско становништво и омогући му се „достојанствен излазак из окупираног подручја, као и да се заустави прогон преживјелих припадника СВК”. Државним органима РСК је наложено да од међународне заједнице захтијевају „да присили РХ на хитно повлачење са окупираног подручја РСК на подручје прије агресије од 1. маја 1995. године”. Врховном савјету одбране је наложено да „хитно изврши анализу пада Западне Славоније и да се СВК реорганизује са задатком оспособљавања за стабилну одбрану и повратак окупираних подручја”. Скупштина је из-

²⁵ ХМДЦДР, 03–9, *Говор председника РСК Милана Мартића на засједању Скупштине РСК у Борову Селу, 18.05.1995.*

²⁶ ХМДЦДР, 03–9, *Одлука о разријешењу команданта Српске војске Крајине; ХМДЦДР, 03–9, Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања; „Одлука о разријешењу команданта Српске војске Крајине”, „Одлука о постављању команданта Српске војске Крајине”, Службени гласник Републике Српске Крајине, 9. 6. 1995.*

²⁷ ХМДЦДР, 03–9, *Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања; „Расправа о хрватској агресији на Западну Славонију”, Политика, 19. 5. 1995; „Мартић и Челекетић су на време били обавештени”, Политика, 28. 5. 1995.*

разила забринутост „због изостанка очекиване и обећане помоћи државног и војног руководства других српских земаља”.²⁸ Закључила је, такође, да одговорност „за неуспјех и пад Западне Славоније лежи у слабостима функционисања државних институција узрокованих узурпацијом овлашћења, а прије свега слабошћу војних структура у чијој основи лежи појединачна одговорност”. Ради утврђивања те одговорности донијета је одлука о формирању Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније.²⁹

Скупштина је, на приједлог посланика Српске демократске странке (СДС) Крајине, донијела и Одлуку о приступању реализацији уједињења РСК и РС, уз очекивање да до тога дође под хитно. Именована је Међурепубличка комисија са по три члана из сваке републике са задатком да припреми „конкретан план уједињења РСК и РС”.³⁰ План уједињења требало је да садржи акта, потребни временски период и све преградње како би се уједињење могло реализовати. Осим тога, дата је сагласност да предсједници скупштина двије републике до краја маја сазову заједничку скупштину. У Одлуку је накнадно унесена одредба према којој се процес уједињења „неће водити супротно интересима других српских држава”. С тим у вези, Никола Кољевић у свој дневник записао: „Шта то практично значи? Да ли је то опструкција уједињења или покушај задовољења одређених интереса Југославије у мировним преговорима, тешко је рећи, али у сваком случају то је мрља на плану потпуно једногласно донесене одлуке о уједињењу.”³¹

Одлуком Скупштине није био задовољан предсједник Владе Микелић. Према његовом мишљењу у питању је била „велика грешка”, а с обзиром на то да се руководство СРЈ са тим није сложило, више се радило о разједињавању, него уједињавању. Сматрао је да се о уједињењу „треба добро размислити”, да се не смије догодити да се РСК „утопи” у РС, као ни да се „подвуче” под санкције које је СРЈ увела Републици Српској, незадовољна политиком руководства са Пала. Сматрао је да се уједињењем окрећу леђа Југославији од које Крајина зависи на много начина, а усмјерава се ка РС са којом је имала вишеструко мању размјену. То би, сматрао је Микелић, довело до подјела унутар РСК, јер њен источни дио „овакво уједињење

²⁸ „Расправа о највећем крајинском поразу”, *Политика*, 20. 5. 1995; „Агресија Хрватске геноцид над српским народом”, *Политика*, 21. 5. 1995; „Закључци”, *Српски глас*, 26. 5. 1995.

²⁹ За чланове Комисије су постављени: Слободан Перић, министар унутрашњих послова, пуковник Слободан Перић, командант 18. корпуса, Борислав Богуновић, потпредсједник Скупштине, Крсте Жарковић, припадник Министарства унутрашњих послова, и потпуковник Јурица Шајатовић, начелник Органа безбједности 18. корпуса („Одлука о формирању Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995).

³⁰ У Међурепубличку комисију су, као представници РСК, именовани др Милан Бабић, Урош Фундук и Ранко Вујић, а Републику Српску су представљали проф. др Никола Кољевић, проф. др Гашо Мијановић и Мирослав Вјештица („Одлука о именовану чланова Међурепубличке комисије испред Републике Српске Крајине, за спровођење реализације уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995).

³¹ ХМДЦДР, 03–9, 01–02–04/1–95; *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”. Dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave* (priredio Davor Pauković), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2005, str. 259; „Уједињење РСК и РС”, *Српски глас*, 26. 5. 1995; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 482–483; Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске. Дневник 1993–1995*, II, Службени гласник, Београд, 2008, 144.

неће прихватити". О питању уједињења расправљано је и на сједници Владе у Ердуту 24. маја, али јединствени став није могао бити заузет. Микелић је децидирано рекао да се никада неће сложити са стварањем унитарне државе „у којој ће Караџић, Крајишник и Мартић да поделе власт”.³²

Упркос Микелићевом незадовољству, Међурепубличка комисија је радила у периоду 24–27. маја у Бањалуци и припремила текст Одлуке о државном уједињењу РСК и РС и упутила га скупштинама република на давање претходне сагласности, како би касније могла бити усвојена на заједничкој сједници скупштине. Одлуком је прописано име нове државе – Уједињена Република Српска (УРС) и предвиђено да се посланици двије републичке скупштине споје у Уставотворну скупштину УРС. Уставотворна скупштина је двотрећинском већином требало да донесе Уставни закон о привременом уставном уређењу и да припреми и донесе устав нове државе.³³ Комисија је утврдила приједлог текста Уставног закона о привременом уставном уређењу УРС. Она је замишљена као „суверена држава српског народа” која „остаје у саставу савезне државе Југославије”.³⁴

Крајина је своју будућу одбрану, очигледно, покушала везати за Републику Српску, упркос чињеници да њене оружане снаге нису помогле приликом напада Хрватске војске на Западну Славонију која се, без подршке са друге стране Саве, и није могла одбранити. Книн је у уједињењу видио, сасвим нереално, сламку спаса. Са друге стране, Републици Српској су обновљене приче око уједињења са РСК биле потребне као средство политичког притиска, с обзиром на незавидну позицију у којој се руководство са Пала тада налазило. Управо због свеукупних политичких и дипломатских околности план уједињења двије српске републике је очигледно био изван реалности. Игнорисана је чињеница да би се ту радило о додатном прекрајању граница, с обзиром на то да је међународна заједница признала и Хрватску и Босну и Херцеговину (БиХ) у њиховим „авнојевским” границама. У вријеме када су најављени „одлучујући” кораци ка уједињењу, дошло је до пораста кризе унутар БиХ, због чега су изведени и ваздушни удари НАТО снага на српске положаје, па је вођство са Пала имало „преча посла” од преговора са Книном.³⁵

³² „Микелић: О уједињењу треба добро размислити”, *Политика*, 22. 5. 1995; „Техничко или суштинско питање”, *Политика*, 23. 5. 1995; „Захтев за уједињење велика погрешка”, *Политика*, 30. 5. 1995; „Микелић: Не прихватам хитно уједињење РС и РСК”, *Политика*, 25. 5. 1995.

³³ ХМДЦДР, 03–10, *Одлука о државном уједињењу Републике Српске Крајине и Републике Српске*; „Одлука којом се даје претходна сагласност Скупштине Републике Српске Крајине на Уставни Закон о привременом уставном уређењу Уједињене Републике Српске”, „Одлука којом се даје претходна сагласност Скупштине Републике Српске Крајине на одлуку о државном уједињењу Републике Српске Крајине и Републике Српске”, „Одлука о приступању реализацији уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995.

³⁴ ХМДЦДР, 03–10, *Саопштење Међурепубличке комисије за припрему плана и аката уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске*; ХМДЦДР, 03–10, *Уставни закон о привременом уставном уређењу Уједињене Републике Српске*; ХМДЦДР, 03–10, *Изјава Уроша Фундука*, 26.05.1995.

³⁵ Без обзира на то, разговори су настављени. У Бањалуци је 20. јуна договорен текст нацрта 16 „системских” закона из области одбране, унутрашњих послова, платног промета, царина и територије. Двије државне делегације су предводили министри правосуђа и управе – Урош Фундук (РСК) и Јово Росић (РС) („Утврђени текстови 16 закона”, *Политика*, 21. 6. 1995; *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”*, str. 265–266).

Управо у то вријеме појавио се захтјев посланичког клуба Српске радикалне странке (СРС) у Скупштини РСК за изгласавање неповјерења Бориславу Микелићу. Тиме је актуелизован Мартићев приједлог о смјени првог министра од 1. марта који тада није ни уврштен на дневни ред скупштинског засједања. Захтјев радикала није могао имати већег домета, јер је њихова посланичка група имала 17 људи, а за подношење захтјева за смјену премијера, према Уставу РСК, било је потребно најмање 20 посланика.³⁶ Међутим, када се захтјеву придружило и неколико посланика најјаче политичке партије у РСК – СДС-а Крајине, иако је седам њених чланова, рачунајући страначког лидера Бабића, било у Микелићевој Влади, шеф посланичке групе СРС-а Ранко Вујић поднио је захтјев за измјену дневног реда скупштинског засједања одржаног у Книну 29. маја. Смјена је затражена, како је наведено, због Микелићевог противљења уједињењу РСК и РС. Неповјерење Микелићевој Влади изгласано је појединачним гласањем. За смјену је гласало 46 присутних посланика, док су тројица били уздржана. Како би се очувало функционисање органа извршне власти, одлучено је да, у складу са Уставом РСК, Влада настави да обавља своје дужности све до избора новог кабинета.³⁷

Иза Микелићеве смјене стајао је Мартић који је сутрадан изјавио: „Јуче смо се рјешили једног баласта који је тровао односе са РС и Србијом, економски и војно нас угрозио.” Сматрао је да су разлози за смјену лежали у „неприхватљивим методима организације и руковођења Владом од стране првог министра, што је за посљедицу имало парализу рада и ефикасности Владе и блокаду рада највећег дијела министарстава, што је на глобалном нивоу резултирало крупним поремећајима у функционисању свих сегмената система у Републици Српској Крајини”. Осим тога, „привредни систем РСК доведен је у неодрживо стање које карактеришу монополски односи, блокада слободне трговине, подјела привредних субјеката по критерију блискости првом министру и на основу тога критерија затварање тржишта за све субјекте, осим оних који су повлаштени од првог министра”. Политичке разлоге је, барем у јавним реакцијама, стављао у други план. Са његове тачке гледишта, неслагање са Микелићем било је производ „судара концепција” – „концепције Микелића који нас је вукао у Хрватску” и његове (Мартићеве, прим. аут.) концепције по којој „нема живота са Хрватима у Хрватској”. Оптуживао га је да је у преговорима са Шаринићем наступао „са аспекта ситне трговине”, чему је подредио „крајински национални интерес”, и додао: „Тачније, могућност добре зараде у послу са Шаринићем, Микелићу је била преча од безбедности Републике Српске Крајине. Или, да будем јасан, док су Микелићево-Шаринићеве конвоји цистерни тајно прелазили преко РСК, дотле су резервоари на тенковима били празни, а храна се борцима на првој линији возила запрегама. Јасно је дакле да је захтјев за смјену првог мини-

³⁶ ХМДЦДР, 62–8, Бр. 020/5–205/95; Nikica Barić, „О okolnostima i posljedicama smjene predsjednika vlade Republike Srpske Krajine Borislava Mikelića 1995. godine”, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 03/2010, str. 151–168; „Нови захтев за изгласавање неповјерења Микелићу”, *Политика*, 25. 5. 1995.

³⁷ ХМДЦДР, 03–9, *Скраћени записник са 4. сједнице I редовног засједања Скупштине РСК, одржане у Книну 29. маја 1995. године*; ХМДЦДР, 04–33, *Одлука о неповјерењу првом министру у Влади Републике Српске Крајине*; „Изгласано неповјерење премијеру Микелићу”, *Политика*, 30. 5. 1995; „Одлука о неповјерењу првом министру у Влади Републике Српске Крајине”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995.

стра био покушај да се са крајинске привреде скине паразитска гарнитура господина Микелића која је директно угрожавала виталне националне интересе.³⁸

На сједници Скупштине на којој је ускраћено повјерење Микелићевој влади, отворено је у пуном обиму још сложеније питање – „сецесија која је у току” у источном дијелу Крајине. О озбиљности ситуације говори и то да је предсједник Мартић рекао да власти у Книну немају контролу над крајинском војском и полицијом на простору источног дијела Крајине. Дефинитивна потврда да је источни дио Крајине кренуо у другом смјеру било је оснивање Координационог одбора пет општина Источне Славоније, Барање и Западног Срема у Белом Манастиру 25. маја. На челу Одбора нашао се бивши предсједник РСК Горан Хаџић. Сједници на којој је основан Одбор присуствовали су министар пољопривреде Симо Шијан, министар индустрије Бранко Петровић, предсједник СО Бели Манастир Слободан Миловац, предсједник СО Тења Јово Ребрача, командант Барањске дивизије пуковник Стојан Младеновић, као и представници општинских власти Вуковара, Даља и Мирковаца. Одбор се успротивио „брзоплетом уједињењу РСК и Републике Српске”, сматрајући то актом који „фактички доводи до нових, опасних подела у српском народу”. Спровођење одлуке о уједињењу представљало је „опасну импровизацију која у себи носи велике ризике, са крајње неизвесним ефектима”. Према закључку Одбора, „тако створена држава води српски народ западно од Дрине и Дунава у далеко неповољнији положај у међународној заједници од постојећег, непријатељима српског народа даје алиби за продужење и поштрење санкција против СРЈ, хрватској и муслиманској страни даје повод на нове и жешће агресивне акције и озбиљно слаби одбрамбени потенцијал нове државе”. Ова одлука је, према мишљењу Одбора, била „у функцији разбијања Крајине, јер је потпуно природно да СБЗС неће довести у питање своју повезаност са Војводином, Србијом и СР Југославијом”. Отуда је дата подршка „политици мира руководства Србије и СРЈ и наставку мировног процеса на основама равноправног третмана страна у сукобу”. Скупштина РСК је осудила „самозвано, нелегално и противуставно дјеловање такозваног Координационог одбора Славоније, Барање и Западног Срема”, чије су одлуке „срачунате на разбијање Републике Српске Крајине, на рушење њених институција, правног поретка” и задужила „надлежне државне органе” да предузму све неопходне мјере „како би се у Источном дијелу РСК обезбедило функционисање легалних институција система регулисаних Уставом и Законом РСК”.³⁹

³⁸ ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК и ген. Мркишића са посланицима из источног дијела РСК*; ХМДЦДР, 62–8, *Реаговање*, 25.07.1995; ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК са шефовима посланичких група*.

³⁹ ХМДЦДР, 03–9, *Скраћени записник са 4. сједнице I редовног засједања Скупштине РСК, одржане у Книну 29. маја 1995. године*; ХМДЦДР, 03–9, *Затворено писмо Координационог одбора Славоније, Барање и Западног Срема предсједнику Републике, предсједнику Скупштине, предсједнику Владе и министру иностраних послова РСК*, 25.05.1995; ХМДЦДР, 03–9, *Записник са седнице одржане 25. маја 1995. године у зборници Скупштине општине Бели Манастир с почетком 12,45 часова*; ХМДЦДР, 03–10, *Закључци; Успор и рад „Републике Српске Крајине”*, стр. 260–264; „Повратак Горана Хаџића”, *Време*, 5. 6. 1995; Nikica Barić, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.–1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju)”, *Scrinia Slavonica*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, br. 10/2010, str. 495–525; N. Barić, „O okolnostima i posljedicama”, nav. djelo, str. 161–162; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 484–485.

На састанку одржаном у Мартићевом кабинету, 5. јуна, на којем је присуствовао дио министара Владе у оставци, предсједник је указао да је „политичко-безбедносна ситуација у Републици врло сложена и тешка” и да је „код народа завладао страх”. Присутнима је пренио да се Милошевић противи уједињењу РСК и РС и да му је „отворено рекао да Србију и Југославију неће увлачити у рат”, али да нуди помоћ у логистици, стручном кадру, те финансијску помоћ за професионалне јединице. Анализирајући опште прилике у односима са Хрватском закључио је да ће уједињењем РСК са РС Хрватска „сигурно добити подршку Запада”. Са друге стране, потпуно наивно дјелују његове ријечи да се расположење у свијету према Хрватима „мијења у негативном правцу”, а још наивније закључак: „Свијет је напакон схватио ко су они.” Мартић је површно прешао преко вијести о новом напредовању хрватских снага на Динари и истакао да „ми нисмо ништа озбиљније изгубили” и напоменуо да је са генералом Манојлом Миловановићем, замјеником команданта ВРС договорио покретање контраофанзиве којом би се прилике на масиву Динаре вратиле на стање прије напредовања хрватских снага у новембру 1994. године. Министар здравства др Стеван Ђурић је примијетио да „већ 6 мјесеци у РС тврде да ће они то (Динару, прим. аут.) очистити, а то се не чини” и напоменуо: „РСК мора тражити од РС неке чвршће гаранције да ће они бранити граховско подручје. Ако се нешто не предузме ово је за нас врло опасно.”⁴⁰

Хрватске снаге су, напредујући на простору Ливањског поља, продрле на падине Динаре крајем 1994, затим радиле на ојачању комуникација и довлачењу технике, а поново напредовале у априлу 1995. године. Мјесец дана након офанзиве на подручје Западне Славоније Хрватска војска је, уз помоћ снага Хрватског вијећа обране (ХВО), наставила продор на масиву Динаре ради прекидања комуникације између Книна и Грахова, односно РСК и РС.⁴¹ Нови напад је, осим прекидања комуникација, имао још важнији стратешки циљ – избијање на висове са којих се Книн „види као на длану”. Напади су били праћени артиљеријским дејствима по дубини крајинске територије, ка Цетини, Цивљанима, Косорима и Врлици. На честе артиљеријске нападе српска страна је одговарала артиљеријском ватром, а за ударе је коришћена и авијација из 105. ваздухопловне бригаде са Удбине. Међутим, хрватске снаге су постепено овладавале масивом Динаре, стављајући под своју контролу више значајних висова и кота.⁴² Министарство одбране РСК је прогласило општу мобилизацију у зони одговорности 7. (Сјевернодалматинског) корпуса СВК.⁴³

⁴⁰ ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК са шефовима посланичких група*; ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка предсједника Републике господина Милана Мартића са члановима Владе РСК, која по Уставу врши дужност до избора нове Владе*; „Мартићеве консултације са члановима владе”, *Политика*, 6. 6. 1995.

⁴¹ ХМДЦДР, Главни штаб Српске војске Крајине (06), кутија 13, *Протест Команди УНПРОФОР-а у Загребу*, 04.06.1995; „Пакао Антића главе”, *Војска Крајине*, јули 1995.

⁴² ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 04.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Редовни оперативни извештај*, 06.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Обавештајна информација*, 21.06.1995; „Драматично испод Динаре”, „Рањено 26 српских војника”, *Политика*, 5. 5. 1995; „Хрвати настоје да овладају Динаром”, *Политика*, 6. 6. 1995; „Тешак пораз хрватских снага на Динари”, *Политика*, 9. 6. 1995; „Крајишка авијација гађала хрватске положаје”, *Политика*, 10. 6. 1995; „Стратешки значај Динаре”, *Политика*, 11. 6. 1995; „Поново борбе на Динари”, *Политика*, 20. 6. 1995; „Динара у пламену”, *Политика*, 21. 6. 1995; „Напетост на Динари у сталном порасту”, *Политика*, 5. 7. 1995.

⁴³ Како наводи Марко Врцељ одзив је био веома лош. Од 7.183 позваних до предвиђеног времена одазвало се 1.452 (20%), а са једним даном закашњења још 2.032 (28%). Лош одзив је овако објаснио: „Најтеже је мобилисати Книњане. Они се опирају сваком настојању војске да узму пушку, иако им Динара го-

Влада у оставци састала се, први пут након изгласавања неповјерења, 6. јуна у Борову Насељу, уз присуство девет од 17 министара. Нису присуствовали чланови Владе из редова СДС-а Крајине, предвођени министром иностраних послова Бабићем. Влада је затражила расписивање парламентарних избора правдајући то измијењеним околностима, јер након пада Западне Славоније 13 посланика са тог простора „практично више не заступају никог” у Скупштини РСК.⁴⁴ Саопштено је да је Микелић поднио кривичну пријаву против председника Скупштине Рајка Лежаића „због непоштовања законске процедуре приликом његовог смењивања”. Чини се да је Микелић, са остацима своје владе, нашао сигурно уточиште у источном дијелу Крајине. Осим сарадње са групом утицајних људи која се противила властима у Книну, погодовала му је и близина Србије у којој је имао сигурне позиције. Осим тога, спекулисало се да због пријетњи које је добијао није ни смио долазити у Книн.⁴⁵

Без обзира на те потезе, дани Микелићевог председавања крајинском владом били су одбројани. Након консултација са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК, Мартић је 12. јуна дао мандат за састав нове владе СДС-у Крајине и његовом лидеру др Милану Бабићу, упркос противљењу Слободана Милошевића. О томе шта је значила ова одлука говоре и Мартићеве ријечи: „Ту идемо свјесно у ризик да будемо блокирани од Србије. Можемо ићи у тај ризик, па како буде.” Тренутак у којем је Бабићу повјерен мандат за састав нове Владе вјероватно није могао бити тежи. Бабић је мандат прихватио упркос тежини ситуације и истакао намјеру да формира „владу националног јединства”. Убрзо је, ради консултација са релевантним политичким факторима, отпутовао у источни дио земље и боравио у Вуковару и Белом Манастиру. Тиме је и симболично желио показати да је тај дио Крајине и даље вјеран властима у Книну и, у крајњем случају, тако га чвршће везати за престоницу РСК. Међутим, процес састављања владе текао је знатно спорије од очекиваног. И сам Мартић се двоумио око тога да ли је Бабић добар избор за мандатара с обзиром на прилике у којима се Крајина налазила. Мартић је као алтернативе помињао Бабићеве страначке колеге Бранка Миљевића и др Ђуру Дедића. Са друге стране, бивши председник Владе Ђорђе Бјеговић помињао је Ранка Бакића, али је за Мартића то имало „низ ограничења у политичкој јавности РСК” због партије којој је припадао и њене „блискости са ЈУЛ-ом”.⁴⁶

ри. Имају они заштиту од разних министара, директора, појединих официра па до председника државе. На Динари гину Бенковчани, Обровчани и други Буковчани као и Крајишници из целе Крајине, само не и Книњани. Ради тога су међу борцима завладали дефетизам и незнађе, безвољност и осећај да им је свеједно шта се дешава.” (М. Врцељ, *Рат за Српску Крајину*, нав. дјело, стр. 201).

⁴⁴ У питању су: Митар Босанац и Стево Ратковић из Дарувара, Ранко Бакић, Ђорђе Дамјановић, Аран Драгичевић и Чедомир Релић из Окучана, Боро Вурдеља из Грубишног Поља, Вељко Вукелић, Драган Добројевић и Зоран Мишчевић из Подравске Слатине, Мирослав Грозданић, Обрад Ивановић и Петар Џодан из Пакраца. Приликом борби у Западној Славонији Босанцу и Добројевићу се губи сваки траг, па се и данас воде као нестали. Грозданић и Ивановић су остали у Пакрацу, па је Грозданић данас један од три замјеника жупана Славонско-пожешке жупаније, док Ивановић ради у Српском демократском форуму у Пакрацу.

⁴⁵ „Захтевају се нови избори”, *Политика*, 7. 6. 1995; „Избори једини излаз”, *Политика*, 27. 6. 1995; Slaven Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine” 1991.–1995.*, doktorski rad u rukopisu, Zagreb, 2013, str. 295.

⁴⁶ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка председника Републике господина Милана Мартића са члановима Владе РСК, која по Уставу врши дужност до избора нове Владе*; ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка председника РСК г. Милана Мартића са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК*;

У таквим приликама РСК је посљедњи пут прославила Видовдан као свој државни празник. У информацији за јавност Мартић је пожелио „да ово буде посљедњи празник којег српски народ слави у рату”.⁴⁷ Бар када је српски народ на простору Крајине у питању, развој догађаја је био такав да су се његове жеље обистиниле, али на потпуно неочекиван и бруталан начин. Видовдан је те године обиљежен војном парадом у Слуњу на Кордуну. То је била прва и једина таква манифестација у Крајини. Њен основни циљ био је пропагандног карактера. Требало је домаћој јавности подићи морал, а противничкој страни показати да Крајина „има са чиме да се брани”. Смотра је била својеврсни одговор на војну параду оружаних снага РХ на Јаруну крај Загреба одржану 30. маја. На Видовданској смотри учествовало је 1.267 војника, питомаца и старјешина, 80 борбених, специјалних, вучних и теренских возила, а организација је коштала око 686.000 динара. Процењује се да је смотри присуствовало око 10.000 људи, а пропратио ју је 101 инострани и домаћи новинар. *Застава филм* је правила документарни филм, а у директном телевизијском преносу, у организацији техничке екипе са Радио телевизије Србије, смотру је могла гледати читава Крајина преко крајинске државне телевизије.⁴⁸

Српска војска Крајине је на Видовданској смотри приказала новоосновану војну формацију у свом окриљу – Корпус специјалних јединица (КСЈ). Основну попуу Корпуса чинили су крајински војни обвезници мобилисани на простору СРЈ.⁴⁹ Корпус је настао у оквиру промјена чији је циљ био да се СВК оспособи за одбрану од напада Хрватске војске, какав је био онај у Западној Славонији, и да се створи маневарска јединица која би могла дјеловати у било ком тренутку било гдје у Крајини. Корпусом је командовао генерал-мајор Милорад Ступар.⁵⁰ На паради су учествовали ешалони војних школа, пјешадије, полиције, припадници 107. наставног центра

ХМДЦДР, 62–6, Бр. 020/1–597/95; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–588/95; „Мартић предложио Бабића за премијера”, *Политика*, 13. 6. 1995; „Бабићево горе-доле”, „Разговори о новој крајинској влади”, *Политика*, 15. 6. 1995; „Мандатар би хтео владу националног јединства”, *Политика*, 24. 6. 1995.

⁴⁷ ХМДЦДР, 62–8, *Информација за јавност* 27. 06. 1995.

⁴⁸ ХМДЦДР, 06–9, Пов. Бр. 6–116/95; ХМДЦДР, 06–9, *Саопштење за јавност*, 29.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 02.07.1995.

⁴⁹ Према идеји команданта СВК генерала Мркшића 1. јуна је донијета наредба о мобилисању војних обвезника који су напустили РСК после 17. августа 1990. године. Циљ је био да се крајинске оружане снаге ојачају у погледу бројности, али и да се позитивно утиче на морал постојећег борацког састава насилним повратком свих оних који су избјегли војну обавезу и на тај начин изазивали подозрење у очима оних који су били на фронту. Према листи приоритета они су слати у новоформирану КСЈ, а затим у 15, 7, 39. и на крају 21. корпус СВК. Иако је више хиљада људи на овај начин враћено у Крајину (према неким подацима 4 до 5 хиљада), током јула је било примјетно и да је акција ослабила, тј. да „јењава и губи своје ефекте, а опет углавном нема синова повлашћених и привилегованих”. И Главни штаб је био свјестан да су мобилизацији поново измакли сви они који су имали новца или довољно утицаја да избјегну и тај нови „позив за одбрану српства” (ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 13–26; ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 09.07.1995; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 504–505).

⁵⁰ Корпус специјалних јединица чинили су: 2. гардијска бригада, 2. оклопна бригада, 71. специјална бригада посебне наміјене, Бригада полиције, Дивизион противваздушне одбране, Команда стана, Вод војне полиције и Позадинска чета. Међутим, како наводи Марко Врцељ: „Од тог корпуса није било скоро ништа. Корпус никада није формиран, нити је било изгледа да се до краја формира.” (К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 331–332, 343–344, 486–489, 568; М. Врцељ, *Рат за Српску Крајину*, нав. дјело, стр. 203; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 508).

Алфа и моторизовани ешалон. Приказана је техника којом је располагала СВК – артиљерија, средства противваздухопловне одбране, оклопна возила, хеликоптери и авиони, а представљена су и нова оружја домаће производње – бацач бомби *Кошава* и ракета *Крајина* домета 100 километара.⁵¹ Предсједник Мартић је командантима бригада новоформираног Корпуса свечано уручио ратне заставе које је посветио горњокарловачки епископ Никанор (Богуновић), а затим се обратио присутнима и, поред осталог, рекао: „Искуство нас учи да са Хрватима можемо преговарати једино уколико имамо јаке аргументе за разговор. Они, а и читав свијет, познају и признају само језик силе и само уколико будемо спремни да се у сваком тренутку са њима носимо на војничком плану, бићемо признати као равноправан партнер у преговорима.”⁵²

У Книну је 3. јула боравила делегација Међународне конференције о бившој Југославији коју су предводили копредсједници – Норвежанин Торвалд Столтенберг и Швеђанин Карл Билт.⁵³ Састали су се са крајинском делегацијом коју је предводио Мартић, а уз кога су били и генерал Мркшић, Илија Пријић и Лазар Мацура. Билт је разговор почео рекавши да „клизимо у нови рат између РСК и РХ” и да је потребно ући у „нови циклус мировних преговора”. Мартић је наставак преговарачког процеса условио повлачењем ХВ са масива Динаре; враћањем наоружања које је припадало 18. корпусу, а које се до операције *Бљесак* налазило под надзором заштитних снага УН-а; као и захтјевом да се „окупиране српске етничке територије у Западној Славонији прогласе ексклузивном заштићеном зоном УН уз повлачење ХВ и полиције и повратак избјеглог становништва”. Међутим, Билт је јасно истакао: „У овом тренутку суочавамо се са дилемом: преговори или рат. Трећа могућност се не назире.” Столтенберг је био увјерен да је и „сусрет зараћених страна у Женеви без посебно утврђеног дневног реда довољан да се преговарачки процес покрене са мртве тачке”. Мартић није схватао важност тренутка и истакао је да „од пута у Женеву нема користи” јер је то „пут у празно”. По мишљењу Столтенберга директни сусрети сукобљених страна могли би бити „продуктивнији од бескрајних путовања медијатора на релацији Книн–Загреб”. За њега је успјех била и чињеница да је Хрватска уопште пристала на преговоре изван њених граница. Како је Мартић истрајавао на томе да су преговори бесмислени када Хрватска све договоре „у пракси редовно и некажњено крши”, Билт је сасвим отворио карте и рекао: „Разговори могу довести до више опција, али одсуство истих само до једне. У Загребу има много оних који чекају ваше *не* као повод да пошаљу тенкове на Крајину. Рећи ће: *Ми смо жељели разговоре али друга страна није.*” Тешко да је Мартић схватао ове ријечи. Бивао је све оштрији и сигурнији у свој став. „Пророчки” је рекао да ће Хрватска ионако прекршити све договоре и запријетио: „Остатак Крајине није 3. Славонија,

⁵¹ „Од *кошаве* до *крајине*”, *Политика*, 29. 6. 1995; „Смотра Корпуса специјалних јединица”, *Војска Крајине*, јули 1995; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 372–378.

⁵² ХМДЦДР, 62–1, *Говор Предсједника Републике Српске Крајине приликом предаје ратних застава бригадама Корпуса специјалних снага Српске војске Крајине*; „Одбрана сопственим снагама”, *Српски глас*, 30. 6. 1995.

⁵³ Столтенберг и Билт су дан раније боравили у Загребу и разговарали са Туђманом. Према Шаринићевом свједочењу Туђман је категорички одбијао могућност да мјесто преговора са Србима буде изван Хрватске. Осим тога, постављао је услов да се унапријед договори дневни ред тих разговора и да у њима не може учествовати Мартић („Билт и Столтенберг у Загребу”, *Политика*, 3. 7. 1995; Н. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, нав. дјело, стр. 258–259).

ојачали смо и стабилизовали одбрану. У случају напада горит ће читава Хрватска." Након тога је као основни услов за наставак преговора истакао омогућавање протока робе између источног и западног дијела Крајине, а копредсједницима поручио: „Ако сте добили задатак да нас економски уништите, то вас дискредитује као неутралне и објективне посреднике у мировном процесу." Билт је упозорио: „Ако обавестим ЕУ да нисте вољни преговарати то ће ићи против ваших интереса." Још отворенији је био француски генерал Бертран де ла Прел: „Ако се не оде на преговоре солуција ће бити страшна војна опција." На то је Мартић поновио да тражи повлачење са Динаре или нормализацију транзита робе као „минималне предуслове" за наставак преговора. Међутим, копредсједници нису дали осврт на Мартићеве захтјеве, већ поручили: „Даћемо вам време да одговорите на предлог о отпочињању директних преговора."⁵⁴ Без обзира на овако „тврде" ставове Загреба и Книна, најављен је наставак хрватско-српских преговора у Женеви, али без прецизирања датума или тачне агенде разговора.⁵⁵

Неколико дана касније са Мартићем је разговарао и перуански дипломата Алваро де Сото, помоћник генералног секретара УН из Одјела за мировне операције Команде УН-а у Њујорку. Мартић је од Де Сота затражио да се крајински ставови директно презентују у СБ и УН, јер „присуство само једне стране у сукобу у УН и СБ доприноси доношењу субјективних (необјективних) одлука". Мартић је исказао жељу да се на миран начин ријеши ситуација, а као прву мјеру затражио слободно кретање робе између два дијела Крајине. Ипак, чини се да није имао довољно осјећаја када је Де Соту рекао да би Срби прихватили „да живе са Французима, Јапанцима и другим народима али не у Хрватској са Хрватима". Затражио је међународно признање РСК након чега би се „брзо договорили са комшијама Хрватима". Де Сото је био искрен и рекао: „Озбиљно сумњам да имате неког у свијету ко би могао да Вам помогне да тако ријешите ситуацију." Стално позивање на проблеме из давније историје вјероватно је збуњивало Де Сота, па не чуди што је, маниром искусног дипломате, рекао да је „дошао као студент, жељан знања". Мартић је остао чврсто при ставу да за Србе не може бити живота у Хрватској: „Или ће Међународна заједница то ријешити, уважавајући принцип самоопредељења, или ће рат трајати." Интеграцију у Хрватску називао је „ропством", „тјерањем жртве на домет мача целата", „привођењем народа на клање" и све то поредио са животом у резервату. Саслушавши пажљиво све што му је Мартић рекао, Де Сото је опет приступио суптилној дипломатској игри, истакавши да је разумио његову одлучност и поручио: „Надам се да ово није узалуд утрошено вријеме и да сте схватили односе у свијету."⁵⁶

Осим најаве наставка хрватско-српских преговора, почетком јула је најављено формирање нове крајинске владе. Милан Бабић је, 5. јула, обавијестио Мартића да „има скупштинску већину" и да су консултације о формирању нове владе завршене. Најавио је формирање Владе „народног јединства" у којој би се, осим његове партије (СДС-а Крајине) нашли и представници осталих парламентарних странака – Српске радикалне странке (СРС), Српске демократске странке српских земаља

⁵⁴ ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–707/95; ХМДЦДР, 62–8, *Забелешка, 04.07.1995.*

⁵⁵ „Билт: Могућ наставак преговора између Книна и Загреба", *Политика*, 4. 7. 1995.

⁵⁶ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка Предсједника РСК, г. Милана Мартића са Помоћником Генералног Секретара, г. Алваро де Сото*; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–709/95; ХМДЦДР, 62–8, *Радна билешка, 06.07.1995.*; „Де Сото: Вратићемо и оснажити мир", *Политика*, 9. 7. 1995.

(СДССЗ), Српске партије социјалиста (СПС) и Социјалдемократске партије (СДП).⁵⁷ Међутим, многи нису били задовољни Бабићем као мандатаром. Понајприје, њиме није био задовољан врх СПС-а, који је у више наврата писао Мартићу тражећи промјену његове одлуке и подсјећао га на његове раније ставове о Бабићу.⁵⁸

Бабићева кадровска рјешења изазвала су незадовољство у источним дијеловима Крајине. Мандатару је замјерено да приликом боравка у Барањи није разговарао са локалним општинским властима, због чега се његова најављена кадровска рјешења нису могла сматрати плодом „општег консензуса”. Могућност да осим мјеста предсједника РСК, позиције првог министра, важнијих ресора у Влади, гувернера Народне банке, директора робних резерви и друге важне функције буду у рукама људи из Книна („градића који броји тек 5% од укупног броја становника Крајине”) није добро прихваћена међу политичким лидерима из источног дијела Крајине. У источном дијелу Крајине је живјело око 50% становништва Крајине, он је давао преко 80% друштвеног производа, како је тада наведено, а имао је „тек четвртину од укупног броја народних посланика, и тек сваког шестог министра у влади”. Исказано је незадовољство због најаве да ће се сједница Скупштине, на којој би се бирала нова влада, одржати у Мирковцима, јер је у томе уочена намјера да се завара становништво источног дијела Крајине. Затражени су нови парламентарни избори послије којих би се формирала „ванстраначка, експертска влада”. Иза ових протеста стајали су потпредсједник Скупштине Богуновић, посланик Дамјановић и предсједници општина Бели Манастир (Слободан Миловац), Даљ (Илија Јакшић), Тења (Јово Ребрача) и Вуковар (Славко Докмановић).⁵⁹

Предсједник Скупштине Лежаић сазвао је ванредну сједницу за 10. јул у Дому културе у Мирковцима. На том засједању требало је да буде изабрана нова крајинска влада, размотрен извјештај Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније и дата информација о смјештају избјеглица из Западне Славоније. „Из техничких разлога” засједање је помјерено за 12. јул у 13 сати.⁶⁰ Међутим, на сам дан засједања на граничном прелазу у Товарнику крајинска полиција није дозволила улазак у тај дио земље посланицима и члановима Владе из западног дијела Крајине, укључујући мандатара Бабића. Неколико сати је трајало убјеђивање у којем је учествовао чак и министар унутрашњих послова Слободан Периф, на шта су полицајци понављали: „Нама је тако наређено.” Забрана уласка је представљала очигледно непоштовање власти у Книну и доказ да се источни дио Крајине све мање могао рачунати дијелом РСК.⁶¹ Полиција је блокирала и преостала два гранична прелаза (код Богојева и Ило-

⁵⁷ „Сигурна већина”, *Политика*, 6. 7. 1995.

⁵⁸ ХМДЦДР, 62–1, *Писмо предсједника Главног одбора Српске партије социјалиста Ђорђа Бјеговића предсједнику Републике Српске Крајине Милану Мартићу*, 21. јун 1995; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–2–652/95.

⁵⁹ „Неприхватљиво је да већина кандидата буде из Книна”, *Политика*, 8. 7. 1995.

⁶⁰ ХМДЦДР, 03–9, Бр. 01–02–04–133/1–95; ХМДЦДР, 03–9, *Обавјештење*, 06.07.1995; „Ванредна седница крајишког парламента 10. јула”, *Политика*, 4. 7. 1995; „У среду уместо у понедељак”, *Политика*, 11. 7. 1995.

⁶¹ Са друге стране, Влада у оставци је без проблема одржала састанак у Вуковару 17. јула, на којем се углавном расправљало о збрињавању избјеглица из Западне Славоније. Зато је 21. јула Мартић наложио Влади у оставци да убудуће засједа искључиво у Книну. Микелић је саопштио да је још увијек „легални премијер” и да ће се сједнице Владе одржавати тамо гдје их он закаже. Тако је и било, па је посљедња сједница његове Владе одржана у Белом Манастиру 25. јула („Мартић наложио влади да заседа у Книну”, *Политика*, 22. 7. 1995; „Микелић: Влада РСК спасава интегритет Крајине”, *Политика*, 24. 7. 1995; „Опужбе на рачун Мартића и Бабића”, *Политика*, 26. 7. 1995).

ка). Упозорење политичких лидера из источног дијела Крајине да се сједница Скупштинe не може одржати у Мирковцима и да се онако замишљена влада може формирати једино у Книну, очигледно није озбиљно схваћено.⁶²

У Мирковце је пуштен једино Мартић који је стигао око 14 сати. Мартићева реакција била је „млака” и изражена ријечју „некоректно”. Одржао је састанак са политичким лидерима источног дијела Крајине и чуо много примједби на Бабићев рачун. Војислав Станимировић (СДССЗ) тврдио је да је „од почетка скептик са Бабићем мандатарем”, Бранко Војница (СРС) за нека Бабићева кадровска рјешења је рекао да показују „недоследност СДС-а”, а његов страначки колега Ратко Гонди је предлагао „повлачење кандидатуре Бабића” и „формирање владе по указу”. Чак је и Мартић био склон да повуче мандат дат Бабићу. Рекао је да му је из Београда сугерисано да се мандат повјери генералу Мирку Бјелановићу, помоћнику команданта СВК за позадину, али у страху од „негативних политичких конотација” (с обзиром на то да се радило о војном лицу), није био склон том рјешењу и предложио је др Ђуру Дедића (СДС Крајине) или Станимировића који је, с обзиром на страначку припадност, могао чвршће повезати Книн и Пале. Станимировић је сматрао да је на мјесту предсједника владе потребан привредник и да он не би могао бити успјешан на том мјесту.⁶³

У вријеме док су Крајишници расправљали око састава нове владе, у Хрватској војсци је извршена смјена на челу. Умјесто генерала Јанка Бобетка, који је отишао у пензију, одлуком предсједника Туђмана од 15. јула начелник Главног стожера постао је генерал Звонимир Червенко. У првом обраћању јавности Червенко је изјавио да ће његова земља наставити да води рат и да „постоје планови слични *Бљеску*”. Гомилање снага на линији раздвајања са Крајином било је примјетно свима – Хрватима, Србима, међународним снагама. Чак је и штампа отворено закључивала: „Главно питање које ових последњих врелих јулских дана заокупља многе житеље Хрватске не почиње више са *да ли*, него са *када* – када ће хрватска војска кренути на Крајину.”⁶⁴

Пријетње је неколико дана касније поновио и министар вањских послова Хрватске др Мате Гранић у писму упућеном СБ УН. Он је реаговао на борбе које су се водиле око Бихаћа, а у којима су наспрам 5. корпуса Армије Р. БиХ учествовале оружане снаге Аутономне покрајине Западне Босне, ВРС и СВК. Српске снаге из Крајине (двје оперативне и једна тактичка група) учествовале су у борбама око Бихаћа у оквиру акције *Мач 95* која је отпочела 19. јула. Уз њихову помоћ требало је сломити ову муслиманску енклаву лојалну Влади у Сарајеву. Хрватској никако није одговарало да се промијени стање са друге стране Пљешевце, јер би тако снаге РСК, обезбједивши залеђе према Бихаћу, могле боље организовати одбрану у смјеру ка Хрватској. Напади са више страна довели су до критичне ситуације, па су из Бихаћа наредних дана стизале драматичне вијести и апели за помоћ. Чинило се

⁶² „Предсједника и владу зауставила милиција”, *Политика*, 13. 7. 1995; „Зашто су крајински посланици враћени из Товарника”, *Политика*, 14. 7. 1995; „Istovar kod Tovarnika”, *Vreme*, 17. 7. 1995.

⁶³ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка предсједника РСК, г. Милана Мартића са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК и страначким преаџима*.

⁶⁴ „Червенко уместо Бобетка”, *Политика*, 16. 7. 1995; „Хрватска ће се сигурно тући”, *Политика*, 17. 7. 1995.

да је сламање 5. корпуса на дохват руке.⁶⁵ Међутим, крајинско руководство је тих дана информисано да је Карл Билт у разговору за шведску телевизију рекао: „Хрватска ће напасти Републику Српску Крајину на више праваца – жестоко и уз употребу великог броја војника, користећи за изговор српску офанзиву на Бихаћ.“⁶⁶

Хрватска је себи дала за право да интервенише у Босни након пада Сребренице и офанзиве на Бихаћ „оцењујући да је опстанак бихаћке енклаве витална тачка њене националне безбедности“. Могућност да интервенише у сукобу око Бихаћа добила је 22. јула након потписивања тзв. Сплитске декларације на састанку којем су присуствовали председник Туђман, председник Председништва Републике БиХ Алија Изетбеговић, председник Федерације БиХ Крешимир Зубак, председник Владе БиХ Харис Силајџић и заповједник Генералштаба Армије РБиХ генерал Расим Делић. Хрватска је позвана „да пружи хитну војну и другу помоћ у обрани од агресије, посебице у подручју Бихаћа“. Другим ријечима, Споразумом је омогућено да Хрватска војска ступа на територију БиХ ради заједничке борбе против српских снага.⁶⁷

Користећи ту могућност, хрватске оружане снаге су у ноћи 24/25. јула отпочеле операцију *Љето–95* чији је задатак био да се ударима на ВРС из правца Ливањског поља растерети одбрана Бихаћа, заузму Грахово и Гламоч, пресјече важна саобраћајница Книн–Дрвар и отвори пут за напад на Книн.⁶⁸ У Книну је 27. јула наређена потпуна мобилизација свих команди и јединица у зони одговорности 7. корпуса, забрана свих врста одсуства и удаљавања из јединица по било ком основу, позивање целокупног људства које се налазило изван јединица и предузимање мјера ради достизања пуне контроле кретања становништва „са циљем спречавања избјегавања војне обавезе и дезертерства“. Сви војни обвезници у зони одговорности 7. корпуса који су се налазили ван јединица морали су се хитно упутити на своја ратна формацијска мјеста. Ова одлука Главног штаба СВК, Министарства одбране РСК и Команде 7. корпуса донијета је јер „јединице Хрватске војске и Хрватског већа одбране непрекидно довлаче нове снаге и средства према границама Републике Српске Крајине“ и „више је него очигледно да Хрватска спрема агресију на територију Републике Српске Крајине“.⁶⁹

⁶⁵ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 52–53; Jakša Raguž, „Operacija Mač-1 – primjer vođenja specijalnog rata Srpske vojske Krajine protiv Cazinske krajine 1995. godine“, *Bošnjačka pismohrana*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, br. 10/2011, str. 460–490.

⁶⁶ ХМДЦДР, 62–8, *Информације*, 24. 7. 1995.

⁶⁷ *Tuđmanov arhiv. Korespondencija predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 1990. do 1999.*, IV, *Godine pobjede: 1994. i 1995.* (priredio Nikica Barić), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015, str. 378–380, 384–387; „Загреб прети ратом“, *Политика*, 22. 7. 1995; Nikica Barić, „Бихаћко-цазинска крајина у политичким и војним плановима Хрватске и Србије 1992.–1995.“, *Bošnjačka pismohrana*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, br. 10/2011, str. 393–449; „Хрватска прети интервенцијом у Бихаћу“, *Политика*, 25. 7. 1995; Alija Izetbegović, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo 2001, str. 201–202; Bejdo Felić, *Peti korpus (1992.–1995.)*, Ljiljan, Sarajevo 2002, str. 506–520.

⁶⁸ ХМДЦДР, 06–11, Бр. 7–1247; „Жестоке борбе око Гламоча, Грахова и Ливна“, *Политика*, 26. 7. 1995; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 54.

⁶⁹ ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 11–47; „Општа мобилизација у северној Далмацији“, „Хрватска офанзива“, *Политика*, 28. 7. 1995.

Док је Хрватска напредовала, Крајина, такође, није имала ни владу. Након неуспјешног покушаја Скупштине да одржи засједање у Мирковцима, Лежаић је заказао нову сједницу за 27. јул у Топуском.⁷⁰ Испоставило се да је то било посљедње засједање Скупштине РСК на којем је изабрана њена посљедња влада на челу са др Миланом Бабићем. Бабић је изабран гласовима 46 посланика, док је шесторо било против, а деветоро уздржаних. Пета по реду влада РСК најкраће је трајала – свега неколико дана. Бабић је истакао да су и претходне четири владе биране у сложеним приликама, али да се ова „налази пред најтежим задацима“. Најавио је децентрализацију према којој би дио државних органа био премјештен у Вуковар. У влади се нашло 11 чланова СДС-а Крајине, четири члана СДССЗ-а и три члана СРС-а.⁷¹ Министри су већином били и посланици у Скупштини, а кворум и већина гласова једва су достигнути. Кадровска рјешења су, такође, била врло чудна. Избор шесторице министара без портфеља замишљен је по регионалном принципу, тј. они су били координатори за поједине регије. У покушају да ојача везе са Београдом нова влада је на првој сједници дала подршку „свим мировним напорима које воде међународна заједница и Савезна Република Југославија“. Изражена је нада у успјех предстојећих преговора у Женеви.⁷²

Током другог дана скупштинског засједања (28. јула) стигла је вијест да су хрватске снаге ушле у Грахово (око 10 сати), а нешто касније и у Гламоч. Одатле су отпочела свакодневна гранатирања села у книнској општини, а понајвише Стрмице. Уласком хрватских снага у ова насељена мјеста прекинута је директна комуникација не само између РСК и Републике Српске, већ и између западног и источног дијела Крајине. Тиме је угрожено достављање хуманитарне помоћи у западне дијелове Крајине, превоз болесника, ученика, студената и нормално функционисање привредног живота. Одмах се састао Врховни савјет одбране РСК и прогласио ратно стање на читавом простору Републике. Пад Грахова и Гламоча довео је и до прекида операције *Мач 95*.⁷³

⁷⁰ ХМДЦДР, 03–9, Бр. 01–02–04–133/2–95; „Ванредно засједање 27. јула у Топуском“, *Политика*, 25. 7. 1995.

⁷¹ Уз др Милана Бабића као председника, посљедњу Владу РСК чинили су: пуковник Милан Шупут, министар одбране, Тодор Пајић, министар унутрашњих послова, мр Светозар Винчић, министар финансија, Миле Боснић, министар трговине, мр Васкрсије Вуксановић, министар пољопривреде и шумарства, Урош Фундук, министар правосуђа и управе, др Стеван Ђурић, министар здравства и здравственог осигурања, Драго Ковачевић, министар информисања, инж. Ранко Бакић, министар индустрије, развоја и економских односа, Ђуро Подунавац, министар просвјете, културе, вјера, физичке културе и спорта, инж. Милан Богуновић, министар грађевинарства, урбанизма и стамбено-комуналних послова, Милан Пађен, министар саобраћаја и веза, Вукашин Егић, министар енергетике и рударства, Слободан Перић, министар рада и социјалне политике, Миљивој Војновић, министар иностраних послова, и министри без портфеља: Марко Атлагић, Милан Радмановић, др Милан Ерњаковић, Никола Добријевић, др Војислав Станимировић и Ратко Гонди („Изабрана нова влада“, *Политика*, 28. 7. 1995; „Бабић на ветрометини“, „Подршка мировним напорима УН и СРЈ“, *Политика*, 29. 7. 1995; „Изабрана нова влада“, *Граничар*, 29. 7. 1995; „Нова влада“, „Прва сједница владе“, *Српски глас*, јули/август 1995).

⁷² С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. дјело, стр. 93.

⁷³ ХМДЦДР, 06–11, Бр. 7–1246; „Јединице регуларне хрватске војске окупирале Гламоч и Грахово“, „Ратно стање и у РСК“, *Политика*, 29. 7. 1995; „Ратно стање“, *Граничар*, 29. 7. 1995; „И Книн се спрема за одбрану“, *Политика*, 30. 7. 1995; „Клешта око Книна“, *Политика*, 31. 7. 1995; „Стотине граната пале на Стрмицу“, *Политика*, 1. 8. 1995; „Напади на книнску општину“, *Политика*, 3. 8. 1995.

Дан након ових значајних успјеха хрватских снага на Динари, Јасуши Акаши се састао са Туђманом на Брионима, након чега је у изјави за британске медије рекао да вјерује „да је Хрватска спремна за напад”. Акаши је затим у Книну имао петочасовне разговоре са Мартићем, Бабићем и Мркшићем, последице којих је крајински предсједник прихватио споразум од шест тачака. Њиме је договорено да крајинске снаге неће учествовати у дејствима око Бихаћа, да се са територије Крајине неће ударати по „Бихаћком џепу”, да ће се снагама УН-а, стационарним на подручју Крајине, омогућити неограничен приступ ради надзора границе у дијелу према „Бихаћком џепу”, да ће се командант СВК Мркшић састати са заповједником ХВ, да ће преко територије Крајине бити омогућен транспорт хуманитарне помоћи за Бихаћ и околину, али да се, у исто вријеме, хуманитарна помоћ доставља и РСК. Од Акашија је затражено да предузме све што је у његовој моћи да се заустави хрватска офанзива на Динари, као и да се омогући проток робе између два дијела РСК.⁷⁴

Туђман није био одушевљен резултатом разговора Акаши–Мартић. Био је незадовољан због тога што се у споразуму не спомиње УНКРО,⁷⁵ а спомиње се РСК и њено вођство. Истакао је да није остварен ниједан од његових захтјева истакнутих приликом разговора на Брионима. Подсјетио је на четири основна услова: преговори неће бити вођени са Мартићем, јер је против њега 25. јула подигнута оптужница за ратне злочине пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију у Хагу; преговори са Србима могу почети ако се у року од 24 сата пусти у рад јадрански нафтовод; одмах морају отпочети преговори о отварању свих саобраћајница, а нарочито пруге Загреб–Сплит, као и преговори „о неодложној примјени Устава Републике Хрватске на окупираним подручјима и одредаба Уставног закона о правима српске етничке заједнице”. Сасвим јасно, радило се о отвореном ултиматуму. Са друге стране, Акаши је истицао да су Срби сада „реалистичнији” и да код њих осјећа „већу вољу за преговарањем”.⁷⁶

С обзиром на кидање везе са РС и СРЈ преко Грахова, на сједници Владе 29. јула донијета је одлука о хитном оспособљавању путних правца преко Тишковца и Дољана, чиме је, као алтернативу, требало отворити саобраћајни правац Книн–Срб–Доњи Лапац и преко Мартин Брода га повезати са саобраћајницом Дрвар – Босански Петровац–Бањалука.⁷⁷ Истог дана је генерал Мркшић, уследијед „најновије погоршане војнобезбедносне ситуације у РСК као и појаве панике код појединаца”, забранио „исељавање чланова породица професионалних војних лица са територије РСК”.⁷⁸ Осим тога, 30. јула је предсједник РСК донио Уредбу са законском снагом о условима оснивања и рада ванредних војних судова за вријеме ратног стања

⁷⁴ *Tuđmanov arhiv*, IV, нав. djelo, str. 396; „Стање статуса кво”, *Војска Крајине*, јули 1995; „Акаши верује да је Хрватска спремна за напад”, „Договор Мартића и Акашија”, *Политика*, 31. 7. 1995.

⁷⁵ УНКРО (United Nations Confidence Restoration Operation) или Операција Уједињених нација за обнову повјерења утемељена је Резолуцијом 981 СБ УН од 31. марта 1995. године и представљала је својеврсног наследника УНПРОФОР-а (United Nations Protection Forces) утемељеног Венсовим планом.

⁷⁶ *Tuđmanov arhiv*, IV, нав. djelo, str. 397–398; „Туђман неће мир”, „Акаши: РСК спремна за преговоре”, *Политика*, 1. 8. 1995; „Pogled iz tvrdave”, *Vreme*, 7. 8. 1995.

⁷⁷ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 2. сједнице Владе РСК одржане 29.07.1995. године у згради Владе у Книну*, С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 98; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. djelo, str. 520–521.

⁷⁸ ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 4–3244.

или у случају непосредне ратне опасности. Судови су имали за циљ да пресуђују у случајевима тешких отказивања послушности код војних лица, а могли су судити и цивилима у случају да су угрожавали борбена дејства. Они су могли изрећи само смртну казну и фактички се радило о пријеким судовима. Њихово оснивање и рад замишљени су ради психолошког дјеловања, тј. застрашивања војника.⁷⁹

У исто вријеме Хрватска је приводила крају свој план о „коначном обрачуњу“ са Србима. На Брионима је 31. јула одржан састанак највишег цивилног и војног руководства РХ. Туђман је желио искористити „повољну политичку ситуацију, деморализацију у српским редовима и наклоност људи у Европи“ за удар на западни дио Крајине („ријешити и југ и сјевер“), док је источни дио требало „пустити на миру“, како због бољих одбрамбених капацитета којима је располагао, тако и због бојазни да би то Југославију увукло у рат. Туђман је истакао основни циљ офанзиве: „Да нанесемо такве ударце да Срби практично нестану, односно да оно што нећемо одмах захватити да мора капитулирати у неколико дана.“ Операцију је требало обавити „у три, четири, максимум осам дана“. Истакао је да Хрватска у Европи има „пријатеља Њемачку која нас суздржано подржава и у политичким разговорима“, да НАТО „има разумјевања за наше погледе“, а да је наклоност САД „до одређене границе“.⁸⁰

Иако је крајинска страна дала приједлог да се 31. јула у Турњу код Карловца састану генерали Мркшић и Червенко, до њиховог сусрета није дошло. За разлику од тог сусрета, сусрет државних делегација у Женеви није отказан. Крајинска делегација је 2. августа отпутовала из Београда за Женеву. У делегацији су, уз министра иностраних послова Миливоја Војновића, били и генерал-потпуковник Миле Новковић, савјетник председника Републике Илија Пријић и председник скупштинског Одбора за иностране послове Лазар Мацура. Чини се да састав делегације није одговарао важности тренутка. С обзиром на то да је хрватска страна одбијала да преговара са Мартићем, очекивало се да делегацију предводи Бабић, али је послат Војновић који није имао значајнијег дипломатског искуства.⁸¹

Док се крајинска делегација кретала ка Женеви злокобно су звучале Акашијеве ријечи да је „Хрватска, изгледа, спремна да нападне Србе у Крајини“.⁸² Апсолутно свјестан безизлазног положаја у којем се РСК налазила и хрватске офанзиве о којој је био информисан, председник Владе Бабић се 2. августа, око осам сати увече, у америчкој амбасади у Београду састао са америчким амбасадором у Загребу Питером Галбрајтом који га је, према сопственом свједочењу, упозорио „да ће се крајинским Србима ускоро догодити катастрофа“, да је Хрватска војска спремна за акцију, као и да због учешћа Крајишника у дејствима око Бихаћа у међународној заједници „не постоји никакво разумевање за њих“. Бабић је пристао на све захтјеве које је

⁷⁹ ХМДЦДР, 06–9, Пов. Бр. 6–189/2; ХМДЦДР, 06–9, Уредба са законском снагом о условима оснивања и рада ванредних војних судова за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 507.

⁸⁰ „Prvi dio zapisnika sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr Franje Tuđmana sa vojnim dužnosnicima, održanog dana 31. srpnja 1995. godine na Brijunima“, у: *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 311–320.

⁸¹ „Сутра у Женеви преговори Загреб–Книн“, „Делегација РСК за преговоре са Хрватском“, *Политика*, 2. 8. 1995; „У сенци ултиматума“, *Политика*, 3. 8. 1995.

⁸² „Све спремно за напад“, *Политика*, 2. 8. 1995.

претходно поставила Хрватска, осим реинтеграције. Изразио је спремност да прихвати договор на бази плана 3-4, али му је Галбрајт отворено рекао да од тога не може бити ништа „јер је Туђман у снажнијој позицији”. Компромисно рјешење је било да Бабић прихвати све хрватске услове, али да се јавности представи као да је пристао на план 3-4.⁸³ Галбрајт је, задовољан Бабићевом кооперативношћу, истицао да „не види разлог за рат у овом тренутку”.⁸⁴ Ипак, чини се да је за заустављање хрватске офанзиве било прекасно.⁸⁵ Према свједочењу Драге Ковачевића Галбрајт је том приликом рекао: „Све ћу покушати, али нисам сигуран да ће то бити довољно.”⁸⁶

И заиста, како Шаринић пише, Галбрајт је 3. августа у разговору са предсједником Туђманом предочио Бабићеве намјере и „предао демарш у којем САД, с обзиром на новонастале околности везане уз Бабића, траже од Хрватске да се суздржи од акције”. Међутим, „Туђманова одлука била је толико чврста да је више ништа није могло измијенити”.⁸⁷ Туђман је понављао да су Срби у више наврата одбили

⁸³ План 3-4, тј. Нацрт споразума о Крајини, Славонији, јужној Барањи и западном Срему израдили су у другој половини 1994. представници САД (амбасадор у Загребу Питер Галбрајт), Русије (амбасадор у Загребу Леонид Владимирович Керестецијанц), Европске уније (француски амбасадор у Загребу Жан-Жак Галард и њемачки амбасадор у Загребу Хорст Вајзел) и Међународне конференције о бившој Југославији (копредсједници Торвалд Столтенберг и Дејвид Овен). Планом је било предвиђено формирање аутономне Српске Крајине на простору сектора Сјевер и Југ која би имала право на сопствене симболе (заставу и грб), предсједника, владу, скупштину, старала се о образовању, култури, привреди, енергетици, туризму, имала посебну монету коју би издавала Хрватска народна банка, као и полицију чији би национални састав био у складу са пописом становништва из 1991. Сектор Запад би одмах био реинтегрисан у Хрватску, а Сектор Исток за пет година. Галбрајт је прве разговоре о плану имао са хрватском страном 12. септембра, а затим 19. октобра 1994, али је план као основа за преговоре званично презентовао 30. јануара 1995. године – прије подне властима у Загребу, а послије подне у Книну. Хрватска страна није била задовољна планом, с обзиром на то да је предвиђао значајан степен аутономије за Србе, и врло нерадо је пристала да он буде основа за преговоре. Према Туђмановим ријечима једино позитивно у плану је било то што је његова основа била „територијална цјеловитост Хрватске”. Крајинске власти су одбиле да приме Нацрт споразума и разговарају о њему док се не ријеша питање продужења мандата мисије УН након 31. марта. Политичко вођство у Книну није било задовољно планом, а питање мандата снага УН искоришћено је само као оправдање за одбијање плана. Због тога што га крајински предсједник није ни прихватио, српска страна је сматрала одговорном за неуспјех (*Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”*, нав. djelo, str. 359–382; D. Marijan, *Oluja*, нав. djelo, str. 379–401; „Kasno, suviše kasno”, *Vreme*, 14. 8. 1995; С. Радуловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 83–86, 166–181; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, нав. djelo, str. 474–480; Drago Kovačević, *Kavez. Krajina u dogovorenom ratu*, Srpski demokratski forum, Beograd, 2003, str. 81–84; K. Novaковић, *Srpska Krajina*, нав. djelo, str. 251–264; Мирко Бјелановић, „Подривање и пад Републике Српске Крајине. План 3-4 велика обмана и лаж”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.* (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 155–195; Михајло М. Вучинић, *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 165–167).

⁸⁴ K. Novaковић, *Srpska Krajina*, нав. djelo, str. 514.

⁸⁵ D. Marijan, *Oluja*, нав. djelo, str. 401–412; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine”*, нав. djelo, str. 303.

⁸⁶ D. Kovačević, *Kavez*, нав. djelo, str. 92–93.

⁸⁷ Шаринић, међутим, има јако лоше мишљење о Галбрајту и за њега каже: „Увијек сам се изнова чудио одлуци њихова државног врха да у Хрватској држе велепосланика попут Питера Галбрајта, професионално врло ограниченог, али зато умишљеног, самољубивог и, к томе, још амбициозног. Понашао се као да су САД и Хрватска његова приватна ствар. Било му је важно само прихваћање плана 3-4 који би га уздигао изнад оквира дипломатске просјечности. Све је подредио том, у бити особном, интересу.” (Н. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, нав. djelo, str. 267–268).

мирну реинтеграцију и да нема апсолутно никакве гаранције да ће Мартић прихватити оно што је Бабић обећао Галбрајту.⁸⁸ Туђман је на дан када су у Женеви отпочели преговори (3. августа) на Брионима примио њемачког амбасадора у Хрватској Хорста Вајзела и саопштио му: „Србима смо давали, и дават ћемо, приједлоге за мирну реинтеграцију. Међутим, ако Срби у Женеви прихвате приједлог, у реду. А ако не, ми ћемо подузети војне и редарствене мјере у секторима Југ и Сјевер. Јамчит ћемо при томе Србима сва људска и политичка права, сукладно Уставу и Уставном закону РХ.”⁸⁹

Због свега наведеног преговори у Женеви нису имали шансе за успех. Свјесно добре позиције у којој се Хрватска налазила, њено руководство је већ раније донијело одлуку о нападу на Крајину, па је делегација послата у Женеву без пуномоћја и са задатком да, постављањем неприхватљивих услова, изазове прекид преговора и тако добије *carte blanche* за покретање офанзиве. И сам Туђман је на Брионима неколико дана раније рекао да се у Женеву не иде ради преговора, већ да се прикрије оно што је испланирано за дан послје.⁹⁰ Хрватску делегацију предводио је др Ивић Пашалић, савјетник председника Републике за унутрашњу политику и саборски заступник.⁹¹ Према свјedoчењу Миливоја Војновића, крајинска делегација је прихватила седам тачака које је понудио Столтенберг, али хрватска страна тиме није била задовољна, па је затражила пленарно засједање за 17 сати.⁹² Хрватска делегација је затражила хитно покретање процеса мирне реинтеграције у уставно-правни поредак РХ, отварање јадранског нафтовода у року од 24 сата од завршетка преговора, уз контролу хрватских снага над цијелом трасом, моментално отварање свих саобраћајних веза преко подручја под српском контролом, а нарочито жељезничке пруге Загреб–Сплит преко Книна, неодложну примјену Устава РХ и одредаба Уставног закона о правима српске националне мањине на просторима под српском контролом, као и предају оружја хрватским властима у присуству УНКРО-а у року од три до осам дана. Српска страна није имала мандат да одговори на максималистичке захтјеве Хрватске, због чега је на конференцији за штампу у 18 сати саопштено да су преговори пропали.⁹³

⁸⁸ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 518.

⁸⁹ H. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, nav. djelo, str. 265–266.

⁹⁰ „Други део записника са састанка председника Републике Хрватске Фране Туђмана са војним командантима”, у: *Република Српска Крајина*, II, нав. djelo, стр. 146.

⁹¹ У делегацији су били и генерал-пуковник Петар Стипетић, помоћник начелника Главног стожера ХВ-а, Весна Шкаре-Ожболт и Смиљан Рељић.

⁹² Столтенбергов документ од седам тачка обухватао је: хитно отварање јадранског нафтовода (најкасније до 7. августа), постизање споразума о отварању жељезничке пруге Загреб–Сплит (преко Книна), одржавање преговора о политичком рјешењу на бази споразума 3–4 на аеродрому Плесо, 10. августа, и у Книну, 17. августа, омогућавање слободног и сигурног приступа подручју Бихаћа ради доставе хуманитарне помоћи, омогућавање неометане контроле посматрачима УНКРО-а, прекид дејстава СВК преко границе ка Бихаћу, и одржавање војних преговора између команданата ХВ и СВК у Турњу 5. августа (Јово Каблар, „Преговарачки процес између зараћених страна”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, V, приредио Михајло М. Вучинић, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2009, стр. 155–166).

⁹³ Ј. Каблар, „Преговарачки процес”, нав. djelo, стр. 164–165; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine”*, nav. djelo, str. 303; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 55–56. Хрвоје Шаринић је касније посвједочио да је „идеја била минимизирати важност преговора и постићи неуспјех”, као и да је Пашалић „технички изврсно обавио посао” (H. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, nav. djelo, str. 266).

Истог дана око 21.15 начелник Главног стожера ХВ-а Червенко наредио је премину за напад припадницима зборних подручја Бјеловар, Загреб, Карловац, Госпић и Сплит и специјалним постројбама Министарства унутарњих послова (МУП) РХ. Циљ Зборног подручја (ЗП) Сплит било је разбијање српских снага на простору сјеверне Далмације и овладавање Книном. Специјалне постројбе МУП-а су, надирући са положаја на Велебиту, имале задатак да прекину комуникације Медак–Грачац и Грачац–Обровац, овладају подножјем Велебита и прекину линију додира 7. и 15. корпуса. Снаге ЗП Госпић нападале су шире подручје Плитвичких језера са циљем да се на потезу Кореничка Капела – Тржачка Раштела споје са снагама 5. корпуса АРБиХ и пресеку линију додира 15. и 21. корпуса. Зборно подручје Карловац изводило је операције на Кордуну, тј. на ширем подручју Карловца и Огулина, а ЗП Загреб имало је задатак да овлада Банијом и код Жировца се споји са снагама 5. корпуса АРБиХ. У дејствима на Банији подршку су им пружале снаге ЗП Бјеловар које су надирале преко ријеке Саве у смјеру ка Дубици.⁹⁴

Осим изговора о заштити Бишаћа од напада Срба из РСК и РС и неуспјеха жевневских преговора, Хрватска је, као повод за напад на Крајину, навела и наводне артиљеријске ударе по Госпићу, Оточцу и Дубровнику „истовремено док су се преговори одвијали”. О намјери да наредног дана изјутра започне акцију великих размјера против крајинских Срба, Туђман је, 3. августа, обавијестио америчког председника Вилијема Клинтона. У писму је наведено да је акција усмјерена „према паравојним побуњеничким снагама” и да „ни на који начин није усмјерена према српској националној заједници на окупираном подручју”. Туђман је затим навео: „Учинит ћемо све што је у нашој моћи да спријечимо страдање свега становништва, и да му омогућимо нормалан живот и развој у демократској Хрватској. Република Хрватска јамчи српском пучанству сва људска и етничка права према Уставу и свим међународним конвенцијама, а спремни смо прихватити и проматраче међународне заједнице као потврду наших јавно изречених тврдњи.” Идентично писмо послато је и њемачком савезном канцелару Хелмуту Колу.⁹⁵

У рано јутро 4. августа 1995. године (око 5 сати) артиљеријским ударима по Книну, Бенковцу, Војнићу, Вргинмосту и Петрињи, а један сат касније по Кореници и осталим насељеним мјестима, отпочела је операција Хрватске војске под називом *Олуја*. Отприлике у исто вријеме почели су и први пјешадијски напади на правцима Суња–Костајница, Сисак–Петриња и Генералски Сто – Перјасица. Општи напад ХВ-а, потпомогнут снагама АР БиХ, које је чинило око 170.000 људи, дочекало је око 25.000 бораца СВК.⁹⁶ Силина којом је слабашина СВК нападнута није остављала пуно простора за одбрану, а стратешки распоред снага ни за наду. Док су артиљеријски удари по крајинским насељима трајали, са хрватских електронских медија изнова и изнова је понављан Туђманов апел „хрватским грађанима српске националности с окупираних подручја Книна, Грачаца, Лапца, Коренице, Слуња, Глине, Двора и Петриње” којим се позивају „припадници српских паравојних постројби, који су својевољно или присилно мо-

⁹⁴ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 63, 67, 76, 81, 90, 100, 115; Мирко Бјелановић, „Кључна улога Зборног подручја Сплит у операцији *Олуја 1995*”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, VII (приредио Милојко Будимир), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2011, стр. 55–117.

⁹⁵ *Tuđmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 415–416, 419–420.

⁹⁶ К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 452.

билизирани у паравојне српске постројбе, да предају оружје хрватским властима, уз јамство да ће им бити удијељена амнестија према важећим хрватским законима"; „иницијатори побуне да схвате узалудност свога потхвата и његову штетност за српску заједницу у Хрватској, да се предају хрватским властима и прихвате опрост или правично суђење за своје пријеступе", као и „хрватски грађани српске националности, који нису активно судјеловали у побуни, да остану код својих кућа, и без бојазни за свој живот и своју имовину, дочекају хрватску власт, уз јамство да ће им се дати сва грађанска права, и омогућити избори за локалну самоуправу према хрватском Уставу и Уставном закону уз присутност међународних проматрача".⁹⁷

С обзиром на прилике на бојном пољу, око 16.45 у Книну је донијета одлука о „планској евакуацији свег за борбу неспособног становништва из општина Книн, Бенковац, Обровац, Дрњиш и Грачац" и њиховом повлачењу преко Отрића према Србу и Доњем Лапцу. Одлуку је, испред Врховног савјета одбране, потписао предсједник Мартић. На ову одлуку су утицали продор хрватских снага из врличког смјера, тешка ситуација на Динари и пад превоја Мали Алан на Велебиту, због чега је постојала реална опасност да дође до пресецања веза између Далмације и Лике, чиме би се најјужнији дио Крајине нашао у потпуном окружењу.⁹⁸ Одлука о евакуацији је донијета око пола сата након телефонског разговора Мартића и Мркшића са Бабићем који се налазио у Београду. Бабић је пренио детаље разговора са Галбрајтом и истакао да не очекује обустављање хрватске офанзиве. На Мркшићеву опаску да „ради нешто да ово престане", Бабић је одговорио: „Слушај, нема шта да се ради, извлачите народ одоздо."⁹⁹ Одлука о евакуацији становништва задала је посљедњи удар нади да се било какав озбиљнији отпор може пружити и довела до потпуног слома система одбране, државне управе и саме Крајине. Међутим, спонтана евакуација становништва отпочела је и прије доношења одлуке, а одвијала се и у оним дијеловима Крајине на које се одлука није ни односила. Око два сата изјутра 5. августа команда СВК је напустила Книн са оправдањем да се повлачи на резервни командни положај у Срб.¹⁰⁰

⁹⁷ *Tudmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 425–426.

⁹⁸ Nikica Barić, „Uspon i pad Republike Srpske Krajine (1990.–1995.)", u knjizi: *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi* (priredili: Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2013, str. 87–102; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine"*, nav. djelo, str. 304; D. Kovačević, *Kavez*, nav. djelo, str. 93–94, 125; P. Чубрило, *Успон и пад Крајине*, нав. djelo, str. 187; Драго Ковачевић, „Био сам предсједник Скупштине општине Книн", у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послуже* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 153–159; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 375; K. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. djelo, str. 494–495, 525–528. Таква одлука книнских власти жестоко је критикована на сједници Врховног савета одбране СРЈ, одржаној у данима након завршетка операције хрватских снага. Милошевић је то нарочито апострофирао: „Тамо је пало наређење да сви изађу из Крајине тог истог дана, без чак створеног контакта са хрватском војском на највећем делу фронта. Да смо тог истог дана направили идиотску глупост да им помогнемо, ко би то стигао до Книна до вечери да им помогне?! Па, тамо не би могло да се стигне од њихових колона којима су закрчили све путеве у бежанији заједно са становништвом. Више су изгинули у бежанији са становништвом, него што би изгинули држећи линије." (*Стенографске белешке са 41. проширене седнице Врховног савета одбране одржане 14. августа 1995. године*, <http://icr.icty.org/>, IT-04-81:Perisic, Exhibit P00797, 08/05/2015).

⁹⁹ „Разговор Милана Бабића, Милета Мркшића и Милана Мартића, 4. август 1995, 16.30 сати", у: *Република Српска Крајина*, II, нав. djelo, str. 129–130.

¹⁰⁰ С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 103–104.

Истог дана у пријеподневним сатима хрватске снаге су ушле у дотадашњу крајинску престоницу, а на тврђави изнад града развијена је велика хрватска застава. Книн је већином био напуштен, као и други градови у које је Хрватска војска улазила. Отприлике у вријеме када је овладала Книном, ХВ је ушла у Грачац, а до вечери 5. августа у Дрниш и Бенковац. Током ноћи пали су Плашки и Обровац. Трећег дана акције ХВ је овладала Слуњом, Петрињом, Костајницом и Кореницом. Операција још није била завршена, а улицама Книна је 6. августа прошетао Туђман у пратњи предсједника Сабора др Недјељка Михановића, министра вањских послова Мате Гранића, министра одбране Гојка Шушка и министра унутрашњих послова Ивана Јарњака.¹⁰¹ Њихова посјета Книну и боравак на книнској тврђави требало је и симболично да покаже да Крајине више нема. Током наредне ноћи хрватске снаге су ушле у Глину, а 7. августа у Доњи Лапац, Крњак и Војнић. Симболични слом Српске војске Крајине представљала је предаја 21. (Кордунашког) корпуса, извршена 8. августа. Предају су, недалеко од ресторана *Бриони* на улазу у Глину, око 12 сати, потписали командант Корпуса пуковник Чедомир Булат и министар унутрашњих послова Тодор Пајић са српске и генерал-пуковник Петар Стипетић са хрватске стране.¹⁰² Наредног дана хрватске снаге су дефинитивно овладале Вргинмостом и Двором на Уни, чиме се читав западни дио РСК нашао у њеним оквирима, а она запосјела граничну линију према БиХ.

Покушај да се у границама „авнојевске“ Хрватске оформи српска држава завршен је неуспјешно – протјеривањем становништва (више од 200.000), прогоном и убиствима малобројних преосталих Срба, паљевином и пљачкањем њихове имовине. Према доступним подацима у операцији *Олуја* и непосредно послје ње погинуло је или нестало 1.853 Срба, од чега 1.202 цивила.¹⁰³ *Олуја* је довела до слома РСК, њене оружане силе, али и до рапидног смањивања укупног броја Срба на простору Хрватске. Иако је источни дио Крајине остао нетакнут, он је новембра 1995. године стављен под заштиту УН као Сремско-барањска област која се налазила на путу мирне реинтеграције у уставно-правни поредак Републике Хрватске. Тако је у јесен те године нестало и посљедњи траг о постојању Републике Српске Крајине.

Литература

Архиви

[1] Хрватски меморијално-документацијски центар Домовинског рата, Загреб

Влада САО/РС Крајине (04)

Главни штаб Српске војске Крајине (06)

Кабинет/Служба предсједника Републике Српске Крајине (62)

Скупштина САО/РС Крајине (03)

¹⁰¹ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 72.

¹⁰² „Хроника Олује”, *Vreme*, 14. 8. 1995; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 478–479; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 111–112.

¹⁰³ „Саопштење поводом годишњице страдања Срба у агресији Хрватске војске на РСК у августу 1995. године (*Операција Олуја*)”, *Билтен*

Објављена документа

[1] *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.–1995. Dokumenti*, XI, *Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj–lipanj 1994.)* (priredili Julija Barunčić Pletikosić, Ivan Brigović), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012.

[2] *Tuđmanov arhiv. Korespondencija predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 1990. do 1999.*, IV, *Godine pobjede: 1994. i 1995.* (priredio Nikica Barić), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.

[3] *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine“. Dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave* (priredio Davor Pauković), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2005.

Штампа

[1] *Билтен*, Београд

[2] *Војска Крајине*, Книн

[3] *Граничар*, Костајница

[4] *Политика*, Београд

[5] *Службени гласник Републике Српске Крајине*, Книн

[6] *Српски глас*, Топуско

[7] *Време*, Београд

Монографије и чланци

[1] Barić Nikica, „Bihaćko-cazinska krajina u političkim i vojnim planovima Hrvatske i Srbije 1992.–1995.“, *Вошњаčka pismohrana*, Вошњаčka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, br. 10/2011, str. 393–449.

[2] Barić Nikica, „O okolnostima i posljedicama smjene predsjednika vlade Republike Srpske Krajine Borislava Mikelića 1995. godine“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 03/2010, str. 151–168.

[3] Barić Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing–Техничка knjiga, Zagreb, 2005.

[4] Barić Nikica, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.–1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju)“, *Scrinia Slavonica*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, br. 10/2010, str. 495–525.

[5] Barić Nikica, „Uspon i pad Republike Srpske Krajine (1990.–1995.)“, u knjizi: *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi* (priredili: Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2013, str. 87–102.

[6] Barunčić Pletikosić Julija, Križe Gračanin Željka, „Ustroj i djelovanje 18. korpusa Srpske vojske Krajine“, u zborniku: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.–1995.: nositelji, institucije, posljedice* (priredili Ivica Miškulin, Mladen Barać), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Slavonski Brod/Zagreb, 2012, str. 163–181.

[7] Бјелановић Мирко, „Кључна улога Зборног подручја Сплит у операцији Олуја 1995“, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, VII (приредио Милојко Будимир), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2011, стр. 55–117.

[8] Бјелановић Мирко, „Подривање и пад Републике Српске Крајине. План 3–4 велика обмана и лаж“, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.* (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 155–195.

- [9] Brigović Ivan, „Osvrt na operaciju *Bljesak* u dokumentima Republike Srpske Krajine”, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, br. 01/2009, str. 39–70.
- [10] Bobetko Janko, *Sve moje bitke*, vlastita naklada, Zagreb, 1996.
- [11] Врцел Марко, *Рат за Српску Крајину 1991–1995*, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2002.
- [12] Вучинић Михајло М., *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2005.
- [13] Izetbegović Alija, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo 2001.
- [14] Каблар Јово, „Преговарачки процес између зараћених страна”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, V (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2009, стр. 155–166.
- [15] Ковачевић Драго, „Био сам предсједник Скупштине општине Книн”, у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 153–159.
- [16] Kovačević Drago, *Kavez. Krajina u dogovorenom ratu*, Srpski demokratski forum, Beograd, 2003.
- [17] Кољевић Никола, *Стварање Републике Српске. Дневник 1993–1995*, II, Службени гласник, Београд, 2008.
- [18] Marijan Davor, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009.
- [19] Miškulin Ivica, *Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2014.
- [20] Новаковић Коста, *Српска Крајина. Успони, падови, уздицања*, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2009.
- [21] Перић Слободан, *Западна Славонија у светлу југословенске кризе 1991–1995. Истине, заблуде и обмане*, Лицеј, Београд, 2014.
- [22] Raguž Jakša, „Operacija *Mač-1* – primjer vođenja specijalnog rata *Srpske vojske Krajine* protiv Cazinske krajine 1995. godine”, *Вошњачка пистохрана*, Вошњачка национална заједница за Град Загреб и Загребачку жупанију, br. 10/2011, str. 460–490.
- [23] Радуловић Срђан, *Судбина Крајине*, ДАН ГРАФ, Београд, 1996.
- [24] *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005.
- [25] *Република Српска Крајина. Десет година послје*, II, (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005.
- [26] Ružić Slaven, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine” 1991.–1995.*, doktorski rad u rukopisu, Zagreb, 2013.
- [27] Sekulić Milisav, *Knin je рао и Веограду*, Nidda, Bad Vilbel, 2001.
- [28] *Српска Западна Славонија мај 1995. Изгон* (приредио Јово Рашковић), Светигора, Веритас, Цетиње 1998.
- [29] Felić Bejdo, *Peti korpus (1992.–1995.)*, Ljiljan, Sarajevo 2002.
- [30] Чубрило Раде, *Успон и пад Крајине*, Друштво *Српска Крајина*, Београд, 2002.
- [31] Šarinić Hrvoje, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomatije 1993–1995 (1998)*, Globus International, Zagreb, 1999.

ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА У ИСТРАЖИВАЊИМА АКАДЕМИКА ВЛАДИМИРА СТОЈАНЧЕВИЋА – ДОПРИНОС ЗА БУДУЋНОСТ*

Милена Жикић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Живот академика Владимира Стојанчевића представља непре-
сушни извор сазнања. Научни резултати остварени у прет-
ходних седам деценија и преко осам стотина библиографских једини-
ца сведоче о нарасле темељитом истраживачу, који чак и у десетој
деценији живота расветљава и отвара научна поља, дајући смерницу
будућим историчарима. Доследан историјско-критичком методу, као и
строгом аналитичком приступу, на објективан начин проучава историј-
ску прошлост Србије и саопштава научне резултате до данашњих да-
на. У раду је, поред библиографије радова југоисточне Србије, дат и
краћи приказ његове радне биографије.

Кључне речи: *српско-турски ратови, народноослободилачки покре-
ти, југоисточна Србија, Берлински конгрес*

Животни пут академика Стојанчевића отпочео је у граду Ско-
пљу 1923. године. Прве две деценије живота посветио је
образовању, али и рату. Наиме, у току 1945. године, за време завр-
шних операција у Другом светском рату, активно је учествовао на
Сремском фронту. После ратних дана уписао је Филозофски факулт-
тет (1945–1950) где је и отпочела његова академска каријера. Звање
дипломираног је стекао код професора Васе Чубриловића на Одсеку
за националну историју новог века. Дипломском темом под називом *Етничка кре-
тања и померања српског народа од Маричке битке 1371. до склапања Лозанског
уговора 1923.* показао је интересовање за српско-турске односе.

Истраживачку каријеру започео је у Историјском институту САНУ 1950. године,
а шест година касније постао је доктор историјских наука. Након тога био је члан
многобројних часописа и организационих одбора за одржавање научних скупова.
Осим тога, уређивао је зборнике *Живот и рад Јована Ристића,¹ Србија и Албанци*

* Овај рад има за основу монографију: Милена Жикић, Љиљана Ђуровић, *Библиографија радова југоисточне Србије академика Владимира Стојанчевића*, Ниш: Историјски архив: Филозофски факултет, 2016.

¹ *Живот и рад Јована Ристића* : поводом 150. годишњице рођења: зборник прилога са научног скупа одржаног 17. и 18. XI 1981. године / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1985 (Суботица : Минерва). – VI, 267 стр. ; 24 цм. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; бр. 25. Председништво ; књ. 5)

у 19. и почетком 20. века,² Илија Гарашанин 1812–1874,³ Свечана академија поводом 175-годишњице Другог српског устанака,⁴ Први Балкански рат,⁵ Стојан Новаковић: личност и дело,⁶ Други Српско–турски рат и ослобођење Југоисточне Србије,⁷ Србија и ослобођење српског народа у Турској 1804–1912,⁸ Косовско–метохијски зборник,⁹ Вардарски зборник¹⁰) и био члан уређивачког одбора зборника *Стваралаштво Димитрија Давидовића*.¹¹

Основно подручје интересовања и истраживања В. Стојанчевића је историја Србије и српског народа у 19. веку, али и систем турске управе у јужнословенским земљама, ослободилачки покрети у Османском царству од краја 18. века до 1912. године, као и аграрно–правни односи у царству. За време три и по деценије радног ангажовања у Историјском институту Српске академије наука и уметности (1950–1984) делокруг научног рада био је усмерен и на Други српско–турски рат, као и на ослобођење југоисточне Србије.

² *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века* : циклус предавања 10–25. новембар 1987. / уредник Владимир Стојанчевић ; [превод на енглески језик Карин Радовановић]. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1990 (Београд : Култура). – 311 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 53. Одељење историјских наука ; књ. 15)

³ *Илија Гарашанин : (1812–1874)* : Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1991 (Београд : Култура). – 459 стр., [1] стр. с таблом ; 24 цм. – (Научни скупови / САНУ ; књ. 54. Одељење историјских наука ; књ. 16)

⁴ *Свечана академија поводом 175–годишњице Другог српског устанка* / уредник Драгослав Срејовић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1991. – 47 стр. ; 24 см. – (Споменице / Српска академија наука и уметности ; књ. 10. Председништво ; књ. 4)

⁵ *Први балкански рат* : округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987. : 28. и 29. октобар 1987. / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1991 (Београд: Култура). – 148 стр., [16] стр. с таблама ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 60. Одељење историјских наука ; књ. 19)

⁶ *Стојан Новаковић личност и дело : (1842–1992)* : научни скуп поводом 150–годишњице рођења / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1995 (Београд : Култура). – VIII, 612 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 78. Одељење историјских наука ; књ. 25)

⁷ *Други српско–турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије* : поводом 120–годишњице : зборник радова са научног скупа, одржаног 17. и 18. новембра 1997. године / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2001 (Београд : Нови дани). – 157 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 97. Одељење историјских наука ; књ. 28)

⁸ *Србија и ослобођење српског народа у Турској 1804–1912* : зборник радова са научног скупа, одржаног 2. и 3. децембра 1999. године / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : САНУ, 2003 (Београд : Полиграф). – 286 стр. : табеле ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 102. Одељење историјских наука, ISSN 0352–6194 ; књ. 29)

⁹ *Косовско–метохијски зборник. 2* / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1998 (Београд : Култура). – 189 стр., [2] пресавијена листа, [26] стр. с таблама : илустр. ; 26 см

¹⁰ *Вардарски зборник. 1* / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1999 (Београд : Нови дани). – 402 стр., [3] пресавијена листа : илустр. [15] стр. с таблама ; 26 см

¹¹ *Зборник радова са научног скупа Стваралаштво Димитрија Давидовића*, одржаног 28. фебруара и 1. марта 1985. у Српској академији наука и уметности / [главни и одговорни уредник Стеван Марјановић]. – Београд : Удружење новинара Србије : Одбор за обележавање 200. годишњице рођења Димитрија Давидовића, 1989 (Земун : „Сава Михаић“). – 239 стр. ; 24 см

Научна каријера академика Стојанчевића, која у континуитету траје седам деценија, била је награђена бројним признањима за научни допринос. Од укупно двадесет награда поменућемо: Орден заслуга за народ са сребрним зрацима (1984); орден Светога Саве I степена (1999), Октобарску награду Београда за рад на делу „Историја Београда”, диплому и медаљу Матице српске из Новог Сада (1976), Плакету одбора града Ниша за обележавање 180. годишњице Боја на Чегру са медаљом лика Стевана Синђелића (1989). Своју земљу представљао је на научним скуповима у земљи и иностранству, али и био њихов организатор у САНУ. Осим тога, реферати академика Стојанчевића објављивани су и у иностранству.

* * *

Предмет истраживања пописаних студија и расправа у раду односи се на догађаје који прате српску националну револуцију на територији југоисточне Србије у 19. веку.¹² Питања из домена друштвене, војне, политичке, привредне, просветне, културне и здравствене историје представљају централне теме у пописаној грађи. Интересовање за проучавање југоисточне Србије академику Владимиру Стојанчевићу је донело улогу руководиоца пројекта (од 1994. до 2002. године) *Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (од XII века до 1918. године)*, у организацији Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. О постигнутим резултатима сведоче и Извештаји,¹³ настали у периоду од 1995. до 2003. године, објављени у Билтену Фонда за научна истраживања.¹⁴

Први рад посвећен поменутом делу земље објављен је 1950. године у *Историјском гласнику*.¹⁵ Иначе, истраживања посвећена предмету ове библиографије најчешће су објављивана у серијским публикацијама покренутим у другој половини 20. века на југу Србије (*Лесковачки зборник*, *Пиротски зборник*, *Зборник Народног музеја Ниш и Врањски гласник*) и у првим деценијама 21. века (*Власотиначки зборник* и *Белопаланачки зборник*), али и у часописима који су излазили у Београду (*Историјски преглед*, *Историјски часопис*, *Историјски гласник*, *Архив за историју здравствене културе Србије*, *Архивски преглед*, *Токови историје Глобус*, *Добровољачки гласник*) и Новом Саду (*Зборник матице српске за историју*), као и у штампи („Народне новине” (Ниш), „Нин”, „Политика”, „Слобода” (Пирот), „Слободна реч” (Врање), „Топличке новине”, „[Петнаести] 15. септембар 1918”).

Библиографија садржи 199 библиографских јединица. Попис грађе извршен је према Међународном стандардном библиографском опису монографских публикација – ISBD(M) и Међународном стандардном библиографском опису саставних делова ISBD(CP). Све библиографске јединице су, због прегледности, груписане хронолошки у шест тематских целина (*Монографије; Сепарати; Прилози у зборницима и перио-*

¹² У Библиографији је пописано и неколико расправа посвећених 20. веку то јест питањима Првог светског рата и окупације Србије 1915–1918. За детаљнији преглед видети библиографске јединице: **41, 63, 79, 82, 111, 117, 178.**

¹³ Читаоце упућујемо на следеће библиографске јединице: **101, 105, 110, 114, 120, 124, 132.**

¹⁴ *Билтен Фонда за научна истраживања за ... год.* / Српска академија наука и уметности ; главни и одговорни уредник Војислав Ђурић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1976–2015. – 24 стр.

¹⁵ Погледати библиографску јединицу **186.** у раду.

дичним публикацијама; Рецензије, предговори, поговори; Реферати саопштени на конференцијама и научним скуповима; Прикази књига). Начин распоређивања библиографских јединица, у оквиру сваке тематске целине, извршен је према години објављивања грађе, а у оквиру исте године азбучно на писму на којем су објављене.

A. Монографске публикације

1986.

1. Србија и Бугарска од Санстефанског мира до Берлинског конгреса / Владимир Стојанчевић. – Београд : Историјски институт : Просвета, 1986 (Нови Сад : Просвета). – 248 стр., [1] пресавијен лист са геогр. картом ; 24 см. – (Посебна издања / Историјски институт, Београд ; књ. 22)

На спор. насл. стр.: Serbia and Bulgaria from the Treaty of San Stefano to the Congress of Berlin. – Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary. – Регистри.

1987.

2. Лесковац и лесковачка нахија у XIX веку : (1804–1878) / Владимир Стојанчевић. – Лесковац : [б. и.], 1987 (Пирот : Графика). – 252 стр. ; 24 см. – (Библиотека Народног музеја у Лесковцу ; књ. 37)

Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Résumé. – Регистри.

1991.

3. Устанак 1841. године у југоисточној Србији / Владимир Стојанчевић. – Лесковац : Народни музеј, 1991 (Лесковац : Напредак). – 79 стр. : илустр. ; 20 см. – (Посебна издања Народног музеја у Лесковцу ; књ. 14)

Закључак о устанку 1841. године: стр. 75. – Напомене: стр. 77–78.

1996.

4. Југоисточна Србија у XIX веку : (1804–1878) / Владимир Стојанчевић. – Ниш : Просвета, 1996 (Ниш : Просвета). – 592 стр. ; 24 см. – (Библиотека Белег ; књ. 7)

Библиографска белешка о овој књизи: стр. 582–584. – Регистар.

2000.

5. Из прошлости Пирота и околине / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Хемикалс, 2000 (Пирот : Пиком). – 157 стр. ; 24 см

Тираж 100. – стр. 5–9: Педесет година научног рада доајена послератне српске историографије академика Владимира Стојанчевића : (1950–2000) : с посебним освртом на његово проучавање прошлости Пирота и Понишавља / Борислава Лилић.

2009.

6. Из српске историјске прошлости : (1804–1918). 1 / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Пи прес, 2009 (Пирот : Пи прес). – 197 стр. ; 24 см
Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

2014.

7. Историјска прошлост крајева југоисточне Србије у периоду српске националне револуције 1804–1878. године : зборник радова / Владимир Стојанчевић. – Ниш : Филозофски факултет, 2014 (Ниш : Scero print). – 595 стр. : илустр. ; 24 см
Тираж 200. – Напомене и библиографске референце уз сваки рад.

2015.

8. Из српске историјске прошлости : (1804–1918). Књ. 22 / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Пи прес, 2015 (Пирот : Пи прес). – 216 стр. ; 24 цм
Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

9. Из српске историјске прошлости : (1804–1918). Књ. 23 / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Пи прес, 2015 (Пирот : Пи прес). – 215 стр. : геогр. карте ; 24 цм
Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

2016.

10. Из српске историјске прошлости : (1804–1918). 25 / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Пи прес, 2016 (Пирот : Пи прес). – 220 стр. ; 24 цм
Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

11. Из српске историјске прошлости : (1804–1918). 26 / Владимир Стојанчевић. – Пирот : Пи прес, 2016 (Пирот : Пи прес). – 214 стр. ; 24 цм
Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст.

Б. Сепарати

1955.

12. Народноослободилачки покрет у нишком крају 1833 и 1834/5 године / Владимир Стојанчевић. – Београд : Историјски институт САНУ, 1955. – стр. 427–436 ; 24 цм
Суммары. – П. о.: Историјски часопис, 5, 1955.

1961.

13. Да ли је Лесковац имао кнезове, бератлије и кнежинску самоуправу у периоду Првог устанка / Владимир Стојанчевић. – [Лесковац : б. и., 1961]. – стр. 6–12 ; 28 цм
П. о.: Лесковачки зборник; књ. 1.

1968.

14. Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку 1805. године / Владимир Стојанчевић. – [Пирот : Слобода, 1968]. – стр. 17–23 ; 24 цм
П. о.: Пиротски зборник.

1971.

15. Миграције Пироћанаца у Србији у време Првог устанка 1804–1813. године / Владимир Стојанчевић. – [Б. м. : б. и., 1971]. – стр. 31–37 ; 24 цм
П. о.: Пиротски зборник; 1971, бр. 3.

2004.

16. Учешће устаника и добровољаца из неослобођених крајева Србије у одбрани тековина Првог српског устанка / Владимир Стојанчевић. – Нови Сад : [Матица српска], 2004. – стр. 37–48 ; 24 см
Summary. – Библиографија: стр. 47. –
П. о.: Зборник Матице српске за историју; 69–70, 2004.

В. Прилози у зборницима и периодичним публикацијама

1954/1955.

17. Народноослободилачки покрет у Нишком крају 1833. и 1834/5 године / Владимир Стојанчевић
У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Год. 5 (1954–1955), стр. 427–436.

1955.

18. Јужна Србија у XIX веку / Владимир Стојанчевић
У: Историјски преглед. – ISSN 0439–2450. – Бр. 1 (1955), стр. 25–38.

1960.

19. Пирот, Лесковац и Врање пре осам деценија / Владимир Стојанчевић
У: НИИ (Београд). – ISSN 0027–6685. – Год. 10, бр. 520 (25. децембар 1960), стр. 10.

1962.

20. Први српски устанак у Лесковачком крају / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 2 (1962), стр. 9–23.

1963.

21. Лесковац као административно подручје за последњих сто година турске власти / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 3 (1963), стр. 62–64.

1965.

22. Прилог познавању школских прилика у лесковачком крају пред ослобођење 1878. / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 5 (1965), стр. 44–47.

1966.

23. Из историје лесковачког краја у другој четвртини XIX века / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 6 (1966), стр. 89–96.

1967.

24. Место и улога Лесковчана и лесковачког краја у националноослободилачкој борби српског народа од Турака / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 7 (1967), стр. 5–18.

1968.

25. Један документ о аграрно–правним односима после српско–турског рата 1877/78 / Владимир Стојанчевић

У: Архивски преглед. – ISSN 0004–1297. – Бр. 1/2 (1968), стр. 279–281.

26. Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку 1805. године / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956 . – Бр. 1 (1968), стр. 17–23.

27. Политика Кнежевине Србије према лесковачком крају у време доношења „Лесковачког закона” од 27 зилкаде 1275 (1860. године) / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 8 (1968), стр. 59–65.

1969.

28. Народни покрет за ослобођење и локални устанци у Нишком санџаку за време српско–турског рата 1877–1878. године / Вл.[адимир] Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 9 (1969), стр. 171–184.

1970.

29. Друштвени и економски положај српског становништва у лесковачкој нахији непосредно по угушењу устанка 1841. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 10 (1970), стр. 43–51.

1971.

30. Дискусије о концепцији Историје Лесковца / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 11 (1971), стр. 248–250, 253–254, 262–263.

31. Миграције Пироћанаца у Србији у време Првог устанка 1804–1813. године / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Бр. 3 (1971), стр. 31–37.

32. Судбина вођа Нишко–лесковачког устанка у Србији 1841/42. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 11 (1971), стр. 67–72.

1972.

33. Откуп вакуфских имања у Лесковцу после ослобођења 1878. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 12 (1972), стр. 135–139.

1973.

34. Велика епидемија куге у крајевима југоисточне Србије (из историје здравствених прилика : предања и историја)

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 13 (1973), стр. 13–22.

35. Избеглице из дванаест нишких села у Србији 1841. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 13 (1973), стр. 41–47.

36. „Чума у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији 1837. и 1838. године (Предања и историја)” / Владимир Стојанчевић

У: Архив за историју здравствене културе Србије. – ISSN 0351–3793. – Год. 2, бр. 2 (1973), стр. 179–182.

1974.

37. Друштвени и економски положај сељаштва у нишком и софијском санџаку очи ослобођења 1877–1878. године / Владимир Стојанчевић

У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Књ. 21 (1974), стр. 165–185.

38. Жалбе Срба Врањанаца против Хусеин паше 1839–1842. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 14 (1974), стр. 149–153.

1975.

39. Југоисточна Србија у време ослобођења 1877/78. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 15 (1975), стр. 71 – 78.

1976/1977.

40. Велика Источна криза, Други српско–турски рат и ослобођење Јужне Србије 1877/78. године / Владимир Стојанчевић

У: Архив за историју здравствене културе Србије. – ISSN 0351–3793. – Год. 4/5, бр. 1, (1976/1977) стр. 3–13.

1977.

41. Два пописа жртава из среза Јабланичког за време бугарске окупације 1915–1918. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 17 (1977), стр. 121–138.

42. Добровољци и народни устанци у Другом српско–турском рату 1877/78. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 17 (1977), стр. 93–106.

43. Стогодишњица Другог српско–турског рата 1877/78. и ослобођење четири округа југоисточне Србије / Владимир Стојанчевић

У: Глобус. – ISSN 0351–0050. – Год. 9, бр. 9 (1977), стр. 275–281.

1978.

44. Друштвена и политичка карактеристика народних покрета у лесковачком крају у XIX веку до 1877. / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 18 (1978), стр. 23–31.

1979.

45. Из прошлости народа околине манастира Прохора Пчињског у време Другог српско–турског рата и ослобођења од Турака 1878. / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 19 (1979), стр. 115–123.

46. „Коцобаша” трнске казе Аранђел Станојевић и српско–бугарски спор око Трна и Знепоља 1878–1879 / Владимир Стојанчевић

У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Књ. 25/26 (1979), стр. 193–217.

47. Пироћанци и пиротски крај у национално–ослободилачком покрету српског народа у XIX веку (до 1877. године) / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Бр. 8/9 (1979), стр. 3–14.

48. Друштвено–економске и политичке прилике у лесковачком крају пред ослобођење од Турака 1877. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 19 (1979), стр. 105–114.

1980.

49. Лесковчани за време Првог српског устанка / Владимир Стојанчевић

У: Србија у време Првог устанка : 1804–1813 / Владимир Стојанчевић. – Лесковац : [Народни музеј], 1980 (Лесковац : Напредак). – стр. 267–268.

50. Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку 1805. године / Владимир Стојанчевић

У: Србија у време Првог устанка 1804–1813. – Лесковац : [Народни музеј], 1980 (Лесковац : Напредак). – (Библиотека Народног музеја у Лесковцу ; књ. 28). – стр. 60–66.

51. Први српски устанак 1804–1813. / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 20 (1980), стр. 183–189.

52. Први српски устанак и лесковачки крај / Владимир Стојанчевић
У: Србија у време Првог устанка : 1804–1813 / Владимир Стојанчевић. – Лесковац : [Народни музеј], 1980 (Лесковац : Напредак). – стр. 60–66.

53. Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874–1878. године / Владимир Стојанчевић
У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Год. 27 (1980), стр. 197–208.

1981.

54. Србија у 1877. и 1878. години / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 21 (1981), стр. 127–135.

55. Двадесетогодишњица „Лесковачког зборника” / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 21 (1981), стр. 339–340.

1982.

56. Допринос Милана Ђ. Милићевића проучавању новије историјске прошлости крајева југоисточне Србије / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 22 (1982), стр. 237–240.

1982/1983.

57. О одговорности Милоја Петровића за пораз на Каменици 1809. / Владимир Стојанчевић

У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Год. 29/30 (1982/1983), стр. 275–285.

1983.

58. Административне прилике у Нишком санџаку / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 275–276.

59. Велика куга 1837–1838. године / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 275.

60. Глуво доба Ниша 1821–1838. године / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 270–275.

61. Етнички развитак и традиционална култура Ниша у XIX веку / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. [307]–310.

62. Значај Ниша у ослободилачком покрету српског народа у XIX веку / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 305–306.

63. Један попис интернираца из лесковачког краја за време Првог светског рата / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 23 (1983), стр. 277–280.

64. Национално–политичка акција Нишлија за ослобођење 1860–1877. / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 293–300.

65. Ниш и његово становништво пред српско–турске ратове 1876. и 1877/78. / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 313–316.

66. Ниш у време српских устанака 1804–1815 / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. [262]–270.

67. Нишка епархија у XIX веку (до 1878) / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 276–277.

68. Ослободилачки ратови 1876–1878. / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 300–305.

69. Период великих буна и устанака 1830–1841. / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 277–289.

70. Период турских репресија 1841–1860. / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 289–293.

71. Утицај ратних догађаја 1876–1878. године на промене у демографским кретањима / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 316–318.

72. Формирање старије етничке структуре вароши Ниша (крајем XVIII до половине XIX) / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина, 1983. – стр. 310–312.

1984.

73. Демографска структура од 1878. до краја XIX века / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 2, Од ослобођења од Турака 1878. до 1941. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина : Просвета, 1984. – стр. [23]–27.

74. Ниш и новоослобођени крајеви од престанка Турске власти до закључења Берлинског уговора / Вл. [адмир] Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 2, Од ослобођења од Турака 1878. до 1941. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина : Просвета, 1984. – стр. [9]–12.

75. Подаци за опис Јабланичког среза / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 24 (1984), стр. 245–249.

76. Социјално–економска структура Ниша после 1878. и њен утицај на формирање нове етничке основе варошке популације / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 2, Од ослобођења од Турака 1878. до 1941. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина : Просвета, 1984. – стр. 27–32.

77. Традиционална култура у периоду слободног националног развоја до почетка XX века / Владимир Стојанчевић

У: Историја Ниша. Књ. 2, Од ослобођења од Турака 1878. до 1941. године / [главни уредник Даница Милић]. – Ниш : Градина : Просвета, 1984. – стр. 32–39.

1985.

78. Жалбе Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 25 (1985), стр. 373–375.

1986.

79. И то су подвизи значајни у рату: Ко је 1915 палио у нишком граду зграде и радионице? / Владимир Стојанчевић

У: [Петнаести] 15. септембар 1918 : гласило Савеза ратника ослободилачких ратова Србије 1912–1918 године. – Год. 10, бр. 53 (јануар 1986), стр. 8.

80. Један географски опис лесковачког краја из 1871. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 26 (1986), стр. 317–321.

1987.

81. Лесковачки крај у проблематици спољне и националне политике Кнежевине Србије у 19. веку / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 27 (1987), стр. 71–77.

1988.

82. Систем окупационе управе у Србији у време Топличког устанка 1917. / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 28 (1988), стр. 5–10.

1989.

83. Јужно поморавље у историји српског народа XIX века (1878) / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 29 (1989), стр. 5–8.

84. Народни покрет у Нишком крају 1809. године / Владимир Стојанчевић

У: Зборник – Народни музеј Ниш. – ISSN 0352–8979. – Бр. 5 (1989), стр. 13–20.

85. О одговорности Милоја Петровића за пораз на Каменици 1809. године / Владимир Стојанчевић

У: Народне новине (Ниш). – ISSN 0350–7572. – Год. 45, бр. 8150 (22. мај 1989), стр. 6; бр. 8151 (23. мај 1989), стр. 12.

1990.

86. Из прошлости наших крајева ослобођених у рату 1877/78. / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 30 (1990), стр. 153–156.

1991.

87. Други српски устанак 1815. године и његов значај / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 31 (1991), стр. 235–241.

1992.

88. Значај Устанка 1841. за ослободилачки покрет Срба у Турској / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 32 (1992), стр. 77–81.

89. Народни устанак 1841. године и његов историјски значај / Владимир Стојанчевић

У: Зборник – Народни музеј Ниш. – ISSN 0352–8979. – Бр. 8 (1992), стр. 9–14.

90. Пиротски крај у ослободилачким плановима Првог српског устанка / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 25, бр. 17/18 (1992), стр. 3–8.

1993.

91. педесет година рођења Стојана Новаковића великог српског државника и научника / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 33 (1993) стр. 368–369.

92. Пребацивање Василија Трбића са Солунског фронта у Азот и Пореч у лето 1916. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 33 (1993) стр. 25–30.

1993/1994.

93. Јован Хаџи Васиљевић, историчар Срба у Турској / Владимир Стојанчевић

У: Врањски гласник. – ISSN 0507–4428. – Год. 26/27, св. 26/27 (1993/1994), стр. 59–65.

1994.

94. Велики народни устанак Срба у Турској 1841. године / Владимир Стојанчевић

У: Историја српског народа. Књ. 5, од Првог устанка до Берлинског конгреса : 1804:1878. Т. 1 / написали Владимир Стојанчевић ... /и др./ . – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга, 1994. – стр. 242–246 + карта.

95. Даље погоршање положаја Срба у Турској (1841–1844) / Владимир Стојанчевић

У: Историја српског народа. Књ. 5, од Првог устанка до Берлинског конгреса : 1804:1878. Т. 1 / написали Владимир Стојанчевић ... /и др./ . – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга, 1994. – стр. 246 – 248.

96. Два писма Стојана Новаковића, министра унутрашњих дела, Тодору Поповићу, начелнику округа Пиротског, из година 1884. и 1885. / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 27, бр. 19/20 (1994), стр. 3–7.

97. Нишка и пиротска буна 1835. и 1836. године / Владимир Стојанчевић

У: Историја српског народа. Књ. 5, од Првог устанка до Берлинског конгреса : 1804:1878. Т. 1 / написали Владимир Стојанчевић ... /и др./ . – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга, 1994. – стр. 240.

98. Оданост старих Пироћанаца вери и традицији / Владимир Стојанчевић

У: Слобода (Пирот). – ISSN 0350–9869. – Год. 50, бр. 2062 (22. октобар 1994.), стр. 23.

99. Проблеми и методологија проучавања прошлости крајева југоисточне Србије / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 34 (1994), стр. 82–87.

100. Стваралац и дело / Владимир Стојанчевић

У: Хранислав Ракић – историчар / [уредник Живан Стојковић]. – Лесковац : Народни музеј, 1994. – (Посебна библиотека Народног музеја Лесковац ; књ. 19). – стр. 7–9.

1995.

101. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1994. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 20 (1995), стр. 199–200.

102. Рад Косте Н. Костића на историјској географији Понишавља и Србије / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 28, књ. 21 (1995), стр. 143–147.

103. Хаџи Анђелко Димитријевић народни представник села Грделичке клисуре за време Турака / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 35 (1995), стр. 91–94.

1996.

104. Значај Лесковца у развоју српске државе и друштва новог века / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 36 (1996), стр. [5]–8.

105. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1995. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 21 (1996), стр. 245.

106. Културно–историјска баштина Лесковца и околине – даљи правци истраживања, 18. октобра 1995. године у Лесковцу / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 36 (1996), стр. 247–272.

Учествовали: Владимир Стојанчевић, Светлана Пејић, Иван Ђорђевић, Александар Кадијевић, Иван Стевовић, Живан Стојковић, Хранислав Ракић, Момчило Павловић, Гојко Суботић и Борислава Лилић.

107. Моја сећања на проф. Светислава Петровића / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 29, бр. 22 (1996), стр. 91–93.

108. Први опис о Пиротском округу / Владимир Стојанчевић

У: Слобода (Пирот). – ISSN 0350–9869. – Год. 52, бр. 2138 (22. јун 1996.), стр. 5.

1997.

109. Да ли су Лесковац и Ниш–варош били ослобођени у Првом српском устанку? / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Књ. 37 (1997), стр. 157–161.

110. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1996. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 21 (1997), стр. 185.

111. Окупациона управа у Србији. Против свега што је подсећало на Србију / Владимир Стојанчевић

У: Војска. – ISSN 0354–2750. – Год. 6, бр. 242 (март 1997), Специјалан прилог : 80 година од Топличког устанка, бр. 22 (март), стр. 2–3.

112. Разговор с поводом. Оставштина за будућност. Академик Владимир Стојанчевић о Топличком устанку / Владимир Стојанчевић

У: Топличке новине. – ISSN 1452–0435. – Год. 11, бр. 75 (4. април 1997), стр. 3.

1998.

113. Борбе код Ниша и у Крајини 1811. године / Владимир Стојанчевић

У: Од Царева Лаза 1712. и Боја код Иванковца 1805. до одласка Турака из Србије 1867. / написали Бранко Павићевић, Владимир Стојанчевић, Славица Ратковић Костић. – Нови Сад : Православна реч ; Београд : Војноиздавачки завод, 1998. – стр. 496–505.

114. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1997. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 20 (1998), стр. 194–197.

115. Настојања Србије да се ослободи Стара планина у XIX веку / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Бр. 23/24 (1998), стр. 17–19.

116. Оданост вери и традицији старих Пироћанаца / Владимир Стојанчевић
У: Из српске националне прошлости : (историја и култура) / Владимир Стојанчевић ; [вињете Драгана Новаковић]. – Београд : Гутенбергова галаксија, 1998. – стр. 43–[47].

117. Опште прилике у окупираној Србији и принципи окупационе политике / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 38 (1998), стр. [9]–18.

118. Ратовање на нишком фронту у 1809. години / Владимир Стојанчевић

У: Од Царева Лаза 1712. и Боја код Иванковца 1805. до одласка Турака из Србије 1867. / написали Бранко Павићевић, Владимир Стојанчевић, Славица Ратковић–Костић. – Нови Сад : Православна реч ; Београд : Војноиздавачки завод, 1998. стр. 456–461.

119. Ширење устанка у долини Јужне Мораве / Владимир Стојанчевић

У: Од Царева Лаза 1712. и Боја код Иванковца 1805. до одласка Турака из Србије 1867. / написали Бранко Павићевић, Владимир Стојанчевић, Славица Ратковић Костић. – Нови Сад : Православна реч ; Београд : Војноиздавачки завод, 1998. стр. 423–429.

1999.

120. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1998. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 24 (1999), стр. 216–219.

121. Учешће села Лесковачке казе у ослобођењу 1877–78. године / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Књ. 39 (1999), стр. 117–121.

2000.

122. Др Владимир – Влада Станојевић (1884–1978) / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Бр. 25/26 (2000), стр. 287–292.

123. Из историографије крајева Југоисточне Србије (средина XIX – крај XX века) / Владимир Стојанчевић

У: Билтен / Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Секција за историју. – ISSN 1451–0480. – Бр. 1 (2000), стр. 51–59.

124. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 1999. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 25 (2000), стр. 176.

125. Пирот у светлу историјске науке / Владимир Стојанчевић ; [разговор водила] Борислава Лилић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 33, бр. 25/26 (2000), стр. 5–16.

126. После четрдесет година / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 40 (2000), стр. 5–12.

127. Страдања Срба из ослобођених крајева и српске војске у рату са Турском 1877–1878. / Владимир Стојанчевић

У: Српски ратни добровољци : верници отаџбине / Владимир Стојанчевић. – Београд : Удружење ратних добровољаца 1912–1918., њихових потомака и поштовалаца, 2000. – стр. 110–120.

2001.

128. Моја сећања о проти Драгутину Ђорђевићу / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 41 (2001), стр. 329–332.

2002.

129. Стање цивилизације у Лесковцу у 19. веку = L'etat de la civilisation a Leskovac au XIXe / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 42 (2002), стр. 11–15.

130. Трајно задужила српску историјску науку. Др Борислава Лилић: „Југоисточна Србија у периоду српске националне револуције од 1804–1878” / Владимир Стојанчевић

У: Слобода (Пирот). – ISSN 0350–9869. – Год. 57, бр. 2464 (21. децембар 2002), стр. 23.

131. Улога српске војске у ослобођењу Понишавља и суседних крајева у Другом рату Србије са Турском 1877/1878. године / Владимир Стојанчевић

У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Бр. 27/28 (2002), стр. 9–12.

2003.

132. Извештај о раду Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Пројекат: Историја југоисточних крајева Србије и суседних области (XII век до 1918. године), САНУ / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Фонда за научна истраживања за 2002. годину. – ISSN 0352–2385. – Бр. 28 (2003), стр. 179.

133. Ослобођење Власотинца, битка на Косовици и Грделици и крај турске власти у Власотиначком срезу / Владимир Стојанчевић

У: Власотиначки зборник. – ISSN 1820–0591. – Бр. 1 (2003), стр. 7–14.

134. Српска историографија у проучавањима југоисточне Србије од ослобођења до почетка 20. века = Serbian Historiography in the Studies of South–East Serbia from the Liberation Till the Beginning of XX Century / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 43 (2003), стр. 5–14.

2004.

135. Учешће устаника и добровољаца из неослобођених крајева Србије у одбрани тековина Првог српског устанка / Владимир Стојанчевић

У: Зборник Матице српске за историју. – ISSN 0352–5716. – Бр. 69/70 (2004), стр. [37]–48.

2004/2005

136. Из историје Југоисточне Србије (Др Борислава Лилић: Југоисточна Србија у периоду Српске националне револуције 1804–1878, Београд 2002) / Владимир Стојанчевић
У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956 . – Бр. 29/30, (2004/2005), стр. [215]–220.

2005.

137. Како је горео Ниш? / Владимир Стојанчевић
У: Добровољачки гласник. – ISSN 0354–7337. – Год. 15, бр. 25/26 (2005), стр. 209–211.

2007.

138. Понишавље у национално–ослободилачком покрету српског народа у XIX веку (до 1877. године) / Владимир Стојанчевић
У: Белопаланачки зборник. – ISSN 1452–9084. – Бр. 3 (2007), стр. 11–21.

2009.

139. Из историјске проблематике прошлости Власотинца и околине од Велике сеобе 1690. до ослобођења 1878. године / Владимир Стојанчевић
У: Власотиначки зборник. – ISSN 1820–0591. – Књ. 3 (2009), стр. 7–14.

2010.

140. Лесковачки кнез Момир Стојановић и Лесковчани у Првом српском устанку / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Књ. 50 (2010), стр. 153–158.

2011.

141. Борислава Лилић – врстан и темељит научни радник / Владимир Стојанчевић
У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956 . – Бр. 35/36 (2011), стр. [353]–354.

142. Једна ретка књига штампана у Лесковцу крајем 19. века / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 51, бр. 51 (2011), стр. 133–136.

2012.

143. Неизвршени планови око изградње трансверзалне железничке мреже око Лесковца с почетка 20. Века / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 52, бр. 52 (2012), стр. 149–154.

2015.

144. Српска војска у бежанији кроз Албанију и на Крфу / Владимир Стојанчевић
У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Год. 55, бр. 55 (2015), стр. 7–18.

*Г. Рецензије, предговори, поговори***1965.**

145. Прилог познавању школских прилика у лесковачком крају пред ослобођење 1878. године / Вл.[Владимир] Стојанчевић

У: О неким карактеристикама и проблемима развоја градског организма Лесковца / Јован В. Ђирић. – П. о.: Лесковачки зборник, књ. 5. – Лесковац : [б. и.], 1965. – стр. 44.

1981.

146. Пирот и његово управно подручје у светлу историјске документације XIX века / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Пирот и срез нишавски : 1801–1918 : грађа. Књ. 1, 1801–1883 / сабрао и приредио Илија Николић. – Пирот : [Музеј Понишавља], 1981. – стр. VII–XII + карта Србије 1804–1813. године у прилогу.

1982.

147. Предговор / Владимир Стојанчевић

У: Сокобања и срез бањски 1836–1914, / [одабрали и уредили Вера Русићи и Милан Вељовић]. – Ниш : Историјски архив Ниш, 1982. – стр. V–IX + карта Србије 1804–1813. године.

1987.

148. Мита Ракић и његово дело о ослобођеним крајевима Србије 1877–1878. године / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Из нове Србије : (Отаџбина, књ. 4, 5 и 6, 1880–1881) / Мита Ракић. – Фототипско изд. – Лесковац : Народни музеј Лесковац, 1987. – стр. 185–192 + прилози.

1989.

149. Пироћанци у ратовима од 1912. до 1918. : Борислава Лилић / Владимир Стојанчевић. – Рецензија

У: Пироћанци у ратовима од 1912. до 1918. / Борислава Лилић. – Београд : Привредни преглед, 1989. – стр. 11–22.

1993.

150. Жалбе Срба Врањанаца против Хусеин–паше 1839–1842. године / Владимир Стојанчевић

У: Врање кроз векове : избор радова. 1 / [избор радова Момчило Златановић]. – Врање : СО Врање–Главни одбор за обележавање Девет векова Врања, 1993. – стр. 137–146.

1994.

151. Новоослобођени крајеви Србије 1877–1878. у светлости једне нове историјске студије / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Историја Пирота и околине. Део 1, Пирот у периоду турске власти 1804–1878 / Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1994. – стр. 1–6.

1996.

152. Историчар др Радосав П. Марковић – Осврт на његов рад на пољу истраживања новије српске прошлости / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Побуна Срба против Турака у Нишком Поморављу 1841. године / Радосав П. Марковић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : НИП Хемикалс, 1996. – стр. 47–49.

153. Још један објављени историјски извор о Знепољу и Пироту из времена ослобођења од Турака 1877/78. године / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Пирот и пиротске прилике / Фотије Ар. Станојевић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1996. – стр. 47–49.

154. Казивања једног старог ратника из Пиротског краја / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Пироћанци у ратним причама / Станимир Лилић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1996. – стр. 49–52.

155. Неколико речи поводом објављивања Дневника Светозара Николића–Гаричке / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Дневник пешадијског потпуковника / Светозар Николић Гаричка ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, [1996]. – стр. 39–41.

156. О успоменама Видена Тошића / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Успомене резервног пешадијског потпуковника / Виден Тошић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1996. – стр. 55–56.

157. Поговор / Владимир Стојанчевић

У: Бледе успомене мог живота / Тодор Поповић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : НИП Хемикалс, 1996. – стр. 143–144.

158. Светислав Петровић проучавалац прошлости Пиротског краја и града Пирота / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Историја града Пирота / Светислав Петровић ; приредила др Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1996. – стр. 83–84.

159. Тодор Станковић Нишлија и његове успомене / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Успомене / Тодор П. Станковић ; приредила Борислава Лилић. – Пирот : НИП Хемикалс, 1996. – стр. 3–5.

1997.

160. Нови прилози за нашу историјску науку / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Из прошлости Југоисточне Србије / Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1997. – стр. 7–9.

1998.

161. Једна значајна књига сведочанстава из времена ослобођења Пирота и Горњег Понишавља 1877/78. године / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Пирот и околина у сећањима савременика за време Другог српско–турског рата 1877/78: поводом 120 година ослобођења / приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1998. – стр. 5.

162. О једној значајној збирци докумената из рата Србије са Турском за слободу и независност / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Други српско–турски рат 1877/78. и ослобођење крајева југоисточне Србије: историјска грађа / приредила Борислава Лилић. – Пирот : Хемикалс, 1998. – стр. 7–9.

163. О успоменама Видена Тошића / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Мемоари српских ратника: 1912–1918. / приредила Борислава Лилић. – Београд : Институт за савремену историју, 1998. – стр. 89–91.

2000.

164. У славу стародревног Хиландара и 2000. годишњице Христовог рођења / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Оданост Срба Нишављана вери и традицији / Борислава Лилић. – [2. изд.]. – Ниш : Епархија Нишка ; Пирот : Хемикалс, 2000. – стр. 7–8.

2002.

165. Новоослобођени крајеви Србије 1877/1878. у светлости једне значајне историјске студије : поводом 125 година ослобођења Југоисточне Србије / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Југоисточна Србија у периоду српске националне револуције : 1804–1878. Књ. 2 / Борислава Лилић. – Београд : Институт за политичке студије, 2002. – стр. 311–316.

2003.

166. Нова архивска истраживања о Пиротској прошлости (1826–1839) / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Пироћанци и Крагујевчани у протоколима пасоша Крагујевачког суда 1826–1839. године / Илија Николић. – Пирот : Музеј Понишавља, 2003. – стр. 7–9.

2005.

167. Једна значајна историјска студија о новоослобођеним крајевима Србије 1878–1918. године / Владимир Стојанчевић. – Поговор

У: Југоисточна Србија : (1878–1918) / Борислава Лилић. – 1. изд. – Београд : Институт за савремену историју, 2005. – стр. 549–554.

2007.

168. О једној значајној монографији из ратова Србије са Турском за слободу и независност / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Из прошлости југоисточне Србије у време српско–турских ратова 1876–1878 / Борислава Лилић. – Бела Паланка : Скупштина општине ; Београд : Институт за политичке студије, 2007. – стр. 7–9.

2009.

169. Из културне и научне прошлости старог Пирота / Владимир Стојанчевић. – Предговор

У: Знамените личности старог Пирота / Борислава Лилић. – Пирот : Музеј Понишавља, 2009. – стр. 5–6.

2012.

170. Уместо рецензије / Владимир Стојанчевић

У: Стари занати Пирота и околине / Борисав Јовановић ; [илустрације Александар Вељић]. – Пирот : Народна библиотека, 2012. – стр. 8–10.

Д. Реферати саопштени на конференцијама и научним скуповима

1972.

171. Реферат о избору др Ђорђа Игњатовића у научно звање у Балканолошком институту у Нишу / Владимир Стојанчевић

У: Билтен Универзитета у Нишу. Публикација Секретаријата универзитета, Ниш. – Бр. 115 (18. јануар 1972.), стр. 15–17.

1974.

172. Друштвени и економски положај сељаштва у нишком и софијском санџаку уочи ослобођења 1877–1878. године / Владимир Стојанчевић

У: Историјски часопис. – ISSN 0350–0802. – Бр. 21 (1974), стр. 165–185.

[Предавање је одржано у Историјском институту 25. октобра 1973. године].

173. Историографски и методолошки проблеми у проучавању историје балканских народа у Турској половином XIX века / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 14 (1974), стр. 133–144.

[Предавање је одржано у Историјском институту 29. марта 1973. године].

1985.

174. Јован Ристић и ослобођење српског народа у Турској / Владимир Стојанчевић

У: Живот и дело Јована Ристића. – Београд : Српска академија наука и уметности, 1985. – стр. 1–24.

[Научни скуп „Живот и дело Јована Ристића” одржан је 17. и 18. новембра 1981. године, поводом 150. годишњице рођења].

1989.

175. Поздравна реч у име САНУ. Научни скуп „Чегарски бој и Тэле-кула у оквиру Првог српског устанка” / Владимир Стојанчевић

: Зборник – Народни музеј Ниш. – ISSN 0352–8979. – Бр. 5 (1989), стр. 7–8.

1996.

176. Културно–историјска баштина Лесковца и околине – даљи правци истраживања / Владимир Стојанчевић

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 36 (1996), стр. 247–272.

[Округли сто Културно-историјска баштина Лесковца и околине даљи правци истраживања одржан 18. октобра 1995. године, у Лесковцу]. Учествовали: Владимир Стојанчевић, Светлана Пејић, Иван Ђорђевић, Александар Кадијевић, Иван Стевовић, Живан Стојковић, Хранислав Ракић, Момчило Павловић, Гојко Суботић и Борислава Лилић

[Предавање је одржано 18. октобра 1995. године у Лесковцу].

1997.

177. Делиград у историји Првог српског устанка и његов значај у одбрани Србије / Владимир Стојанчевић

У: Од Делиграда до Делиграда : 1806–1876 : српски устанци, рат и мир : зборник радова [са научног скупа одржаног 30/31.10.1996] у част великих годишњица : 190 година Боја на Делиграду, 120 година од Савеза Србије и Црне Горе, 120 година од Првог српско-турског рата, 120 година од Црвеног крста Србије / [уредник Слободан Бранковић ; превод на енглески Душан Исаковић]. – Алексинац : Скупштина општине ; Београд : Завичајни клуб Алексинчана, 1997. – стр. 57–62.

[Научни скуп „Делиград 1806–1876” одржан је 30. октобра 1996. године у Београду, у Централном клубу Војске Југославије, а сутрадан настављен на подручју некадашњих догађања... —> Идеје истраживача].

178. Опште прилике у окупираној Србији и принципи окупационе политике / Владимир Стојанчевић

У: Топлички устанак 1917. године : зборник радова са научног скупа одржаног у Прокупљу и Лесковцу 27. и 28. марта 1997. године / [уредник и стручни редактор Боривоје Ђ. Поповић]. – Београд : Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца : Војноисторијски институт Војске Југославије, 1997. – стр. 13–22.

179. Опште прилике у Србији и учешће добровољаца у рату 1876. године / Владимир Стојанчевић

У: Од Делиграда до Делиграда : 1806–1876 : српски устанци, рат и мир : зборник радова [са научног скупа одржаног 30/31.10.1996] у част великих годишњица : 190 година Боја на Делиграду, 120 година од Савеза Србије и Црне Горе, 120 година од Првог српско-турског рата, 120 година од Црвеног крста Србије / [уредник Слободан Бранковић ; превод на енглески Душан Исаковић]. – Алексинац : Скупштина општине ; Београд : Завичајни клуб Алексинчана, 1997. – стр. 95–100.

[“Научни скуп “Делиград 1806–1876” одржан је 30. октобра 1996. године у Београду, у Централном клубу Војске Југославије, а сутрадан настављен на подручју некадашњих догађања... ” —> Идеје истраживача].

180. Ослободилачки покрет у Понишављу од Велике сеобе 1690. до ослобођења Тимочке крајине 1833. године / Владимир Стојанчевић

У: Пиротска буна 1836 : (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78) : Научни скуп, Пирот, 14–16. јуни 1996 : зборник радова / одговорни уредник Борислава Лилић ; [превод Нина Мартиновић]. – Пирот : Наша слобода, 1997. – стр. 7–19.

2001.

181. Други српско–турски рат за ослобођење српског народа у Турској 1877/1878. / Владимир Стојанчевић

У: Други српско–турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије : поводом 120–годишњице : зборник радова са научног скупа, одржаног 17. и 18. новембра 1997. године / уредник Владимир Стојанчевић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2001. – стр. 1–8.

2006.

182. Власотиначки крај у Првом српском устанку. Стрељин устанак 1807. године / Владимир Стојанчевић

У: Власотиначки зборник 2 / [редакцијски одбор Велимир Стаменковић ... и др.]. – Власотинце : Културни центар, 2006. – стр. 7–12.

2007.

183. Делиградска битка 1806. године и њен шири општенационални и европски значај / Владимир Стојанчевић

У: Делиград од устанка ка независности : 1806–1876. : зборник радова са међународног научног скупа одржаног 2. септембра 2006. године у Алексинцу / [главни и одговорни уредник Драган Алексић]. – Београд : Институт за новију историју Србије, 2007. – стр. 19–23.

184. Мемоарске реминисценције у путописачком делу Сретена Л. Поповића „Путовање по Новој Србији” (1878–1880) / Владимир Стојанчевић

У: Нововековне српске династије у мемоаристици : зборник радова / уредник Петар В. Крестић. – Београд : Историјски институт, 2007. – стр. 11–17.

2011.

185. Хајдук Вељково војевање на нишком фронту у 1809. години / Владимир Стојанчевић

У: Бој на Чегру 1809. у историји и традицији балканских народа : зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 29–30. маја 2008. године у Нишу / [уредник Драган Алексић]. – Београд : Институт за новију историју Србије ; Ниш : Народни музеј. – стр. 104–111.

Ђ. Прикази књига**1950.**

186. Сретен Л. Поповић, Путовање по новој Србији (1878. и 1880) : Српска књижевна задруга, коло XLV, књига 310–311. Београд 1950, I–581 / Владимир Стојанчевић. – Приказ.

У: Историјски гласник. – ISSN 0021–2644. – Бр. 3/4 (1950), стр. 161–165.

1951.

187. Сергије Димитријевић, Аграрни односи за време Турака у Лесковачком крају. Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 2, Лесковац 1951, стр. 30 / Владимир Стојанчевић. – Приказ.

У: Историјски гласник. – ISSN 0021–2644. – Бр. 1/2 (1951), стр. 133–134.

188. Сергије Димитријевић, Стари Лесковац као просветни и културни центар. Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 1, год. I, Лесковац 1950, стр. 21 / Владимир Стојанчевић. – Приказ.

У: Историјски гласник. – ISSN 0021–2644. – Бр. 1/2 (1951), стр. 135–136.

1954.

189. Сергије Димитријевић, Стреља – Лесковчани у Првом српском устанку (историја и предање). Лесковац 1954, стр. 75 / Владимир Стојанчевић. – Приказ.

У: Историјски гласник. – ISSN 0021–2644. – Бр. 4 (1954), стр. 183–187.

1955.

190. Сергије Димитријевић, Градска привреда старог Лесковца. Изглед Лесковца за време Турака. Лесковачки пашалук. Издање Библиотеке Градског музеја у Лесковцу, број 5. Лесковац 1952, стр. 155 / Владимир Стојанчевић. – Приказ.

У: Историјски гласник. – ISSN 0021–2644. – Бр. 2 (1955), стр. 150–154.

1979.

191. Драз документа. Димитрије Мита Петровић : Ратне белешке са Јавора и Топлице 1876, 1877. и 1878. (свеска друга) / Владимир Стојанчевић. – Приказ

У: Политика. – ISSN 0350–4395. – Год. 76, бр. 23673 (1. септембар, 1979), стр. 16.

1988.

192. Мита Ракић и његово знаменито дело о ослобођеним крајевима 1877/78. године / Владимир Стојанчевић. – Приказ

У: Лесковачки зборник. – ISSN 0459–1070. – Бр. 28 (1988), стр. 337–339.

1989.

193. О одговорности Милоја Петровића за пораз на Каменици 1809. године / Владимир Стојанчевић

У: Народне новине (Ниш). – ISSN 0350–7572. – Год. 45, бр. 8150 (22. мај 1989), стр. 6; бр. 8151 (23. мај 1989), стр. 12.

1993.

194. О књизи „Врање кроз векове”, Изворни регистратор прошлости / Владимир Стојанчевић

У: Слободна реч (Врање). – ISSN 0353–8303. – Год. 49, бр. 1929, (2. април 1993), стр. 2; бр. 1930, (9. април 1993), стр. 2.

1994.

195. Волуминозно дело наше историјске науке. Оцена дисертације „Пирот 1804–1918” / Владимир Стојанчевић

У: Слобода (Пирот). – ISSN 0350–9869. – Год. 51, бр. 2041, (9. април 1994), стр. 5.

1995.

196. Вредно историјско дело о Југоисточној Србији у 19. и почетком 20. века Поводом књиге Бориславе Лилић „О историји Пирота” / Владимир Стојанчевић. – Приказ
У: Пиротски зборник. – ISSN 0554–1956. – Год. 28, бр. 21 (1995), стр. 281–285.

197. Др Борислава Лилић: Свети Сава и светосавске прославе у Пироту; Метоси у Пироту; Грчко војничко гробље у Пироту / Владимир Стојанчевић. – Приказ

У: Слобода (Пирот). – ISSN 0350–9869. – Год. 52, бр. 2075, (4. фебруар 1995), стр. 5.

198. О пиротској прошлости: Борислава Лилић: Историја Пирота и околине (1804–1918), I–II, Пирот 1995. / Владимир Стојанчевић. – Приказ

У: Политика. – ISSN 0350–4395. – Год. 92, (25. марта 1995), стр. 19.

2003.

199. Dr Borislava Lilić, Jugoistočna Srbija u periodu srpske nacionalne revolucije 1804–1878. godine, tom I–II, SANU, Beograd 2002 South–eastern Serbia in the Times of the Serbian Revolution 1804/1878, Vols. I/II / Vladimir Stojančević. – Prikaz

У: Токови историје. – ISSN 0354–6497. – Br. 1/2 (2003), str. 185–191.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКА ШТАМПА У СРБИЈИ 1941–1944, КЊИГА 1” (ПРИРЕДИО АЛЕКСАНДАР СТОЈАНОВИЋ)

Никола Тошић Малешевић*
 Министарство одбране Републике Србије,
 Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944, књига 1 (приредио Александар Стојановић), Филип Вишњић, Београд, 2015, 454 стр.

Колаборационистичка штампа која је излазила током окупације Србије од стране немачких и бугарских трупа у Другом светском рату (од 1941. до 1944. године) представљала је једно од основних средстава наметања воље окупатора и његових домаћих сарадника. Њен задатак био је да пацификује освојену земљу и изврши идеолошки утицај на српско становништво не би ли се оно одре-

кло борбе за своје ослобођење и постало подложно вољи окупационих немачких и бугарских, као и колаборационистичких власти. Штампа која је излазила током окупације Србије углавном није била предмет посебног интересовања историчара и других истраживача, (иако су је делимично користили као историјски извор за своје радове), пре свега због тога што је била расута на много места и у многим архивима, па се могла прикупити тек после мукотрпних истраживања. Док је данас скоро целокупни фонд колаборационистичке штампе дигитализован и лако доступан.

Будући да су данас издања колаборационистичких листова лако доступна, др Александар Стојановић, научни сарадник Института за новију историју Србије из Београда, приредио је, 2015. године, дело под називом *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944, књига 1*. Ова књига резултат је рада групе аутора – историчара. Поред др Александра Стојановића то су: др Маријана Мраовић (виши архивиста у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије), Небојша Стамболија (истраживач сарадник Института за савремену историју из Београда), Раде Ристановић (историчар – самостални истраживач), др Љубинка Шкодрић (виши архивиста Архива Србије), др Драгомир Бонцић (виши научни сарадник Инсти-

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

тута за савремену историју из Београда), Дејан Зеџ (истраживач сарадник Института за новију историју Србије из Београда) и др Зоран Јањетовић (научни саветник Института за новију историју Србије из Београда).

При писању књиге аутори су користили бројну необјављену архивску грађу из Србије и Немачке. Она потиче из различитих фондова Архива Југославије, Архива Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, Архива Србије, Војног архива, Историјског архива Београда и Музеја жртава геноцида из Београда. Како смо напоменули, коришћена је и грађа из немачких архива, и то из савезних архива у Берлину и Фрајбургу и Војног архива који се такође налази у Фрајбургу. Затим, од извора су коришћени и разни дневници и мемоари, као што су: Милан Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936–1941*; Ђорђе Лобачев, *Када се Волга уливала у Саву, мој животни роман*; Велибор Јонић, *Министар просвете говори...*; Јован П. Тришић, *О Милану Недићу*; Хрвоје Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће* и још многи други. Такође, употребљена је и објављена историјска грађа, нпр.: *Априлски рат: зборник докумената, II* (приредио Антун Милетић); Ђуро Гавела, *Српска књижевна задруга под окупацијом: Извештај о раду Комесарске управе; Reichert Arming, Verwaltungs-Jahrbuch für die Beamten und Angestellten der Arbeitseinsatzverwaltung 1942/43, Bd. 2.*; *Документа са суђења Равногорском покрету 10. јун – 15. јул 1946. године* (приредио Миодраг Зечевић); *Документи из историје Југославије, IV том: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата* (приредили Миодраг Зечевић и Јован Поповић), итд. Од периодике и штампе коришћени су чланци и разни други текстови из *Билетана ЈНП Збор, Гласника Српске државне страже, Листа уредби Војног заповедника у Србији, Наше борбе, Наше жене, Нашег пута, Новог времена, Новог времена – спорт, Обнове, Понедељка, Општинских новина, Просветног гласника, Сигнала, Службених новина (1941–1944), Српског народа, Српског радника, Српског села* и др.

При изради овог дела аутори су користили богату и разноврсну литературу. Неки од коришћених радова су: Francisco Bethencourt, *Racisms: From the Crusades to the Twentieth Century*; Friedmann Bedürftig, *Drites Reich und Zweiter Weltkrieg. Das Lexikon*; Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*; Милан Борковић, *СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941–1945*; Михаило Бјелица, Зоран Јевтовић, *Историја новинарства*; Сима Беговић, *Логор Бањица, I-II*; Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*; Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945*; Милан Кољанин, *Немачки логор на Београдском сајмишту 1941–1944*; Боро Мајданац, *Позориште у окупираној Србији*, Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића* и многи други.

Коришћене су и необјављене докторске дисертације (Данило Килибарда, *Просветно-културна политика у Србији за време Другог светског рата* и Милан Матић, *Штампа у Србији у Другом светском рату*), документарни филм *Under the Swastika/Das Fernsehen unter dem Nakenkreuz*, чији је редитељ био Михаел Клофт (Michael Kloft), као и различите информације и чланци са интернета.¹

На почетку ове монографије налази се предговор др Александра Стојановића. Након њега следи увод под називом *Информисање у тоталитарним друштвима, ратна пропаганда и Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату*, који су на-

¹ Интернет сајтови који садрже праве научне информације.

писали др Александар Стојановић и др Маријана Мраовић. Подељен је на две целине, од којих свака има више мањих делова. У првој се описују појам ратне пропаганде и информисање и пропаганда у европским тоталитарним државама у условима тоталног рата, а у другој се говори о успостављању окупационог система у Србији, колаборационистичкој управи (савету комесара Милана Аћимовића и влади Милана Недића), животно под окупацијом од 1941. до 1944. године и штампи у окупираној Србији која се налазила између цензуре окупатора и колаборационистичке пропаганде.

После предговора и увода следи главни текст, подељен на дванаест поглавља, од којих су нека подељена на још мање делове. Прво је написала др Маријана Мраовић и носи назив *„Драга браћо и сестре, говори вам ваш брат армијски генерал Милан Недић...“: Пропаганда владе Милана Недића*. У њему др Мраовић, у пет делова, читаоцима представља писање колаборационистичке штампе о формирању Недићеве владе и личности њеног председника, као и Недићева обраћања јавности и мобилизацију становништва за циљеве колаборационистичке владе и окупатора у 1941, 1942, 1943. и 1944. години. У другом поглављу (*„На бранику Отаџбине“: оружане снаге владе Милана Недића на страницама колаборационистичке штампе*), које је дело Небојше Стамболије и др Маријане Мраовић, описују се колаборационистичке јединице у Другом светском рату, њихово слављење у колаборационистичким листовима (уз обилату и приземну антикомунистичку и антијеврејску пропаганду) и њихова борба против партизанског и четничког покрета отпора. Раде Ристановић је у трећем поглављу *„Комунистичка неман“: извештавање колаборационистичке штампе о Народноослободилачком покрету*, детаљно представио на који начин је колаборационистичка штампа вршила антипартизанску и антикомунистичку пропаганду која је била засићена неистинама, вулгарностима и примитивизмом. Ово поглавље има четири целине и у њему се даље описује како се поменута пропаганда развијала у периоду од априлског слома до избијања устанка у лето 1941. године, па онда у периоду врхунца устаничких борби у Србији у другој половини исте године, затим у 1942. и 1943. години и, на крају, у 1944. години која је донела ослобођење Србије и слом окупационих и колаборационистичких власти. Поглавље број четири носи назив *„Наша духовна оријентација: национална и културна политика владе Милана Недића и питање 'преображаја' на страницама колаборационистичке штампе“*, а написао га је др Александар Стојановић. У шест делова овог поглавља, др Стојановић најпре обрађује тему питања духовне и националне „оријентације“ и екстремне политичке деснице у Србији/Југославији у периоду између два светска рата (1918–1941. године). Након тога читаоцима представља концепт тзв. „Нове Србије“ коју су људима пропагирани колаборационисти на челу са Миланом Недићем и скреће пажњу да је тај концепт почивао на антијугословенству и екстремном национализму. Затим се скреће пажња на инструментализацију и злоупотребу лика Светог Саве у колаборационистичкој пропаганди, те на нападе на тзв. „покварену интелигенцију“, на однос село–град и на питање националног јединства.² Српска култура и уметност у визији колаборационистичке пропаганде такође се обрађују у овом поглављу, као и њихова улога у ревиизији српског уметничког стваралаштва.

² Напади на тзв. „покварену интелигенцију“, обрађивање односа село–град, као и питања тзв. националног јединства биле су међу омиљенијим темама колаборационистичких власти и њихове пропаганде.

Др Љубинка Шкодрић и др Драгомир Бонџић написали су пето поглавље које носи наслов „*Стварање идеалног типа српског младића и српске девојке: просветна политика у колаборационистичкој штампи 1941–1944*”. Аутори у овом поглављу скрећу пажњу на покушаје колаборационистичких власти да преко своје штампе и просветних институција утичу на „преваспитавање” српског народа и његову свест. Нарочито је на удару била омладина од које су колаборационисти настојали да створе тзв. „идеални тип српског младића и српске девојке”.³ Шесто поглавље: „*Света кућа васколиког српског народа и храм наше националне просвете: Београдски универзитет у колаборационистичкој штампи 1941–1944.*” такође је дело др Љубинке Шкодрић и др Драгомира Бонџића и у њему је приказано како је колаборационистичка штампа пратила напоре и покушаје својих налогодаваца да потчине својој вољи Београдски универзитет и да га претворе у средство спровођења своје и окупаторове политике.

„*Јазбина из које су потекла сва зла и све несреће: антисемитска и антимаасонска пропаганда на страницама колаборационистичке штампе у Србији 1941–1944.*” наслов је седмог поглавља који су написали др Александар Стојановић и Дејан Зеџ. Оно је подељено на седам делова у којима се говори о теоријском одређењу и краткој историји антисемитизма у Европи, положају јеврејске заједнице и антисемитизму у Краљевини Србији и Краљевини Југославији до Другог светског рата, те антисемитизму у колаборационистичкој штампи у окупираној Србији у Другом светском рату. Затим се анализира развој антисемитизма у поменутој штампи у периоду од априлског слома до избијања устанка у лето 1941. године и у периоду интензивних устаничких борби у другој половини 1941. године, начин на који је колаборационистичка штампа пратила антимаасонску изложбу⁴ у Београду, која је такође одржана 1941. године, и антисемитски контекст антикомунистичке пропаганде. На крају, читаоцима се представља антисемитизам колаборационистичког листа *Наша борба*. Др Љубинка Шкодрић написала је осмо поглавље и назвала га „*Друштвена одговорност српске жене за на наш државни слом: Женско питање у колаборационистичкој штампи*”. У њему су приказани напори колаборационистичке штампе и неких функционера колаборационистичке управе да одговорност за пораз у Априлском рату 1941. године свале на жене, јер су оне, тобоже, у периоду Краљевине Југославије постале развратне, напустиле своје традиционалне вредности и слично. У деветом поглављу, које је производ истраживања и рада Дејана Зеџа, говори се о спорту и његовој инструментализацији (од стране окупаторских и колаборационистичких власти) у окупираној Србији. Ово поглавље издељено је на три мање целине и носи назив „*Нормалан живот у Србији улази у своју последњу фазу: обнова спортског живота, на жељу немачких власти и на жељу целог нашег народа: Спортска штампа у окупираној Србији*” и у њему је анализиран спорт на страницама дневне штампе у времену окупације Србије од 1941. до 1944. године, писање колаборационистичког листа *Ново време – спорт* и спорт на страницама идеолошких и сталешких новина. „*На радним задацима: рад на страницама ко-*

³ Идеалан тип требало је да буде задојен екстремним национализмом, антикомунизмом, антијеврејством (антисемитизмом), антианглофилством, антисоцијализмом, антиамериканизмом, а све према жељама окупатора и колаборациониста.

⁴ Поред тога што је била антимаасонска, по свом садржају је, у исто време, била и антијеврејска и антикомунистичка.

лаборационистичке штампе” наслов је десетог поглавља које је написао др Зоран Јањетовић. У њему је представљено како је колаборационистичка штампа приказивала, идеализовала и крила од народа праве услове у којима се одвијао рад (добровољни и принудни) у окупираној Србији и српских радника који су или сами отишли (јер су били врбовани и варани) или су били интернирани у Немачку.

Др Маријана Мраовић је аутор једанаестог поглавља („*Наши ратни заробљеници у Немачкој никада не заборављају своју драгу Србију: Колаборационистичка штампа о животу српских ратних заробљеника у Немачкој*”). У три целине овог поглавља др Мраовић најпре представља статус ратних заробљеника војске Краљевине Југославије, затим скреће пажњу на пропагандну кампању Недићеве колаборационистичке владе међу српским ратним заробљеницима у Немачкој у другој половини 1941. године и на питање ратних заробљеника на страницама колаборационистичке штампе у периоду од 1942. до 1944. године. Такође, читаоцима се скреће пажња да је колаборационистичка штампа (као и колаборационистичке власти) нетачно приказивала стање у којем се налазе српски ратни заробљеници у Немачкој тиме што га је идеализовала и представљала повољнијим него што је стварно било. Последње, дванаесто поглавље које носи назив „*Како живе избеглице: избегла и расељена лица у окупираној Србији на страницама колаборационистичке штампе*”, дело је свих аутора ове књиге и оно представља преглед како су избеглице и њихов живот у окупираној Србији приказивани у дневној штампи, као и напори колаборационистичких власти да им, како-тако, олакшају положај. Поменуто је да је старање о избеглицама једини позитивни рад колаборациониста, али је, такође, скренута пажња и да, насупротив многим данашњим тврдњама, није тачно да је то раније прећуткивано и да су Недићевој колаборационистичкој влади бригу о избеглицама признавали чак и њени највећи непријатељи из редова Комунистичке партије Југославије и да се о томе афирмативно писало и у време социјалистичке Југославије (од 1945. до 1992. године).⁵

Може се закључити да ова монографија има велики значај, нарочито у данашњем бурном времену у којем је често присутан историјски ревизионизам и када се, понекад безочно, јавности покушавају представити ствари на начин како се нису одиграле (на страну то што оне обично нису поткрепљене никаквим доказима и документима и немају упориште у архивској грађи и другим историјским изворима). Зато монографија *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944, књига 1*, поред значајног штива за историчаре и истраживаче из области других друштвених наука, има и велику васпитну функцију и може послужити свима које интересује тема колаборације у Србији у Другом светском рату.

После главног текста књиге следи закључак који је написао др Александар Стојановић, затим резиме (summary) на енглеском језику, списак коришћених извора и литературе, кратке биографије свих аутора ове монографије и садржај. Књига садржи одређени број црнобелих фотографија, штампана је у 500 примерака, а извршни издавач је издавачко предузеће „Филип Вишњић” из Београда.

⁵ У овом поглављу читаоцима је скренута пажња да, иако је колаборационистичка штампа пуно писала о избеглицама, никада није наводила разлоге због којих су избеглице дошле у Србију. Није писано о злочинима над Србима које су спроводили припадници тзв. НДХ у Хрватској и Босни и Херцеговини, вулнетари и балисти на Космету, Мађари у Бачкој и Бугари у Македонији, пиротској и врањској области и у Косметском Поморављу.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „САНИТЕТСКА ТРАНСПОРТНА СРЕДСТВА У РАТОВИМА СРБИЈЕ ОД 1912 ДО 1918. ГОДИНЕ У СЛИЦИ И РЕЧИ“, ВАСЕ РАДИВОЈЕВИЋА, ДРАГИШЕ СТРАХИЊИЋА И ДИМЧЕТА МИНОВСКОГ

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Санитетска транспортна средства у ратовима Србије од 1912. до 1918. године у слици и речи, Васа Радивојевић, Драгиша Страхинић и Димче Миновски; Српско-македонско друштво „Срма“, Битољ, 2015, 230 стр.

О санитетским транспортним средствима у ратовима 1912–1918. године није се много писало. Иако је било дела у којима се о њима говорило, друге теме су преовладавале, превасходно оне које су се бавиле борбеним операцијама, политичким догађајима или организацијом војски током тих ратова. Због тога су тројица аутора из македонског града Битоља (мак. Битола) – лекар др Васа Радивојевић, председник Српско-македонског друштва „Срма“, Драгиша Страхинић и новинар и публициста Димче Миновски, дошла на идеју да напишу књигу на ту тему, што су и реализовали 2015. године на српском и македонском језику. Свој рад су

назвали *Санитетска транспортна средства у ратовима Србије од 1912. до 1918. године у слици и речи* (мак. *Санитетски транспортни средства во војните на Србија од 1912 до 1918 година низ слики и зборови*). У њој су описали како је, током балканских ратова (1912–1913) и Првог светског рата (1914–1918), функционисао српски војни санитет и превоз рањеника са ратних положаја до превијалишта и болница, као и њихова евакуација приликом повлачења српске војске.

У изради овог дела аутори су користили различиту литературу. То су следећа дела: Антоније Ђурић, *Солунци говоре*; Коста Тодоровић, *Голгота и васкрс Србије 1916-1918*; Петар Опачић, *Кумановска битка*; Владимир Поповић, *Историја Срба*; Предраг Павловић и Новица Пешић, *Ратни добровољци на Солунском фронту и у ослобођењу отаџбине*; Никола Ј. Мариновић, *Војвода Вук, пешадијски потпуковник српске војске Војин Поповић*; чланак др Ређе Катића, *Преглед историјског развоја српских болница у времену од XIII до XVIII века*; др Будимир

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

Павловић, *Српски санитар на Солунском фронту и Санитетска транспортна средства у ратовима Србије од 1876 до 1918*; др Владан Ђорђевић, *Историја српског војног санитета, књига 4*; др Радмило Лазаревић, *Војносанитетски преглед за 1880*, итд.

Од извора су коришћени мемоари војводе Живојина Мишића, *Моје успомене*; новински чланак из листа *Вечерње новости* (текст Бранислава Станковића *Јуриш у славу и отаџбину* који је објављен као додатак 1988. године поводом седамдесет година од формирања Југославије); чланци из *Ратног поменика*, листа народне захвалности од 1937. до 1940. године; предавање др Владана Ђорђевића из 1876. године под називом *Црвени крст на белој застави*; документи Министарства војног (одбране) Србије под именом *Правило за војне болнице са изменама и допунама*; *Упут за дезинфекцију и Привремени упут за ратну санитарску службу*; документ Министарства војног (одбране) Француске који се зове *Здравствени савети војнику*; као и чувени документ, тј. историјски извор *Хиландарски медицински кодекс*, и др.

Дело је писано упоредо на српском и македонском језику и чине га два поглавља која имају много мањих целина.¹ Прво поглавље носи назив *Мала држава Србија у ратовима од 1912. до 1918. године* (мак. *Малата држава Србија во војните од 1912. до 1918. година*). У њему аутори најпре пишу о склапању балканског савеза против Турске,² о ратним плановима Србије за Први балкански рат (1912–1913)³, као и о самом рату, тј. о биткама које је српска војска водила против турских снага (Кумановска битка, битке код Присада, Алинаца и Бакарног Гумна код Прилепа, Битољска битка, Опсада Скадра и Опсада Једрена). Затим говоре о Другом балканском рату (1913)⁴ који су Србија, Грчка, Црна Гора, Румунија и Турска водиле против Бугарске и описују Брегалничку битку. Следи описивање узрока избијања Првог светског рата (1914–1918),⁵ као и битака српске војске које су вођене против аустро-угарских, немачких и бугарских трупа и других догађаја између битака. Тако су представљени Церска битка, Битка на Дрини и Сави, Колубарска битка, затишје од краја 1914. до краја 1915. године, борбе крајем 1915. и повлачење српске војске и дела цивилног становништва преко Црне Горе и Албаније 1915–1916. године, опоравак на Крфу и другим местима где је српска војска боравила у првој половини 1916. године. Описује се и почетак и ток борби на Солунском фронту, после чега следе описи Горничевске, Кајмакчаланске и Прве битке у луку Црне Реке (све су се одиграле у другој половини 1916. године).⁶ Аутори наводе и борбе у 1917. години, описују ситуацију у позадини Солунског фронта 1917–1918, као и борбе и пробој Солунског фронта 1918. године.

¹ Каталогизација ове књиге урађена је у Националној и универзитетској библиотеци „Свети Климент Охридски“ у Скопљу (Скопје), која је централна народна библиотека у Македонији.

² Склопиле су га Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка.

³ Први балкански рат трајао је од 8. октобра 1912. до 30. маја 1913. године. Србија се у њега укључила 17. октобра 1912. године.

⁴ Други балкански рат је трајао од 29. јуна до 10. августа 1913. године.

⁵ Први светски рат је трајао од 28. јула 1914. до 11. новембра 1918. године.

⁶ Постојала је и Друга битка у луку Црне Реке која се одиграла у првој половини 1917. године, али је аутори нису описивали, јер у њој нису учествовале српске трупе.

Друго поглавље аутори су назвали *Санитетска транспортна средства Србије од 1912 до 1918 године* (мак. *Санитетски транспортни средства на Србија од 1912 до 1918 година*) у којем Радивојевић, Страхињић и Миновски обрађују тежишну тему свог рада. У овом поглављу читаоцима се најпре скреће пажња на појам и значај ратне ургентне медицине, а затим се пише о специфичним условима медицинског рада у рату, организацији збрињавања повређених, санитарним евакуацијама, транспортним траумама и средствима, претранспортној припреми и најчешћим грешкама у њој. После овог општег дела прелази се на опис обезбеђивања санитарног кадра, материјала и средстава у Србији у XIX веку и непосредне припреме и организацију војног санитета Србије пред избијање Првог балканског рата 1912. године. Аутори се затим баве радом тзв. „Болнице шкотских жена” у Србији у Првом светском рату и њеним сувоземним транспортним средствима, српским војним санитарним возовима⁷ и њиховој употреби у Српско-бугарском рату (1885–1886), балканским ратовима (1912–1913) и Првом светском рату (1914–1918), као и радом дезинфекционих војних возова у време велике епидемије тифуса – пегавца у Србији, крајем 1914. и почетком 1915. године.

У наставку овог поглавља аутори говоре о томе како је, у ратовима 1912–1918, вршена организација транспорта рањеника и болесника и које су личности биле највише заслужне за то, како се војни санитар борио против епидемије колере у време Другог балканског рата, каква је била организација и рад српског војног и цивилног санитета пред и током прве ратне (1914) године у Првом светском рату, као и током епидемије тифуса – пегавца 1914–1915. Такође, описује се рад санитета током борби 1915. године и повлачење кроз Црну Гору и Албанију 1915–1916,⁸ као и санитарска средства која су служила за транспорт воденим путем.⁹ Након тога, описују се Битољске војне болнице, наводе сведочанства др Арчибалда Рајса о санитарском транспорту на Солунском фронту у околини Битоља и рада српског и бугарског војног санитета и транспортних средстава на тлу данашње Републике Македоније у време ратова од 1912. до 1918. године. Затим се описује рад страних војних мисија у Србији од 1912. до 1918 – Санитетске мисије хрватских добровољаца, Британске санитарске мисије, Мисије Руског црвеног крста и Шкотске мисије („Болница шкотских жена“ међу којима је најпознатија била „Болница лејди Пеџет“ звана још и „Paget Unit”). На самом крају књиге описан је рад српског војног санитета и његова транспортна средства на Солунском фронту од 1916. до 1918. године.

Ова књига може побудити интересовање људи који се желе упознати и са неком другом страном ратова 1912–1918, а не само са биткама, ратним операцијама и сличним догађајима. Тим пре јер се о теми обрађеној у овој књизи не зна много у српској (а и шире на јужнословенским просторима) научној, културној и медицинској

⁷ Први такви возови у Србији формиран су током Српско-бугарског рата који је трајао од 14. новембра 1885. до 2. марта 1886. године.

⁸ Аутори читаоцима скрећу пажњу да је тада српски војни санитар, транспортовао рањенике ваздушним путем, авионима, што је био први такав случај забележен у свету. Данас је пракса транспортовања рањеника ваздухопловним средствима уобичајена пракса.

⁹ Аутори су овом приликом описали и то како је српска војска користила бродове и шлепове за превоз рањеника не само у Првом светском (28. јул 1914 – 11. новембар 1918), већ и у Првом (30. јун 1876 – 28. фебруар 1877) и Другом (13. децембар 1877 – 3. март 1878) српско-турском рату.

јавности. Ипак, аутор овог приказа има и одређене примедбе на ову књигу. Прва је да су аутори овог дела превише простора дали општепознатим догађајима (битке и војне операције) у првом поглављу књиге, што је донекле оптеретило саму главну тему из другог поглавља. Друга примедба односи се на много словних грешака у првом поглављу, у тексту на српском језику, што је велика грешка лектора и коректора, тако да је, за оног ко разуме, боље прво поглавље читати на македонском језику. Међутим, и поред свега, књига је хвале вредан напор и представља допринос изучавању историје српског санитета и његових транспортних средстава, па се препоручује читаоцима. се Може се набавити у Републици Македонији,¹⁰ у граду Битољу, у Српско-македонском друштву „Срма“ које је и издавач ове књиге.

Након главног текста књиге следи текст рецензије дела коју је написао историчар и књижевник из Новог Сада др Милан Мицић, а након тога седи списак извора и литературе. Књига је технички добро опремљена и садржи велики број црнобелих фотографија, цртежа, мапа и факсимила докумената. Објављивање књиге финансијски је потпомогла Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону Министарства спољних послова Републике Србије. Штампана је у тиражу од 500 примерака.

¹⁰ Аутору овог приказа није познато дали се може набавити и у Републици Србији.

ПРИКАЗ КЊИГЕ СЛОБОДАНА РЕЉИЋА „МЕДИЈИ И ТРЕЋИ СВЕТСКИ РАТ – СМАТРАЈТЕ СЕ МОБИЛИСАНИМ“

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Медији и Трећи светски рат – Сматрајте се мобилисаним, Слободан Рељић, Catenamundi, Београд, 2016, 302 стр.

Манипулација истином, изношење лажи и полуистина, намерно збуњивање читалаца и сопственог становништва данас је постало константа у скоро свим државама (а нарочито на Западу), од краја Другог светског рата 1945. године.¹ Тежња западних држава, на челу са САД, за светском хегемонијом и стицањем материјалних ресурса, маскирана ширењем пропаганде (борба против комунизма, диктатуре, увођење демократије, извожење „нашег тј. америчког/западног начина живота“ („our-way-of-life“) и сл.) и презиром према истини, у чему главну реч имају западни медији (радио, телевизија и штампа), довео је (а и даље доводи) до

разних ратова, државних удара, потреса и сличног које су, поготово у земљама тзв. Трећег света у Африци, Азији и јужној Америци, извршавале америчка влада и њени западни савезници.² Да би читалачкој публици макар мало осветлио поменути начин функционисања данашњих медија, нарочито на Западу, професор социологије Учитељског факултета Универзитета у Београду и новинар Слободан Рељић

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ То се дешавало и у ранијим периодима, али је врхунац досегнут у данашњем времену, и то од момента завршетка Другог светског рата 1945. године и почетка сукоба између Сједињених Америчких Држава (САД) и Совјетског Савеза (СССР) око превласти у свету.

² Иако је сличне или исте методе (ради сличних или истих циљева) спроводио и СССР, а данас Руска Федерација, као његов сукцесор, оне су ипак мање развијене и имале су, тј. имају много мањи и ограниченији утицај на светска збивања од оних које примењују САД и њени западни савезници. Међутим, у последње време, тј. од почетка 2010. године, чини се да и Русија има све више успеха у својој пропаганди која се, такође, спроводи путем медија (на пример Russia Today, Спутник, Глас Русије, итд.), првенствено зато што је преузела образац деловања америчких и других западних медија, као што су, на пример, CNN, CBS, NBC, BBC, SkyNews, Слободна Европа, Глас Америке, Дојче веле и сл.

написао је, 2016. године, социолошко-филозофско дело под називом *Медији и Трећи светски рат. Сматрајте се мобилисаним* у којем, на разумљив и прегледан начин излаже систем медијске пропаганде и последице које такав начин рада оставља на свет и светска збивања. Наиме, како је сам аутор књиге забележио, медији су данас, поготово на Западу, „мобилисани“ од државних власти и свакојаким (медијских, економских, фармацеутских, итд.) корпорација, па су многи данашњи новинари постали „новинари – ратници“ који су се потпуно предали њиховом служењу и изгубили изворну етику новинарства која гласи да оно мора бити тачно, објективно и независно.

За писање овог дела Слободан Рељић је, пре свега, користио богату, обимну и референтну литературу, као што су дела: Хана Арент, *Истина и лаж у политици*; Bahador Babak, *The CNN Effect in Action How the News Media Pushed the West toward War in Kosovo*; Хуго де Берг, *Истраживачко новинарство*; Карлос Кастанеда, *Приче о моћи*; Албер Ками, *Морал и политика*; Michael Mandel, *How America Gets Away With Murder – Illegal Wars, Collateral Damage and Crimes Against Humanity*; Густав ле Бон, *Психологија гомиле*; Кристофер Лаш, *Побуна елита и издаја демократије*; Рајт Ч. Милс, *Елита власти*; Peterd'AlroyJones, *The Consumer Society – A History of American Capitalism*; Слободан Рељић, *Одумирање слободних медија*; Жан Жак Русо, *Друштвени уговор*; Кристијан Фелбер, *Економија опште добробити*; Ерик Хобсбаум, *Доба екстрема – Историја кратког двадесетог века 1914–1991*; Ерик С. Рајнхарт, *Глобална економија – како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*; Адорно Хоркхајмер, *Дијалектика просветитељства*; Jacques Ellul, *Propaganda – The Formation of men's Attitudes*; Јозеф Шумпетер, *Капитализам, социјализам, демократија*; Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа – идеја манипулације и манипулације идејама*; Слободан Рељић, *Криза медија и медији кризе*; Noam Chomsky, *Secrets, Lies and Democracy*; Charles A. Reich, *The Greening of America* и још многа друга. Поред поменуте литературе, аутор је користио текстове и чланке са одређених интернет сајтова и из одређених штампаних медија (*Guardian*, *Вечерње новости* и сл.).

На почетку књиге Слободана Рељића налази се кратак текст норвешког писца Јенса Бјорнебоа под називом *Страх од Америке у нама*. Након њега следи ауторов пролог – *Зашто нас западни медији пре гурају у Трећи светски рат него што су спремни да установљују одржив мир?* Следи главни текст књиге који чини осам поглавља раздељених на бројне потцелине. У првом поглављу под насловом *Како је пропаганда, коначно, прогутала слободну штампу а новинаре претворила у ратнике* аутор објашњава процес нестајања слободних медија на Западу и њихово потпадање под утицај и власт државе и разних корпорација. У другом поглављу, под називом *Мирнодопске метаморфозе ратне пропаганде*, приказује се начин деловања западних мејнстрим медија (који се не разликује много од тактика коришћених у ратним ситуацијама) у различитим ситуацијама од краја Другог светског рата 1945. године, па све до данашњих дана. Треће поглавље (*Кратка историја спина – смртоносног вируса у крвотоку либералних друштава*) описује развој „спиновања“ и тзв. ПР-а³ на Западу као средстава за манипулацију, извртање истине и формирање жељених ставова код људи. У четвр-

³ *Public relations* или односи са јавношћу.

том поглављу (*Новинар – професија ампутиране савести*) Слободан Рељић пише како на Западу (а и у свету) функционишу модерни новинари. Он сматра да је истраживачко новинарство готово потпуно нестало и да је то данас *професија ампутиране савести*. Појава активне руске контрапропаганде, оснивањем, у првом реду, телевизијске станице *Раша тудеј* (*Russia Today*), и поткопавање западне пропаганде тема је петог поглавља које носи назив „*Раша тудеј*” – *Велики заокрет у глобалном пропагандном рату и поткопавање индустрије нове колонијалне свести*. У шестом поглављу, под називом *Пред остварењем Кафкиног пророчанства*, говори се о последицама које стање у данашњим медијима, којима владају власти и разне корпорације, оставља у свету (на пример, анестезирање јавности на тај начин да друштво престаје да буде осетљиво на неправду и експлоатацију, технолошка незапосленост, тј. све веће запошљавање робота у фабрикама и отпуштање радника-живих људских бића из њих и сл.), док се у седмом поглављу (*Чин ноћног бриселског упокојавања Косовског мита*) говори о улози националних митова у битисању и начину живота разних народа (у овом поглављу је као пример узет Косовски мит код Срба) и скретању пажње на то да национални митови немају само штетне последице, како се то жели представити у великом делу владајућег естаблишмента западних друштава, па се, сходно томе, пропагира „мењање свести разних народа”, већ имају и позитивне последице, јер у себи често носе мноштво моралних поука. У последњем, осмом поглављу, под називом *Судбина земље и зла коб медијске природе*, аутор књиге се пита куда нас води данашњи мултиполарни свет и констатује да данас живимо у периоду много већег ризика од сукоба него у доба хладног рата (1945–1989).

Може се рећи да ова књига, у великој мери, тачно представља стање у данашњим медијима у свету, па тако и код нас. Она је, поред критике медија, истовремено и критика данашњег глобалног друштва, а нарочито његове владајуће класе. Зато се она може, без претеривања, сврстати у раван са књигама чувених америчких критичара данашњег светског друштвеног система, као што су Ноам Чомски, Дејвид Питерсон, Едвард С. Херман, Дајана Џонстон и остали.

Након главног текста књиге налази се ауторов епilog, затим списак литературе, индекс имена и каталогизација у Народној библиотеци Србије у Београду. Објавило ју је издавачко предузеће Catenamundi из Београда, а штампана је у 500 примерака у штампарији „Pi-press“ из Пирота.

S U M M A R I E S

Some Aspects of Russia's Military Engagement in Syria

Slaviša I. Vlačić and Aleksandar N. Radić

The Russian military engagement in the war in Syria represents a new stage in contemporary international relations. The effective use of inter-service formations, with an emphasis on a mixed air task group, has stopped the advance and spreading out of radical and rebel Islamic groups in Syria. Government armed forces have been consolidated and conditions created for changing the strategic strength ratio on the ground. The paper focuses on some aspects of the employment of Russian air forces, as the main exponent of combat operations in Syria, as well as their fire actions and impact on the course of armed conflicts.

Key words: air group, Russian air forces, Syria, Russia

Ethnic Conflict in Ukraine from Neorealist Perspective

Miloš D. Milenković

The paper proceeds from the viewpoint that the ethnic conflict in Ukraine is not a consequence of the current moment, or short-term inter-ethnic disputes, but rather a product of complex relations that are almost always stirred by the interests of the great powers. This conflict is internationalized, with participation by the great powers that consider Ukraine to be their zone of influence. In order to get an insight in and understand the motives and interests of the great powers and their influence on the outbreak and the course of the ethnic conflict in Ukraine, an analytical framework offered by the neorealist theory of international relations is used. Given the fact that this approach does not directly address ethnic conflicts, this theory is first operationalized and its perception of the causes of war in general presented, and then this framework is applied to the ethnic conflict in Ukraine. The paper proceeds from the assumption that the explanatory capacity of neorealism is sufficient to understand and explain the causes of this ethnic conflict, but also necessary when considering the possibilities of its resolution.

Key words: ethnic conflict, Ukraine, neorealism, great powers, EU, USA, Russia, zone of influence

Protection of Victims in Conflict – Case of Guantánamo

Mirko R. Jovanović and Dragana D. Rajić

In Cuba there is one of the most infamous prisons in recent history – Guantánamo. The conditions therein have been made public by the media that reported on the torture of prisoners and their unlawful imprisonment for just being suspected of being

terrorists. They were detained only on the basis of presumptions, without any evidence and without any investigation. However, the United States have justified their actions by unconditional fight against terrorism. Guantánamo detainees find themselves in a "legal vacuum", because the US Constitution does not apply to them since the prison is not located on the territory of the United States. At the same time, various human rights organizations have raised their voices in an attempt to shut down this infamous prison. The United States have been accused of not respecting, above all, the Third Geneva Convention for the Protection of Prisoners of War, but they have argued that prisoners in Guantánamo are not prisoners of war, but terrorists. Based on the Guantánamo case, as a case study, the paper seeks, using various sources, to answer the question of which is a possible way to protect the victims of armed conflicts. In doing so, it uses the international law, primarily international humanitarian law, as an instrument.

Key words: Guantánamo, international humanitarian law, Cuba, international law, human rights, Geneva Conventions, prison, terrorism

Armed Aggression in Contemporary International Relations

Nenad V. Kovačević, Samed M. Karović and Mitar P. Kovač

Contemporary international relations have become a paradigm for the use of power and force between "great" and "small" nations. It is exactly power and force that have become the main features of contemporary international relations. Through aggression and armed aggression, as a way (method) of the exponence of power and force, "great" nations achieve their interests. Aggression and armed aggression are frequent terms and are often adequately used and interpreted. The paper explains the concepts of aggression and armed aggression, through their theoretical determination, their role in contemporary international relations, their place in the strategic doctrinal documents of the Republic of Serbia, and through related concepts and phenomena.

Key words: contemporary international relations, aggression, armed aggression

Strategic Culture in Europe – How Changes in the International System Structure Affect the Ideational Legitimacy Factors for the Use of Force in International Relations

Uroš V. Živković

Power, force and violence represent building blocks of the political behavior of individuals and states. They are also the basic lever of establishing and maintaining the political power at the national and international level. In this sense, the use of force in international relations is a basic category of research into the political behavior of subjects of international relations and the basis of the science of international relations. The matter of war and peace has always been a starting point for research on politics and political relations. The legitimacy

of the use of force in international relations is based on material and ideational factors that form the basis on which political elites justify their decision to protect their interests by using force and violence. It is these ideational factors, which shape the citizens' and social elites' view of violence in international political relations, that are the subject of this research.

The paper presents the ideational factors and their impact on giving the legitimacy to a state to use force in international relations in Europe. It clarifies how political practice and changes in the structure of the international system have influenced these factors and what is today's relation between European internal policy and war, as institutional and organized social violence at the international level. It also shows how these changes affect Euro-Atlantic cooperation and European integration processes, as well as the emergence of humanitarian interventionism. In this regard, strategic culture is used as an analytical tool for "measuring" the indicators and drawing the conclusions on the ideational factors of the legitimacy to use armed force in Europe.

Key words: strategic culture, strategy, use of force in international relations, ideational factors, legitimacy, war, Euro-Atlantic cooperation, humanitarian interventions

Migrant Crisis as a Challenge for Preserving the National Identity of EU Member States

Dane R. Subošić and Ivana M. Vasiljević

Migrations from Africa and the Middle East is a central topic of the contemporary socio-political scene. In this regard, the paper seeks to demonstrate the (in)ability of EU member states to deal with mass migrations, as well as possible consequences of such migrations for the countries of the Union. Namely, since its creation, the European Union has respected the national identity of its member states. However, the integration of a part of European countries under the common legal framework has led to the formation of a supranational European identity, while weakening the national identity of the EU member states. The current migrant crisis has opened up many issues in the Union and instigated the awakening and renewal of national consciousness and identity, not only in the member states, but also in other European countries (e.g. Switzerland, etc.). In this regard, the aim of the paper is to explain the effects that have weakened the national identity of the European Union member states (globalization, multiculturalism, and the legal basis of the Union), and the effects of mass migrations that have strengthened it. Bearing this in mind, the hypothesis that is reviewed by this paper is expressed by the view that in contemporary social conditions the globalization, multiculturalism and the legal basis of the European Union weaken the national identity, while at the same time, the current mass migrations strengthen the national identity of the Union member states. Hence, the first part of the paper is devoted to the revision of factors that weaken the national identity of European countries, the second part discusses the crisis of the national identity of the member states, and the third part analyzes the impact of the current migrations on strengthening the national identity in the European Union member states.

Key words: migrations, national identity, globalization, multiculturalism, European Union

Serbia's Security in the Context of Further NATO Enlargement in the Western Balkans

Ivana M. Veličkovski

The policy of NATO enlargement in the Western Balkans, which continues with the invitation extended to Montenegro to become a full member of the Alliance, certainly alters the security environment of Serbia. Shortly after the invitation was extended to Montenegro, Serbia confirmed its cooperation with NATO, concluding an agreement on logistic cooperation with this organization. The main aim of this paper is to analyze these events, especially in relation to the proclaimed neutrality of Serbia and its national goals. The paper seeks to present the national interests of Serbia on the basis of its strategic documents, and the basic feature of the security environment of Serbia, being gradually surrounded by NATO members, as well as the ways in which the invitation to Montenegro to join NATO and the latest agreement between Serbia and NATO affect both the security of Serbia and the relationship between Serbia and Russia. The study leads to a conclusion that NATO is an unavoidable security factor in the entire region of the Western Balkans, and that any planning of Serbia's defense and security must take this important fact into account, especially due to Serbia's determination to tie its destiny to the EU, which sees NATO as the key protector of its own security.

Key words: security, national interests, Serbia, Montenegro, Western Balkans, NATO, USA, Russia

Information Management of Ebola Epidemic – Case Study

Slavimir S. Nikolić

The last registered Ebola epidemic in West Africa (2014 to 2015), in Sierra Leone, Liberia and Guinea, claimed 11,316 lives – the most in the history of all hitherto reported cases of this viral disease on the continent. As the United Nations consider spreading of infectious diseases as one of the potentially greatest threats to global security, the implementation of adequate information management in the process of collecting and analyzing information on their incidence and spread is an imperative in understanding this phenomenon and providing an adequate response to their evolution. Information management, based on a joint online geo-information environment, applied in combating the Ebola epidemic in West Africa, contributed to strengthening the overall efforts of the international community to provide an adequate response to the spread of the epidemic. It also enabled all partner entities to act in an organized and identically-aimed way, making the technical partnership of national and international institutions possible and feasible, while significantly contributing to preserving the collective security and improving the public health.

Key words: United Nations, collective security, infectious diseases, World Health Organization, Ebola epidemic, information management, geo-information systems

Barriers to Improving the Preparedness for Responding to Natural Disasters

Vladimir M. Cvetković

The paper presents quantitative research results of testing the barriers to improving the measures of preparedness for responding to natural disasters. The survey was conducted in 19 local communities in Serbia in 2015. On this occasion, using the household testing strategy and multistage random sampling, 2500 citizens were surveyed. The results of the survey show that 20.5% of the respondents think that the emergency response and rescue services will help them, and therefore they do not need to take any measures of readiness to respond; 31.7% of respondents do not consider that they are endangered or that their households are endangered by the effects of disasters; 20.9% of the respondents point out that they have no time for this; 23.1% of respondents think that taking such measures is very expensive; 19.4% think they are not capable of taking such measures; 22.8% point out that they have no local community support; 27% point out that they can not prevent the consequences of natural disasters in any way. The results of inferential statistics on the influence of sex, parenting, employment, disability, past experience and military obligation, show diverse results in terms of their statistical association with barriers related to the readiness to respond. The significance of the conducted research is reflected in the improvement of the theoretical and empirical knowledge of factors resulting in low level of citizens' readiness to respond to natural disasters. The results of the research can be used as a starting point in designing the model of improving the preparedness of citizens for responding to natural disasters.

Key words: security, natural disasters, barriers, response, sex, parenting, employment, disability, previous experience, military obligation

Industrial Espionage in Contemporary Conditions

Nadežda Gudelj and Vojo Laković

For centuries, mankind had functioned on the principle of the supply market, and in the last fifty years this has been replaced by the demand market. Today, the world enters the knowledge market, which implies the possession of knowledge, i.e. information. Nations are now struggling for the primacy in the structure of knowledge, and so the power goes from hands of the rich in capital into the hands of the intellectually rich.

Presently, 57 countries of the world have government institutions engaged in collecting classified information of this type, and the governments of at least another 100 countries spend a part of national income to cover the cost of industrial espionage, in particular Germany, Japan and France, followed by Russia, China and South Korea.

Contemporary world order is characterized also by modern international relations, and these relations are characterized by globalization. In this, transnational companies have special place and role, and their main goal is to dominate and control the market,

which raises an extraordinary need to master knowledge in all its aspects. In the struggle for markets, knowledge is the most powerful weapon, and the "killer weapon" has always been sought and acquired in any possible ways, and nowadays, industrial espionage is most often used as a tool to acquire information.

Key words: industrial espionage, state interest, economic and national security

Role and Importance of Chaos Theory in Command and Control of Operations

Zoran M. Karavidić and Damir M. Projović

Chaotic behavior can often be noticed in nature. Such phenomena are part of not only material, but also immaterial environment in which human beings and all their spheres of existence can be found. They pervade all complex systems, even the military organizational ones. A variety of constant changes, which randomly and to some extent unpredictably occur, makes it difficult to forecast a future situation and causes major problems in deciding how to use units in operations.

The paper discusses the influence of the chaos theory on command and control of operations. Understanding the role and importance of the chaos theory in command and control can help improve the process of making military decisions and give new perspectives in creative thinking and problem solving. It is important to recognize, expect and utilize the chaos that can arise during operations, and thus contribute to success.

The chaos theory does not contradict classic theories that direct the process of command and control in operations. It is partially embedded in the different elements of the process and environments, which are examined and looked at during the planning and execution of operations. On the other hand, it encompasses and complements the existing norms and regulations, and thus makes them more complete.

Key words: chaos theory, fractals, command and control, prediction, decision making, issuing orders, operations

Human Resources – Key Element of Sustainable Development of the Republic of Serbia's Defense System

Nebojša Dragović, Saša Trandafilović and Ranko Lojić

The way human resources are managed is a decisive factor in the successful functioning and sustainable development of a military organization.

Human resources are the most valuable and most important resources if managed effectively and invested adequately. Organizational structures dominated by bureaucratized and hierarchical relationships are gaining new dimensions nowadays. The attitude towards employees in a modern military organization does not mean only compliance with the principles of single seniority and subordination, but also the development of each individual's creative abili-

ties. At the same time, it also implies the promotion of profession determination through the selection of competent and capable personnel who will strengthen the management functions in the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces by professional and ethical conduct.

Although in recent years the Management of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces have emphasized that men and women are the most important resource of a military organization, in practice much is happening contrary to the declarative determination. Professional members of the Serbian Armed Forces are still not given the opportunity to fully demonstrate creative and innovative abilities in the process of performing their assigned duties and tasks. The need for redesigning, or improving, the management of human resources and their potentials, remains one of the priority tasks in the future period.

Key words: human resources, the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces, military organization, sustainable development

Managerial Competencies of the Serbian Armed Forces' Officer Personnel

Jasmina Milošević-Stolić and Jan Marček

The aim of this paper is to define needs for managerial competencies of officers, which are necessary in performing professional military duties. In addition, it determines whether there is a connection between the variables of belonging to a particular arm/service, military rank and duty assigned to officers, and the perceived needs for managerial competencies. As regards the managerial competencies necessary for performing professional military duties, six factors related to those needs have been identified by the factor analysis procedure. These are the needs for managerial competencies required for performing: 1) activities directed to the management and coordination of groups of people towards achieving common goals; 2) activities to create a network of relationships; 3) activities related to the direction, development and education of employees and cadets; 4) activities in planning and analyzing the work of the unit; 5) activities in controlling and analyzing the work of cadets; 6) activities related to the concern of one's own advanced education and training and professional development, and to taking care of people.

Using the variance analysis, the differences were determined in evaluating the necessary managerial competencies (knowledge, skills, and attitudes) for performing professional officer duties, depending on the arm/service, rank and current duty of senior officers. The obtained results indicate that the variables of belonging to a particular arm or service, as well as the duty which they currently perform, significantly differentiate the needs of officers' managerial competencies in relation to the variable of their current rank. Namely, in relation to the variables "arm-service" and "duty", significant differences were found among the groups of respondents for four factors (first, third, fourth and fifth), while for the variable "rank" significant differences were found for two factors (fourth and sixth). Significant differences among the groups of respondents in all three variables were not found for the second factor.

Key words: managerial competencies, competencies of the Serbian Armed Forces' officers, educational needs

Prevention Mechanisms for Successful Functioning of the Defense System in Emergency Situations

Dejan R. Đorđević and Samed Karović

In emergency situations, the defense system plays very important and, in many cases, indispensable role. In addition, the Serbian Armed Forces are constantly involved in the protection and rescue system.

Prevention mechanisms are part of an integrated response system, aiming to reduce the risk of natural and other disasters and contribute to more effective management in emergency. For successful functioning of the defense system in the circumstances of a declared emergency, prevention mechanisms play an important role reflected in the timeliness and effectiveness of the response.

The Republic of Serbia has experience with already established mechanisms of prevention and their application in emergency situations. The process of integrating the prevention mechanisms has not been fully established. In addition to the implementation of the already existing legislative framework, strategies and plans regulating the emergency situations, and the engagement of the defense system in emergency situations, a special law should be adopted to regulate the prevention of emergency situations.

Key words: emergency situation, defense system, prevention, prevention mechanisms, emergency situation management

Media and the Contemporary Role of the Military in Managing and Resolving the Crisis Situations

Vladimir Barović

The paper identifies and defines crisis situations from the media aspect, as specific processes and phenomena that can cause great losses to the community. It then discusses the role and significance of the Serbian Armed Forces in resolving, managing and recovery of crisis situations, in Serbia and in the region. The author specifically discusses the role of the military in the new defense strategy, which, as priorities of the armed forces, lists, in addition to the country's defense and peacekeeping missions, also the resolving of crisis situations that could endanger the property and security of the population on the territory of the Republic of Serbia.

Key words: Serbian Armed Forces, media, crisis situations, management, strategy, recovery

Importance of Procurement Criteria for the Level of Operational Capabilities of the Serbian Armed Forces' Units

Milan B. Mihajlović and Samed M. Karović

The defense system, as a budget user, seeks to achieve the highest efficiency and effectiveness in using the approved funds. Carrying out of procurement in the defense system is a complex task through which most of the operational and investment

tasks are completed. The paper presents how the application of multi-criteria optimization method can help assess the importance of the elements of the criteria for carrying out the procurement and their impact on the level of operational capabilities of the Serbian Armed Forces' units, through the element of the forces' timely availability in the execution of the third mission of the Serbian Armed Forces. This is particularly important given the fact that the capability of the forces' timely availability depends on the level of mobile assets availability, which is ensured by the implementation of the procurement procedures.

Key words: procurement, criteria, operational capabilities, Serbian Armed Forces, method of analytical-hierarchical process

Economic and Legal Analysis of the Level of the Serbian Armed Forces Members' Income before and during a Multinational Operation

Miloš Miljković, Aleksandar Savić and Goran Divac

The paper explains how the amount of income received by security force members in a multinational operation influences their decision to take part in the mission. The salaries of employees in the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces, depending on the rank and the duty they perform, varies around and above the amount of average monthly salary in the Republic of Serbia. Money is certainly one of the basic motives for work. Considering that the remuneration for taking part in a multinational operation is high for our conditions and standards of living, it is one of the main motives and drivers for the members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces to take part in a multinational operation. This assumption is also confirmed by the fact that the number of interested members of the Serbian Armed Forces is considerably increasing. The paper also provides a comparative overview of the income amounts that the members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces receive before leaving for a multinational operation and the total income they will receive after participating in some of the missions, as well as the legal regulations stipulating income amounts before and during the multinational operation.

Key words: peacekeeping operation, salary, money, motive

Cost Management of the Serbian Armed Forces' Operation

Šerif Bajrami, Rade Slavković and Ljubomir Dulović

Cost represents the exploitation or spending of resources in order to achieve a specific objective. The achievement of the defined objectives of the Serbian Armed Forces' operation requires resources whose scope, manner of using and management have a major impact on making the right decisions in the operational planning process.

The emergence of costs in the conduct of operations of the Serbian Armed Forces is inevitable. The essential question is what is the extent to which it is possible to minimize

costs without reducing the required quality of operational capabilities for the achievement of the set objectives. Rational spending of resources, i.e. the balance between the reduced available resources and the capabilities needed to achieve the defined objectives, certainly requires planned and efficient management actions. The cost management model of the Serbian Armed Forces operation, which is based on the application of appropriate techniques and methods in cost planning (estimating), monitoring and controlling, and analyzing, is one of the ways in which a compromise can be successfully reached between these two conflicting requirements.

Key words: military operation, management, costs, cost estimation, cost monitoring and control, cost analysis

Immanence of Depression in the Capitalist Market Economy and the Conditions for its Overcoming

Bogdan B. Ilić, Nebojša M. Prača and Slavko Đ. Vukša

Nowadays, changes, frequent crises and numerous challenges govern the world. International relations are becoming complicated, and economic problems have led to a difficult economic situation. It could be said that depression has been immanent to the capitalist mode of production since its creation. The subject of this paper is an attempt to find out how crises of capitalist market economies emerge, how to mitigate the economic and social consequences caused by crises, how to manage those, and what are the possibilities for their overcoming in the context of global events and their impact on the development of national economies, as well as the society as a whole.

Key words: economy, capital, crisis, depression, market economy

International Orientation of Business Operations as a Factor of Economic Stability and National Security

Boban Dašić, Dejan Dašić and Radmila Trklja

The paper discusses the connection between the international orientation of foreign investors' business operations and the economic stability and national security. The economy and economic growth are at the core of social development, and the economic growth is today, especially in underdeveloped countries and countries in transition, unthinkable without foreign direct investments, i.e. without international business orientation of companies. Typically, the economies of these countries lack domestic resources and investments and, therefore, strongly need additional investments from abroad. However, the broader context of social development must include, in addition to the concept of economic stability, which today is inconceivable without foreign direct investment, the solution of the issue of national security as well. It is precisely for this reason that the successful functioning of the state in the security sector, in addition to economic stability,

is one of the most important factors that influences the decision of a foreign investor on potential investments in that country. The aim of the paper is to highlight the importance of international business orientation and its role in the concept of economic stability and national security.

Key words: international business orientation, foreign direct investment, economic stability, national security

Voluntary Pension Insurance as an Option for Additional Financial Security

Radovan Damnjanović

Voluntary pension insurance offers the possibility of providing a safer old age through savings in voluntary pension funds, as an addition to the pension that will be received from the government pension fund. In order to permanently develop the system of voluntary pension insurance, it is necessary to ensure an individual's awareness of the necessity of possessing such an additional form of pension insurance. Here, the amount of supplementary (private) pension is formed by the amount of paid contributions, the period of payment and the accrued gain for the years of service, not the professional qualification, the current number of pensioners, and receiving a government pension or a pension from abroad.

As regards the voluntary pension insurance, the funds on the personal accounts of the insured are invested, and the realized gain is quarterly accrued to each account. In this way these assets are increased. Contribution payers opting for the transition to a new pension insurance system transfer their contributions from the old system to a new one, which entails reducing the contributions to the public pension insurance. Voluntary pension funds are said to be cautious investors in the capital market, since the largest percentage of money from voluntary pension funds is invested in securities – the purchase of government bonds, commercial papers and treasury notes. Also, pension funds are catalysts of savings and economic growth, because through investments they enable the development of capital market, infrastructure, construction industry, savings, and labor market.

Key words: voluntary pension fund, government pension, mandatory public pension insurance, contributions, investment unit, investment policy

Crisis Management and Emergency Situation

Stanimir Đukić

The paper defines the concepts of crisis and crisis management. It also discusses the term “emergency (urgent) situation”, which is often identified with a crisis and a disaster, and it is therefore necessary to distinguish between these terms and the con-

cepts they designate. The key elements for distinguishing are the clarity of the nature, character and scope of the events that occur in an emergency situation, but not in a crisis. Unlike the crisis, an emergency situation is usually resolved by routine operational procedures within the existing capacity of an organization or community. Also, the paper discusses characteristics of crisis managers who should take into account important crisis management principles and the emerging difficulties, and adjust the available crisis management tools to the specificities of certain types of crises. In terms of organization, it is particularly important to compose a crisis management team so as to make it ever more efficient, with necessary observation of the most important ethical principles.

The paper also discusses the similarities and differences between crisis management and concepts like issues management, risk management, security management, disaster management, civil protection and business continuity management. The specificities of crisis management and the basic and interrelated stages of crisis management are analyzed, namely: confining (prevention), planning (preparation), response, and recovery, as well as the management system response to the occurrence of an emergency situation. In addition, the paper presents a legislative framework and provides a brief analysis of the activities, as well as the results that the police achieved in uncovering illegalities in the scope of work of the Emergency Management Authority.

Key words: crisis management, crisis, emergency situation, disaster, accident (emergency), conflict, crises management, emergency situation management

Traffic Policy and Sustainable Urban Development in Contemporary Social Environment

Gruja Kostadinović

The modern approach in traffic policy poses the emphasis on the optimization of the efficiency of existing traffic infrastructure, the management of transport requirements, as well as the promotion in favor of greater use of public city transport and other environment-friendly types of transport. The main direction of sustainable traffic development policy is immediate slowdown in negative environmental impacts, and stabilization and reduction of negative impacts, in order to ensure a relatively decent life for future generations. Serbia and the countries of the region must place priority on improvement of the economic situation, development of economic relations with foreign countries through a greater placement of products and services, as well as strengthening of investment activity in the planning and construction of traffic infrastructure. Current trends of regional and economic integrations inevitably cause numerous changes and require modifications in all segments of socio-economic life. Of particular importance is the traffic sector which is considered the bloodstream of any state and region, as well as the main prerequisite for performing other economic activities.

Key words: traffic policy, sustainable urban development, economy, society, environment

Production and Development of Traffic Services in Conditions of Market Competition

Predrag Rstić

Traffic is the first general condition for the normal development of social life and the economic development of a country. Traffic services are an important factor of the social activity, and at the same time represent an independent economic area, but also a significant precondition for the development of other economic areas. In other words, as an economic activity, traffic stimulates the development of industry through transporting mass quantities of products. Improvements in the speed of movement, regularity and security contribute to quick return of the funds invested in the production of goods from the circulation process into the production process. Due to their important function, traffic services must be viewed as both direct and indirect components of an economy based on the developed division of labor.

Key words: production, development, traffic services, market, supply, demand, competitiveness

Ergonomic Arrangement of the Workplace with Video Display Terminals in a Thermal Power Plant

Danijel Stojanović, Slaven Komljenović and Srđan Marković

A thermal power plant, in accordance with its purpose, is a set of numerous equipment for working with multiple sources of danger and harmfulness to the safety and health of persons performing their work duties therein.

The aim of this paper is to identify ergonomic risks by presenting a simple method of ergonomic analysis of risk in working with video display terminals in the thermal power plant, analysis of the work environment and psychophysical load, and software analysis of ergonomic risks at the workplace with video display terminals. This procedure creates conditions for taking measures to reduce the risk to the least amount possible or to eliminate it, in order to create an ergonomically better arranged and safer workplace.

Key words: thermal power plant, video display terminals, ergonomics, ergonomic risk analysis

Different Approaches and New Thought Paradigm: Examples from the History of Physics

Bojan M. Tomić and Milica M. Tomić

In order to show the basicity and the importance of a multidisciplinary approach, examples from the history of physics are shown, representing the ends of the famous epochs: the ancient and medieval ones that are covered in Aristotle's physics, and

the classical one, preceding the quantum and relativistic physics. It was necessary to find a new answer to the questions that had been raised before the scientists' community. The paper is about the researchers who succeeded in this. The changes brought about by new insights into known phenomena can be traced through the rapid development of civilization, communication, technological innovations, weapons, and other. The conclusion is that different views of known problems are one of the key factors that trigger scientific revolutions.

Key words: different approaches, new thought, paradigm, physics, history

The Collapse of the Eastern Bloc, the Warsaw Pact and the USSR, and Post-Cold War Military and Political Integrative Processes in the Former USSR and in Asia

Nikola Tošić Malešević

Shortly after the end of the Cold War (November 9, 1989), the Eastern Bloc, led by the Union of Soviet Socialist Republics, suffered defeat, resulting in the collapse of the Bloc (from 1989 to 1991) and its military alliance – the Warsaw Pact (July 1, 1991). After that, neither the USSR did last long, but disintegrated on December 25, 1991. These events provided the winners of the Cold War – the Western Bloc led by the United States and its military alliance NATO – with a great opportunity to get to control the areas of the former Eastern Bloc and even the former USSR.

Sensing the great threat, the successor of the USSR, the Russian Federation (Russia) immediately tried to ensure itself some kind of protection. This led to post-cold war military and political integration processes on the territory of the former USSR, and later in Asia too, where there were countries that also felt threatened by the hegemony of the United States, NATO and the Western Bloc.

Key words: United States of America, Union of Soviet Socialist Republics, Russia, NATO, Warsaw Pact, Western bloc, Eastern bloc, cold war, economic crisis, CIS, USRB, SCO, CSTO, Parliamentary Assembly of CSTO, GUAM

The Last Days of Krajina – Republic of Serbian Krajina between the Operation Flash and the Operation Storm

Milan N. Gulić

The paper, based on the available archival material, relevant literature, newspapers and magazines, and works of memoir character, presents the last days of the Republic of Serbian Krajina, that is, the period between the two major offensive of the Croatian Army (*Flash* and *Storm*), where it was first left without the territory of the Western Slavonia, and then collapsed after the fall of its entire western part. The period from

the beginning of May to the beginning of August of 1995 was characterized by a crisis of the government and institutions, attempts to strengthen defense capabilities, peace initiative and negotiations, shortages of electricity, oil and foodstuffs, dissatisfaction of the population and increasingly noticeable moving out, which all affected combat readiness and significantly contributed to the collapse. The strongest strike of the Croatian army since the beginning of the war came when Krajina was in the worst situation since its creation in 1991, and it is not surprising that all resulted in the expulsion of the entire population of the western part of the former Republic of Serbian Krajina.

Key words: Operation "Flash", Republic of Serbian Krajina, Milan Martić, Milan Babić, Borislav Mikelić, Vidovdan parade, Yasushi Akashi, Franjo Tudjman, Geneva negotiations, Operation "Storm"

South-East Serbia in Research of Academician Vladimir Stojančević – Contribution to the Future

Milena Žikić

The life of Academician Vladimir Stojančević is an inexhaustible source of knowledge. Scientific results achieved over the past seven decades and more than eight hundred bibliographic units testify about a thorough researcher who, even in the tenth decade of his life, clarifies and opens up scientific fields, giving guidance to future historians. Consistent in the historical-critical method, as well as a strict analytical approach, he has been exploring the historical past of Serbia in an objective way and communicating his scientific results to the present day. In addition to the bibliography of works from South-East Serbia, the paper also presents his short work biography.

Key words: Serbian-Turkish wars, national liberation movements, South-East Serbia, Berlin Congress

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 185 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази двомесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.